

Beelden van de professional

Beelden van de professional

Inspiratiebronnen voor professionalisering

Ed de Jonge

Leden beoordelingscommissie promotie:

Prof.dr. M. de Winter (voorzitter)
Prof.dr. M. Noordegraaf
Prof.dr. P. Schnabel
Prof.dr. E.H. Tonkens
Dr. S.M. Verhagen

Paranimfen promotie:

Drs. I.J. Cordus
Dr. R.T.H.M. Kloppenburg

ISBN 978 90 5972 806 6 (hardcover)
ISBN 978 90 5972 981 0 (paperback)
ISBN 978 90 5972 982 7 (e-book)

Uitgeverij Eburon
Postbus 2867
2601 CW Delft
015 – 213 14 84 (telefoon)
015 – 214 68 88 (fax)
info@eburon.nl
www.eburon.nl

Schilderij omslag: Willemien van Gulp
Ontwerp omslag: Afke Schenkelaars
Informatie en contact: www.professionaliteit.nu

© 2015 Ebbel Andreas de Jonge. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Beelden van de professional
Inspiratiebronnen voor professionalisering

Images of the professional
Sources of inspiration for professionalisation
(with a summary in English)

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit Utrecht
op gezag van de rector magnificus, prof.dr. G.J. van der Zwaan,
ingevolge het besluit van het college van promoties
in het openbaar te verdedigen op dinsdag
2 juni 2015 des ochtends
te 10.30 uur

door

Ebbel Andreas de Jonge
geboren op 21 oktober 1957 te Schaesberg

Promotor: Prof.dr. G.C.M. Knijn
Copromotor: Dr. C. van Doorn

Dit promotieonderzoek is mogelijk gemaakt met financiële steun van Hogeschool Utrecht UAS (HU) door middel van een promotievoucher.

Voor Kiki en Nine

Inhoud

Voorwoord	xvii
Inleiding	1
1 Ontwerp van het onderzoek	9
DEEL 1 Professionaliteit: een betekenisconstructie	15
2 Een constructieve benadering van professionaliteit	17
3 Een ideaaltypisch model van professionaliteit	33
4 Een zinvol perspectief op professionaliteit	57
DEEL 2 Beelden van de professional: een literatuurverkenning	81
5 Analyse kader	83
6 Organisatiebeelden	97
7 Expertisebeelden	149
8 Ethosbeelden	197
9 Praktijktheorie	247
DEEL 3 Het professionele discours: een tijdschriftanalyse	267
10 De identificatie van beelden van de professional	269
11 De functie van beelden van de professional	297
12 Afronding van het onderzoek	329
Summary	351
Literatuur	371
Bijlagen	387
Bijlage 1: Geselecteerde artikelen	389
Bijlage 2: Auteursindex	395
Bijlage 3: Overzicht van auteurs	397
Curriculum Vitae	409

Inhoud (uitgebreid)

Voorwoord	xvii
Inleiding	1
De inspiratie van professionals	1
De publieke waardering van professionaliteit	2
De betekenis van professionaliteit	5
1 Ontwerp van het onderzoek	9
Doelstelling	9
Vraagstelling	9
Onderzoeksvragen	10
Leeswijzer	12
DEEL 1 Professionaliteit: een betekenisconstructie	15
2 Een constructieve benadering van professionaliteit	17
2.1 De ideaaltypische benadering van professionaliteit	18
2.2 Een doelrationele ordening van professionaliteit	24
2.3 De sociaal-maatschappelijke context van professionaliteit	27
3 Een ideaaltypisch model van professionaliteit	33
3.1 Domein 1: richten	34
3.2 Domein 2: verrichten	40
3.3 Domein 3: inrichten	49
3.4 Tot besluit	56
4 Een zinvol perspectief op professionaliteit	57
4.1 De betekenis van professionaliteit	58
4.2 De identiteit van professies	60
4.3 De positie van professies	64
4.4 De dynamiek van professies	71
4.5 Een ijkpunt voor professies	73

DEEL 2 Beelden van de professional: een literatuurverkenning	81
5 Analyse kader	83
5.1 De identificatie van beelden	84
5.2 De selectie van beelden	86
5.3 De ordening van beelden	89
5.4 De analyse van beelden	91
6 Organisatiebeelden	97
6.1 De straatniveaubureaucraat	98
6.2 De bureaucratische professional	109
6.3 De commerciële professional	119
6.4 De intrapreneur	124
6.5 De frontliniewerker	133
6.6 De categorie organisatiebeelden	146
7 Expertisebeelden	149
7.1 De lerende professional	150
7.2 De kenniswerker	157
7.3 De reflectieve praktijkwerker	168
7.4 De wetenschappelijke praktijkwerker	177
7.5 De onderzoekende professional	187
7.6 De categorie expertisebeelden	194
8 Ethosbeelden	197
8.1 De normatieve professional	198
8.2 De presentiebeoefenaar	209
8.3 De creatieve professional	218
8.4 De democratische professional	228
8.5 De kritische praktijkwerker	236
8.6 De categorie ethosbeelden	244
9 Praktijktheorie	247
9.1 De zelfsturende professional	248
9.2 Beelden als inspirerende praktijktheorie	257
9.3 Beelden in het reflectieve discours van maatschappelijk werk	264

DEEL 3 Het professionele discours: een tijdschriftanalyse	267
10 De identificatie van beelden van de professional	269
10.1 Identificatiemogelijkheid 1: expliciete aanduidingen	271
10.2 Identificatiemogelijkheid 2: indirecte verwijzingen	276
10.3 Identificatiemogelijkheid 3: impliciete elementen	283
10.4 Identificatiemogelijkheid 4: geïmpliceerde relevantie	288
10.5 Onderzoeksbevindingen	290
11 De functie van beelden van de professional	297
11.1 De auteurs	298
11.2 De thematiek	303
11.3 De positionering	306
11.4 De betekenis	311
11.5 Onderzoeksbevindingen	326
12 Afronding van het onderzoek	329
Professionaliteit: een betekenisconstructie	329
Beelden van de professional: een literatuurverkenning	336
Het professionele discours: een tijdschriftanalyse	342
Tot slot	348
Summary	351
Professionalism: an ideal-typical construction of its meaning	351
Images of the professional: a literature study	357
The professional discourse: an analysis of a professional journal	364
Finally	369
Literatuur	371
Bijlagen	387
Bijlage 1: Geselecteerde artikelen uit <i>Maatwerk</i> (1998-2008)	389
Bijlage 2: Auteursindex van de geselecteerde artikelen uit <i>Maatwerk</i> (1998-2008)	395
Bijlage 3: Overzicht van de auteurs van <i>Maatwerk</i> (1998-2008)	397
Curriculum Vitae	409

Tabellen en schema

Tabel 2.1	Een doelrationeel raamwerk voor een ideaaltypisch model van professionaliteit	24
Schema 2.1	De ideaaltypische context van professionaliteit als expert-model	27
Tabel 2.2	Modellen voor en perspectieven op de organisatie van arbeid	28
Tabel 3.1	Een ideaaltypisch model van professionaliteit: domein 1	34
Tabel 3.2	Een ideaaltypisch model van professionaliteit: domein 2	40
Tabel 3.3	Een ideaaltypisch model van professionaliteit: domein 3	49
Tabel 3.4	Een ideaaltypisch model van professionaliteit	56
Tabel 4.1	Sociaal-maatschappelijke positioneringen	70
Tabel 5.1	Overzicht van de geselecteerde beelden en hun belangrijkste bronnen	83
Tabel 10.1	Opbrengst identificatiemogelijkheid 1.1: letterlijke aanduidingen	272
Tabel 10.2	Opbrengst identificatiemogelijkheid 1.2: synonieme aanduidingen	273
Tabel 10.3	Opbrengst identificatiemogelijkheid 1.3: nieuwe beelden	275
Tabel 10.4	Opbrengst identificatiemogelijkheid 2.1: verwijzingen naar concepten	277
Tabel 10.5	Opbrengst identificatiemogelijkheid 2.2: verwijzingen naar auteurs	282
Tabel 10.6	Opbrengst identificatiemogelijkheid 3.1: secundaire kenmerken van beelden	284
Tabel 10.7	Opbrengst identificatiemogelijkheid 3.2: contexten van beelden	286
Tabel 10.8	Overzicht unieke identificaties (UI) en combinaties van beelden in artikelen (CvBinA)	290
Tabel 10.9	Kwantitatieve aspecten van de identificatiemogelijkheden	291
Tabel 10.10	Totale en unieke aantal identificaties per beeld en per identificatiemogelijkheid	294
Tabel 11.1	Functie en arbeidsorganisatie van een deel van de auteurs (1)	299
Tabel 11.2	Functie en arbeidsorganisatie van een deel van de auteurs (2)	300
Tabel 11.3	Frequenties auteurs <i>Maatwerk</i>	301
Tabel 11.4	De positionering van beelden in de context van het betoog	310
Tabel 11.5	Functioneel gebruik van beelden	316

Voorwoord

In de Inleiding en het eerste hoofdstuk van deze studie worden de achtergronden en het ontwerp van dit onderzoek beschreven. In dit Voorwoord geef ik een iets meer persoonlijk getinte toelichting op mijn keuze voor het onderwerp en het perspectief van dit onderzoek. Verder wil ik graag de personen bedanken die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit onderzoek.

Deze studie is voortgekomen uit een persoonlijk engagement met professionaliteit en professionalisering. Zonder mijn ogen te willen sluiten voor de mogelijkheid van menselijke tekortkomingen of structurele misstanden, ben ik overtuigd van het fundamentele belang van professionaliteit, zowel voor de samenleving in haar geheel als voor individuele cliënten, en niet te vergeten voor professionals. Bovendien beschouw ik het overdragen van de inhoudelijke betekenis en de positieve waarde van professionaliteit aan studenten als één van de centrale taken en verantwoordelijkheden van opleidingen voor professionals. Een centrale drijfveer in mijn werkzaamheden binnen het hoger onderwijs is het ontwerpen van inspirerende professionaliseringstrajecten, dat wil zeggen het ontwikkelen van leertrajecten voor beginnende en ervaren professionals waarin zowel het aanspreken als het versterken van hun intrinsieke professionele motivatie centraal staat. Mijn ambitie is door middel van dit onderzoek de inhoudelijke betekenis en de positieve waarde die professionaliteit in elk geval in potentie bezit te verhelderen en bovendien de toegang tot belangrijke inspiratiebronnen voor professionalisering te ontsluiten.

In dit onderzoek naar professionaliteit staan niet de beroepen of de beroepsbeoefenaren, de beroepsarbeid of de beroepspraktijk centraal maar een specifieke verzameling van praktijktheoretische concepten die ik beelden van de professional heb genoemd. Het betreft theoretische concepten die een praktijkideaal voor professioneel functioneren beschrijven, en wel in de vorm van een professional die een voortreffelijke eigenschap of kwaliteit bezit. Zo wordt praktijkreflectie als fundamentele eigenschap voor professioneel functioneren geconceptualiseerd in het model van de reflectieve praktijkwerker. Op analoge wijze komen de onvoorwaardelijke aanwezigheid voor en de volledige toewijding aan cliënten als praktijkideaal samen in het beeld van de presentiebeoefenaar, terwijl de kernkwaliteit creatief en innovatief ondernemerschap binnen een verstarde arbeidsorganisatie wordt samengebond in het concept van de intrapreneur.

De oorsprong van dit onderzoek is het vermoeden dat zulke beelden van de professional een belangrijke inspiratiebron voor de professionalisering van toekomstige, beginnende en ervaren professionals kunnen vormen. Zoals studenten tijdens hun praktijkstage geïnspireerd raken door de begeleiding van voorbeeldige beroepsbeoefenaren van vlees en bloed, zo zouden praktijktheoretische con-

cepten die een voorbeeldige kwaliteit van de professional verhelderen en vaak ook illustreren met behulp van aansprekende praktijkvoorbeelden een inspirerende werking kunnen uitoefenen in het kader van professionaliseringsprocessen. Het onderscheiden van beelden van de professional als een eigenstandige praktijktheoretische benadering van professionaliteit lijkt daarmee zowel theoretische als praktische relevantie te bezitten.

Onderzoek naar beelden van de professional is slechts mogelijk op basis van een visie op professionaliteit. Professionaliteit is immers datgene wat kenmerkend is voor goede professionals en datgene wat het einddoel is van professionalisering. De opvattingen over professionaliteit lopen echter zeer uiteen, ook in de vakliteratuur. Als basis voor deze studie heb ik een poging ondernomen een model te ontwikkelen waarin professionaliteit niet primair wordt bepaald als het streven naar macht maar als het realiseren van waarden. Dit is mijns inziens niet een keuze voor een naïeve ten koste van een meer kritische benadering van professionaliteit. Een waardenperspectief op professionaliteit maakt immers ook duidelijk dat reëel bestaande professionele praktijken zeker niet altijd de waarden bevorderen die ze in naam belijden. De gezondheidszorg zorgt niet altijd voor gezondheid, de rechtspraak spreekt niet altijd recht, en het welzijnswerk werkt niet altijd aan welzijn. Een waardenperspectief op professionaliteit staat evenmin gelijk aan de keuze voor een harmoniemodel ten koste van een conflictmodel, want de waardenoriëntaties van professies en professionals kunnen tot waardenconflicten leiden, zowel tussen professies en professionals onderling als in de interactie met andere actoren, zoals cliënten, arbeidsorganisaties en de samenleving. Waarden zijn weliswaar abstracte begrippen die voor velerlei interpretatie en uitleg vatbaar zijn, maar op basis van een gedeelde invulling en uitwerking van waarden ontstaat een ijkpunt om professionele praktijken aan een kritisch en tegelijk constructief onderzoek te onderwerpen. Een waardenperspectief kan de zinvolle potentie van professionaliteit verhelderen en tegelijk een kritische benadering van professionele realiteiten mogelijk maken. In het kader van deze studie is het waardenperspectief op professionaliteit primair dienstbaar aan de analyse van beelden van de professional als inspiratiebronnen voor professionalisering.

Ofschoon een vergelijking altijd slechts tot een bepaalde hoogte opgaat, kan zij wellicht toch de opzet en de inzet van deze studie voor de lezer te verhelderen. Zoals een bioloog op onontgonnen terrein op zoek kan gaan naar onontdekte levensvormen, zo zoek ik in het tweede deel van deze studie in het oerwoud aan theorievorming rondom professionaliteit naar een reeds bestaande maar nog niet als zodanig geklassificeerde soort van conceptualiseringen die ik omschrijf als beelden van de professional. In het eerste deel van deze studie breng ik vooral professionaliteit als de natuurlijke biotoop van deze concepten in kaart. Omdat er onder de conceptualiseringen nogal wat hybride kruisingen blijken voor te komen, verken ik ook de aanpalende terreinen, zoals de markt en de bureaucratie, het publieke en het private domein. In het derde deel, ten slotte, onderzoek ik eerst hoe de aanwezigheid van deze concepten in hun natuurlijke omgeving van

het professionele discours gedetermineerd kan worden en vervolgens welke functie zij in dit ecosysteem vervullen.

In de loop van het promotietraject is mij duidelijk geworden dat ik een sterke voorkeur heb voor betekenisgericht onderzoek, ook al beseft ik dat een valkuil daarvan kan zijn zinvolle samenhangen te ontwaren waar die ontbreken. Bij het ontwerpen van mijn onderzoek heb ik vooral de publicaties van Oost en anderen (2002, 2009) en van Verschuren en Doorewaard (2007) als waardevol ervaren. Voor de kwalitatieve aspecten van deze studie waren Creswell (2013), Baarda, De Goede en Teunissen (2005) en Boeije (2008) een belangrijk houvast. De inspiratie voor de uitwerking van dit onderzoek kwam meestal tot mij in de vroege ochtend. Wanneer ik na een intensieve werkdag en een korte nachtrust ontwaakte, dat leek het alsof spontaan een geestelijke mailbox openging en de vruchtbare ideeën binnenstroomden.

Tijdens het onderzoek werd mij duidelijk dat hierin veel uiteenlopende aspecten van mijn loopbaan en mijn levensloop bijeenkomen. Deze studie is dan ook het resultaat van een lang ontwikkelingsproces. Het begint bij mijn ouders, die mij gestimuleerd hebben om ‘door te leren’, iets waartoe zij beiden wel de capaciteiten bezaten maar niet de kans hebben gekregen, terwijl dat in mijn jeugd voor ‘arbeiderskinderen’ wel mogelijk werd maar geenszins vanzelfsprekend was. Ik ben hen nog dagelijks dankbaar voor deze aansporing, vooral ook door deze erfenis over te dragen op onze beide dochters. De start van mijn leercarrière werd aanzienlijk vergemakkelijkt doordat ik lange tijd in het luwte van mijn grote zus kon varen, terwijl mijn kleine broertje later een pushfactor probeerde te zijn, en daarvoor zou ik hen beiden graag willen bedanken.

Binnen het hoger onderwijs heb ik mijn eigen weg moeten zoeken, en voor een belangrijk deel heb ik die, na enige omzwervingen in de geneeskunde en de politicologie, gevonden in de specialisatie ethiek binnen de studie wijsbegeerte in Nijmegen. Door het inspirerende onderwijs van de hoogleraren wijsgerige ethiek Ad Peperzak en Paul van Tongeren werd ik ingewijd in de bezinning op het zinvolle bestaan. Tijdens het doctoraalprogramma ontdekte ik door het werken aan de vele werkstukken en essays mijn voorliefde voor het schrijven, voor het laten uitkristalliseren van gedachten in woorden, ook al worstelde ik als ‘grens-Germaan’ uit het diepe Zuiden vaak met het Nederlands als mijn stiefmoedertaal. Tijdens en meteen na mijn studie heb ik mij tevens toegelegd op de vakdidactiek en de onderwijskunde. Dit heb ik niet zozeer als een specialisatie maar eerder als een omscholing ervaren. Wijsgerige ethiek als onderdeel van de zogeheten praktische filosofie bleek nog heel wat praktische vertaalslagen te vereisen om toegankelijk te worden voor niet-universitaire studenten. Bij deze zoektocht zijn Ineke van den Berg en Johan Luttenberg behulpzaam geweest.

Hoewel ik onderwijservaring heb opgedaan variërend van onderbouw tot en met universiteit, ben ik hoofdzakelijk werkzaam geweest in het hoger beroeps-onderwijs, en ik wil graag de mensen bedanken die dit mogelijk hebben gemaakt: Nini Enderlee en Ad Snellen in Arnhem (en later Nijmegen), Martha Stuy en

Riet Prins in Wageningen, Margriet Jongerius en Ineke Hagen in Driebergen, Coen van der Linden en Léon van de Griendt in Utrecht en Amersfoort. Door mijn werkzaamheden binnen het hoger beroepsonderwijs kwam ik op velerlei wijzen in aanraking met professionaliteit. Enerzijds als thematiek, bijvoorbeeld in samenhang met beroepsethiek, onderwijsvernieuwing en kwaliteitszorg. Vooral de vele raakvlakken tussen professionaliteit en ethiek fascineerden me; Schöns boek over de reflectieve praktijkwerker wekte mij uit mijn dogmatische sluimer. Anderzijds kwam ik in aanraking met professionaliteit zoals die werd belichaamd door collega's en studenten. Van de vele inspirerende collega's met wie ik de afgelopen decennia mocht samenwerken, denk ik in het bijzonder aan Joyce Cordus en Raymond Kloppenburg in het Utrechtse en Lies Schilder en Lisbeth Verharen in het Nijmeegse. Wat de studenten betreft, beperk ik mij tot het vermelden van Hascar van Rijn en Karin Landsbergen. Als docent werd ik vaak geplaagd door het onbehaaglijke gevoel tekort te schieten ten opzichte van mijn studenten, maar Hascar deed mij door een alleraardigst bedankbriefje voor mijn onderwijs beseffen dat ik als docent toch niet een totale mislukking kan zijn geweest. Ik ben een tijdje werkzaam geweest als instroomcoördinator, en Karin opende mij door haar uitzonderlijke prestaties de ogen voor de bureaucratische hindernissen die onderwijsinstellingen opwerpen voor zeer getalenteerde studenten.

De transitie van Hogeschool Utrecht van een traditioneel onderwijsinstituut naar een hedendaagse kennisinstelling creëerde voor mij de mogelijkheid een oude wens in vervulling te laten gaan. Na mij afstuderen heb ik afgezien van een promotietraject omdat ik dat mijn jonge gezin naast mijn drukke baan niet aan wilde doen. Nu werd ik echter door mijn werkgever, de hoofdsponsor van mijn gezin, in de gelegenheid gesteld mijn onderzoekswerkzaamheden deels binnen mijn aanstelling te verrichten. Al snel besepte ik overigens dat een promotietraject niet alleen een onderzoekstaak maar tegelijk een veelzijdig ontwikkelingsproces is, waarbij vooral balanceerkunst van belang is, bijvoorbeeld tussen beheerste planmatigheid en ongetemde creativiteit. Ik heb het promotietraject vooral als een krachtige stimulans voor mijn oordeelsvermogen ervaren. Bij dit ontwikkelings-traject zijn vele mensen behulpzaam geweest, waarvan ik er enkele hier graag expliciet wil bedanken.

Ik dank Huib de Jong, voormalig lid van het College van Bestuur. In reactie op mijn bedankje voor het toekennen van de promotievoucher stuurde hij mij een e-mail met waardevolle inhoudelijke suggesties voor mijn onderzoeksopzet. Later hebben we nog enkele keren, zowel onder vier ogen als in het openbaar, van gedachten kunnen wisselen over de rol van professionaliteit in het hoger beroepsonderwijs. Ik dank ook Coen van der Linden, voormalig directielid van de Faculteit Maatschappij & Recht. Hij stelde mij na de toekenning van de promotievoucher in staat als projectleider de onderwijsinnovatie van het Instituut voor Social Work af te ronden en een substantieel deel van deze tijdsinvestering later als nog aan mijn promotieonderzoek te besteden.

Ik dank Hans van Ewijk, voormalig lector plus voorzitter van het Kenniscentrum Sociale Innovatie, voor zijn begeleiding bij de voorbereiding van mijn promotieaanvraag. Hij heeft mij – naar ik meen tegen alle gangbare richtlijnen in – in een vroegtijdig stadium behoed voor een afbakening van mijn brede onderzoeksopzet, en daar ben ik hem zeer erkentelijk voor. Na haar installatie als lector Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening heeft Lia van Doorn de interne begeleiding van mijn promotietraject overgenomen. Ik waardeer de veelzijdige wijze waarop zij mijn ontwikkeling stimuleert. Haar lectoraat is voor mij inmiddels een inspirerende thuisbasis geworden. Het is een groot geluk met zulke deskundige en inspirerende collega's te mogen samenwerken. Wie iets wil leren over de kunst van het leiding geven aan professionals en het creëren van zelfsturende teams zou bij Lia te rade moeten gaan.

Het belangrijkste voor het proces en het product van mijn promotietraject is mijn promotor Trudie Knijn, hoogleraar Algemene Sociale Wetenschappen, geweest. Ik heb veel waardering en ook bewondering voor haar deskundige en zorgvuldige begeleiding. Toen ik tijdens ons kennismakingsgesprek mijn ambitieuze onderzoeksplannen ontvouwde, liet zij meteen weten dat dit alles veel te veel zou zijn voor één promotie. Ik was toen zo arrogant om te denken: dat zullen we dan nog wel eens zien. Al snel moest ik erkennen dat ze volledig gelijk had, zoals ze later nog zo vaak gelijk zou hebben. Daarbij liet ze me altijd de ruimte om daar zelf achter te komen, en ook dat heb ik als zeer prettig ervaren. Ik werd in de gelegenheid gesteld zelf te ontdekken wat zij al doorzien had. Tijdens de afronding van mijn dissertatie ben ik dan ook pas ten volle gaan beseffen hoe groot haar invloed op mijn gehele onderzoek is geweest. Zij heeft mij geattendeerd op Freidson (2001), en zonder deze kennismaking zou het eerste deel niet tot stand zijn gekomen. Zij heeft mij ook geadviseerd om een tijdschriftanalyse te ondernemen in plaats van meteen een professionaliseringstraject te ontwerpen en te testen, en dat advies is de basis voor het derde deel. Tot slot heeft ze mij aangeraden enkele minder krachtige beelden van de professional uiteindelijk toch niet in deze studie op te nemen, en daardoor heeft het tweede deel aan kracht gewonnen. Zonder haar begeleiding zou deze dissertatie in zijn huidige opzet niet tot stand hebben kunnen gekomen. Mijn dank is dan ook groot.

Tevens wil ik Anneke Menger, lector Werken in Justitieel Kader en huidig voorzitter van het Kenniscentrum Sociale Innovatie, bedanken. Zij heeft reeds in een vroegtijdig stadium de waarde van mijn ideaaltypisch model van professionaliteit voor de beroeps- en de onderzoekspraktijk onderkend en daar op velerlei wijzen (mede) vorm aan gegeven, namelijk als basis voor congressen, onderzoeken en publicaties. Zo werd ik hierdoor gestimuleerd een publieksversie te publiceren van het eerste deel van dit onderzoek (De Jonge, 2011). Ik dank Marc Hoijsink omdat hij me regelmatig in de gelegenheid stelde mijn benadering van professionaliteit te delen met de masterstudenten social work in Amsterdam. Door de positieve reacties van studenten, professionals en onderzoekers werd ik verlost van wat ik zelf ben gaan aanduiden als mijn Casaubon-complex (zie de roman *Middlemarch* van George Eliot).

Fieneke Vogelpoel en Lies Schilder wil ik graag bedanken omdat zij bereidwillig mij hun privéarchief met oude nummers van *Maatwerk* ter beschikking stelden. Hierdoor werd het logistieke deel van het literatuuronderzoek in het derde deel van deze studie aanzienlijk vergemakkelijkt. De collega's van de media-theek in Amersfoort wil ik hartelijk bedanken voor het telkens weer bereidwillig opsporen van allerlei boeken en artikelen; de literatuurlijst geeft slechts een kleine indicatie van het vele werk dat ze voor mij hebben verricht. Ook dat heeft mijn onderzoek gemakkelijker gemaakt. Amanda Siteur dank ik voor haar hulp bij een eerste versie van de Engelstalige samenvatting. Dimitra Mitsionis, destijds de secretariële rots in de branding van het lectoraat, was zeer behulpzaam bij het vermenigvuldigen en verspreiden van het manuscript. Afke Schenkelaars wil ik graag bedanken voor de vormgeving van het omslag. Er zijn nog veel meer mensen die ik zou kunnen en moeten bedanken – Saskia van Laar attendeerde mij op professionele aspecten in mijn werkhouding waar ik mij niet bewust van was, Baziel van Engelen benadrukte tijdens een diner pensant het belang van de voltooiing van mijn onderzoek – maar hier laat ik het bij.

Misschien is het mogelijk onderzoek te verrichten naar wat promoveren doet met mannen, althans volgens hun zelfrapportage in het dankwoord. Ik heb de stellige indruk dat het over het algemeen een activiteit is die een negatieve invloed heeft op de sociale, zorgzame en emancipatorische kwaliteit van hun handelen. Mocht dit al een sociale wetmatigheid zijn, dan beschouw ik mijzelf als de uitzondering op die regel. Ik vlei mij met de gedachte dat ik trouw mijn aandeel aan gezin en huishouden heb geleverd en dat de relatie met mijn vrouw zich in deze periode zelfs nog verder heeft verdiept. Maar ik geef toe dat ik deze opvatting niet heb geverifieerd, laat staan dat ik haar zou hebben proberen te falsifiëren. Hoe dan ook wil ik Willemien bedanken voor heel andere zaken, voornamelijk dat zij me altijd stimuleert om dat te doen wat goed voor mij is, en verder voor al het dierbare dat zich moeilijk in woorden laat vangen. Onze beide dochters wil ik graag bedanken omdat ik nog steeds hun vader (dat wil zeggen: papa, paps, papsie) mag zijn. Het is mooi om te zien hoe zijn hun weg vinden in het leven, in studie en werkzaamheden. Kiki is na het afronden van de Researchmaster Behavioural and Social Sciences inmiddels in Groningen begonnen aan haar eigen promotietraject en Nine voltooit in Utrecht (en zeer wijde omgeving) na het honoursprogramma nu ook haar bachelorstudie Culturele Antropologie. Aan hen beiden draag ik deze studie op, in de hoop en het vertrouwen dat mijn 'weg tot de wetenschap' hen tot steun zal kunnen zijn.

Deventer, 26 augustus en 7 september 2014

Inleiding

In deze studie staan beelden van de professional als inspiratiebron voor professionalisering centraal. De achtergrond van dit onderzoek is een speurtocht naar de samenhang tussen de persoonlijke inspiratie en motivatie van professionals en de publieke betekenis en waardering van professionaliteit. Deze thematiek wordt in deze inleiding beknopt geschetst, als opmaat voor het ontwerp van het onderzoek, dat vervolgens in het eerste hoofdstuk van deze studie zal worden beschreven.

De inspiratie van professionals

In de literatuur worden professionele werkzaamheden in verband gebracht met inspiratie, zowel in letterlijk zin (zie bv. Van Houten, 1993) als in allerlei varianten. Een meer hedendaagse en wetenschappelijke aanduiding is intrinsieke motivatie (zie bv. Tonkens, 2008), terwijl in navolging van Weber (1920) ook wel wordt gesproken van seculiere roeping (zie m.n. Larson, 1977; Freidson, 2001). Deze inspiratie lijkt tegenwoordig bij veel professionals te zijn weggezakt of zelfs plaats te hebben gemaakt voor een diffuus onbehagen (zie bv. Verbrugge, 2005), een proces van vervreemding dat overigens niet nieuw is maar enkele decennia omspant (zie Lipsky, 1980). Dat is althans de indruk die ik heb overgehouden aan de gesprekken die ik in de loop der jaren met professionals heb gevoerd. Enkele voorbeelden kunnen dat illustreren (zie bv. ook De Koning, 2008).

Als voorbereiding op een lezing voor reclasseringswerkers sprak ik met enkele vertegenwoordigers van deze beroepsgroep. Ik wilde met hen graag van gedachten wisselen over hun professionele inspiratie, maar het gesprek schoot voortdurend alle kanten op. Toen ik voor de zoveelste keer probeerde terug te keren tot het centrale thema, zei één van de werkers ongeveer het volgende: “Weet je wat het is, wanneer mij tegenwoordig gevraagd wordt naar de motivatie voor mijn werk, dan heb ik het gevoel dat ik me moet verdedigen.” Deze opmerking zorgde voor een doorbraak in het gesprek omdat de andere werkers het gevoel herkenden. Al snel bleek dat de oorspronkelijke drijfveren van deze ervaren professionals ver waren weggezakt omdat ze niet passen bij de heersende tijdgeest. Na afloop constateerde één van de reclasseringswerkers enigszins verbaasd dat hij dagelijks met zijn collega’s over het werk spreekt, maar dan gaat het altijd over de urgente knelpunten die alle aandacht opeisen en nooit over hun professionele inspiratie.

Tijdens een bijeenkomst met sociale professionals in het kader van een praktijkonderzoek naar morele dilemma’s in de ambulante beroepspraktijk, probeerde ik als projectleider het gesprek op gang te brengen over hun keuze voor dit beroep en deze context. Na lang aarzelen merkte één van de deelnemers enigszins

beschroomd op dat ze als beginnende studente tijdens een kennismakingsbijeenkomst had opgemerkt dat ze graag mensen wilde helpen. De begeleidende docent had meteen gerepliceerd dat ze dan net zo goed in een warenhuis of een supermarkt zou kunnen gaan werken. Sindsdien had ze nooit meer met anderen over haar motivatie voor het beroep gesproken.

Een sociale professional liet mij na afloop van een lezing voor alumni een brief lezen die hij diezelfde ochtend aan het interim-management van zijn welzijnsorganisatie had verzonden. Daarin stond onder meer de volgende opmerking: volgens de leiding is onze organisatie een tanker die op koers ligt, maar volgens de professionals zijn we door alle mist het zicht op de horizon kwijtgeraakt.

Professionals lijken steeds vaker (de toegang tot) hun inspiratie te verliezen. Zou dat samen kunnen hangen met de hedendaagse betekenis en waarde van professionaliteit?

De publieke waardering van professionaliteit

Grofweg kunnen met behulp van de zogeheten dramadriehoek van Karpman (1986, 2007) in de publieke waardering van professionaliteit gedurende de laatste honderd jaar drie of vier fasen worden onderscheiden. Karpman staat in de traditie van de transactionele analyse. Deze benadering laat zien dat mensen in het dagelijks leven wel vaker een rol spelen die weliswaar de bevrediging van hun kinderlijke behoeften mogelijk maakt, maar hen ook verhindert op volwassen wijze de volledige verantwoordelijkheid voor hun eigen leven op zich te nemen. Het gevolg daarvan is dat ze steeds weer in hetzelfde patroon vervallen; ze spelen voortdurend hetzelfde script, met steeds dezelfde afloop. Daardoor blijven ze steken in hun ontwikkeling en staan zo het eigen levensgeluk in de weg. Miller (1979) maakt duidelijk dat de wortels voor zo'n drama vaak in de vroege kindertijd moeten worden gezocht en suggereert dat zo'n levensloop vooral kenmerkend is voor professionele hulpverleners.

Karpman (1986, 2007) toont aan dat een drama in de kern op slechts drie basale rollen berust: de dader of achtervolger (bijvoorbeeld het vileine monster), het slachtoffer (de schone jonkvrouw) en de held of redder (de dappere edelman). Hij laat bovendien zien dat drama vaak op een rolwisseling berust met een welhaast dialectisch karakter. De rattenvanger van Hamelen, bijvoorbeeld, bevrijdt (als redder) de stad van een rattenplaag, wordt vervolgens echter (als slachtoffer) niet uitbetaald door de burgemeester van de stad en ontvoert ten slotte (als dader) de kinderen van de stad. Ook bijvoorbeeld een mantelzorger die de zorgtaken als een redder op zich neemt, loopt het gevaar ofwel een slachtoffer van een al te veeleisend systeem te worden ofwel als een medeplichtige een al te afhankelijk systeem in stand te houden. In de publieke opinie lijkt gedurende de laatste eeuw een dramatische rolwisseling van de professional plaats te hebben gevonden. De professional is van held via dader in een slachtoffer veranderd.

De professional als held

Begin twintigste eeuw is in de publieke opinie de rol van de professional als redder dominant. Dzur (2008) spreekt van “the social trustee model of professionalism”. Aansprekende voorbeelden zijn de werkzaamheden van Albert Schweitzer als arts in het ziekenhuis van Lambaréné en de verplegende activiteiten van Florence Nightingale tijdens de Krimoorlog. Voor de verpersoonlijking van de heldenrol binnen maatschappelijk werk kan worden gedacht aan pioniers zoals de “heilige” Hélène Mercier (Dudink, 1999) en de “voorbeeldige” Marie Muller-Lulofs (Bervoets, 1999). In de populaire cultuur treffen we zulke heroïsche beelden nog aan in doktersromannetjes en ziekenhuissoaps (vgl. Finlay, 2000). De sociologen die in deze periode professionaliteit thematiseren, zoals Durkheim (1893, 1897, 1898-1912), Flexner (1915), Carr-Saunders (1928) en Carr-Saunders en Wilson (1933), zijn in overeenstemming met de toenmalige tijdgeest overtuigd van de waarde van professies voor de vooruitgang van de samenleving en het welzijn van de mensheid.

De professional als dader

In de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw wordt een kritische benadering van de westerse cultuur dominant. Invloedrijk worden de denkers uit de late negentiende eeuw die door Ricoeur (1969) als de meesters van de achterdocht zijn getypeerd: Marx analyseert de vervreemding en uitbuiting van arbeiders in de kapitalistische economie, Freud verwoordt het seksuele onbehagen in de Victoriaanse cultuur en Nietzsche spreekt de banvloek uit over de slavenmoraal van het ‘monotonotheïstische’ christendom.

De maatschappijkritische tijdgeest bepaalt ook de overheersende visie op professionaliteit (zie bv. Keulartz, 1987), door Dzur (2008) aangeduid als “the radical critique model of professionalism”. Terwijl Parsons (1951) vanuit structureel-functionalistisch perspectief de sociale controle van afwijkend gedrag door de medische professie benadrukt, gaat Freidson (1970a) vanuit een symbolisch-interactionistische invalshoek nog een stap verder en stelt dat deviantie door deze professie geproduceerd wordt. Illich (1977) betoogt dat cliënten van professionals hun autonomie verliezen en Foucault (1975) beschouwt professionaliteit in wezen als een verzameling technieken die de massa disciplineert tot politieke onmacht en economische productiviteit.

In hun voetsporen bekritiseert Achterhuis (1979) de Nederlandse markt van welzijn en geluk. Hij neemt in essentie een gangbaar denkpatroon over, namelijk dat de mens van nature goed is en de bestaande samenleving corrupt, maar hij probeert tegen het dominante professionele zelfbeeld in aan te tonen dat de welzijnswerker niet aan de kant van de goede personen maar van de slechte systemen staat. Michielse (1989) fileert de roemloze geboorte van het welzijnswerk met behulp van foucauldiaanse analysetechnieken. In deze periode wordt de professional vooral gezien als dader. De verpersoonlijking hiervan is Josef Mengele, vanwege zijn inhumane experimenten als arts in Auschwitz. In strips en films

wordt de achterdocht vooral weerspiegeld in het type van de “mad scientist”, de geniale maar gevaarlijke gek die de gehele wereld wil vernietigen.

De professional als slachtoffer

Lipsky (1980) is wellicht de eerste auteur die de slachtofferrol van de professional signaleert en analyseert. Deze rol wordt rondom de millenniumwisseling in de publieke beeldvorming dominant, deels ook door de doorgesloten kritiek op professionaliteit binnen de mediagevoelige dramademocratie (vgl. Elchardus, 2002), waarin incidenten soms al te gemakzuchtig als symptomen van structurele misstanden worden beschouwd.

Illustratief zijn de wederwaardigheden van Lucia de Berk, de Nederlandse verpleegkundige die aanvankelijk een levenslange gevangenisstraf kreeg opgelegd wegens moord op enkele van de aan haar zorg toevertrouwde patiënten, maar uiteindelijk door toedoen van alerte burgers werd vrijgesproken omdat de veroordeling op een gerechtelijke dwaling bleek te berusten. Karakteristiek zijn ook de tragische lotgevallen van Fred Spijkers, de bedrijfsmaatschappelijk werker in dienst van het ministerie van Defensie die de ware toedracht van een fataal bedrijfsongeluk met een landmijn niet wilde verhullen voor de weduwe van een overleden militair en door toedoen van overheidsinstanties zijn carrière en ook zijn leven verwoest zag worden. Sjakie, de welzijnswerker uit de filmserie over de familie Flodder die in zijn zelf aangemeten rol als redder enkel voor zichzelf verborgen weet te houden dat hij feitelijk het slachtoffer van zijn cliënten is, is de karakterloze verpersoonlijking van de publieke beeldvorming betreffende sociale professionals.

Van spraakmakende publicaties zijn alleen al de titels veelzeggend: *Mondige burgers, getemde professionals* (Tonkens, 2003), *Geschonden beroepseer* (Verbruggen, 2005) en *Beroepszeer* met een ‘z’ (Van den Brink, Jansen & Pessers, 2005). Brechin, Brown en Eby (2000, p. ix) signaleren “resigned helplessness” onder medische en sociale professionals en Jansen (2013, p. 30) spreekt met betrekking tot deze laatste beroepsgroep zelfs van “vrijwillige slavernij”. Van der Lans (2008, p. 57) signaleert “het nieuwe medelijden met hedendaagse professionals” en een themanummer van het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken (2013-1) draagt als titel: “Wie houdt er nog van de professional?”. Professionals lijken tegenwoordig van alle kanten onder vuur te liggen: ze worden onder druk gezet door hun cliënten, lastig gevallen door omstanders, achter hun vossen gezeten door managers, vermalen door bureaucratie, overvraagd door opdrachtgevers, opgejaagd door ‘concullega’s’ en bovenal in de steek gelaten door de samenleving (zie ook Duyvendak, Knijn & Kremer, 2006; Van der Lans, 2005, 2008, 2010; Jansen, Van den Brink & Kole, 2009; Tonkens, 2009; Noordegraaf & Steijn, 2013).

Perspectief voor professionals?

Het is minder gemakkelijk om in generaliserende zin over de actuele ontwikkelingen betreffende professionaliteit te spreken. We bezitten minder distantie ten

aanzien van onze eigen tijd en zijn ons te zeer bewust van de vele heterogene en diffuse ontwikkelingen zonder te kunnen voorspellen welke kant het op zal gaan. Toch kan tegenwoordig ook een voorzichtige herwaardering voor professionaliteit worden geconstateerd. Het grenzeloze optimisme en het fundamentele wantrouwen als de twee extreme polen van de publieke waardering van professionaliteit gedurende de laatste eeuw lijken definitief achter ons te liggen. Een meer realistische benadering lijkt te overheersen, waarbij men vooral oog probeert te hebben voor de bijdragen die professies aan het oplossen van individuele en collectieve vraagstukken kunnen leveren. Een valkuil hierbij is wellicht dat van elke professie en elke professional een bijdrage aan alle mogelijke problemen wordt verwacht, waardoor de grenzen van beroepsgroepen worden opgerekt en hun kerntaken bedolven raken onder een veelheid van functiespecifieke activiteiten (vgl. Finlay, 2000). Het gevaar hiervan is dat beroepsbeoefenaren overvraagd raken, niet alleen door de veelheid maar ook door de diversiteit en veranderlijkheid van hun werkzaamheden, waardoor de professionele identiteit erodeert en het slachtofferschap versterkt wordt.

Een centrale rol in de herwaardering van professionaliteit lijkt het latere werk van Freidson (2001) te spelen. Terwijl zijn boek opent met de sobere bepaling van professionaliteit als “control of work” en de auteur zich verzet tegen de “sanctimonious overtones” en de “fog of mystique” in de discussies, werkt hij toe naar een bepaling van professionaliteit als “doing good work” en eindigt met een beschouwing over “the soul of professionalism”. In zijn voetsporen worden ook in Nederland nieuwe vormen van professionaliteit en professionalisering in zorg en welzijn gesignaleerd (zie bv. Tonkens, 2003; Duyvendak, Knijn & Kremer, 2006). In de onderwijssector, bijvoorbeeld, laten de professionals van zich horen door middel van initiatieven zoals *Beter Onderwijs Nederland* en *Leraren met Lef*. De door de Minister van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen ingestelde Commissie Leraren (2007) onder voorzitterschap van Alexander Rinnooy Kan publiceert een advies betreffende het kwantitatieve en kwalitatieve lerarenprobleem waarin wordt gepleit voor professionalisering van de beroepsgroep en de onderwijsinstellingen. Vier jaar na de reeds aangehaalde publicatie *Beroepszeer* verschijnt een bundel onder de titel *Beroepstrots* (Jansen, Van den Brink & Kole, 2009), en enkele jaren later wordt zelfs gepleit voor herstel van publieke professionals als *Gezagsdragers* (Jansen, Van den Brink & Kneyber, 2012).

Misschien is het nog te vroeg om van een ondubbelzinnige herwaardering van professionaliteit te spreken, maar duidelijk is wel dat een heroriëntatie plaatsvindt. Ontstaat hierdoor weer perspectief voor de professional? Maar wat is een professional? En wat is een professie?

De betekenis van professionaliteit

Becker (1962) wijst op fundamentele dubbelzinnigheden in de betekenis van professionaliteit: het is van oorsprong een “folk concept” dat een morele kwalificatie uitdrukt, maar het wordt in toenemende mate tevens gebruikt als “scientific con-

cept” dat naar objectieve kenmerken van beroepen zou verwijzen. Echter ook binnen wetenschappelijke bronnen bestaan zeer uiteenlopende opvattingen over professionaliteit. Deze verschillen zijn zo overweldigend, dat de overeenstemming zich soms lijkt te beperken tot de identificatie van de drie klassieke professies, namelijk de medische, de juridische en religieuze (vgl. Koehn, 1994). Deze unanimitieit kan in de literatuur worden aangetroffen vanaf Flexner (1915) tot en met Freidson (2001); Carr-Saunders (1928) verwijst zelfs naar een bron uit het begin van de achttiende eeuw.

In de loop van de negentiende en twintigste eeuw komen echter steeds meer beroepen tot ontwikkeling die kenmerken van de klassieke professies weten te verwerven (Carr-Saunders & Wilson, 1933). Zo wordt reeds vroeg in de negentiende eeuw door Engelse apothekers een beroepsvereniging opgericht, een kwalificatie- en registratiesysteem ingericht en een wettelijk beschermde status verworven (Reader, 1966). Omgekeerd beginnen vooral gedurende de laatste decennia van de twintigste eeuw de onderscheidend geachte kenmerken van de klassieke professies te vervagen. De handelingsruimte van medisch specialisten, bijvoorbeeld, wordt steeds meer ingeperkt door patiëntenverenigingen, overheid, zorgverzekeraars, ziekenhuizen en farmaceutische industrie (Freidson, 2001). Door al deze ontwikkelingen wordt onduidelijk welke beroepen professies zijn. Omdat de begrippen echter hun aantrekkelijkheid als moreel beladen “folk concept” behouden – geen enkele beroepsbeoefenaar wil immers als onprofessioneel worden beschouwd – wordt het gebruik steeds losser.

Reeds Flexner (1915) wijst op het veranderlijke en tijdgebonden karakter van de omschrijving en de afbakening van professies. Deze onduidelijkheid blijft niet beperkt tot het “folk concept” maar lijkt ook een negatieve invloed te hebben op het “scientific concept”. Soms lijkt de onderzoeksopzet zelfs de identificatie en de begrenzing van professionaliteit als het onderzoeksobject mede te bepalen. Larson (1977, pp. xvii, 271) bijvoorbeeld benadert professionalisering als een project gericht op marktcontrole en sociale mobiliteit. Hierdoor vallen geestelijken, militairen en politici bij voorbaat buiten haar opzet, want “they do not transact their services for income on the market”. Abbott (1988) daarentegen legt in zijn benadering van professionaliteit de nadruk op de concurrentieslag tussen professies in hun “fighting for turf” en lijkt daarmee juist gebaat te zijn bij een zo breed mogelijk strijdperk. Hij beschouwt dan ook “automobile repair as an intellectual discipline” (p. 8) en drukt de lezer zelfs op het hart: “It is important to realize that mediumship fits the basic definition of a profession very well.” (p. 29). Binnen het wetenschappelijk discours is het dus zelfs mogelijk dat de professionele status aan geestelijken wordt onthouden en aan helderzienden wordt toegekend.

De inhoud van de gebruikte begrippen is niet helemaal duidelijk: wat betekent professie, professional, professionaliteit, professionalisering? Ondanks de onduidelijkheid over de inhoudelijke betekenis, kan de oorspronkelijke formele samenhang tussen deze begrippen eenvoudig worden afgeleid uit de gebruikte woordvormen: een professional is een lid van een professie, professionaliteit is

dat wat karakteristiek is voor professionals en professies, en professionalisering is het ontwikkelingsproces van professies of professionals met professionaliteit als beoogd einddoel. In het hedendaagse taalgebruik lijkt van deze formele samenhang niet veel over te zijn: beroepsbeoefenaren die als professionals worden aangeduid, zijn vaak geen lid van een professie, en spreken van professionaliteit als kwalificatie of van professionalisering als ontwikkelingsproces heeft vaak niet betrekking op professies of professionals. Zo wordt in de media zelfs met enige regelmaat gewag gemaakt van de professionalisering van het criminele circuit. De onenigheid beperkt zich dus niet tot inhoudelijke meningsverschillen over de betekenis van de gebruikte begrippen; er is zelfs sprake van incoherent taalgebruik dat lijkt te berusten op een fundamentele begripsverwarring, en het wonderlijke is dat niemand dit schijnt te storen. Op deze wijze gaat echter de waardevolle betekenis van en de onderlinge samenhang tussen deze begrippen verloren, en daarmee een conceptueel fundament voor de inspiratie van professionals.

HOOFDSTUK 1

Ontwerp van het onderzoek

In de Inleiding is de thematiek geschetst die de horizon van deze studie vormt: een betekenisvolle en waardevolle benadering van professionaliteit als fundament voor geïnspireerde professionals. In dit hoofdstuk wordt het ontwerp beschreven dat aan dit onderzoek naar beelden van de professional ten grondslag ligt. Achtereenvolgens wordt aandacht besteed aan de doelstelling, de vraagstelling, de onderzoeksvragen en de opbouw van het onderzoek.

Doelstelling

Professies worden in de wetenschappelijke literatuur in verband gebracht met de seculiere roeping of de intrinsieke motivatie van hun beroepsbeoefenaren (zie bv. Larson, 1977; Freidson, 2001; Tonkens, 2008). Professionele werkzaamheden worden idealiter met toewijding en op basis van inspiratie verricht. Deze studie richt zich op het ontsluiten van concepten van professionaliteit die als inspiratiebron voor de professionalisering van aanstaande, beginnende en ervaren professionals kunnen dienen, vooral met het oog op het ontwerpen van inspirerende beroepsopleidingen voor professionals.

Vraagstelling

In deze studie worden specifieke concepten van professionaliteit onderzocht die hier zullen worden aangeduid als ‘beelden van de professional’. Voorbeelden van zulke beelden van de professional zijn de reflectieve praktijkwerker, de lerende professional en de normatieve professional. Schön (1983) introduceert op grond van een mengeling van praktische observatie en theoretische bespiegeling het concept van de reflectieve praktijkwerker (*reflective practitioner*). Dit concept is een bron van inspiratie voor beroepsopleidingen en beroepspraktijken in uiteenlopende professionele sectoren zoals onderwijs, welzijn en gezondheid (zie bv. Spierts & de Boer, 2000; Verkerk, 2004). Diverse andere concepten van professionaliteit bezitten, ondanks inhoudelijke verschillen, een opvallende verwantschap met Schöns aanpak. Zo ontstond tegen de achtergrond van de dynamiek in samenleving en beroepspraktijk in het Nederlandse hoger beroepsonderwijs in de jaren negentig van de twintigste eeuw een toenemende belangstelling voor het leervermogen van beroepsbeoefenaren en werd gesproken van de lerende professional (vgl. bv. Ranty, 2008). En in de context van de ontzuiling van de Nederlandse samenleving en een zekere bureaucratische instrumentalisering van de

beroepsbeoefening werd binnen de humanistische traditie van het raadsliedenwerk het concept van de normatieve professional ontwikkeld (Van Houten, 1993; Van Houten & Kunneman, 1993; Kunneman, 1996).

De aanduiding in deze studie van zulke concepten van professionaliteit als ‘beelden’ van de professional is ingegeven door Kwant (1978, 1986) en Morgan (1986), die respectievelijk spreken van “mensbeelden” en “images of organization”. In de denotatie van beelden van de professional kunnen in hoofdzaak twee varianten worden onderscheiden. Soms wordt in zulke concepten met behulp van een bijvoeglijk naamwoord een kwalificatie toegeschreven aan de professional, zoals bij het concept van de normatieve professional (Van Houten, 1993) en de reflectieve praktijkwerker (Schön, 1983) het geval is. Soms ook zijn adjectief en substantief als het ware versmolten tot een neologisme, bijvoorbeeld bij de frontliniewerker (Soetenhorst-de Savornin Lohman, 1990) en de presentie-beoefenaar (Baart, 2001; Bootsma, 2008). Daarnaast komen nieuwe begrippen voor die verwijzen naar een andere beroepscontext maar toch relevant lijken te zijn voor professionaliteit, zoals de “street-level bureaucrat” (Lipsky, 1980) en de “intrapreneur” (Pinchot, 1985).

Beelden van de professional bewegen zich als conceptualiseringen van professionaliteit op het snijvlak van theorie en praktijk, en kunnen in die zin worden aangeduid als praktijktheorieën (vgl. Van Strien, 1986). Karakteristiek voor deze benaderingen van professionaliteit is dat een theoretisch concept van een praktijkideaal voor professioneel functioneren gepersonifieerd wordt, dat wil zeggen als een persoon wordt voorgesteld. Deze personificatie vindt in essentie plaats door het funderende praktijkideaal te beschouwen als de centrale eigenschap of kwaliteit van de professional. De professional belichaamt als het ware het praktijkideaal. In het concept van de reflectieve praktijkwerker, bijvoorbeeld, wordt het praktijkideaal van reflectie gezien als het kenmerk dat of de kwaliteit die bepalend en daarmee ook onderscheidend is voor de professional en diens professionele identiteit. Een beeld van de professional kan als terminus technicus binnen de context van dit onderzoek dan ook worden gedefinieerd als een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. De centrale vraag in deze studie is of zulke conceptualiseringen kunnen inspireren tot professionele ontwikkeling.

Vraagstelling: Kunnen beelden van de professional fungeren als inspiratiebron voor professionalisering?

Onderzoeksvragen

De vraagstelling van dit onderzoek is uitgewerkt in vier onderzoeksvragen, die de leidraad vormen voor deze studie.

Een model van professionaliteit

In deze studie staan beelden van de professional als inspiratiebron voor professionalisering centraal. De begrippen ‘professional’ en ‘professionalisering’ ver-

wijzen beide naar professionaliteit; professionaliteit beschrijft immers wat het beoogde einddoel is van professionalisering en wat karakteristiek is voor een geslaagde professional. De betekenis van professionaliteit is echter niet eenduidig of onomstreden. Daarom wordt in deze studie als eerste stap een model van professionaliteit ontwikkeld. In dit model staat de zinvolle potentie van professionaliteit centraal, dat wil zeggen haar substantiële betekenis en positieve waarde. De inspiratie voor professionalisering als ontwikkelingsproces zal immers nauw met de zinvolheid van professionaliteit als het beoogde einddoel van dat proces dienen samen te hangen.

Onderzoeksvraag 1: Kan een model van professionaliteit worden ontwikkeld waarin haar zinvolle potentie centraal staat?

De identificatie van beelden

Het onderzoeksobject van deze studie kan worden omschreven als beelden van de professional. Deze omschrijving is niet een staande uitdrukking voor een gangbare indeling maar een aanduiding die binnen het kader van dit onderzoek is ontwikkeld om een specifiek type van praktijktheoretische conceptualiseringen van professionaliteit te onderscheiden. Daarom wordt als tweede stap in deze studie onderzocht welke conceptualiseringen van professionaliteit als een beeld van de professional kunnen worden beschouwd. Het belangrijkste houvast voor het identificeren van beelden van de professional is de definitie: een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. Uit deze definitie volgt dat beelden van de professional zich bewegen op het snijvlak van theorie en praktijk. De theoretische robuustheid van beelden van de professional zal worden bepaald door vast te stellen in hoeverre deze praktijktheoretische concepten corresponderen met het binnen deze studie ontwikkelde model van professionaliteit. De praktische relevantie van beelden van de professional zal worden beoordeeld op basis van de geschiktheid van deze praktijktheoretische concepten als legitimatiekader voor professionaliteit, als blauwdruk voor professies, als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering.

Onderzoeksvraag 2: Welke concepten van professionaliteit kunnen worden geïdentificeerd als een beeld van de professional?

Het gebruik van beelden

Een belangrijke aanwijzing voor de inspiratiekracht van beelden van de professional is het daadwerkelijke gebruik van zulke conceptualiseringen in het reflectieve discours van professies. Als empirische afbakening voor de derde stap in deze studie is gekozen voor recente jaargangen van *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*. Maatschappelijk werk is een geschikte onderzoekseenheid omdat dit beroep zichzelf presenteert als een professie en bovendien belangrijke professionele karakteristieken bezit, zoals een missie en een beroepsvereniging, een beroepscode en tuchtrechtspraak. Het vakblad is gekozen als informatiebron vanuit de veronderstelling dat het vaktijdschrift van een beroepsgroep een repre-

sentatief overzicht biedt van het reflectieve discours van dat beroep en van de wijze waarop daarbij gebruik wordt gemaakt van beelden van de professional.

Onderzoeksvraag 3: Welke beelden van de professional worden gebruikt in de jaargangen 1998-2008 van Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk?

De functie van beelden

Wanneer duidelijk is van welke beelden van de professional gebruik wordt gemaakt in het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk, dan kan als vierde en laatste stap in deze studie worden onderzocht welke functie deze beelden vervullen in het reflectieve discours. Hierbij gaat het in hoofdzaak om de betekenis van de beelden in relatie tot hun positionering in de context van het betoog. Wanneer deze functie is verhelderd, dan kan worden vastgesteld in hoeverre de beelden van de professional daadwerkelijk als inspiratiebron fungeren binnen het discours van dit beroep.

Onderzoeksvraag 4: Welke functie vervullen beelden van de professional in de jaargangen 1998-2008 van Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk?

Leeswijzer

Deze studie is opgebouwd uit drie delen plus een conclusie. Het eerste deel tracht de zinvolle kern van professionaliteit met behulp van een ideaaltypische betekenisconstructie bloot te leggen. Aldus wordt een analysekader ontwikkeld voor het tweede deel, een explorerend literatuuronderzoek naar beelden van de professional. Het derde en laatste deel verkent door middel van een tijdschriftanalyse de relevantie van beelden van de professional binnen de context van het reflectieve discours van maatschappelijk werk. Het onderzoek als geheel berust daarmee in hoofdzaak op de ideaaltypische benadering en op literatuuronderzoek; belangrijke inspiratiebronnen voor deze opzet zijn Knijn en Verheijen (1988, 1991) en Verhagen (2005).

Deel 1: Professionaliteit: een betekenisconstructie

In het eerste deel van deze studie wordt een model van professionaliteit ontwikkeld dat haar zinvolle potentie centraal stelt. In het tweede hoofdstuk worden de uitgangspunten voor het ontwikkelen van een model van professionaliteit verhelderd. Professionaliteit wordt op ideaaltypische wijze afgebakend ten opzichte van ambachtelijke, bureaucratische en commerciële werkzaamheden en gesitueerd tussen het private en het publieke domein. Omdat in deze studie de zinvolle potentie van professionaliteit centraal staat, wordt gekozen voor een waardenperspectief op professionaliteit, waaraan het expertiseperspectief en het machtspectief ondergeschikt worden gemaakt. In het derde hoofdstuk wordt een ideaaltypisch model van de zinvolle potentie van professionaliteit ontwikkeld. In dit model staat het realiseren van humanitaire waarden op basis van persoonsgebonden

den en praktijkgebonden expertise centraal; professionele macht is binnen dit model dienstbaar aan de humanitaire doelstelling. In het vierde hoofdstuk worden de betekenis en de waarde, de sterke en zwakke kanten van het ontwikkelde model onderzocht, ook in relatie tot maatschappelijk werk.

Deel 2: Beelden van de professional: een literatuurverkenning

In het tweede deel van deze studie staat een literatuurverkenning naar beelden van de professional centraal. Onderzocht wordt welke concepten van professionaliteit als beelden van de professional kunnen worden geïdentificeerd en in hoeverre deze praktijktheoretische concepten theoretisch robuust en praktisch relevant zijn. In het vijfde hoofdstuk worden deze aspecten geïntegreerd in één analysekader en worden de geselecteerde conceptualisering van professionaliteit geordend in drie categorieën van beelden van de professional: organisatiebeelden, expertisebeelden en ethosbeelden. In de drie daaropvolgende hoofdstukken worden de geselecteerde concepten van professionaliteit per categorie geanalyseerd als beelden van de professional. In het afsluitende hoofdstuk wordt ter aanvulling een beeld van de professional gepresenteerd dat de indeling in beeldcategorieën doorkruist en overstijgt, namelijk de zelfsturende professional. Tevens worden de in deze studie geïdentificeerde beelden van de professional beschreven als een praktijktheoretische benadering van professionaliteit die gekenmerkt wordt door een optimale verhouding tussen theoretische robuustheid en praktische relevantie, en wordt het gebruik van beelden van de professional in het reflectieve discours van maatschappelijk werk verkend.

Deel 3: Het professionele discours: een tijdschriftanalyse

Het derde en laatste deel van deze studie is gewijd aan de analyse van tien recente jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk. Het betreft een verkennende gevalstudie in de vorm van een in hoofdzaak kwalitatieve en interpretatieve maar deels ook kwantitatieve analyse. In het tiende hoofdstuk staat de identificatie van beelden van de professional in het vaktijdschrift centraal. Hierbij gaat het niet alleen om de vraag welke beelden kunnen worden geïdentificeerd, maar vooral ook op welke wijzen zo'n identificatie kan plaatsvinden. Het elfde hoofdstuk gaat in op de functie van beelden van de professional in het reflectieve discours in het vaktijdschrift. Hierbij is niet gebruikt gemaakt van de kritische discoursanalyse (zie hiervoor bv. Montesano Montessori, Schuman & De Lange, 2012), maar van wat omschreven zou kunnen worden als een constructieve tijdschriftanalyse, waarin de intrinsieke betekenis van de gebruikte beelden voor het discours centraal staat. Aandacht wordt besteed aan de achtergronden van de auteurs die gebruik maken van beelden, de thematiek van de passages waarin beelden worden gebruikt, de argumentatieve positionering van beelden in het betoog, en de betekenis van beelden in hun tekstuele context. Op deze wijze kan duidelijk worden in hoeverre beelden van de professional in het reflectieve discours van maatschappelijk werk daadwerkelijk als inspiratiebron voor professionalisering fungeren.

DEEL 1

Professionaliteit

Een betekenisconstructie

Throughout discussions of work runs a basic distinction between work performed solely in order to gain a living, and work that is performed more for the pleasure or self-fulfillment it provides than for the living it yields [...]. [...] work not as a means but as “part of the end for which we live” [...]. Professional work can thus be a secular calling, a modern source of meaning and identity [...]. Such a calling includes [...] belief in its value both in and of itself and for serving the needs of others. (Freidson, 2001, pp. 107-108)

In het eerste deel van dit onderzoek naar beelden van de professional staat een ideaaltypische benadering van professionaliteit centraal. In de drie hoofdstukken waaruit dit deel is opgebouwd, wordt de ideaaltypische betekenisconstructie respectievelijk voorbereid, beschreven en geëvalueerd. Het resultaat is een ideaaltypisch model van professionaliteit waarin haar zinvolle potentie centraal staat. In het volgende deel van het onderzoek dient het ontwikkelde model als de basis voor het analysekader voor beelden van de professional.

HOOFDSTUK 2

Een constructieve benadering van professionaliteit

In dit hoofdstuk wordt de constructie van een ideaaltypisch model van professionaliteit voorbereid, als opmaat voor het volgende hoofdstuk waarin deze constructie wordt beschreven. Met het oog op de toegankelijkheid en de omvang van het betoog is het onvermijdelijk in dit hoofdstuk op onderdelen reeds inhoudelijk op deze constructie vooruit te lopen. In dit hoofdstuk wordt eerst Webers ideaaltypische methode behandeld. Daarna wordt aandacht besteed aan Freidsons ideaaltypische benadering van professionaliteit. Vervolgens wordt het raamwerk voor de constructie van een ideaaltypisch model van professionaliteit toegelicht. Tot slot wordt de sociaal-maatschappelijke context van professionaliteit op ideaaltypische wijze verkend.

2.1 De ideaaltypische benadering van professionaliteit

Freidson (2001) kiest voor de ideaaltypische uitweg uit de conceptuele moeilijkheden die onderzoek naar professionaliteit opleveren. Deze benadering is ontwikkeld door Weber (1904, 1913, 1922a) op basis van zijn opvatting over cultuurwetenschap en de daaraan ten grondslag liggende visie op de werkelijkheid en op het menselijk kenvermogen. Weber thematiseert de aard, de functie en de constructie van ideaaltypen. De navolgende bespreking leidt tot de conclusie dat de ideaaltypische benadering inderdaad een geschikte methode lijkt te zijn voor de conceptualisering van professionaliteit en dat de benadering van Freidson (2001) een belangrijk houvast biedt voor de constructie van een ideaaltypisch model waarin de zinvolle potentie van professionaliteit centraal staat.

Webers ideaaltypische methode

Weber veronderstelt dat de werkelijkheid door mensen op onmiddellijke wijze wordt ervaren, en wel als een chaotische en irrationele, betekenisloze en zinloze veelheid van vergankelijke gebeurtenissen. De eindige menselijke geest kan de oneindige werkelijkheid enkel op selectieve (dus niet volledige) en discursieve (dus niet intuïtieve) wijze kennen. Weber omschrijft zowel cultuur als wetenschap als een specifieke verhouding tot deze empirische werkelijkheid. Cultuur is in de kern betekenisvolle waardering (*Sinn und Bedeutung; Wertideen*) van de betekenisloze en zinloze werkelijkheid, en wetenschap is rationele ordening (*denkende Ordnung*) van de irrationele en chaotische werkelijkheid. In cultuurwetenschap als de combinatie van cultuur en wetenschap gaat volgens Weber haar culturele inhoud als betekenisvolle waardering vooraf aan haar wetenschappelijke benadering als rationele ordening. Daarmee is deze wetenschap subjectief in de keuze van object en methode. Tegelijk is ze wel een empirische wetenschap, wars van metafysische speculaties en gericht op objectiviteit in haar resultaten. Dit standpunt impliceert dat de objectiviteit van de bevindingen van de cultuurwetenschap niet betrekking heeft op de onmiddellijk ervaren werkelijkheid maar op cultuurverschijnselen als betekenisvolle waardering van deze empirische realiteit. Terwijl natuurwetenschap volgens Weber gericht is op het deductief verklaren (*Erklären*) van de waarneembare werkelijkheid op grond van algemene begrippen en wetmatigheden, beoogt cultuurwetenschap het interpretatief en kwalitatief begrijpen (*Verstehen*) van concrete en unieke historische gehelen in hun betekenisvolle eigenaard, samenhang en ontwikkeling. In cultuurwetenschap is algemene kennis daarmee slechts een middel want specifiek begrip is het eigenlijke doel (vgl. Zijdeveld, 1990).

In Webers verwijzingen naar de constructie van een ideaaltype kunnen vier stappen worden onderscheiden: eerst de keuze van een verschijnsel en vervolgens successievelijk de selectie, de intensivering en de ordening van zijn karakteristieken. In deze volgorde kan het cultuurwetenschappelijke principe van betekenisvolle waardering als basis voor een rationele ordening worden herkend. Het uitgangspunt voor de constructie van een ideaaltype is een subjectieve keuze uit

het menselijk handelen in de meest brede zin van het woord. De ideaaltypische constructie begint dus bij een cultuurverschijnsel, dat volgens Webers kennisleer altijd al door betekenisvolle waardering is bemiddeld. Weber denkt hierbij vooral aan historische verschijnselen en ontwikkelingen. Vervolgens vindt selectie plaats van specifieke aspecten van dat cultuurverschijnsel, en wel op grond van de daar expliciet en specifiek door de ontwikkelaar van het ideaaltype aan toegekende betekenisvolle waardering. Dit impliceert dat van eenzelfde verschijnsel in principe meerdere ideaaltypen geconstrueerd kunnen worden, afhankelijk van de betekenisverlening en waardetoekenning aan het verschijnsel. Daarna worden de geselecteerde aspecten blootgesteld aan eenzijdige rationele intensivering of maximalisering (*gedankliche Steigerung*), zodat de aan het verschijnsel toegekende betekenisvolle waardering optimaal en eenduidig tot uitdrukking komt, beter zelfs dan in het reëel bestaande cultuurverschijnsel mogelijk is. Tot slot vindt rationele ordening plaats: de geselecteerde en geïntensiveerde aspecten van het verschijnsel worden op grond van logische principes verenigd tot één samenhangend geheel. Het resultaat is een specifiek ideaaltype van een specifiek cultuurverschijnsel.

Een ideaaltype is een begripsconstructie: abstract, eenduidig en consistent. Weber benadrukt dat zo'n constructie niet de werkelijkheid beschrijft, noch in empirische noch in transcendente zin. Omdat een ideaaltype betrekking heeft op een cultuurgebonden verschijnsel en gebaseerd is op een cultuurbepaalde waarde, bezit zo'n constructie een tijdgebonden karakter en daarmee in principe een beperkte houdbaarheid. Ideaaltypen zijn volgens Weber dan ook niet een doel in zich maar een middel, dat als zodanig echter wel noodzakelijk is, zowel vanwege de beperkingen van het menselijk kenvermogen als vanwege de eigen aard van de cultuurwetenschap. De belangrijkste functie van een ideaaltype als cultuurwetenschappelijk hulpmiddel is het begrijpelijk maken van een uniek cultuurverschijnsel.

In Webers uitwerking kunnen vier onderling samenhangende deelfuncties van een ideaaltype worden onderscheiden, die samen concretiseren op welke wijzen een ideaaltypische benadering dienstbaar kan zijn aan empirische cultuurwetenschap. Om te beginnen de zoekfunctie. Het ideaaltype vervult namelijk de heuristische taak alert te maken op specifieke historische verschijnselen en verbanden. Verder de ijkfunctie. Specifieke verschijnselen worden vergeleken met en afgemeten aan het ideaaltype als ijkpunt of maatstaf (*Grenzbegriff*). Bovendien de weergavefunctie. Een ideaaltype biedt houvast voor de systematische karakterisering van verschijnselen. Tot slot de toeschrijffunctie. Cultuurwetenschap is volgens Weber primair gericht op begrijpen, en daarom is zij niet geïnteresseerd in complexe causale verklaringen voor verschijnselen als geheel maar slechts in de toeschrijving (*Zurechnung*) van oorzaken aan de meest betekenisvolle onderdelen van cultuurfenomenen. Ideaaltypen ondersteunen deze attributie. Ideaaltypen zijn, kortom, cultuurwetenschappelijke constructies die behulpzaam kunnen zijn bij het opsporen, beoordelen, beschrijven en begrijpen van cultuurverschijnselen.

Een ideaaltypische benadering van professionaliteit

De ideaaltypische benadering is in zekere zin een late nakomeling van Plato's ideeënleer via de neokantiaanse afstammingslijn (vgl. Zijdeveld, 1990). Ofschoon veel ontologische en epistemologische pretenties van het idealisme bij wijze van spreken de natuurlijke selectie van het kritisch denken niet hebben overleefd, gaat het in de kern nog steeds om het samenspel tussen denken en waarnemen in het ontstaan van kennis: de ervaring is de basis voor de ontwikkeling van het ideaaltype, en het ideaaltype is de basis voor het begrijpen van de ervaring. Het begrijpen bezit volgens Heidegger (1927/1984) de structuur van een cirkel, waar men niet uit moet proberen te geraken maar op de juiste wijze in moet zien te komen. Hierbij is de afstemming tussen conceptuele begrippen en empirische waarnemingen van cruciaal belang; Kant (1781/1787) benadrukt dat denken zonder waarnemen leeg en waarnemen zonder denken blind is. Een ideaaltypische benadering van professionaliteit lijkt dan ook veelbelovend, want zo'n benadering bewerkstelligt een superieure wisselwerking tussen concrete waarneming en abstracte conceptualisering, die geen van beide worden verabsoluteerd of gerelativeerd, en voorkomt daarmee dat de benadering ofwel wegzinkt in een troebel moeras van gedetailleerde (bij)verschijnselen ofwel wegzweeft naar een bovenaardse sfeer van ongefundeerde gedachteconstructies: de empirie is de zowel solide als ook losse basis voor de ontwikkeling van de constructie, en de constructie is de tegelijk consistente en arbitraire basis voor inzicht in de empirie. De constructie van een ideaaltypisch model van professionaliteit lijkt dan ook een geschikt hulpmiddel om inzicht in reëel bestaande professionaliteit te verwerven.

Een ideaaltype moet volgens Weber niet als een ideaal worden opgevat. Dit is echter een standpunt dat in samenhang moet worden gezien met zijn streven naar zuivere wetenschap. Binnen zo'n zuiver wetenschappelijke benadering dient een ideaaltype inderdaad niet als een ideaal te worden beschouwd, maar daarbuiten kan het wel degelijk als zodanig fungeren. Sterker nog, ideaaltypen lijken bij uitstek geschikt als praktijkidealen. Cultuurverschijnselen bezitten immers een waarde bepaalde grondslag, en tijdens de constructie van het ideaaltype vindt ook nog eens een waardegestuurde selectie en intensivering van de alledaagse karakteristieken van het verschijnsel plaats. Een constructie die gebaseerd is op waardefundering, waardeselectie en waarde-intensivering, leent zich uitstekend voor gebruik als (niet per se volledig realiseerbaar) praktijkideaal in dienst van de verwerkelijking van de waarden in kwestie. Een ideaaltypisch model dat de zinvolle potentie van professionaliteit verheldert, kan in beroepscontexten dan ook als wenkend perspectief fungeren, als ijkpunt niet alleen voor theoretische conceptualisering maar ook voor praktische ontwikkeling. Binnen een wetenschappelijke context daarentegen is het een conceptueel hulpmiddel, niet meer maar ook niet minder.

Weber (1913) onderscheidt twee varianten binnen de ideaaltypische benadering. Enerzijds acht hij het mogelijk een ideaaltype te construeren ook zonder dat het culturele verschijnsel in kwestie doorzien wordt. In zo'n geval wordt de

beschrijving van het verschijnsel als zodanig eenvoudigweg als ideaaltype beschouwd. Anderzijds benadrukt Weber dat rationeel inzicht in een verschijnsel doorgaans de meest geschikte basis voor het ontwikkelen van een ideaaltype is. Juist het doelrationele ideaaltype biedt zijns inziens houvast voor het verwerven van inzicht in de werkelijkheid, zelfs voor de irrationele aspecten daarvan. Inzicht in professionaliteit lijkt dan ook het meest gebaat bij de ontwikkeling van een ideaaltype op basis van het logische principe van doelrationeel handelen. Een adequaat hulpmiddel voor inzicht in de professionele werkelijkheid lijkt dan ook een ideaaltypische constructie van professionaliteit als doelrationeel handelen.

Freidsons ideaaltypische benadering van professionaliteit

Larson (1977) bekritiseert benaderingen van professionaliteit die zij als ideaaltypisch omschrijft, omdat deze ideologische rechtvaardigingen van professionele belangen zouden zijn. Dit is een merkwaardig verwijt, aangezien een ideaaltype volgens Weber op geen enkele wijze een realiteit pretendeert te weerspiegelen maar juist als een maatstaf voor de werkelijkheid kan worden gebruikt. De conceptualisering van Larson kritiek op levert, kunnen dan ook beter worden aangeduid als kenmerkbenaderingen (vgl. Abbott, 1988; Finlay, 2000; Van Houten, 2008). Het zijn namelijk benaderingen die algemene karakteristieken van professionaliteit al te gemakkelijk aan reëel bestaande professies toedichten in plaats van deze karakteristieken als ideaaltypisch ijkpunt voor zulke professies te hanteren. Dit verklaart wellicht ook waarom Freidson (2001) niet verwijst naar eerdere ideaaltypische benaderingen van professionaliteit; zijn benadering lijkt de eerste te zijn die deze naam werkelijk verdient. Freidsons ideaaltypische karakterisering van professionaliteit berust in hoofdzaak op een synthetiserende analyse van andere wetenschappelijke benaderingen, zodat in zijn analyse haast alle belangrijke aspecten van professionaliteit aan de orde worden gesteld. Zijn benadering biedt daarmee een geschikt uitgangspunt en een belangrijk houvast voor de constructie van een ideaaltype van professionaliteit.

De betekenisvolle waardering die aan Freidsons ideaaltypische benadering van professionaliteit ten grondslag ligt, kan beknopt worden aangeduid als arbeidsmacht. De karakterisering van professionaliteit als “control of work” kan worden beschouwd als een traditie, die lijkt te beginnen bij vroege publicaties van Freidson (1970b, pp. 71-72), wordt overgenomen door bijvoorbeeld Larson (1977, p. xii) en Abbott (1988, p. xii), en gehandhaafd door Freidson (2001, pp. 1, 5, 12) in zijn latere werk en ook door een hedendaags auteur zoals Watson (2012, p. 223). Intrigerend in deze traditie is overigens dat Abbott (1988) de macht van afzonderlijke professies in het sociaal-maatschappelijke krachtenspel op overtuigende wijze relativeert. Hoe dan ook, Freidson (2001) onderscheidt drie ideaaltypische modellen voor de organisatie van arbeid: de (vrije) markt, de (hiërarchische) bureaucratie en (de samenhangende) professionaliteit. Het verschil tussen deze modellen is gelegen in de macht van de centrale actor, respectievelijk de klant, de leidinggevende en de expert. Professionaliteit wordt dus door Freidson (2001) primair bepaald als arbeidsmacht: de beroepsbeoefenaar en

de beroepsgroep bezitten relatief veel macht over de (uitvoerende) werkzaamheden.

Dit neemt niet weg dat Freidsons benadering van professionaliteit niet zonder meer tot arbeidsmacht kan worden gereduceerd; zijn betekenisvolle waardering van dit cultuurverschijnsel is complex en gelaagd. Freidson heeft onmiskenbaar oog voor de eigenheid van professionele expertise en ook voor de zinvolle potentie van professionaliteit. In het verloop van zijn analyse kunnen drie fundamenteel verschillende vormen van zingeving aan professionaliteit worden onderscheiden: hij begint met het reeds beschreven het machtspectief (*control of work*), vervolgens duikt het expertiseperspectief (*mental discretionary specialization*) op (pp. 33-35), en aan het einde speelt het waardenperspectief (*doing good work*) een belangrijke rol (vanaf p. 105; zie vooral p. 127). Hoe deze drie betekenissen en waarderingen van professionaliteit zich in Freidsons analyse tot elkaar verhouden, wordt niet helemaal duidelijk.

Het waardenperspectief blijkt bij Freidson (2001) met name uit zijn samenvatting van het vijfde en laatste element van zijn ideaaltypisch model van professionaliteit: “an ideology that asserts greater commitment to doing good work than to economic gain and to the quality rather than the economic efficiency of work.” (p. 127). Deze omschrijving refereert aan de drie ideaaltypische modellen voor de organisatie van arbeid: terwijl de markt gericht is op winst en de bureaucratie op efficiëntie, gaat het in professionaliteit primair om goed werk (het goede doen) van hoge kwaliteit (het goed doen). Uit zijn ideaaltypische analyse van professionaliteit blijkt dat de goedheid van de professionele werkzaamheden vooral samenhangt met een transcendente waarde en met het algemeen belang, een tweetal betekenisvolle en waardevolle karakteristieken van professionaliteit die als een rode draad door zijn betoog lopen.

Vooruitblik

Freidsons betekenisvolle waardering van “the soul of professionalism” als “doing good work” zal in het volgende hoofdstuk worden gebruikt als uitgangspunt voor het construeren van een ideaaltypisch model dat de zinvolle potentie van dit cultuurverschijnsel tracht te verhelderen. Op dit fundament zal worden getracht een rationele constructie te ontwerpen die recht doet aan de karakteristieken van professionaliteit die Freidson en andere auteurs van belang achten. Drie criteria zijn van belang bij deze ideaaltypische constructie, zo kunnen Webers aanwijzingen worden samengevat: bezieling in het fundament (waardering), volledigheid in de selectie (relevantie) en rationaliteit in de samenhang (ordening).

Volgens Webers karakterisering van de constructie van een ideaaltypisch model gaat de selectie van de karakteristieken vooraf aan hun ordening tot een rationeel samenhangend geheel. Deze werkwijze ligt in principe ook ten grondslag aan het hier ontwikkelde ideaaltypisch model, hoewel tussen deze beide aspecten van de ideaaltypische betekenisconstructie ook enige wisselwerking heeft plaatsgevonden. Teneinde de geselecteerde karakteristieken van ideaaltypische professionaliteit in het volgende hoofdstuk met het oog op de toegankelijkheid en

de beknoptheid van de tekst meteen in hun onderlinge samenhang te kunnen beschrijven, zal in het navolgende echter eerst de ontwikkelde ordening kort worden toegelicht.

2.2 Een doelrationele ordening van professionaliteit

Op basis van de geselecteerde karakteristieken van professionaliteit, die in het volgende hoofdstuk zullen worden besproken, is een tweedimensionaal raamwerk voor ideaaltypische professionaliteit ontwikkeld. De eerste dimensie omvat de twee categorieën waarnaar professionaliteit verwijst: professie en professional. De tweede dimensie bestaat uit de drie domeinen van de organisatie van arbeid: richten, verrichten en inrichten. Het raamwerk biedt niet alleen een ordening van de centrale karakteristieken van professionaliteit maar verheldert ook hun doelrationele samenhang (zie Tabel 2.1).

ORDENING VAN PROFESSIONALITEIT		C A T E G O R I E Ë N	
		Professie ←	Professional
D O M E I N E N	Richten: focus ↑	Missie	Verantwoordelijkheid
	Verrichten: activiteiten ↑	Werkzaamheden	Expertise
	Inrichten: verankering	Inbedding	Positionering

Tabel 2.1: Een doelrationeel raamwerk voor een ideaaltypisch model van professionaliteit

Twee categorieën van professionaliteit

Louter begripsmatig verwijst professionaliteit naar datgene wat karakteristiek is voor professies en professionals. Het begrip is daarmee tweeledig, het bezit een zekere gelaagdheid. In onderzoeksmethodologische terminologie zou kunnen worden gesproken van twee verschillende onderzoekseenheden: het beroep en de beroepsbeoefenaar. De eerste stap in het construeren van een ideaaltypisch raamwerk kan dus bestaan uit het onderscheiden van deze twee categorieën binnen professionaliteit. De karakteristieken van professionaliteit kunnen dan worden onderscheiden in de kenmerken van professies en de eigenschappen van professionals. Op deze wijze wordt een eerste ordening aangebracht in professionaliteit.

Een ideaaltipe berust echter op meer dan louter categorisering of structurering; het wordt tevens gekenmerkt door logische samenhang, bij voorkeur een doelrationele ordening. Ook de samenhang tussen de beide categorieën kan op zuiver begripsmatige wijze worden benaderd: een professional is lid van een professie. Strikt genomen is de professional er voor de professie, en niet omgekeerd. Op grond van deze samenhang mag worden verwacht dat specifieke eigenschap-

pen van een professional corresponderen met en herleidbaar zijn tot specifieke kenmerken van een professie. Op deze wijze kunnen bij wijze van spreken paren van karakteristieken van professionaliteit worden gevormd als elementen voor het ideaaltypisch model van professionaliteit.

Drie domeinen van professionaliteit

Freidson (2001) benadrukt dat professionaliteit een vorm van arbeid is, een manier om in het levensonderhoud te voorzien. Het meest in het oog springende domein van arbeid zijn de activiteiten of werkzaamheden als zodanig. Binnen arbeid kunnen nog twee andere domeinen worden onderscheiden, door het stellen van twee vragen. De eerste vraag is bij wijze van spreken vooruit gericht of op de toekomst georiënteerd: waar zijn de activiteiten op gericht, wat beogen ze te bewerkstelligen of te verwerkelijken? Dat is de focus of het doel van de activiteiten. De tweede vraag is als het ware achteruit gericht, met oog voor het nabije verleden: waardoor worden de activiteiten mogelijk gemaakt? Dat is de verankering of het faciliteren van de activiteiten.

De logische samenhang tussen de drie domeinen van professionaliteit bezit een doelrationele structuur: de verankering staat in dienst van de activiteiten, en de activiteiten staan in dienst van de focus. Professionaliteit bezit bij wijze van spreken de structuur van een drietrapsraket. Deze structuur komt overeen met een gangbare driedeling in de organisatiekunde. Bij het ontwerpen van organisaties maakt men wel een onderscheid tussen richten, verrichten en inrichten (INK, 2002; vgl. Weggeman, Wijnen & Kor, 1985). Deze overeenkomst in structuur is niet toevallig: professies en arbeidsorganisaties zijn beide immers een manier om arbeid te organiseren. Professionaliteit is weliswaar een bijzonder soort van arbeid en vraagt derhalve om een bijzondere manier van organiseren, maar de onderliggende ordeningsprincipes stemmen op hoofdlijnen overeen met andere vormen van arbeid.

Een raamwerk voor professionaliteit

Het ontwikkelde raamwerk berust dus op het onderscheiden van twee categorieën: de kenmerken van professies en de eigenschappen van professionals. Vervolgens worden binnen deze twee categorieën dezelfde drie domeinen voor de organisatie van arbeid onderscheiden: richten, verrichten en inrichten. Dat leidt tot het volgende raamwerk voor een ideaaltypisch model van professionaliteit (vgl. Tabel 2.1).

Het eerste domein binnen het raamwerk is het richten. De richting van een professie wordt doorgaans omschreven als haar missie (vgl. Bucher & Strauss, 1965); zie bijvoorbeeld de beroepsprofielen van maatschappelijk werk en sociaalpedagogische hulpverlening. Professies bezitten een professionele missie. Met de professionele missie van de professie correspondeert de professionele verantwoordelijkheid van de professional. Dit betekent dat de professional primair verantwoordelijk is voor het realiseren van de professionele missie; andere verantwoordelijkheden zijn hieraan ondergeschikt. Reeds Flexner (1915) wijst op

de grote individuele verantwoordelijkheid van professionals; hij legt daarbij sterk de nadruk op eindverantwoordelijkheid (zowel “original” als “final”) in samenwerkingsverbanden. Zie ook Carr-Saunders en Wilson (1933) over “professional responsibility” en “professional conscience”. De KNMG (2007), de Nederlandse beroepsvereniging van artsen, legt in een manifest over medische professionaliteit expliciet een verband tussen enerzijds “de professionele verantwoordelijkheid” en anderzijds “de bescherming en/of verbetering van de gezondheidstoestand van de patiënt” die als “doel” wordt omschreven. Op grond hiervan wordt in het manifest op verhelderende wijze onderscheid gemaakt tussen verantwoordelijkheid nemen (medisch leiderschap), verantwoordelijkheid delen en verantwoording afleggen.

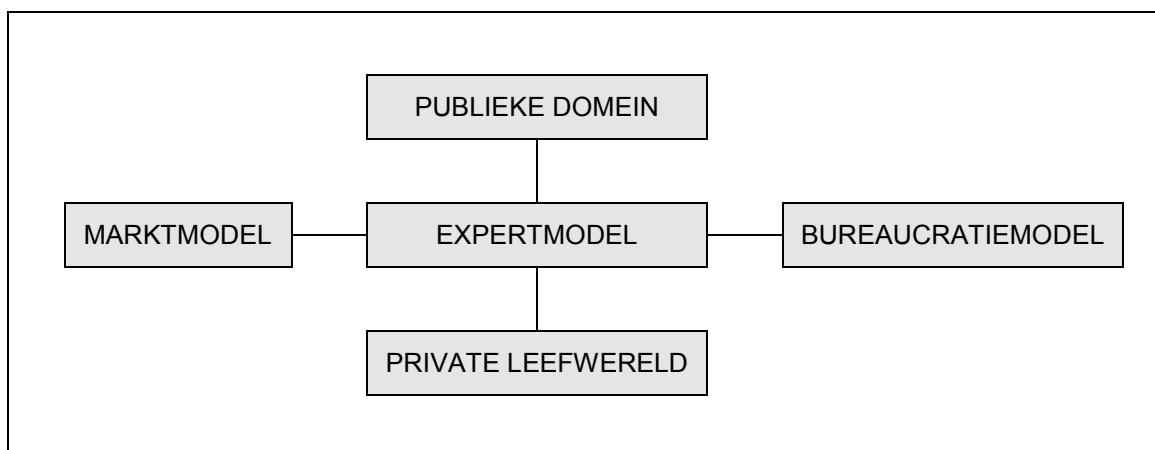
Het tweede domein binnen het raamwerk voor een ideaaltypisch model van professionaliteit is het verrichten. Het verrichten gebeurt door het uitvoeren van de professionele werkzaamheden. Professionaliteit is vooral ook het verrichten van arbeid, zo beklemtoont Freidson (2001). Werkzaamheden kunnen door professionals worden uitgevoerd op grond van hun professionele expertise. Reeds Flexner (1915) en Carr-Saunders en Wilson (1933) karakteriseren professionals als experts. Abbott (1988) benadrukt dat professionele expertise verankerd is in personen, en niet in producten of procedures.

Het derde domein van het ideaaltypisch raamwerk is het inrichten. Werkzaamheden worden altijd op vele manieren verankerd of gefaciliteerd; vooral de verankering van het professionele karakter van de werkzaamheden is in dit verband van belang, en dat wordt vooral gefaciliteerd door de sociaal-maatschappelijke inbedding, namelijk in de beroepsgroep, in samenwerkingsverbanden en in de samenleving als geheel (vgl. Carr-Saunders & Wilson, 1933). Deze sociale inbedding vraagt van professionals dat ze zich als professionals positioneren.

Binnen de ordening van de drie domeinen voor de organisatie van arbeid kan de rationele samenhang tussen de twee categorieën van professionaliteit, dus de correspondentie tussen de kenmerken van professies en de eigenschappen van professionals, worden verhelderd: binnen het eerste domein is de professional primair verantwoordelijk voor het realiseren van de missie als de focus van de professie, binnen het tweede domein staat de expertise van de professional in dienst van het verrichten van de werkzaamheden als de activiteiten van de professie, en binnen het derde domein is de positionering van de professional dienstbaar aan de inbedding als de sociale verankering van de professie. In dit raamwerk ligt de betekenisverlening aan professionaliteit als – in elk geval in potentie – doelgerichte en waardevolle expertise besloten: de verinnerlijkte expertise van de professional staat in dienst van het uitvoeren van de werkzaamheden van de professie, en de werkzaamheden van de professie staan in dienst van het realiseren van de missie van de professie als haar waardevolle doel. De structuur van het model berust daarmee op een doelrationele oftewel teleologische logica (vgl. bv. Tawney, 1920): de categorieën en de domeinen verhouden zich tot elkaar als middelen en doelen.

2.3 De sociaal-maatschappelijke context van professionaliteit

Het ideaaltypisch model van professionaliteit – inclusief het doelrationele raamwerk dat in het voorgaande is beschreven – richt zich bij wijze van spreken primair op de binnenkant van professionaliteit. Het is om meerdere redenen echter ook zinvol de buitenkant van professionaliteit met behulp van deze benadering in kaart te brengen, dat wil zeggen de sociaal-maatschappelijke context in een ideaaltypisch model weer te geven (zie Schema 2.1). Met behulp van de sociaal-maatschappelijke context kunnen door middel van contrastwerking de onderscheidende karakteristieken van professionaliteit krachtiger voor het voetlicht worden gebracht. Bovendien wordt op deze wijze een breder analysekader ontwikkeld dat dienstbaar kan zijn bij de bestudering van beelden van de professional in het volgende deel van dit onderzoek. Het hier ontwikkelde ideaaltypisch model van de sociaal-maatschappelijke context plaatst professionaliteit (als variant van het expertmodel) bij wijze van spreken in een horizontaal en in een verticaal krachtenveld.

Schema 2.1: De ideaaltypische context van professionaliteit als expertmodel

Het horizontale krachtenveld

Het horizontale krachtenveld rondom professionaliteit heeft betrekking op de organisatie van arbeid. De belangrijkste inspiratiebron voor de inhoudelijke bepaling van dit krachtenveld is Freidson (2001). Hij contrasteert zijn eigen professionaliteitmodel met twee andere ideaaltypen, namelijk het marktmodel van Adam Smith en het bureaucratie-model van Max Weber. Als aanvulling op Freidsons referentiekader is hier gebruik gemaakt van Abbott (1988), die de eigen aard van professionele expertise verheldert en daarmee de mogelijkheid creëert om het professionaliteitmodel op te vatten als een variant van het expertmodel. Uit de analyse die Sennett (2008) van vakmanschap maakt, kan worden afgeleid dat ook ambachtelijk vakwerk berust op het expertmodel. Daarom worden professionaliteit en ambachtelijkheid hier beschouwd als de twee (in elk geval belangrijkste)

varianten van het expertmodel, dat als zodanig onderscheiden wordt van het marktmodel en het bureaucratiemodel. Sennett maakt duidelijk dat de expertise van ambachtelijk vakwerk in oorsprong berust op de beheersing van concrete materialen zoals wol en klei, hout en metaal, steen en edelstenen. Freidson laat daarentegen zien dat de expertise van professionaliteit is geworteld in het streven naar het realiseren van transcendente waarden, bijvoorbeeld gezondheid, rechtvaardigheid en verlossing. Reeds Flexner (1915) maakt een onderscheid tussen professionaliteit en ambachtelijkheid. Het is dan ook een misvatting professionaliteit te beschouwen als een vorm van ambachtelijkheid (De Jonge, 2014), zoals wel vaker gebeurt (zie bv. Van der Laan, 2005). Het horizontale krachtenveld betreffende de organisatie van arbeid kan vanuit drie verschillende perspectieven worden benaderd: macht, expertise en waarde. Deze perspectieven vullen elkaar aan; slechts in hun onderlinge samenhang ontstaat een helder beeld van de verschillen tussen de modellen voor de organisatie van arbeid (vgl. Tabel 2.2).

ORGANISATIE VAN ARBEID		P E R S P E C T I E V E N		
		Actor: macht	Standaardisering: expertise	Rationaliteit: waarde
M O D E L L E N	Markt (vrijheid)	Consument: koopkracht (concurrentie)	Output: processen en producten	Economisch: materiële welvaart
	Bureaucratie (hiërarchie)	Manager: aansturing (ordening)	Throughput: procedures (en protocollen)	Institutioneel: formele gelijkheid
	Professionaliteit (samenhang)	Expert: autonomie (samenwerking)	Input: personen (en praktijken)	Humanitair: substantiële menswaardigheid

Tabel 2.2: Modellen voor en perspectieven op de organisatie van arbeid

Machtsperspectief

Freidson (2001) benadert de drie ideaaltypische modellen voor de organisatie van arbeid primair vanuit een machtsperspectief. Binnen arbeidsverhoudingen kunnen globaal drie verschillende partijen of actoren worden onderscheiden: de klant is degene die een product of dienst afneemt, de werker is degene die het product of de dienst tot stand brengt, en de leidinggevende is degene die de uitvoerende werkzaamheden van de werkers aanstuurt. De drie modellen verschillen van elkaar in de verdeling van de macht tussen de betrokken actoren. In het marktmo-

del ligt de macht primair bij de vrije en goed geïnformeerde consumenten, die optimaal profiteren van de concurrentieverhoudingen: de klant is koning. In het geordende bureaucratiemodel is de macht op hiërarchische wijze verankerd bij de leiding: de baas mag het zeggen, de baas is de baas. Professioneel is een organisatie waarin expertise de doorslag geeft: wie het weet mag het zeggen, zodat de basis de baas is (vgl. Weggeman, 2007). In het professionaliteitsmodel (en meer in het algemeen in het expertmodel) ligt de macht met andere woorden bij de goed georganiseerde experts. De individuele experts genieten een grote mate van autonomie in de bepaling en de uitvoering van hun werkzaamheden en de goed georganiseerde beroepsgroep bezit een relatief onafhankelijke positie in het sociaal-maatschappelijke krachtenveld, zodat samenwerking gemakkelijk tot stand komt.

Het machtspectief beschrijft het horizontale krachtenveld slechts op ideaaltypische en schematische wijze, maar is als zodanig wel verhelderend voor belangrijke verschillen tussen de drie modellen voor de organisatie van arbeid. Het machtspectief maakt bijvoorbeeld duidelijk dat in elk model een ander type macht centraal staat. In het marktmodel gaat het om commerciële macht oftewel de vrije koopkracht van de consument binnen de economische concurrentieverhoudingen. In het bureaucratiemodel draait het om institutionele macht, dat wil zeggen de hiërarchische aansturing door de leidinggevende binnen een geordende organisatie. In het professionaliteitsmodel staat deskundigheidsmacht centraal, dat is de autonomie van de professionele expert als uitvoerende werker, die ook in samenwerkingsverbanden onaantastbaar is. Het machtspectief kan echter niet verhelderen wanneer welk model de voorkeur verdient voor de daadwerkelijke organisatie van arbeid, die daarmee louter op de uitkomst van de machtsrijd tussen de drie actoren als belangengroepen lijkt te berusten. In Freidson's benadering van professionaliteit spelen echter ook expertise en waarden een belangrijke rol. Deze aspecten kunnen worden ontwikkeld tot aanvullende perspectieven op de organisatie van arbeid.

Expertiseperspectief

Abbott (1988) maakt in zijn analyse van professionaliteit duidelijk dat expertise op drie verschillende manieren kan worden verankerd: in producten, in procedures en in personen. Dit inzicht kan worden gebruikt om een expertiseperspectief op de drie modellen voor de organisatie van arbeid te ontwikkelen. Met behulp van dit perspectief kunnen de drie ideaaltypische modellen voor de organisatie van arbeid in verband worden gebracht met drie verschillende vormen van expertise. Daarmee hangt samen dat elk model primair een ander aspect van de werkzaamheden standaardiseert, namelijk output, throughput en input (vgl. Mintzberg, 1983).

Freidson (2001) benadrukt dat binnen de ideaaltypische concurrentieverhoudingen van de vrije markt, waarop eenieder voortdurend zijn arbeidskracht moet ruilen om in zijn levensonderhoud te voorzien, eigenlijk de voorwaarden voor de ontwikkeling van expertise ontbreken. In het marktmodel bestaat dan ook de tendens expertise zoveel als mogelijk in processen voor productie en distributie, en

ook in ('slimme') producten te verankeren. Kenmerkend voor het bureaucratie-model daarentegen is dat de expertise in procedures en protocollen wordt verankerd. Bureaucratie is een vorm van systeemintelligentie (Van der Lans, 2008). In het expertmodel, tot slot, zijn de werkzaamheden dermate complex dat de vereiste expertise niet in afdoende mate in gestandaardiseerde processen, producten, procedures of protocollen kan worden opgeslagen, maar enkel in personen en praktijken kan worden verankerd. Professionele expertise kan enkel in en door professionele personen en professionele praktijken worden belichaamd (vgl. Abbott, 1988). Dit type van expertise kan worden aangeduid als bekwaamheid of competentie. Voor de organisatie van de arbeid betekent dit dat er streng wordt toegezien op de kwalificatie-eisen voor professionals. De drie modellen voor de organisatie van arbeid verschillen onderling in hun nadruk op het aspect van de werkzaamheden dat wordt gestandaardiseerd (vgl. Mintzberg, 1983): het marktmodel standaardiseert primair de output (producten), het bureaucratie-model de throughput (procedures), en het expertmodel de input (experts via hun opleidingskwalificaties).

Het expertiseperspectief biedt houvast voor de beoordeling van de functionaliteit van machtsverhoudingen binnen de arbeidscontext. De evaluatie van commerciële producten kan immers in principe aan (goed geïnformeerde en in vrijheid kiezende) consumenten en hun belangenorganisaties worden overgelaten, het bewaken van procedures is primair een taak voor het management en diens stafafdeling, en de beoordeling van persoonsgebonden expertise moet in eerste instantie aan deskundigen als individuen en collectieven worden overgelaten. Dit perspectief verklaart echter niet waarom ook op markten en in bureaucratieën behoefte bestaat aan experts, en evenmin waarom ook binnen het professionaliteitsmodel gebruik kan worden gemaakt van expertise die in producten of in procedures is verankerd. Het waardenperspectief is hiervoor verhelderend.

Waardenperspectief

Naast een machtsperspectief en een expertiseperspectief is ook een waardenperspectief op de organisatie van arbeid mogelijk. De drie modellen representeren elk namelijk een ander type waardegeladen rationaliteit.

Het marktmodel berust op economische rationaliteit. De centrale waarde is materiële welvaart als algemeen belang dat gerealiseerd wordt door het nastreven van het eigenbelang in vrije concurrentie. Adam Smith (1776/2007, pp. 349-350) duidt dit mechanisme aan als een "invisible hand" (zie ook Sedláček, 2012). Mandeville (1714-1729) gaat zelfs nog een stapje verder en meent dat "private vices" kunnen leiden tot "publick benefits". De vrije markt stimuleert commerciële processen voor innovatie, productie en distributie gericht op het beste product voor de laagste prijs, en bevordert op deze wijze de materiële welvaart van de samenleving.

Het bureaucratie-model van Weber (1922b) berust op een duidelijk gedefiniëerde hiërarchie van functies. De vervulling van deze functies is gebaseerd op selectie op bekwaamheden, vastgelegd in contractuele relaties, verbonden met

helder omschreven bevoegdheden, en onderworpen aan systematische controle. Het bureaucratie-model wordt gekenmerkt door institutionele rationaliteit, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de rationaliteit van de vigerende regels, van de hiërarchische aansturing en van de functiegerichte selectie, en dat alles met een strikte scheiding tussen persoon en functie, tussen privé en werk. Centrale waarden in het bureaucratie-model zijn zorgvuldigheid (in de betekenis van procedurele nauwgezetheid en hiërarchische gehoorzaamheid) en efficiëntie (binnen de kaders van deze nauwgezetheid) in dienst van formele gelijkheid. Bureaucratische procedures en protocollen gelden immers voor iedereen, zonder aanzien des persoons en zonder enige uitzondering.

Het professionele-expertmodel berust op humanitaire rationaliteit. Elke klassieke professie is namelijk gericht op het realiseren van een specifieke humane waarde. In de medische professie gaat het om gezondheid, in de juridische professie om rechtvaardigheid, en in de religieuze professie om verlossing (vgl. Freidson, 2001). Het model is uiteindelijk gebaseerd op de onvervreembare waardigheid van de menselijke persoon. Voor professionele arbeid betekent dit dat het primair gaat om het bevorderen van de menswaardigheid van het menselijk bestaan en samenleven, en daarmee om de substantiële humaniteit van de nastreefde doelen.

Het waardenperspectief op de drie modellen voor de organisatie van arbeid is in de benadering van Freidson (2001) vooral herkenbaar in de verschillende vormen van legitimering die hij onderscheidt: binnen het marktmodel berust legitimiteit op de commerciële ruil tussen twee vrije individuen, binnen het bureaucratie-model op de opdracht van hogerhand, en binnen het professionaliteitsmodel op het overtuigen op basis van inhoudelijke overwegingen. Het waardenperspectief kan verhelderen waarom professionals als experts uiteenlopende vormen van expertise in hun werkzaamheden combineren, dus niet alleen persoonsgebonden expertise maar ook expertise die verankerd is in producten of procedures. Richtgevend voor de professionele arbeid is immers niet primair de eigen aard van de expertise maar het humane karakter van doelen en middelen ten dienste waarvan deze expertise wordt aangewend. Daarom kunnen bijvoorbeeld vanuit professioneel perspectief bureaucratie procedures en protocollen worden onderscheiden in enerzijds zinvolle hulpmiddelen en anderzijds hinderlijke rituelen (vgl. Van Hassel, Hoijsink & Tonkens, 2012).

De belangrijkste verdienste van het waardenperspectief is dat het de betekenis en de waarde van de verschillende varianten van arbeid duidelijk weet te maken. In elk model voor de organisatie van arbeid staat iets op het spel, maar wel telkens een andere kernwaarde. Bovendien biedt dit perspectief een houvast om het relatieve belang van de andere twee perspectieven op waarde te schatten. De materiële welvaart vaart wel bij een vrije markt met veel producten van hoge kwaliteit tegen een lage prijs, en dat wordt primair gerealiseerd door expertise te verankeren in commerciële processen en door goedgeïnformeerde consumenten autonoom keuzes te laten maken. De formele gelijkheid van de hiërarchische bureaucratie is het beste gediend bij expertise die in procedures en protocollen

wordt vastgelegd en bij leidinggevendenden die binnen geordende institutionele kaders nauwgezet toezien op de ontwikkeling en naleving daarvan. Substantiële humaniteit vereist daarentegen waardengedreven en autonome experts die afzonderlijk en gezamenlijk voor elk individueel probleem op flexibele en creatieve wijze naar de beste oplossing zoeken. Deze samenhang maakt tevens duidelijk dat het waardenperspectief niet de andere perspectieven kan vervangen, maar dat het machtsperspectief en het expertiseperspectief belangrijke aanvullingen bieden voor inzicht in de drie modellen voor de organisatie van arbeid.

Het verticale krachtenveld

Het verticale krachtenveld plaatst arbeid en haar organisatie in de bredere sociaal-maatschappelijke context. De belangrijkste inspiratiebron voor de ideaaltypische bepaling van deze verticale dimensie van de context van professionaliteit is een publicatie van De Savornin Lohman en Raaff (2001); deze auteurs hebben zich op hun beurt vooral laten inspireren door Lipsky en Habermas. Bij wijze van spreken boven de organisatie van arbeid bevindt zich de publieke sfeer oftewel de systeemwereld, terwijl hieronder de private sfeer oftewel de leefwereld is gelokaliseerd. Beide sferen bezitten een eigen waardegeladen rationaliteit, die zich onderscheidt van de verschillende vormen van rationaliteit die aan de drie modellen voor de organisatie van arbeid ten grondslag liggen. Tegelijk zijn beide sferen in zichzelf complex en gelaagd, waarin meerdere deellogica's onderscheiden zouden kunnen worden.

In de subjectieve rationaliteit van de private sfeer staat de particuliere wens van het individu centraal. Mensen hebben behoefte aan en recht op een privéleven, een sfeer waarin ze hun eigen wensen en belangen vorm kunnen geven. Privacy wordt wel omschreven als het recht om met rust gelaten te worden (vgl. Kuitenbrouwer, 1991). De privésfeer is ook het domein van vrije expressie, van het principe: ik roep maar wat.

Het publieke domein wordt beheerst door een politieke rationaliteit. De ideaaltypische benadering van dit domein wordt binnen het kader van dit onderzoek afgebakend tot de parlementair-democratische rechtsstaat. Idealiter worden hier de individuele belangen op democratische wijze tegen elkaar afgewogen met het oog op het algemeen belang. Van der Lans (2005, p. 17) zegt hierover: "Democratie is niks meer dan een methode om particuliere en private meningen te weten te komen en tegen elkaar af te wegen [...]. Een democratie dient juist zo georganiseerd te zijn dat het particuliere en het publieke van elkaar gescheiden zijn, volgens het motto dat wat goed is voor de een, niet per definitie goed is voor ons allen." Het publieke domein is ook de sfeer van gedachte-uitwisseling, van spreken en stemmen, van het principe: de meeste stemmen gelden.

HOOFDSTUK 3

Een ideaaltypisch model van professionaliteit

In het voorgaande is een aantal aspecten van de constructie van het ideaaltypisch model van professionaliteit beschreven, met name de intentie achter de constructie en de structuur en samenhang van het model. In dit hoofdstuk wordt het ideaaltypisch model inhoudelijk verder uitgewerkt en toegelicht, geordend naar de drie domeinen van het model: richten, verrichten en inrichten. Hierbij is de ideaaltypische uitwerking van professionaliteit door Freidson (2001) een belangrijk houvast, maar ook de grote mate van unanimiteit in de literatuur met betrekking tot de identificatie van de drie klassieke professies.

3.1 Domein 1: richten

Het eerste domein van het ideaaltypisch model is het richten oftewel de focus. Deze fundamentele karakteristiek van professionaliteit omvat enerzijds de missie als het corresponderende kenmerk van de professie en anderzijds de verantwoordelijkheid als de corresponderende eigenschap van de professional. Het richten is bij wijze van spreken het hart van professionaliteit: de professionele missie is het goede van de professie en de professionele verantwoordelijkheid is de toewijding van de professional daaraan. De beweegreden voor het op zich nemen van een missie of een verantwoordelijkheid is het ervaren van een kloof tussen werkelijkheid en wenselijkheid, tussen hoe het feitelijk is en hoe het eigenlijk zou moeten zijn. De persoon of de groep bevindt zich bij wijze van spreken met het hoofd in de wolken en met de voeten in de modder. Missie en verantwoordelijkheid verwoorden de intentie om die kloof te overbruggen. In het domein van het richten staat daarmee zowel de gegeven scheiding als de gewenste verbinding tussen idealiteit en realiteit centraal. Hierbij moet worden benadrukt dat het onderscheid tussen idealiteit en realiteit een onderdeel is van de constructie van een ideaaltypisch model van professionaliteit, en dus niet betrekking heeft op het verschil tussen ideaaltypisch geconstrueerde en reël bestaande professionaliteit. Zowel binnen ideaaltypisch geconstrueerde als binnen reël bestaande professionaliteit kan een onderscheid worden gemaakt tussen ideaal en werkelijkheid. De idealiteit van professionaliteit is gelegen in de humanitaire waarde van de professie en de daarmee corresponderende humanitaire inspiratie van de professional, terwijl de realiteit van professionaliteit betrekking heeft op de complexe omstandigheden waar de professie zich op richt en de complexe uitdaging die dit voor de professional betekent (zie Tabel 3.1).

DOMEIN 1 VAN PROFESSIONALITEIT	C A T E G O R I E Ë N	
	Professie	Professional
Focus: richten • Idealiteit: humaan • Realiteit: complex	Missie: goed • Humanitaire waarde • Complexe omstandigheden	Verantwoordelijkheid: toewijding • Humanitaire inspiratie • Complexe uitdaging

Tabel 3.1: Een ideaaltypisch model van professionaliteit: domein 1

Humanitaire waarde

Weggeman (2007) bepaalt een missie als een collectieve raison d'être en als een inspirerende ambitie in de vorm van gedeelde waarden of hogere doelen. Waarden zijn abstracte begrippen die een nastrevenswaardig ideaal verwoorden (De

Jonge, 1995). Uit Freidsons (2001) analyse van professionaliteit kan worden afgeleid dat professies worden bewogen door een ideaal in de vorm van een specifieke humanitaire waarde, een conclusie die wordt ondersteund door zijn typering van de drie klassieke professies.

Wat Freidson (2001, p. 127) in zijn samenvattende ideaaltypische karakterisering van professionaliteit bedoelt met een “ideology” van “doing good”, kan worden afgeleid uit de enigszins impliciete en tweevoudige bepaling van het professionele ethos die als een rode draad door zijn analyse loopt, namelijk als gericht op “a transcendent value” en (in uiteenlopende bewoordingen) op “the public good”. Wanneer deze twee morele aspecten van professionaliteit bij wijze van spreken tot een synthese worden gebracht, dan is het resultaat een specifieke humanitaire waarde: een specifieke transcendente waarde wordt in dienst van het algemeen belang verwerkelijkt oftewel het algemeen belang wordt binnen de kaders van een specifieke transcendente waarde nagestreefd.

De elementen die hier uit Freidsons analyse naar voren zijn gehaald om de humanitaire kern van professionaliteit te onderbouwen, spelen ook in andere benaderingen van professionaliteit een rol. De beide aspecten worden bijvoorbeeld ook door Larson (1977) en Sullivan (2005) genoemd. Soetenhorst-de Savornin Lohman (1990) wijst op de rol van abstracte waarden in professies. Wat het algemeen belang betreft: Carr-Saunders en Wilson (1933) bijvoorbeeld benadrukken dat iedere persoon op elk moment acuut behoefte kan hebben aan professionele ondersteuning door een arts of een jurist. Flexner (1915) verwijst niet alleen naar “well-doing”, “impersonal ends” en “public interest” maar spreekt daarnaast ook expliciet van een “humanitarian” element in professionaliteit. Ook Banks en Gallagher (2009) wijzen terloops op het humanitaire karakter van professionele kernwaarden.

Dat een specifieke humanitaire waarde de kern is van het professionele ideaal, blijkt ook uit Freidsons typering van de drie klassieke professies: artsen zijn gericht op gezondheid, juristen stellen rechtvaardigheid centraal en geestelijken bekommeren zich om verlossing (zie ook Koehn, 1994). In elk van de drie klassieke professies staat daarmee, zo kan uit Freidsons typering worden afgeleid, de humanitaire kernwaarde van een belangrijk levensdomein centraal: fysieke gezondheid als ideaal in de verhouding tot de eigen lichamelijkeheid, sociale rechtvaardigheid als ideaal in de betrekking met medemensen, en religieuze verlossing als ideaal in de relatie tot het bovennatuurlijke.

Het professionele ethos berust op een humanitaire kern, die aan alle professies gemeenschappelijk is, maar binnen elke professie een andere invulling krijgt door middel van één specifieke waarde voor één specifiek levensdomein, waardoor de eigenheid en de identiteit van de professie wordt bepaald. Een professie is daarmee een beroep waarin het realiseren van een specifieke humanitaire waarde binnen een afgebakend levensdomein centraal staat.

Humanitaire inspiratie

Ideaaltypisch streven professionals naar de realisering van een humanitaire waarde binnen een specifiek levensdomein. Professionals hebben de humanitaire waarde van hun professie geïnternaliseerd als een regulatief ideaal, als het kern-doel en het hart van hun professionele activiteiten (Banks & Gallagher, 2009). Met de humanitaire waarde van de professie correspondeert de seculiere roeping of humanitaire inspiratie van de professional. Het begrip ‘professie’ is afgeleid van het Latijnse woord *pro-fitere*: openlijk verklaren, zich uitgeven voor, zijn beroep maken van, zich verbinden tot. Het Nederlandse woord ‘professen’ verwijst naar het afleggen van de kloostergelofte door katholieke geestelijken, en hierbij speelt goddelijke roeping een belangrijke rol. Door de modernisering van het christendom door Luther wordt de andere werkelijkheid primair bereikbaar niet door het andere leven van de ascese maar door het gewone leven van de arbeid (Foucault, 2009/2011). Breuer (2000) stelt in navolging van Weber dat met name door het ontstaan van het puritanisme en het bijbehorende arbeidsethos een verwereldlijking van de roeping plaatsvindt: mensen kunnen zich ook geroepen voelen tot beroepsuitoefening in dienst van de mensheid. Larson (1977) benadrukt evenals Durkheim dat in een individualistische cultuur een gesecculariseerde roeping de garantie biedt voor de optimale afstemming tussen de sociaal-maatschappelijke werkzaamheden die moeten worden verricht en de individuele kwaliteiten die daarvoor beschikbaar zijn.

Zo’n gesecculariseerde roeping is vooral kenmerkend voor de drie klassieke professies (Carr-Saunders & Wilson, 1933; Larson, 1977; Freidson, 2001). Tonkens (2008) spreekt naast seculiere roeping tevens van intrinsieke motivatie. De KNMG (2007, p. 7), de Nederlandse beroepsvereniging van artsen, stelt: “Intrinsieke motivatie van de medische professional is de krachtigste motor voor kwalitatief goede, zinnige en zuinige zorg.” Verwante aanduidingen zijn passie en betrokkenheid (Adriaansens, 2004), bezieling, pathos (Schnabel tijdens de jaaropening van Hogeschool Utrecht op 27 augustus 2009), inspiratie (Van Houten, 1993). Met de introductie van deze en dergelijke benamingen seculariseert niet alleen de roeping maar ook de aanduiding en de oorsprong ervan.

Roeping is volgens Seligman (2002) dat wat mensen ook doen wanneer ze er niet voor worden betaald. Vaak wordt de humanitaire inspiratie of seculiere roeping van professionals gerelateerd aan altruïstisch en belangeloos handelen (zie Flexner, 1915 tot en met Freidson, 2001), maar dat is niet noodzakelijk (zie vooral Carr-Saunders & Wilson, 1933). De intrinsieke motivatie van professionals voor professionele beroepsuitoefening kan namelijk in verband worden gebracht met uiteenlopende basale menselijke behoeften (vgl. Krapp, 2005) of fundamentele motieven (vgl. Geen, 1995), bijvoorbeeld zelfeffectiviteit, zelfrespect, autonomie, status, erkenning, verbondenheid en zingeving (vgl. Sullivan, 2005; Freidson, 2001). De affiniteit van de professional met de eigen professie en haar humanitaire waarde impliceert dus een zeker (welbegrepen) eigenbelang. Het is dan ook niet in strijd met het ethos van professionaliteit wanneer professionals ook in hun beroepsuitoefening hun eigen belangen behartigen; waar het op aan-

komt, is dat het eigenbelang op geen enkele wijze het nastreven van de humanitaire waarde mag belemmeren.

Complexiteit

Wat is (vanuit ideaaltypisch perspectief) de professionele realiteit? Gezondheid, bijvoorbeeld, is een humanitaire waarde omdat zij een centraal belang is binnen het fysieke levensdomein voor alle mensen. Veel activiteiten die mensen ondernemen, zijn dan ook gericht op het in stand houden of verbeteren van hun gezondheid. Aan de meeste activiteiten die de gezondheid bevorderen komt echter geen arts te pas, en dat is ook niet nodig, omdat hiervoor professionele expertise niet vereist is. De levensverwachting, om een voorbeeld te noemen, is in de westerse wereld vooral gestegen door verbetering van de hygiëne in de dagelijkse leefomstandigheden, en slechts in beperkte mate door verbeterde medische zorg. Vanuit ideaaltypisch perspectief raadplegen mensen slechts een arts voor de ingewikkelde problemen, voor de gezondheidsklachten die ze niet zelf kunnen voorkómen of verhelpen (vgl. Koehn, 1994). In overeenstemming hiermee houden artsen zich in principe niet bezig met eenvoudige gezondheidsproblemen, omdat daarvoor hun specialistische expertise niet vereist is. Professionals richten zich primair op de complexe omstandigheden (de situaties en hun contexten), op de ingewikkelde problemen. In professies staat ideaaltypisch de realiteit van complexe omstandigheden centraal.

De complexiteit van professionele problemen komt in de meeste publicaties over professionaliteit wel ter sprake, doch meestal slechts op terloopse maar wel vanzelfsprekende wijze (Flexner, 1915; Larson, 1977; Abbott, 1988; Freidson, 2001). De professionele zone van complexiteit kan globaal worden afgebakend als het gebied tussen enerzijds de overzichtelijke werkelijkheid en anderzijds het domein van volslagen chaos (vgl. Weggeman, 2007). Schön (1983, 1987) verwijst op verspreide plaatsen naar vele facetten van de complexiteit van de professionele realiteit: professionele omstandigheden zijn uniek, onbepaald, onoverzichtelijk, verweven, wanordelijk, chaotisch, onzeker, dynamisch, turbulent, instabiel, ambigu, conflictueus.

Deze bepalingen van de complexiteit van de professionele omstandigheden krijgen meer diepgang wanneer hieraan wordt toegevoegd dat de klassieke professionals de kern van hun werkzaamheden in principe uitvoeren in direct contact met personen. De arts heeft doorgaans direct contact met de zieke, de rechter met de verdachte en de katholieke biechtvader met de zondaar. Professies zijn naar hun aard contactberoepen. De complexiteit waar professionals in hun werkzaamheden mee worden geconfronteerd, is voor een niet onbelangrijk deel dan ook individuele, sociale en maatschappelijke complexiteit, een vorm van complexiteit die zich ook door kennistoename en expertiseontwikkeling nauwelijks laat vereenvoudigen.

Kenmerkend voor professionals is dat ze zich juist door de complexe vraagstukken uitgedaagd voelen (vgl. Sullivan, 2005). Ze worden gefascineerd door zulke problemen en bijten zich er in vast om ze tot een zo goed mogelijke oplos-

sing te brengen. Praktijkproblemen worden tevens ervaren als kansen op professionele en ook persoonlijke ontwikkeling. Freidson (2001) verwijst op verspreide plaatsen naar kwaliteiten van professionals die met de complexiteit van de professionele omstandigheden in verband kunnen worden gebracht, zoals creativiteit, abstractievermogen, sensibiliteit, flexibiliteit, stressbestendigheid en doortastendheid.

Missie en verantwoordelijkheid

Ideaaltypisch is het professionele richten in essentie het realiseren van complexe humaniteit op grond van geïnspireerde uitdaging. Het fundament van professies is de professionele missie: het realiseren van een specifieke humanitaire waarde binnen een afgebakend levensdomein onder complexe omstandigheden in direct contact met personen. Van Aken (1994) spreekt van “het oplossen van waardeproblemen”. Dat professionele doeleinden wel altijd een concreet en praktisch karakter bezitten, maar niet per se fysiek en tastbaar zijn, zoals Flexner (1915) opmerkt, hangt samen met de professionele missie: professionals streven weliswaar concrete en praktische doelen in specifieke omstandigheden na, echter met het oog op het realiseren van een humanitaire waarde met een transcendent karakter.

Met de missie van de professeie correspondeert de verantwoordelijkheid van de professional: de specifieke humanitaire waarde is de inspiratiebron voor de professional om de professionele verantwoordelijkheid op zich te nemen, de complexe omstandigheden van de professeie in het directe contact met personen creëren de uitdaging voor de professional waarin het op zich nemen van deze verantwoordelijkheid gestalte krijgt, en het afgebakende levensdomein biedt de inkadering die het mogelijk maakt deze verantwoordelijkheid op basis van persoonsgebonden expertise ook waar te maken. Professionele verantwoordelijkheid is primair verantwoordelijkheid voor de professionele missie, en dus hooguit in afgeleide en ondergeschikte zin voor organisatorische doelstellingen, maatschappelijke kaders of politieke agenda's. Professionele verantwoordelijkheid betreft niet verantwoordelijkheid dragen voor het ontstaan of voortduren van een probleem maar verantwoordelijkheid nemen voor het bijdragen aan een oplossing ervan. Professionele verantwoordelijkheid is zich geroepen voelen tot een professioneel antwoord op een humanitair vraagstuk.

Professionaliteit is ook een manier om arbeid te organiseren (zie Freidson, 2001). Sommige hedendaagse benaderingen benadrukken dat arbeidsorganisaties als zodanig primair gericht zijn op waardecreatie of zingeving (bv. Weggeman, 2007). Ofschoon daar in zijn algemeenheid vraagtekens bij kunnen worden gesteld, geldt dit in elk geval wel voor ideaaltypische professionaliteit. Professionaliteit is een arbeidsorganisatorische variant van zingeving: de professionele missie is een arbeidsvariant van het goede, en de professionele verantwoordelijkheid is een arbeidsvariant van het verlangen naar het goede. De diepste drijfveer die aan ideaaltypische professionaliteit ten grondslag ligt is een verlangen naar

het goede, en neemt de verschijningsvorm aan van (mede)verantwoordelijkheid voor (mede)menselijkheid.

De algemene humanitaire basis van professionaliteit kan in de voetsporen van Kant (1785/1786) worden omschreven als respect voor de onvervreembare waardigheid van de menselijke persoon (vgl. De Jonge, 1995). De beroepsspecifieke invulling hiervan neemt de vorm aan van toewijding aan een specifieke humanitaire waarde als een intrinsiek goed van een menswaardig bestaan (vgl. Banks & Gallagher, 2009). De professional is dus niet primair toegewijd aan zijn cliënt als diens belangenbehartiger of aan de samenleving als wereldverbeteraar maar aan humaniteit. Hij is dienstbaar aan cliënt en samenleving voor zover dat de realisering van de professionele missie bevordert. Toewijding aan de specifieke humanitaire waarde als een intrinsiek goed maakt het bijvoorbeeld mogelijk prioriteiten te stellen in de professionele activiteiten, binnen het domein van het verrichten, zoals een arts in een noodsituatie (vgl. Koehn, 1994). De humanitaire kern van professionaliteit betekent ook dat onderzoek naar wat een professioneel beroep is altijd verbonden is met reflectie op de vraag wat dat beroep zou moeten zijn.

3.2 Domein 2: verrichten

Het professionele verrichten als het daadwerkelijk realiseren van de professionele missie is samengesteld uit de werkzaamheden van de professie en de expertise van de professional, en wordt gesymboliseerd door de handen, maar dan wel verbonden met het hoofd en ook met de zintuigen. Het verlangen naar menselijkheid dat professionaliteit in wezen is, is een energiek verlangen, een verlangen dat zich uit in het verrichten van activiteiten. Het onderscheid en de samenhang tussen idealiteit en realiteit, die kenmerkend is voor het eerste domein van professionaliteit, kan ook in het tweede domein worden aangetroffen. Professionele werkzaamheden vereisen vooral ruimte om waardevol maatwerk te kunnen leveren. Van professionals vereist dit vooral dat ze in staat zijn oordeelkundige beslissingen op innovatieve wijze te effectueren (zie Tabel 3.2).

DOMEIN 2 VAN PROFESSIONALITEIT	C A T E G O R I E Ë N	
	Professie	Professional
Activiteiten: verrichten • Idealiteit: humaan • Realiteit: complex	Werkzaamheden: ruimte • Humanitair waardewerk • Complex maatwerk	Expertise: beslissen • Kwalitatieve effectiviteit • Creatieve innovatie

Tabel 3.2: Een ideaaltypisch model van professionaliteit: domein 2

Beslissen

Volgens Abbott (1988) kan professionele expertise vanwege haar complexiteit enkel in personen worden verankerd. Deze expertise laat zich moeilijk adequaat inhoudelijk bepalen. In de literatuur wordt wel vaker de nadruk gelegd op een beperkt aantal eenzijdige aspecten van deze expertise. Freidson (2001) bijvoorbeeld beargumenteert dat professionele expertise relatief specialistisch, abstract en expliciet is. Tonkens (2008) daarentegen benadrukt in navolging van Scott het belang van lokale kennis (*metis*) in tegenstelling tot algemene kennis (*technè*). Wilensky (1964) wijst er op zijn beurt op dat professionele kennis altijd het juiste midden is tussen te algemene en te specialistische kennis; hij benadrukt bovendien dat deze kennis ook impliciete aspecten bezit. Aan de uiteenlopende eenzijdige bepalingen van professionele expertise in de literatuur lijkt vooral een veelheid van tegenstellingen ten grondslag te liggen: feit en waarde, kennis en vaardigheid, theorie en praktijk, analyse en synthese, abstract en concreet, denken en waarnemen, onderzoek en traditie, opleiding en ervaring, expliciet en impliciet, evidentie en intuïtie, ratio en emotie, inhoud en betrekking, taak en relatie, pro-

duct en proces, planning en improvisatie, situatie en context, generiek en specifiek, universeel en uniek.

Ten behoeve van de beroepspraktijk wordt het professionele verrichten doorgaans op pragmatische wijze gestructureerd met behulp van methodieken, zoals de systematische en gefaseerde stappenplannen voor projectmanagement, kwaliteitszorg of hulpverlening. Van Strien (1986) benadrukt dat de methodologische grondfiguur van de beroepspraktijk de regulatieve cyclus is, die grofweg verloopt volgens de fasen probleemstelling, diagnose, plan, ingreep en evaluatie. Abbott (1988) maakt duidelijk dat methodisch handelen mogelijk is doordat de concrete problematiek via een abstraherende diagnose en een abstraherende planning tot een concrete ingreep leidt. De fasering heeft volgens Van Strien in de praktijk niet een lineair maar een cyclisch of recursief karakter: de laatste fase van een cyclus (de evaluatie) kan het zijn begin van een nieuwe cyclus (de probleemstelling), en elke fase binnen een cyclus kan aanleiding geven terug te gaan naar elke voorgaande fase, een zogeheten iteratieve werkwijze. De fasen kunnen dus in theorie wel worden onderscheiden maar in praktijk niet volledig worden gescheiden.

Van Strien verheldert op deze wijze de systematiek die aan alle professionele methodieken ten behoeve van professionele werkzaamheden ten grondslag ligt. Hij wijst niet alleen op de analogie maar ook op de belangrijke verschillen tussen enerzijds de regulatieve cyclus van het beroepsmatig handelen in dienst van praktijkbeïnvloeding en anderzijds de empirische cyclus van wetenschappelijk onderzoek in dienst van theorievorming. Ten eerste staat in de beroepspraktijk niet het algemene maar het concrete of individuele centraal. Het algemene bezit binnen een praktijkcontext niet een wetmatig karakter maar fungeert als een veelheid van inzichtgevende referentiekaders voor een heuristisch zoekproces en een ontwerpgerichte benadering. Ten tweede gaat het in de beroepspraktijk niet om de vermeerdering van kennis als doel in zich maar om beslissingen als basis voor ingrepen in de werkelijkheid die veranderingen beogen te bewerkstelligen. En ten derde wordt in de beroepspraktijk niet gestreefd naar waarde vrije objectiviteit maar spelen morele aspecten juist een richtinggevende rol bij de beslissingen die worden genomen. Van Strien legt daarmee in zijn verheldering van de regulatieve cyclus sterk de nadruk op specifieke waarde geladen beslissingen als centraal kenmerk van professioneel handelen.

Om meer inzicht te verwerven in de eigen aard van het professionele verrichten en de rol van het nemen van beslissingen daarbij, kan met behulp van de regulatieve cyclus van het methodisch handelen in de beroepspraktijk een gedachte-experiment worden uitgevoerd. Centraal hierbij staat de vraag: welke activiteiten kan een professional of een professie in principe delegeren zonder de eigen professionaliteit te verliezen? Uit dit gedachte-experiment blijkt dat geen enkele fase van de regulatieve cyclus als zodanig cruciaal is voor professioneel handelen. Het is namelijk in principe mogelijk dat bijvoorbeeld een arts de probleemformulering van zijn patiënt overneemt, de diagnose aan het laboratorium overlaat, het behandelplan laat opstellen door een paramedicus of de uitvoering volle-

dig in handen van de patiënt zelf legt. Bij de verrichtingen van een rechter is nog duidelijker dat afzonderlijke fasen van de regulatieve cyclus kunnen worden uitbesteed zonder aan professionaliteit in te boeten. Het gedachte-experiment lijkt bij wijze van spreken te resulteren in een toneelstuk waarin de hoofdpersoon in geen enkel bedrijf aanwezig is. Daarmee wordt echter wel de belangrijkste rol van de professional blootgelegd, namelijk het tot stand brengen van de overgang tussen de bedrijven, en aldus de voortgang van het verhaal te borgen. De arts in het gedachte-experiment is als het ware als regisseur achter de coulissen actief om de cyclus van het regulatieve handelen tot een goed einde te brengen. De arts bepaalt immers of de probleemformulering van de patiënt adequaat is, of de diagnose aan een laboratorium kan worden overgelaten, of het behandelplan door een paramedicus kan worden opgesteld, en of de uitvoering bij de patiënt in goede handen is. De professional is dus primair regisseur; in hoeverre hij tevens acteert, dat wil zeggen handelend optreedt, is ideaaltypisch primair afhankelijk van de mate van persoonsgebonden expertise die de complexiteit van de rol in kwestie binnen het specifieke bedrijf vereist, en is in werkelijkheid afhankelijk van een veelheid van cultuurhistorische, sociaal-maatschappelijke en beroepsspecifieke factoren (zie bv. Enthoven, 2013).

Professionaliteit is dus niet primair gelegen in de uitvoering van de afzonderlijke fasen van de regulatieve cyclus maar vooral in het regisseren van de samenhang daartussen, en dan met name in de overgang tussen diagnose en plan, in het scharnierpunt tussen enerzijds de constatering van een problematische realiteit in het heden en het nabije verleden, anderzijds het perspectief op het realiseren of bevorderen van een wenselijke idealiteit in de nabije toekomst. Dit is de centrale beslissing die aan het professionele handelen ten grondslag ligt en daarmee de kern van professionele expertise uitmaakt. Dat blijkt ook uit de kern van de professionele activiteiten in de drie klassieke professies: het voorschrift van de arts, het vonnis van de rechter, en de absolutie door de katholieke biechtvader. Deze professionele kernbeslissingen bevatten de essentie van de realisering van de professionele missie, dus van de specifieke humanitaire waarde binnen een afgebakend levensdomein onder complexe omstandigheden in direct contact met personen. Ze verwoorden respectievelijk hoe gezondheid bevordert, recht herstelt en verlossing verworven kan worden. Dat beslissen de kern vormt van professioneel handelen verklaart ook waarom Freidson (2001) “professional knowledge and skill” typeert als “mental discretionary specialization” (pp. 33-35).

Expertise

Professionele expertise is in essentie besluitvaardigheid, zo blijkt uit het voorgaande gedachte-experiment. Professionele activiteiten draaien, eenvoudig gezegd, om knopen doorhakken, namelijk hoe de humanitaire waarde het beste gerealiseerd kan worden binnen de complexe omstandigheden. Beslissingen nemen inzake complexe humanitaire problematiek is ideaaltypisch zelfs voldoende om van professionele werkzaamheden te spreken. Het is dan ook niet in strijd met de professionele logica om onderdelen van de regulatieve cyclus te delegeren.

ren, zeker niet wanneer daarvoor geen complexe persoonsgebonden expertise is vereist.

Binnen de doelrationele logica van het ideaaltypisch model van professionaliteit is professionele expertise meer in het algemeen het geheel van bekwaamheden dat het mogelijk maakt professionele werkzaamheden te verrichten. Deze doelgerichte expertise kan niet goed op grond van abstracte uitgangspunten worden geordend; ze is relatief heterogeen en ook dynamisch, ze is ongestructureerd en toch verweven. Besluitvaardigheid als de kern van professionele activiteiten maakt het echter mogelijk iets meer over de algemene kenmerken van professionele expertise te zeggen. Beslissingen zijn namelijk niet louter abstract of concreet, rationeel of emotioneel, evident of intuïtief, feitelijk of waarderend enzovoorts, maar dat alles samen in een complexe en dynamische synthese. Professionele expertise berust dan ook op het vermogen om de tegenpolen van elk van de vele dimensies van deskundigheid op doelgerichte en waardegestuurde wijze met elkaar te verbinden. Professionele expertise berust op de persoonsgebonden synthese van de tegenpolen van de vele dimensies van deskundigheid, want juist deze synthese maakt professioneel beslissen mogelijk. De precieze aard van deze waardevolle en complexe synthese zal verschillen per professie, per professional en per geval. Daarom kan professionele expertise niet op een ideaaltypische wijze inhoudelijk worden uitgewerkt. Verhelderend is wel het onderscheid dat Aristoteles (1999) maakt in verschillende vormen van kennis, die beknopt aangeduid zouden kunnen worden als intuïtie, wetenschap, techniek, wijsheid en praktische wijsheid. Professions werden aanvankelijk gebaseerd op de klassieke opvatting van wetenschappelijke kennis, terwijl tegenwoordig vooral het belang van praktische wijsheid wordt benadrukt.

Koehn (1994) maakt duidelijk dat de klassieke professies van oudsher gebaseerd zijn op de klassieke opvatting van wetenschap (*epistèmè, scientia*). Medische wetenschap bijvoorbeeld werd geacht in haar onderzoek te worden geleid door gezondheid als haar object, en dat zou leiden tot kennis van de ware oorzaken van gezondheid in het menselijk lichaam. De medische professie ontstaat doordat medische wetenschap wordt onderwezen als doctrine en wordt geleerd als discipline. Gezondheid reguleert de verwerving en de toepassing van de medische kennis van de professional. Het kennisobject van de professional valt samen met het doel of het goed van de cliënt. Professionele kennis is wetenschappelijk gefundeerd en daarmee, volgens deze klassieke opvatting, doelgericht en waardegeladen.

Koehn (1994) benadrukt dat de klassieke opvatting van doelgerichte en waardegeladen wetenschappelijke kennis ver afstaat van de hedendaagse opvattingen over neutrale expertise. Tegenwoordig wordt professionele expertise vooral in verband gebracht met praktische wijsheid (vgl. Baart, 2001, 2004; Donkers, 2003; Kuiper, 2007; Jacobs, Meij, Tenwolde & Zomer, 2008; Karssing & Wirtz, 2008; Van Doorn, 2008). Banks en Gallagher (2009) ontwikkelen het concept van “professional wisdom” als de professionele variant van praktische wijsheid. Aristoteles typeert in zijn ethiek praktische wijsheid als weten wat in een con-

crete situatie de beste handeling is om een nagestreefd goed te verwerkelijken. Zoals een boogschutter tegelijk oog moet hebben voor de roos en de weersgesteldheid, zo moet de professional gelijktijdig oog hebben voor de idealiteit van het humanitaire doel en de realiteit van de complexe praktijkomstandigheden. Bij het verwerven van praktische wijsheid spelen vele aspecten een rol zoals inbedding in een praktijk, goede voorbeelden, doelgerichtheid, ervaring en reflectie.

Praktische wijsheid (*phronèsis*) kan worden onderscheiden in drie fasen: beraadslaging (*bouleusis*), beslissing (*prohairesis*) en handelingsopdracht (*epitaktike*). Deze driedeling wordt overgenomen door Banks en Gallagher (2009) in hun beschrijving van professionele wijsheid en is bijvoorbeeld ook herkenbaar in de beschrijving van Eraut (1994) van professionele expertise als opgebouwd uit analyse, beslissing en actie. Deze driedeling is dan ook verhelderend voor besluitvorming als de kern van professionele expertise, want door de beraadslaging is de beslissing gebaseerd op gedegen oordeelsvorming en dus meer dan een willekeurige keuze, en door de handelingsopdracht is de beslissing gericht op daadwerkelijke effectiviteit en daarmee meer dan een vrijblijvend oordeel. De professionele beslissing is het scharnierpunt tussen een deskundig oordeel en een deskundige ingreep. De kern van professionele expertise kan dus ook worden omschreven als het nemen van autonome beslissingen op basis van deskundige oordelen in dienst van effectieve handelingen. Professionele expertise is in essentie oordeelkundige beslissingen nemen en (laten) uitvoeren. In crisissituaties met een hoge mate van complexiteit en urgentie kunnen oordelen, beslissen en handelen van professionals tot een onontwarbaar geheel samenvloeien. Professionele expertise als complexe en waardevolle synthese is dan ook niet los van de professional als persoon of los van de professie als praktijk verkrijgbaar. Professionele expertise is in die zin persoonsgebonden en praktijkgebonden. Professionaliteit is de enige manier om dit waardevolle en complexe type van expertise tot stand te brengen, en dat is een belangrijke bestaansreden van professionaliteit.

Ruimte

Besslissen als de kern van professionele expertise veronderstelt voor de professionele werkzaamheden vooral de ruimte om deze beslissingen in dienst van het realiseren van de professionele missie te nemen. In de Engelstalige literatuur wordt doorgaans gesproken van “discretion” (Larson, 1977; Freidson, 2001), en dit begrip kan de verschillende facetten van de kern van de professionele activiteiten verhelderen: de professionele ruimte als enerzijds de afwezigheid van externe bemoeienis en anderzijds de grofmazigheid of zwakke structurering van de professionele werkzaamheden (discretionaire ruimte), de professionele expertise (discretionaire bekwaamheid) en haar kern (discretionaire besluitvorming), de juridische legitimiteit van de professionele beslissing (discretionaire bevoegdheid), en de professionele werkzaamheden die op de beslissing gebaseerd zijn (discretionaire handeling). Reeds Flexner (1915) thematiseert de “very large discretion” en de “power of judgment” van professionals.

Professionele arbeid wordt wel getypeerd als discretionaire specialisatie (vgl. Friedmann, 1956/1961; Mintzberg, 1983; Freidson, 2001). Dit in contrast met de mechanische specialisatie die typerend is voor werkzaamheden aan de lopende band binnen het marktmodel. De werkzaamheden worden daarbij opgesplitst in een veelheid van specialistische deeltaken, elk met een afgebakend, eenvoudig, eenvormig en repeterend karakter. Freidson (2001) benadrukt dat het centrale kenmerk van deze mechanische werkzaamheden niet zozeer het minutieuze of gedetailleerde karakter ervan is, zoals vaak wordt gedacht, maar dat ze vooral zodanig georganiseerd zijn dat individuele beslissingen geminimaliseerd worden. Kenmerkend voor professionele werkzaamheden is dat zo'n arbeidsdeling in routinematige deeltaken niet mogelijk is omdat de kernbeslissing die de professionele werkzaamheden mogelijk maakt, niet gedelegeerd kan worden naar processen of procedures.

Dworkin (1977) onderscheidt verschillende niveaus van discretionaire beslissingsbevoegdheid, op grond waarvan duidelijk kan worden gemaakt dat de professionele ruimte nooit minimaal en ook nooit maximaal is. Het laagste niveau van discretionaire beslissingsbevoegdheid is volgens Dworkin de beslissingsruimte om door anderen vastgestelde standaarden zelfstandig toe te passen. Dit niveau past goed binnen het bureaucratiemodel maar wordt door professionals altijd overstegen doordat hun werkzaamheden betrekking hebben op complexe omstandigheden. Het zou een misvatting zijn professionele activiteiten op te vatten als het simpelweg toepassen van standaarden. Het hoogste niveau van discretionaire beslissingsbevoegdheid is volgens Dworkin de beslissingsruimte om volledig zelf te bepalen welke criteria van toepassing dienen te zijn. Zo'n herwaardering van alle waarden is voor professionals onbereikbaar vanwege hun professionele verantwoordelijkheid die gebonden is aan de professionele missie. Zie voor dit laatste aspect bijvoorbeeld de KNMG (2007, p. 3), de Nederlandse beroepsvereniging van artsen, die in een manifest "de vrijheid van oordeelsvorming van de arts" expliciet beperkt tot "met als doel de bescherming en/of verbetering van de gezondheidstoestand van de patiënt" tot stand te brengen. De professionele ruimte is gefundeerd in en wordt daarmee ook afgebakend en ingevuld door de professionele missie. Deze handelingsruimte moet ideaaltypisch dan ook niet worden verward met absolute collectieve beroepsmacht of ongelimiteerde individuele autonomie; ze is immers geen doel in zich, maar staat op doelrationele wijze in dienst van de humanitaire kern van professionaliteit. Professionele ruimte is in die zin vrijheid in verbondenheid. Wanneer het realiseren van de professionele missie bijvoorbeeld daadwerkelijk kan worden bevorderd door het gebruik van bepaalde protocollen, dan zal de professionele ruimte dienovereenkomstig moeten worden ingeperkt.

Autonomoos beslissen is ideaaltypisch weliswaar de kern van professionele activiteiten, maar deze kern is enigszins versluierd geraakt door de hedendaagse democratisering van de samenleving en de emancipatie van de burger. Illich (1977) bijvoorbeeld levert kritiek op de "prescriptive power" van professies. De hedendaagse burger is allergisch voor experts die over zijn hoofd beslissingen

over zijn leven nemen; hij wil de regie houden over zijn eigen bestaan. Maar ook daar waar professionals opereren binnen democratische kaders, waarbinnen burgers de autonomie behouden hun eigen levensontwerp centraal te stellen, blijven zij de experts die binnen deze randvoorwaarden beslissen wat de beste aanpak is om de professionele waarde te verwerkelijken. Bovendien moet niet worden vergeten dat de complexiteit van professionele werkzaamheden met zich meebrengt dat er altijd omstandigheden kunnen en zullen ontstaan waarin de persoon in kwestie of zijn directe sociale omgeving geen eigen beslissing kan of mag nemen. Mensen in een crisissituatie kunnen wilsonbekwaam zijn of buiten bewustzijn verkeren, en het overtreden van de wet kan met het beperken van de individuele handelingsvrijheid worden bestraft. Dit betekent dat professionals weliswaar op democratische wijze het professionele beslissingsproces zoveel als mogelijk met hun cliënten kunnen en ook zullen delen, maar dat hun professionele verantwoordelijkheid ook inhoudt dat zij moeten beoordelen in hoeverre dit mogelijk is.

Het gezamenlijk beslissen door professional en cliënt binnen het kader van professionele activiteiten wordt dus ook binnen democratische verhoudingen altijd ingekaderd door de principieel eenzijdige beslissing van de professional in hoeverre dit verantwoord is. In die zin kan binnen de professionele relatie, de relatie tussen professional en cliënt, worden gesproken van een professionele eindverantwoordelijkheid, van een verantwoordelijkheid die in eerste en in laatste instantie volledig bij de professional berust. Vanuit deze professionele eindverantwoordelijkheid is de professionele relatie dialogisch waar mogelijk en hiërarchisch waar nodig. In een dialogische relatie draagt de professional de eindverantwoordelijkheid voor het delen van de verantwoordelijkheid met de cliënt, en in een hiërarchische relatie draagt de professional de eindverantwoordelijkheid voor het overnemen van de verantwoordelijkheid van de cliënt. De in de missie van de professie verankerde verantwoordelijkheid van de professional impliceert in deze zin een eenzijdige aanvankelijke en uiteindelijke eindverantwoordelijkheid van de professional voor de professionele relatie, voor de positionering van zichzelf en zijn cliënt binnen deze relatie.

Waardevol maatwerk

Professionele werkzaamheden laten zich moeilijk adequaat inhoudelijk bepalen, afgrenzen en ordenen. Er bestaan wel verschillende technieken om professionele werkzaamheden in kaart te brengen. Zo is het mogelijk een set van centrale beroepsrollen te onderscheiden die de werkzaamheden van een specifieke professie karakteriseren. Tegenwoordig is binnen het Nederlandse hoger beroepsonderwijs een pragmatische indeling van professionele werkzaamheden in drie taakgebieden gangbaar: het uitvoeren van de kerntaken van het beroep, het functioneren in de arbeidsomgeving, en het werken aan professionaliteit en professionalisering (Commissie Accreditatie Hoger Onderwijs, 2001). Rollen en taken bieden onmiskenbaar inzicht in de diversiteit van werkzaamheden van professionals, maar

welke systematiek ook gekozen wordt, telkens lijkt een deel van de professionele werkzaamheden aan de greep te ontsnappen.

De ongrijpbaarheid van professionele werkzaamheden vloeit voort uit de doelrationele structuur van ideaaltypische professionaliteit die is gegeven met de professionele missie als het hart van professies. Deze (humanitaire) doelrationaliteit impliceert immers dat professionele expertise letterlijk alles (binnen humanitaire grenzen) is wat ondersteunend is voor het verrichten van de professionele werkzaamheden, en dat professionele werkzaamheden letterlijk alles (binnen humanitaire grenzen) omvatten wat nodig is om de professionele missie te realiseren. Het realiseren van een specifieke humanitaire waarde binnen een afgebakend levensdomein onder complexe omstandigheden in direct contact met personen past nooit volledig binnen een voorgegeven ordening van werkzaamheden. Welke ordening ook wordt gekozen, altijd is het mogelijk rollen of taken te benoemen die niet in de ordening zijn opgenomen maar in specifieke omstandigheden wel het realiseren van de missie kunnen dienen, terwijl omgekeerd de geëxpliciteerde rollen of taken in specifieke omstandigheden deze verwerkelijking juist kunnen frustreren. Vanuit ideaaltypisch perspectief is een reël bestaande professionele taakomschrijving dan ook nooit een keurslijf dat een professional van een verantwoorde bepaling en uitvoering van zijn werkzaamheden ontslaat maar hooguit een pragmatisch hulpmiddel om de complexiteit van de beroepspraktijk enigszins te structureren.

De tweeledigheid van de professionele missie, namelijk de idealiteit van de humanitaire waarde en de realiteit van de complexe omstandigheden, biedt houvast om ook in het professionele verrichten enige structuur aan te brengen. De realiteit van de complexe omstandigheden vereist onvoorspelbaar maatwerk in plaats van overzichtelijke routine (vgl. Flexner, 1915; Carr-Saunders & Wilson, 1933; Abbott, 1988; Koehn, 1994; Freidson, 2001). De idealiteit van de humanitaire waarde vraagt juist om waardegericht werken, om waardewerk. Professionele werkzaamheden zijn in die zin waardevol maatwerk.

Kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie

De tweeledigheid in de professionele werkzaamheden, namelijk enerzijds idealistisch of humanitair waardewerk en anderzijds realistisch of complex maatwerk, wordt weerspiegeld in de professionele expertise, waarin enerzijds idealistische handelingswaarden en anderzijds realistische handelingsbekwaamheden kunnen worden onderscheiden. De centrale criteria voor professioneel handelen zijn kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie.

Twee centrale professionele handelingswaarden kunnen worden onderscheiden. De belangrijkste handelingswaarde is effectiviteit (vgl. Flexner, 1915; Hayes, Barlow & Nelson-Gray, 1999), resultaatgerichtheid of “outcome”. Deze handelingswaarde legt de nadruk op het daadwerkelijk realiseren van de professionele missie. Hierbij gaat het om de goede dingen doen. De tweede handelingswaarde is kwaliteit (vgl. Carr-Saunders & Wilson, 1933; Blaich, 1955; Freidson, 2001). Deze handelingswaarde heeft betrekking op zowel het bereikte resultaat

als de gevolgde werkwijze. Hierbij staat de dingen goed doen centraal. In de literatuur worden overigens ook andere professionele handelingswaarden vermeld, bijvoorbeeld vertrouwelijkheid (zie bv. Carr-Saunders & Wilson, 1933), maar zulke waarden bezitten binnen een professionele context niet een onvoorwaardelijk karakter (vgl. Banks & Gallagher, 2009); ze zijn slechts van belang voor zover ze de realisering van de professionele missie door middel van humanitair waardewerk dienen.

De twee centrale professionele handelingsbekwaamheden zijn creativiteit en innovatie (zie Carr-Saunders & Wilson, 1933 tot en met Freidson, 2001). Complex maatwerk vereist immers ook het vermogen tot improviseren. Professionals moeten kunnen zien hoe in complexe omstandigheden de humanitaire waarde optimaal gerealiseerd kan worden. Belangrijker nog dan probleembewustzijn is voor professionals het zien van alternatieven, het oog hebben voor mogelijkheden, het bieden van perspectief, als de basis voor de professionele kernbeslissing, en dat vraagt vooral creatief en innovatief handelen. Het ontwikkelen van uiteenlopende kwaliteiten zoals onderzoeksvaardigheden, ontwerpcompetenties en verbeeldingskracht kan deze centrale handelingsbekwaamheden ondersteunen.

Naast handelingswaarden en handelingsbekwaamheden kunnen overigens ook professionele handelingsdeugden worden onderscheiden. Dit zijn voortreffelijke houdingsaspecten die in de humanitaire kern van professionaliteit verankerd zijn en het handelen van professionals richting geven. Voorbeelden van beroeps overstijgende professionele deugden zijn respect en betrouwbaarheid, integriteit en congruentie (De Jonge, 1995; Banks & Gallagher, 2009).

3.3 Domein 3: inrichten

Het derde domein van het ideaaltypisch model is het inrichten oftewel de verankering van professionaliteit. Professionaliteit onderscheidt zich van andere beroepen doordat met name het sociaal-maatschappelijke aspect van de verankering van bijzonder belang is. Professionele werkzaamheden kunnen zonder deze verankering niet worden uitgevoerd. Bovendien is het sociaal-maatschappelijke krachtenveld complex en waardegeladen. De verankering is bij wijze van spreken het snijvlak tussen professionaliteit en haar omgeving. Dit raakvlak kan worden aangeduid als de huid van professionaliteit. Deze huid houdt de professie bijeen en staat in contact met de omgeving; de huid symboliseert in die zin zowel de robuustheid als de sensibiteit van professionaliteit. De verankering van professionaliteit is samengesteld uit de inbedding van de professie en de positionering van de professional. In de verankering van professionaliteit kunnen drie lagen worden onderscheiden: de beroepsgroep, de samenwerkingsverbanden met andere beroepen en beroepsbeoefenaren, en de samenleving als geheel (zie Tabel 3.3). De organisatiecultuur van het inrichten van professionaliteit kan ideaaltypisch worden omschreven als een evenwicht tussen interne en externe gerichtheid (vgl. Cameron & Quinn, 1999).

DOMEIN 3 VAN PROFESSIONALITEIT	C A T E G O R I E Ë N	
	Professie	Professional
Verankering: inrichten <ul style="list-style-type: none"> • Beroepsgroep • Samenwerking • Samenleving 	Inbedding: erkenning <ul style="list-style-type: none"> • Interne cohesie • Onderlinge afstemming • Externe waardering 	Positionering: eer <ul style="list-style-type: none"> • Actieve loyaliteit • Assertieve coöperatie • Transparante legitimering

Tabel 3.3: Een ideaaltypisch model van professionaliteit: domein 3

Erkenning en eer

De sociaal-maatschappelijke verankering van professionaliteit berust op de publieke erkenning van de professie en de publieke eer van de professional. Erkenning kan worden omschreven als de sociale reputatie, een vorm van sociaal kapitaal, terwijl eer de persoonlijke attitude is om die reputatie hoog te houden en waar te maken (naar Verplaetse, 2008). De sociaal-maatschappelijke verankering van professionaliteit berust vanuit het perspectief van de professional primair op eer of trots (vgl. bv. Verbrugge, 2005). In de Platoonse opvatting van eer (*thymos*) zijn trots en eigenwaarde, ontvankelijkheid en zelfontplooiing zodanig met elkaar verknoot dat mensen in staat zijn kenbaar te maken wat ze kunnen en wie

ze willen zijn (zie bv. Hermsen, 2009), en dat geldt ook voor professionele beroepseer. Beroepseer in deze betekenis zal altijd doorklinken in de positionering van professionals. De beroepseer van de professional (in het domein van het inrichten) is datgene wat zich aan anderen toont van de professionele toewijding om iets goeds te willen realiseren (in het domein van het richten) en de professionele bekwaamheid om dat ook te kunnen (in het domein van het verrichten). De beroepseer omvat ook beroepstrots, dat wil zeggen gepaste trots als beroepsbeoefenaar deel uit te maken van het beroep en zijn traditie, ook in samenhang met de sociaal-culturele context (vgl. bv. Van der Linde, 2007).

Beroepsgroep

Professies bezitten meer interne cohesie dan andere beroepsgroepen (Durkheim, 1958). Flexner (1915) spreekt van de “self-organization” als een “brotherhood”. Carr-Saunders en Wilson (1933) wijzen op het “self-government” van professies en typeren deze beroepen als “self-conscious groups”. De interne cohesie van professies wordt vooral bevorderd door de kenmerken waaraan in sociologische literatuur relatief veel aandacht wordt besteed: beroepsopleiding en beroepskwalificatie, beroepsvereniging en beroepsregister, beroepscode en tuchtrecht, vakbladen en congressen. Al deze kenmerken moeten ideaaltypisch niet worden beschouwd als doelen in zich maar als middelen die uiteindelijk in dienst staan van het realiseren van de professionele missie. De professionele beroepsgroep is vooral een morele gemeenschap met de specifieke humanitaire waarde als kern-doel (Banks & Gallagher, 2009).

Vanwege de professionele missie is de interne cohesie van een professie altijd een dynamisch evenwicht tussen eenheid en diversiteit. Het realiseren van een specifieke humanitaire waarde in complexe omstandigheden vereist namelijk zowel samenhang binnen de beroepsgroep als ontwikkeling van de expertise. Enerzijds is een gedeelde professionele beroepsidentiteit nodig om de eenheid als professie te bewaren (vgl. Koehn, 1994). De gedeelde humanitaire waarde als gezamenlijke focus is tegelijk het fundament en het doel van deze identiteit en eenheid. Deze samenhang is anderzijds echter ook weer niet zo groot dat de professie als een gesloten machtsblok moet worden gezien. Teveel eenheid zou tot verstarring binnen de professie kunnen leiden, en dat is niet in het belang van het realiseren van de professionele missie. De complexiteit van professionele situaties vraagt immers om creativiteit en innovatie in de professionele werkzaamheden, en dat vereist een zekere dynamiek en ook diversiteit binnen de professie. Het juiste evenwicht tussen stabiliteit en dynamiek (vgl. Cameron & Quinn, 1999) in de beroeps cultuur kan niet ideaaltypisch worden bepaald maar moet in de concrete verwerkelijking van een professie binnen haar cultuurhistorische en sociaal-maatschappelijke context vorm krijgen.

Een professie wordt vooral georganiseerd door haar beroepsvereniging. Een beroepsvereniging is geen doel maar een middel: ze moet niet zo krachtig mogelijk (in dienst van de beroepsmacht) maar zo functioneel mogelijk (in dienst van de beroepsmissie) zijn. De dienstbaarheid van de beroepsvereniging aan de pro-

fessionele missie betekent ook dat zij verantwoordelijkheid neemt voor de effectiviteit en de kwaliteit van de beroepsuitoefening, bijvoorbeeld door het bewaken van het voortbestaan en de verdere ontwikkeling van het beroep en door afstemming van de missie met andere humanitaire waarden. Een beroepsvereniging die haar missie serieus neemt zal ook prioriteiten moeten stellen in de beroepsactiviteiten op landelijk of zelfs internationaal vlak, zij zal haar leden op zijn minst moeten aansporen hun expertise daar in te zetten waar die het hardst nodig lijkt te zijn.

De toegang tot de professionele werkzaamheden wordt gereguleerd door beroepsopleiding, beroepskwalificatie en beroepsregistratie (vgl. Freidson, 2001). Deze regulering staat in dienst van de professionele missie: de professie moet toegankelijk zijn voor eenieder die daartoe geschikt is, terwijl iedereen voor wie dat niet geldt moet worden buitengesloten. De regulering van de toegang tot de professie is dus volledig gebonden aan de individuele kwaliteiten van de aspirant-beroepsleden, wat correspondeert met het persoonsgebonden karakter van professionele expertise.

De beoordeling van de professionele werkzaamheden is gebaseerd op beroepscode en tuchtrecht. Ook dit zijn middelen in dienst van de professionele missie: de kern van de gedragsregels waaraan professionals zich dienen te houden en van de toetsing waaraan zij onderworpen zijn, wordt gevormd door de waardegerichtheid, de effectiviteit en kwaliteit van de beroepsuitoefening. Deze toetsing heeft betrekking op de morele en technische aspecten van de beroepsuitoefening en kan vanwege de complexiteit ervan strikt genomen enkel door beroepsgenoten worden uitgevoerd (vgl. Freidson, 2001). De toetsing kan ertoe leiden dat disfunctionerende professionals het recht tot uitoefening van de professie wordt ontnomen.

Professionals bezitten een sterkere band met beroep en beroepsgenoten dan bij andere beroepsbeoefenaren het geval is. Van professionals mag een actieve loyaliteit aan de eigen professie worden verwacht: het bewaken van de belangen van het beroep en het bevorderen van de professionele ontwikkeling van de beroepsgroep. Kenmerkend voor professionals is dat de loyaliteit aan hun professie groter is dan aan de functie of de organisatie waarbinnen ze hun professie beoefenen; carrières van professionals worden over het algemeen dan ook gekenmerkt door levenslange toewijding aan de professie (Freidson, 2001).

Het deeldomein van het beroep wordt gekenmerkt door de interne cohesie van de professie en de actieve loyaliteit van de professional. Door de doelrationele samenhang van professionaliteit is een beroepsbeoefenaar pas een professional door zijn inbedding in de eigen professionele beroepsgroep; een professional zonder professie is als een voetballer zonder voetbalteam. En dat betekent ook dat de professional in dienst staat van de professie, en niet omgekeerd. Ideaaltypisch is een beroepsvereniging dus geheel iets anders dan een vakbondachtige organisatie die de belangen van de professionals als haar leden behartigt. Professionals zouden dan ook niet primair moeten vragen wat hun beroepsvereniging voor hen kan doen, maar wat zij voor hun beroepsgroep kunnen betekenen.

Samenwerking

Volgens de doelrationele logica van professionaliteit doen professionals alles wat nodig is om de professionele missie te realiseren, en omvat professionele expertise alle bekwaamheid die hierbij ondersteunend kan zijn. Dat neemt natuurlijk niet weg dat de werkzaamheden van elke professie en de expertise van iedere professional altijd zijn grenzen heeft. Het is bovendien in het belang van het realiseren van de professionele missie om als professie en als professional deze beperkingen goed onder ogen te zien. Daar waar de eigen werkzaamheden en de eigen expertise tekortschieten, moet namelijk een appèl worden gedaan op de werkzaamheden van andere beroepsgroepen en de expertise van andere beroepsbeoefenaren. De complexiteit van professionele omstandigheden en professionele werkzaamheden brengt met zich mee dat professionals vaak niet als solist een probleem kunnen aanpakken. Samenwerking is dan noodzakelijk, zowel binnen een organisatie als in ketensamenwerking over de grenzen van de eigen organisatie heen. Het professioneel verrichten van activiteiten is dan ook ingebed in professionele praktijken. Kenmerkend voor zulke praktijken is dat ze gereguleerd worden door interne doelen, die afgeleid zijn van de professionele missie en waaraan professionals zich dan ook committeren (vgl. Verkerk, 2004).

Professionele samenwerking is ideaaltypisch gebaseerd op onderlinge afstemming van doelen en activiteiten op basis van overleg. De inbedding van een professie binnen, en dus ook de verbintenis van een professional aan, een organisatie berust ideaaltypisch op de volledige wederzijdse erkenning van elkaars identiteit en missie. De werkzaamheden van een professional in een organisatorische context zijn ideaaltypisch dan ook de doorsnede van de professionele en de organisatorische missie; een arts binnen de verslavingszorg, bijvoorbeeld, richt zich primair op de gezondheid van verslaafden. De werkzaamheden van professionals in samenwerkingsverbanden kunnen daarentegen worden beschouwd als de vereniging van de afzonderlijke missies die tot de realisering van een meer omvattend humanitair doel moet leiden; de intensieve begeleiding van gezinnen met meervoudige complexe problemen door professionals van verschillende professies is hiervan een voorbeeld. Professies en hun taken hebben een expansief karakter (vgl. Carr-Saunders, 1928), althans in die zin dat zij hun expertise graag overal inzetten waar dat zinvol is. Hierdoor stuiten professies onvermijdelijk op de grenzen van andere beroepen, bijvoorbeeld in de samenwerking tussen artsen en verpleegkundigen (zie bv. Van der Grinten & Vos, 2004). De (empirische) grenzen van de professionele taakinfilling tussen de verschillende beroepen ontstaan (ideaaltypisch) door overleg tussen aanpalende beroepen (vgl. Freidson, 2001): de werkzaamheden van de verschillende beroepsgroepen worden vanuit een gemeenschappelijke visie op humanitaire waarden in samenhang met de complexe problemen en op grond van beschikbare expertise optimaal op elkaar afgestemd.

Onderlinge afstemming vereist van professionals een coöperatieve instelling. Deze coöperatieve instelling bezit evenwel een assertief element, echter niet primair in de zin van opkomen voor de eigen belangen als individu maar vooral met

het oog op het realiseren van de professionele missie. Professionals stellen ideaaltypisch ook in samenwerkingsverbanden het realiseren van de humanitaire waarde in complexe omstandigheden centraal, zij het dan ook dat dit gebeurt in afstemming met de doelen van de eigen organisatie (afbakenen) en met de doelen van de andere betrokken beroepsbeoefenaren (invoegen).

Samenleving

Een professie kan niet bestaan zonder verankering in de samenleving. Ideaaltypisch is een professie niet alleen een waardevol maar ook een gewaardeerd beroep. De samenleving dient het algemeen belang van de professionele beroepsuitoefening te erkennen willen professies en professionals hun missie optimaal kunnen realiseren. Iets sterker geformuleerd kan ook worden gesproken van een maatschappelijke opdracht: de samenleving geeft de professie de opdracht (evenals de daarvoor benodigde faciliteiten) tot het realiseren van haar missie. De erkenning van de humanitaire kern van professionaliteit is eigenlijk enkel adequaat mogelijk in een humane samenleving. Freidson (2001) lijkt de mogelijkheid dat professionaliteit gerealiseerd wordt binnen een dictatoriaal regime niet helemaal uit te sluiten, maar dat moet vanwege de noodzakelijke inbedding van de professie en haar professionele missie in de gehele samenleving toch als zeer problematisch worden beschouwd, ook al kunnen individuele professionals onder zulke complexe omstandigheden toch waardevol maatwerk verrichten. De ontwikkeling van een ideaaltypisch model van professionaliteit wordt in dit onderzoek op dit aspect van zijn constructie hoe dan ook beperkt tot een parlementair-democratische rechtsstaat, en dan vereist de verankering vooral publiek vertrouwen, politiek draagvlak en juridische bescherming (zie Carr-Saunders, 1928; Carr-Saunders & Wilson, 1933; Reader, 1966; Abbott, 1988; Freidson, 2001; Dzur, 2008).

Professies worden juridisch beschermd door een monopolie: enkel leden van de professie, waarvan de titel wettelijk beschermd is, mogen beroepsspecifieke werkzaamheden verrichten. Zo'n professioneel monopolie moet ideaaltypisch niet worden beschouwd als de bekroning van het machtsstreven van de professie; de essentie hiervan is daarentegen bescherming van burgers tegen ondeskundige beroepsuitoefening (vgl. Freidson, 2001; Van der Lans, 2010). Bij gezondheidsklachten, bijvoorbeeld, moeten burgers worden beschermd tegen kwakzalvers; keuzemogelijkheden moeten worden beperkt tot veilige alternatieven. Het juridisch monopolie staat strikt genomen dus niet in dienst van de professie als groepsbelang maar van de professionele missie als humanitair en maatschappelijk belang.

Naast een juridisch monopolie is publiek vertrouwen van belang (zie bv. KNMG, 2007). Zonder publiek vertrouwen kunnen professies hun missie niet realiseren. Dit vertrouwen kan niet vervangen worden door bijvoorbeeld een monopoliepositie, een contractrelatie of overheidscontrole. Ook wanneer de reguliere gezondheidszorg een beschermd positie bezit, kunnen burgers massaal hun toevlucht nemen tot alternatieve genezers (vgl. Freidson, 2001). Een formeel contract tussen professional en cliënt laat geen ruimte voor noden die niet door

de cliënt zelf onderkend worden of door niemand voorzien zijn en kan adequaat professioneel handelen zelfs onmogelijk maken (Koehn, 1994). Overheidscontrole op professioneel functioneren kan het publieke vertrouwen wel aanvullen en in die zin ook versterken, maar nooit vervangen of zelfs onderbouwen.

Politiek draagvlak kan in een parlementaire democratie worden beschouwd als de brug tussen publiek vertrouwen en juridische bescherming: het vertrouwen van de burgers wordt door middel van politieke besluitvorming wettelijk verankerd. Op politiek niveau vindt binnen een democratie in het parlement ook de afweging met betrekking tot de realisering van diverse humanitaire waarden plaats, iets waartoe een professie ideaaltypisch niet in staat is omdat dit haar missie en haar werkzaamheden, en daarmee haar verantwoordelijkheid en haar expertise overstijgt. Deze afweging kan zowel op principiële gronden van morele of politieke aard plaatsvinden (een weging van fundamentele waarden en daarvan afgeleide en geoperationaliseerde doelen) als ook door middel van de praktische toewijzing (de onvermijdelijke verdeling van altijd schaarse middelen).

Ideaaltypisch is een professie volledig afhankelijk van de samenleving voor het ontvangen van een maatschappelijke opdracht en van de principiële en praktische afwegingen die binnen de samenleving tussen uiteenlopende professies en hun waarden en middelen worden gemaakt (vgl. Larson, 1977). Daar staat tegenover dat een professie ideaaltypisch volledig onafhankelijk is in het realiseren van de professionele missie binnen de kaders van deze erkenning en opdracht (vgl. Freidson, 2001). Professionele werkzaamheden in dienst van de professionele missie veronderstellen een functioneel onafhankelijke positie van professionals ten opzichte van cliënten, managers en ook overheid. Deze onafhankelijkheid reikt ideaaltypisch zo ver dat professionals op grond van hun missie met recht kunnen weigeren te beantwoorden aan verwachtingen van cliënten en leidinggevenden, en zich in het uiterste geval zelfs kunnen onttrekken aan wettelijke kaders (Freidson, 2001); medische bijstand voor zogenoemde illegalen is daarvan een aansprekend voorbeeld. Maar zo'n uitzonderingspositie van professies en professionals kan ook juridisch geborgd zijn. De realisering van gezondheid kan bijvoorbeeld zo zwaar wegen in een samenleving dat een arts zich in bijzondere gevallen kan beroepen op het zwijgrecht van professionals en niet hoeft te getuigen in een strafzaak. Zulke voorrechten zijn ideaaltypisch dus niet gefundeerd in de macht van de professie maar in het publiekelijk erkende algemeen belang van de realisering van de achterliggende humanitaire waarde.

Ideaaltypisch berust de externe erkenning van een professie op publiek vertrouwen dat via politiek draagvlak is verankerd in juridische bescherming. De erkenning van de professie door de samenleving vereist van professies en professionals dat zij op oprechte, transparante en overtuigende wijze hun doen en laten legitimeren (vgl. Freidson, 2001). De professionaliteit van professionals begint met het nemen van verantwoordelijkheid voor een humanitaire uitdaging en eindigt met het afleggen van verantwoording over de bereikte resultaten. De inhoudelijke kern van professionele legitimiteit berust op een combinatie van de professionele missie als bereidheid en de professionele expertise als bekwaamheid.

De vorm van de legitimatie is afhankelijk van het forum ten overstaan waarvan de professionele legitimatie plaatsvindt. De KNMG (2007), de Nederlandse beroepsvereniging van artsen, maakt met betrekking tot het afleggen van verantwoording onderscheid tussen verschillende doelen (interne leerprocessen dan wel externe controle) en verschillende actoren (patiënt, beroepsgroep, management, samenleving). Voor de positionering van professionals is verder van belang dat hun transparante legitimering niet louter een reactief karakter bezit maar ook en vooral een proactieve kant kent, bijvoorbeeld door middel van stellingname in het publieke debat en interactieve beleidsbeïnvloeding.

3.4 Tot besluit

In dit hoofdstuk is een ideaaltypisch model van professionaliteit geconstrueerd en toegelicht met de intentie haar zinvolle potentie te verhelfen. Het model kan in zijn kern schematisch worden weergegeven (zie Tabel 3.4). De kern van het model kan met behulp van de belangrijkste karakteristieken ook in een beknopte definitie worden vastgelegd: een professie is een publiekelijk erkend beroep dat een specifieke humanitaire waarde binnen een afgebakend levensdomein onder complexe omstandigheden in direct contact met personen tracht te realiseren op basis van de persoons- en praktijkgebonden expertise van zijn toegewijde beroepsbeoefenaren.

IDEAALTYPISCH MODEL VAN PROFESSIONALITEIT		C A T E G O R I E Ë N	
		Professie	Professional
D O M E I N E N	Focus: richten • Idealiteit: humaan • Realiteit: complex	Missie: goed • Humanitaire waarde • Complexe omstandigheden	Verantwoordelijkheid: toewijding • Humanitaire inspiratie • Complexe uitdaging
	Activiteiten: verrichten • Idealiteit: humaan • Realiteit: complex	Werkzaamheden: ruimte • Humanitair waardewerk • Complex maatwerk	Expertise: beslissen • Kwalitatieve effectiviteit • Creatieve innovatie
	Verankering: inrichten • Beroep • Samenwerking • Samenleving	Inbedding: erkenning • Interne cohesie • Onderlinge afstemming • Externe waardering	Positionering: eer • Actieve loyaliteit • Assertieve coöperatie • Transparante legitimering

Tabel 3.4: Een ideaaltypisch model van professionaliteit

HOOFDSTUK 4

Een zinvol perspectief op professionaliteit

In het voorgaande hoofdstuk van deze studie is een ideaaltypisch model van professionaliteit geconstrueerd. Dit ontwerp is gericht op de zinvolle potentie van professionaliteit. In dit hoofdstuk wordt het zinvolle perspectief op professionaliteit dat in het ontwikkelde model besloten ligt vooral in constructieve maar ook in kritische zin verhelderd. Om te beginnen wordt betoogd dat op basis van het model drie kwalitatief verschillende betekenissen van professionaliteit en professionalisering kunnen worden onderscheiden. Vervolgens wordt het model gebruikt om achtereenvolgens de identiteit, de positie en de dynamiek van professies te verhelderen. Tot slot wordt door middel van een analyse van maatschappelijk werk als professionele beroepspraktijk aangetoond dat het model als ijkpunt voor professies kan worden gebruikt.

4.1 De betekenis van professionaliteit

In het voorgaande hoofdstuk is een ideaaltypisch model van professionaliteit geconstrueerd. Het belang van deze ideaaltypische constructie voor deze studie is gelegen in de hedendaagse onduidelijkheid over de betekenis en de waardering van professionaliteit, zoals beschreven in de Inleiding. Het ontwikkelde model is gebaseerd op het toekennen van een positieve waarde en een consistente betekenis aan professionaliteit. Op basis van het geconstrueerde model kan de vraag worden beantwoord wat professionaliteit is door drie kwalitatieve niveaus van professionaliteit (en professionalisering) te onderscheiden: de beroepsbeoefenaar, de beroepsgroep en het beroep.

De professionele beroepsbeoefenaar

Op het laagste niveau verwijzen professionaliteit en professionalisering naar de individuele keuze van een persoon om als beroepsbeoefenaar een professional te zijn, dat wil zeggen professionele eigenschappen te verwerven. Zo kan een manager besluiten haar beroepsuitoefening een professionele invulling te geven. Op grond van haar individuele inspiratie en haar persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel, stelt zij dan bijvoorbeeld specifieke humanitaire waarden in haar taakinvulling centraal. Omdat het een individuele keuze betreft, is het mogelijk dat de professionele eigenschappen van de beroepsbeoefenaar niet corresponderen met de niet-professionele aspecten van haar beroep en haar functie, haar beroepsgroep en haar arbeidsorganisatie. Op het laagste niveau van professionaliteit en professionalisering, volledig berustend op de individuele keuze van de beroepsbeoefenaar, is de verankering van professionaliteit in de sociaal-maatschappelijke context dan ook altijd problematisch.

De professionele beroepsgroep

Een hoger niveau van professionaliteit en professionalisering wordt bereikt wanneer een hele beroepsgroep besluit professionele kenmerken te bezitten of te verwerven. Zo'n keuze zou bijvoorbeeld gemaakt kunnen worden door ambtenaren. Zij zouden een beroepsvereniging in het leven kunnen roepen, een beroepscode kunnen opstellen enzovoorts. Omdat dit niveau van professionaliteit en professionalisering berust op een besluit van de beroepsgroep als geheel, kunnen de professionele eigenschappen van alle leden van de beroepsgroep afwijken van de intrinsieke kenmerken van het beroep. De beroepsuitoefening van ambtenaren is in een democratische samenleving bijvoorbeeld altijd ondergeschikt aan de politieke besluitvorming, en daarin staat niet het realiseren van specifieke humanitaire waarden centraal maar het algemeen belang vanuit het perspectief van een politieke meerderheid. Er bestaat dan dus een zekere spanning tussen de professionele identiteit van de beroepsgroep en de niet-professionele aspecten van de beroepsidentiteit.

Het professionele beroep

Het hoogste niveau van professionaliteit en professionalisering kan enkel worden bereikt wanneer een beroep een professionele identiteit bezit, dat wil zeggen wanneer een professionele missie de kern van het beroep vormt. Enkel bij professies vormt humaniteit de kern van het beroep, en is zij dus niet slechts een ideaal dat als het ware van buitenaf aan de beroepsidentiteit wordt opgelegd. Wanneer beroepen met personen worden vergeleken, dan zit humaniteit bij professies bij wijze van spreken in het hart, terwijl zij bij niet-professionele beroepen hooguit in de aankleding zit. Het duidelijkst is de professionele beroepsidentiteit bij de klassieke professies in de gezondheidszorg en de rechtspraak, waar de afgebakende humanitaire kern reeds uit de naamgeving kan worden afgeleid. Enkel beroepen met een professionele identiteit kunnen een volledige vorm van professionaliteit en professionalisering realiseren, waarbij recht wordt gedaan aan alle karakteristieken van het ideaaltypisch model van professionaliteit. Professionaliteit verwijst dan naar de professionele karakteristieken van het beroep die op het professionele fundament van een humanitaire beroepsidentiteit berusten. En professionalisering is dan primair het bevorderen van de effectiviteit en de kwaliteit van professionele arbeid, dus van werkzaamheden die altijd al op een professionele missie gericht zijn.

Het onderscheiden van drie kwalitatieve niveaus betekent overigens niet dat professionaliteit en professionalisering slechts op het hoogste niveau zinvol is, maar wel dat het op de andere niveaus aan intrinsieke beperkingen onderhevig is. Niet-professionele beroepen en beroepsbeoefenaren kunnen doorgaans winnen aan betekenis, kwaliteit en aanzien door afgebakende professionaliseringsprocessen, maar daarbij is van belang rekening te houden met de intrinsieke beperkingen die gegeven zijn met de identiteit van het beroep. Veel beroepen zijn eenvoudigweg niet gericht op het realiseren van humanitaire waarden of het oplossen van complexe problemen, en het is doorgaans niet zinvol daar verandering in aan te willen brengen.

4.2 De identiteit van professies

De bedoeling van de constructie van een ideaaltypisch model van professionaliteit was haar zinnvolle potentie zo krachtig en dus ook zo consistent mogelijk te verhelder. Dat neemt niet weg dat de beroepsidentiteit die besloten ligt in het model gelaagd en ook spanningsvol is.

Gelaagde beroepsidentiteit

Uit het ideaaltypisch model van professionaliteit kan worden afgeleid dat professies een gelaagde beroepsidentiteit bezitten. Het model is namelijk opgebouwd uit drie domeinen en professionaliteit berust binnen deze driedelige constructie op een humanitaire verhouding tot professionele waarden, een pragmatische verhouding tot professionele expertise en een functionele verhouding tot professionele macht. Professies bezitten daarmee een humanitaire bezieling in het richten, een pragmatische belichaming in het verrichten, en een functionele inbedding in het inrichten.

Professies zijn geworteld in een humanitaire bezieling. Binnen de doelrationele structuur van ideaaltypische professionaliteit staat immers de professionele missie centraal, en daarvan vormt een humanitaire waarde de kern. Deze beroepsspecifieke waarde is de morele kern, waaromheen – vanuit ideaaltypisch perspectief bezien – professionaliteit zich als het ware uitkristalliseert in al haar karakteristieken. Deze humanitaire kern is daarmee constitutief voor het beroep, zodat professies een morele beroepsidentiteit bezitten (vgl. Koehn, 1994). Deze identiteit kan doorklinken in de benamingen van professionele beroepen en praktijken; rechtspraak en gezondheidszorg, bijvoorbeeld, verwijzen rechtstreeks naar de funderende waarde. Professies zijn letterlijk en figuurlijk waardevolle beroepen. De humanitaire beroepsidentiteit van professies betekent overigens ook dat deze beroepen morele beroepsdilemma's in de meest strikte betekenis van het woord kennen, dat wil zeggen onvermijdelijke keuzes tussen twee kwaden die voortvloeien uit de morele identiteit van het beroep als zodanig en dus niet enkel uit de individuele of sociale moraal van de betrokken actoren.

Zoals het domein van het richten de humanitaire bezieling van professionaliteit representeert, zo vertegenwoordigt het domein van het verrichten haar pragmatische belichaming. Het professionele verrichten omvat immers alles binnen humanitaire grenzen wat de professionele missie kan helpen realiseren. Dat betekent bijvoorbeeld ook dat indien de professionele missie kan worden gerealiseerd door middel van expertise die vanuit ideaaltypisch perspectief niet-professioneel is, zoals producten of procedures, dit niet zal worden nagelaten maar juist nagestreefd. Het humanitaire doel van de professionele missie heiligt het pragmatische gebruik van niet-professionele middelen. Professionaliteit is doelgericht, maar terwijl het domein van het richten daaraan een humanitaire focus verleent, voegt het domein van het verrichten er een pragmatische dimensie aan toe. Het professionele verrichten is bovendien eenvoudigweg te complex om altijd succesvol te kunnen zijn. Er gaat altijd wel iets van de humanitaire waarde verloren

in de pogingen om haar te verwerklijken. Professionaliteit is in die zin ook de bereidheid om gouden kansen te verzilveren.

In het domein van het inrichten staat functionele inbedding centraal, wat vooral blijkt uit de professionele verhouding ten aanzien van macht. Professionaliteit is onmogelijk zonder enige vorm van sociale macht. Deze macht is ideaaltypisch echter geen doel in zich voor de beroepsgroep en haar beroepsbeoefenaren maar een voorwaarde voor het realiseren van de professionele missie. Het realiseren van deze missie is immers enkel mogelijk wanneer professionals in hun uitvoerende werkzaamheden binnen complexe praktijksituaties voldoende ruimte krijgen om op grond van hun professionele expertise autonoom beslissingen te nemen. Professionele macht heeft in die zin primair een negatieve betekenis: gevrijwaard worden van externe en ondeskundige inmenging in de professionele beroepsuitoefening in dienst van de professionele missie. Professionele macht is primair expertmacht. Professionele expertmacht is echter enkel mogelijk niet alleen wanneer de professional meer deskundigheid bezit dan zijn cliënt, maar wanneer deze cliënt bovendien het vertrouwen heeft dat de professional zijn deskundigheid op een goede wijze in zal zetten (vgl. Mulder, 1984). Dit publieke vertrouwen is op zijn beurt in sterke mate afhankelijk van professionele transparantie en wordt via politiek draagvlak en juridische bescherming vertaald in democratische legitimiteit. Professionaliteit als ideaaltypisch model voor de organisatie van arbeid berust niet op andere macht dan vanuit democratisch perspectief op basis van publiek vertrouwen gelegitimeerd is en niet op meer macht dan vanuit professioneel perspectief op basis van de professionele missie functioneel is.

Professies bezitten volgens de ideaaltypische constructie in dit onderzoek een gelaagde beroepsidentiteit die kan worden omschreven als functionele pragmatische humaniteit. Hierbij moet het pragmatische karakter niet worden verward met pragmatisme en de humaniteit niet met humanisme, want professionaliteit is niet gebonden aan enige wijsgerige of levensbeschouwelijke stroming. De functionele pragmatische humaniteit van professionaliteit kan ook worden aangeduid als: werkzame idealen (vgl. Kole & De Ruyter, 2007). Ideaaltypisch wordt deze gelaagde identiteit weerspiegeld in de verhouding van de samenleving en haar burgers ten aanzien van professionaliteit: een humanitaire focus in de maatschappelijke opdracht, een pragmatische verhouding tot professionele expertise en een functionele toekenning van professionele macht. Abbott (1988) verheldert de pragmatische verhouding van de samenleving ten aanzien van professies en hun expertise, want hij stelt dat het pleit tussen concurrerende professies wordt beslecht door de meest succesvolle interpretatie, dat wil zeggen door de betere legitimering, de grotere verklaringskracht en vooral de effectievere aanpak.

Spanningsvolle beroepsidentiteit

De gelaagde identiteit van professies is in vele opzichten ook een spanningsvolle beroepsidentiteit. Zelfs binnen de professionele missie als zodanig bestaan morele spanningsvelden, en deze spanningen in het hart van professionaliteit werken door in de andere domeinen van het ideaaltypisch model.

De algemene humanitaire kern van professionaliteit bevat een morele spanning tussen het algemeen belang en de transcendente waarde (vgl. Freidson, 2001), want het algemeen belang verwijst naar het collectief terwijl de transcendente waarde primair gerelateerd is aan het individu en zijn onvervreembare waardigheid. Deze spanning in de algemene humanitaire kern is vaak ook aanwezig in de specifieke humanitaire waarde. Rechtvaardigheid als waarde, bijvoorbeeld, bevat een intrinsieke spanning tussen sociale gelijkheid en individuele vrijheid. Deze spanning tussen individu en collectief werkt door in de werkzaamheden van alle professionals, want enerzijds dienen zij zich volledig te concentreren op de cliënt aan wie zij een dienst verlenen en anderzijds zijn zij tegelijk verplicht de noden van verschillende personen tegen elkaar af te wegen, de zogeheten triage.

Binnen de professionele missie bestaat verder een zekere spanning tussen de professieoverstijgende algemene humanitaire kern en de professiegebonden specifieke humanitaire waarde. Streven naar humaniteit door middel van het aanpakken van complexe problemen laat zich namelijk zelden adequaat reduceren tot precies één specifieke waarde binnen precies één afgebakend levensdomein. Er bestaat dan ook een zekere innerlijke tegenstrijdigheid in de professionele focus op één humanitaire kernwaarde. Het kan immers inhumaan zijn om gezondheid of rechtvaardigheid ten koste van alles na te streven; medische gezondheid kan namelijk worden nagejaagd ten koste van de autonomie en de levenskwaliteit van de patiënt, en rechtvaardigheid kan binnen gespannen sociaal-maatschappelijke verhoudingen worden gerealiseerd ten koste van de vrede in de samenleving. Deze spanning betekent ook dat de complexe humanitaire problematiek vaak de grenzen van de waardegebonden professionele expertise overschrijdt. De professionele beroepspraktijk bezit in die zin altijd een overschot aan waarde en een tekort aan expertise. Professionele specialisatie is altijd zowel noodzakelijk als onmogelijk: noodzakelijk als beperking tot een specifieke humanitaire waarde binnen een afgebakend levensdomein als noodzakelijk houvast voor het afbakenen van het werkterrein van de professie, voor het ontwikkelen van professionele expertise en voor het realiseren van de professionele missie, en onmogelijk vanwege de complexe verwevenheid van vele waarden en meerdere levensdomeinen bij humanitaire problematiek en daarmee ook binnen het professionele handelen in de beroepspraktijk.

Spanningen zijn ook herkenbaar in de relatie tussen professional en cliënt. Bezien vanuit de algemene humanitaire kern is deze persoon een waarde en een doel in zich, maar gezien vanuit de specifieke humanitaire waarde is deze persoon een middel om deze waarde te realiseren. Kant (1785/1786) heeft in zijn ethiek laten zien dat het vanwege de menselijke behoefte onvermijdelijk is om andere mensen op instrumentele wijze als middelen te bejegenen (en overigens ook als obstakels te ervaren), maar dat de algemeen menselijke redelijkheid en zedelijkheid verbiedt om hen daartoe te reduceren. Beide perspectieven zijn dus niet onverenigbaar, maar wel spanningsvol. De professionele relatie impliceert een intrinsieke spanning tussen een moreel noodzakelijke humanitaire ver-

houding tot de cliënt als een doel in zich en een instrumenteel onvermijdelijke pragmatische verhouding tot de cliënt als middel tot een doel.

Ook tussen de humanitaire missie en de pragmatische werkzaamheden bestaat een spanning. De pragmatische benadering is weliswaar onvermijdelijk om de humanitaire focus daadwerkelijk te realiseren, en heeft als zodanig ook humanitaire waarde; en de humanitaire focus is op zijn beurt noodzakelijk teneinde de pragmatische benadering richting te geven, en heeft als zodanig ook pragmatische betekenis. De pragmatische en humanitaire aspecten van professionaliteit versterken elkaar echter niet alleen maar begrenzen elkaar ook, want humanitaire doelen moeten pragmatisch realiseerbaar zijn en pragmatische middelen dienen humanitair verantwoord te zijn. Professionaliteit als pragmatische humaniteit is een spanningsvol evenwicht tussen de zinvolheid van de professionele missie (de idealen) en de effectiviteit van de professionele expertise (de werkzaamheid).

Spanningen bestaan ook in de bepaling van de precieze aard van de professionele werkzaamheden. Binnen de professionele logica zijn professionele werkzaamheden weliswaar alle activiteiten binnen humanitaire grenzen die de professionele missie helpen realiseren, maar dat neemt niet weg dat verschillende karakteristieken van het ideaaltypisch model van professionaliteit in verschillende richtingen wijzen: de humanitaire kern past bij een generalist en de complexe omstandigheden bij een specialist, het directe contact past bij een uitvoerder en de centrale besluitvorming bij een leidinggevende. Rollen die in andere modellen voor de organisatie van arbeid doorgaans worden gescheiden, komen in de professional bijeen, en dat leidt tot intrinsieke spanningen in de precieze aard van de professionele werkzaamheden. Ook hier is balanceerkunst vereist om tot een evenwichtige invulling van de beroepsuitoefening te komen. Delegeren van eenvoudige en routinematige handelingen kan bijvoorbeeld feitelijk onmogelijk blijken te zijn omdat het paradoxaal genoeg zeer ingewikkeld is om ze op eenduidige wijze van de complexe ingrepen te scheiden. Maar ook wanneer de eenvoudige uitvoering van een professionele beslissing aan derden kan worden gedelegeerd, is dat niet altijd onproblematisch. De uitvoering van het vonnis van de rechter door derden is bijvoorbeeld feitelijk altijd een modificatie van het rechterlijk oordeel (vgl. Foucault, 1975).

Het construeren van een ideaaltypisch model berust ook altijd op een rationele ordening, zo maakt Weber duidelijk. Maar ook de poging in deze studie om een ideaaltypisch model te ontwikkelen waarin de zinvolle potentie van professionaliteit gemaximaliseerd is, slaagt er niet in alle spanningen in dit model voor de organisatie van arbeid op te heffen. Blijkbaar zijn deze spanningen inherent aan professionaliteit als zodanig, ook los van pogingen om professionaliteit te verwerklijken. Een verklaring voor het bestaan van veel praktijktheoretische benaderingen van professionaliteit, zoals in het tweede deel van deze studie centraal staan, zou dan ook wel eens kunnen zijn dat zij ertoe dienen om intrinsieke spanningen van professionaliteit hanteerbaar te maken. In het beste geval doen zij dat op basis van functionele pragmatische humaniteit.

4.3 De positie van professies

De sociaal-maatschappelijke verankering is in het ideaaltypisch model een bestaansvoorwaarde voor professionaliteit, maar dat betekent ook dat de professionele logica feitelijk altijd verweven is met de andere logica's die in dit onderzoek zijn onderscheiden. Professionaliteit staat of valt met publiek vertrouwen, politiek draagvlak en juridische bescherming binnen het publieke domein, en dat publieke vertrouwen correspondeert met het individuele vertrouwen dat personen als cliënten van professionals binnen hun private leefwereld stellen in professionaliteit. Het professiemodel voor de organisatie van arbeid is voorts niet mogelijk zonder inbedding in een marktmodel, al was het alleen maar omdat een economie niet kan functioneren op basis van louter professies en professionals, want deze beroepsgroepen en beroepsbeoefenaren zijn niet direct betrokken bij de productie van de basale bestaansvoorwaarden. Professionaliteit is bovendien voor de realisering van specifieke karakteristieken zoals beroepsregistratie aangewezen op het bureaucratiemodel. Tot slot bezit reëel bestaande professionaliteit altijd elementen van ambachtelijke expertise. De hedendaagse chirurg bijvoorbeeld opereert op het snijvlak van professionaliteit en ambachtelijkheid. Als arts is hij een professional, maar het beroep is voortgekomen uit de werkzaamheden van de barbier en bezit dus ambachtelijke wortels. De werkzaamheden van de chirurg hebben voor een niet onbelangrijk deel ook een ambachtelijk karakter, als het ware het repareren van een menselijk organisme, een indruk die versterkt wordt door de narcose, waardoor het directe contact met patiënten naar de periferie van de werkzaamheden kan verdwijnen. Cosmetische chirurgie in de zin van plastische chirurgie zonder medische noodzaak is zelfs een vorm van ambachtelijkheid die de professionele missie volledig uit het oog heeft verloren.

De sociaal-maatschappelijke verankering van professionaliteit gaat onvermijdelijk gepaard met spanningen wanneer de waarde bepaalde rationaliteit van de verschillende logica's met elkaar gaan interfereren (vgl. Kunneman, 1996). De humanitaire rationaliteit van samenhangende professionaliteit verschilt ideaaltypisch van de dominerende rationaliteit van ambachtelijkheid, van de economische rationaliteit van de vrije markt, van de institutionele rationaliteit van de hiërarchische bureaucratie, van de subjectieve rationaliteit van de privésfeer en van de politieke rationaliteit van de publieke sfeer. Professionaliteit berust niet op commerciële profijtelijkheid, bureaucratische inschikkelijkheid of ambachtelijke beheersbaarheid maar op humanitaire doelgerichtheid. Terwijl professionaliteit op waardesturing is gebaseerd, berust de markt op vraagsturing, bureaucratie op aansturing en ambachtelijkheid op materiaalsturing. In het publieke domein is het algemeen belang leidend, terwijl in de private leefwereld de individuele wensen centraal staan; beide oriëntaties bezitten weliswaar belangrijke raakvlakken met maar zijn toch niet identiek aan de humanitaire focus van professionaliteit.

Bureaucratie

Vanuit het perspectief van de hiërarchische bureaucratie is de autonome beslissing van de individuele professional een ontoelaatbare doorkruising van de hiërarchische bevelsverhoudingen (vgl. Freidson, 2001). Omgekeerd is vanuit het perspectief van de samenhangende professionaliteit de procedurele nauwgezetheid en de formele gelijkheid binnen de hiërarchische bureaucratie een ontoelaatbare vereenvoudiging die geen recht kan doen aan de uniciteit van personen en de complexiteit van hun omstandigheden. Bureaucratieën berusten namelijk op standaardisering van feitelijke complexiteit en op normalisering van morele en politieke complexiteit (vgl. Noordegraaf, 2006). Het professionele schrikbeeld van de bureaucratie is de zogenoemde banaliteit van het kwaad: humanitaire misdaden in naam van nauwgezet uitgevoerde bureaucratische procedures, uitgevoerd door fantasieloze en gedachteloze bureaucraten zonder enig besef van individuele verantwoordelijkheid of vermogen tot morele oordeelsvorming (Arendt, 1963/1964). Professionaliteit wordt soms namelijk te veel ondergeschikt gemaakt aan de systeemrationaliteit van de bureaucratie (vgl. Lipsky, 1980). Dit leidt tot “protocolgestuurde professionals” (Van der Lans, 2008), die op basis van directieven van hogerhand hun cliënten reduceren tot anonieme gevallen die op grond van enkele algemene kenmerken gecategoriseerd worden voordat zij via bureaucratische procedures worden afgehandeld (Lipsky, 1980).

Beide modellen voor de organisatie van arbeid bezitten verschillende handelingswaarden. Binnen beide contexten wordt weliswaar gesproken van kwaliteit en zorgvuldigheid, maar de connotatie verschilt per model. In het bureaucratie-model staat procedurele zorgvuldigheid of protocollaire nauwgezetheid centraal, dat wil zeggen de vorm en de regel. In het professionaliteitsmodel gaat het daarentegen om inhoudelijke zorgvuldigheid of substantiële kwaliteit, dus om de inhoud en de uitzondering. Freidson (2001) benadrukt dat efficiëntie geen professioneel criterium is: het is een instrumentele waarde die niet objectief kan worden bepaald maar altijd op specifieke belangen is gebaseerd. Hij beschouwt efficiëntie als een centraal kenmerk van bureaucratieën. Weggeman (2007) suggereert echter op dat juist het bureaucratische streven naar planning en controle tot vermindering van de efficiëntie van het systeem leidt. Volgens Abbott (1988) berust een focus op efficiëntie zelfs op het ontbreken van rationele expertise. Hoe dan ook verdraagt efficiëntie zich slecht met waardevol maatwerk in dienst van een professionele missie. Hierdoor is reëel bestaande professionaliteit echter wel bijzonder kwetsbaar voor externe en wezensvreemde invloeden die gericht zijn op verhoging van de professionele efficiëntie, zoals de invoering van marktwerking of bureaucratische verantwoording. Het ideaaltypisch model van professionaliteit verschaft overigens wel suggesties voor efficiëntieverhoging op professionele wijze, namelijk door zich te richten op de complexe humanitaire besluitvorming in combinatie met het zoveel als mogelijk delegeren en coördineren van de uitvoerende werkzaamheden als de kern van professionele expertise. Dat neemt niet weg dat de mogelijkheden tot verhoging van efficiëntie binnen de professionele logica beperkt zijn.

Markt

Vanuit het perspectief van de vrije markt is het professioneel monopolie een ontoelaatbare inperking van de vrije concurrentie (vgl. Freidson, 2001). Vanuit het perspectief van de samenhangende professionaliteit daarentegen is de vrije concurrentie alleen maar gericht op winstmaximalisatie en daarmee op egoïstisch eigenbelang. Freidson (2001) benadrukt dat de individuele capaciteiten van en de situationele druk op consumenten lang niet altijd een verantwoorde keuze toelaten. De vrije markt wordt vanuit professioneel perspectief dus niet zonder meer gedomineerd door individuele keuzevrijheid maar ook door contextuele keuzedwang en individueel keuzeonvermogen. Het professionele schrikbeeld van de markt zou kunnen worden omschreven als de onverschilligheid van het goed: humanitaire wantoestanden in naam van de vrije markt en haar belofte van economische productiviteit en algemene voorspoed. Vooral binnen de managementliteratuur worden professionals vaak op een vanzelfsprekende wijze binnen het domein van de markt gesitueerd (zie bv. Maister, 1997). Positionering binnen de markt maakt van professionaliteit echter een kwestie van vraag en aanbod waaraan de professionele missie ondergeschikt wordt gemaakt, zodat verkoopvaardigheid een integraal bestanddeel van professionele expertise wordt. De (koopkrachtige en veeleisende) klant is koning, en dus is de (gedienstige) professional onderdaan (Van der Lans, 2008). Freidson (2001) benadrukt echter dat professionals wel tot de “service class” maar niet tot de “servant class” behoren.

Vanuit het expertiseperspectief standaardiseert de markt primair de output, terwijl professionaliteit dat doet met de input, via de kwalificaties van de experts. Vanuit het perspectief van handelingswaarden kan daar aan worden toegevoegd dat op de markt inderdaad output oftewel productiviteit centraal staat, terwijl het in professionaliteit primair om de “outcome” oftewel de effectiviteit gaat. Op de vrije markt gaat het niet om effectiviteit als zodanig maar hooguit om kosteneffectiviteit, dat wil zeggen om efficiëntie in dienst van winstmaximalisatie. Carr-Saunders & Wilson (1933, pp. 430-431) merken dan ook over professionaliteit op: “It is clear that we have here the expression of an ideal which passes beyond the mere prohibition of specific forms of indirect remuneration such as might result in a conflict between interest and duty. The whole commercial attitude is condemned. [...] the mental attitude associated with speculative profit-seeking is felt to be incompatible with single-minded devotion to a professional calling.”

Beroepsethos

De spanningen tussen de ideaaltypische modellen voor de organisatie van arbeid berusten op een ideaaltypisch verschil in beroepsethos. Al deze modellen berusten op een sociale moraal, maar het karakter daarvan verschilt per type arbeid. Gemeenschappelijk hieraan is wel een zekere spanning tussen ideaal en werkelijkheid.

Ambachtelijk werk is gericht op het realiseren van producten in dienst van de bevrediging van menselijke behoeften. In de uitvoering van het ambachtelijk werk als zodanig is vooral een natuurlijke moraal werkzaam, dat wil zeggen een

moraal waarin de verhouding van de mens tot de natuur centraal staat. De mens is heer en meester van de natuur; de natuur is een onuitputtelijke voorraadschuur van grondstoffen waar de mens naar believen uit kan putten, bijvoorbeeld door ertsen te delven, bomen te kappen, schapen te scheren, kippen te slachten.

Bureaucratisch werk staat in dienst van rationaliteit, ook van rationalisering van machtsverhoudingen. In de uitvoering van bureaucratisch werk heeft de sociale moraal primair een formeel of procedureel karakter. Bevelen van hogerhand moeten worden opgevolgd en procedures moeten strikt worden uitgevoerd, ongeacht de inhoud van de bevelen en procedures of de uitkomsten van het handelen. Rationaliteit moet primair worden gegarandeerd door het systeem.

Commercieel werk staat in dienst van economische welvaart. In de uitvoering van commercieel werk bezit de sociale moraal een inhoudelijk karakter, en hierin staat eigenbelang centraal, hetzij met een egoïstisch hetzij met een welbegrepen karakter. De vrije markt wordt gezien als de beste garantie voor algemene welvaart, maar dit doel wordt vooral bereikt, zo is de overtuiging, wanneer ieder zijn eigen belangen optimaal nastreeft in eerlijke maar ook harde concurrentie met elkaar.

Professioneel werk staat in dienst van humaniteit, ook in de uitvoering van de werkzaamheden, hoewel het daarin tevens een pragmatisch karakter bezit. Professionaliteit berust op een inhoudelijke sociale moraal met een humanitair karakter. Terwijl ambachtelijk werk gericht is op het realiseren van producten in dienst van de bevrediging van menselijke behoeften, is professioneel werk gericht op het creëren van humaniteit in dienst van het verlangen naar een menswaardig bestaan. Terwijl bureaucratisch werk formeel en procedureel is, is professioneel werk substantieel en inhoudelijk. En terwijl commercieel werk gericht is op welbegrepen of zelfs egoïstisch eigenbelang, is professioneel werk gericht op algemeen belang en transcendente waarde (vgl. Freidson, 2001).

Publieke domein

Het professionele domein en het publieke domein bezitten weliswaar raakvlakken, maar vallen niet samen. In beide domeinen staat ideaaltypisch het algemeen belang centraal, maar in professionaliteit gebeurt dit op basis van een specifieke humanitaire waarde. Vanuit politiek georiënteerde referentiekaders wordt professionaliteit wel gepositioneerd binnen het publieke domein. Reeds Wilensky (1964) signaleert het ontstaan van een “programm professional” als een belangrijke link tussen de professionele en de civiele cultuur. Tegenwoordig wordt wel gesproken van publieke, politieke of democratische professionals (Dzur, 2008; Jacobs, 2010). Wanneer de professionele sfeer teveel opschuift naar de publieke sfeer, dan verandert de professionele ruimte in een politieke arena. Professionaliteit is dan de voortzetting van de politiek met andere middelen. Professionals worden medeverantwoordelijk voor het creëren van een goede en rechtvaardige samenleving, met name door middel van politiek empowerment van hun cliënten. De professionele relatie tussen professional en klant wordt primair een relatie

tussen burgers met gelijke rechten (zie bv. Horstman & Houtepen, 2008; Van der Laan, 2005).

Het publieke domein confronteert professionaliteit met een onoplosbaar dilemma. Vanuit politiek perspectief is niet kiezen namelijk onmogelijk (want ook een keuze) en elke keuze (dus ook niet kiezen) discutabel. In politiek opzicht worstelen professies en professionals dan ook altijd met een geloofwaardigheidsprobleem, zowel bij vermeende neutraliteit als bij arbitraire partijdigheid. In oorlogstijd geldt dat niet alleen voor de arts die het beschadigde kanonnenvoer oplapt opdat het zo snel mogelijk weer richting het front kan worden gedirigeerd maar ook voor de arts die zich verre houdt van elke bemoeienis met de humanitaire nood op het slagveld. In vreedstijd geldt dat niet alleen voor de arts die medisch dweilt terwijl de economische, sociale, maatschappelijke en culturele kranen van probleemorzaken wagenwijd open staan maar ook voor de arts die als loodgieterende wereldverbeteraar diezelfde kranen probeert dicht te draaien. Professioneel handelen heeft in werkelijkheid altijd een politieke lading die verder reikt dan louter het realiseren van humanitaire waarden, terwijl het ideaaltypisch model geen houvast biedt om deze lading op professionele wijze te hanteren door haar te kanaliseren of te neutraliseren. Professionele expertise heeft wel oog voor de sociaal-maatschappelijke oorzaken van problemen maar biedt geen houvast voor de politieke keuzes met betrekking tot de aanpak daarvan. Professionaliteit als ideaaltypisch concept voor de organisatie van arbeid creëert in die zin een politiek dilemma dat binnen de professionele logica onoplosbaar is.

Private leefwereld

Professionals bewegen zich in hun directe contact met personen vaak binnen de privésfeer van anderen, maar professionaliteit valt niet samen met de leefwereld. Professionals zijn wel betrokken op de leefwereld van mensen, maar niet in een privérelatie. Vanuit het perspectief van de cliënt als een mens met zijn private leefwereld staat vooral tevredenheid met de bemoeienis van anderen centraal, en dat vereist van professionals een grote mate van persoonsgerichte responsiviteit. Vanuit professioneel perspectief is responsiviteit echter geen doel in zich maar ondergeschikt aan de professionele missie. Vooral levensbeschouwelijk geïnspireerde benaderingen van professionaliteit neigen ertoe professionals te positioneren binnen de leefwereld van cliënten (zie bv. Baart, 2001). Wanneer de professionele sfeer teveel opschuift in de richting van de private sfeer, dan verandert de professionele ruimte in een persoonlijke speeltuin, waarin individuen hun eigen grillen centraal kunnen stellen. De taak van de professional wordt dan optimaal af te stemmen op deze subjectieve behoeften en op grond daarvan te handelen. Deze vorm van professionaliteit kan worden omschreven als de empathische professional, want empathie is dan niet meer een onderdeel maar de kern en het doel van professionele expertise.

Ook vanuit het perspectief van de leefwereld worstelen professies en professionals altijd met een geloofwaardigheidsprobleem, zowel bij het paternalistisch interveniëren in als bij vrijblijvende distantie ten opzichte van de privésfeer, met

name bij humanitaire problematiek die door de personen in kwestie niet als vraag of behoefte wordt gepresenteerd. Professionele expertise kan wel oog hebben voor de ambivalenties en tegenstrijdigheden in menselijke behoeften en noden, maar biedt niet zonder meer houvast om op grond daarvan specifieke keuzes te maken met betrekking tot de aanpak. Het dilemma tussen betrokkenheid en distantie, tussen professionele bewogenheid door humanitaire nood en professioneel respect voor persoonlijke autonomie is binnen de professionele logica onoplosbaar. Op politiek vlak kunnen dan wel keuzes worden gemaakt, die eventueel ook dwingend aan professies en professionals worden opgelegd, maar dat betekent uiteraard niet dat daarmee de professionele dilemma's zijn verdwenen.

Positioneren

Binnen het ideaaltypisch model van professionaliteit is positioneren de centrale kwaliteit van de professional in zijn verhouding tot de sociaal-maatschappelijke context. Het is voor een professional niet eenvoudig zichzelf en zijn professie adequaat te positioneren, zoveel zal duidelijk zijn. Niet alleen omdat de bovenstaande beschrijvingen laten zien dat professionals gemakkelijk in de richting van andere sferen op kunnen schuiven, maar ook omdat het al te angstvallig willen vermijden van zulke verschuivingen er al snel toe kan leiden dat professionals zich afsluiten voor hun niet-professionele omgeving, terwijl een adequate positionering juist veronderstelt dat professionals zich hier actief toe verhouden. Een geïsoleerde professional is per definitie niet goed gepositioneerd want niet in staat zijn professionele missie te realiseren. Een adequate positionering van professionals vraagt dus niet alleen een stevige en centrale fundering in de humanitaire rationaliteit van professionaliteit maar ook een open en evenwichtige verhouding tot de andere vormen van rationaliteit.

Deze verhouding tot andere rationaliteiten karakteriseert ook de morele complexiteit van de professionele relatie: de humanitaire rationaliteit van professionaliteit heeft raakvlakken met de leefwereld (behoefte aan respect als persoon) en het publieke domein (recht op erkenning als burger), en hedendaagse professionaliteit is verweven met markt (vraagsturing) en bureaucratie (aansturing). Daar komt nog bij dat wanneer geconstateerd wordt dat een reëel bestaande professional niet een volledig centrale en professionele positie inneemt, dat niet meteen als een diskwalificatie hoeft te worden opgevat. Bestaande beroepen vallen immers nooit volledig samen met ideaaltypische professionaliteit, en dat betekent ook dat bestaande beroepsbeoefenaren nooit een ideaaltypisch volledig professionele positionering zullen kunnen innemen.

De moeilijkheid van een adequate professionele positionering treedt vooral aan het licht in de professionele relatie. Dit blijkt alleen al uit de veelheid van aanduidingen voor degenen ten behoeve van wie professionals hun uitvoerende werkzaamheden verrichten: patiënten, cliënten, klanten, consumenten, gebruikers, participanten, opdrachtgevers. Geen enkele benaming is geheel bevredigend, en wel omdat zij de kern van de professionele relatie niet adequaat weergeeft: het realiseren van een humanitaire waarde in complexe omstandigheden.

Wanneer de professionele relatie wordt geplaatst in de sociaal-maatschappelijke context, dan valt op dat in de verticale dimensie de relatie symmetrisch is terwijl de horizontale dimensie juist een asymmetrisch karakter bezit. In de verticale dimensie van de publiekprivate verhoudingen bestaan immers symmetrische verhoudingen: binnen de private leefwereld betreft het een medemenselijke relatie tussen individuele personen en in de publieke sfeer gaat het om een gemeenschapsrelatie tussen rechthebbende burgers. In de horizontale dimensie van de organisatie van arbeid bestaan daarentegen asymmetrische verhoudingen. Op de vrije markt is de klant de koning en de werker de bediende. Binnen de hiërarchische bureaucratie zijn de rollen haast omgekeerd: de klant is slechts een anoniem geval voor de formele ambtenaar die een soevereine beslissing neemt op grond van procedurele kaders die van hogerhand zijn aangereikt.

Wanneer de professionele relatie wordt beschouwd als een positionering binnen het gehele horizontale en verticale spanningsveld van sociaal-maatschappelijke krachten, dan is de verticale dimensie een kracht in de richting van een symmetrische relatie, terwijl de horizontale dimensie juist op een asymmetrische relatie aanstuurt. De professionele missie impliceert een professionele relatie die tegelijk symmetrisch en asymmetrisch is. De rollen die de cliënt inneemt dan wel aangemeten krijgt, kunnen veelvuldig wisselen en ook in zichzelf conflictueus zijn. In die zin laat een adequate positionering van een professional ten opzichte van zijn cliënt zich niet op adequate wijze in woorden vangen. De rol van de persoon ten behoeve van wie de professional zijn uitvoerende werkzaamheden verricht, is onvermijdelijk diffuus. Professioneel positioneren binnen de professionele relatie is daarmee een voorbeeld van complexe professionele expertise die zich niet in producten of procedures laat vangen (vgl. Tabel 4.1).

POSITIONERING	Ratio: principe	Cliëntrol	Werker: expertise
Professionaliteit	Humanitair: waarde	Diffuus	Professional: beslissen
Markt	Economisch: vraag	Klant	Bediende: verkopen
Bureaucratie	Institutioneel: afhandeling	Geval	Ambtenaar: uitvoeren
Publiek	Politiek: recht	Burger	Medeburger: empowerment
Privé	Subjectief: behoefte	Mens	Medemens: empathie

Tabel 4.1: Sociaal-maatschappelijke positioneringen

4.4 De dynamiek van professies

Professies lijken tamelijk stabiele cultuurfenomenen te zijn, zeker in vergelijking met andere beroepen. Toch zijn het geen statische maar in wezen dynamische verschijnselen. Professies kunnen tot bloei komen en in verval raken, ze kunnen ontstaan en vergaan (zie bv. Reader, 1966; Finlay, 2000). Weber (1904, 1913, 1922a) merkt op dat ook voor historische ontwikkelingen ideaaltypen kunnen worden ontworpen. Ook voor uiteenlopende vormen van dynamiek kan immers een ideaaltypische constructie worden ontworpen, bijvoorbeeld voor de levensloop van de mens (vgl. Erikson, 1963), de ontwikkeling van organisaties (vgl. Mintzberg, 1983) of het ontstaan van het fascisme (vgl. Paxton, 2004).

Abbott (1988) benadrukt echter dat het ontstaan van professies niet op een eenvormig ontwikkelingsproces berust: er kan geen enkel patroon worden ontdekt in de successievelijke verwerving door verschillende beroepen van ideaaltypische kenmerken van professies, zoals het ontstaan van een beroepsvereniging of het verwerven van een monopoliepositie. Freidson (2001) ontwikkelt dan ook een statisch ideaaltype van professionaliteit en introduceert los daarvan zogenoemde contingenties om de empirische dynamiek te verklaren. Ook het in dit onderzoek ontwikkelde ideaaltypisch model is een statische beschrijving van professionaliteit. Tegelijk is het wel mogelijk op basis van dit model de dynamiek van professies inzichtelijk te maken. In hoofdzaak gaat het om waardeverschuiving, probleemverandering en expertiseontwikkeling.

Waardeverschuiving

De verschijningsvorm van professionaliteit wordt mede bepaald door cultuurhistorische ontwikkelingen, bijvoorbeeld het proces van modernisering en de daarmee gepaard gaande functionele rationalisering en fragmentatie van arbeid en de legitimiteitscrises van instituties (vgl. Zijdeveld, 1988, 1990). Cultuurhistorische ontwikkelingen kunnen leiden tot waardeverschuiving. Een ingrijpende verandering in professionaliteit gedurende de laatste eeuw is bijvoorbeeld geweest dat onder invloed van de secularisering en de bijbehorende verschuivingen in waardepatronen het streven naar verlossing op het religieuze levensdomein door de geestelijkheid geleidelijk aan is vervangen door de nadruk op zingeving en zelfverwerkelijking op het existentiële levensdomein door psychiaters en verwante professionals (Carr-Saunders & Wilson, 1933; Abbott, 1988). Min of meer dezelfde problematiek wordt met andere waarden verbonden, en dat leidt tot veranderingen in de beroepenstructuur.

Probleemverandering

Ook sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen bepalen de verschijningsvorm van professionaliteit, bijvoorbeeld de ontwikkeling van de verzorgingsstaat en de daarmee gepaard gaande institutionalisering van de maatschappelijke opdracht (De Savornin Lohman & Raaff, 2008). Sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen kunnen tevens leiden tot probleemverandering. Abbott (1988) beschrijft bijvoor-

beeld het ontstaan van overgewicht als een professioneel probleem. Bovendien spreekt hij van: “Scanning the American division of labor for potentially professional problems” en identificeert hij de volgende mogelijkheden in zijn tijd: “Pollution, residence and community planning, public health, quality of life” (p. 357). Tegenwoordig ontwikkelt zich bijvoorbeeld een toenemend probleembewustzijn met betrekking tot sociale leefbaarheid (Van der Lans, 2005, 2008, 2010; Hartman & Tops, 2005, 2006, 2009), maatschappelijke veiligheid (Beck, 1986; Bou-tellier, 2002) en natuurlijke duurzaamheid. Probleemverandering kan leiden tot wat met een evolutionaire beeldspraak aangeduid zou kunnen worden als een professioneel nis in de beroepsstructuur: een behoefte aan specifieke professionele expertise.

Expertiseontwikkeling

De dynamiek van professies wordt tevens bepaald door de ontwikkeling van professionele expertise. Zo hangt de ontwikkeling van de klassieke (“learned” of “liberal”) professies nauw samen met de ontwikkeling van de corresponderende universitaire faculteiten: theologie, geneeskunde en rechten (Carr-Saunders & Wilson, 1933). De ontwikkeling van de professionele expertise binnen een specifieke beroepsgroep kan de basis zijn om een deel van het werkterrein van een ander beroep met succes te claimen (vgl. Abbott, 1988). De ontwikkeling van professionele expertise kan ook leiden tot complexiteitsreductie, waardoor sommige professionele taken veranderen van maatwerk in meer routinematige werkzaamheden.

Ofschoon het in deze studie ontwikkelde ideaaltypisch model van professionaliteit als zodanig een statisch karakter bezit, biedt het wel houvast om de dynamiek van professies door middel van toeschrijving in kaart te brengen. Waarden, complexiteit en expertise zijn hierbij de belangrijkste karakteristieken. Overigens zou het ideaaltypisch model van professionaliteit ook gebruikt kunnen worden als startpunt voor een op toeschrijving gebaseerde geschiedenis van professionaliteit, waarin aandacht zou moeten worden besteed aan de historische ontwikkeling van de belangrijkste karakteristieken, zoals humanitaire waarden, professionele expertise en beroepsverenigingen.

4.5 Een ijkpunt voor professies

Een ideaaltipe, zo benadrukt Weber, beschrijft niet een realiteit maar is in essentie een ijkpunt of een maatstaf voor het begrijpen van een cultuurverschijnsel. Het in deze studie ontwikkelde ideaaltypisch model van professionaliteit kan dan ook worden gebruikt als een ijkpunt voor professies, als een maatstaf voor professionaliteit. Een eerdere versie van het model is gebruikt om de professionaliteit van het reclasseringswerk door te lichten (zie Menger & Donker, 2012; vgl. Bosker, De Jonge & Menger, 2011). Dat het ontwikkelde model als een ijkpunt voor professies kan fungeren, zal in het navolgende worden geïllustreerd door een analyse van maatschappelijk werk, de beroepspraktijk die in het derde deel van deze studie als empirische context zal fungeren.

Het uitgangspunt voor de navolgende oriëntatie op het professionele karakter van het hedendaagse Nederlandse beroep maatschappelijk werk is de wijze waarop de beroepsgroep bij monde van haar beroepsvereniging, de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW, voorheen LVMW), het beroep presenteert in haar beroepsprofiel (LVMW, 1987; NVMW, 2006) en beroepscode (LVMW, 1990; NVMW, 1999, 2010). Een belangrijk houvast hierbij is de nadruk op professionaliteit in de zelfpresentatie van dit beroep: “Maatschappelijk werk is een professie. Maatschappelijk werkers zijn professionals.” (NVMW, 2006, p. 28). Omdat de genoemde publicaties van de beroepsvereniging niet op alle vragen die door het ideaaltypisch model van professionaliteit worden opgeroepen een antwoord kunnen geven, is in beperkte mate gebruik gemaakt van aanvullende literatuur, in hoofdzaak bronnen van gezaghebbende auteurs binnen het beroepsdiscours waarnaar in de publicaties van de beroepsvereniging expliciet wordt verwezen.

Het richten van maatschappelijk werk

Maatschappelijk werk bezit een professionele missie. Deze missie is geformuleerd door Jens (1967/1973) en in verschillende edities van het beroepsprofiel en de beroepscode gehandhaafd. De kern van deze missie is: “De maatschappelijk werker bevordert het tot zijn recht laten komen van de cliënt in wisselwerking met zijn omgeving.” (NVMW, 2010, p. 9). Deze missie bezit een waardegeladen kern en verwijst naar een levensdomein waar het beroep zich op richt; toch wijkt deze professionele missie enigszins af van de ideaaltypische bepaling ervan.

In de missie van maatschappelijk werk is de waardegeladen kern: optimaal tot zijn recht laten komen. Deze kern is strikt genomen niet een waarde maar eerder een omschrijving van een waarde. Een waarde is namelijk altijd één woord, en wel een abstract begrip dat een nastrevenswaardig ideaal verwoordt (De Jonge, 1995). De waardegeladen kern van de professionele missie van maatschappelijk werk leest bij wijze van spreken als de definitie of omschrijving van een waarde, die als zodanig echter niet bij naam wordt genoemd. In het recente beroepsprofiel van de maatschappelijk werker (NVMW, 2006) worden dan ook vele morele principes genoemd die blijkbaar met deze kern van het beroep kun-

nen corresponderen: participatie, integratie, emancipatie, empowerment, zelfstandigheid, autonomie, zelfsturing, zelfregulering, zelfredzaamheid, levenskwaliteit, welzijn, zorg, presentie, aandacht. Het beroep ontbeert naar de maatstaf van het ideaaltypisch model een heldere focus in de zin van één specifieke humanitaire waarde, en daarmee een duidelijk kristallisatiepunt waaromheen het beroep een duidelijke identiteit en gestalte kan ontwikkelen.

Sociale beroepen zoals maatschappelijk werk lijken te worden gekenmerkt door een min of meer samenhangend cluster van mogelijk verwante maar geenszins identieke kristallisatiepunten. De morele kern van deze professies zou globaal kunnen worden omschreven als respect voor de menselijke waardigheid en zorg voor de menselijke kwetsbaarheid, evenals een goede balans tussen enerzijds de autonomie en zelfontplooiing van individuen en anderzijds het inclusieve en rechtvaardige karakter van sociale en maatschappelijke verhoudingen. Sociale beroepen worden dan ook in verband gebracht met roeping (zie bv. Scholte, Sprinkhuizen & Zuithof, 2012). Maar andere omschrijvingen van de morele kern zijn denkbaar, en deze ongrijpbaarheid leidt binnen dit beroepsdomein tot bevatelijkheid voor modes in ideologie en beleid en tot een diversiteit van verschijningsvormen.

Het enigszins diffuse karakter van de kernwaarde van maatschappelijk werk wordt weerspiegeld in de afbakening van het levensdomein waar het beroep betrekking op heeft. Dit domein wordt in de aangehaalde missie van maatschappelijk werk aangeduid als: de wisselwerking tussen persoon en diens omgeving. Deze omschrijving verwijst strikt genomen niet naar één specifiek levensdomein maar naar een samenhangend cluster van domeinen, met name materieel, psychisch, sociaal en maatschappelijk (vgl. Snellen, 2007; Scholte, Sprinkhuizen & Zuithof, 2012). De afbakening van het beroepsdomein door de verwijzing naar de wisselwerking tussen persoon en (sociaal-maatschappelijke) omgeving, is terug te vinden in de diversiteit van waarden, die afwisselend een meer individueel, sociaal dan wel maatschappelijk accent bezitten (vgl. bv. Deur, Scholte & Sprinkhuizen, 2013).

Deze ongrijpbaarheid van de professionele kern betekent overigens ook dat het beroep juist door de pluraliteit van waarden en levensdomeinen een vorm van complexiteit kent die de klassieke professies vreemd is en die de beroepsbeoefenaren voor grote uitdagingen plaatst. De complexiteit van professionele praktijk-situaties van maatschappelijk werk lijkt vooral te worden bepaald door de veelheid, de diversiteit en de onderlinge verwevenheid van waardenoriëntaties en probleemfactoren die op het snijvlak tussen individu en omgeving een rol spelen in de professionele werkzaamheden.

Door de enigszins diffuse kern van maatschappelijk werk levert ook de afbakening van praktijksituaties problemen op. Het belangrijkste punt van discussie binnen de beroepsgroep lijkt te zijn of de individuele vraag, behoefte of nood van de cliënt altijd het uitgangspunt voor de interventie van de professional is of dat ook bredere sociale of zelfs maatschappelijke vraagstukken aangrijpingspunt voor professioneel handelen kunnen zijn (vgl. bv. Van Riet, 1999; Snellen, 2007;

Van Ewijk, 2010). Dat maatschappelijk werkers tekortschieten wanneer zij enkel oog hebben voor de individuele problematiek van hun cliënten en dat signalering van sociale en maatschappelijke problemen tot hun takenpakket behoort, daarover is men het wel eens, maar waar de professionele grenzen van een meer integrale en structurele benadering liggen, is allerm minst duidelijk. Van der Lans (2005, 2008, 2010) schetst het failliet van de sociaalagogische ideologie van de maakbaarheid van de samenleving. Van Ewijk (2010) benadrukt dat maatschappelijke ongelijkheid en achterstand primair een taak zijn voor de politiek en bestreden moeten worden door middel van onderwijs en arbeid. Vooral de grens met wijkgericht welzijnswerk is moeilijk te trekken (Snellen, 2007).

Het verrichten van maatschappelijk werk

Dat professionele expertise verankerd wordt in de persoon, zoals Abbott (1988) benadrukt, wordt binnen het maatschappelijk werk verwoord in de wijsheid dat de werker zijn eigen instrument is (NVMW, 2006). Het beroepsprofiel van de maatschappelijk werker (NVMW, 2006) spreekt expliciet van de discretionaire ruimte en de beslisruimte van de professional. Deze ruimte wordt in verband gebracht met dilemma's, conflicterende waarden en belangen, ruimte voor eigen visie, oordeelsvorming, keuzes maken, beslissingen nemen, onzekerheid, maatwerk en handelen, allemaal elementen van het ideaaltypisch model van professionaliteit. In het profiel wordt tevens de nadruk gelegd op de kwaliteit van de beroepsuitoefening.

Het professionele discours wekt de indruk dat de bovenbeschreven praktische complexiteit van het beroep niet wordt weerspiegeld in de cognitieve complexiteit van de expertise. Het beroepsprofiel constateert dat de kennisbasis vooral een externe oorsprong heeft en weinig gsystematiseerd is. Verder valt bijvoorbeeld op dat de basiskwalificatie op bachelorniveau ligt en dat de vakliteratuur zonder meer toegankelijk is voor de ontwikkelde leek. Bovendien lijkt effectiviteitonderzoek overwegend nog in de kinderschoenen lijkt te staan (zie bv. Jagt, 2009; Van der Lans, 2010), hoewel er wel werk van wordt gemaakt (zie <http://www.movisie.nl/databank-effectieve-sociale-interventies>). Van der Lans (2010) is zelfs van mening dat sociale professionals onderscheidende specialistische expertise ontberen, zodat de basis voor een klassiek professioneel monopolie ontbreekt. Sociale professies kunnen overigens wel bogen op een omvangrijke kennisbasis, die vooral in de sociale wetenschappen is geworteld (vgl. Van Ewijk, 2010; Van Ewijk, De Jonge, Scholte, Sprinkhuizen & Vlaar, 2013), maar onduidelijk is in hoeverre deze rijkdom in de feitelijke beroepsuitoefening daadwerkelijk een rol van betekenis speelt.

Het inrichten van maatschappelijk werk

Maatschappelijk werk bezit vele kenmerken van de ideaaltypische inbedding van een professie, zoals een beroepsvereniging, een beroepsprofiel met een compleet takenpakket, beroepsregistratie, een beroepscode en tuchtrecht. Het publieke vertrouwen in het beroep is gedurende de naoorlogse wederopbouw gestaag ge-

groeid, doch tijdens de woelige jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw tot een dieptepunt gedaald en sindsdien wel verbeterd maar nooit meer volledig hersteld (vgl. Soetenhorst-de Savornin Lohman, 1990). Inmiddels lijken de legitimiteitdebatten (zie vooral Achterhuis, 1979; Van der Laan, 1990) goeddeels verstomd te zijn, terwijl hier nog steeds fundamentele problemen sluimeren waar de beroepsgroep nooit een volledig bevredigend antwoord op heeft weten te formuleren (vgl. Van der Lans, 2010). Bovendien is de beroepstitel niet wettelijk beschermd; er is wel een beroepsregister. De beroepsvereniging kent tuchtspraak, maar deze geldt enkel voor leden van de vereniging, terwijl de organisatiegraad laag is en door de beroepsvereniging wordt geschat op ongeveer 20% van de beroepsgroep. Maatschappelijk werkers identificeren zich meer met hun functie dan met hun beroep (NVMW, 2006), wat niet past bij een professionele identiteit (Freidson, 2001).

De sociaal-maatschappelijke positionering van maatschappelijk werk

Het beroepsprofiel van de maatschappelijk werker (NVMW, 2006) benadrukt weliswaar de onafhankelijke positionering van de professional ten opzichte van cliënten en opdrachtgevers, instellingen en overheden, doch constateert tegelijkertijd dat het mandaat voor het uitvoeren van werkzaamheden niet aan individuele professionals maar aan instellingen wordt verleend, zodat de maatschappelijk werker werkt als representant van de samenleving en in loyaliteit aan de opdracht van de organisatie. In geval van spanningen tussen professionele zelfsturing en organisatorische aansturing moet volgens het profiel vooral dialoog uitkomst bieden, en dat lijkt toch vooral te betekenen dat richtinggevende kaders voor een heldere professionele positionering ontbreken.

De enigszins diffuse professionele kern van maatschappelijk werk lijkt vooral een professionele plaatsbepaling in de verticale dimensie tussen het publieke en het private domein negatief te beïnvloeden. Kenmerkend hiervoor is dat de waardevolle kern van de professionele missie in het meest recente beroepsprofiel wordt omschreven als “tot hun recht komen, als mens en als burger” (NVMW, 2006, p. 10). Het is strikt genomen merkwaardig een onderscheid te maken tussen mens en burger, maar dit onderscheid lijkt vooral te verwijzen naar het private en het publieke domein. Schilder (2013) laat zien dat – naast de basale humane en democratische benadering en de naar objectiviteit en neutraliteit strevende rationele benadering – vier benaderingen dominant zijn in maatschappelijk werk. Enerzijds betreft het de persoonsgerichte en de relationele benaderingen, en deze zijn stevig verankerd in de leefwereld van het privé-domein. Anderzijds gaat het om de op gelijkheid gerichte emancipatorische benadering en de op verschil gerichte diversiteitsbenadering, die beide in hoofdzaak geworteld zijn in het publieke domein. De verticale centrifugale krachten van private filantropie en publieke politisering (vgl. Van Riet, 1999) zijn vooral van binnenuit werkzaam, waardoor de professionele identiteit van beroepen zoals maatschappelijk werk bij wijze van spreken verticaal wordt opgerekt. In deze verticale spanning in de identiteit van het beroep tussen het private en het publieke domein lijkt de

afbakening van het beroepsdomein van maatschappelijk werk als een wisselwerking tussen individu en omgeving te worden weerspiegeld.

De horizontale centrifugale krachten betreffende de organisatie van arbeid in de vorm van bureaucratie en commercie werken vooral van buitenaf op sociale beroepen in. In het beroepsprofiel van de maatschappelijk werker wordt bijvoorbeeld gewaarschuwd voor het doorschieten van marktwerking en bureaucratisering, verzakelijking en efficiëntie (NVMW, 2006), en dat is een heldere horizontale professionele positionering. Wel lijkt er onduidelijkheid te bestaan binnen het professionele domein over de horizontale grenzen van het beroep ten opzichte van aanpalende sociale beroepen. In de geestelijke gezondheidszorg bijvoorbeeld blijkt wel behoefte te bestaan aan een GGZ-agoog maar is er nauwelijks ruimte voor differentiatie tussen maatschappelijk werk en verwante beroepen zoals sociaalpedagogische hulpverlening, activiteitenbegeleiding en activiteitentherapie (Hutschemaekers, 2000). En ook binnen de beroepsgroep wordt met enige regelmaat gepleit voor verbreding van het beroep tot sociaal werk (zie bv. Van Riet, 1999; *Maatwerk*, 2000-2; Van Ewijk, 2003).

Maatschappelijk werk als professie

Reeds een eeuw geleden stelde Flexner (1915) in het gelijknamige artikel de vraag: *Is Social Work a Profession?* Teneinde deze vraag te beantwoorden, beschrijft hij een aantal professionele kenmerken en onderzoekt in hoeverre sociaal werk deze bezit. Hij erkent dat sociaal werk het algemeen belang dient, sociale cohesie kent en een wetenschappelijke basis bezit. Daar staat tegenover dat het professionele domein niet duidelijk is afgebakend, dat een eigen en onderscheidend professioneel perspectief ontbreekt en dat de expertise diffuus is. Flexner (1915/2001, p. 165) besluit zijn beschouwing met de volgende opmerking: “In the long run, the first, main, and indispensable criterion of a profession will be the possession of professional spirit, and that test social work may, if it will, fully satisfy.” Zijn standpunt kan ook nu nog, met het ideaaltypisch model van professionaliteit als maatstaf, als een tamelijk adequate typering van maatschappelijk werk worden beschouwd.

Maatschappelijk werk bezit veel ideaaltypische karakteristieken van professionaliteit, zoals een humanitaire missie, complexe praktijksituaties, beslissingsruimte, een beroepsvereniging, een beroepsprofiel met een compleet professioneel takenpakket, beroepsregistratie, een beroepscode en tuchtrecht. Daar staat tegenover dat ook kanttekeningen bij de professionaliteit van een aantal aspecten kunnen worden geplaatst, bijvoorbeeld de onduidelijke afbakening van praktijksituaties ten opzichte van aanpalende sociale beroepen, de matige complexiteit van de daadwerkelijk gebruikte theoretische expertise, de wankel onafhankelijkheid ten opzichte van de organisatorische positionering, de ontbrekende wettelijke bescherming van de titel, de matige professionele organisatiegraad van de beroepsgroep en het beperkte publieke vertrouwen. Het belangrijkste en doorslaggevende professionele kenmerk van dit beroep is dat het een humanitaire focus bezit, ook al is deze kern niet toegespitst op één specifieke humanitaire

waarde en één welbepaald levensdomein en daarmee enigszins diffuus. Binnen het beroep bestaat bovendien een spanning tussen het enigszins broze professionele fundament en de onvolledige professionele realisering. Professionalisering van maatschappelijk werk heeft daardoor enigszins het karakter van sisyfusarbeid: zij kan nooit worden gestaakt en nooit worden voltooid.

Het ideaaltypisch model als ijkpunt

Bij deze oriëntatie op maatschappelijk werk is gebruik gemaakt van het in deze studie geconstrueerde ideaaltypisch model van professionaliteit. Dit model lijkt een geschikt ijkpunt te vormen voor het beoordelen van het professionele gehalte van een beroep. Sterke en zwakke punten van de professionele identiteit van een beroep kunnen worden benoemd en met elkaar in verband worden gebracht, zodat een afgewogen oordeel mogelijk wordt.

In het volgende deel van deze studie zal het ideaaltypisch model worden gebruikt om het professionele gehalte te beoordelen van praktijktheorieën die in het kader van dit onderzoek worden aangeduid als beelden van de professional. Deze beelden worden binnen deze studie primair onderzocht als potentiële inspiratiebron voor professionalisering. Beelden van de professional kunnen echter enkel als inspiratiebron fungeren wanneer de basis daarvoor in professionaliteit aanwezig is. Het in deze studie ontwikkelde ideaaltypisch model van professionaliteit biedt op meerdere niveaus aanknopingspunten voor inspiratie.

Om te beginnen is inspiratie binnen het model de eigenschap van de professional die correspondeert met de specifieke humanitaire waarde als een kenmerk van de professie in kwestie. Deze waarde is het meest fundamentele kenmerk van de professie. De humanitaire waarde gaat binnen de professionele logica namelijk vooraf aan de complexe omstandigheden. Zonder voorafgaande oriëntatie op humanitaire waarden zou de complexiteit van de omstandigheden immers niet als probleem of als kans kunnen worden ervaren. Enkel door de waarde die we hechten aan gezondheid kunnen we gezondheidsproblematiek ervaren, ook al is het mogelijk dat we die waarde pas werkelijk als zodanig ervaren en waarderen door de beleving van de problematiek. Dat de professionele waarde het meest fundamentele kenmerk van een professie is, betekent ook dat de professionele inspiratie het professionele fundament van de professionele beroepsbeoefenaar is.

Inspiratie kan door professionals verder worden geput uit uiteenlopende aspecten van het model. Dit kan worden verhelderd met behulp van een verwijzing naar verschillende referentiekaders, zoals basisbehoeften, identiteitsontwikkeling en zingeving. Sommige karakteristieken van het model corresponderen bijvoorbeeld met de zogeheten basisbehoeften (zie bv. Krapp, 2005): de discretionaire ruimte van professionals komt tegemoet aan de behoefte om autonoom te handelen, de professionele expertise vormt de basis voor een besef van competentie, terwijl de professionele inbedding verbondenheid mogelijk maakt, namelijk met cliënten en samenleving, beroepsgenoten en collega's. Arbeid in het algemeen (vgl. Watson, 2012) en professionaliteit in het bijzonder (vgl. Freidson, 2001) biedt bovendien houvast bij het ontwikkelen van een eigen identiteit. Een profes-

sionele loopbaan is een vorm van zelfverwerkelijking: werken vanuit inspiratie oftewel intrinsieke motivatie is een variant van authenticiteit, het realiseren van humanitaire waarden vormt de basis voor een besef van eigenwaarde, complexe uitdagingen doen een appèl op de verbeeldingskracht, professionele beslissingsruimte bevordert de autonomie, en de persoonsgebonden expertise biedt ruimte voor expressiviteit (vgl. Taylor, 1989). Mensen verlangen daarenboven naar zin, dat wil zeggen naar een bestaan vol betekenis en waarde (zie bv. Peperzak, 1971, 1990; Burms & De Dijn, 1986; Bremmers, 1990; Vosselman & Van Hout, 2013). Professionaliteit kan een basis vormen voor zingeving (vgl. Freidson, 2001). Professionaliteit kan namelijk worden opgevat als een project gericht op de humanisering van de menselijke werkelijkheid door middel van arbeid. Professionals leveren, weliswaar het op bescheiden schaal, een bijdrage aan het leefbaar en heel maken en houden van de wereld.

Het in deze studie ontwikkelde ideaaltypisch model van professionaliteit kan dus niet alleen dienen als een ijkpunt voor het professionele gehalte van beroepen maar ook als een ijkpunt voor de inspiratiekracht van professionele concepten. In het volgende deel van deze studie zal het model dan ook worden gebruikt als analysekader voor beelden van de professional als potentiële inspiratiebronnen voor professionalisering.

DEEL 2

Beelden van de professional

Een literatuurverkenning

We zijn moe van de postmoderne leegte en van de vervreemdende individualisering. Het mag weer ergens over gaan, ook op het werk. Zo ontstaat steeds vaker de wens om samen met gelijkgestemden de energie te richten op iets dat de moeite waard wordt gevonden om met elkaar te bereiken. [...] Mensen zijn in toenemende mate op zoek naar beelden van mogelijke toekomsten die als wenkend perspectief gepresenteerd kunnen worden. (Weggeman, 2007, pp. 278-279)

Een beeld van de professional is in het voorgaande (zie hoofdstuk 1) gedefinieerd als een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. In dit deel van deze studie zal worden onderzocht welke concepten van professionaliteit als een beeld van de professional kunnen worden geïdentificeerd en in hoeverre deze beelden theoretisch robuust en praktisch relevant zijn. In het eerste hoofdstuk van dit deel (hoofdstuk 5) wordt hiertoe een analysekader ontwikkeld en wordt tevens aandacht besteed aan de daadwerkelijke selectie en ordening van beelden van de professional. Dit leidt tot het onderscheiden van drie categorieën van beelden, namelijk organisatiebeelden, expertisebeelden en ethosbeelden. De beelden in deze drie categorieën worden in de drie volgende hoofdstukken geanalyseerd. Hierbij wordt met het oog op hun potentie als inspiratiebronnen voor professionalisering gepoogd de geanalyseerde praktijktheorieën zo krachtig mogelijk als beelden van de professional te beschrijven. Dit is tevens de reden waarom de beelden relatief uitvoerig worden beschreven en waarom de analyse soms ook het karakter van een constructieve (re)constructie bezit. In het laatste hoofdstuk van dit deel (hoofdstuk 9) is een drietal onderwerpen ondergebracht. Eerst wordt een beeld besproken dat de indeling in drie beeldcategorieën overstijgt, namelijk de zelfsturende professional. Vervolgens worden beelden van de professional als een praktijktheoretische benadering van professionaliteit met een optimale verhouding tussen theoretische robuustheid en praktische relevantie gekarakteriseerd. Tot slot wordt de aanwezigheid en het gebruik van beelden van de professional in het professionele discours van maatschappelijk werk verkend.

HOOFDSTUK 5

Analysekader

Dit deel van deze studie onderzoekt welke concepten van professionaliteit als een beeld van de professional kunnen worden geïdentificeerd. Daartoe wordt in de vierde en laatste paragraaf van dit hoofdstuk een analysekader ontwikkeld. Met het oog op een beknopte en toegankelijke weergave van de onderzoeksbevindingen wordt in de eerste drie paragrafen vooruitgelopen op respectievelijk de identificatie, de selectie en de ordening van concepten van professionaliteit als beelden van de professional. (Zie Tabel 5.1 voor een overzicht van de selectie en de ordening van beelden van de professional die het resultaat zal zijn van dit hoofdstuk.)

BEELDEN VAN DE PROFESSIONAL
Organisatiebeelden
De straatniveaubureaucraat (Lipsky, 1980) De bureaucratische professional (Mintzberg, 1983) De commerciële professional (Maister, 1997) De intrapreneur (Pinchot, 1985) De frontliniewerker (Soetenhorst-de Savornin Lohman, 1990; Van der Lans, 2005 etc.)
Expertisebeelden
De lerende professional (Kolb, 1984) De kenniswerker (Drucker, 1993) De reflectieve praktijkwerker (Schön, 1983) De wetenschappelijke praktijkwerker (Hayes, Barlow & Nelson-Gray, 1999 ^{2R}) De onderzoekende professional (Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006)
Ethosbeelden
De normatieve professional (Kunneman, 1996, 2005, 2013a) De presentiebeoefenaar (Baart, 2001 ¹ /2006 ^{3R}) De creatieve professional (Florida, 2002 ¹ /2004 ^{2R} plus Csikszentmihalyi, 1996) De democratische professional (Dzur, 2008) De kritische praktijkwerker (Brechtin, Brown & Eby, 2000a)
Metabeeld
De zelfsturende professional (Donkers, 2003)

Tabel 5.1: Overzicht van de geselecteerde beelden en hun belangrijkste bronnen

5.1 De identificatie van beelden

Bij het ontwikkelen van criteria voor de identificatie van concepten van professionaliteit als beelden van de professional kan gebruik worden gemaakt van een tweevoudig houvast: enerzijds de definitie van beelden van de professional en anderzijds het ideaaltypisch model van professionaliteit.

De definitie van beelden

Een beeld van de professional is volgens de in dit onderzoek opgestelde definitie een theoretisch concept van een gepersonificeerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. Idealiter is derhalve van een beeld van de professional sprake wanneer voldaan wordt aan de volgende criteria. (1.a) *Concept*. Het beeld is uitgewerkt in een theoretisch concept. (1.b) *Ideaal*. Het theoretische concept verwoordt een ideaal. (1.c) *Beroepspraktijk*. Het conceptuele ideaal heeft betrekking op de beroepspraktijk. (1.d) *Professional*. Het conceptuele ideaal voor de beroepspraktijk is gepersonificeerd doordat het is toegespitst op een centrale eigenschap van de professional als individu. (1.e) *Functioneren*. Het gepersonificeerde praktijkideaal heeft betrekking op het functioneren van de professional.

Het model van professionaliteit

Een beeld van de professional heeft betrekking op professioneel functioneren. Dit betekent dat een beeld idealiter gebaseerd is op een adequate visie op professionaliteit. Als ijkpunt hiervoor wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van het ideaaltypisch model van professionaliteit dat in het eerste deel is ontwikkeld. Dat houdt de volgende criteria in voor de identificatie van beelden. (2.a) *Volledig*. Het beeld heeft betrekking op alle karakteristieken van het ideaaltypisch model van professionaliteit, en dus niet slechts op een deel daarvan. (2.b) *Congruent*. Het beeld is niet alleen consistent in zichzelf maar ook congruent met de logica van het ideaaltypisch model van professionaliteit, in hoofdzaak functionele pragmatische humaniteit. (2.c) *Inclusief*. Het beeld geldt voor alle professies, en dus niet slechts voor een beperkt deel daarvan. Een beeld van de professional is daarmee iets anders dan een type van professionaliteit: professies kunnen op uiteenlopende wijzen in verschillende typen worden ingedeeld, maar een beeld zal altijd al deze typen omvatten. (2.d) *Exclusief*. Het beeld geldt uitsluitend voor professies, en dus niet ook voor andere beroepen of activiteiten. (2.e) *Oorspronkelijk*. Het beeld biedt een oorspronkelijk perspectief op professionaliteit. Alle beelden hebben immers betrekking op professionaliteit, en kunnen zich dus enkel van elkaar onderscheiden door een oorspronkelijk en daarmee onderscheidend perspectief.

De op de definitie van beelden van de professional en het ideaaltypisch model van professionaliteit gebaseerde criteria bieden weliswaar een solide houvast voor de identificatie van concepten van professionaliteit als beelden van de professional, maar dat betekent niet dat deze identificatie een probleemloze procedu-

re is. Identificatie wordt bijvoorbeeld bemoeilijkt wanneer een concept van professionaliteit onvolledig ontwikkeld is omdat sommige ideaaltypische karakteristieken in de conceptualisering ontbreken. Identificatie wordt ook bemoeilijkt wanneer een concept van professionaliteit in verschillende bronnen op afwijkende wijzen wordt uitgewerkt, zodat bijvoorbeeld onduidelijk wordt of de oorspronkelijke of juist de doorontwikkelde versie van het concept als basis voor identificatie moet worden gebruikt. Identificatie wordt vooral bemoeilijkt wanneer een concept van professionaliteit deel uitmaakt van het professionele discours zonder dat duidelijk is wat de oorsprong van deze conceptualisering is. De identificatie van beelden van de professional is dan ook niet mogelijk zonder een weloverwogen selectieproces.

5.2 De selectie van beelden

Met behulp van de beschreven identificatiecriteria zijn uiteindelijk zestien beelden van de professional geselecteerd (zie Tabel 5.1). Deze selectie is in hoofdzaak gebaseerd op een tweetal zoekstrategieën, die beide hun beperkingen kennen, wat het explorerende karakter van het zoekproces en het onderzoek onderstreept.

De eerste zoekstrategie berust op de wijze van aanduiden van beelden van de professional: ofwel een combinatie van een zelfstandig naamwoord dat naar een professionele beroepsbeoefenaar verwijst (bijvoorbeeld professional of praktijkwerker) met een bijvoeglijk naamwoord dat naar een onderscheidend geacht kenmerk verwijst (bijvoorbeeld lerende of reflectieve) ofwel een nieuw begrip waarin beide elementen bij wijze van spreken aan elkaar geklonken zijn (zoals de frontliniewerker of de presentiebeoefenaar). Hierbij moet wel worden bedacht dat niet bij voorbaat kan worden uitgesloten dat een beeld van de professional op een andere manier wordt aangeduid dan de beschreven mogelijkheden, dat een formulering die aan één van deze mogelijkheden voldoet niet per se naar een beeld van de professional hoeft te verwijzen, en dat niet systematisch kan worden gezocht naar neologismen. Dit zijn de intrinsieke beperkingen van de eerste zoekstrategie.

De tweede zoekstrategie berust op gerechtvaardigde vermoedens betreffende de bronnen waarin beelden van de professional zullen worden beschreven. Enerzijds gaat het om het raadplegen van literatuur over professionaliteit. Abbott (1988) en Freidson (2001) verwijzen beiden bijvoorbeeld naar Schöns concept van de reflectieve praktijkwerker. Anderzijds mag worden verondersteld dat beelden van de professional in de reflectie op (de professionaliteit van) professies worden gebruikt en dus in zulke discoursen kunnen worden aangetroffen. Een oriëntatie op professionele vaktijdschriften laat zien dat dit inderdaad het geval is (zie ook het derde deel van deze studie). Bij deze tweede zoekstrategie is het praktisch onmogelijk om alle relevante bronnen te raadplegen. Bovendien kan niet worden uitgesloten dat sommige beelden van de professional enkel in andersoortige literatuur worden beschreven dan in de twee typen bronnen die hier zijn vermeld. Dit zijn de onvermijdelijke begrenzingen van de tweede zoekstrategie.

Niet alleen kennen de gehanteerde zoekstrategieën intrinsieke beperkingen, ook is het niet realistisch te verwachten dat een concept van professionaliteit in alle opzichten volledig aan alle identificatiecriteria voor beelden van de professional zal voldoen. Niet alleen een al te soepele maar ook een al te strenge selectie zal derhalve haar doel voorbijschieten. De definitieve selectie van beelden is dan ook op incrementele en iteratieve wijze tot stand gekomen, in constante vergelijking tussen de ontwikkelde identificatiecriteria en de verzamelde concepten van professionaliteit. De dynamiek tussen het verzamelen van concepten en het schiften van beelden heeft gedurende het gehele onderzoek een rol gespeeld, ook bij de uitvoering van het derde deel en zelfs tijdens de definitieve verslaglegging. Een globale schets kan dit selectieproces verhelderen.

Start

Het tweede deel van dit onderzoek is op basis van een globale oriëntatie op de literatuur over professionaliteit begonnen met een eerste verzameling van een tiental veelbelovende en een tweetal twijfelachtige kandidaten voor het schiftingsproces. Voorbeelden van veelbelovende kandidaten zijn de reflectieve praktijkwerker (Schön, 1983) en de normatieve professional (Van Houten, 1993; Kunneman, 1996). De lerende professional daarentegen is wel een gangbare uitdrukking (vgl. Ranty, 2008), maar deze aanduiding kon in dit onderzoek niet worden herleid tot een specifieke bron en een uitgewerkt concept. Omdat het niettemin een belangrijk beeld van de professional leek te zijn, aangezien het in het reflectieve discours van professies een belangrijke rol speelt, is in dit onderzoek gekozen voor het leermodel van Kolb (1984) als uitgangspunt voor de (re-)constructie van dit beeld. Het ontbreken van een duidelijke bron en daarmee een heldere conceptualisering betekent dat het een beeld met een dubieuze status is (criterium 1.a: concept).

Bij de aanvang van dit onderzoek zijn meteen al enkele concepten van professionaliteit als kandidaat-beelden afgevallen die wel voldoen aan het vormcriterium van de naamgeving maar niet aan de inhoudelijke criteria voor identificatie. De gepassioneerde professional (Adriaansens, 2004; Slagter, Meijering, Jacobs-Moonen, Landeweerd & Meyer, 2004) en de waardengeoriënteerde professional (Flohr & Kamsma, 2004) vallen te veel samen met slechts één specifiek deel van het ideaaltypisch model van professionaliteit om een beeld van de professional te kunnen zijn (criterium 2.a: volledig). Iets vergelijkbaars geldt voor de communicatieve professional (Potting, Sniekers, Lamers & Reverda, 2010), de intercultureel competente professional (Van den Broek, 2004), de internationale professional (Roelfsema, 2009) en de phronetische professional (Baart tijdens het jaarcongres van de NVMW op 20 november 2014): ook hier lijkt één specifiek aspect van het professionele functioneren centraal te staan (criterium 2.a: volledig). De routinematige professional (Weggeman, 1997; Meijering & Slagter, 2004) is afgevallen omdat dit concept haaks staat op het belang van complexe omstandigheden in het ideaaltypisch model van professionaliteit (criterium 2.b: congruent). Het ideaal van de nabije professional (Van Vliet, Duyvendak, Boonstra & Plemper, 2004) is afgevallen omdat het niet van toepassing is op alle professies en professionals en dus eerder een type van professionaliteit dan een beeld van de professional is (criterium 2.c: inclusief).

Verloop

In de loop van het onderzoek zijn aanvullende concepten van professionaliteit opgespoord en verzameld als potentiële kandidaten voor beeld van de professional. Aanvankelijk was de onderzoekende professional niet geselecteerd. De reden hiervoor was de veronderstelling dat onderzoek hooguit een professionele taak naast vele andere taken is (criterium 2.a: volledig). Nadere bestudering van de relevante literatuur (Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006), ingegeven door de tijdschriftanalyse als het derde deel van dit onderzoek, leidde tot het inzicht dat

het een veelbelovende kandidaat voor het schiftingsproces betrof, die bovendien verhelderd kan worden door het te vergelijken met het concept van de wetenschappelijke professional (Hayes, Barlow & Nelson-Gray, 1999). Ook was aanvankelijk de democratische professional niet geselecteerd, vanwege het uitgangspunt dat een duidelijk onderscheid moet worden gemaakt tussen het professionele en het publieke domein (criterium 2.d: exclusief). Ook in dit geval leidde nader onderzoek (Dzur, 2008) ertoe dat het concept alsnog werd geselecteerd. In de loop van het onderzoeksproces hebben ook wijzigingen plaatsgevonden die samenhangen met de wijze van conceptualiseren van een beeld (criterium 1.a: concept). Terwijl aanvankelijk enkel de frontliniewerker was geselecteerd, bleek het bij nader inzien wenselijk een onderscheid te maken tussen het oorspronkelijke beeld van de straatniveaubureaucraat (Lipsky, 1980) en het hieruit in Nederland voortgekomen beeld van de frontliniewerker (Soetenhorst-de Savornin Lohman, 1990; De Savornin Lohman & Raaff, 2001; Van der Lans, 2005, 2008, 2010; Hartman & Tops, 2005, 2006, 2009).

Afronding

Tijdens de afronding van het gehele onderzoek zijn enkele potentiële kandidaten die in eerste instantie door de schifting heen waren gekomen alsnog buiten de selectie gevallen. Het betreft de flow professional (Csikszentmihalyi, 1975, 1990, 1993, 1996, 1997), de presence professional (Korthagen, 2009; zie ook Senge, Scharmer, Jaworski & Flowers, 2004; Scharmer, 2009) en de gebeurtenisenvormer (Kuiper, 2007; Kuiper & Oostendorp, 2007). Gemeenschappelijk aan deze conceptualisering is dat ze te zwak ontwikkeld zijn, zowel in zichzelf als in hun relatie tot professionaliteit (criterium 1.a: concept), en kennisbronnen lijken te veronderstellen die eerder een welhaast spiritueel of metafysisch dan een professioneel karakter bezitten (criterium 2.b: congruent). De zwakke conceptualisering maakt het moeilijk op eenduidige wijze te bepalen of deze concepten al dan niet volledig en congruent zijn. Om deze redenen was al eerder de mindful professional afgevallen (Korthagen, 2009; vgl. Epstein, 1999).

Omdat de theorievorming betreffende beelden van de professional een explorerend karakter bezit, impliceren de bovenstaande overwegingen om bepaalde concepten van professionaliteit niet in de definitieve beeldselectie op te nemen niet dat het per definitie onmogelijk zou zijn een robuust beeld van bijvoorbeeld de diversiteitprofessional te construeren. Meer in het algemeen lijkt het niet mogelijk de zinvolheid van specifieke beelden van de professional bij voorbaat uit te sluiten, zoals ook uit het zoekende karakter van het beschreven selectieproces blijkt. Het explorerende karakter van het onderzoek impliceert verder dat niet uitgesloten kan worden dat concepten van professionaliteit die niet in dit onderzoeksverslag zijn beschreven als nieuwe beelden van de professional kunnen worden geïdentificeerd (zie bv. Atkinson & Claxton, 2000).

5.3 De ordening van beelden

De ordening van de geïdentificeerde en geselecteerde beelden van de professional is net als de selectie op incrementele en iteratieve wijze tot stand gekomen. Dit ordeningsproces zal in het navolgende beknopt en enigszins schematisch worden weergegeven.

Start

Aanvankelijk zijn op enigszins intuïtieve wijze verwante beelden bij elkaar gegroepeerd, waardoor al snel vier beeldcategorieën ontstonden. Tijdens de eerste analyses van de gecategoriseerde beelden bleek dat deze verwantschap vooral berustte op het perspectief van waaruit professionaliteit wordt benaderd. Dit inzicht is niet alleen verwerkt in de reeds beschreven identificatiecriteria (zie 2.e), maar bood tevens het houvast om de categorieën hun naam te geven. Op deze wijze zijn aanvankelijk vier categorieën van beelden onderscheiden die zich paarsgewijs tot elkaar te leken verhouden. Terwijl in individubeelden de meer persoonsgebonden elementen van professionaliteit centraal staan, richten organisatiebeelden zich op de sociale context. Kennisbeelden zoomen in op de meer descriptieve, en moraalbeelden op de meer prescriptieve karakteristieken van professionaliteit.

Verloop

In de loop van het onderzoek werd duidelijk dat de beelden die aanvankelijk waren gecategoriseerd als individubeelden een ander karakter bleken te bezitten dan de beelden in de andere categorieën. Deze categorie bleek namelijk te bestaan uit drie zwakke concepten en één sterk beeld. De zwakkere concepten zijn in het voorgaande reeds besproken: de flow professional, de presence professional en de gebeurtenissenvormer. Het sterke beeld is de zelfsturende professional, een beeld dat binnen het kader van dit onderzoek is geconstrueerd met Donkers (2003) als vertrekpunt. Dit sterke beeld bleek bovendien niet goed in een specifieke beeldcategorie te passen maar de indeling in categorieën te doorkruisen en te overstijgen.

Afronding

In de afrondende fase van het onderzoek is besloten de zwakkere concepten niet in de definitieve selectie op te nemen en de categorie individubeelden op te heffen. Het reduceren van het aantal categorieën van beelden van vier naar drie gaf aanleiding tot heroverweging van de eigen aard van deze beeldcategorieën en hun onderlinge samenhang. Dit heeft uiteindelijk geleid tot het inzicht dat elke overgebleven categorie globaal correspondeert met één domein van het ideaaltypisch model van professionaliteit. Een lichte aanpassing van enkele benamingen in overeenstemming hiermee bleek ook meer recht te doen aan de eigenheid van de beelden in de beeldcategorie in kwestie. Het dominante perspectief van organisatiebeelden correspondeert met de verankering of de inrichting als het

derde domein van professionaliteit. De centrale invalshoek van expertisebeelden hangt nauw samen met de activiteit of de verrichting als het tweede domein van professionaliteit. De onderscheidende benadering van ethosbeelden is gerelateerd aan de focus of de richting als het eerste domein van professionaliteit. De drie domeinen van het ideaaltypisch model van professionaliteit lijken daarmee tevens de belangrijkste praktijktheoretische perspectieven op professionaliteit te zijn.

Deze wijziging was ook verhelderend voor de conceptuele status van de aanvankelijk onderscheiden categorie van individubeelden. Het individu in de individubeelden is namelijk de professional, en dat is problematisch, op basis van de conceptualisering van zowel professionaliteit als beelden. De professional als ordeningsprincipe staat, gezien vanuit het ideaaltypisch model van professionaliteit, namelijk letterlijk en figuurlijk haaks op het indelingsprincipe van de drie domeinen (vgl. Tabel 2.1). Deze categorie bezit daarmee een invalshoek die niet onderscheidend is ten opzichte van maar juist interfereert met de andere invalshoeken. Bovendien zouden individubeelden van de professional ook kunnen worden omschreven als professionalbeelden van de professional, en dat zou betekenen dat deze categorie van beelden van de professional zich zou moeten onderscheiden doordat de professional centraal staat, terwijl personificatie als professional per definitie juist kenmerkend is voor alle beelden van de professional. De categorie van individubeelden bleek dus ook om conceptuele redenen onhoudbaar te zijn.

De zelfsturende professional kan dan ook het beste niet als een individubeeld maar als een metabeeld worden beschouwd. Zelfsturing kan niet worden afgebakend tot een specifiek domein van het ideaaltypisch model van professionaliteit, maar speelt een centrale rol in alle domeinen, van verantwoordelijkheid via expertise tot positionering. Bovendien zal in de analyse blijken dat zelfsturing een belangrijke rol speelt in haast alle geselecteerde beelden van de professional. Verondersteld mag worden dat zelfsturing voor alle beelden van belang is, ongeacht het perspectief van waaruit het beeld is ontworpen. Zelfsturing lijkt als het ware een metakwaliteit van het professionele handelen, en daarmee van alle volledige beelden van de professional.

Bij de categorisering van de geïdentificeerde en geselecteerde beelden van de professional moet overigens worden bedacht dat zulke beelden geen typen van professionaliteit zijn, zoals in het voorgaande reeds is toegelicht. De perspectieven van de beelden vertrekken bij wijze van spreken wel vanuit een specifiek domein van professionaliteit, doch stoppen niet bij de grenzen daarvan maar omvatten idealiter alle karakteristieken van het ideaaltypisch model. Dus ook bij bijvoorbeeld een ethosbeeld van de professional met het richten als centraal perspectief wordt aandacht besteed aan het verrichten en het inrichten. Elk beeld maakt vanuit zijn oorspronkelijk perspectief professionaliteit in zijn geheel zichtbaar (criterium 2.a: volledig).

5.4 De analyse van beelden

Beelden van de professional zijn per definitie theoretische concepten van een gepersonifieerd praktijkideaal en kunnen dan ook worden getypeerd als praktijk-theoretische benaderingen van professionaliteit. De analyse van concepten van professionaliteit als beelden van de professional richt zich in hoofdzaak dan ook op twee aspecten: de theoretische robuustheid en de praktische relevantie van deze concepten. De theoretische robuustheid wordt primair afgemeten aan de overeenstemming van de concepten met de definitie van beelden van de professional en met het ideaaltypisch model van professionaliteit, terwijl bij de bepaling van de praktische relevantie het potentiële en daadwerkelijke gebruik van de concepten vooral als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering centraal staat. In deze paragraaf worden de aandachtspunten voor de analyse van concepten van professionaliteit als beelden van de professional kort toegelicht. Deze onderdelen structureren de analyse van de afzonderlijke concepten van professionaliteit als beelden van de professional in de volgende drie hoofdstukken.

Bronnen

Welke personen hebben het concept oorspronkelijk bedacht en eventueel ook verder ontwikkeld en welke zijn de belangrijkste publicaties over het concept? Omdat over sommige concepten een welhaast onoverzienbare hoeveelheid publicaties is verschenen, is uit haalbaarheidsoverwegingen gekozen voor een toespitsing van het onderzoek op de oerbron van het concept in kwestie, althans voor zover die opgespoord kon worden. Soms is echter ook gekozen voor publicaties waarin het aanvankelijke concept beter is uitgewerkt of verder is ontwikkeld, maar omdat het onderzoek niet is gebaseerd op een uitputtende raadpleging van alle bronnen, hebben deze modificaties van de onderzoeksstrategie een enigszins arbitrair karakter. Dit alles betekent ook dat dit explorerend onderzoek niet meer kan zijn dan een eerste oriëntatie op de geïdentificeerde en geselecteerde beelden.

Context

Binnen welke conceptuele contexten is het concept ontwikkeld? Deze context kan een meer omvattend of een meer afgebakend karakter bezitten. Een meer omvattende context is bijvoorbeeld het mens-zijn of de samenleving als zodanig. Binnen zo'n bredere context kunnen wel uiteenlopende accenten worden gelegd, zoals biologische, historische, culturele, sociale en/of economische ontwikkelingen. Voorbeelden van meer specifieke contexten zijn wetenschappelijke, organisatorische en levensbeschouwelijke referentiekaders.

Kern

Wat is de kern of de essentie van het concept? De kern van een concept hangt nauw samen met het perspectief dat centraal staat: organisatie, expertise of ethos. Een bijkomende vraag is of deze kern op consistente wijze onderscheiden kan

worden, dat wil zeggen of de conceptualisering geen innerlijke tegenstrijdigheden bevat.

Logische positionering

Hoe verhoudt het concept zich tot de verschillende logica's? In de uitwerking van het ideaaltypisch model van professionaliteit werd duidelijk dat naast samenhangende professionaliteit twee andere arbeidslogica's kunnen worden onderscheiden: de vrije markt en de hiërarchische bureaucratie. Deze drie arbeidslogica's met een bij wijze van spreken horizontale onderlinge verhouding bleken bovendien verticaal te kunnen worden gepositioneerd tussen de logica's van het publieke en het private domein. Concepten van professionaliteit als beelden van de professional kunnen zich in principe op drie manieren tot de professionele logica verhouden. Ten eerste een adequate positionering: de logica van het concept valt samen met de logica van professionaliteit, zoals uitgewerkt in het ideaaltypisch model van professionaliteit. Ten tweede een hybride positionering: de logica van het concept is een mengvorm van de professionele logica met één of meerdere niet-professionele logica's. Ten slotte een excentrische positionering: de logica van het concept valt in hoofdzaak buiten de professionele logica.

Ideaaltypische karakterisering

Hoe verhoudt het concept zich tot de karakteristieken van ideaaltypische professionaliteit, dus tot de kenmerken van professies en de eigenschappen van professionals? Het ontwikkelde ideaaltypisch model van professionaliteit biedt houvast om deze vraag te specificeren.

Focus. Beschrijft het concept de professionele missie als het goed van de professie en de professionele verantwoordelijkheid als de toewijding van de professional? (a) *Beroepsideaal.* Beschrijft het concept de professionele idealiteit? Wordt de humanitaire waarde als de centrale doelstelling van professies onderkend? Wordt de inspiratie van professionals verankerd in deze humanitaire doelstelling? (b) *Praktijksituaties.* Beschrijft het concept de professionele realiteit? Wordt de complexiteit van professionele omstandigheden onderkend? Wordt de professionele uitdaging van professionals gerelateerd aan deze omstandigheden?

Werkzaamheden. Beschrijft het concept de professionele werkzaamheden adequaat en volledig? (a) *Waardevol maatwerk.* Worden de professionele werkzaamheden gefundeerd in de professionele missie, zodat ze kunnen verschijnen als waardevol maatwerk? (b) *Taakgebieden.* Wordt een volledig beeld van de professionele werkzaamheden geboden conform de drie taakgebieden van professionaliteit: uitvoering, organisatie, en professionalisering?

Expertise. Beschrijft het concept de professionele expertise op adequate wijze? (a) *Persoon.* Wordt professionele expertise verankerd in de professional als persoon, en eventueel ook in de praktijken van de professie? (b) *Beslissen.* Wordt autonoom beslissen – op basis van een deskundig oordeel en als basis voor doelgericht handelen – als de centrale professionele handelingskwaliteit gekarakteriseerd? (c) *Kwalitatieve effectiviteit.* Wordt professionele expertise gerelateerd

aan de centrale professionele handelingswaarden: effectiviteit en kwaliteit? (d) *Creatieve innovatie*. Wordt professionele expertise verbonden met de centrale professionele handelingsbekwaamheden: innovatie en creativiteit?

Verankering. Beschrijft het concept de professionele inbedding en de professionele positionering adequaat en volledig? Wordt aandacht besteed aan de erkenning van professies en de eer van professionals? (a) *Beroep*. Beschrijft het concept de interne cohesie van professies? Wordt ingegaan op de actieve loyaliteit die dit van professionals vraagt? (b) *Samenwerking*. Beschrijft het concept de onderlinge afstemming van professies in samenwerkingsrelaties, zowel in organisatorisch verband als met andere professies? Wordt aandacht besteed aan de assertieve coöperatie van professional? (c) *Samenleving*. Beschrijft het concept de externe waardering voor professies door middel van publiek vertrouwen, politiek draagvlak en juridische bescherming? Wordt ingegaan op de transparante legitimering door professionals die hiermee correspondeert?

Theoretische robuustheid

In hoeverre is het beeld theoretisch robuust uitgewerkt? De theoretische robuustheid van de concepten heeft betrekking op de mate waarin de beelden als volwaardige theoretische concepten kunnen worden beschouwd. Een adequate analyse van deze theoretische robuustheid omvat in hoofdzaak drie aspecten, die overigens wel onderscheiden kunnen worden maar vooral toch met elkaar verweven zijn: is sprake van een eigenstandig concept, correspondeert dat concept met professionaliteit, en kan het concept als een beeld van de professional worden beschouwd? De theoretische robuustheid van beelden wordt in de analyse bepaald op grond van een zevental aandachtspunten. Deze aandachtspunten hangen nauw samen met de reeds besproken criteria voor de identificatie van concepten van professionaliteit als beelden van de professional.

Volledig (criterium 2.a). Geeft het concept een volledige beschrijving van professionaliteit? De mate van volledigheid van de conceptualisering van een beeld wordt bepaald door de beschrijving aan de hand van de ideaaltypische karakteristieken van professionaliteit en kan dus worden bepaald door de in het voorgaande uitgewerkte systematiek voor ideaaltypische karakterisering.

Congruent (criterium 2.b). In hoeverre is het concept congruent met de logica van ideaaltypische professionaliteit? Deze logica is in de kern doelgericht en humanitair. Met behulp van de reeds beschreven systematiek voor logische positionering en ideaaltypische karakterisering kunnen eventuele spanningen in het concept van professionaliteit worden opgespoord. Wanneer een concept wel congruent (criterium 1.b) maar niet volledig (criterium 2.a) is, dan betekent dit overigens dat het concept in principe met behulp van de karakteristieken van het ideaaltypisch model zou kunnen worden aangevuld tot een volledig concept van professionaliteit.

Inclusief (criterium 2.c). In hoeverre is het concept van toepassing op alle professionele beroepen, en niet slechts op een deel daarvan? Wanneer een concept van professionaliteit niet op alle professionele beroepen van toepassing is,

dan betreft het strikt genomen niet een beeld van de professional maar een type van professionaliteit.

Exclusief (criterium 2.d). In hoeverre sluit het concept alle niet-professionele beroepen en activiteiten uit? Wanneer een concept niet alleen van toepassing is op professionele beroepen maar bijvoorbeeld ook op ambachtelijke, bureaucratische of commerciële beroepen of zelfs heel in het algemeen op menselijke activiteiten als zodanig, dan betreft het niet een conceptualisering binnen de professionele logica en daarmee ook niet van professionaliteit in het bijzonder maar eerder van arbeid of activiteit in het algemeen.

Zwaartepunt (vgl. criterium 2.e). Bij welke karakteristiek van ideaaltypische professionaliteit ligt in het concept het zwaartepunt? De classificatie van het zwaartepunt volgt de logica van het ideaaltypisch model van professionaliteit. Het zwaartepunt zal doorgaans dan ook in één van de drie domeinen kunnen worden gelokaliseerd.

Meerwaarde (vgl. criterium 2.e). Wat is de meerwaarde van het concept voor inzicht in professionaliteit? De meerwaarde van een beeld voor theoretisch inzicht in en praktisch houvast voor professionaliteit verschilt weliswaar per beeld, maar hangt vaak samen met het zwaartepunt van dat beeld, en volgt dan eveneens de logica van het ideaaltypisch model. De meerwaarde van een beeld geeft in samenhang met zijn zwaartepunt een belangrijke indicatie voor de oorspronkelijkheid van de conceptualisering.

Beeldkwaliteit (criterium 1). Beantwoordt het concept aan de kenmerken van de definitie van een beeld van de professional? Betreft het daadwerkelijk een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren?

Beeldsamenhang

Welke zijn de belangrijkste expliciete en impliciete overeenkomsten en verschillen van het concept van professionaliteit als beeld van de professional met elk van de andere beelden van de professional die in deze studie reeds zijn geanalyseerd?

Praktische relevantie

Wat is de praktische relevantie van het concept? De praktische relevantie van de concepten betreft hun waarde als beeld voor de professionele beroepspraktijk. Hierbij kunnen twee invalshoeken voor onderzoek worden onderscheiden: van het beeld naar de beroepspraktijk of van de beroepspraktijk naar het beeld. Vertrekkend vanuit het discours van een specifieke beroepspraktijk kan de verspreiding en het gebruik van beelden in kaart worden gebracht. Vertrekkend vanuit het discours van een specifiek beeld kunnen de referenties aan beroepspraktijken worden onderzocht, evenals de algemene potentie van het beeld voor praktisch gebruik.

Potentie. De praktische potentie van beelden verwijst naar de mogelijkheid tot praktisch gebruik van beelden. Welke functies kan het concept als praktijkide-

aal in het reflectieve discours van uiteenlopende professies in principe vervullen? Hierbij kunnen vier mogelijkheden worden onderscheiden. (1) Het beeld verschaft een legitimatiekader voor professionaliteit. (2) Het beeld kan fungeren als een blauwdruk voor professies. (3) Het beeld biedt een identificatiemodel voor professionals. (4) Het beeld is een inspiratiebron voor professionalisering. Ofschon in dit onderzoek het laatste aspect centraal staat, zal aan alle vier de aspecten aandacht worden besteed.

Referentie. De praktische referentie betreft expliciete verwijzingen naar beroepen in de conceptualisering van een beeld. Met welke beroepen wordt het concept in de belangrijkste bronnen in verband gebracht? Is de aard van de referentie overwegend professioneel of juist niet-professioneel? Is de mate van referentie beperkt tot een zeer specifiek aantal beroepen of betreft het juist een zeer breed palet?

Verspreiding. Een praktisch aspect van de beelden is de verspreiding ervan binnen het discours van beroepen. In deze verspreiding kunnen (analoog aan het voorgaande aandachtspunt) twee, onderling samenhangende facetten worden onderscheiden: wat is de mate en wat is de aard van verspreiding? Vanwege de omvang van de verspreiding van meerdere beelden kon binnen dit onderzoek slechts een eerste verkenning worden uitgevoerd. Als ingang voor deze verkenning is gekozen voor screening van Engelstalige en Nederlandstalige publicaties waarvan de (onder)titel de letterlijke aanduiding van een beeld bevat en waarvan de titel van hetzij de publicatie hetzij het tijdschrift waarin de publicatie is verschenen expliciet verwijst naar specifieke professionele beroepspraktijken. Hierdoor vallen met name publicaties af waarin een afwijkende aanduiding voor een beeld van de professional wordt gebruikt, bijvoorbeeld wanneer niet wordt gesproken van “reflective practitioner” maar van “reflective teacher” (vgl. bv. Larrievée, 2000), of publicaties die gericht zijn op opleidingspraktijken in plaats van beroepspraktijken. Wanneer deze screening toch nog veel relevante titels bleek op te leveren, dan is gekozen voor een ruime steekproef, gericht op een representatieve weergave van de diversiteit van professionele beroepspraktijken in relatief recente publicaties.

Gebruik. Welke functies vervult het concept in de reflectie van uiteenlopende professies? Praktische potentie van een beeld (zie het eerste aandachtspunt) en praktisch gebruik door een professie hebben betrekking op dezelfde aspecten, namelijk: legitimatiekader, blauwdruk, identificatiemodel en inspiratiebron. Toch zullen beide aandachtspunten niet altijd met elkaar corresponderen. De praktische potentie van een beeld hoeft immers niet te leiden tot daadwerkelijk praktisch gebruik door professies, en omgekeerd kunnen beelden in het discours van professies worden aangewend voor praktisch gebruik op een wijze waarvoor ze vanuit conceptueel perspectief eigenlijk niet geschikt lijken te zijn.

Tot besluit

Welke zijn de belangrijkste gevolgtrekkingen op basis van de analyse? De conclusies zullen aangepast zijn aan de aard van het concept en de bevindingen tij-

dens de analyse, maar het gaat, zoals reeds opgemerkt, vooral om de theoretische robuustheid (conform het ideaaltypisch model van professionaliteit en de definitie van beelden van de professional) en de praktische relevantie (vooral als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering) van de besproken concepten van professionaliteit als beelden van de professional.

HOOFDSTUK 6

Organisatiebeelden

Ich sage euch: man muß noch Chaos in sich haben, um einen tanzenden Stern gebären zu können. (Nietzsche, 1883/1996, p. 15)

Een organisatiebeeld is een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren binnen en buiten, dankzij en ondanks een arbeidsorganisatorische context. In dit hoofdstuk wordt een vijftal concepten van professionaliteit als potentiële organisatiebeelden geanalyseerd: de straatniveaubureaucraat, de bureaucratische professional, de commerciële professional, de intrapreneur en de frontliniewerker. Deze concepten voldoen niet zonder meer aan alle identificatiecriteria voor beelden: niet altijd betreft het een bestaand theoretisch concept, niet altijd staat het professioneel functioneren centraal, en niet altijd gaat het om een gepersonifieerd praktijkideaal. Vanwege het explorerende karakter van dit onderzoek is bewust gekozen voor een ruime selectie voor de analyse van de eerste beeldcategorie. Een neveneffect hiervan is dat dit hoofdstuk een zekere spanningsboog bezit die begint bij de straatniveaubureaucraat als de verkenning van een serieus probleem – dat verder wordt uitgediept door de bespreking van de bureaucratische professional en de commerciële professional – en eindigt bij de intrapreneur en de frontliniewerker als inspiratiebronnen voor oplossingen.

6.1 De straatniveaubureaucraat

Street-level bureaucrats have some claims to professional status, but they also have a bureaucratic status that requires compliance with superiors' directives. [...] There will be inevitable conflicts between the client focus of professional norms and the dominant framework of the institutions in which the professionals work. [...] [T]he essence of their dilemma is that they are partly professional and partly bureaucratic. (Lipsky, 1980, pp. 19, 44, 190)

Bronnen

Lipsky's arbeidscarrière – van politiemans via sociaal werker tot socioloog (Soetenhorst-de Savornin Lohman, 1990) – maakt hem bij uitstek geschikt voor een kritische analyse van de publieke dienstverlening. Hij presenteerde zijn visie in een lezing in 1969 en werkte haar verder uit in het boek *Street-level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services* uit 1980, de publicatie die in dit onderzoek als de oerbron van het concept van de straatniveaubureaucraat (*street-level bureaucrat*) wordt gebruikt. De straatniveaubureaucratie is een bureaucratische organisatie voor publieke dienstverlening. De straatniveaubureaucraat bevindt zich als publieke dienstverlener onderaan in de bureaucratische hiërarchie van zo'n organisatie, bij wijze van spreken op de begane grond en in direct contact met de straat, dat wil zeggen met het publiek aan wie de diensten worden verleend. De straatniveaubureaucraat is een hybride mengeling van professional en bureaucraat want hij bezit tegelijk een ruime discretionaire bevoegdheid in het dienstverlenende contact met cliënten en een strakke institutionele inkadering binnen de publieke arbeidsorganisatie. In het navolgende zal worden onderzocht in hoeverre dit concept kan worden beschouwd als een organisatiebeeld van de professional.

Context

Het concept van de straatniveaubureaucraat is theoretisch ingebed in een kritische analyse van het functioneren van bureaucratische organisaties voor publieke dienstverlening. De publieke dienstverlening, zo benadrukt Lipsky (1980), is in de moderne verzorgingsstaat zowel uitgebreid tot ieder domein van menselijke behoeften als ook binnen elk domein geïntensiveerd. Zijn analyse laat zien dat bureaucratische organisaties die deze publieke dienstverlening verschaffen in vele opzichten problematisch zijn.

Onwerkbaar doelstellingen. Doelen van dienstverlenende bureaucratieën zijn volgens Lipsky divers, vaag, ambigu en conflictueus. De ideële dimensie van zulke organisaties leidt er toe dat doelen eerder wijkende horizonten dan concrete resultaatafspraken zijn. Tevens worden onoplosbare politieke tegenstellingen vaak via ambivalent beleid doorgeschoven naar de dienstverlenende organisaties, waardoor de oorspronkelijk ideële doelstellingen worden vertroebeld. Bovendien

leidt onduidelijkheid binnen de organisaties over geschikte werkwijzen regelmatig tot bijstelling van de doelstellingen.

Afgedwongen medewerking. Dienstverlenende bureaucratieën bezitten feitelijk vaak een monopoliepositie: cliënten beschikken bijvoorbeeld voor sociale bijstand of politieondersteuning niet over reële alternatieven en maken in die zin onvrijwillig gebruik van deze diensten. Tegelijk is het functioneren van zulke instellingen veelal afhankelijk van instemming en coöperatie van hun cliënten. Zulke organisaties opereren daarmee volgens Lipsky in een spanningsveld van afgedwongen medewerking.

Gestandaardiseerde verwerking. Het spanningsveld van afgedwongen medewerking leidt volgens Lipsky tot “processing of people”. In deze gestandaardiseerde verwerking van mensen wordt gebruik gemaakt van manipulatie van de organisatorische setting, de professionele interactie en de cliënt. Deze verwerking richt zich niet primair op (de problematiek van) de persoon in zijn totaliteit, complexiteit en uniciteit maar berust op een vereenvoudigde categorisering door middel van een gestandaardiseerde en discutabele bundeling van bureaucratisch relevante kenmerken.

Geconstrueerde cliënten. Het resultaat van de gestandaardiseerde verwerking is ‘the social construction of a client’. Deze cliëntconstructie, die deels berust op stereotypering en discriminatie, vindt niet alleen plaats ten behoeve van de verwerkingsprocessen binnen de dienstverlenende organisatie maar werkt ook door op en in het individu zelf, diens sociale omgeving en de gehele samenleving.

Kwantitatief falen. Er bestaat volgens Lipsky geen natuurlijke grens voor en ook geen sociale consensus over de behoeften van mensen. Daardoor bepaalt het aanbod aan dienstverlening mede de vraag. Kwantitatief betekent dit dat de faciliteiten van dienstverlenende bureaucratieën chronisch ontoereikend zijn en de werklust altijd te groot is. Een deel van de cliënten wordt daardoor feitelijk niet geholpen. Dienstverlenende instellingen ontwikkelen noodgedwongen strategieën voor vraagbeperking, complexiteitsreductie en middelenbesparing.

Kwalitatief falen. Het kwantitatief falen impliceert kwalitatief falen. Wanneer de noodzaak van routinematige en efficiënte afhandeling gaat overheersen ten koste van de gerichtheid op het individu, dan verliest de organisatie haar oorspronkelijke ideële doelstellingen uit het oog. Dienstverlenende bureaucratieën ontkomen volgens Lipsky dan ook niet aan een vicieuze cirkel van middelmatigheid. Eventuele kwaliteitsverhoging leidt namelijk – via toename van de vraag en overbelasting van de instelling – onvermijdelijk tot kwaliteitsvermindering, hetzij ongewild hetzij doelbewust. De door deze organisaties beleden klantgerichtheid kan dan ook niet worden waargemaakt.

Ontbrekende resultaatmeting. De kwantitatieve en kwalitatieve resultaten van de publieke dienstverlening kunnen niet goed worden vastgesteld vanwege de onduidelijkheid betreffende de organisatorische doelstellingen en de werkelijke cliëntbehoeften. Consequenties van deze onmeetbaarheid van de resultaten zijn dat dienstverlenende organisaties intern een gering zelfcorrigerend vermogen bezitten, dat hun functioneren door externe krachten sterk wordt gepolitiseerd en

dat vaak surrogaatcriteria worden gehanteerd die een eigen leven gaan leiden en zelfs contraproductief uit kunnen pakken, de zogeheten perverse prikkels.

Ontbrekende verantwoording. In dienstverlenende organisaties ontbreken heldere en geprioriteerde doelstellingen, standaarden en methoden voor prestatie-meting evenals prikkels en sancties voor disciplineren van de werkzaamheden. Daarmee ontbreken ook de voorwaarden voor het afleggen van rekenschap in de betekenis van betrouwbare responsiviteit ten opzichte van een legitieme autoriteit. Dit is problematisch aangezien bureaucratische legitimiteit in moderne democratieën afhankelijk is van het afleggen van rekenschap over het uitvoeren van vastgesteld beleid.

Kern

In de conceptualisering van de straatniveaubureaucraat door Lipsky (1980) kan een interactionele kern van rolconflicten en een daarmee samenhangende psychosociale kern van onbehagen worden onderscheiden.

Rolconflicten

Straatniveaubureaucraten bezitten als publieke dienstverleners ruime discretionaire bevoegdheden ten opzichte van burgers als individuele cliënten, enerzijds omdat ze (vanuit bureaucratisch perspectief) te maken hebben met voorschriften die te omvangrijk en ook te tegenstrijdig zijn om zonder meer te kunnen worden toegepast en anderzijds omdat ze (vanuit professioneel perspectief) rekening dienen te houden met de complexiteit en de humane aspecten van de problematiek van hun cliënten. Op grond van Lipsky's analyse kan worden geconcludeerd dat straatniveaubureaucraten zich in een drietal geneste interactionele spanningsvelden bevinden die tot rolconflicten kunnen leiden.

Werkzaamheden. Binnen de werkzaamheden van straatniveaubureaucraten bestaat een spanning tussen uitvoering en besluitvorming. Straatniveaubureaucraten zijn (vanuit bureaucratisch perspectief) zowel uitvoerders als beleidsbepalers, want door hun uitvoerende werkzaamheden wordt voor een niet onbelangrijk deel in relatieve autonomie het beleid gecreëerd zoals het feitelijk door burgers wordt ervaren. Dit leidt op verschillende niveaus tot spanningen. (a) Privé. Straatniveaubureaucraten – in hun rol als professionele dienstverleners – nemen ingrijpende beslissingen in direct contact met hun cliënten die grote gevolgen hebben voor het privéleven van deze cliënten. Ze worden in hun dagelijkse werkzaamheden direct geconfronteerd met de negatieve reacties van hun cliënten op deze beslissingen. (b) Bureaucratie. De werkzaamheden van straatniveaubureaucraten als uitvoerders met ruime beslissingsbevoegdheid passen niet bij het bureaucratische ideaal van onpersoonlijke en onthechte besluitvorming. Hierdoor is de relatie tussen straatniveaubureaucraten en hun leidinggevenden niet alleen gebaseerd op wederzijdse afhankelijkheid maar ook intrinsiek conflictueus. (c) Publiek. De beslissingen van straatniveaubureaucraten als publieke dienstverle-

ners hebben betrekking op de verdeling van publieke goederen en diensten. Hun beslissingen zijn politiek geladen en daarmee onderwerp van publiek debat.

Uitvoering. Binnen de uitvoerende werkzaamheden van straatniveaubureaucraten bestaat een spanning tussen dienstverlening en controle. Straatniveaubureaucraten zijn in hun uitvoerende werkzaamheden volgens Lipsky niet alleen (professionele) dienstverleners en belangenbehartigers, maar ook (bureaucratische) controleurs, beoordelaars en verstrekkers. De combinatie van deze taken leidt regelmatig tot rolconflicten.

Dienstverlening. Binnen de dienstverlenende uitvoerende werkzaamheden van straatniveaubureaucraten bestaat een spanning tussen flexibiliteit en rigiditeit. Terwijl mensen als individuele cliënten (privé) vooral behoefte hebben aan zorg, responsiviteit, betrokkenheid en flexibiliteit van straatniveaubureaucraten, wordt door diezelfde mensen als burgers (publiek) langs democratische kanalen via overheid en instellingen tegelijk aangedrongen op efficiënte, identieke, afstandelijke en rigide toepassing van de vastgestelde regels. De bureaucratische legitimiteit in moderne democratieën berust op rechtvaardigheid en gelijkheid, terwijl de straatniveaubureaucraten in hun dienstverlenende werkzaamheden voortdurend worden geconfronteerd met de evidente onrechtvaardigheid van zo'n gelijke behandeling, en overigens ook van elke ongelijke behandeling.

Onbehagen

In het concept van de straatniveaubureaucraat hangt de interactionele kern van rolconflicten nauw samen met een psychosociale kern van onbehagen. Lipsky (1980) benadrukt dat de stressvolle arbeidsomstandigheden grote invloed hebben op de wijze waarop straatniveaubureaucraten zich verhouden tot hun eigen werkzaamheden.

Ambivalentie. Dienstverlenende bureaucratieën functioneren zelden adequaat, en soms zelfs ontmenselijkend. De positie van straatniveaubureaucraten is daarmee uiterst ambivalent. Ze kiezen aanvankelijk voor dit werk omdat ze toegewijd zijn aan dienstverleningsidealen: ze willen mensen helpen, een bijdrage leveren aan een humane en rechtvaardige samenleving, en hun eigen leven zin geven. De werkers streven ernaar hun integriteit te behouden en ontwikkelen manieren om de achterliggende waarden zoveel als mogelijk te realiseren binnen de gegeven omstandigheden. De aard van het werk verhindert hen echter dat ze ook maar in de buurt hiervan komen. Het existentiële dilemma van straatniveaubureaucraten is dat ze elke cliënt afzonderlijk wel op een adequate wijze zouden kunnen behandelen, en dat dit in noodgevallen soms ook gebeurt, maar dat dit eenvoudigweg niet bij alle cliënten mogelijk is. Ze werken in een gecorrumpeerde dienstverleningsomgeving en dragen daarmee bij aan de verwording van hun eigen idealen.

Overlevingsstrategieën. Om de stressvolle kloof tussen doelen en resultaten, tussen verantwoordelijkheden en mogelijkheden voor zichzelf draaglijk te maken, ontwikkelen straatniveaubureaucraten overlevingsstrategieën in de vorm van een vertekend beeld van hun werkzaamheden of van hun cliënten. Deze rooskleu-

rige dan wel zwartgallige vertekeningen staan weliswaar haaks op het officiële beleid van de instelling, maar zijn tegelijk cruciaal voor haar feitelijke functioneren en dus ook voor haar voortbestaan.

Vervreemding. Lipsky veronderstelt dat zelfverwerkelijking op basis van creativiteit, samenwerking en persoonlijke groei een intrinsieke menselijke drijfveer is. Hij erkent dat de werkzaamheden van straatniveaubureaucraten deels kenmerken bezitten van authentieke arbeid, zoals discretionaire bevoegdheid, variëteit in menselijke contacten en een relatief goede verhouding tot beroepsgenoten. Toch leiden zulke werkzaamheden zijns inziens tot vervreemding, vooral vanwege te weinig controle over input, proces, tempo en resultaat, en vanwege een gebrek aan ruimte voor creativiteit en humaniteit. Deze vervreemding leidt bij straatniveaubureaucraten tot onbehagen en tot verlies van betrokkenheid bij cliënten en organisatie.

Logische positionering

Lipsky (1980) maakt een expliciet onderscheid tussen het concept van professionaliteit en het concept van de straatniveaubureaucratie. Zijn positionering van de straatniveaubureaucraat bezit dan ook een hybride karakter en omspannt zelfs alle logica's. De belangrijkste logische oppositie in Lipsky's benadering betreft de wenselijke responsiviteit van de private logica en de werkelijke rigiditeit van de publieke logica. Binnen dit spanningsveld bevindt zich zowel de organisatie voor publieke dienstverlening met haar overwegend bureaucratische logica als ook de hierbinnen werkzame individuele dienstverlener met zijn van oorsprong professionele logica. Het resultaat is de straatniveaubureaucraat als een mengsel van professionele en bureaucratische logica binnen het spanningsveld van publieke en private logica.

In een later publicatie speelt de "market logic" een belangrijke rol. Smith & Lipsky (1993) constateren dat de Amerikaanse overheid vanaf de jaren zestig en vooral sedert de jaren tachtig van de twintigste eeuw in toenemende mate dienstverlenende non-profit organisaties contracteert voor de uitvoering van publieke taken. Door privatisering, als alternatief voor bureaucrativering, wordt de verantwoordelijkheid van de overheid voor het verlenen van publieke dienstverlening aan burgers diffuus. De werkers binnen zulke door de overheid gecontracteerde non-profit organisaties worden door de auteurs aangeduid als "nonprofits for hire"; het zijn de nieuwe straatniveaubureaucraten. De auteurs maken duidelijk dat de contractrelatie tussen overheid en non-profit organisaties beslist niet een zuivere marktverhouding is: de onderlinge relatie is niet belangeloos buiten de ruilverhouding om maar berust op een ongelijkwaardige wederzijdse afhankelijkheid, en de overheid kan onmogelijk de professionele prestaties beoordelen, want deze berusten op discretionaire beslissingen. Ofschoon het contractproces dus niet berust op werkelijke marktdynamiek, worden hierdoor professionele waarden als effectiviteit en kwaliteit, duurzaamheid en inventiviteit bedreigd en wordt de rol van marktwaarden in de publieke dienstverlening vergroot.

Ideaaltypische karakterisering

De analyse van de ideaaltypische karakteristieken van het concept van de straatniveaubureaucraat wordt eigenlijk reeds door Lipsky (1980) zelf uitgevoerd. Zijn visie op professionaliteit stemt namelijk in grote lijnen overeen met het in dit onderzoek ontwikkelde ideaaltypisch model, en bovendien laat hij zien dat kenmerken van de straatniveaubureaucraat niet of nauwelijks aan dit ijkpunt voldoen.

Focus

Lipsky (1980) beschrijft op adequate wijze de professionele focus, maar deze is nauwelijks van toepassing op de straatniveaubureaucraat.

Beroepsideaal. Lipsky stelt dat straatniveaubureaucraten, zeker aan het begin van hun loopbaan, veelal gemotiveerd worden door het dienstverleningsideaal. Lipsky's analyse bevat de humanitaire kern van professionaliteit: een humane en respectvolle bejegening van de gehele mens als uniek en autonoom individu. Ook noemt hij vele hiermee corresponderende professionele eigenschappen, zoals toewijding, betrokkenheid, compassie, sensibeleit, responsiviteit, zorg, altruïsme, zingeving en integriteit. Tegelijk schetst Lipsky hoe het aanvankelijke professionele fundament van de straatniveaubureaucraat wordt vermalen door de bureaucratische molen van de dienstverlenende organisatie en noemt hij het dienstverleningsideaal een mythe.

Praktijksituaties. Lipsky benoemt de complexiteit, onzekerheid, ambiguïteit, tijdsdruk, stress van professionele praktijksituaties en de hiermee corresponderende professionele eigenschappen zoals flexibiliteit. Hij benadrukt dat de complexiteit van professionele situaties niet gerationaliseerd, gereduceerd en gesimplificeerd kan worden tot een programmatische en routinematige aanpak. Tegelijk beschrijft hij de tendens binnen dienstverlenende organisaties en bij straatniveaubureaucraten om dit juist wel te doen. Dit is weliswaar een onprofessionele reactie, maar wel op een professionele beroepssituatie.

Werkzaamheden

Lipsky (1980) beschrijft de werkzaamheden in de publieke dienstverlening vooral als de kloof tussen wat professionals behoren te doen en wat straatniveaubureaucraten feitelijk doen.

Waardevol maatwerk. Lipsky onderkent het belang van waardevol maatwerk in de publieke dienstverlening, maar laat ook zien dat de dagelijkse praktijk in dienstverlenende bureaucratieën beslist anders is: cliënten worden veelal op basis van gestandaardiseerde en soms ook ontmenselijkende routines afgehandeld.

Taakgebieden. De drie professionele taakgebieden zijn impliciet in Lipsky's analyse aanwezig. Hij besteedt vooral aandacht aan de spanning tussen de eerste twee taakgebieden in het functioneren van de straatniveaubureaucraat: enerzijds de autonomie in het directe contact met cliënten en anderzijds de ondergeschikte positie in de hiërarchische organisatie. Met betrekking tot professionalisering als

het derde taakgebied wijst hij op het belang van niet alleen beroepsopleiding maar ook praktijkervaring in een setting van professionaliteit en samenwerking.

Expertise

Lipsky (1980, p. 161) verwoordt een adequate visie op professionele expertise: “Street-level bureaucrats have discretion because the nature of service provision calls for human judgment that cannot be programmed and for which machines cannot substitute. Street-level bureaucrats have responsibility for making unique and fully appropriate responses to individual clients and their situations.” De gestandaardiseerde massaverwerking van geconstrueerde cliënten in dienstverlenende bureaucratieën berust op arbeidsspecialisatie en complexiteitsreductie, en dit alles verhindert volgens Lipsky een adequate ontwikkeling van professionele expertise.

Persoon en beslissen. Lipsky beseft dat professionele expertise in personen is verankerd, zoals uit de aangehaalde passage blijkt, maar stelt ook dat deze binnen dienstverlenende bureaucratieën niet goed tot ontwikkeling kan komen. De aanzienlijke beslissingsruimte van straatniveaubureaucraten – tegelijk (bureaucratische en publieke) beleidsrealisering van niet altijd consistente doelstellingen en (persoonlijke en professionele) levensbeïnvloeding van unieke situaties – speelt een belangrijke rol in Lipsky’s analyse. Hij relateert deze besluitvorming expliciet aan het professionele, humanitaire en complexe karakter van de werkzaamheden en wijst er op dat deze beslissingen plaatsvinden onder tijdsdruk en op basis van beperkte informatie. Tegelijk benadrukt hij de bureaucratische grenzen van het autonome handelen van straatniveaubureaucraten: ze hebben weliswaar veel invloed op het leven van hun cliënten, maar ze hebben paradoxaal genoeg ook weinig invloed op deze invloed.

Kwalitatieve effectiviteit. Het hybride karakter van de straatniveaubureaucraat blijkt uit de spanningsvolle verhouding tot de handelingswaarden van de verschillende logica’s. Lipsky wijst op het belang van effectiviteit en kwaliteit, en ook van sensitiviteit en responsiviteit (professionele en private waarden). Hij onderkent de spanning met verantwoording en controle (bureaucratische en publieke waarden). Bovendien kunnen straatniveaubureaucraten zich niet onttrekken aan overwegingen betreffende productiviteit en efficiëntie (marktwaarden). Deze spanningen tussen de verschillende handelingswaarden tasten volgens Lipsky de effectiviteit en de kwaliteit van de werkzaamheden aan.

Creatieve innovatie. Lipsky merkt op dat de beroepen die straatniveaubureaucraten uitoefenen reeds door middel van universitaire opleidingen en beroepskwalificaties geprofessionaliseerd zijn en dat de verdere professionalisering van beroepsbeoefenaren vooral gezocht moet worden in een probleemoplossende aanpak binnen de beroepspraktijk. Dit impliceert de wenselijkheid van een creatieve en innovatieve benadering. Tegelijk volgt uit zijn analyse dat innovatie van de publieke dienstverlening op alle niveaus wordt afgeremd. Straatniveaubureaucraten zijn als overlevingsstrategie geneigd de beperkingen van hun arbeidscon-

text te accepteren, en hun motivatie voor innovatie wordt afgezwakt door de permanente hervormingencarrousel binnen de publieke sector.

Verankering

Lipsky (1980) besteedt aandacht aan centrale aspecten van de professionele verankering, maar het belang hiervan blijft in zijn benadering enigszins onderbelicht, vooral omdat hij de nadruk legt op publieke oplossingen voor de problematiek van de publieke dienstverlening.

Beroep. Lipsky besteedt wel aandacht aan zaken als professionele beroepsopleiding en beroepscontrole, maar de straatniveaubureaucraat lijkt toch vooral tamelijk solistisch en geïsoleerd van de eigen beroepsgroep te opereren en in sterke mate bepaald te worden door de drukkende arbeidsomstandigheden binnen de bureaucratische organisatiecontext.

Samenwerking. Omdat straatniveaubureaucraten geneigd zijn als overlevingsstrategie te vervallen in routinematige en geïsoleerde werkzaamheden, zouden organisaties voor publieke dienstverlening volgens Lipsky een ondersteunende en open sfeer voor gemeenschappelijke verantwoordelijkheid en collegiale ondersteuning, beoordeling en besluitvorming moeten creëren, en dat is een professionele oplossing.

Samenleving. In Lipsky's benadering van de externe erkenning domineert een publieke invalshoek. Hij richt zich namelijk op de legitimiteit van de dienstverlenende organisaties (en dus niet zozeer van de professies), namelijk als conservator van culturele waarden, en pleit tevens voor meer autonomie en inspraak voor cliënten. Volgens Lipsky kunnen straatniveaubureaucraten rekenschap afleggen wanneer ze responsief zijn ten opzichte van cliëntbehoeften en organisatievoorkeuren, want dit is de basis voor het publieke vertrouwen in deze beroepen.

Theoretische robuustheid

Lipsky (1980) presenteert een grondige analyse van de bureaucratisch georganiseerde publieke dienstverlening. In het kader van dit onderzoek staat echter de vraag centraal of het concept van de straatniveaubureaucraat een theoretisch robuust organisatiebeeld van de professional is, en dat is niet het geval.

Volledig en congruent. Lipsky's analyse biedt al met al een tamelijk volledige karakterisering van professionaliteit, maar het concept van de straatniveaubureaucraat voldoet bij lange na niet hieraan. Het fundamentele probleem is de onverenigbaarheid van ideaal en werkelijkheid in de publieke dienstverlening. Dat is immers incongruent met de professionele logica van het ideaaltypisch model, waarvoor het vermogen om de kloof tussen humanitair ideaal en pragmatische verwerkelijking te overbruggen kenmerkend is.

Inclusief en exclusief. De beschreven incongruentie tussen het concept van de straatniveaubureaucraat en de professionele logica impliceert een gebrek aan inclusie: zeker niet alle professionals zijn straatniveaubureaucraten. Lipsky be-

schrijft straatniveaubureaucraten als professionals, zodat het concept wel exclusief is. Enkel een professional kan immers klem komen te zitten tussen professionele toewijding en bureaucratische inperking.

Zwaartepunt en meerwaarde. Kenmerkend voor het hybride concept van de straatniveaubureaucraat is dat het binnen het ideaaltypisch model van professionaliteit twee zwaartepunten bezit, namelijk vanuit professioneel perspectief bij de autonome beslissingsruimte en vanuit bureaucratisch perspectief bij de verankering in de arbeidsorganisatie. Lipsky laat zien dat de beslissingsruimte vanuit humanitair (professioneel) perspectief een groot goed is, terwijl ze binnen de organisatorische (bureaucratische) context in het beste geval als een noodzakelijk kwaad wordt ervaren. Dit is ook de belangrijkste meerwaarde van dit concept: de verheldering van het professionele onbehagen in de bureaucratische cultuur van de publieke dienstverlening.

Beeldkwaliteit. De kwaliteit van het concept van de straatniveaubureaucraat als organisatiebeeld van de professional zou op het eerste gezicht goed kunnen lijken. Het betreft immers een theoretisch en gepersonifieerd concept van professioneel functioneren en evenmin ontbreekt een praktijkideaal, zowel in de vorm van de aanvankelijke inspiratie van de straatniveaubureaucraat als in de vorm van de uiteindelijke praktijkinnovaties die Lipsky voor ogen staan. Maar het aanvankelijke praktijkideaal van de straatniveaubureaucraat ontbeert de kracht om stand te houden in de confrontatie met de realiteit, laat staan om iets voor elkaar te krijgen. En het uiteindelijke praktijkideaal dat Lipsky schetst, heeft grotendeels betrekking op de publieke logica en blijft bovendien schetsmatig. In die zin is de straatniveaubureaucraat een theoretisch concept van de personificatie van een machteloos praktijkideaal dat al snel leidt tot professioneel disfunctioneren binnen een dienstverlenende bureaucratie.

Praktische relevantie

Lipsky's concept van de straatniveaubureaucraat bezit praktische relevantie voor de bureaucratische context van professioneel functioneren, maar dan vooral als analyse van de daarmee gepaard gaande problematiek en nauwelijks als houvast voor het ontwikkelen van professionele oplossingen. Lipsky biedt wel suggesties voor verbetering van de publieke dienstverlening, maar deze staan los van het concept van de straatniveaubureaucraat, dat in dit onderzoek centraal staat.

Potentie en referentie

Lipsky refereert aan een veelheid van professionele sferen, zoals onderwijs, gezondheidszorg, verpleging, welzijnswerk, sociaal beleid, openbare orde, rechtspraak en gevangeniswezen. Het concept van de straatniveaubureaucraat bezit vooral potentie als kritisch referentiekader voor bureaucratische belemmeringen van professioneel functioneren. Dit betekent echter ook dat dit concept hooguit op negatieve, indirecte en zeer beperkte wijze als legitimatiekader voor professionaliteit, als blauwdruk voor professies, als identificatiemodel voor professio-

nals of als inspiratiebron voor professionalisering kan dienen. Het concept is vooral vanwege zijn krachteloze praktijkideaal ongeschikt als positieve inspiratiebron of identificatiemodel.

Verspreiding en gebruik

Voor de bepaling van de verspreiding en het gebruik van het concept van de straatniveaubureaucraat zijn beroepsgerichte publicaties gescreend op titels waarin expliciet naar dit concept wordt verwezen. Het concept van de straatniveaubureaucraat blijkt te zijn toegepast op medische, juridische en sociale professies. Het gebruik van het concept in de geraadpleegde bronnen stemt overeen met zijn potentie als kritisch referentiekader voor publieke en professionele dienstverlening.

Medische professies. Thomas en Johnson (1991) signaleren dat algemene ziekenhuizen in verschillende opzichten op Lipsky's straatniveaubureaucratie lijken. Uit hun onderzoek blijkt dan ook dat medische professionals in zulke ziekenhuizen te veel regulering, te hoge werkbelasting en te weinig erkenning ervaren om hun werk goed te kunnen doen. Bergen en While (2005) gebruiken Lipsky's concept om een raamwerk te ontwikkelen voor onderzoek naar de zelfpositionering van wijkverpleegkundigen als casemanager. Belangrijke dimensies in dit onderzoek zijn de individuele beroepspraktijk versus het sociaal beleid en het professioneel ethos versus de organisatiestructuur.

Sociale advocatuur. Tremblay (1992) schetst de arbeidscontext van de sociale advocatuur in sterk aan Lipsky's conceptualisering verwante bewoordingen, overigens zonder expliciet naar hem te verwijzen. Voorbeelden van zulke aanduidingen zijn "street-level bureaucracy", "the street-level experiences of those legal service lawyers who work on the front line" en "mass produced justice for poor people".

Sociale professies. In de literatuur over sociale professies wordt het gedachtegoed van Lipsky opvallend genoeg gebruikt om aan te tonen dat er nog steeds sprake is van aanzienlijke beslissingsruimte in de uitvoerende werkzaamheden. Uit onderzoek van Ellis, Davis en Rummery (1999) blijkt dat sociale professionals hun discretionaire ruimte niet primair gebruiken voor het realiseren van professionele idealen door middel van individueel maatwerk maar vooral voor het reguleren van hun eigen werkzaamheden, onder meer door een louter administratieve categorisering van hun cliënten. Evans en Harris (2004) betogen dat ondanks de toegenomen regulering en controle van het sociaal werk nog steeds veel beslissingsruimte bestaat vanwege de onvermijdelijke interpretatie van de omvangrijke, onduidelijke en inconsistente regels en vanwege de onverminderde ongreepbaarheid van de uitvoering. Onderzoek van Ellis (2007) laat zien dat de introductie van het persoonsgebonden budget niet heeft geleid tot een verandering van de rol van de sociale professional als straatniveaubureaucraat met ruime discretionaire bevoegdheid over de toewijzing van schaarse middelen aan individuele burgers. Sociale professionals blijken vooral selectief te zijn in het verstrekken van informatie over de mogelijkheden voor financiële ondersteuning:

deze informatie wordt niet verstrekt aan alle cliëntgroepen en de informatievoorziening blijkt vaak ondergeschikt te worden gemaakt aan de dienstverlenende activiteiten.

Tot besluit

De ontluisterende dienstverleningsrealiteit van de straatniveaubureaucraat steekt schril af tegen het verheven dienstverleningsideaal waardoor hij aanvankelijk bewogen wordt. Hij lijkt als slachtoffer heen en weer te worden geslingerd tussen de waarden en belangen van de samenleving, de organisatie, de klant en zichzelf, waarbij de dienstverlenende organisatie eerder een obstakel dan een houvast is voor het realiseren van pragmatische humaniteit. Het concept van de straatniveaubureaucraat voldoet weliswaar aan de meeste criteria voor een beeld van de professional, maar een belangrijke tekortkoming is dat het als theoretisch concept voor professioneel functioneren de verpersoonlijking is van een krachteloos praktijkideaal dat niet bestand blijkt te zijn tegen de bureaucratische corrumpering van de bestaande beroepspraktijk van publieke dienstverlening.

6.2 De bureaucratische professional

De machinebureaucratie verlaat zich op gezag dat hiërarchisch van aard is – de macht is verbonden aan een positie. Maar de professionele bureaucratie legt de nadruk op gezag dat professioneel van aard is – de macht is verbonden aan kunde. (Mintzberg, 1983/2001, p. 202)

Bronnen

Volgens Freidson (2001) staan de logica's van professionaliteit en bureaucratie op gespannen voet met elkaar aangezien de macht binnen de arbeidsorganisatie berust bij respectievelijk de uitvoering en de leiding. Deze visie wordt bevestigd door het concept van de straatniveaubureaucraat. Hoogleraar managementwetenschap Henry Mintzberg spreekt daarentegen in *Structure in Fives: Designing Effective Organizations* uit 1983 van de professionele bureaucratie als een effectieve organisatiestructuur. De uitvoerende professional in zo'n organisatie zou kunnen worden aangeduid als bureaucratische professional, en dat is mogelijk een organisatiebeeld van de professional.

Context

Het concept van de bureaucratische professional is ingebed in de organisatiwetenschap. Mintzberg (1983) beschrijft een rationele systematiek voor het ontwerpen van effectieve organisatiestructuren die hier slechts beknopt en selectief kan worden weergegeven.

Effectieve organisaties

Een effectieve organisatie is volgens Mintzberg (1983) vooral extern congruent en intern consistent.

Interne consistentie. Interne consistentie wordt gerealiseerd door uit de centrale doelstelling van de organisatie alle voor het realiseren hiervan vereiste taken af te leiden en deze onderling te verbinden met behulp van ontwerpparameters, in hoofdzaak taakverdeling en taakcoördinatie. Taakverdeling begint met het samenvoegen van taken tot individuele posities. Deze individuele posities worden vervolgens geclusterd tot organisatieonderdelen, die kunnen worden gecategoriseerd als uitvoering, lijn en staf. Taakcoördinatie tussen arbeidsposities en organisatieonderdelen kan worden gerealiseerd door communicatie en standaardisering. Communicatie kan worden onderscheiden in horizontale aanpassing en verticaal toezicht. Standaardisering kan betrekking hebben op de expertise (input), de werkprocessen (throughput) en de resultaten (output).

Externe congruentie. Externe congruentie ontstaat door afstemming van organisatorische ontwerpparameters op relevante situationele factoren. Zo zijn in een stabiele omgeving de werkzaamheden voorspelbaar, zodat de taakverdeling gespecialiseerd en de taakcoördinatie gestandaardiseerd kan worden, terwijl dit alles in een dynamische omgeving niet het geval is. En zo zijn in een eenvoudige

omgeving de werkzaamheden transparant zodat ze centraal kunnen worden aangestuurd, terwijl dit voor een complexe omgeving niet geldt. – Terwijl in dit onderzoek bij de constructie van het ideaaltypisch model van professionaliteit complexiteit als containerbegrip voor de karakterisering van de praktijkomgeving van professionele werkzaamheden is gebruikt, maakt Mintzberg dus een begripsmatig onderscheid tussen complexiteit en dynamiek.

Organisatieconfiguraties

Mintzberg (1983) onderscheidt vijf ideaaltypische (en daarnaast diverse hybride) organisatieconfiguraties. Voor dit onderzoek zijn drie configuraties relevant, want de professionele bureaucratie houdt in zekere zin het midden tussen de machinebureaucratie en de operationele adhocratie.

De machinebureaucratie. De machinebureaucratie vereist een stabiele en eenvoudige omgeving. De uitvoerende werkzaamheden zijn daardoor voorspelbaar en overzichtelijk. Ze kunnen door de technische staf worden gestandaardiseerd tot ongeschoolde arbeid in dienst van efficiënte massaproductie (throughput) die vanuit de lijn centraal worden aangestuurd (verticaal toezicht).

De professionele bureaucratie. De professionele bureaucratie past in een stabiele en complexe omgeving. De werkprocessen zijn wel voorspelbaar maar ze zijn te ingewikkeld voor effectieve standaardisering en centrale aansturing. De organisatie is aangewezen op de specialistische expertise van hoogopgeleide professionals die zelfstandig beslissingen nemen. Anders gezegd: de organisatie standaardiseert de expertise door middel van uniforme kwalificatie-eisen (input) en decentraliseert de besluitvorming (horizontale afstemming).

De operationele adhocratie. Dynamische en complexe omstandigheden vragen om een operationele adhocratie (zie ook Toffler, 1970). Dit is een organische en decentrale, informele en flexibele matrixstructuur van functionele organisatie-eenheden en doelgerichte multidisciplinaire projectgroepen (horizontale afstemming). Op alle – overigens niet scherp van elkaar te onderscheiden – posities zijn hoofdzakelijk professionals werkzaam (input).

Kern

Mintzberg (1983) introduceert in zijn analyse van effectieve organisatieconfiguraties twee verschillende typen van de professionals, die aangeduid zouden kunnen worden als de bureaucratische professional en de adhocratische professional. De werkzaamheden van beide typen professionals hebben betrekking op complexe omstandigheden en berusten op dezelfde coördinatiemechanismen, namelijk standaardisering van de input in de vorm van uniforme kwalificatie-eisen voor de gewenste expertise en communicatie in de vorm van horizontale afstemming. Het belangrijkste verschil tussen beide typen is dat de adhocratische professional in een dynamische omgeving zijn bijgevolg onvoorspelbare werkzaamheden verricht, terwijl de bureaucratische professional voorspelbare activiteiten in een stabiele context onderneemt.

Logische positionering

De organisatieconfiguratie die Mintzberg (1983) aanduidt als professionele bureaucratie berust, zoals de benaming al aangeeft, op een hybride mengeling van de professionele en de bureaucratische logica. Mintzbergs analyse speelt zich af op het snijvlak van professionaliteit en bureaucratie omdat hij de werkzaamheden van de bureaucratische professional in de professionele bureaucratie karakteriseert als tegelijk complex en stabiel.

Ideaaltypische karakterisering

Mintzberg (1983) karakteriseert professionaliteit in de loop van zijn betoog op terloopse en fragmentarische wijze, maar dat neemt niet weg dat hij op deze wijze een beschrijving van professionaliteit presenteert die in hoge mate overeenkomt met het in dit onderzoek ontwikkelde ideaaltypisch model. Hierbij moet wel worden bedacht dat de bureaucratische professional niet de gehele professionele werkelijkheid dekt, aangezien hiernaast in ieder geval ook nog de adhocistische professional kan worden onderscheiden. Mintzbergs adequate karakterisering van professionaliteit als zodanig is dus niet zonder meer van toepassing op het concept van de bureaucratische professional. Bovendien moet worden opgemerkt dat professionaliteit door Mintzberg soms in relativerende bewoordingen wordt omschreven; zo duidt hij de professionele internalisering van waarden en normen ook wel aan als indoctrinatie.

Focus

Uit de benadering van Mintzberg (1983) kan de professionele missie worden afgeleid. Hij wijst ook op het verantwoordelijkheidsgevoel van professionals.

Beroepsideaal. Mintzbergs analyse bevat in elementaire vorm de twee pijlers van een professioneel ethos die ook in Freidsons benadering (2001) een centrale rol spelen: de bureaucratische professional internaliseert universele waarden en normen (de transcendente waarde) en de samenleving hecht doorgaans veel waarde aan professionele specialisatie (het algemeen belang). Mintzberg wijst op de toewijding en de krachtige motivatie van professionals.

Praktijksituaties. Bureaucratische professionals werken volgens Mintzberg onder omstandigheden die wel complex maar niet instabiel zijn. De problematiek waarmee zij worden geconfronteerd is daardoor wel onoverzichtelijk maar niet onvoorspelbaar, wat inhoudt dat de grote lijnen kunnen worden voorzien terwijl de details onduidelijk zijn. Bureaucratische professionals worden dan ook niet geconfronteerd met unieke uitdagingen. Dat neemt niet weg dat ook de problemen waar bureaucratische professionals mee worstelen volgens Mintzberg veel ruimte bieden voor zelfontplooiing en dus een uitdagend karakter moeten bezitten.

Werkzaamheden

De omstandigheden van de professionele bureaucratie zijn stabiel en complex, en deze bepalen volgens Mintzberg (1983) de professionele werkzaamheden, die voorspelbaar en tegelijk onoverzichtelijk zijn. Daarmee houden professionele werkzaamheden het midden tussen de volledig routinematige activiteiten (voorspelbaar en overzichtelijk) in de machinebureaucratie en de volstrekt unieke uitdagingen (onvoorspelbaar en onoverzichtelijk) in de operationele adhocratie. Werkzaamheden van bureaucratische professionals zijn volgens Mintzberg relatief complex (onvolledige rationalisering), gespecialiseerd (horizontale taakversmalling) en autonoom (verticale taakverruiming).

Waardevol maatwerk. De complexiteit van de omstandigheden maakt de professionele werkzaamheden volgens Mintzberg ondoorzichtig, zodat ze een grote mate van zelfstandigheid vereisen. Bovendien zijn ze gebaseerd op geïnternaliseerde professionele waarden, normen en gedragspatronen. Dit alles impliceert dat professionele werkzaamheden in Mintzbergs benadering berusten op waardevol maatwerk.

Taakgebieden. Mintzbergs analyse bestrijkt een volledig professioneel takenpakket. De uitvoerende werkzaamheden van professionals zijn volgens Mintzberg ingewikkeld maar kunnen wel worden gestroomlijnd. Ze berusten op twee basisactiviteiten, namelijk het deductief categoriseren van de cliënt (diagnose) en het op grond daarvan toepassen van een standaardprogramma (therapie). Standaardisering van expertise (door opleiding) en categorisering van cliënten (door diagnose) zijn volgens Mintzberg verre van volmaakte organisatorische coördinatiemechanismen. De hieruit voortvloeiende afstemmingsproblematiek behoort echter niet tot de taken van de uitvoerende professionals, maar van de bestuurders van professionele bureaucratieën, die overigens doorgaans wel een professionele achtergrond hebben. Mintzberg zegt niet met zoveel woorden dat professionalisering een taak van professionals zelf is, maar dit volgt wel uit de lijn van zijn betoog, waarin bijvoorbeeld het belang van leren ook na het behalen van de startkwalificatie wordt beschreven.

Expertise

Professionals zijn volgens Mintzberg (1983) specialisten, in de betekenis van experts op nauwkeurig omschreven gebieden.

Persoon. Dat professionele expertise in personen moet worden verankerd, zoals Abbott (1988) benadrukt, wordt door Mintzbergs benadering gestaafd. Uit diens analyse blijkt namelijk dat professionele expertise bestaat uit complexe kennis die zich niet volledig laat formaliseren of rationaliseren, uit vaardigheden die enkel door veel praktijkervaring verbeterd kunnen worden, en uit waarden en normen die geïnternaliseerd moeten zijn. Professionele expertise kan wel gebruik maken van hoogwaardige technologie maar kan als zodanig niet worden omgezet in een technisch systeem, zo benadrukt Mintzberg. Overigens is hij wel van mening dat de vereiste expertise van de bureaucratische professional vanwege de

voorspelbaarheid van hun werkzaamheden door de organisatie nauwkeurig kan worden omschreven.

Beslissen. Professionele werkzaamheden vereisen volgens Mintzberg vanwege hun ondoorzichtigheid een grote mate van zelfstandigheid ten aanzien van oordeelsvorming, beslissingsbevoegdheid en handelingsvrijheid; ze zijn dus onverenigbaar met veel toezicht en controle. Hij benadrukt hierbij dat professioneel functioneren weliswaar binnen de organisatorische context autonoom lijkt te zijn maar in wezen gestuurd wordt door de geïnternaliseerde waarden. Daar komt bij dat de beroepsuitoefening gecontroleerd wordt door beroepsgenoten en in nauwe samenwerking met cliënten vorm krijgt. De discretionaire ruimte van professionals is in Mintzbergs benadering dus op professionele wijze gefundeerd en afgebakend.

Kwalitatieve effectiviteit. Mintzberg benadert het probleem van de effectiviteit primair op het niveau van de organisatiestructuur. De effectiviteit van de bureaucratische professional is hiervan afgeleid. Diens effectiviteit is daarmee in deze benadering primair afhankelijk van een adequate organisatorische inbedding, die op haar beurt weer vooral afhankelijk is van de afstemming op de omgeving.

Creatieve innovatie. Professionals zijn volgens Mintzberg vanwege de aard van hun werkzaamheden niet alleen intelligent maar ook creatief en innovatief. Professionele werkzaamheden bieden veel ruimte voor individuele vrijheid en verantwoordelijkheid, creativiteit en zelfontplooiing. Toch is innovatie volgens Mintzberg niet weggelegd voor de bureaucratische professional. Enerzijds omdat professionele bureaucratieën zijn ontworpen voor het perfectioneren van bestaande standaardprogramma's en niet voor het oplossen van problemen door het ontwikkelen van nieuwe programma's, zoals in operationele adhocratieën gebeurt. Anderzijds omdat bureaucratische professionals deductief, convergent en solistisch te werk gaan, terwijl voor innovatie doorgaans een inductieve, divergente en interdisciplinaire benadering vereist is, iets wat adhocratische professionals juist wel doen. Veranderingen komen binnen professionele bureaucratieën volgens Mintzberg dan ook slechts geleidelijk tot stand, vooral doordat opleidingsinstituten een nieuwe generatie professionals met geactualiseerde beroepskwalificaties afleveren, dus door modificatie van de input.

Verankering

Mintzberg (1983) heeft een scherp oog voor het belang van de sociale verankering van professionaliteit.

Beroep. Mintzberg benadrukt dat het verwerven van professionele expertise een langdurig leerproces vereist waarin gewoonlijk niet door de arbeidsorganisatie kan worden voorzien. De verantwoordelijkheid hiervoor verschuift naar een beroepsorganisatie, die haar bij universiteiten onderbrengt en alumni officieel bevoegd verklaart het beroep uit te oefenen. Het leerproces gaat tijdens de beroepsuitoefening door, waarbij werkervaring, nascholing, vakliteratuur en conferenties van belang zijn. De centrale rol van de beroepsvereniging en het opleidingsinsti-

tuut in het leerproces leidt er volgens Mintzberg toe dat professionals zich meer met hun beroep dan met hun organisatie identificeren, zoals ook Freidson (2001) opmerkt. Aan het einde van zijn boek werpt Mintzberg overigens de vraag op of niet een zesde ideaaltypische organisatieconfiguratie kan worden onderscheiden en suggereert hij dat de missionaire organisatie een goede kandidaat is, en dat is een inspirerend organisatiemodel voor professionele beroepsverenigingen.

Samenwerking. Individuele posities kunnen volgens Mintzberg in een organisatie worden gegroepeerd op twee manieren en met twee resultaten: groepering naar functie (expertise, werkproces, positie) stimuleert de taakspecialisatie, en groepering naar doel (product, klant, regio) stimuleert de taakcoördinatie. Enkel bij de groepering van uitvoerende professionals verdwijnt zijns inziens dit onderscheid, want cliënten kiezen professionals juist op basis van hun functie. Met een onproblematische groepering van individuele posities binnen een professionele arbeidsorganisatie vanwege het samenvallen van (expertise)functie en (humanitair) doel is goede samenwerking echter nog niet gegarandeerd. Professionaliteit berust volgens Mintzberg namelijk op standaardisering van expertise en categorisering van cliënten, en dat zijn verre van volmaakte coördinatiemechanismen. De hieruit voortvloeiende afstemmingsproblematiek behoort volgens Mintzberg, zoals reeds is opgemerkt, echter niet tot de taken van de uitvoerende professionals maar van de bestuurders van professionele bureaucratieën.

Samenleving. Alle vormen van externe controle van professionele bureaucratieën – zoals het verantwoordelijk stellen van de top, het controleren van resultaten en het formaliseren van werkprocessen – werken volgens Mintzberg de verandering van de professionele bureaucratie in een machinebureaucratie in de hand, waardoor het vermogen om complexe situaties te hanteren vermindert. Daar komt nog bij dat controle de plichtsgetrouwheid van de professional aantast en de professionele relatie met de cliënt verstoort. De samenleving zou zich volgens Mintzberg dan ook moeten beperken tot beheersing van het totale budget en bestraffing van wangedrag. Dit is een impliciet maar onmiskenbaar pleidooi voor publiek vertrouwen in en politiek draagvlak voor professionaliteit.

Theoretische robuustheid

Het concept van de bureaucratische professional, zoals dat uit de benadering van Mintzberg (1983) kan worden afgeleid, is in veel opzichten een theoretisch robuust organisatiebeeld van de professional, maar in veel opzichten ook niet.

Volledig. De voorgaande analyse laat zien dat aan Mintzbergs benadering een zeer volledige en adequate karakterisering van professionaliteit ten grondslag ligt: alle belangrijke karakteristieken van professionaliteit worden in zijn analyse in overeenstemming met het ideaaltypisch model gethematiseerd. Dit geldt met name voor de (overigens terloopse) verwijzingen naar het morele fundament van professionaliteit, zoals de twee pijlers van het ethos, de normatieve basis van de discretionaire ruimte en de functionele doelgerichtheid van de organisatorische samenwerking.

Congruent. Bezien vanuit het ideaaltypisch model van professionaliteit biedt het concept van de bureaucratische professional te weinig ruimte voor dynamische omstandigheden, unieke problemen, innovatieve benaderingen en interdisciplinaire samenwerkingsverbanden. Juist vanwege hun toewijding aan de professionele missie dienen professionals zich hier niet op bureaucratische wijze aan te onttrekken. In deze zin bestaat er een fundamentele incongruentie tussen het concept van de bureaucratische professional en het ideaaltypisch model van professionaliteit.

Inclusief. Lang niet alle professionele werkzaamheden kunnen binnen de organisatorische kaders van een professionele bureaucratie worden verricht, zo blijkt uit Mintzbergs analyse. De bureaucratische professional is onthand wanneer de omgeving dynamisch (niet voorspelbaar) of de problematiek uniek (niet categoriseerbaar) is, wanneer de oplossing innovatief (niet standaardiseerbaar) of de uitvoering interdisciplinair (niet isoleerbaar) zou moeten zijn. In zulke situaties lijkt de bureaucratische professional eerder een professionele bureaucraat: niet het realiseren van de professionele missie maar de beperkingen van de bureaucratische organisatie bepalen het handelen. Het concept van de bureaucratische professional is dan ook beslist niet inclusief.

Exclusief. Doordat Mintzberg geen duidelijk onderscheid maakt tussen professionele en ambachtelijke werkzaamheden, is het concept van de bureaucratische professional in dit opzicht niet exclusief. Hij rekent namelijk ook de ambachtelijke onderneming, en dan met name voor artistiek vakwerk, tot de professionele bureaucratie. Hij beschouwt de ambachtsman als een professional, en wel omdat ook zijn traditionele expertise door een langdurig leerproces verworven en zonder direct toezicht toegepast wordt.

Zwaartepunt. Het zwaartepunt van het concept van de bureaucratische professional ligt vanuit het perspectief van het ideaaltypisch model van professionaliteit bij de onderlinge afstemming, dat wil zeggen bij de inbedding van de professionele werkzaamheden in de arbeidsorganisatie, in samenwerkingsverbanden en in de arbeidsomgeving. Dat stemt overeen met Mintzbergs organisatiethoretische invalshoek. Des te opvallender is dan ook dat zich juist in deze afstemming vanuit professioneel perspectief serieuze problemen voordoen. De bureaucratische professional werkt namelijk wel in een organisatorisch verband met andere professionals maar is desondanks in de grond van zijn hart een solist en nauwelijks in staat tot samenwerking en coördinatie buiten de door de organisatie gestandaardiseerde aspecten om.

Meerwaarde. De belangrijkste meerwaarde van het concept van de bureaucratische professional zou kunnen zijn dat professionals redelijk goed op hun plek kunnen zijn binnen een onmiskenbaar bureaucratische organisatiestructuur. Hieraan zijn echter, zoals reeds opgemerkt, zeer stringente voorwaarden verbonden voor wat de aard van hun werkzaamheden betreft (voorspelbaarheid, categoriseerbaarheid, standaardiseerbaarheid, isoleerbaarheid), voorwaarden die doorgaans de toewijding aan de professionele missie zullen aantasten.

Beeldkwaliteit. De beeldkwaliteit van de bureaucratische professional laat in meerdere opzichten te wensen over. Strikt genomen is de personificatie van de organisatietheorie van de professionele bureaucratie tot het theoretisch concept van de bureaucratische professional niet door Mintzberg zelf beschreven maar in het kader van dit onderzoek geconstrueerd op basis van de elementen die Mintzberg hiervoor aandraagt. Verder heeft het concept van de bureaucratische professional grosso modo wel betrekking op professioneel functioneren, echter niet uitsluitend (tevens ambachtelijkheid) en zeker ook niet in alle opzichten (geen dynamiek, uniciteit, innovatie of samenwerking). Het concept is noch exclusief noch inclusief; vooral deze laatste tekortkoming is problematisch, omdat slechts binnen zeer nauwe grenzen een positieve mogelijkheid van professioneel functioneren binnen een bureaucratische structuur wordt geschetst. Het concept lijkt ook sterker te worden begrensd door de bureaucratische realiteit dan te worden geïnspireerd door het professionele ideaal. Het concept van de bureaucratische professional is al met al een gereconstrueerd theoretisch concept van een gepersonifieerde praktijkrealiteit van uitsluitend stabiel, voorspelbaar, gecategoriseerd en geïsoleerd professioneel en ook ambachtelijk functioneren binnen een professionele bureaucratie.

Beeldsamenhang

Zowel de bureaucratische professional als de straatniveaubureaucraat zijn professionals die werkzaam zijn in een bureaucratische organisatie. Tussen beide benaderingen bestaan dan ook vele raakvlakken; zo herinnert Mintzbergs professionele categorisering aan Lipsky's bureaucratische standaardisering. Toch zijn beide concepten gebaseerd op een andersoortige arbeidscontext: de conceptualisering van de bureaucratische professional heeft betrekking op de professionele bureaucratie, terwijl Lipsky's analyse is gebaseerd op wat Mintzberg omschrijft als de machinebureaucratie, want het fundamentele dienstverleningsdilemma van de straatniveaubureaucraat is het (professioneel) leveren van individueel maatwerk op basis van (machinebureaucratische) massaproductie. Mintzberg bekritiseert de inhumane en pathologische effecten van de machinebureaucratie op een wijze die in veel opzichten verwantschap vertoont met Lipsky's analyse; zo wijst hij op de vervreemding bij uitvoerders, het verheffen van middelen tot doelen, de desinteresse voor de kwaliteit van de output en de onbeschofte bejegening van cliënten. Terwijl Lipsky echter enig heil van democratisering van de publieke dienstverlening lijkt te verwachten, benadrukt Mintzberg dat pogingen tot democratisering van de arbeidsverhoudingen binnen een machinebureaucratie enkel tot toename van de bureaucratische standaardisering zullen leiden. Volgens Mintzberg is macht in een machinebureaucratie gebaseerd op positie, terwijl ze in een professionele bureaucratie berust op expertise. De professionele bureaucratie is noch autocratisch noch democratisch maar meritocratisch. Strategievorming vindt dan ook van buiten naar binnen en van beneden naar boven plaats: van de beroepsvereniging via de beroepsopleiding en de uitvoerende professionals naar

het topmanagement. De straatniveaubureaucraat en de bureaucratische professional bevinden zich dus in conceptueel opzicht in verschillende organisatorische werkelijkheden.

Praktische relevantie

De praktische relevantie van het concept van de bureaucratische professional als organisatiebeeld van de professional is zeer beperkt.

Potentie en referentie. Het concept van de bureaucratische professional is in beperkte mate relevant als identificatiemodel en inspiratiebron, namelijk slechts voor professionals die weliswaar complexe maar toch tamelijk stabiele en geïsoleerde werkzaamheden binnen een bureaucratische context verrichten. In Mintzbergs analytische benadering ontbreken inspirerende praktijkvoorbeelden, maar hij verheldert wel de organisatorische randvoorwaarden voor adequaat professioneel functioneren. Geen enkele professie kan Mintzbergs analyse als blauwdruk gebruiken, omdat ze geen ruimte biedt voor dynamiek en innovatie. Omdat Mintzberg in veel opzichten een adequate en verhelderende beschrijving van professionaliteit biedt, kunnen hieraan elementen worden ontleend voor de legitimering van professionaliteit. Mintzberg verwijst naar uiteenlopende professionele contexten, met name naar ziekenhuizen, onderwijsinstellingen, sociale dienstverlening en accountantsbureaus, maar ook naar ambachtelijke contexten.

Verspreiding en gebruik. Er zijn geen publicaties aangetroffen waarbij in de titel de benaming van dit beeld van de professional aanwezig is. Het concept van de bureaucratische professional is immers binnen het kader van dit onderzoek geconstrueerd, op basis van Mintzbergs ontwerpbenadering van organisatiestructuren. Bovendien zal de hier gekozen aanduiding voor dit concept in de literatuur doorgaans met een pejoratieve connotatie worden gebruikt, terwijl het concept slechts in zeer beperkte mate waarde bezit als organisatiebeeld.

Tot besluit

Mintzberg onderscheidt professionele en niet-professionele bureaucratieën, en in zijn uitwerking ligt ook het onderscheid tussen bureaucratische professionals (in de uitvoering van professionele bureaucratieën) en niet-bureaucratische professionals (in andere functies en/of in andere arbeidsorganisaties zoals de adhocratie) besloten. De bureaucratische professional is als het ware de doorsnede van de ideaaltypen van bureaucratie en professional. Deze doorsnede blijkt niet geheel betekenisloos en ook niet volledig waardeloos te zijn: een professional kan adequaat functioneren binnen een bureaucratie. Hiervoor gelden echter wel zeer strikte voorwaarden: de bureaucratische organisatie is sterk gedecentraliseerd en de professionele werkzaamheden zijn niet alleen complex maar vooral ook stabiel, voorspelbaar, gecategoriseerd en geïsoleerd. In die zin tast de bureaucratische context ook in Mintzbergs analyse een belangrijk deel van de professionele identiteit aan. Het kernprobleem hierbij lijkt te zijn dat professionaliteit vanuit

een organisatietheoretische invalshoek wordt benaderd waardoor niet de ambitie van de professionele missie maar de begrenzing door de bureaucratische inbedding centraal staat. Deze verschuiving van wat de professional wil naar wat de organisatie aankan, leidt er toe dat twee verschillende typen van professionals worden onderscheiden, de adhocratische professional voor de creatieve innovatie en de bureaucratische professional voor de dagelijkse uitvoering, terwijl professionals het beste van beide typen zouden moeten verenigen: creatieve en innovatieve uitvoering.

6.3 De commerciële professional

Juist handelen in professioneel opzicht is geen *moreel* punt, het is gewoon zinnig in *commercieel* opzicht. (Maister, 1997/2006, p. 86)

Bronnen

Wanneer het concept van de bureaucratische professional niet geheel betekenisloos en waardeloos is, zoals in het voorgaande is gebleken, dan roept dit de vraag op of dat niet ook kan gelden voor het concept van de commerciële professional. De bundeling uit 1997 van artikelen over zakelijke dienstverlening van adviseur David Maister draagt de titel *True Professionalism* (zie voor aanvullende informatie <http://www.davidmaister.com>). De uitvoerende werkers binnen deze sector zouden kunnen worden aangeduid als commerciële professionals. In het navolgende zal worden onderzocht in hoeverre dit concept kan worden beschouwd als een organisatiebeeld van de professional.

Context en kern

De beschouwingen van Maister (1997) zijn tamelijk contextloos, althans in de zin dat ze vooral lijken te berusten op een mengeling van persoonlijke visie op en individuele ervaring met de zakelijke dienstverlening. De kern van zijn benadering is dat hij markt en moraal, profijt en fatsoen bijeen wil brengen. Maister is er rotsvast van overtuigd dat het moreel goede ook altijd het commercieel winstgevendende is.

Logische positionering

Maister (1997) positioneert de zakelijke dienstverlening impliciet op het snijvlak van marktlogica en professionele logica. In zijn benadering is de marktlogica het vanzelfsprekende uitgangspunt, waaraan binnen de marktsector van de zakelijke dienstverlening de professionele logica kan worden toegevoegd. Deze visie laat geen ruimte voor spanningen tussen de verschillende logica's: het winststreven van de markt en de fatsoensnormen van professionaliteit lijken beide dienend te zijn aan het algemeen belang van de publieke logica. In die zin is de publieke logica het enigszins impliciete referentiekader waarbinnen marktlogica en professionele logica op harmonieuze wijze met elkaar worden verenigd: de normatieve beginselen van de professionele logica kunnen dienend zijn aan het winststreven van de marktlogica binnen de zakelijke dienstverlening omdat het winststreven van de marktlogica geacht wordt dienend te zijn aan het algemeen belang van de publieke logica. Hierbij blijft onduidelijk wat de commerciële professional te doen staat wanneer fatsoenlijk handelen het eigenbelang aanzienlijk zou schaden of wanneer immorele activiteiten veel profijt zouden opleveren.

Ideaaltypische karakterisering

Het concept van de commerciële professional zoals dat uit het werk van Maister (1997) naar voren komt, voldoet in veel opzichten niet aan de ideaaltypische karakteristieken van professionaliteit: het concept wordt gekenmerkt door fundamentele omissies op alle drie de domeinen van het ideaaltypisch model.

Focus

De commerciële professional is volgens Maister (1997) werkzaam in complexe, unieke en onbepaalde probleemsituaties. Hij omschrijft de professionele mentaliteit van de zakelijke dienstverlener als graag mensen willen helpen; enkel voor geld werken zou zijns inziens het verschil tussen professionaliteit en prostitutie opheffen. De professionele beroepsmoraal is daarmee primair een particuliere mengeling van altruïstische en commerciële motieven. Maister benadrukt daarbij wel het belang van passie en gedrevenheid, betrokkenheid en toewijding.

Werkzaamheden

Maister (1997) geeft een typering van professionele werkzaamheden die ten opzichte van het ideaaltypisch model wel volledig maar niet in alle opzichten adequaat is.

Waardevol maatwerk. Professionele werkzaamheden kunnen volgens Maister betrekking hebben op het leveren van maatwerk maar ook op het verrichten van routinematige activiteiten. Maister propageert wel een bepaalde mate van fatsoen en in die zin ook een zekere gerichtheid op het algemeen belang in de uitvoering van de werkzaamheden, en wat dit betreft kan het werk als waardevol worden gekwalificeerd, maar een focus op de realisering van humanitaire waarden ontbreekt.

Taakgebieden. In Maisters benadering zijn alle drie de taakgebieden van professioneel functioneren te herkennen. De uitvoerende werkzaamheden deelt hij in naar maatwerk versus routine en naar resultaatgerichtheid versus procesgerichtheid. Maister wijst op het belang van kleine effectieve teams en interdisciplinaire samenwerking, met name bij complexe problemen. Verder benadrukt hij het belang van voortdurende professionalisering, echter vanuit de logica van de markt: een substantieel deel van de niet-declarabele uren moet ook bij goed presteren worden geïnvesteerd in de eigen ontwikkeling en daarmee in de toekomstige carrière, want meer gaan verdienen moet niet berusten op harder maar op slimmer werken.

Expertise

Ook ten aanzien van professionele expertise schetst Maister (1997) wel een volledig maar niet een in alle opzichten adequaat beeld, wanneer het ideaaltypisch model van professionaliteit als ijkpunt wordt gehanteerd.

Persoon en beslissen. Maister wijst op het belang van niet alleen vaardigheden maar ook houding en karakter. In zijn benadering worden veel persoonsge-

bonden kwaliteiten genoemd, zoals daadkracht, ambitie, discipline, eerlijkheid, oprechtheid, betrouwbaarheid en loyaliteit. Maister schetst de keuze van de professional voor een arbeidsorganisatie als een dilemma tussen maximale autonomie en hoge morele standaarden. Doordat in zijn conceptualisering van professionaliteit een specifieke humanitaire kern ontbreekt, lijkt hij geen oog te hebben voor de normatieve fundering en afbakening van de discretionaire ruimte en wordt professionele autonomie primair opgevat als een individuele vrijplaats.

Kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie. In Maisters benadering spelen zowel professionele als commerciële handelingswaarden een rol: hij verwijst naar het belang van zowel effectiviteit en kwaliteit als ook efficiëntie en winstgevendheid, echter zonder eventuele spanningen hiertussen te thematiseren. Hij wijst op de creatieve en innovatieve kwaliteiten van professionals.

Verankering

Het concept van de commerciële professional ontbeert verankering in de beroepsgroep en in de samenleving. Centraal in de benadering van Maister (1997) staat de individuele verantwoordelijkheid voor de eigen professionele carrière. Leidend bij deze keuze is de beroepsrol die de professional als persoon het beste ligt; beroep en organisatie worden hieraan ondergeschikt gemaakt. Voor professionals die maatwerk moeten leveren, beveelt Maister zelfs een informele opleiding aan waarin de nadruk op werkervaring ligt, iets wat ideaaltypisch beter bij ambachtelijk vakwerk past dan bij professionele werkzaamheden. Maister hecht wel veel waarde aan de organisatorische inbedding. Idealiter is de professionele organisatie een morele en lerende organisatie die van de individuele professional de morele standaarden bewaakt en de professionele ontwikkeling stimuleert. Uiteindelijk is de professionele organisatie in zijn benadering echter een individuele keuze van de professional als onderdeel van zijn persoonlijk ontwikkelingsplan op de middellange termijn.

Theoretische robuustheid

Het concept van de commerciële professional zoals dat uit het werk van Maister (1997) kan worden gedestilleerd, kan niet als een theoretisch robuust organisatiebeeld van de professional worden gekarakteriseerd.

Volledig en congruent. Maisters benadering doet geen recht aan de humanitaire kern van de professionele identiteit. De morele beroepsidentiteit wordt gereduceerd tot een fatsoenlijke manier van zakendoen, waardoor de morele aard van de discretionaire ruimte en de noodzaak van professionele verankering ontbreken in zijn benadering. Het concept van de commerciële professional is daarmee onvolledig ten opzichte van en incongruent met het ideaaltypisch model van professionaliteit.

Inclusief en exclusief. Het concept van de commerciële professional is noch inclusief noch exclusief. Maister beperkt zich expliciet tot de zakelijke dienstverlening, dus hooguit een klein segment van professionaliteit, en voor een groot

deel van de professionele realiteit zal zijn commerciële concept niet relevant zijn. Bovendien kan in principe iedereen die binnen de markt opereert, dus ook iemand zonder professionele basis, kiezen voor een fatsoenlijke manier van zaken doen en zich daarbij laten inspireren door Maisters benadering, en deze niet-professionele beroepsbeoefenaars heeft het concept zelfs meer te bieden dan professionals die in een commerciële context opereren.

Zwaartepunt en meerwaarde. Het maken van winst is Maisters impliciete uitgangspunt. Pas in tweede instantie ligt het zwaartepunt bij fatsoenlijk handelen en beroepsmatige ontwikkeling. De belangrijkste meerwaarde van Maisters benadering is dat zij niet-professionele beroepen in de sfeer van de zakelijke dienstverlening toch enig perspectief weet te bieden op een professionele mentaliteit. Zwaartepunt en meerwaarde van Maisters conceptualisering zijn dus niet relevant voor de professionele logica.

Beeldkwaliteit. Strikt genomen is de commerciële professional niet een bestaand concept, maar gereconstrueerd binnen het kader van dit onderzoek, echter wel volledig op basis van Maisters benadering. Maister schetst een praktijkideaal voor fatsoenlijk functioneren in de beroepspraktijk van de zakelijke dienstverlening. In het concept van de commerciële professional is de markt het vanzelfsprekende uitgangspunt en professionaliteit niet veel meer dan een aanvulling op basis van persoonlijk initiatief, en daarmee een voorbeeld van het laagste niveau van professionalisering zoals beschreven in het eerste deel van dit onderzoek. Het concept van de commerciële professional is in de kern een gereconstrueerd theoretisch concept van een gepersonifieerd maar ook georganiseerd praktijkideaal voor fatsoenlijk functioneren binnen de zakelijke dienstverlening.

Beeldsamenhang

Het concept van de commerciële professional bezit geen noemenswaardige samenhang met de straatniveaubureaucraat en de bureaucratische professional, vooral vanwege het onderliggende verschil in organisatorische en logische positionering.

Praktische relevantie

De praktische relevantie van het concept van de commerciële professional als organisatiebeeld van de professional is zeer beperkt, en ligt bovendien zo goed als geheel buiten de sfeer van de professionele logica.

Potentie en referentie. Het concept van de commerciële professional is hooguit een identificatiemodel en inspiratiebron voor niet-professionele experts om zich op basis van individueel initiatief te ontwikkelen in de richting van een professionele in de zin van een fatsoenlijke beroepsidentiteit met oog voor het algemeen belang. Zakelijke dienstverleners kunnen kiezen voor fatsoenlijk zaken doen, technici kunnen kiezen voor duurzame toepassingen. Het concept biedt geen houvast als legitimatiekader voor professionaliteit of blauwdruk voor pro-

fessies. Maister verwijst naar de zakelijke dienstverlening, naar beroepsdomeinen zoals accountancy.

Verspreiding en gebruik. Omdat het concept van de commerciële professional binnen het kader van dit onderzoek is geconstrueerd en vooral omdat het concept niet bepaald een krachtig organisatiebeeld van de professional is, zijn verspreiding en gebruik ervan niet onderzocht.

Tot besluit

Maisters benadering maakt duidelijk dat professionalisering van niet-professionele beroepsbeoefenaars zinvol kan zijn, met name vanuit het publieke perspectief van het algemeen belang. Professionalisering kan een goede impuls zijn om op fatsoenlijke (vooral sociale en duurzame) wijze zaken te doen. Wel betekent dit dat dit gepersonifieerde maar ook georganiseerde praktijkideaal buiten de sfeer van de professionele logica ligt. Dit betekent overigens niet dat professionals niet binnen een commerciële context zouden kunnen werken, maar het concept van de commerciële professional biedt geen houvast om dat op een waarlijk professionele manier te doen, dat wil zeggen gericht op het realiseren van de professionele missie. Het concept van de commerciële professional is misschien wel een organisatiebeeld, maar niet van de professional. Van een professional wordt op moreel vlak heel wat meer verwacht dan dat hij op een fatsoenlijke wijze zaken wil doen.

6.4 De intrapreneur

The Intrapreneur's Ten Commandments [selection]

- Be true to your goals, but be realistic about how to achieve them.
- Do any job needed to make your dream work, regardless of your job description.
- Remember it is easier to ask for forgiveness than for permission.
- Come to work each day willing to be fired.

(vgl. Pinchot, 1985; Pellman & Pinchot, 1999; <http://www.pinchot.com>)

Bronnen

Het neologisme “intrapreneur” is een beknopte aanduiding voor een “intracorporate entrepreneur”. Het begrip verwijst naar intern ondernemerschap (Dreesmann, 1985): een persoon die weliswaar als medewerker in loondienst is maar toch binnen de arbeidsorganisatie als ondernemer opereert. Het begrip is gemunt door organisatieadviseur Gifford Pinchot III in 1978 en inmiddels zodanig ingeburgerd dat het in Engelse woordenboeken is opgenomen. De oerbron voor dit concept is Pinchots boek *Intrapreneuring: Why You Don't Have to Leave the Corporation to Become an Entrepreneur* uit 1985. Aanvullende informatie is te vinden in Pellman & Pinchot (1999), Thornberry (2006) en op <http://www.pinchot.com>.

Context

Het concept van de intrapreneur is theoretisch ingebed in een economische context van innovatie en ondernemerschap. Pinchot (1985) presenteert intrapreneurship als een win-winsituatie voor ondernemende individuen en commerciële organisaties.

Innovatieve organisaties. Het informatietijdperk is volgens Pinchot vooral een innovatietijdperk: informatie staat in dienst van noodzakelijke innovatie. Niettemin mislukken veel innovaties, echter niet omdat het aan goede ideeën zou ontbreken, maar omdat de realisering ervan vastloopt in bureaucratische organisatiesystemen. De interne (bureaucratische) structuur van bedrijven staat wel vaker het bereiken van de eigen (marktgerichte) doelstellingen in de weg. Succesvolle innovaties verlopen volgens Pinchot namelijk niet op planmatige wijze maar worden gedragen door een kleine groep intrapreneurs. Intrapreneurship biedt organisaties de gecombineerde voordelen van grootschaligheid en kleinschaligheid: het grote bedrijf wordt een paraplu waaronder talrijke kleine intrapreneuriële groepen als autonome eenheden opereren, echter wel binnen de visie en de spelregels van het bedrijf.

Ondernemende medewerkers. Volgens Pinchot kan voor een ondernemer het werknemerschap binnen een grote organisatie een aantrekkelijke optie zijn, want hun primaire motivatie is zijns inziens veelal niet het streven naar rijkdom of macht, zoals vaak wordt gedacht, maar het creëren van nieuwe producten, diensten of processen. Grote bedrijven en hun vele hulpbronnen – zoals technologie

en deskundigheid, kapitaal en productiekracht, leveranciers en afzetmarkten – zijn dan ook zeer aantrekkelijk voor intrapreneurs, althans wanneer deze bedrijven hen voldoende handelingsvrijheid bieden en wanneer deze bronnen niet ontoegankelijk zijn door bureaucratische hindernissen.

Kern

Het concept van de intrapreneur bezit een organisatorische kern. Pinchot (1985) legt in zijn benadering de nadruk op hun positie in organisaties, op grond waarvan verschillende typen kunnen worden onderscheiden en hun kwaliteiten kunnen worden verhelderd.

Positie. Intrapreneurs zijn geen uitvinders en geen managers, maar de verbindende schakel tussen beide groepen. Intrapreneurs ontwikkelen niet per se zelf nieuwe ideeën of concepten, maar kunnen deze vertalen naar winstgevende realiseringen. Dit betekent dat intrapreneurs meer dan uitvinders over realiteitsbesef en teamvaardigheden beschikken. Intrapreneurs nemen echter niet de dagelijkse leiding op zich. Zij beschikken niet over de macht en het politieke instinct van managers. Ze zijn bovendien te weinig op de korte termijn gericht en te veeleisend om stimulerende leidinggevers te zijn. Anderzijds zijn ze niet zonder meer medewerkers maar functionele leiders van een intrapreneurieel team. Intrapreneurs zijn als het ware integrale en resultaatverantwoordelijke managers van iets wat nog niet bestaat.

Typologie. Thornberry (2006) onderscheidt twee dimensies in de activiteiten van intrapreneurs. Enerzijds kunnen intrapreneurs ofwel als activator zelf een actieve rol spelen in innovatie ofwel als katalysator anderen stimuleren tot innovatieve activiteiten. Dit onderscheid komt min of meer overeen met wat Pinchot respectievelijk klassieke intrapreneurs en manager-intrapreneurs noemt. Pinchot onderscheidt daarnaast nog sponsors en beschermers, maar dit zijn geen intrapreneurs omdat zij meer een faciliterende dan een stimulerende rol vervullen in het innovatieproces. Anderzijds kunnen intrapreneurs in hun vernieuwingsdrang volgens Thornberry meer direct op de markt zijn gericht of meer indirect op de eigen organisatie. Ook Pinchot wijst op dit onderscheid tussen externe en interne gerichtheid. Zonder het belang van de andere typen van intrapreneurs te onderschatten, zal duidelijk zijn dat de extern gerichte activator, dus degene die zelf actief marktgerichte innovatie realiseert, bij wijze van spreken het prototype van de intrapreneur is.

Kwaliteiten. Intrapreneurschap berust volgens Pinchot niet op aanleg, opleiding, functie of benoeming maar op zelfselectie: de doelbewuste dan wel noodgedwongen keuze om een nieuw zakelijk concept daadwerkelijk te realiseren, ondanks barrières en risico's binnen de eigen organisatie. Dat neemt niet weg dat hij een groot aantal kwaliteiten van intrapreneurs beschrijft. Bovenal is een krachtige integratie van dromen, denken, durven en doen vereist. Intrapreneurs zijn tegelijk visionair, intuïtief, analytisch, leergierig, experimenteel, creatief, doelgericht, initiatiefrijk, vastberaden en daadkrachtig. Het zijn duizendpoten die

alles doen wat gedaan moet worden. Ze hebben oog voor mogelijkheden en voorzien eventuele barrières en obstakels. Ze beschikken over voldoende optimisme, zelfvertrouwen en moed om risico's te nemen, maar gaan daarbij realistisch, praktisch en verantwoord te werk. Ze zijn onafhankelijk, onconventioneel en informeel, maar ook communicatief en inspirerend. Ze hebben direct contact binnen de organisatie (met name met sponsors en teamleden) en met de buitenwereld (markt en klant). Ze zijn gedreven, toegewijd en bezitten een sterk kwaliteitsbewustzijn.

Logische positionering

Wanneer de intrapreneur als een oplossing wordt beschouwd, dan is het probleem de positie van de vernieuwingsgezinde medewerker van een marktgerichte organisatie met een bureaucratische structuur. Terwijl commerciële bedrijven extern opereren binnen een liberaal kapitalistische wereldeconomie, functioneren met name de grotere organisaties volgens Pinchot (1985) intern vaak eerder als een socialistische planeconomie. Hij vergelijkt de bureaucratische hiërarchie met de relatie tussen ouder en kind, terwijl hij de marktverhouding tussen klant en verkoper als interactie tussen vrije volwassenen karakteriseert. Hij beschouwt de vrije markt als het effectiefste coördinatiemechanisme voor complexe zaken. Intrapreneurs zijn van oorsprong geen professionals: ze werken niet vanuit de logica van professionaliteit maar zijn als medewerker verbonden aan een commerciële organisatie (en werken dus primair binnen de concurrerende logica van de vrije markt) met een veelal bureaucratische structuur (en dus ook binnen de procedurele logica van de hiërarchische bureaucratie). De intrapreneur beweegt zich dus vanuit een marktlogica in het spanningsveld tussen markt en bureaucratie.

Ideaaltypische karakterisering

Ofschoon intrapreneurs door Pinchot (1985) stevig verankerd zijn in de marktlogica en daarmee excentrisch gepositioneerd zijn ten opzichte van professionaliteit, bezit het concept toch meer overeenkomsten met de karakteristieken van het ideaaltypisch model dan op grond van deze positie wellicht zou worden verwacht. Dat neemt niet weg dat intrapreneurs beslist geen professionals zijn en zeker niet alle eigenschappen van professionals bezitten, maar daar staat tegenover dat de professionele kwaliteiten die ze wel bezitten bij hen doorgaans sterker ontwikkeld zijn dan bij professionals gebruikelijk is.

Focus

Intrapreneurs bezitten volgens de beschrijving van Pinchot (1985) wel een missie, doch deze heeft niet een professioneel en gemeenschappelijk maar een commercieel en individueel karakter.

Beroepsideaal. Het ethos van de intrapreneur kan worden omschreven als commercieel en innovatief: de intrapreneur is vooral gemotiveerd iets nieuws op

de markt te brengen. Pinchot benadrukt dat intrapreneurs integer en eerlijk zijn, maar zijn voorbeelden laten zien dat zij niet altijd even oprecht zijn en zelfs niet terugdeinzen voor manipulatief gedrag, waarbij het innovatieve en commerciële doel de tactische en strategische middelen lijkt te heiligen. Hoe dan ook worden intrapreneurs niet primair gedreven door eigenbelang zoals geldzucht of machts-honger maar door het ideaal een product, proces of dienst met marktwaarde te creëren. Intrapreneurs bezitten een extreme toewijding, veel groter dan de gemiddelde professional: ze zijn bereid zeer veel eigen tijd en energie in het realiseren van de innovatie te investeren, alle werkzaamheden uit te voeren die daarvoor nodig zijn en risico's betreffende hun aanstelling op de koop toe te nemen. In het kader van dit onderzoek is echter vooral van belang dat dit ethos niet professioneel van aard is: in hun vernieuwingsdrang staat niet het realiseren van een humanitaire waarde centraal.

Praktijksituaties. Hoewel vernieuwingen in de kern zeer eenvoudig kunnen zijn, zoals Pinchot door middel van voorbeelden laat zien, kan de werksituatie van intrapreneurs over het algemeen als zeer complex worden omschreven. Deze complexiteit zit zowel in het creëren van iets nieuws als in het realiseren van de organisatorische randvoorwaarden voor deze creatie. Deze complexiteit is doorgaans zelfs groter dan voor professionele werksituaties gebruikelijk is. In navolging van Mintzberg (1983) zou gesproken kunnen worden van een complexe en dynamische omgeving, waardoor de werkzaamheden zowel ondoorzichtig als onvoorspelbaar zijn. Hierbij moet wel worden benadrukt dat deze arbeidsomstandigheden (groten)deels een informeel karakter bezitten en dus niet hoeven overeen te stemmen met de formele functieomschrijving van de intrapreneur binnen de arbeidsorganisatie. Intrapreneurs zoeken unieke uitdagingen. Ze zijn gemotiveerd om te presteren, waarbij ze zichzelf de hoogste maatstaven opleggen.

Werkzaamheden

De kern van de intrapreneuriële werkzaamheden in de benadering van Pinchot (1985) is het realiseren van iets wat nog niet bestaat. De intrapreneur bezit noch een vaag idee noch een concreet beeld van de innovatie maar een handzaam model plus een integraal stappenplan (inclusief marktverkenning, financiering, ontwerp, test, productie, personeel). Intrapreneuriële werkzaamheden dekken wel de diversiteit maar niet de morele kern van professionele werkzaamheden, vooral vanwege het ontbreken van een professionele missie.

Waardevol maatwerk. De werkzaamheden van intrapreneurs bezitten niet het karakter van professionele werkzaamheden: ze zijn niet gericht op het realiseren van een humanitaire waarde in complexe omstandigheden. De waarde van hun werk is primair de commerciële marktwaarde van het innovatieve product. Dat neemt niet weg dat intrapreneurs in hun innovatieve activiteiten in hoge mate maatwerk verrichten, meer zelfs dan de doorsnee professional.

Taakgebieden. In de feitelijke werkzaamheden van intrapreneurs, die overigens veelal een formeel kader in de vorm van een officiële taakstelling ontberen, kunnen de drie professionele taakgebieden worden herkend: intrapreneurs bezit-

ten een uitgesproken hands-on mentaliteit, ze werken veelal in projectachtige teams en multidisciplinaire netwerken binnen en buiten de organisatie, en ze beschikken over een goed ontwikkeld vermogen te leren en zichzelf te positioneren in dienst van hun innovatieve missie.

Expertise

Intrapreneurs beschikken in de beschrijving van Pinchot (1985) paradoxaal genoeg over voortreffelijke expertise, ook naar professionele maatstaven, terwijl het toch geen professionele expertise is, en wel omdat ze niet uitgekristalliseerd is rondom en ook niet gericht is op het realiseren van een professionele missie. De expertise van intrapreneurs berust vooral, zoals reeds is opgemerkt, op hun vermogen dromen, denken, durven en doen met elkaar te verbinden teneinde hun innovatieve visie te realiseren. Ze zijn daarmee ook in staat de kloof tussen theorie en praktijk te overbruggen die volgens Abbott (1988) en Freidson (2001) juist kenmerkend is voor reëel bestaande professionaliteit.

Persoon en beslissen. Ofschoon Pinchot beweert dat intrapreneurschap op zelfselectie berust, suggereren zijn omschrijvingen en voorbeelden dat de vereiste expertise in sterke mate persoonsgebonden is, zelfs in grotere mate dan bij professionals doorgaans het geval is. Beslissingsruimte en handelingsvrijheid is niet zozeer iets waar intrapreneurs formeel over beschikken doch vooral iets wat ze zich hoe dan ook toe-eigenen, en deze is bovendien groter dan bij doorsnee professionals het geval is. In hun innovatieve werkzaamheden zijn intrapreneurs volgens Pinchot in staat snel beslissingen te nemen in complexe omstandigheden op basis van beperkte informatie.

Kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie. Intrapreneurs zijn in hun innovatieve werkzaamheden extreem doelgericht en hanteren de hoogste kwaliteitsmaatstaven. Intrapreneurs zijn zeer creatief en innovatief, veel meer dan de gemiddelde professional. Creatieve innovatie is de essentie van wat zij doen.

Verankering

Intrapreneurs ontberen in de beschrijving van Pinchot (1985) enigerlei inbedding van professionele aard. Ongeacht hun beroepsmatige (al dan niet professionele) achtergrond, doen zij alles wat nodig is om hun visie te realiseren en begeven zich daartoe zo nodig (ver) buiten het terrein van hun oorspronkelijke deskundigheid. Het zijn in die zin duizendpoten zonder duidelijke beroepsidentiteit. Ook al werken zij veel en ook goed samen binnen en buiten de organisatorische context, althans voor zover dat van belang is voor het realiseren van hun innovatieve missie, in beroepsmatig opzicht zijn het vooral solisten die hun eigen gang gaan en hun eigen aanpak ontwikkelen. Ze zijn zozeer overtuigd van hun individuele missie dat zij geen externe erkenning zoeken door middel van transparante legitimering maar slechts feitelijke ondersteuning, en wel slechts voor zover dat voor de realisering van hun droom noodzakelijk is. Overigens beweert Pinchot enerzijds dat intrapreneurs niet geïnteresseerd zijn in wie er met de eer voor de innovatie gaat strijken en anderzijds dat ze wel degelijk gevoelig zijn voor erkenning.

Theoretische robuustheid

Het concept van de intrapreneur zoals Pinchot (1985) dat uitwerkt, is als zodanig weliswaar theoretisch robuust en onmiskenbaar ook een organisatiebeeld, maar het heeft geen betrekking op professionaliteit.

Volledig en congruent. Intrapreneurs zijn geen professionals. Ze missen vooral een professionele focus en professionele verankering. Sterker nog, de commerciële focus staat haaks op de professionele missie, terwijl de onconventionele vernieuwingsdrang op gespannen voet staat met een professionele verankering in een beroepsgroep. Bezien vanuit de maatstaf van het ideaaltypisch model van professionaliteit is het concept van de intrapreneur als organisatiebeeld onvolledig en incongruent.

Inclusief en exclusief. Omdat intrapreneurs geen echte professionals zijn, is dit concept nauwelijks inclusief en exclusief: verreweg de meeste professionals zijn geen intrapreneurs, en verreweg de meeste intrapreneurs zijn geen professionals. De enkele intrapreneur die als professional begonnen is, zal dat hoogstwaarschijnlijk niet lang gebleven zijn vanwege zijn commerciële focus en zijn solistische optreden.

Zwaartepunt en meerwaarde. Het zwaartepunt van het concept ligt bij de organisatorische randvoorwaarden voor innoveren. Binnen het ideaaltypisch model van professionaliteit is dat het raakvlak tussen het tweede en het derde taaksegment van de professionele werkzaamheden: functioneren in en vanuit de organisatie met het oog op innovatie. Het concept van de intrapreneur bezit voor professionals vooral meerwaarde als voorbeeld voor gedreven en gedurfde, vindingrijke en onconventionele innovatie, waarbij zo nodig het bureaucratische immuunsysteem van de eigen organisatie tegen verandering wordt uitgeschakeld, dat wil zeggen omzeild of zelfs gesaboteerd.

Beeldkwaliteit. De intrapreneur is zonder meer een bestaand concept van een gepersonifieerd praktijkideaal, namelijk de bevrijding van commercieel en innovatief ondernemerschap uit het bureaucratische keurslijf. Dit praktijkideaal heeft echter niet betrekking op de logica van professionaliteit maar van de markt. De sociaal-maatschappelijke context van de intrapreneur is immers een bureaucratisch georganiseerde marktorganisatie binnen een commercieel innovatieve informatiesamenleving. De intrapreneur is dan ook een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor innovatief functioneren binnen een sterk gebureaucratiseerde commerciële arbeidsorganisatie.

Beeldsamenhang

De verschillen van de intrapreneur met andere organisatiebeelden zijn groter dan de overeenkomsten.

Straatniveaubureaucraat. Straatniveaubureaucraat en intrapreneur zijn beiden werkzaam binnen een bureaucratische organisatie, maar dat is zo ongeveer de enige overeenkomst tussen beide concepten, want het contrast tussen de idea-

listische maar uitgebluste professional en de bruisende maar commerciële ondernemer zou haast niet groter kunnen zijn. Waar de publieke straatniveaubureaucraat verstrikt zit in het bureaucratische web, daar weet de marktgerichte intrapreneur juist met veel inventiviteit en lef door de mazen van het bureaucratische net te glippen. De straatniveaubureaucraat is de verpersoonlijking van een probleem, terwijl de intrapreneur op zijn minst perspectief biedt op een oplossing.

Bureaucratische professional. Mintzberg (1983) spreekt van de “professional entrepreneur”: bureaucratische professionals die zich, ondanks hun voorliefde voor de uitvoerende werkzaamheden, toch de moeite getroosten om innovatieve initiatieven door de complexe bestuurlijke structuur van de professionele bureaucratie te loodsen. Een belangrijke overeenkomst tussen Mintzbergs bureaucratisch-professionele entrepreneur en Pinchots innovatief-commerciële intrapreneur is hun vernieuwingsdrang binnen een bureaucratische context. Het belangrijkste verschil is dat de professionele entrepreneur van Mintzberg een lange mars door de bureaucratische instituties onderneemt, terwijl de niet-professionele intrapreneur van Pinchot deze lijdensweg op allerlei slinkse wijzen probeert te omzeilen.

Commerciële professional. Zowel de intrapreneur als de commerciële professional bewegen zich primair binnen de logica van de vrije markt, echter met een verschillende focus. Terwijl de commerciële professional de organisatie kiest waar hij zich als individu het prettigst bij voelt, onderhoudt de intrapreneur eerder een haat-liefdeverhouding met de eigen organisatie als de instantie die alle benodigde middelen voor zijn innovatieve missie vaak wel kan maar lang niet altijd wil verschaffen. Terwijl de belangrijkste zorg van de commerciële professional lijkt te zijn een fatsoenlijke organisatie te vinden waarbinnen hij zijn werkzaamheden op decante wijze kan verrichten (morele focus), is de intrapreneur juist gedreven om iets nieuws tot stand te brengen, zo nodig ook met minder eerbare methoden (innovatieve focus).

Praktische relevantie

Ondanks de commerciële logica waar het concept van de intrapreneur op gestoeld is, bezit het toch praktische relevantie als organisatiebeeld van de professional.

Potentie en referentie

Pinchot (1985) doorspekt zijn betoog met inspirerende profielen van commerciële en innovatieve intrapreneurs. Het concept van de intrapreneur is – ondanks de discrepantie in logische positionering – geschikt als identificatiemodel voor individuele professionals om innovatief te opereren ondanks bureaucratische belemmeringen. De Bruijn (2005) wijst er bijvoorbeeld op dat managers gericht zijn op planmatige veranderingen, terwijl professionals juist openstaan voor veranderingen die voortkomen uit praktijkproblemen, en dat betekent dat professionals op zijn minst in potentie affiniteit bezitten met intrapreneuriële innovatie. In dit opzicht kan het concept van de intrapreneur ook een inspiratiebron zijn voor

professionalisering. Als blauwdruk voor professies of legitimatiekader voor professionaliteit is het concept niet geschikt, omdat de onderliggende marktlogica te ver van de professionele logica af staat. In de literatuur over intrapreneurschap wordt dan ook niet verwezen naar professies; kenmerkend zijn de vele voorbeelden van en praktische adviezen voor succesvolle innovaties op de vrije markt.

Verspreiding en gebruik

Het beeld van de intrapreneur wordt in de literatuur niet alleen in verband gebracht met algemene werkzaamheden zoals leidinggeven en informatieverwerking, maar ook met professionele arbeid zoals academische, verpleegkundige, mediathecaire en stafwerkzaamheden. Dit gebruik bevestigt de inspirerende potentie van dit commerciële concept voor professionele praktijken.

De universitaire intrapreneur. Omdat ook universiteiten organisaties zijn met een complexe bureaucratische structuur binnen een dynamische omgeving die voortdurende innovatie noodzakelijk maakt, pleiten Perlman, Gueths en Weber (1988) voor academisch intrapreneurschap en bovenal voor een (transpeneuriële) academische organisatie waarin innovatie is ingebed in de organisatiestrategie.

De verpleegkundige intrapreneur. Strasen (1986) omschrijft de commerciële projecten die – naast hun reguliere ziekenhuistaken – worden ontwikkeld door “nurse managers” en uitgevoerd door het ziekenhuispersoneel, zoals een training voor verkopers van medische voorzieningen, als “intreprenurship” (dus met een e in plaats van een a). Haar benadering is louter beschrijvend en heeft slechts zijdelings raakvlakken met Pinchots concept als praktijkideaal. Manion (1994) schetst daarentegen expliciet de voordelen van verpleegkundig intrapreneurschap voor de dienstverlening aan patiënten, de kostenbesparing van ziekenhuizen en de arbeidsbevrediging en carrièremogelijkheden van verpleegkundigen. Hierbij wordt benadrukt dat verpleegkundigen op grond van hun aanpakgerichte, generalistische en betrouwbare instelling bij uitstek geschikt zijn voor het initiëren van creatieve en innovatieve projecten.

De mediathecaire intrapreneur. Pantry en Griffiths (1998) beschrijven het intrapreneurschap van de mediathecaris in essentie als proactief en innovatief kennismanagement in de informatiesamenleving dat tegelijkertijd dienstbaar is aan de klant, toegevoegde waarde heeft voor de organisatie en arbeidsbevrediging schenkt aan de professional zelf.

De stafmedewerker intrapreneur. De Monchy (1995) signaleert dat organisaties zich steeds meer op hun kernactiviteiten concentreren en derhalve vaker een bewuste afweging maken tussen het inschakelen van een interne afdeling en het inhuren van een externe aanbieder, waardoor kennisintensieve stafafdelingen worden gedwongen te opereren als interne onderneming en de daaraan verbonden professionals, zoals juristen, artsen en personeelswerkers, als intrapreneurs.

Tot besluit

Een intrapreneur is geen professional, maar dat neemt niet weg dat dit concept waardevolle elementen bevat voor vernieuwingsgezinde professionals die worstelen met de bureaucratische restricties van de eigen praktijkorganisatie. De intrapreneur weet zichzelf bij wijze van spreken als een Baron von Münchhausen aan zijn eigen haren uit het stilstaande water van het bureaucratische moeras te trekken. Het concept appelleert aan de professionele verbeeldingskracht en ook de professionele ongehoorzaamheid die wellicht in elke toegewijde professional sluimeren. Het concept van de intrapreneur is dus strikt genomen geen organisatiebeeld van de professional maar niettemin belangrijk als identificatiemodel en inspiratiebron.

6.5 De frontliniewerker

Als een doorsnee (semi-)overheidsinstelling een persoon zou zijn, kunnen we de inschatting maken dat hij een westers georiënteerde, blanke, heteroseksuele man van middelbare leeftijd is. Gezien de moeite die hij heeft om oorspronkelijke idealen een hedendaagse vorm te geven, kunnen we bij de overheidsinstelling ook een zekere mate van midlife crisis niet ontkennen. (De Savornin Lohman & Raaff, 2001, p. 183)

De straat moet weer veroverd worden, woningen niet langer gemeden. Dat is niet alleen een kwestie van geld en manschappen, zoals de bureaucratische zorgapparaten het ons altijd voorspiegelen. Dat is ook een kwestie van professioneel elan, van de stoel onder het bureau schuiven en erop afgaan. (Van der Lans, 2005, p. 59)

Alles draait om actie. [...] Uitvoeren heeft een eigen dynamiek, zo stellen we vast. [...] Het gaat om een adequate handelwijze in overeenstemming met wat de situatie vraagt. (Hartman & Tops, 2005, p. 10)

Bronnen

De Savornin Lohman vertaalt Lipsky's concept van de straatniveaubureaucraat op vrije wijze met een door haarzelf als geuzennaam bestempelde aanduiding: de frontliniewerker (Soetenhorst-de Savornin Lohman, 1990, p. 131; De Savornin Lohman & Raaff, 2001, p. 15 en 2008, p.14; De Savornin Lohman, 2009, p. 34). De reden hiervoor zou een opmerking van Lipsky (1980) over straatniveaubureaucraten kunnen zijn: "They see themselves as fighting on the front line of local conflict with little support and less appreciation by a general public whose dirty work they do." (p. 82). Met de martiale connotatie van deze vertaling veruult de publieke professional bij wijze van spreken zijn bureaucratische dwangbuis voor een publieke wapenrusting, waardoor het oorspronkelijke concept van de straatniveaubureaucraat zich geleidelijk heeft kunnen ontwikkelen tot het nieuwe concept van de frontliniewerker: paraat op straat als de sociale frontlinie van de hedendaagse samenleving.

Belangrijke bijdragen aan de ontwikkeling van het concept van de frontliniewerker zijn – naast Jacquelin de Savornin Lohman, jurist en emeritus hoogleraar Sociale Hulpverlening (zie Soetenhorst-de Savornin Lohman, 1990; De Savornin Lohman & Raaff, 2001/2008; De Savornin Lohman, 2009) – geleverd door Casper Hartman en Pieter Tops (2005, 2006, 2009), respectievelijk organisatiekundige en hoogleraar bestuurskunde, en door Jos van der Lans (2005, 2008, 2010), cultuurpsycholoog en publicist. In alle publicaties waart de geest van Lipsky rond, niet alleen door expliciete verwijzingen maar meer nog vanwege aandacht voor velerlei spanningsvelden in en rondom de frontlinie. Ondanks opvallende parallellen ontbreken bij de latere auteurs verwijzingen naar het funderende werk van De Savornin Lohman; Hartman en Tops (2005) verwijzen naar de organisatie-theorie voor de herkomst van het begrip 'frontlinie' (p. 20). Het concept van de frontliniewerker heeft zich in de uiteenlopende bronnen ondanks hun inhoudelijke verwantschap niet op rechtlijnige en eenduidige wijze ontwikkeld.

Context

De context van het concept van de frontliniewerker is in de geraadpleegde bronnen tweeledig: De Savornin Lohman verheldert de ideologische spanningsvelden rondom de frontlinie, terwijl Van der Lans de frontlinie binnen een context van publieke desintegratie situeert.

Ideologische spanningsvelden

In de benadering van De Savornin Lohman kunnen drie overwegend ideologische spanningsvelden rondom de frontlinie worden onderscheiden: het maatschappelijke, het levensbeschouwelijke en het professionele spanningsveld (zie vooral De Savornin Lohman & Raaff, 2008).

Het maatschappelijke spanningsveld. Het maatschappelijke spanningsveld heeft betrekking op de tegenstelling tussen publiek en privaat. De Savornin Lohman maakt gebruik van Habermas' terminologie om de frontlinie te positioneren tussen enerzijds het systeem van instelling of overheid inclusief de daarmee gegeven taak of opdracht en anderzijds de leefwereld van cliënt of burger met zijn behoeften.

Het levensbeschouwelijke spanningsveld. De Nederlandse frontlinie is volgens De Savornin Lohman van oudsher ingebed in het publieke spanningsveld tussen drie levensbeschouwelijke visies en de hieruit voortvloeiende politieke aanpak van sociale problemen: de christelijke benadering kiest voor verbondenheid op basis van particulier initiatief, de liberale invalshoek benadrukt het belang van vrijheid en stelt de markt centraal, terwijl de sociaaldemocratische aanpak solidariteit via de overheid wil realiseren.

Het professionele spanningsveld. De Savornin Lohman situeert de frontlinie tevens binnen het spanningsveld tussen twee professionele praktijken: recht en hulp. Beide praktijken zijn gericht op het realiseren van een humanitaire samenleving door het bevorderen van sociale integratie en individuele bestaanskwaliteit. Rechtenethiek is echter gebaseerd op objectieve universaliteit (regels en procedures), terwijl zorgethiek berust op intersubjectieve contextualiteit (verbondenheid en communicatie).

De Savornin Lohman wijst er op dat Nederland zich van minimale nachtwakersstaat via democratische rechtsstaat tot uitgebreide verzorgingsstaat heeft ontwikkeld. Dit ging gepaard met het ontstaan van professionele instellingen, die de nieuwe taken van de overheid op het vlak van de sociale grondrechten moesten realiseren (sociaaldemocratische visie). Professionalisering leidde echter onvermijdelijk ook tot bureaucrativering en daarmee niet alleen tot het oplossen maar ook tot het veroorzaken van sociale problemen. Sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw schuift de overheid weer taken door naar markt (liberale visie) en particulier initiatief (christelijke visie). In grote lijn kan echter ook rond de millenniumwisseling nog worden gesproken van toenemende institutionalisering, juridisering en bureaucrativering, waardoor recht en systeem (publiek) dominant zijn ten koste van hulp en leefwereld (privé). Inmiddels ontwikkelt de verzor-

gingsstaat zich tot een participatiesamenleving; Van der Lans spreekt van een prikkelstaat.

Publieke desintegratie

Van der Lans (2005, 2008, 2010) situeert de frontlinie in de samenleving, analoog aan De Savornin Lohman, op het snijvlak van de alledaagse problematiek in de leefwereld en de bureaucratische complexiteit van de systeemwereld. In zijn cultuuranalyse kunnen vijf hoofdlijnen worden onderscheiden, die in hun onderlinge samenhang vooral een beeld van publieke desintegratie oproepen.

De mondige burger. De burger heeft zich geëmancipeerd van ondergeschikte onderdaan tot zelfbeschikkende heerser. De burger beweegt zich volgens Van der Lans als koning klant door de zelfbedieningszaak van BV Nederland, waar hij alleen wenst af te rekenen wat hij zelf nodig heeft.

De verloederende openbaarheid. De zelfbewuste burger is begonnen aan een opmars in de openbare ruimte, die hij steeds meer benut als privéruimte. Door een toenemend gebrek aan zelfcorrectie doen zich in de openbaarheid steeds meer problemen voor, variërend van kleine irritaties tot zinloos geweld. De burger is – met name door de explosief gestegen naoorlogse welvaart – weliswaar dik tevreden over zijn eigen leven, maar niet over de samenleving (vgl. Schnabel, 2004).

De machteloze overheid. De overheid verkeert in een gezagscrisis. De hedendaagse democratie pretendeert namelijk een nederige dienstbaarheid aan de privébelangen van burgers in een “client-centered society”. Deze dienstbaarheid kan ze echter niet waarmaken, want ‘de burger’ is een abstracte categorie en in het publieke domein dient het algemeen belang centraal te staan. De politiek is overmeesterd en bezet door buitenpolitieke krachten. Terwijl burgers oplossingen verlangen, hebben de partijen in het openbaar bestuur elkaar gegijzeld in procedurele onmacht.

De sleetse ideologie. Van der Lans schetst de teloorgang van de dienstverleningsideologie in drie fasen. (1) Paternalismetrauma. Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw wordt stevige kritiek geuit op de bevoogdende werkwijze van traditionele professionals. (2) Spijkerbroekenrevolutie. Als alternatief ontstaat het sociaalagogische wereldbeeld van de publieke dienstverlening: het geloof in de zelfontplooiing van het individu en de maakbaarheid van de samenleving, en de daarop gebaseerde quasiprofessionele attitude van engagement en solidariteit, tolerantie en cultuurrelativisme. (3) Geitenwollensokkentrauma. Van der Lans deconstrueert het sociaalagogische wereldbeeld door te laten zien dat de onderliggende opvattingen door uiteenlopende sociaal-culturele ontwikkelingen onhoudbaar zijn gebleken. Publieke professionals zijn hierdoor hun grote verhalen, hun legitimering kwijtgeraakt en verkeren in toenemende mate in onzekerheid en verwarring, vervreemding en vertwijfeling.

De afwezige professional. De professionele publieksgerichte dienstbaarheid is verloren gegaan. Terwijl de burgers mondiger zijn geworden en de maatschappelijke problemen op straat voor het oprapen liggen, zijn de publieke professio-

nals gedevalueerd van doortastende autoriteiten tot omzichtige dienstverleners die zich hebben verschanst in hun bureaucratische instellingen, waar problematiek en aanpak worden geïsoleerd van hun sociale context. Professionals ontberen direct contact met de sociale werkelijkheid, en de openbare ruimte ontbeert corrigerende professionals voor toezicht en handhaving.

Kern

De kern van het concept van de frontliniewerker in de geraadpleegde bronnen is tweeledig. Van der Lans legt vanuit het perspectief van de individuele professional de nadruk op een outreachende grondhouding, terwijl Hartman en Tops vanuit institutioneel perspectief het belang van frontlijnsturing benadrukken.

Eropaf!

Van der Lans (2005, 2008, 2010) verheldert de individuele kern van het concept van de frontliniewerker. Deze kern kan worden samengevat in de slogan: eropaf! Van der Lans spreekt ook wel van eropaf-professionals en duidt de vereiste transitie met een beeldspraak aan als: van garagehouder naar wegwacht. De therapie die hij voorstelt, is het spiegelbeeld van zijn diagnose: een doortastende overheid die aanwezige professionals in staat stelt het publieke leven te herontwikkelen in het algemeen belang op basis van een relationeel paradigma. Van der Lans pleit in navolging van Pieter Hilhorst (2009) voor samenredzaamheid. Hij signaleert de individualisering van de solidariteit: buurtbewoners willen elkaar wel helpen, echter niet vanwege de buurtcohesie maar op basis van een persoonlijke relatie. Het contact tussen burgers ontstaat echter niet langer vanzelf; vanwege de hedendaagse verlegenheid om hulp te vragen, aan te bieden en te accepteren, moet de verbinding geactiveerd worden door de professional.

Frontliniewerkers zijn op betekenisvolle wijze aanwezig, enerzijds als één-op-één-professionals in de leefwereld van cliënten, met wie ze directe en vaste contacten onderhouden, en anderzijds als sociale makelaars in de buurt, waar ze de sociale bekwaamheden van en de sociale netwerken tussen burgers versterken. Deze aanwezige professionals handelen persoonsgericht en kleinschalig, probleemgericht en oplossingsgericht, initiatiefrijk en proactief, stimulerend en sturend, handhavend en corrigerend, en dat vereist professionele beslissingsruimte. Frontliniewerkers moeten vooral een goed evenwicht vinden tussen mededogen en kordaatheid, een bijzondere vorm van oordelend en handelend vermogen die in zichzelf paradoxaal is en dus veel vergt van professionals.

Frontlijnsturing

Van der Lans omschrijft bureaucratie als een paradoxale vorm van systeemintelligentie die het tegendeel bewerkstelligt van wat wordt beoogd. De Savornin Lohman wijst op de onmogelijkheid om sociale vernieuwing enkel van bovenaf te sturen en op de noodzaak van een cyclisch in plaats van een lineair beleidsproces. Een uitwerking van deze opvattingen kan worden gevonden bij Hartman en

Tops, naar wie Van der Lans expliciet verwijst. Zij verstaan onder de frontlinie “de publieke werkvloer”, dat wil zeggen de directe interactie binnen de publieke dienstverlening tussen burgers en professionals, in het bijzonder de interventies in de leefwereld van burgers in het kader van de uitvoering van het sociaal beleid van de grote steden dat vooral gericht is op veiligheid en leefbaarheid. Hartman en Tops (2005) onderscheiden drie sturingsmechanismen en twee sturingsperspectieven, en benadrukken het belang van externe afstemming en interne consistentie (vgl. Mintzberg, 1983).

Sturingsmechanismen. In de drie sturingsmechanismen die Hartman en Tops onderscheiden, kunnen Freidson's arbeidslogica's (2001) worden herkend: sturing door regels wordt expliciet in verband wordt gebracht met bureaucratie, sturing op prestaties wordt gekoppeld aan het “New Public Management”, dat marktwerking in de publieke sector trachtte te introduceren, en sturing via personen wordt gerelateerd aan professionaliteit.

Sturingsperspectieven. Hartman en Tops wijzen op de spanning tussen enerzijds de institutionele ontwerplogica van het beleid en anderzijds de situationele actiologica van de uitvoering. Beleidssturing (via democratie, politiek en bureaucratie) moet daarom volgens hen worden aangevuld met frontlijnsturing (vanuit de directe uitvoering). Zij pleiten voor realistisch organiseren: de organisaties moeten zich voegen naar het uitvoerend werk, en niet omgekeerd. De complexe, dynamische en meervoudige problematiek in de grote steden vraagt om interventieteams: flexibele samenwerkingsverbanden over de grenzen en begrenzingen van organisaties en disciplines heen, in dienst van het leveren van maatwerk in de frontlinie. Van der Lans spreekt op vergelijkbare wijze van antibureaucratische teams.

Hartman en Tops proberen aan te tonen dat alle drie de sturingsmechanismen vanuit beide perspectieven zowel positieve als negatieve effecten kunnen opleveren. Hierbij valt echter op dat hun beschrijving van de vanuit het frontlijnperspectief negatieve functie van sturing via personen in feite op kritiek op het overheersen van het beleidsperspectief berust. Hartman en Tops (2005) stellen namelijk: “De toewijding en scherpheid van personen kan weggeorganiseerd worden als met onvoldoende oog voor de context waarin zij moeten functioneren gestuurd wordt.” (p. 81). Omdat tegenargumenten feitelijk ontbreken, is hun betoog impliciet een pleidooi voor professionaliteit in de frontlijn. Uit hun argumentatie volgt dat hierbij de andere sturingsmechanismen binnen specifieke randvoorwaarden een zinvolle aanvulling kunnen betekenen: sturing op prestaties (markt) kan de resultaatgerichtheid bevorderen, mits relevante indicatoren worden gebruikt, en sturing op regels (bureaucratie) kan werkers rugdekking en houvast verschaffen, althans indien hierdoor hun daadkracht niet overruled wordt.

Logische positionering

De logische positionering van de frontliniewerker is niet eenvoudig te bepalen, zowel door de onderlinge verschillen tussen de geraadpleegde bronnen als ook

door de complexiteit binnen elk van deze bronnen afzonderlijk. Gemeenschappelijk aan de verschillende benaderingen is echter dat vooral het verticale spanningsveld tussen publieke en private logica constitutief is voor het concept van de frontliniewerker, zowel op conceptueel niveau (vooral bij De Savornin Lohman) als in praktijkbeschrijvingen (vooral bij Hartman en Tops). Bovendien is bij alle auteurs professionaliteit niet zonder meer een oplossing maar ook een probleem. De Savornin Lohman (1990) verbindt professionaliteit nu eens met standaardisering en classificatie en dan weer met individugerichte expertise. Volgens De Savornin Lohman en volgens Van der Lans kan professionalisering (via specialisering en institutionalisering) leiden tot bureaucratisering. Toch bezit bij De Savornin Lohman de frontliniewerker onmiskenbaar een professionele identiteit. Voor Van der Lans lijkt het vermijden van bureaucratie belangrijker te zijn dan het bevorderen van professionaliteit. Hij verwerpt marktwerking vooral omdat hierdoor bureaucratisering in de hand wordt gewerkt, terwijl De Savornin Lohman de mogelijkheid openhoudt dat marktwerking ook positieve effecten heeft. Hartman en Tops lijken een evenwicht tussen de logica's van markt, bureaucratie en professionaliteit op het oog te hebben, terwijl hun argumentatie, zoals in het voorgaande reeds is betoogd, feitelijk het primaat van professionaliteit impliceert.

Ideaaltypische karakterisering

Ondanks de hybride en ook enigszins ambigue positionering van de frontliniewerker kan toch een karakterisering van dit concept uit de geraadpleegde bronnen worden gedestilleerd die in grote lijnen en tamelijk volledig overeenstemt met het ideaaltypisch model van professionaliteit.

Focus

Uit de geraadpleegde bronnen kan worden afgeleid dat de frontliniewerker een professionele missie en een professionele verantwoordelijkheid bezit.

Beroepsideaal. Volgens De Savornin Lohman is de frontliniewerker gericht op het realiseren van een humanitaire samenleving door het bevorderen van sociale integratie en individuele bestaanskwaliteit. Van der Lans stelt sociale cohesie centraal, vooral vanuit het perspectief van leefbaarheid en veiligheid in de buurt. Dit perspectief staat ook bij Hartman en Tops centraal, echter niet zozeer als professionele missie maar primair als overheidsbeleid. De geraadpleegde bronnen wijzen op het belang van intrinsieke motivatie, betrokkenheid, compassie, passie, gedrevenheid, bevlogenheid, toewijding en commitment.

Praktijksituaties. Uit alle geraadpleegde bronnen blijkt het uitdagende karakter van de complexe frontliniewerkzaamheden. Hartman en Tops karakteriseren het meest volledig de professionele situatie in de frontlijn: complex, ondoorzichtig, onvoorspelbaar, grillig, gevarieerd, veelzijdig, verweven, gestapeld, dynamisch, uniek, beladen, spanningsvol, conflictueus, urgent.

Werkzaamheden

De werkzaamheden van frontliniewerkers kunnen op grond van de geraadpleegde bronnen zonder noemenswaardig voorbehoud als professioneel worden gekwalificeerd.

Waardevol maatwerk. Hartman en Tops wijzen op het belang van maatwerk. Het waardegeladen karakter van de werkzaamheden blijkt impliciet uit de voorgaande schets van het professionele ideaal.

Taakgebieden. Uit de geraadpleegde bronnen kan een volledig professioneel takenpakket worden gereconstrueerd. De frontliniewerker is een generalistische professional met een sterke focus op de uitvoerende werkzaamheden. Karakteristiek is een laagdrempelige en proactieve, integrale en regisserende benadering. Hierbij bestaat een precair evenwicht tussen ondersteuning en begrenzing, zorg en repressie, emancipatie en disciplineren. Ook informeren, belangenbehartiging, bemiddeling, doorverwijzing, preventie en signalering behoren tot het takenpakket. Hartman en Tops en ook Van der Lans spreken van het huisartsmodel (vgl. Tonkens, 2008). Frontliniewerk vraagt volgens Hartman en Tops bovendien om onderlinge afstemming en flexibele samenwerking over de grenzen van disciplines en organisaties heen. Frontliniewerkers zijn netwerkers, zoals ook uit de benadering van Van der Lans blijkt. Vooral De Savornin Lohman (2009) benadrukt het belang van professionalisering, die bij Hartman en Tops vooral in de uitvoerende beroepspraktijk gestalte lijkt te moeten krijgen en bij Van der Lans zelfs primair een kwestie van ervaring lijkt te zijn.

Expertise

Ook de expertise van frontliniewerkers bezit een professioneel karakter.

Persoon. Terwijl Abbott (1988) stelt dat professionaliteit de expertise in de persoon verankert, lijkt bij Hartman en Tops en bij Van der Lans de expertise zelfs met de persoon samen te vallen. Zij relativiseren het belang van opleiding; het gaat vooral om ervaring en intuïtie, situationele en contextuele gevoeligheid, inlevingsvermogen en improvisatievermogen. De frontliniewerker moet communicatief, stabiel, alert, snel, doortastend, accuraat zijn. Van der Lans spreekt van “streetwise professionals” (vgl. Engbersen, Snel en Weltevrede, 2005). In deze bronnen lijkt de expertise van de frontliniewerker niet zozeer een professioneel als wel een ambachtelijk karakter te bezitten; dit is overigens bij De Savornin Lohman niet het geval.

Beslissen. Alle geraadpleegde bronnen onderkennen het belang van beslissingsruimte. Discretionaire ruimte is volgens Hartman en Tops noodzakelijk om in te kunnen spelen op specifieke situaties. Van der Lans constateert dat het mandaat de facto bij de instellingen ligt en pleit voor meer ruimte voor individuele professionals in de vorm van aanwezigheidsmacht, beslissingsmacht, doorzettingsmacht en sturingsmacht.

Kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie. Bij Hartman en Tops (2005) loopt aandacht voor effectiviteit en kwaliteit van de werkzaamheden als een rode

draad door het betoog. Zij wijzen tevens op het belang van creativiteit, improvisatie en innovatie. Ook Van der Lans besteedt hier aandacht aan.

Verankering

Frontliniewerkers bevinden zich vooral tussen burger en overheid. Uit de benadering van Hartman en Tops kan worden afgeleid dat ze binnen deze positionering een dubbele functie vervullen: voor de overheid fungeren ze als ogen en oren in de stad (vgl. Tonkens, 2008) en voor de burgers zijn ze als handen en voeten het visitekaartje van de overheid (vgl. Lipsky, 1980).

Beroep. Van der Lans signaleert dat in Nederland het professionele bewustzijn en de beroepsverbondenheid gering is; professionals zijn meer geïnteresseerd in hun rechtspositie als werknemer dan in hun ontwikkeling als professional. In de andere bronnen blijft de interne cohesie van professies onderbelicht.

Samenwerking. De geraadpleegde auteurs zijn unaniem van mening dat de uitvoerende werkzaamheden het uitgangspunt moeten vormen voor de organisatie van de werkprocessen in de publieke dienstverlening en dat frontliniewerkers moeten samenwerken over de grenzen van disciplines en instellingen heen. Hartman en Tops wijzen er op dat dit niet alleen veel operationele ruimte vereist maar ook strakke bestuurlijke regie op doelen en resultaten.

Samenleving. De geraadpleegde bronnen wijzen unaniem zowel op het grote belang als op de feitelijke zwakte van de externe ondersteuning van frontliniewerk. Van der Lans stelt dat bureaucratische controle van het werk gebaseerd is op wantrouwen en daardoor averechts uitpakt: professionals ontduiken controle juist door middel van quasivoorbeeldig gedrag conform de bureaucratische richtlijnen, de zogeheten performance paradox. Publieke verantwoording dient zijns inziens gebaseerd te zijn op vertrouwen en primair in dienst te staan van professionele leerprocessen. Frontliniewerk wordt volgens Hartman en Tops onderschat en ook ondergewaardeerd. Bovendien is de legitimiteit van het uitvoerende werk volgens hen contextueel en dynamisch: ze is niet bij voorbaat gegeven maar moet in elke situatie telkens weer opnieuw worden verdiend. Dit maakt werkers kwetsbaar; institutioneel vertrouwen en bestuurlijke rugdekking zijn noodzakelijk. De Savornin Lohman (2009) signaleert bij het optreden van interventieteams een spanning tussen enerzijds voldoende publieke en politieke legitimiteit in de vorm van draagvlak vanwege bestrijding van overlast en anderzijds tekortschietende juridische legitimiteit door schending van grondrechten op het vlak van privacy. Een complicatie is bovendien dat de verschillende disciplines binnen zulke teams onder verschillende rechtsgebieden vallen, zoals strafrecht, civiel recht en bestuursrecht.

Theoretische robuustheid

Bij de theoretische robuustheid van het concept van de frontliniewerker als beeld van de professional kunnen op meerdere punten kanttekeningen worden gemaakt; toch is het al met al een krachtig organisatiebeeld van de professional.

Volledig. De conceptualisering van de frontliniewerker op basis van de geraadpleegde bronnen biedt als geheel een tamelijk volledig beeld van de professional. Enkel de interne cohesie van professies blijft onderbelicht, wat lijkt te wijzen op een zwakke professionele inbedding van de frontliniewerker.

Congruent. De geraadpleegde bronnen zijn geen van alle geheel congruent met de professionele logica van het ideaaltypisch model. In de uitwerking van Hartman en Tops en van Van der Lans bestaat een spanning tussen de publieke en de professionele logica: de relatie tussen professional en cliënt is primair een verhouding tussen burgers. Van der Lans ontzegt sociale professionals zelfs specialistische expertise; het betreft zijns inziens niet meer dan generieke kennis die dicht in de buurt van algemene mensenkennis en levenservaring komt, waardoor de basis voor een professioneel monopolie ontbreekt. De Savornin Lohman beschrijft de discretionaire ruimte op ambivalente wijze: enerzijds moet de bijbehorende onzekerheid door de frontliniewerker worden gekoesterd als een juist soort pijn die hem behoedt voor onverschilligheid, maar anderzijds kan deze ruimte door middel van standaardisering en protocollering wel worden gestructureerd; enerzijds bewegen frontliniewerkers zich binnen de wettelijke kaders, terwijl zij anderzijds toch ook sluiptwegen buiten de regelgeving om creëren.

Inclusief. Het past wellicht bij het karakter van de frontliniewerker dat het concept moeilijk te situeren is binnen het professionele domein. Wanneer benadrukt wordt dat vanuit een humanitaire optiek complexe problematiek wordt aangepakt, zoals vooral De Savornin Lohman doet, dan valt het concept haast samen met professionaliteit als zodanig en is het zonder meer inclusief. Wanneer daarentegen het publieke karakter of veiligheid en leefbaarheid centraal worden gesteld, zoals vooral bij Hartman en Tops maar ook bij Van der Lans het geval is, dan lijkt het concept eerder op specifieke professies betrekking te hebben en is het juist niet inclusief. En wanneer nuchter geconstateerd wordt dat elke professie naast frontliniewerkers ook specialisten in de tweede en derde lijn kent, dan gaat het eerder om een specifiek type van professionaliteit dan om een alomvattend beeld van de professional, zodat ook dan het concept niet inclusief is.

Exclusief. In de benadering van De Savornin Lohman is de frontliniewerker onmiskenbaar exclusief een professional. Dit is juist niet het geval bij Van der Lans. Hij hecht meer waarde aan het bestrijden van bureaucratie dan het bevorderen van professionaliteit en ontkent bovendien dat sociale professionals specialistische expertise bezitten. Hartman en Tops identificeren professionaliteit met ambachtelijkheid en hun praktijkvoorbeelden lijken ook overwegend betrekking te hebben op een opleidingsniveau onder hoger onderwijs, zodat ook bij hen het concept bepaald niet exclusief is.

Zwaartepunt. Het zwaartepunt van het concept van de frontliniewerker ligt bij Hartman en Tops en bij Van der Lans bij het werk in de frontlinie, dus bij de directe uitvoering. Bij De Savornin Lohman ligt het zwaartepunt bij de discretionaire ruimte. Samenvattend zou het zwaartepunt van dit beeld van de professional kunnen worden omschreven als discretionaire uitvoering, dus als synthese

van regisseren en realiseren, want de uitvoerende werkzaamheden van de frontliniewerker als praktijkideaal gaan gepaard met ruime beslissingsbevoegdheden.

Meerwaarde. Het concept van de frontliniewerker bezit ontegenzeggelijk een belangrijke meerwaarde, maar deze is op het eerste gezicht bij de verschillende bronnen niet hetzelfde. De Savornin Lohman verheldert de ideologische spanningsvelden rondom de professionele situatie in de frontlinie. Van der Lans analyseert de culturele achtergrond van de professionele handelingsverlegenheid. Hartman en Tops verhelderen de eigenstandigheid en de complexiteit van de frontlijnuitvoering evenals de inbedding en aansturing die hiervoor nodig zijn. Ondanks dit verschil in benaderingen en accenten kan ook een gemeenschappelijke noemer in de meerwaarde van het concept van de frontliniewerker worden onderscheiden. De frontliniewerker is namelijk een professional die je bij wijze van spreken om een boodschap kunt sturen. Het is een doener en doorzetter, een vastbijter en afmaker die de volle verantwoordelijkheid op zich neemt voor het eindresultaat en daarmee voor de effectiviteit en kwaliteit van zijn handelen. Volgens De Savornin Lohman is een goede frontliniewerker niet bang met de voeten in de modder te staan en vuile handen te maken. Hij kan als holistische generalist en spin in het web een substantiële bijdrage leveren aan de humanisering van de samenleving. Hartman en Tops spreken van iemand die bereid is de kolen uit het vuur te halen. Volgens Van der Lans knappen frontliniewerkers op de sociale werkvloer van de samenleving het vuile werk op. Zij zijn het die zich richten op de moeilijkste groepen en de boel bij elkaar houden. Al deze omschrijvingen van de meerwaarde van dit concept kunnen worden samengenomen in de voorgaande omschrijving van het zwaartepunt: discretionaire uitvoering.

Beeldkwaliteit. De frontliniewerker is zonder meer een theoretisch concept. Dit concept is echter wel nog steeds in ontwikkeling, en deze ontwikkeling verloopt bovendien niet rechtlijnig en eenvormig, zodat het concept als het ware een bewegend en ook een enigszins diffuus beeld is. Het concept van de frontliniewerker heeft bij De Savornin Lohman betrekking op professioneel functioneren als publieke dienstverlener, terwijl bij Hartman en Tops en bij Van der Lans het publieke doel belangrijker lijkt te zijn dan het professionele karakter van de realisering. Inherent aan het concept is hoe dan ook een zekere spanning tussen vooral de professionele en de publieke logica. Bij alle auteurs is het concept van de frontliniewerker zonder meer een gepersonificeerd praktijkideaal. Al met al is de frontliniewerker een enigszins divergerend theoretisch concept van een gepersonificeerd praktijkideaal voor professioneel functioneren in de frontlinie van de publieke dienstverlening door middel van discretionaire uitvoering.

Beeldsamenhang

Waar vooral de straatniveaubureaucraat maar ook de bureaucratische professional een in de kern bureaucratisch probleem verwoorden en de intrapreneur een vooral commerciële oplossing biedt, daar belichaamt de frontliniewerker een op-

lossing die op een mengeling van vooral de publieke en de professionele logica berust.

Straatniveaubureaucraat. De frontliniewerker is als het ware de emancipatie van de straatniveaubureaucraat: de publieke professional die zich bevrijdt uit de bedompte bureaucratische krochten van overheidsinstellingen om de soms frisse, soms ook ronduit verrotte, maar altijd levensechte lucht van de openbare ruimte op te snuiven.

Bureaucratische professional. Van der Lans verwijst expliciet naar de bureaucratische professional van Mintzberg (1983) als het probleem waar de frontliniewerker een oplossing voor moet zijn. De interventieteams die Hartman en Tops bespreken, lijken in meerdere opzichten op de adhocratie die Mintzberg beschrijft.

Intrapreneur. De frontliniewerker lijkt in veel opzichten de publieke en ook de professionele variant van de commerciële intrapreneur te zijn. Beide personificaties weten vanuit hun bevlogenheid voldoende kracht te genereren om zich ondanks bureaucratische beperkingen te richten op het verwerkelijken van hun missie. Vooral Van der Lans (2008) verzet zich op een wijze tegen bureaucratie die sterke verwantschap met de attitude van de intrapreneur vertoont: “Welbeschouwd is het een wonderlijke maatschappelijke prestatie: we werken met vele honderdduizenden dagelijks aan een [bureaucratisch] beheersingssysteem waarvan we tegelijkertijd met z’n allen steeds nadrukkelijker zeggen dat het pervers en krankzinnig is. [...] Om de [bureaucratische] machinerie tot redelijkheid te bewegen zouden professionals daarom medewerking aan niet-functionele verantwoordingsystemen moeten opschorten.” (pp. 58, 107). Zowel de intrapreneur van Pinchot als de frontliniewerker van Hartman en Tops is afhankelijk van een sponsor, gaat zonodig onconventioneel te werk en vraagt liever om vergiffenis dan om toestemming. Toch is de frontliniewerker bij Hartman en Tops en bij Van der Lans eerder de uitvoerder van de (publieke) vernieuwing als middel tot probleemoplossing, terwijl de intrapreneur eerder de aanjager en gangmaker van de (commerciële) vernieuwing als een doel in zich is.

Praktische relevantie

Het concept van de frontliniewerker is als organisatiebeeld van de professional in meerdere opzichten relevant voor de beroepspraktijk. Kenmerkend voor dit concept is dat in de geraadpleegde bronnen niet alleen vanuit het theoretisch concept naar de beroepspraktijk wordt geredeneerd, maar dat ook omgekeerd vanuit inzicht in ontwikkelingen binnen de beroepspraktijk het theoretisch concept wordt ontwikkeld. Voor het bepalen van enerzijds de potentie en het gebruik van het concept en anderzijds zijn referentie en verspreiding kunnen en moeten in dit geval dus dezelfde bronnen worden geraadpleegd. Het concept van de frontliniewerker is daarmee bij uitstek een praktijktheorie, vooral bij Hartman en Tops en ook bij Van der Lans.

Potentie en gebruik

De frontliniewerker is als concept van professionaliteit een identificatiemodel en een inspiratiebron voor de beroepsuitoefening en de beroepsontwikkeling van individuele professionals in de frontlinie. Zowel Van der Lans als Hartman en Tops beschrijven uiteenlopende inspirerende praktijksituaties en verwijzen bovendien naar inspirerende publicaties over de frontlijn. Het concept kan ook worden gebruikt als legitimatiekader voor het belang en de eigenheid van professionele frontlijnactiviteiten, vooral ook in contrast met te ver doorgesloten en daarmee ineffectieve professionele specialisatie waardoor problemen en ook personen te veel op een geïsoleerde wijze worden benaderd (zie vooral Van der Lans 2010; vgl. ook Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006 en Van Ewijk, 2010). Het concept is echter niet geschikt als blauwdruk voor professies, omdat geen enkele professie gereduceerd kan worden tot generalistische frontlinieactiviteiten maar ook meer gespecialiseerde activiteiten buiten de frontlinie omvat.

Referentie en verspreiding

Kenmerkend voor het beeld van de frontliniewerker is dat het onderscheid tussen enerzijds potentie en gebruik en anderzijds referentie en verspreiding niet zo zinvol is. De auteurs die het concept van de frontliniewerker beschrijven en ontwikkelen, benoemen en bespreken namelijk een veelheid van beroepen die dekkend is voor verspreiding en gebruik. Centraal in de conceptualisering van de frontliniewerker staat de publieke dienstverlener, de professional die werkzaam is in de publieke sector. Van der Lans schat dat het in Nederland om meer dan een miljoen beroepsbeoefenaars gaat. Hij verwijst naar werkzaamheden op het vlak van opleiden, werken, wonen, samenleven, veiligheid en gezondheid. Hartman en Tops signaleren het ontstaan van nieuwe (ook niet-professionele) functies buiten de hiërarchische lijnen van organisaties om, zoals stadswachten, buurtregisseurs en veiligheidscoördinatoren.

Dit alles neemt niet weg dat het concept en de benaming van de frontliniewerker in Nederland ingeburgerd zijn geraakt, vooral binnen de sociale sector. Zo raadpleegt het kennisinstituut Movisie jaarlijks een zogeheten frontliniepanel en kent *TSS: Tijdschrift voor sociale vraagstukken* de rubriek *Duwen en trekken* waarin frontliniewerkers worden geportretteerd (zie bv. Bussink, 2011a/b). Met deze verspreiding zijn ook allerlei varianten voor de benaming van dit concept in omloop gekomen, zoals uitvoerder in de frontlinie (Van der Laan, 1998), frontlinieprofessional (Roes, 2007, p. 37), frontprofessional (Van der Lans, 2010, p. 49), frontlijner (Hartman & Tops, 2005, p. 41; Van der Lans, 2010, p. 156), frontlijnfunctionaris (Hartman & Tops, 2006, p. 68) en frontsoldaat (Roes, 2008, p. 37). Ook in recentere op Lipsky voortbouwende Engelstalige literatuur is het niet ongebruikelijk om te spreken van de “frontline worker” als een descriptieve aanduiding van het type professional waar het concept van de straatniveaubureaucaat betrekking op heeft (zie bv. Ellis, Davis & Rummery, 1999 en Ellis, 2007), maar hierbij gaat het uiteraard niet om de verspreiding van het Nederlandse concept van de frontliniewerker.

Sociaal werker. Everett, Homstead en Drisko (2007) rapporteren over kwalitatief onderzoek naar empowerment bij gezinsondersteuning in probleemwijken. Zij onderscheiden zes stadia en beschrijven de uitdagingen voor en strategieën van werkers in elk stadium, zoals de rolverandering van individugerichte therapeut naar gemeenschapsgerichte facilitator. Lindhorst, Casey en Meyers (2010) rapporteren over kwalitatief onderzoek naar de receptiviteit en responsiviteit van bijstandswerkers met betrekking tot huiselijk geweld. Op grond van het bieden van ondersteuning, het stellen van verhelderende vragen en het presenteren van relevante informatie onderscheiden zij vijf niveaus van professioneel handelen. In beide studies wordt afwisselend gesproken van sociaal werkers en frontliniewerkers zonder dat deze aanduidingen nader worden toegelicht, wat betekent dat de sociaal werkers in kwestie als vanzelfsprekend als frontliniewerkers worden beschouwd.

Thuiszorgmedewerker. Doty, Kasper, Litvak en Taylor (1994) vergelijken de thuiszorg van publieke en commerciële aanbieders met elkaar op basis van onderzoek op verschillende aspecten zoals klanttevredenheid en loonkosten. White (1994) schetst kort een project gericht op het werven en opleiden van een reservoir van gekwalificeerde werkers voor de thuiszorg. In beide gevallen wordt zonder nadere toelichting zowel gesproken van thuiszorgmedewerkers als van frontliniewerkers. Medewerkers van de thuiszorg worden dus als frontliniewerkers beschouwd.

Tot besluit

Het concept van de frontliniewerker is een krachtig organisatiebeeld van de professional. Strikt genomen heeft dit concept weliswaar betrekking op de meer generieke professional in de openbaarheid en niet op de meer gespecialiseerde professional op de achtergrond, maar de kracht van dit concept reikt verder dan de frontlinie. Waarschijnlijk kunnen ook specialistische professionals in de tweede en derde lijn baat hebben bij een frontliniementaliteit als antidotum voor bureaucratische verstikking van de professionele toewijding. Een valkuil van het concept vanuit professioneel perspectief is wel dat de publieke probleemgerichtheid de professionele missie gaat overschaduwden, waardoor een specifieke humanitaire kern ontbreekt waaromheen expertise en praktijk, inbedding en legitimatie zich op professionele wijze kunnen uitkristalliseren. Hierdoor wordt de beroepspraktijk gevoelig voor ideologische en beleidsmatige bevliegingen, voor grenzeloze ambities. De publieke logica wil namelijk nog wel eens bevlogen jongelingen naar het front sturen met een onduidelijke opdracht, een gebrekkige wapenrusting, onvoldoende munitie en ontbrekende rugdekking.

6.6 De categorie organisatiebeelden

Voor de analyse van potentiële organisatiebeelden is in dit hoofdstuk bewust gekozen voor een enigszins ruime selectie van concepten van professionaliteit. Hierbij is gebleken dat de straatniveaubureaucraat, de bureaucratische professional en de commerciële professional niet in strikte zin als een organisatiebeeld van de professional kunnen worden beschouwd, en wel omdat het eigenlijk geen praktijkidealen voor professioneel functioneren zijn. Deze concepten bieden te weinig houvast om het ideaaltypisch model van professionaliteit te verwerkelijken in een bureaucratische of commerciële context. Hierdoor zou het vermoeden kunnen ontstaan dat het niet zinvol is beelden van de professional te construeren voor organisatorische contexten die op gespannen voet staan met de professionele logica van het ideaaltypisch model. Toch is dat niet juist. In deze analyse is namelijk ook aandacht besteed aan de adhocratie (Toffler, 1970; Mintzberg, 1983) als een organisatievorm die goed past bij professioneel functioneren. Wanneer echter wordt gepoogd het organisatiebeeld van de adhocratische professional te ontwikkelen, dan blijkt dat dit niets oplevert. Een professional voelt zich in een adhocratische organisatie namelijk als een vis in het water omdat hij niet belemmerd wordt zijn professionele missie in samenwerkingsverbanden optimaal te verwerkelijken, zodat de conceptualisering van de adhocratische professional geen toegevoegde waarde heeft ten opzichte van het ideaaltypisch model van professionaliteit. De conclusie is dan ook dat voor de constructie van een zinvol beeld van de professional juist enige frictie tussen het ideaaltypisch model van professionaliteit en de organisatorische context nodig is, maar dat de conceptualisering wel houvast moet bieden om deze frictie als professional op een constructieve wijze te hanteren. Zonder contextuele frictie is de constructie van een organisatiebeeld van de professional als praktijkideaal immers overbodig.

Tussen ideaaltypische professionaliteit en reëel bestaande arbeidsorganisaties bestaat nogal wat frictie, zo suggereren de in dit hoofdstuk geanalyseerde concepten van professionaliteit. Enerzijds is enigerlei organisatorische verankering meer dan wenselijk om professionele werkzaamheden uit te kunnen voeren, anderzijds lijkt elke feitelijke organisatorische verankering een adequate realisering van de professionele missie ook aanzienlijk te bemoeilijken. Organisaties lijken vanuit professioneel perspectief tegelijk een noodzakelijk hulpmiddel en een ongewenst obstakel. Hartman en Tops (2009) waarschuwen dan ook voor de valkuil van eindeloze reorganisaties: de complexiteit en dynamiek van de werkelijkheid laat zich niet adequaat organiseren, en organisatorische ingrepen leiden altijd weer af van de uitvoerende werkzaamheden. Beter is het dwars door de bestaande organisatiestructuren heen te organiseren. De intrapreneur is een aanjager die dat voor elkaar kan krijgen en de frontliniewerker is een uitvoerder die hierbinnen kan functioneren. Beide organisatiebeelden herbergen, om met Nietzsche (1883) te spreken, nog voldoende chaos om een dansende ster voort te brengen. Weliswaar bezit de intrapreneur commerciële en de frontliniewerker publieke wortels, toch kunnen beide concepten fungeren als zinvolle organisatiebeelden

van de professional. Deze concepten representeren namelijk twee zinvolle deelperspectieven op de organisatorische kant van professionaliteit, te weten vernieuwen en verwerklijken. Professionaliteit als de organisatie van arbeid lijkt gebaat bij een synthese van enerzijds de energieke ongebondenheid en de creatieve innovatie van de intrapreneur en anderzijds de probleemgeoriënteerde daadkracht en de kwalitatieve effectiviteit van de frontliniewerker.

HOOFDSTUK 7

Expertisebeelden

Die Wahrheit wohnt selten dort, wo man ihr Tempel gebaut und Priester ordiniert hat. (Nietzsche, 1867/1979, p. 978)

Een expertisebeeld is een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijk-ideaal voor professioneel functioneren inzake kennisontwikkeling. In dit hoofdstuk komen vijf expertisebeelden van de professional aan bod, achtereenvolgens de lerende professional, de kenniswerker, de reflectieve praktijkwerker, de wetenschappelijke praktijkwerker en de onderzoekende professional. Deze concepten vormen samen een duidelijk onderscheiden beeldencategorie, maar voldoen niet altijd in alle opzichten aan de identificatiecriteria voor beelden. Toch zijn al deze expertisebeelden in voldoende mate theoretisch robuust en praktisch relevant.

7.1 De lerende professional

Human beings are unique among all living organisms in that their primary adaptive specialization lies not in some particular physical form or skill or fit in an ecological niche, but rather in identification with the process of adaptation itself – in the process of learning. We are thus the learning species, and our survival depends on our ability to adapt not only in the reactive sense of fitting into the physical and social worlds, but in the proactive sense of creating and shaping those worlds. (Kolb, 1984, p. 1)

[T]he process of socialization into a profession becomes an intense experience that instills not only knowledge and skills but also a fundamental reorientation of one's identity. We refer to this orientation as a professional mentality. This mentality is pervasive throughout all areas of the professional life; it includes standards and ethics, the appropriate ways to think and behave, the criteria by which one judges value, what is good or bad. Learning style is an important part of professional mentality. (Kolb, 1984, p. 182)

Bronnen

Ofschoon de lerende professional een gangbare uitdrukking is (zie bv. Baart, 2006; Ranty, 2008; Spierts & Van Vliet, 2008; Gezondheidsraad, 2014), kon ze in dit onderzoek niet worden herleid tot een specifieke oerbron. Het gebruik van deze uitdrukking lijkt in uiteenlopende praktijktheorieën in hoofdzaak te berusten op het enigszins losjes en impliciet verbinden van ideeën over leren met opvattingen over professionaliteit, en doordat visies op leren en op professionaliteit aan veranderingen onderhevig zijn, is het concept van de lerende professional een bewegend beeld dat moeilijk te fixeren is. In de navolgende uitwerking van dit concept is gekozen voor de leertheorie van Kolb als vertrekpunt, terwijl andere leertheorieën in beperkte mate zijn gebruikt als aanvullingen. David A. Kolb, hoogleraar in gedrag in organisaties, publiceerde in 1975 samen met Ron Fry een eerste versie van zijn leertheorie en in 1976 de eerste versie van zijn leerstijltest. De belangrijkste bron voor het concept van de lerende professional is het boek *Experiential Learning: Experience as The Source of Learning and Development* uit 1984, waarin hij niet alleen een omvattend model voor ervaren leren ontwikkelde, maar dat ook relateert aan het leren van professionals.

Context

De context van het concept van de lerende professional is samengesteld uit drie onderling nauw samenhangende aspecten: de natuurlijke context waarbinnen de mens als lerende soort verschijnt, de culturele context waarin de lerende samenleving centraal staat, en de sociale context als mogelijke leeromgeving.

De natuurlijke context. Binnen de natuurlijke context is de mens volgens Kolb (1984) de lerende soort. Deze opvatting kan vanuit evolutiebiologisch perspectief worden verhelderd (vgl. Oudemans & De Jong, 1983). De mens behoort volgens deze invalshoek tot de hogere zoogdieren, net als bijvoorbeeld apen en

paarden. Hogere zoogdieren zijn doorgaans zogeheten nestvlinders: ze zijn door hun aangeboren instincten al snel na de geboorte zelfstandig. Mensen zijn daarentegen secundaire nestblijvers. Ze bezitten alle kenmerken van nestvlinders, maar lijken veel te vroeg geboren te worden. Ze komen relatief instinctarm ter wereld en blijven lang afhankelijk van verzorging. Wat andere hogere zoogdieren van nature meekrijgen, moeten mensen zich door middel van langdurige leerprocessen eigen maken. Een belangrijk voordeel hiervan is dat de mens minder gebonden is aan een specifieke leefomgeving. In de menselijke natuur is overigens niet alleen de noodzaak maar ook de mogelijkheid tot leren verankerd, met name door de ontwikkeling van slimme hersenen (hersenschors) en handige handen (rechtopgaande gang en oppositionele duim) evenals de coördinatie hiertussen; hierdoor hebben mensen letterlijk en ook figuurlijk greep op de werkelijkheid.

De culturele context. Binnen de cultuurhistorische context kan worden gesproken van de lerende samenleving. Mensen kunnen zich niet alleen als groep aanpassen aan uiteenlopende natuurlijke omstandigheden; binnen de groep kunnen individuen ook nog eens uiteenlopende taken in dit aanpassingsproces op zich nemen, de basis voor arbeidsdifferentiatie. Toffler (1970) illustreert met vele voorbeelden dat ontwikkelingen in de hedendaagse samenleving een exponentieel karakter bezitten: er is niet alleen sprake van voortdurende verandering, maar deze veranderingen verlopen ook nog eens in een steeds sneller tempo. Leren is volgens Kolb (1984) dan ook “a central lifelong task” in “the future learning society”. Leren is steeds meer ook “leren leren”, dat wil zeggen leren zelfstandig te leren (vgl. ook Toffler, 1970; Drucker, 1993; Vermunt, 1997).

De sociale context. De sociale context is ook een leeromgeving. Lave en Wenger (1991) laten zien dat de omstandigheden waarin mensen zich bevinden van grote invloed zijn op hun leeractiviteiten. Situaties waarin leren centraal staat, zoals (beroeps)opleidingen, kunnen het leren belemmeren, terwijl omstandigheden zonder expliciete leerdoelen het leren juist kunnen stimuleren. Vermunt (1992, 1997) spreekt van constructieve frictie: de juiste mate van uitdaging die is vereist om leerprocessen optimaal te laten verlopen: mensen moeten worden uitgedaagd net iets zelfstandiger te functioneren dan ze zonder stimulans geneigd zijn te doen. Kolb (1984) wijst op de beslissende invloed van de organisatiecultuur op het (levenslang) leren van professionals, een thematiek die sindsdien door velen verder is uitgewerkt als organisatieleeren (zie bv. Wierdsma & Swieringa, 2002). Kolb (1984) en ook Vermunt (1997) verwijzen naar het concept van de zone van naaste ontwikkeling, het verschil tussen de gerealiseerde en de potentiële ontwikkeling, als de individuele tegenhanger van deze meer situationele aspecten van leren: door voldoende ondersteuning en uitdaging kunnen mensen hun mogelijkheden verwerklijken.

Kern

De kern van het concept van de lerende professional is de innige verwevenheid van leerprocessen met alle aspecten van professionaliteit, variërend van de meest

specifieke werkzaamheden tot en met de professionele loopbaan als geheel. De lerende professional is regisseur van zijn eigen professionele leerprocessen. De belangrijkste leerpsychologische aspecten zijn het proceskarakter en de niveaus van leren evenals de samenhang met ontwikkeling.

Leren als proces. Leren vindt volgens Kolb (1984) plaats in alle facetten en gedurende alle fasen van het leven. Bij leren is de gehele mens met al zijn vermogens betrokken. Leren is een actieve en proactieve, een constructieve en zelfregulerende activiteit. Kolbs visie op het leerproces kan worden verhelderd met behulp van de machinemetafoor uit de systeemtheorie. De input voor het leerproces is ofwel concrete ervaring ofwel abstracte conceptualisering. De throughput komt tot stand door ofwel actief experimenteren ofwel reflectief observeren. Bij de output legt Kolb doorgaans de nadruk op kennis; hij definieert leren bijvoorbeeld als kenniscreatie door middel van de transformatie van ervaringen. Kolb (1984) beperkt de bekwaamheid van professionals echter niet tot kennis in de beperkte betekenis van het woord, want hij spreekt bijvoorbeeld van: “the appropriate knowledge, skills, and attitudes deemed necessary for professional competence” (p. 182).

Niveaus van leren. Op basis van dit leermodel onderscheidt Kolb verschillende niveaus van leren. Op het laagste niveau bezitten mensen een eenzijdige voorkeur op het vlak van input en throughput. Vier basale (ideaaltypische) leerstijlen of kenvormen kunnen derhalve worden onderscheiden: bezinnen of divergeren (ervaren plus observeren) tegenover beslissen of convergeren (conceptualiseren plus experimenteren), denken of assimileren (observeren plus conceptualiseren) tegenover doen of accommoderen (experimenteren plus ervaren). Professionaliteit vereist echter het hoogste niveau van leren, zo kan uit Kolbs betoog worden afgeleid, en dat ontstaat wanneer de vier leerstijlen elkaar op dynamische en cyclische, spanningsvolle en dialectische wijze aanvullen. Vermunt (1992, 1997) onderscheidt twee effectieve leerstijlen: betekenisgericht en toepassingsgericht. Kolbs hoogste niveau van leren integreert deze beide stijlen, want het omvat zowel denken als doen. Niveaus van leren kunnen overigens niet alleen worden onderscheiden naar de kwaliteit van de onderliggende leerprocessen maar ook naar de inhoud of het effect van de leeropbrengst: aanvulling, integratie, modificatie en transformatie (vgl. Illeris, 2009b).

Leren en ontwikkeling. Kolb benadrukt de nauwe samenhang tussen leren en ontwikkeling. Beide processen berusten op de dynamiek van differentiatie (in toenemende mate oog krijgen voor de complexiteit van en de verschillen tussen onderdelen) en hiërarchische integratie (groeiend inzicht in de vele en complexe verwevenheden tussen onderdelen) die leidt tot toenemende complexiteit in leren en persoonlijkheid. Deze processen verlopen grofweg in drie fasen: eerst het verwerven van de basale leervaardigheden gedurende de jeugd jaren op basis van een registrerend bewustzijn, vervolgens de specialisatie in specifieke leervaardigheden door de bekrachtigende interactie tussen de voorkeuren van de jongvolwassen persoon en de vereisten vanuit de leer- en beroepsomgeving op basis van een (selectief, ongericht, tactisch, analytisch) interpreterend bewustzijn, en uiteindelijk

lijk de integratie van tot dan toe verwaarloosde leervaardigheden door een (alomvattend, doelgericht, strategisch, synthetisch) integrerend bewustzijn met oog voor betekenis en zin, waarde en verantwoordelijkheid.

Logische positionering

De leertheorie van Kolb (1984) bezit onmiskenbaar een humanitair karakter; hij benadrukt bijvoorbeeld het belang ervan voor gelijke kansen binnen het onderwijs voor verschillende doelgroepen. Kolb verbindt zijn model bovendien met het leren en opleiden van professionals. Hoewel Kolbs benadering van leren als zodanig volledig los staat van conceptualisering van professionaliteit, is ze wel in overeenstemming met haar humanitaire rationaliteit.

Ideaaltypische karakterisering

In de benadering van Kolb (1984) staat niet professionaliteit als zodanig centraal, maar hij besteedt wel aandacht aan het individuele leerproces waardoor professioneel functioneren mogelijk wordt. Gemeten naar de maatstaf van het ideaaltypisch model is Kolbs karakterisering van professionaliteit niet helemaal volledig maar wel adequaat.

Focus

Uit de benadering van Kolb (1984) van professionaliteit kan een professionele focus worden afgeleid.

Beroepsideaal. Kolb geeft een heldere omschrijving van het beroepsethos, dat hij aanduidt als een mentaliteit. De humanitaire basis ligt overigens ook ten grondslag aan Kolbs leertheorie, want hij beschouwt zijn ervaringsgerichte benadering als een mengsel van pragmatisme en humanisme.

Praktijksituaties. Kolb verwijst op meerdere plaatsen naar de complexiteit van professionele beroepssituaties. Leerprocessen berusten zijns inziens op de wisselwerking tussen individu en omgeving; toename van complexiteit in de omgeving impliceert een groter appèl op de integratieve, creatieve en flexibele kwaliteiten van de professional en bevordert aldus de kwaliteit van het leerproces.

Werkzaamheden

Kolb (1984) besteedt niet of nauwelijks aandacht aan de eigen aard van professionele werkzaamheden, maar die kan wel worden afgeleid uit zijn algemene karakterisering van professionaliteit en uit (met name het niveau van) de leerprocessen van professionals.

Waardevol maatwerk. Dat professionals waardevol maatwerk verrichten, wordt niet door Kolb gethematiseerd, maar kan wel worden afgeleid uit zijn typing van de professionele mentaliteit en de professionele complexiteit.

Taakgebieden. Kolb besteedt geen aandacht aan de taken van professionals, maar uit zijn benadering kan wel worden afgeleid dat leren een rol speelt op alle

drie de taakgebieden: de complexiteit van de uitvoerende werkzaamheden noopt tot permanente leerprocessen, professionals passen meestal niet goed binnen de organisaties waarin ze werkzaam zijn zodat ook op dit vlak leren een voortdurende noodzaak is, en ook professionalisering en carrière zijn in de kern een leerproces. Kolb benadrukt het belang van permanente educatie en leven lang leren voor professionals.

Expertise

Kolb (1984) omschrijft professionele bekwaamheid als een samenstelling van kennis, vaardigheid en houding. De eigen aard van professionele expertise wordt niet expliciet gethematiseerd.

Persoon. Kolb benadrukt dat leren een centraal aspect is van professionele expertise. Bovendien beschouwt hij leren als een actief en constructief proces. Dit impliceert dat professionele expertise een persoonsgebonden karakter moet bezitten.

Beslissen. Kolb beschouwt de aan professionals toegewezen arbeidstijd binnen de discretionaire ruimte als een belangrijke indicatie voor het complexiteitsniveau van de beroepswerkzaamheden. Hij legt daarmee indirect een verband tussen professionaliteit, complexiteit en besluitvorming. Uit Kolbs analyse blijkt tevens de verwevenheid van leren en oordelen: de leercyclus berust mede op oordeelsvorming, en evenwichtige oordeelsvorming vereist het hoogste leerniveau.

Kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie. Kolb legt een verband tussen de complexiteit van de omstandigheden, de hierdoor vereiste creativiteit van de professional en de kwaliteit van diens leerproces. Bovendien merkt hij op dat het handelen binnen professies niet kan worden beoordeeld op basis van de bereikte resultaten maar enkel op grond van een adequate inzet van professionele activiteiten en methoden.

Verankering

Kolb (1984) wijst op de primaire verantwoordelijkheid van professionele opleidingen voor de ontwikkeling en certificering van professionele bekwaamheid en daarmee voor kwaliteitsbewaking. Verdere uitwerking van de professionele verankering ontbreekt. Theorieën over organisatieleden (zie bv. Wierdsma & Swieringa, 2002) zijn overigens ook relevant voor de interne organisatie van professies, want deze relatief goedgeorganiseerde beroepen (Freidson, 2001) zijn ook lerende beroepen.

Theoretische robuustheid

Het concept van de lerende professional als expertisebeeld van de professional, zoals dat op basis van de leertheorie van Kolb (1984) kan worden ge(re)construeerd, bezit een hoge mate van theoretische robuustheid.

Volledig en congruent. Het concept van de lerende professional is wel onvolledig ten opzichte van maar niet incongruent met het ideaaltypisch model van

professionaliteit. Belangrijk is vooral dat Kolb het fundament van professionaliteit adequaat typeert, door middel van professionele mentaliteit en complexiteit. Dat de professionele activiteiten en de professionele verankering onvolledig worden uitgewerkt, hangt waarschijnlijk samen met de opzet van zijn onderzoek, waarin niet professionaliteit maar het leerproces centraal staat.

Inclusief en exclusief. Het concept van de lerende professional is een expertisebeeld dat in hoge mate inclusief en exclusief is. Enerzijds zullen echte professionals die in complexe en dynamische omstandigheden hun werkzaamheden verrichten er niet aan ontkomen lerende professionals te zijn. Anderzijds sluit de door Kolb beschreven professionele mentaliteit, professionele complexiteit en professionele besluitvorming niet-professionele beroepen uit.

Zwaartepunt en meerwaarde. Het zwaartepunt van het concept van de lerende professional ligt vanuit het perspectief van het ideaaltypisch model van professionaliteit bij de professionele expertise. Kolb laat zien dat de professionele leercompetentie, dat wil zeggen de bekwaamheid tot hoogwaardige leerprocessen, een kernelement van professionele expertise is. De meerwaarde van dit concept is dat het duidelijk maakt dat en hoe hoogwaardig leren nauw verbonden is met alle aspecten van professionaliteit, zelfs met het professionele ethos.

Beeldkwaliteit. De lerende professional is zonder meer een theoretisch concept van een gepersonificeerd praktijkideaal voor professioneel functioneren als lerende expert. De enige kanttekening is dat dit expertisebeeld weliswaar enerzijds op een gangbare uitdrukking binnen praktijktheoretische benaderingen van professionaliteit berust en anderzijds op een bestaande conceptualisering van professioneel leren is gebaseerd, maar dat de combinatie van deze beide elementen binnen het kader van dit onderzoek tot stand is gebracht. In die zin is het beeld van de lerende professional strikt genomen een ge(re)construeerd concept.

Beeldsamenhang

Terwijl er in de conceptualisering van andere beelden meestal niet expliciet naar de lerende professional als concept wordt verwezen, wordt er wel haast altijd op de een of andere wijze gerefereerd aan het leren van professionals. Voor wat de organisatiebeelden betreft, zijn deze verwijzingen echter te zwak om van een directe relatie met het concept van de lerende professional te spreken.

Straatniveaubureaucraat. Lipsky (1980) benadrukt het belang van leren voor professionals. Hij is een voorstander van een gedegen universitaire opleiding aangevuld met praktijkleren.

Bureaucratische professional. Mintzberg (1983) benadrukt dat het verwerven van professionele expertise een langdurig leerproces vereist. Hij spreekt weliswaar niet expliciet van leven lang leren, maar de ontwikkeling van de professionele expertise stopt volgens hem beslist niet bij het behalen van de startkwalificatie doch wordt voortgezet door middel van praktijkervaring, nascholing, vakliteratuur en conferenties.

Intrapreneur. De intrapreneur verenigt denken en doen, analyse en intuïtie. Dat zijn in Kolbs optiek indicaties voor een leervermogen op hoog niveau. Dit leervermogen zou kunnen worden omschreven als een voortreffelijk organisatorisch adaptatievermogen, niet alleen reactief maar vooral ook proactief.

Praktische relevantie

De praktische relevantie van het concept van de lerende professional als expertisebeeld is boven elke twijfel verheven. Leerprocessen zijn cruciaal voor professioneel functioneren van professionals, en ook van professies en professionele organisaties. Het concept van de lerende professional verheldert de leertheoretische dynamiek en de contextuele voorwaarden die professionele leerprocessen en daarmee professionele expertise en daarmee professioneel functioneren mogelijk maken.

Potentie en referentie. Het concept van de lerende professional is vooral geschikt als identificatiemodel voor individuele professionals en als inspiratiebron voor hun professionele ontwikkeling. Het beeld verheldert de fundamentele rol van leren in de ontwikkeling van professionele expertise. Het concept is niet relevant als blauwdruk voor professies of legitimatiekader voor professionaliteit. Omdat Kolb niet zelf het concept van de lerende professional heeft ontwikkeld, kan strikt genomen niet van referentie worden gesproken. Hij richt zich bovendien in zijn onderzoek niet zozeer op de beroepen maar op het hoger onderwijs en daarmee op de beroepsopleidingen en de studenten daarvan. Dat neemt niet weg dat zijn betoog wel verwijzingen naar de traditionele (medische, juridische en religieuze) professies bevat.

Verspreiding en gebruik. Zoals reeds is opgemerkt, is de lerende professional wel een gangbare uitdrukking maar niet of nauwelijks een theoretisch uitgewerkt concept. De gekozen zoekstrategie heeft dan ook geen bruikbare bronnen opgeleverd die inzicht verschaffen in de verspreiding en het gebruik van dit concept. Enkel een samenhang met de beroepsopleiding voor sociaalpedagogische hulpverlening (Cordus, 2005) en met praktijkonderzoek in relatie met creatieve therapie (Ridderbos, 2004) kon op deze wijze worden opgespoord.

Tot besluit

De lerende professional is strikt genomen eerder een gangbare uitdrukking dan een bestaand concept. Dat neemt niet weg dat op basis van Kolbs benadering een theoretisch robuust en praktisch relevant beeld van de lerende professional kan worden ge(re)construeerd. Leren blijkt tot de kern van de professionele expertise te behoren en nauw verweven te zijn met alle beroepstaken, van uitvoerende werkzaamheden tot en met loopbaansturing. Kolbs integrale leermodel is een goede basis voor inzicht in professionele leerprocessen. Het concept van de lerende professional kan dan ook als een volwaardig expertisebeeld van de professional worden beschouwd.

7.2 De kenniswerker

In alle vorige samenlevingen was de ontwikkelde mens niet meer dan een ornament. Een 'gecultiveerd' persoon dwong ontzag af maar werd tegelijkertijd niet helemaal serieus genomen. In de kennismaatschappij echter is de ontwikkelde mens het zinnebeeld van de samenleving, hij schraagt die samenleving. [...] Hij bepaalt hoe goed de samenleving functioneert. Maar ook belichaamt hij de waarden, overtuigingen en idealen van de maatschappij. (Drucker, 1993/1993, p. 195)

Bronnen

Peter F. Drucker, bij leven hoogleraar management, heeft naast een reeks boeken over management ook een aantal publicaties op zijn naam staan waarin fundamentele veranderingen in de grondslagen van de samenleving centraal staan. In het eerste boek in deze reeks, *Landmarks of Tomorrow: A Report on the New 'Post-Modern' World* uit 1957, introduceert hij het concept van de kenniswerker (*knowledge worker*), terwijl in het laatste boek, *Post-capitalist Society* uit 1993, dit concept volledig wordt uitgewerkt.

Context

Drucker (1993) beschrijft de opkomst van de kenniswerker binnen de brede historische context van ontwikkelingen in epistemologie, technologie, economie, sociale verhoudingen, samenleving en cultuur. Deze context is niet alleen relevant voor het concept van de kenniswerker, maar tevens van belang voor inzicht in andere beelden van de professional, met name de creatieve professional. Bovendien is het een belangrijke aanvulling op het ideaaltypisch model van professionaliteit, dan immers een statisch karakter bezit. Druckers analyse laat zien hoe de hedendaagse kennisintensieve vormen van professionaliteit tot ontwikkeling hebben kunnen komen, en overigens ook waarom ambachtelijkheid aan belang heeft ingeboet.

Technologie. In de klassieke oudheid werd vakbekwaamheid (*technè*) wel gewaardeerd maar niet als kennis beschouwd, en wel omdat ze niet op algemene principes berustte en zich altijd tot één specifieke toepassing beperkte. Vakbekwaamheid kon niet worden uitgelegd maar enkel worden voorgedaan; ze moest door nabootsing en ervaring worden verworven. In de loop van de achttiende eeuw wordt de technologie ontdekt. Alleen al het woord is volgens Drucker een manifest, want het combineert de techniek, tot die tijd vooral een geheimzinnige kunst voor ingewijden, met de logica, en wel in de betekenis van systematische en algemeen toegankelijke kennis. Vakbekwaamheid wordt vervangen door disciplines, dat zijn methodes die specifieke ervaringen in een algemeen kennissysteem vertalen en op deze wijze specifieke competenties onderwijsbaar maken. De betekenis van kennis verschuift van wat iets is naar hoe iets gedaan en bereikt wordt. De ontwikkeling van technologie vormt volgens Drucker de basis voor een drietal revoluties in de toepassing van kennis.

Industriële revolutie. De kern van de industriële revolutie is volgens Drucker het toepassen van kennis op gereedschappen, processen en producten. Voordien bleven technische vernieuwingen vrijwel altijd beperkt tot één ambacht of één toepassing. De uitvindingen van de industriële revolutie, zoals de stoommachine, worden echter onmiddellijk als technologie onderkend en overal tegelijk toegepast. Technologie maakt de concentratie van productie mogelijk en daarmee het ontstaan van fabrieken. De snelheid van industriële veranderingen vergroot de behoefte aan kapitaal, waardoor het kapitalisme niet langer slechts één aspect van de maatschappij is, maar de maatschappij zelf wordt. Deze kapitalistische maatschappij bestaat uit de klassen van kapitalisten, dat zijn de eigenaren van de productiemiddelen, en proletariërs, de bezitlozen. De industriële revolutie heeft geleid tot de opkomst van het kapitalisme, maar dat is volgens Drucker door de productiviteitsrevolutie en de managementrevolutie weer verdwenen.

Productiviteitsrevolutie. De kern van de productiviteitsrevolutie is het toepassen van kennis op handarbeid. Voordien werd verondersteld dat een arbeider enkel meer kon produceren door langer en harder te werken. De analyse van handarbeid in het zogeheten “scientific management” luidt een explosieve productiviteitstoename in. De productiviteitsrevolutie is volgens Drucker vooral ten goede gekomen aan de arbeidersklasse, in de vorm van verhoging van de levensstandaard, toename van vrije tijd, en verbetering van de gezondheidszorg en het onderwijs. Hierdoor heeft de arbeidersklasse zich zijns inziens ontwikkeld tot een middenklasse.

Managementrevolutie. De kern van de managementrevolutie is het toepassen van kennis op kennis. Verdere verhoging van de productiviteit moet volgens Drucker worden gerealiseerd via hoofdarbeid oftewel kenniswerk: het toepassen van hoogwaardige kennis (als het belangrijkste productiemiddel) op hoogwaardige kennis (als de belangrijkste grondstof). Door de managementrevolutie hebben volgens Drucker de kapitalisten het beheer in handen gelegd van managers, waardoor ze veranderden in aandeelhouders, terwijl de beschikbaarheid van kapitaal hoofdzakelijk bepaald wordt door grote institutionele beleggers, en dan vooral de pensioenfondsen, die in principe in bezit van de arbeiders zijn. De samenleving is daarmee noch kapitalistisch noch socialistisch maar postkapitalistisch. Ze is gebaseerd op een kenniseconomie, waarin niet langer grondstoffen, arbeid of kapitaal maar (productie, distributie en toepassing van) kennis de essentiële productiefactor is. Kennis als productiemiddel, zo benadrukt Weggeman (2007), wordt niet verbruikt (kennis delen is kennis vermenigvuldigen) maar kan wel verouderen (afnemende halfwaardetijd van kennis). De belangrijkste groepen in de kenniseconomie zijn volgens Drucker kenniswerkers en dienstverleners. De weinig benijdenswaardige positie van dienstverleners verschilt niet veel van voormalige arbeiders binnen de kapitalistische verhoudingen, en wanneer zij onvoldoende inkomen en erkenning voor hun werkzaamheden ontvangen dan ontstaat een nieuwe klassenmaatschappij. Kenniswerkers daarentegen nemen juist een fundamenteel andere positie in: zij bezitten het belangrijkste productiemiddel en de belangrijkste grondstof (namelijk kennis), zij bezitten macht over

de technische hulpmiddelen (zoals computers), en toezicht op hun specialistische werkzaamheden is nauwelijks mogelijk. Handy (1995) wijst er op dat Marx droomde van een wereld waarin de werkers de productiemiddelen in bezit zouden hebben, en dat dit in een kenniseconomie in elk geval voor de kenniswerkers geldt.

Kennismaatschappij. De beschreven ontwikkelingen beïnvloeden volgens Drucker alle aspecten van de postkapitalistische samenleving – van het privéleven via het onderwijs en de arbeidsorganisaties tot de staatsvorm aan toe – zodat een kennismaatschappij ontstaat. Kennis is de belangrijkste individuele en sociale hulpbron van de hedendaagse mens. Bovendien kan de kenniseconomie het zich niet permitteren kennispotentieel verloren te laten gaan; het onderwijs als de leverancier en het distributiekanaal van kennis moet zijn rol dan ook niet langer beperken tot initiële opleidingen maar inzetten op leven lang leren. Volgens Drucker zijn transnationale instellingen met een eigen soevereiniteit nodig, zowel voor het stimuleren van de economische ontwikkeling als voor de aanpak van problemen die niet op nationaal en evenmin op internationaal vlak kunnen worden aangepakt.

Informatiesamenleving. Een belangrijke aanvulling op Druckers analyse bieden Gibbons, Limoges, Nowotny, Schwartzman, Scott en Trow (1994). Zij laten zien dat eind twintigste eeuw een nieuwe vorm van kennisproductie ontstaat waarin niet langer de fundamenteel wetenschappelijke theorie maar de toepasbaarheid voor de sociale en politieke, economische en commerciële praktijk met haar locatiegebonden complexiteit en diversiteit centraal staat. Tevens signaleren zij de opkomst van een informatietechnologisch paradigma binnen de kenniseconomie. Gleick (2011) laat zien dat de informatiewetenschap tegenwoordig het karakter bezit van een metawetenschap die uiteenlopende wetenschappen zoals biologie, economie en kwantumfysica heeft getransformeerd: verschijnselen, variërend van genen tot geld, worden bestudeerd als informatiepakketjes. De kennismaatschappij is een informatiesamenleving, met de bit als de nieuwe elementaire bouwsteen. Het oorspronkelijke wijsheidsideaal is daarbij verloren gegaan (vgl. Leijnse, 2005).

Kern

Een kenniswerker is volgens Drucker (1993) in essentie iemand die hoogwaardige kennis toepast op hoogwaardige kennis. Kenniswerkers zijn tegelijk denkers en doeners, zodat zij hun kennis productief kunnen maken. Ze zijn niet alleen hooggespecialiseerd maar ook breed ontwikkeld, zodat zij hun specialisme voor anderen toegankelijk kunnen maken en de specialismen van anderen kunnen begrijpen. Arthur, DeFillippi & Lindsay (2008) benadrukken dat een kenniswerker zowel bindingen moet kunnen aangaan met gelijken als de kloof met anderen moet kunnen overbruggen. Davenport (2005, p. 10) stelt kernachtig: “Knowledge workers think for a living.” Hij definieert kenniswerk als het creëren, distribueren

of toepassen van kennis, maar ook het vinden of het samenstellen van kennis rekent hij tot kennistaken.

Logische positionering

Het concept van de kenniswerker is bij Drucker (1993) op een excentrische logica gebaseerd. Hij heeft zijn concept binnen de logica van de markt ontwikkeld, maar met de nuancering dat hij commerciële organisaties de publieke taak toekent verantwoordelijk te zijn voor het algemeen belang. Gibbons et al. (1994) constateren op vergelijkbare wijze dat kennisproducenten weliswaar op een markt van vraag en aanbod functioneren, maar dat het in de hedendaagse hybride samenleving niet zonder meer om een commerciële markt gaat waarop alles in economische waarde kan worden uitgedrukt, doch eerder om een sociale markt waarop ook sociale waarden zoals milieu en gezondheid een belangrijke rol spelen.

Ideaaltypische karakterisering

De uit commerciële noodzaak voortgekomen kenniswerker van Drucker (1993) wijkt op belangrijke punten af van het ideaaltypisch model van professionaliteit. Weggeman (2007), die het concept van de kenniswerker verbindt met hedendaagse (ook commerciële) vormen van professionaliteit, biedt op enkele aspecten waardevolle aanvullingen.

Focus

In de conceptualisering van de kenniswerker is het realistische aspect van de professionele focus krachtiger aanwezig dan het idealistische. Weliswaar wijst Drucker (1993) op de verantwoordelijkheid van de kenniswerker voor het realiseren van de organisatiemissie en heeft Weggeman (2007) oog voor diens intrinsieke motivatie, maar ook deze aspecten worden primair binnen de marklogica uitgewerkt.

Beroepsideaal. Drucker verwijst naar de publieke waarde van het algemeen belang, maar doet dat wel vanuit een economische invalshoek en met een sterke nadruk op productiviteit. Weggeman benadrukt dat kenniswerkers intrinsiek gemotiveerd zijn tot het verrichten van betekenisvolle werkzaamheden als wezenlijk onderdeel van hun zelfverwerkelijking en zich dan ook het liefst loyaal verbinden aan een arbeidsorganisatie waarvan ze de (humanitaire) missie en idealen, waarden en doelen als een collectieve ambitie onderschrijven.

Praktijksituaties. Bij Drucker blijkt de complexiteit van de praktijksituaties vooral uit de onmogelijkheid om de kennisproductiviteit van kenniswerkers van buitenaf aan te sturen. Weggeman karakteriseert de omgeving van kennisintensieve organisaties expliciet als complex, dynamisch, turbulent, onzeker, ambigu en chaotisch.

Werkzaamheden

De conceptualisering van de kenniswerker door Drucker (1993) correspondeert met de ideaaltypische karakteristieken van professionele werkzaamheden, voor zover dat althans binnen een commerciële context mogelijk is.

Waardevol maatwerk. De innovatieve kenniswerker levert onmiskenbaar maatwerk. De waarde die zijn werk bezit, heeft in eerste instantie een economische en in tweede instantie een publieke waarde. Een expliciet humanitaire focus ontbreekt bij Drucker.

Taakgebieden. In Druckers conceptualisering van de kenniswerker zijn de drie professionele taakgebieden impliciet aanwezig: de uitvoerende werkzaamheden berusten op het verrichten van kenniswerk, en dat vereist gedecentraliseerde samenwerking in heterogene teams, terwijl de dynamiek in samenleving en organisaties noopt tot permanent leren.

Expertise

Het concept van de kenniswerker bezit in de uitwerking van Drucker (1993) slechts een deel van de kenmerken van professionele expertise, terwijl Weggeman (2007) hier een tamelijk volledig beeld van schetst.

Persoon. Weggeman benadrukt dat kennis (in tegenstelling tot data en informatie) niet van de persoon kan worden losgemaakt en opgeslagen. Hij omschrijft kennis als het persoonsgebonden vermogen dat iemand in staat stelt een bepaalde taak uit te voeren. Kennis is zijn inziens altijd samengesteld uit informatie, ervaring, vaardigheid en attitude. In Weggemans benadering kan kennis dus worden beschouwd als synoniem met expertise, en deze expertise heeft een persoonsgebonden karakter.

Beslissen. Drucker benadrukt dat kenniswerk nauwelijks te plannen en te controleren valt, en dat de verantwoordelijkheid hiervoor bij de kenniswerker zelf moet worden gelegd. Dit impliceert dat de kenniswerker zelfstandig beslissingen neemt over de kern van zijn eigen werkzaamheden, ook al lijkt Drucker deze discretionaire ruimte vooral als een commerciële noodzaak te accepteren. Weggeman neemt een positiever standpunt in: hij onderkent dat de onbekende problemen waar innovatieve professionals mee worden geconfronteerd niet in het keurslijf van de bekende oplossingen moeten worden geperst en beschouwt de collectieve ambitie plus de individuele expertise als de belangrijkste randvoorwaarden voor operationele autonomie.

Kwalitatieve effectiviteit. Drucker benadrukt de economische noodzaak van kennisproductiviteit en lijkt geen duidelijk onderscheid te maken tussen effectiviteit en efficiëntie. Weggeman daarentegen relateert efficiëntie expliciet aan het industriële tijdperk en stelt effectiviteit centraal als handelingswaarde van kenniswerkers, ook in het omzeilen van bureaucratische belemmeringen van de professionele doelgerichtheid. Hij benadrukt hierbij wel dat vanwege de onzekerheid van de uitkomsten van hun werkzaamheden aan deze professionals geen resultaatverplichting kan worden opgelegd maar enkel een inspanningsverplichting. Kenniswerkers stellen volgens Weggeman eer in de kwaliteit van hun werkzaam-

heden. Davenport (2005) constateert dat vaak een economische maat voor productiviteit wordt gehanteerd, namelijk de rato van output en input uitgedrukt in geld, terwijl het bij kenniswerk om kwaliteit gaat, en die kan enkel door vakgenoten worden beoordeeld.

Creatieve innovatie. Creatieve innovatie is de kern van kenniswerk. Drucker beschrijft dit aspect echter primair als een economische noodzaak, terwijl Weggeman de nadruk legt op individuele handelingsbekwaamheid: kenniswerkers hebben een groot vertrouwen in creativiteit en innovatie als panacee voor vele kwalen. Volgens Weggeman berust innovatie op creatieve destructie en nieuwe combinaties en is de kenniswerker een homo ludens met gevoel voor humor.

Verankering

Omdat het concept van de kenniswerker door Drucker (1993) niet binnen een professioneel referentiekader wordt ontwikkeld, ontbreekt de professionele verankering. Wel hecht hij veel waarde aan adequate scholing voor participatie in de kenniseconomie en positioneert hij de individuele kenniswerker in samenleving en organisatie. Weggeman (2007) beschrijft daarentegen wel vele aspecten van de verankering van kenniswerkers als professionals. Zo wijst hij op het belang van beroepsopleiding, beroepsvereniging en intercollegiale toetsing, hoewel hij benadrukt dat er van dit laatste aspect in de praktijk weinig terecht komt. Tevens merkt hij, evenals Freidson (2001), op dat de loyaliteit van kenniswerkers meer bij hun vak dan bij de arbeidsorganisatie ligt. Ook pleit hij voor arbeidsorganisaties als een werkgemeenschap met een ideaal.

Theoretische robuustheid

Het concept van de kenniswerker als expertisebeeld van de professional bezit een grote mate van theoretische robuustheid wanneer de fundering door Drucker (1993) wordt aangevuld met enkele uitwerkingen door Weggeman (2007).

Volledig en congruent. Druckers kenniswerker verricht weliswaar discretionaire werkzaamheden in complexe situaties, maar doet dit zonder professioneel ethos of professionele verankering, zodat het concept onvolledig is. De nadruk op economische waarde en productiviteit betekenen bovendien dat het concept niet congruent is met de professionele logica. Weggeman schetst al met al een tamelijk volledig beeld van de kenniswerker als professional, ook al verbindt hij de humanitaire kern niet met de identiteit van het beroep. Zijn uitwerking sluit ook beter aan bij het ideaaltypisch model van professionaliteit, maar een belangrijke kanttekening hierbij is dat de intrinsieke spanningen tussen de economische rationaliteit van de markt en de humanitaire rationaliteit van professionaliteit niet door hem worden gethematiseerd.

Inclusief en exclusief. Het concept van de kenniswerker is in hoge mate inclusief: de complexiteit van professionele beroepssituaties vereist dat professionals veelal kenniswerkers zijn. Het concept is daarentegen nauwelijks exclusief, want in Druckers conceptualisering staat de cognitieve complexiteit centraal, zo-

dat het is mogelijk kenniswerker te zijn terwijl professioneel ethos en professionele verankering ontbreken.

Zwaartepunt en meerwaarde. De kennis van kenniswerkers is vooral persoonsgebonden expertise, zo wordt vooral uit de benadering van Weggeman (2007) duidelijk. Bezien vanuit het ideaaltypisch model van professionaliteit, ligt het zwaartepunt dan ook bij de professionele expertise. De meerwaarde van het concept is de verheldering van de rol van kennis in professionele expertise: het waardevolle maatwerk van professionals vereist creatieve innovatie, en dat berust in hoofdzaak op kenniswerk.

Beeldkwaliteit. Het beeld van de kenniswerker is wel een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal, doch dit ideaal heeft bij Drucker niet betrekking op professioneel maar op commercieel functioneren, en misschien is het zelfs niet primair een maatschappelijk ideaal als wel een economische noodzaak. De kenniswerker bij Drucker is daarmee een theoretisch concept van een gepersonifieerde praktijknoodzakelijkheid voor commercieel functioneren. Weggemans uitwerkingen laten evenwel zien dat het concept in elk geval in potentie een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren is.

Beeldsamenhang

Organisatiebeelden

Het concept van de kenniswerker bezit belangrijke raakvlakken met verschillende organisatiebeelden. Organisaties spelen een belangrijke rol in de conceptualisering van de kenniswerker door Drucker (1993). Hij omschrijft organisaties als een groep mensen die op basis van een heldere missie een specifieke taak uitvoeren met het oog op een extern resultaat. We leven zijns inziens in een maatschappij van organisaties, die immers zowat alle belangrijke maatschappelijke taken uitvoeren. Hij pleit er dan ook voor dat organisaties hun maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen, maar dan wel door zich te concentreren op een specifieke waarde, functie en deskundigheid. Organisaties moeten geen politieke maar enkel maatschappelijke macht bezitten, en wel slechts voor zover dat noodzakelijk is om hun functie te kunnen vervullen. Kenniswerkers en organisaties zijn op elkaar aangewezen: organisaties moeten er vooral voor zorgen dat de kennis van kenniswerkers productief wordt gemaakt, en kenniswerkers kunnen doorgaans slechts binnen organisaties een zinvolle bijdrage aan de samenleving leveren. Omdat organisaties tegenwoordig snel moeten kunnen inspelen op ontwikkelingen, moeten zij gedecentraliseerd zijn; tegelijk wordt de maatschappij door de continu veranderende organisaties permanent in beroering gebracht en gedestabiliseerd.

Straatniveaubureaucraat. Smith & Lipsky (1993) verwijzen weliswaar naar Drucker, maar vanwege diens pleidooi voor privatisering en niet in samenhang met de kenniseconomie of de kenniswerker. De creatieve en innovatieve kenniswerker lijkt als commerciële hoofdarbeider ver af te staan van het bureaucrati-

sche keurslijf en overigens ook van het straatruimte waar de straatniveaubureau-craat mee van doen heeft.

Bureaucratische professional. Weggeman (2007) verbindt de variant van de kenniswerker die onzekerheid vermijdt en routinematig werkt expliciet met de professionele bureaucratie van Mintzberg (1983), maar daarmee is ook gezegd dat echte innovatieve kenniswerkers elke vorm van bureaucratie zoveel als mogelijk mijden. Gibbons et al. (1994) benadrukken dan ook dat de nieuwe kennisproductie horizontale en informele afstemming en ook minder bureaucratie vereist.

Commerciële professional. Zowel het concept van de commerciële professional als dat van de kenniswerker is gebaseerd op de logica van de vrije markt. Expliciete samenhangen ontbreken, maar de commerciële professional, zoals die door Maister (1997) wordt beschreven, kan in grote lijnen als een kenniswerker worden beschouwd.

Intrapreneur. De beelden van de kenniswerker en de intrapreneur berusten beide op de logica van de vrije markt en zijn voorbeelden van een commercieel praktijkideaal, waarin complexiteit en expertise centraal staat terwijl professioneel ethos en verankering ontbreken. Beide concepten zijn ontwikkeld tegen dezelfde sociaaleconomische achtergrond: Pinchot (1985), die overigens naar eerder werk van Drucker verwijst, spreekt van informatietijdperk en Drucker (1993) van kenniseconomie, maar in beide gevallen staat de economische noodzaak van creatieve innovatie centraal, hoewel bij de kenniswerker als expertisebeeld de cognitieve expertise voor het bedenken en bij de intrapreneur als organisatiebeeld de organisatorische expertise voor het realiseren wordt beklemtoond. Weggeman (2007) benadrukt weliswaar het “intern ondernemerschap” van de innovatieve kenniswerker, maar dat verbindt hij met het genereren van ideeën en niet met het creëren van producten.

Frontliniewerker. Davenport (2005) pleit ervoor dat ook frontliniewerkers creatieve kenniswerkers worden.

Expertisebeelden: lerende professional

Drucker schetst in *My Life as a Knowledge Worker* (1997) in vogelvlucht zijn persoonlijke en intellectuele ontwikkeling als kenniswerker, maar het artikel is tegelijkertijd een inspirerend voorbeeld van hoe iemand zich door levenservaring tot lerende professional ontwikkelt. De kenniswerker en de lerende professional bezitten als beelden van de professional raakvlakken in de verwevenheid van maatschappijvisie en het belang van leren: Kolb verwijst naar de hedendaagse informatiemaatschappij als een context waarbinnen continu leren noodzakelijk is, terwijl Drucker (1993) wijst op de noodzaak van leren ter verhoging van de kennisproductiviteit in de kenniseconomie. Kenniswerkers moeten volgens Drucker zowel denkers als doeners zijn, en dus – volgens Kolbs model – een hoogontwikkeld leervermogen bezitten. Het leermodel van Kolb laat als het ware zien hoe informatie wordt omgezet in kennis. Drucker en ook Gibbons et al. (1994) stippen verschillende kenmerken van kenniswerkers aan die ook essentieel zijn voor de lerende professional, zoals leren leren, leven lang leren, de samenhang tussen

werken en leren, en het bevorderen van de sterke kanten van leerlingen. Weggeman (2007) definieert de kenniswerker als iemand die voor de adequate uitvoering van zijn primaire taken voortdurend moet leren: leren is het productieproces dat kennis als product oplevert. Voor innovatieve kenniswerkers is het leervermogen en de voortdurende verbetering daarvan door middel van leren leren dan ook van groot belang. Weggeman pleit in dat verband ook voor lerende organisaties en voor leer-werkgemeenschappen.

Praktische relevantie

Hoewel de conceptualisering van de kenniswerker door Drucker (1993) een professionele fundering ontbeert, is het concept toch relevant voor professionele praktijken. Professionele werkzaamheden bezitten in veel opzichten immers het karakter van kenniswerk. Kennisvalorisatie (het omzetten van kennis in waarde) heeft binnen de professionele logica echter een andere betekenis dan binnen de marktlogica: niet de economische maar de humanitaire waarde van kennis staat centraal. Het concept van de kenniswerker wordt daarmee relevant voor de professionele beroepspraktijk wanneer de creatie, disseminatie en valorisatie van kennis in dienst wordt gesteld van het realiseren van de professionele missie.

Potentie en referentie

Het in wezen economische concept van de kenniswerker kan eenvoudig worden vertaald naar de professionele logica, namelijk door de focus van dit concept op de economische waarde van kennis te vervangen door de humanitaire waarde van deze logica. Door deze vertaling kan het concept op het vlak van kenniswerk ten dienste van professionele expertise een goede rol vervullen als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor hun professionalisering. Als blauwdruk voor professies of als legitimatiekader voor professionaliteit is het concept als zodanig niet geschikt, aangezien de nadruk ligt op toepassing binnen en niet op de ontwikkeling of onderbouwing van professionaliteit. De verwijzingen bij Drucker (1993) en Weggeman (2007) naar beroepspraktijken hebben primair betrekking op commerciële contexten.

Verspreiding en gebruik

De kenniswerker is ook in Nederland een ingeburgerd begrip (zie bv. Van Bergen, 1999; Leijnse, 2005; Visscher 2008, 2009; Bronkhorst, 2009). Het screenen van de titels van publicaties waarin het concept van de kenniswerker expliciet wordt vermeld, suggereert echter dat deze aanduiding vaak in een ietwat losse betekenis wordt gehanteerd, namelijk in verband met werkzaamheden die op enigerlei wijze samenhangen met kennis. Het begrip wordt namelijk vooral veel gebruikt in samenhang met informatie- en communicatietechnologie (informatie is immers een vorm van kennis), en binnen de professionele logica wordt het vooral gebruikt voor academici zoals wetenschappelijke onderzoekers (traditionele kennisproductie) en bibliothecarissen (traditionele kennisdistributie). Er zijn

echter ook publicaties waarin de academische en de mediathecaire professional om conceptuele redenen als kenniswerker worden aangeduid, en dat geldt ook voor de verplegende professional.

Verpleegkundige. Antrobus (1997) pleit voor de verpleegkundige als een gezondheid bevorderende kenniswerker tegen de achtergrond van een paradigma-verschuiving binnen de professie van ziekte als biomedisch model naar gezondheid als een holistisch, multidimensionaal, dynamisch en ook humanitair concept in dienst van de levenskwaliteit van de cliënt. Verpleging heeft weliswaar een technische basis, maar is als proces primair een relatie waarin de cliënt wordt benaderd als schepper van zijn eigen gezondheid. Dit vraagt van verpleegkundigen een complex repertoire van interpersoonlijke vaardigheden en een hoog niveau van zelfkennis. De voor de beroepspraktijk vereiste kennisbasis is een reflectieve synthese van wetenschappelijke, klinische en persoonlijke inzichten. Verwijzingen naar bronnen voor de kenniswerker ontbreken in de benadering van Antrobus, maar vooruitlopend op nog te behandelen expertisebeelden kan wel worden geconstateerd dat zij de verpleegkundige kenniswerker ook karakteriseert als een reflectieve praktijkwerker en daarbij expliciet naar Schön verwijst, terwijl haar typering van de kennisbasis tevens belangrijke overeenkomsten met de onderzoekende professional bezit. Jost, Bonnell, Chacko en Parkinson (2010) beschrijven een integraal zorgverleningsmodel op grond waarvan ziekenhuisverpleegkundigen hun zorgtaken kunnen organiseren en uiteenlopende rollen kunnen combineren, zoals patiëntbegeleider, belangenbehartiger, zorgcoördinator en ook kenniswerker, waarbij de auteurs expliciet verwijzen naar Drucker (1993). Kenniswerk bestaat voor hen vooral uit het gebruik van hogere cognitieve functies ten behoeve van niet-routinematige activiteiten; van de verpleegkundigen verwachten zij een volledige cognitieve alertheid en betrokkenheid ten aanzien van de patiëntenzorg. De taken van verpleegkundigen met betrekking tot medicatie zijn bijvoorbeeld niet alleen het verstrekken en het registreren daarvan, maar ook het anticiperen op en het monitoren van mogelijke bijwerkingen. Kenniswerk leidt volgens de auteurs ook vaak tot kennisproductie, maar hun artikel geeft hiervan geen voorbeelden.

Bibliothecaris. Verstappen (2002) omschrijft in een feestrede de bibliothecaris als informatieprofessional en als kenniswerker, echter zonder nadere toelichting. Florance en Matheson (1993) karakteriseren vooral de hedendaagse academische bibliothecaris als een kenniswerker. De beschermde positie van bibliotheken op grond van nobele waarden zoals de academische vrijheid en de toegankelijkheid van informatie heeft namelijk plaatsgemaakt voor een zeer competitieve context waarin elk organisatieonderdeel zijn toegevoegde waarde voor de instelling moet aantonen, niet alleen op basis van professionele criteria zoals effectiviteit en kwaliteit maar ook door middel van een commerciële kosten-batenanalyse in vergelijking met externe alternatieven. Ook de kansen en bedreigingen door de ontwikkeling van informatie- en communicatietechnologie spelen een belangrijke rol in de ontwikkeling van de bibliothecaris tot kenniswerker. De missie van academisch bibliothecair kenniswerk is het ontwikkelen

van een geïntegreerd geheel van diensten en producten teneinde te beantwoorden aan de informatiebehoeften van de academische cliënten, die zelf ook kenniswerkers zijn. Dit is een integraal en cruciaal onderdeel van de universitaire missie, namelijk het creëren en dissemineren van nieuwe kennis. Johnson (2006) schetst de vaardigheden die de hedendaagse kenniswerker vanwege outsourcing van kenniswerk naar lagelonenlanden zou moeten bezitten. Deze vaardigheden zouden onderwezen moeten worden door docenten en docentbibliothecarissen.

Academicus. Gould (2007) plaatst fundamentele kanttekeningen bij de invloed van het liberale marktdenken op de hedendaagse universiteiten. Hij onderkent weliswaar in het algemeen dat globalisering leidt tot hybride culturen en meer in het bijzonder ook dat kennis altijd zowel een intrinsieke als een commerciële waarde bezit, maar beschouwt de eerste waarde primair als de fundamentele taak van de kritische academicus en de tweede als het commerciële doel van de toepassingsgerichte kenniswerker. Scott (2007) – één van de coauteurs van het reeds vermelde boek van Gibbons et al. (1994) – constateert daarentegen in een uitgebreide recensie van twee boeken over het hoger onderwijs dat ook de moderne universiteit een hybride instituut is geworden met een meervoudige en soms ook tegenstrijdige missie. De kennissamenleving is het onvermijdelijke kader waarbinnen de toekomst van de academische professional als kenniswerker vorm zal moeten krijgen.

Geestelijke. In een opiniërend artikel voorspelt Van Bergen (1999) het einde van de kenniswerker door de verdere ontwikkeling van kunstmatige intelligentie gedurende de komende eeuw. Artsen, rechters en ook wetenschappers zullen overbodig worden. Alleen de geestelijke en zijn bevindelijkheid kan niet door een computer worden vervangen. De auteur karakteriseert geestelijken als (de oudste) kenniswerkers.

Tot besluit

Het concept van de kenniswerker omvat oorspronkelijk slechts een deel van de kenmerken van professionaliteit, en professionaliteit dekt slechts een deel van het kenniswerk. Als beeld van de professional berust het concept in de benadering van Drucker (1993) op de verkeerde logica en ontbeert het voldoende uitwerking vanuit een professioneel perspectief. Toch is het concept van de kenniswerker van belang, en wel omdat dit het toegenomen belang van kenniswerk in de hedendaagse samenleving en daarmee ook binnen de professionele werkzaamheden verheldert. Dit belang kan op grond van het ideaaltypisch model van professionaliteit worden vertaald naar de professionele context, namelijk door de humanitaire in plaats van de economische waarde van kennis centraal te stellen. De benadering van Weggeman (2007) biedt aanknopingspunten voor zo'n vertaling.

7.3 De reflectieve praktijkwerker

In the varied topography of professional practice, there is a high, hard ground overlooking a swamp. On the high ground, manageable problems lend themselves to solution through the application of research-based theory and technique. In the swampy lowland, messy, confusing problems defy technical solution. The irony of the situation is that the problems of the high ground tend to be relatively unimportant to individuals or society at large, however great their technical interest may be, while in the swamp lie the problems of greatest human concern. The practitioner must choose. Shall he remain on the high ground where he can solve relatively unimportant problems according to prevailing standards of rigor, or shall he descend to the swamp of important problems and nonrigorous inquiry? (Schön, 1987, p. 3)

Bronnen

Het concept van de reflectieve praktijkwerker (*reflective practitioner*) is ontwikkeld door Donald A. Schön, van oorsprong filosoof en bij leven hoogleraar urbane studies en educatie. Zijn belangrijkste publicatie over dit onderwerp is *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action* uit 1983 (zie ook 1985 en 1987). Schön besteedt in zijn analyse ook aandacht aan de onderlinge verschillen tussen professies, maar de navolgende uitwerking beperkt zich tot een generaliserende karakterisering van zijn concept.

Context

Professionaliteit is volgens Schön (1983) lange tijd benaderd vanuit het model van technische rationaliteit. Hierbij wordt verondersteld dat solide kennis vertaald is in beproefde middelen, die op instrumentele wijzen door technische autoriteiten worden toegepast op geïdentificeerde problemen voor het bereiken van vaststaande doelen. Dit model veronderstelt dat professionele kennis hiërarchisch geordend is, namelijk vanaf de basiswetenschappen via de toegepaste wetenschappen en de praktische technieken tot en met de technische vaardigheden. Dit model sluit volgens Schön niet aan bij de realiteit van de professionele beroepspraktijk, waarin problemen niet helder zijn, doelen niet vaststaan, wetenschappelijke en methodische kaders tekortschieten en handelen bijgevolg niet een kwestie van toepassen is. Terwijl het model van technische rationaliteit berust op een positivistisch waarheidscriterium (de correspondentie tussen kennis en werkelijkheid), berust professionaliteit volgens Schön op een pragmatisch waarheidscriterium (de werkzaamheid van kennis in de werkelijkheid). Schön is van mening dat het niet zozeer schort aan praktische bekwaamheid van professionals als wel aan theoretisch inzicht in deze bekwaamheid.

Kern

In de conceptualisering van de reflectieve praktijkwerker door Schön (1983) kan een tweevoudige kern worden onderscheiden, een cognitieve kern in de vorm van

professionele praktijkkennis (*knowing-in-practice*) die analoog is aan alledaagse handelingskennis (*knowing-in-action*), en een reflectieve kern in de vorm van professionele praktijkreflectie (*reflecting-in-practice*) die analoog is aan alledaagse handelingsreflectie (*reflection-in-action*).

Praktijkkennis

De eigenheid van praktijkkennis in de analyse van Schön (1983) kan worden verhelderd met behulp van een viertal onderling samenhangende begrippenparen. Kenmerkend voor elk van deze paren is dat wat volgens een positivistische wetenschapsopvatting strikt moet worden onderscheiden en gescheiden, vanuit een pragmatisch professioneel perspectief juist nauw met elkaar samenhangt en elkaar zelfs wederzijds versterkt.

Begrijpen en ingrijpen. Praktijkkennis berust op de constructieve wisselwerking tussen begrijpen en ingrijpen. In professionaliteit bepaalt namelijk niet alleen de kennis het handelen, maar het handelen ook de kennis. Enerzijds staat begrijpen in functie van ingrijpen, want de professional zoekt een interpretatie die houvast biedt voor interventie, maar anderzijds is het succes van de ingreep tevens een maatstaf voor het begrip, want de geslaagde interventie legitimeert de gekozen interpretatie.

Theorie en praktijk. Praktijkkennis berust op de constructieve wisselwerking tussen theorie en praktijk, dat wil zeggen tussen vertrouwde verklaringskaders en unieke praktijksituaties. Omdat beschikbare kennis vaak tekortschiet, construeert de professional zo nodig een nieuwe visie voor een eenmalige situatie. Zulke interpretaties berusten op een door praktijkervaring verworven repertoire van (expliciete en impliciete, objectieve en subjectieve) praktijkkennis voor begrijpen en ingrijpen, bestaande uit verwachtingen, betekenissen, verklaringen, verhalen, beelden, metaforen, modellen, schema's, patronen. De professional moet vaardig zijn in het manipuleren van zijn repertoire en gevoel hebben ontwikkeld voor de praktijksituaties die hij interpreteert en waarin hij intervenueert. Niet de eenduidigheid van professionele concepten maar juist hun meerduidigheid maakt ze volgens Schön geschikt om ze op uiteenlopende situaties toe te passen. Dit repertoire stelt de professional in staat een nieuwe en unieke praktijksituatie te benaderen als identiek aan en tegelijk als verschillend van reeds bekende situaties. De kunst is een patroon in de situatie te ontdekken zonder haar uniciteit geweld aan te doen.

Doelen en middelen. Praktijkkennis berust op de constructieve wisselwerking tussen doelen en middelen. De professionele benadering is van begin tot eind gekleurd door waardeoordelen, beginnend met een als problematisch of veelbelovend beoordeelde situatie en eindigend met een als al dan niet bevredigend gevalueerde uitkomst. Dit betekent ook dat niet een strakke scheiding tussen doelen en middelen kan worden aangebracht. Omdat de doelen immers realiseerbaar moeten zijn, zullen de beschikbare middelen mede de gestelde doelen bepalen.

Toetsing en toepassing. Praktijkkennis berust op de constructieve wisselwerking tussen toetsing en toepassing (zodat strikt genomen ook niet van toepassing

kan worden gesproken). Een professionele interpretatie kan namelijk worden beschouwd als een hypothese, die doorgaans echter enkel kan worden getoetst door professioneel handelen. Begrijpen en ingrijpen worden gelijktijdig getest. Deze benadering is zorgvuldig – niet in positivistisch maar wel in professioneel opzicht – wanneer de professional enerzijds de situatie naar zijn hand probeert te zetten en anderzijds tegelijk open blijft staan voor de mogelijkheid dat dit niet lukt.

Praktijkreflectie

Praktijkkennis van professionals voldoet in meerdere opzichten niet aan de positivistische criteria voor wetenschappelijke kennis. Ze bezit eerder raakvlakken met alledaagse kennis, zoals gezichtsherkenning en taalvaardigheid. Zulke kennis is vaak impliciet (*tacit*), want we passen haar spontaan toe en zijn ons nauwelijks bewust dat we haar ooit verworven hebben, laat staan dat we zouden beseffen hoe dat in het werk is gegaan. Toch gaat alledaagse kennis gepaard met reflectie, met name wanneer een handeling niet tot het gewenste resultaat heeft geleid. Deze reflectie hoeft echter niet verbaal te zijn, zoals onder meer uit het ontwikkelen van balgevoel bij sportbeoefening blijkt. Ook professionele kennis is deels impliciet en tegelijk nauw verweven met reflectie. Deze reflectie vindt niet alleen plaats (voor of) na, maar vooral ook tijdens het handelen. Schön bespreekt in zijn analyse vier aspecten van professionele praktijkreflectie: de voorwaarden, het startpunt, het proces en de communicatie.

Inbedding. Professionele reflectie is volgens Schön enkel mogelijk op basis van een zekere inbedding. Deze inbedding omvat cognitieve, evaluatieve en organisatorische aspecten. Professionele reflectie veronderstelt namelijk een overkoepelend referentiekader voor de interpretatie van praktijksituaties. Daarenboven is een stabiel beoordelingskader met het oog op de handelingscontinuïteit vereist. Tot slot is ook een stabiele rol binnen een institutionele context noodzakelijk.

Verwondering. Verwondering en ook verwoording zijn volgens Schön het startpunt van de professionele reflectie. Professionals beschrijven hun intuïtieve begrip van de praktijksituatie op grond van hun repertoire. Hierbij bestaat overigens altijd een zekere kloof tussen realiteit en interpretatie, maar dat vormt volgens Schön geen belemmering voor zinvolle praktijkreflectie gericht op begrijpen en ingrijpen. Professionals zullen pas verrast zijn wanneer zij niet weten hoe (een aspect van) een situatie te analyseren of te manipuleren, en deze verbazing voedt de praktijkreflectie. In praktijkreflectie verspringt de aandacht voortdurend tussen het geheel en specifieke onderdelen, zoals de theoretische, praktische en normatieve achtergronden, de wisselwerking tussen handelen en situatie, de mogelijke en de daadwerkelijke gevolgen.

Dialog. Door praktijkreflectie raakt de professional bij wijze van spreken betrokken in een reflexief gesprek met de situatie. De professional stapt in een problematische situatie, interpreteert de situatie en geeft er naar eigen inzicht vorm aan. De situatie praat als het ware terug in de vorm van alle (voorziene en

onvoorziene, positieve en negatieve) gevolgen van het professionele ingrijpen. Dit terugpraten wordt door de professional beoordeeld door vergelijking van de bereikte resultaten met de beoogde doelen en beantwoord in de vorm van continueren, bijstellen of veranderen van interpretatie en interventie.

Contract. Een professional is een dienstverlener. Hij onderhoudt een professionele relatie met individuen of groepen. Ook deze relaties hebben het karakter van reflexieve dialogen of contracten, tenzij er sprake is van een noodgeval of een routineklus. Dit is enkel mogelijk wanneer professionals hun traditionele claim op autoriteit en expertise opgeven en zich open en kwetsbaar opstellen. Overigens veronderstelt zo'n relatie dat ook de cliënt tot op grote hoogte een reflectieve praktijkwerker is, dat wil zeggen een actieve participant in een gezamenlijk onderzoek.

De praktijkreflectie van professionals wordt volgens Schön primair gestuurd door de effecten van het eigen professionele handelen in praktijksituaties en dus niet door theoretische referentiekaders. Schön benadrukt dat reflectie wel altijd enigermate bewust en expliciet is, maar zeker niet altijd verbaal. Waar het vooral om lijkt te gaan, is het ontwikkelen van sensibiliteit voor en bewustzijn van de effecten van de eigen interventies, als basis voor bijsturen en bijleren. Dit kan worden vergeleken met het verbeteren van de opslag bij tennis louter door beter op te letten waar de bal precies neerkomt. Wat Schön als professionele praktijkreflectie beschrijft, is in wezen dus een tamelijk basaal maar niettemin cruciaal feedbackmechanisme voor het professionele handelen in dienst van professionele effectiviteit. De reflectieve praktijkwerker is vooral een receptieve en responsieve praktijkwerker.

Logische positionering

Schön (1983) situeert zijn concept van de reflectieve praktijkwerker expliciet binnen de professionele logica. De kanttekeningen die hij bij professionaliteit plaatst, hebben betrekking op de positivistische benadering daarvan en zijn niet van toepassing op het ideaaltypisch model, dat immers ook een pragmatisch karakter bezit. Schön beschouwt het streven naar bureaucratische efficiëntie als een bedreiging voor professionaliteit.

Ideaaltypische karakterisering

Schön (1983) karakteriseert professionaliteit, afgemeten aan het ideaaltypisch model, bepaald niet volledig maar ook niet inadequaat.

Focus

Uit de benadering van Schön (1983) kan een tamelijk volledige professionele focus worden gedestilleerd, hoewel het realiteitsaspect krachtiger en explicieter is uitgewerkt dan het idealiteitsaspect.

Beroepsideaal. Schön maakt wel gewag van problemen van humanitair belang, maar besteedt geen aandacht aan de humanitaire identiteit van professionele beroepen. Een humanitaire focus in professionele werkzaamheden lijkt in de benadering van Schön vooral afhankelijk te zijn van de individuele keuze van de praktijkwerker tussen methodologische rigiditeit en maatschappelijke relevantie.

Praktijksituaties. Schön vermeldt uiteenlopende kenmerken van professionele beroepssituaties. Dit gebeurt op terloopse en verspreide wijze, maar bij elkaar genomen wordt een helder beeld van de professionele conditie geschetst. Praktijksituaties zijn complex, uniek, onbepaald, onoverzichtelijk, verweven, wanordelijk, chaotisch, onzeker, dynamisch, turbulent, instabiel, ambigu, conflictueus.

Werkzaamheden

In de analyse van Schön (1983) worden de professionele werkzaamheden slechts ten dele beschreven. Dat professionals maatwerk verrichten, blijkt op indirecte wijze uit Schöns karakterisering van de professionele omstandigheden, de professionele kennis en de professionele reflectie, maar wordt niet als zodanig gethematiseerd. De waarde van deze werkzaamheden is in Schöns benadering afhankelijk van de individuele keuze van de professional. Een overzicht van beroeps-taken ontbreekt; Schön concentreert zich op de uitvoerende werkzaamheden.

Expertise

Schön (1983) beschrijft strikt genomen slechts een deel van de professionele expertise, namelijk praktijkkennis en praktijkreflectie, maar dat doet hij wel op verhelderende wijze. Deze elementen van professionele expertise bezitten in Schöns analyse een persoonsgebonden karakter, maar dat wordt niet als zodanig gethematiseerd. Hij schetst een verhelderend beeld van wat zich afspeelt in de niet als zodanig benoemde discretionaire ruimte: door de wisselwerking tussen praktijkkennis en praktijkreflectie greep krijgen op complexe praktijksituaties. Schön thematiseert niet de professionele handelingswaarden en handelingsbekwaamheden. Uit zijn voorbeelden kan wel worden afgeleid dat effectiviteit en kwaliteit, innovatie en creativiteit een belangrijke rol spelen in het professionele handelen.

Verankering

In de beschrijving van de voorwaarden voor professionele praktijkreflectie wordt duidelijk dat Schön (1983) oog heeft voor het belang van professionele positionering en professionele afstemming: een stabiele rol die gefundeerd is in een organisatorische context. Een verdere uitwerking van de professionele verankering ontbreekt.

Theoretische robuustheid

Het concept van de reflectieve praktijkwerker van Schön (1983) is een expertisebeeld van de professional met een grote mate van theoretische robuustheid.

Volledig en congruent. Alle ideaaltypische karakteristieken van professionaliteit worden door Schön op onvolledige wijze beschreven, met uitzondering van de professionele omstandigheden. Daar staat tegenover dat het concept niet incongruent is met het ideaaltypisch model van professionaliteit. Schöns conceptualisering roept op enkele punten wel vragen op ten aanzien van de innerlijke consistentie: professionele praktijkreflectie veronderstelt een metatheoretisch en integratief referentiekader evenals een stabiel beoordelingskader, terwijl professionele praktijkkennis juist zeer divers en heterogeen is en geen vaste waarden kent.

Inclusief en exclusief. Schöns concept van de reflectieve praktijkwerker is volledig inclusief en exclusief wat complexiteit betreft. Het concept is ook volledig inclusief wat humaniteit aangaat. Een beoefenaar van een professioneel beroep kan volgens Schön weliswaar kiezen voor methodologische rigiditeit, doch zo iemand is niet alleen volgens het ideaaltypisch model van professionaliteit geen professional maar ook volgens Schön geen reflectieve praktijkwerker. Het concept van de reflectieve praktijkwerker is echter niet helemaal exclusief wat humaniteit aangaat. Werken aan humanitaire problematiek is in de benadering van Schön namelijk een individuele keuze, en dat betekent dat een beoefenaar van een niet-professioneel beroep – dus iemand die in ideaaltypische zin geen echte professional is – kan kiezen voor maatschappelijke relevantie en zich kan ontwikkelen tot een reflectieve praktijkwerker.

Zwaartepunt en meerwaarde. Bezien vanuit het referentiekader van het ideaaltypisch model van professionaliteit ligt het zwaartepunt van Schöns concept bij de professionele expertise die vereist is om professionele beslissingen binnen complexe praktijksituaties te nemen. De meerwaarde van dit concept is vooral dat het inzicht verschaft in de eigenheid van deze professionele expertise, namelijk de wisselwerking tussen praktijkkennis en praktijkreflectie. Verder beschrijft het concept hoe professionals op een integere en constructieve wijze de grenzen van deze expertise kunnen hanteren in een reflexieve dialoog met hun cliënten.

Beeldkwaliteit. De reflectieve praktijkwerker is zonder meer een theoretisch concept van een gepersonificeerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. De enige kanttekening is dat dit ideaal niet alle karakteristieken van ideaaltypische professionaliteit in hun volledigheid beschrijft en de humanitaire focus afhankelijk maakt van een individuele keuze los van de beroepsidentiteit.

Beeldsamenhang

Schön (1983) is niet beïnvloed door andere beelden van de professional. Wel heeft zijn concept van de reflectieve praktijkwerker grote invloed gehad, ook op andere beelden, zoals vooral in het navolgende nog zal blijken.

Organisatiebeelden

Het concept van de reflectieve praktijkwerker bezit nauwelijks raakvlakken met organisatiebeelden.

Straatniveaubureaucraat. Smith en Lipsky (1993, p. 282) verwijzen zijdelings naar Schön in verband met diens opvattingen over vakkennis maar zonder inhoudelijk verband met het beeld van de reflectieve praktijkwerker. Opvallend is overigens wel een analogie tussen de reflectieve praktijkwerker en de straatniveaubureaucraat. Schön benadrukt dat professionele werkzaamheden niet kunnen worden begrepen als het toepassen van kennis. Lipsky stelt dat professionele dienstverlening niet zonder meer het uitvoeren van vastgesteld beleid is. In beide gevallen is complexiteit de reden waarom bestaande referentiekaders niet zonder meer door professionals kunnen worden gerealiseerd in de beroepspraktijk.

Intrapreneur. Een belangrijke overeenkomst tussen de reflectieve praktijkwerker en de intrapreneur is hun uitgesproken pragmatisme. Het pragmatisme van de reflectieve praktijkwerker bezit echter een humanitair en professioneel karakter, ook al is dat niet in de identiteit van het beroep maar in de individuele keuze van de beroepsbeoefenaar verankerd, terwijl de intrapreneur gekenmerkt wordt door een commercieel, economisch en organisatorisch pragmatisme.

Frontliniewerker. Hartman en Tops (2006) beschrijven de kenmerken van en het inleven in de praktijksituatie in vergelijkbare bewoordingen als Schön, maar ze verwijzen niet expliciet naar diens concept van de reflectieve praktijkwerker. Van der Lans (2008, 2010) verwoordt een probleemgeoriënteerde motivatie die sterk verwant is aan Schöns pleidooi voor relevantie.

Expertisebeelden

De samenhang van het concept van de reflectieve praktijkwerker met de andere expertisebeelden die reeds besproken zijn, is minimaal.

Lerende professional. Kolb (1984) verwijst wel naar eerdere publicaties van Schön, maar niet naar het concept van de reflectieve praktijkwerker. Zowel Kolb als Schön besteden aandacht aan verschillende visies op waarheid. Schön stelt de positivistische correspondentie tegenover het professionele pragmatisme. Kolb daarentegen verbindt beide visies op waarheid met respectievelijk convergeren en accommoderen als lagere leerstijlen, wat impliceert dat professionals beide perspectieven moeten kunnen innemen. De pragmatische handelingsreflectie van de reflectieve praktijkwerker is in die zin slechts een onderdeel van het integrale leerproces van de lerende professional.

Kenniswerker. De werkwijze van de reflectieve praktijkwerker lijkt in veel opzichten op de nieuwe kennisproductie die Gibbons et al. (1994) beschrijven. Ook Gibbons et al. verzetten zich tegen de opvatting dat de theoretische wetenschappen de belangrijkste kennisbron voor praktische toepassingen vormen. Bovendien benadrukken zij dat de nieuwe kennisproductie een sterk reflectief karakter bezit, waarmee zij overigens vooral sensibiliteit voor de waardegeladen gevolgen voor de sociaal-maatschappelijke context bedoelen. Weggeman (2007) benadrukt het belang van reflectie voor de innovatieve kenniswerker en verwijst daarbij expliciet naar Schön en diens conceptualisering van praktijkreflectie. Bij de kenniswerker die zich heeft ontwikkeld tot meester in het vak is volgens Weggeman zelfs sprake van permanente reflectie op al het doen en denken. Dit zoge-

noemde overleren voorkómt dat hij onbewust onbekwaam wordt: elke mogelijke onbekwaamheid wordt meteen bewust onder ogen gezien.

Praktische relevantie

Aan de praktische relevantie van het concept van de reflectieve praktijkwerker als expertisebeeld kan niet worden getwijfeld. Schön (1983) verschaft inzicht in de eigenheid en de eigenstandigheid van de professionele beroepsbeoefening.

Potentie en referentie

Het concept van de reflectieve praktijkwerker zoals Schön (1983) dat beschrijft is zonder meer geschikt als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering, vooral met het oog op de verwevenheid van praktijkkennis en praktijkreflectie in dienst van het professionele functioneren. Het concept bezit ten opzichte van het ideaaltypisch model van professionaliteit geen meerwaarde als legitimatiekader voor professionaliteit. Schöns concept is niet geschikt als blauwdruk voor professies; daarvoor zijn de diverse ideaaltypische karakteristieken van professionaliteit te weinig uitgewerkt. Schön verwijst naar uiteenlopende professionele praktijken, zoals architectuur.

Verspreiding en gebruik

Schöns concept van de reflectieve praktijkwerker kent een grote mate van verspreiding. Veel secundaire literatuur is gericht op het beroepsonderwijs, waar Schön zelf overigens ook aandacht aan besteedt, maar dat aspect valt buiten het bestek van dit onderzoek. Met betrekking tot de beroepspraktijk wordt het concept in verband gebracht met algemene beroepsdomeinen zoals informatica, management, marketing, overheidsbeleid en ruimtelijke ordening, maar ook met professionele sectoren zoals onderwijs, welzijn, therapie, reguliere (maar ook alternatieve) gezondheidszorg, tandheelkunde en verpleging. Overigens zijn er nog veel meer beroepsgerichte publicaties waarvan de titel expliciet verwijst naar “reflective practice”, maar ook deze vallen buiten de hier gebruikte selectiemethode.

Arts. Plack en Greenberg (2005) benadrukken het belang van reflectie voor klinische besluitvorming en voor leven lang leren. Zij ontwikkelen een model voor reflectie waarin het wanneer, het waarover en het niveau waarop worden gecombineerd. Hun benadering heeft echter eerder een didactisch dan een professioneel karakter; ze concluderen dan ook dat de impact van reflectie op de klinische praktijk nog onderzocht moet worden.

Tandarts. Onderzoek wijst uit dat ervaren praktijkwerkers vaak afwijken van de richtlijnen van de British Society of Paediatric Dentistry voor de behandeling van tandbederf van kiezen van het melkgebit. Toy (2005) gebruikt Schöns concept om te laten zien dat het probleem niet primair is dat het handelen van deze praktijkwerkers niet gebaseerd is op wetenschappelijk onderzoek, maar dat het onderzoek waarop de richtlijnen gebaseerd zijn legitimiteit ontbeert omdat het niet de werkelijkheid weerspiegelt.

Verpleegkundige. Powell (1989) heeft een kleinschalig kwalitatief onderzoek verricht naar verpleegkundigen als reflectieve praktijkwerkers. Hij beschouwt praktijkreflectie als de basis voor praktijkleren en daarmee voor professionele ontwikkeling, en verwijst daarbij expliciet naar Schön. Powell pleit voor een evenwicht tussen technische rationaliteit en reflectieve praktijk op basis van een solide kennisbasis. Palmer, Burns en Bulman (1994) beschrijven experimenten om reflectieve praktijken in verpleegkundeopleidingen te verankeren, maar besteden daarbij ook aandacht aan het belang daarvan voor de klinische praktijk.

Sociaal werker. Potting, Sniekers, Lamers en Reverda (2010) presenteren een onderzoeksproject dat aanvankelijk beoogde de werkzaamheden van sociaal werkers te legitimeren in de traditie van evidence-based practice. Deze poging mislukte omdat de sociale professionals vooral intuïtief bleken te werken en niet in staat waren de nagestreefde doelen, de gebruikte methoden en de behaalde resultaten te verwoorden en te verantwoorden. Daarop werd de koers van het project verlegd naar een professionaliseringstraject op basis van de concepten van de communicatieve en de reflectieve praktijkwerker, waarbij expliciet wordt verwezen naar het werk van Schön.

Bibliothecaris. Forrest (2008) wijst in een kort overzichtsartikel op het belang van reflectieve praktijken voor het leren van en het doceren door mediathecaire professionals. Zij verwijst niet naar Schön maar wel naar bronnen die op zijn werk zijn gebaseerd.

Docent. Thornton (2005) schetst de spanningsvelden die de combinatie van de rollen van kunstenaar en kunstdocent oproept. Hij beargumenteert dat de ontwikkeling van een identiteit als reflectieve praktijkwerker een effectieve strategie is om het maken en het doceren van kunst te combineren, waarbij hij expliciet naar Schön verwijst. Wieringa (2011) laat op basis van kleinschalig kwalitatief onderzoek zien dat het ontwerpen van onderwijs door (biologie)docenten op verhelderende wijze geanalyseerd kan worden als een proces van praktijkreflectie zoals dat door Schön is beschreven. Wel pleit zij voor meer aandacht voor de samenhang tussen praktijktyperingen, handelingsregels en waarderingssystemen in praktijkkennis evenals voor het belang van formele kennis.

Tot besluit

Schön heeft met zijn concept van de reflectieve praktijkwerker een wezenlijk aspect beschreven van professionele expertise, namelijk de eigenstandigheid en de onderlinge verwevenheid van praktijkkennis en praktijkreflectie, in relatie tot de complexiteit van praktijksituaties en een pragmatische attitude. Schön laat zien dat professioneel handelen een praktische rationaliteit bezit waar theoretische wetenschap doorgaans geen weet van heeft.

7.4 De wetenschappelijke praktijkwerker

Ideally, the label ‘scientist practitioner’ describes three primary and interrelated roles for behavioral health care providers. In the first role, practitioners are *consumers* of new research findings from research centers, usually new assessment or treatment programs that they will put into practice. In the second role, practitioners are *evaluators* of their own interventions and programs using empirical methods and outcomes measures that would increase accountability. In the third role, practitioners are *researchers*, producing new data from their own settings and reporting these data to the applied and scientific community. (Hayes, Barlow & Nelson-Gray, 1999, p. 2)

Bronnen

Het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker (*scientist practitioner*) is in de Verenigde Staten vlak na de Tweede Wereldoorlog geïntroduceerd als een opleidingsmodel voor klinisch psychologen. Het zogeheten “Boulder model”, genoemd naar het oord waar de eerste conferentie over dit concept plaatsvond, moest vooral bekrompenheid in denken en starheid in handelen van psychologen voorkómen. Geleidelijk heeft het concept zich verder ontwikkeld tot een beroepsmodel voor alle praktiserende psychologen (vgl. Hayes, Barlow & Nelson-Gray, 1999; Lane & Corrie, 2006; Hutschemaekers, 2009). Als basisbron voor de uitwerking van het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker is in dit onderzoek, vooral vanwege de ontwikkelingen in onderzoek en samenleving, niet gekozen voor de oudste maar voor een recente conceptualisering, namelijk door de Amerikaanse hoogleraren psychologie Steven C. Hayes, David H. Barlow en Rosemary O. Nelson-Gray (1999). Het grootste deel van hun publicatie bestaat overigens uit een methodologie voor onderzoek en innovatie door wetenschappelijke praktijkwerkers, maar dit aspect zal hier niet worden behandeld.

Context

De conceptualisering van de wetenschappelijke praktijkwerker door Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) is ingebed in de maatschappelijke context van de organisatie van de (geestelijke) gezondheidszorg in de Verenigde Staten en de wetenschappelijke context van praktijkrelevante ontwikkelingen in de onderzoeksmethodologie.

Gezondheidszorg

Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) signaleren een revolutionaire verandering in de gezondheidszorg in de Verenigde Staten aan het einde van de twintigste eeuw. De auteurs spreken niet alleen van privatisering en marktwerking, maar maken zelfs gewag van volledige industrialisering. Deze “managed care” vereist volgens de auteurs wetenschappelijke praktijkwerkers. In toenemende mate worden immers bewijzen van goede dienstverlening geëist, en een wetenschappelijke benadering op basis van empirische evidentie is volgens Hayes, Barlow en Nel-

son-Gray de beste manier om de effectiviteit en ook de efficiëntie van behandelingen aan te tonen en zo publieke verantwoording af te leggen.

De auteurs ontwikkelen een integraal systeem voor geïndustrialiseerde geestelijke gezondheidszorg op wetenschappelijke grondslag, bestaande uit vijf elementen: primaire preventie, secundaire preventie, contactlegging, doorverwijzing en getrapte zorg. Primaire preventie vraagt van gedragsdeskundigen een epidemiologische omslag van een individuele, problematiserende en therapeutische naar een systemische, constructieve en educatieve benadering. Secundaire preventie moet worden gerealiseerd door bevordering van bewustwording onder de bevolking en door vroegtijdige signalering via sleutelfiguren binnen sociale netwerken. Contactlegging vindt plaats door een proactieve, outreachende en vindplaatsgerichte benadering. Doorverwijzing dient te worden gebaseerd op selecterende assessments. Getrapte zorg verloopt qua inzet van niet-professioneel via laagprofessioneel tot hoogprofessioneel personeel.

Dit integrale systeem vormt het raamwerk voor de werkzaamheden van wetenschappelijke praktijkwerkers. Zij zijn betrokken bij alle elementen van het systeem, in een veelheid van rollen: onderzoeker, ontwikkelaar, implementeerder, trainer, supervisor, evaluator. Echter enkel bij de hoogprofessionele zorg zijn zij zowel onderzoekend wetenschapper als uitvoerend praktijkwerker. De hoogprofessionele zorg betreft namelijk de gevallen waarin standaardbehandelingen tekortschieten. Innovatieve benaderingen worden dan door de wetenschappelijke praktijkwerker gecombineerd met geleidelijk opschalend onderzoek.

Onderzoeksmethodologie

De implementatie van het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker in beroepsopleidingen en beroepspraktijken is volgens Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) gedurende de laatste helft van de twintigste eeuw niet bepaald succesvol geweest. Het kernprobleem hierbij was dat het aanvankelijk niet lukte een echte integratie van wetenschap en praktijk te bewerkstelligen, maar inmiddels is in het toegepaste onderzoek belangrijke vooruitgang geboekt.

Het ontbrak volgens de auteurs aanvankelijk aan een adequate onderzoeksmethodologie voor de beroepspraktijk. De traditionele methoden van experimenteel onderzoek vereisen namelijk de strenge selectie van grote en homogene groepen cliënten die gelijktijdig en geheel volgens toeval aan precies één volledige en strikt gereguleerde behandeling worden onderworpen. Deze aanpak is moeilijker te realiseren voor psychosociale interventies dan voor biochemische geneesmiddelen en sluit bovendien niet aan bij de humanitaire doelen en de variabele contexten van de beroepspraktijk. Inmiddels zijn echter onderzoeksmethoden ontwikkeld die in de beroepspraktijk kunnen worden toegepast, zoals de quasi-experimentele onderzoeksopzet die afziet van toevalselectie of de gevalstudie waarin juist het afwijkende intensief kan worden bestudeerd.

Empirische onderzoeksgegevens bleken volgens Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) aanvankelijk weinig relevant te zijn voor succesvol professioneel handelen. De statistische significantie betreffende een specifieke steekproef is

namelijk iets anders dan de praktische relevantie voor een uniek individu of het succespercentage voor een behandelde groep. Individuele variabiliteit wordt bovendien in onderzoek traditioneel wel gemeten maar niet geanalyseerd, terwijl inzicht hierin voor de beroepspraktijk juist van cruciaal belang is. Verder gaat de traditionele focus op de interne validiteit en technische precisie van het onderzoek ten koste van de externe validiteit en de functionele generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten met betrekking tot de beroepspraktijk. Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw is echter wel vooruitgang geboekt in het onderzoek naar de effectiviteit van specifieke psychosociale interventies bij specifieke aandoeningen. Toch zijn nog steeds niet alle fundamentele vraagstukken opgelost, zoals de integratie van wetenschap in beroepsopleidingen en de implementatie van generieke behandelingen in de specifieke context door de specifieke professional voor de specifieke cliënt op basis van relevante variabelen. Datzelfde geldt ook voor meer praktische vraagstukken zoals de preventie van psychosociale problemen, het maximaliseren van de efficiëntie van interventies en het voorspellen of een behandeling aanslaat.

Een belangrijke ontwikkeling volgens de auteurs is de zogeheten richtlijnenbenadering. Deze “clinical practice guidelines” hebben een medische oorsprong, maar worden inmiddels voor alle psychische stoornissen ontwikkeld, zowel door beroepsorganisaties en zorginstellingen als door overheidsinstanties en andere belanghebbenden, waardoor de nadruk zowel op wetenschappelijke onderbouwing als op kostenbesparing kan liggen. De Amerikaanse beroepsvereniging voor psychologen heeft een sjabloon vastgesteld voor de ontwikkeling van richtlijnen voor de behandeling van specifieke stoornissen (APA, 2002a/b). De sjabloon beschrijft wetenschappelijke criteria voor betrouwbaarheid en validiteit van interventies evenals de wijze waarop deze voortdurend geëvalueerd dienen te worden. Enerzijds gaat het daarbij om de theoretische werkzaamheid van interventies, die niet alleen gebaseerd wordt op wetenschappelijk bewijs maar ook op klinische ervaring. Anderzijds draait het ook om de praktische bruikbaarheid van interventies, waarbij rekening wordt gehouden met de generaliseerbaarheid van de werkzame interventie, de toepasbaarheid van de specifieke interventie in de specifieke praktijkcontext, en de voorkeur voor de goedkoopste interventie bij gelijke effectiviteit.

Kern

De kern van het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker bestaat in de uitwerking van Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) uit drie basisrollen, die drie verschillende verhoudingen van de professional tot de wetenschap beschrijven. Om te beginnen is de wetenschappelijke praktijkwerker consument of gebruiker van onderzoeksresultaten, want hij implementeert nieuwe wetenschappelijke inzichten zoals behandelprogramma's of richtlijnen in de beroepspraktijk. Verder is hij evaluator van behandeluitkomsten in de eigen beroepspraktijk. Bovendien is de wetenschappelijke praktijkwerker onderzoeker van beroepspraktijken.

Hij produceert en publiceert onderzoeksbevindingen en draagt zo bij aan de ontwikkeling van de professionele kennisbasis.

Logische positionering

Karakteristiek voor de benadering van Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) is dat de conceptualisering van de wetenschappelijke praktijkwerker volledig binnen de bestaande sociaal-maatschappelijke verhoudingen plaatsvindt zonder dat de achterliggende logica's en hun onderlinge spanningen worden gethematiseerd, geanalyseerd of bekritiseerd. Het vertrekpunt is de publieke sector; professionals dienen eerst en vooral het algemeen belang. Ook de privatisering van de publieke sector speelt een belangrijke rol, zodat ook de marktlogica aanwezig is in hun benadering. De professionele logica is veelal op een impliciete en zwakke wijze aanwezig, maar dat neemt niet weg dat de auteurs wel de humanitaire doelen van professioneel handelen centraal stellen en in die zin het concept op de professionele logica baseren. De auteurs constateren verder dat de industrialisering van de zorg gepaard gaat met een toename van management en regulering, bijvoorbeeld door middel van wetgeving en kwaliteitscontrole, dus ook de bureaucratische logica speelt een rol. De privélogica ontbreekt in deze benadering; cliënten zijn primair goedgeïnformeerde consumenten die op de markt van welzijn en geluk de beste keuzen uit welbegrepen eigenbelang maken. Dat mensen op deze wijze noodzakelijke zorg kunnen mislopen, komt niet ter sprake.

De positionering van het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker is niet alleen hybride maar ook ambivalent. Enerzijds wordt bijvoorbeeld benadrukt dat effectiviteit belangrijker is dan efficiëntie, en dat is een professioneel standpunt, terwijl anderzijds de economische belangen binnen het systeem van de gezondheidszorg als een betere prikkel voor voortdurende kennisontwikkeling worden beschouwd dan de intrinsieke motivatie van professionals, en dat is de logica van de markt. Een ander voorbeeld is dat aan de wetenschappelijke praktijkwerker concurrentievoordeel oftewel toegevoegde economische waarde ten opzichte van andere professionals binnen de volledig geïndustrialiseerde gezondheidszorg wordt toegeschreven. Dit standpunt berust weliswaar op marktwaarden, maar de marktlogica vereist een expliciete berekening van de kosten en baten, en zo'n uitwerking ontbreekt. Ook een wetenschappelijke onderbouwing van het belang van een wetenschappelijke benadering van de professionele beroepspraktijk ontbreekt. Hierdoor is onduidelijk of de hybride positionering van het concept de wetenschappelijke praktijkwerker op een inhoudelijke of op een strategische keuze van de auteurs berust.

Ideaaltypische karakterisering

Ofschoon de positionering van het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker een hybride karakter bezit, bevat de benadering van Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) veel karakteristieken van het ideaaltypisch model van pro-

fessionaliteit, zij het dat deze wel vaker op een enigszins impliciete wijze aanwezig zijn.

Focus

Uit de conceptualisering van de wetenschappelijke praktijkwerker door Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) kunnen de kernelementen van een professionele missie worden gedestilleerd.

Beroepsideaal. Ofschoon een expliciete positionering van het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker als professional ontbreekt, wordt terloops wel vaker verwezen naar belangrijke aspecten van het professionele ethos, zoals humane belangen, het algemeen belang, het welzijn van de cliënt en het verlichten van diens lijden. Maar ook niet-professionele waarden spelen een rol, zonder dat de onderlinge verhouding duidelijk is.

Praktijksituaties. De wetenschappelijke praktijkwerker richt zich in de hoog-professionele zorg op de complexe en moeilijke gevallen, op de cliënten bij wie de meer routinematige behandelingen niet aanslaan en innovatieve benaderingen op maat ontwikkeld moeten worden.

Werkzaamheden

De beschrijving van de professionele werkzaamheden door Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) is niet helemaal volledig vanwege de nadruk op methodologische aspecten en niet helemaal adequaat vanwege de hybride positionering van het concept.

Waardevol maatwerk. De wetenschappelijke praktijkwerker verricht maatwerk wanneer de standaardbehandeling tekortschiet. De waarde van deze werkzaamheden lijkt binnen de benadering door Hayes, Barlow en Nelson-Gray vooral te worden bepaald door de dominante logica binnen de context waarin de professional werkzaam is.

Taakgebieden. De focus van Hayes, Barlow en Nelson-Gray op onderzoek past in het taakgebied betreffende professionaliteit en professionalisering. De uitvoerende werkzaamheden en het organisatorisch functioneren komen in deze benadering slechts terloops ter sprake; de organisatie van de gezondheidszorg wordt primair op nationaal niveau benaderd en niet vanuit het perspectief van de professional en zijn taken.

Expertise

Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) reserveren het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker nadrukkelijk voor het PhD-niveau. Vooral de methodologische expertise van de professional als praktijkonderzoeker wordt gethematiseerd, maar tevens wordt benadrukt dat innovatie vooral voortvloeit uit grondige theoretische kennis in combinatie met intensieve praktische ervaring, en uit functionele analyse in combinatie met een onconventionele opstelling.

Persoon. Het persoonsgebonden karakter van professionele expertise wordt niet gethematiseerd. Ofschoon de auteurs wel oog hebben voor het belang van

individuele praktijkervaring, staat in hun benadering toch de algemene methodologische basis voor professioneel onderzoek centraal.

Beslissen. Volgens de auteurs zal er altijd ruimte blijven voor het klinisch oordeel, en wel omdat wetenschappelijke kennis nooit volledig dekkend is voor alle praktijkgevallen. Zij onderkennen daarmee het belang van professionele beslissingsruimte.

Kwalitatieve effectiviteit. De diffuse logische positionering van het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker wordt weerspiegeld in de diversiteit van handelingswaarden die in de conceptualisering van de wetenschappelijke praktijkwerker een belangrijke rol spelen. Niet alleen professionele effectiviteit en kwaliteit komen ter sprake, maar ook publieke verantwoording en commerciële klanttevredenheid, kosteneffectiviteit, winst en concurrentievoordeel. De auteurs bieden geen houvast voor de afweging van de verschillende typen handelingswaarden.

Creatieve innovatie. Creatieve innovatie is vooral van belang daar waar standaardbehandelingen tekortschieten, en dat is volgens de auteurs bij uitstek het domein waarop de wetenschappelijke praktijkwerker binnen de hoogprofessionele zorg wordt ingezet.

Verankering

De professionele verankering wordt niet door Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) expliciet gethematiseerd, maar speelt wel op impliciete wijze een belangrijke rol.

Beroep. De interne organisatie van professies is op een welhaast vanzelfsprekende wijze in de benadering aanwezig. De auteurs thematiseren bijvoorbeeld het belang van de beroepsopleiding voor de implementatie van het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker. Verder maken ze in hun conceptualisering gebruik van materiaal dat door de Amerikaanse beroepsvereniging voor psychologen (APA) is ontwikkeld.

Samenwerking. De auteurs werken een integraal model voor (geestelijke) gezondheidszorg uit waarin de afstemming tussen de verschillende onderdelen van de zorg en de positionering van de wetenschappelijke praktijkwerker een belangrijke rol spelen.

Samenleving. Het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker is volgens de auteurs ook van belang met betrekking tot de publieke verantwoording van de professionele activiteiten.

Theoretische robuustheid

Bij de theoretische robuustheid van de conceptualisering van de wetenschappelijke praktijkwerker door Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) als expertisebeeld van de professional kunnen enkele kanttekeningen worden geplaatst. Deze hangen vooral samen met de hybride en ambivalente positionering van het concept.

Volledig en congruent. De wetenschappelijke praktijkwerker is in aanzet een redelijk volledig concept. De auteurs hebben echter geen oog voor de spanningen tussen de verschillende logica's.

Inclusief en exclusief. Strikt genomen beperkt het concept zich tot wetenschappelijke gedragsdeskundigen binnen de geestelijke gezondheidszorg ten behoeve van hoogprofessionele zorg. Belangrijker is echter dat elke professional een gebruiker van wetenschappelijke kennis, een evaluator van het eigen beroepsmatig handelen en een onderzoeker van de eigen beroepspraktijk zou moeten zijn en dat het integrale systeem voor gezondheidszorg zonder veel moeite kan worden vertaald naar andere professionele praktijken, zodat het concept toch inclusief is. Het concept is ook exclusief, want het wordt weliswaar gekenmerkt door een hybride positionering, maar dan wel op basis van een professionele identiteit, namelijk een humanitaire focus op complexe problematiek, hoezeer die identiteit ook door andere waarden onder druk kan komen te staan.

Zwaartepunt en meerwaarde. Het zwaartepunt van het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker binnen het referentiekader van het ideaaltypisch model van professionaliteit ligt bij effectiviteit als centrale handelingswaarde. Aan effectiviteit als professionele handelingswaarde wordt zoveel waarde gehecht dat zij met de best beschikbare methoden zorgvuldig wordt onderzocht. Dit is ook de belangrijkste meerwaarde van dit concept: professionals behoren de effectiviteit van hun ingrijpen (in de zin van het realiseren van een humanitaire waarde in complexe omstandigheden) niet al te gemakzuchtig te veronderstellen maar dienen haar voortdurend zo kritisch mogelijk te evalueren en te onderzoeken, en waar mogelijk ook te verbeteren.

Beeldkwaliteit. De wetenschappelijke praktijkwerker is een bestaand theoretisch concept dat betrekking heeft op professioneel functioneren. Deze professional zoekt onmiskenbaar met professionele toewijding naar de beste behandeling voor de meest complexe gevallen. Het concept beschrijft dan ook een praktijkideaal, maar dit ideaal is tamelijk onpersoonlijk vanwege de nadruk op de methodologische borging van de professionele effectiviteit, ook al laat het concept enige ruimte voor onconventioneel optreden. Bovendien is het praktijkideaal enigszins karakterloos vanwege de kritiekloze en conformistische houding ten opzichte van niet-professionele logica's, dus ten aanzien van de reël bestaande sociaal-maatschappelijke context van professionaliteit. In die zin zou het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker kunnen worden omschreven als een theoretisch concept van een tamelijk onpersoonlijk en ook enigszins karakterloos praktijkideaal voor de methodologische borging van effectief professioneel functioneren door middel van onderzoek.

Beeldsamenhang

Organisatiebeelden

Het expertisebeeld van de wetenschappelijke praktijkwerker bezit geen noemenswaardige overeenkomsten met organisatiebeelden. Bij Hayes, Barlow en Nelson-

Gray (1999) gaat het in feite om een ogenschijnlijk probleemloze invoeging van de wetenschappelijke praktijkwerker in de hybride logica van de geïndustrialiseerde gezondheidszorg, terwijl de organisatiebeelden juist zoeken naar oplossingen voor de problematische invoeging van professionals in organisatorische contexten met niet-professionele karakteristieken.

Expertisebeelden

De wetenschappelijke praktijkwerker zoals ontwikkeld door Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) bezit impliciete raakvlakken met de eerder besproken expertisebeelden.

Lerende professional. De wetenschappelijke praktijkwerker is in alle drie de basisrollen – consument van wetenschappelijke kennis evenals evaluator en onderzoeker van de beroepspraktijk – feitelijk voortdurend bezig met leren en in die zin een lerende professional.

Kenniswerker. De wetenschappelijke praktijkwerker van Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) is met name in zijn rol als onderzoeker een professionele kenniswerker, aangezien hij een bijdrage levert aan de productie, verspreiding en toepassing van kennis ten dienste van verdere professionalisering van de professie.

Reflectieve praktijkwerker. Een overeenkomst van de wetenschappelijke praktijkwerker van Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) met de reflectieve praktijkwerker is dat in beide conceptualiseringën de spanning tussen theoretische wetenschap en praktische beroepsuitoefening centraal staat. Daar waar bij Schön (1983) deze kloof welhaast onoverbrugbaar lijkt, zoeken Hayes, Barlow en Nelson-Gray naar mogelijkheden om zowel de resultaten als ook de methoden van wetenschappelijk onderzoek vruchtbaar te maken voor de beroepspraktijk, hoewel zij dat wel in sterke mate vanuit het paradigma van technische rationaliteit doen en methodologische rigiditeit een reëel gevaar is.

Praktische relevantie

De praktische relevantie van het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker van Hayes, Barlow en Nelson-Gray (1999) als expertisebeeld van de professional is beperkt door de methodologische focus en door het ontbreken van aandacht voor spanningen tussen de verschillende logica's.

Potentie en referentie

Het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker is op het afgebakende terrein van het integreren van onderzoeksmethodologie in de professionele beroepspraktijk een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering want hierdoor kan de effectiviteit van professioneel functioneren op systematische wijze worden bewaakt en verbeterd. Het concept biedt geen houvast als blauwdruk voor professies of als legitimatiekader voor professionaliteit. De auteurs verwijzen primair naar psychologen en meer in het alge-

meen naar gedragsdeskundigen. Ze wijzen er echter ook op dat binnen de geneeskunde al rond het begin van de twintigste eeuw een beweging op gang is gekomen waardoor professionaliteit en wetenschap sterker met elkaar zijn verbonden.

Verspreiding en gebruik

Een overweldigende hoeveelheid literatuur voldoet aan het selectie criterium dat de naam van het concept letterlijk in de titel wordt vermeld. Bijna alle literatuur heeft echter, in overeenstemming met de oorsprong van het concept, betrekking op het beroepsterrein van de psychologie zoals psychotherapie of personeelspsychologie. Er is echter ook aandacht aan dit concept besteed in het tijdschrift *Social Work Research*. In een tijdsbestek van twee jaar verschenen vijf artikelen die aan de hier gehanteerde selectiecriteria voldoen, als onderdeel van een bredere discussie over dit concept.

Sociaal werker. Wakefield en Kirk (1996) wijden een kritische bespreking aan drie publicaties waarin het model van de wetenschappelijke praktijkwerker wordt vertaald naar sociaal werk op basis van het enkelvoudig systeem ontwerp en gestandaardiseerde instrumenten voor snelle evaluatie. De auteurs leveren fundamentele kritiek op de wetenschappelijke waarde, de klinische effectiviteit, de praktische toepasbaarheid en de maatschappelijke verantwoording van het model van de wetenschappelijke praktijkwerker. Zij wijzen er bijvoorbeeld op dat in het model bewezen effectiviteit centraal staat, terwijl geen enkel empirisch bewijs beschikbaar is dat praktijkwerkers die gebruik maken van dit model ook daadwerkelijk effectiever zijn. Verder benadrukken zij dat het afleggen van verantwoording niet berust op het aantonen van de effectiviteit van de toegepaste behandeling in een individueel geval, wat wetenschappelijk beschouwd ook niet mogelijk is, maar op het toepassen van de meest effectieve behandeling die beschikbaar is, en het vaststellen daarvan vereist grootschalig onderzoek met een duidelijke arbeidsdeling tussen onderzoekers en praktijkwerkers. Bovendien stellen zij dat het model niet theorie neutraal is maar behavioristisch en met name geen oog heeft voor de mogelijk heilzame werking van de professionele relatie tussen praktijkwerker en cliënt los van de gekozen behandeling en de toegepaste interventies. De auteurs concluderen dat het model van de wetenschappelijke praktijkwerker een dogmatische ideologie is die sociaal werk meer kwaad dan goed heeft gedaan. Bloom (1997), coauteur van één van de boeken die door Wakefield en Kirk zijn besproken, reageert op de kritiek die door hen en door anderen in het tijdschrift naar voren is gebracht. Hij benadrukt dat publieke verantwoording door sociaal werkers hoe dan ook cruciaal is voor het voortbestaan van het beroep en dat praktijkgerichte evaluatie niet met wetenschappelijk onderzoek moet worden verward. Bloom stelt dat ook de invloed van de professionele relatie kan worden onderzocht en dat het model in zoverre niet theoriegeladen is. Hij erkent dat hij niet alle problemen kan oplossen maar benadrukt dat al veel gewonnen is wanneer praktijkwerkers er in slagen helder weer te geven wat de verschillen zijn voor en na de behandeling, als basis voor evaluatie en

verantwoording. Wakefield en Kirk (1997) reageren onder meer op de tegenwerpingen van Bloom op hun eerdere artikel. Ze wijzen er op dat in het desbetreffende boek wel degelijk wordt geponeerd dat het model de beroepspraktijk kan transformeren in een onderzoeksproces. Bovendien benadrukken ze dat Bloom niet ingaat op hun kanttekeningen bij de kwaliteit van de verantwoording en impliciet toegeeft dat de effectiviteit van het model niet bewezen is. Johnson (1997) wijst er op dat onderzoek en praktijk op verschillende vaardigheden zijn gebaseerd en pleit dan ook voor taakverdeling en samenwerking tussen onderzoekers en praktijkwerkers. De voor onderzoek vereiste vaardigheid in statistiek en kennisname van ander onderzoek kan volgens haar redelijkerwijze niet van sociaal werkers worden verwacht. Marino, Green en Young (1998) rapporteren over een survey onder recentelijk afgestudeerde masters in sociaal werk in de Verenigde Staten. Hieruit blijkt dat meer dan de helft van de respondenten participeert in onderzoek, maar meestal in de minder solide varianten.

Tot besluit

Het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker als expertisebeeld van de professional is een praktijkideaal voor het systematisch bewaken en verbeteren van de effectiviteit van professioneel functioneren. Een belangrijke kanttekening is dat het concept blind is voor de spanningen tussen de verschillende logica's en professionals dan ook geen houvast biedt om daar op een professionele wijze mee om te gaan.

7.5 De onderzoekende professional

De *scientist practi[tij]oner* wordt [...] gekenmerkt door de wijze waarop hij relaties legt tussen praktijkkennis en wetenschappelijke kennis. (Hutschemaekers, 2001, p. 27)

Science en *practice* horen bijeen, niet als eenheid maar als koppel. In die zin vertegenwoordigt de metafoor van de *scientist practitioner* [...] ons beroepsideaal. (Hutschemaekers, 2009, p. 21)

Bronnen

De Nijmeegse hoogleraar geestelijke gezondheidszorg Giel Hutschemaekers maakt in zijn publicaties expliciet gebruik van de expertisebeelden van de wetenschappelijke praktijkwerker, de reflectieve praktijkwerker en de lerende professional. Tevens bezit zijn werk raakvlakken met de kenniswerker, met name in de aandacht voor kennisproductie. Op het eerste gezicht lijkt Hutschemaekers niet veel meer te doen dan het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker aan te duiden als de onderzoekende professional en dit concept centraal te stellen in zijn benadering, maar in wezen ontwikkelt hij onder deze naam geleidelijk een nieuw expertisebeeld van de professional (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006; zie verder Hutschemaekers, 2001, 2003, 2009, 2010; Hutschemaekers & Festen, 2004; Scholte & Hutschemaekers, 2004; Hutschemaekers & Tiemens, 2006, 2008; Hutschemaekers & Van Nijnatten, 2008).

Context

Hutschemaekers (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) thematiseert de professionalisering van de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) in Nederland. Professionalisering is in zijn benadering een ambivalent verschijnsel dat zowel op machtsstreven kan berusten als tot expertiseontwikkeling kan leiden en in die zin beschouwd kan worden als niet alleen de oorzaak van maar ook de oplossing voor de knelpunten in de GGZ. Het ontbreekt volgens Hutschemaekers vooral aan maatwerk en afstemming, aan kwaliteit en vertrouwen, met als gevolg ontevredenheid bij cliënten en onbehagen onder professionals. De kern van de moeilijkheden is zijns inziens dat het probleemeigenaarschap van cliënt en professional is ondergraven door twee interfererende visies op professionalisering: het oudere professieparadigma stelt de professional als expert centraal waardoor de cliënt als leek buitenspel wordt gezet, terwijl het nieuwere interventieparadigma gebaseerd is op de richtlijnvariant van de evidence based benadering en de professional degradeert tot passieve uitvoerder. De uitweg uit deze machteloosheid binnen de professionele relatie zoekt Hutschemaekers in de paradigma's van de empowerde cliënt en de onderzoekende professional. Hun beider actieve participatie in gedeeld eigenaarschap is zijns inziens van cruciaal belang voor een adequate afbakening, analyse en aanpak van de meervoudig gelaagde en poly-interpreteerbare problematiek die in de GGZ centraal staat.

De empowerde cliënt. De mondige burger is volgens Hutschemaekers ook een mondige cliënt: een goedgeïnformeerde en kritische onderhandelaar die zijn rechten kent. De essentie van empowerment is dat de cliënt als persoon met zijn wensen en verwachtingen gerespecteerd wordt. De empowerde cliënt verhoudt zich op actieve wijze tot zijn problemen en is regisseur van zijn behandeling en meer in het algemeen van de kwaliteit en de zin van zijn leven. Voor de GGZ betekent dit een verschuiving van een medisch-specialistische naar een meer informele en generalistische invalshoek. Dit is een verschuiving van stoornis (expertiseperspectief) naar hulpvraag (cliëntperspectief) en van klachtreductie (verminderen draaglast) naar probleemhantering (vergroten draagkracht). Gevolg hiervan is een verschuiving van afhankelijkheid naar zelfredzaamheid en van institutionalisering naar vermaatschappelijking.

De onderzoekende professional. De rol van de professional verheldert Hutschemaekers met behulp van andere expertisebeelden. De verschillende beelden fungeren in zijn betoog onmiskenbaar als theoretische concepten van gepersonificeerde praktijkidealen voor professioneel functioneren, maar aanvankelijk lijkt hij ze als min of meer identiek te beschouwen. Later maakt hij een adequaat onderscheid tussen praktijkgeoriënteerde reflectie en wetenschapsgeoriënteerde evidentie: terwijl voor de reflectieve praktijkwerker de veelal impliciete en contextgebonden praktijkkennis het vertrekpunt is voor reflectie tijdens en na het handelen, vormen voor de wetenschappelijke praktijkwerker primair actuele wetenschappelijke inzichten de basis voor interventies (vergelijk Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006 met Hutschemaekers, 2010). De onderzoekende professional is dan de geslaagde synthese van beide concepten: professioneel handelen is het resultaat van een voortdurende dialoog tussen praktijk en wetenschap als twee gelijkwaardige en complementaire kennisbronnen. Deze cyclische benadering genereert een leerproces (lerende professional) en ook kennisproductiviteit (kenniswerker).

Kern

De conceptualisering door Hutschemaekers (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) bezit een heuristische kern: de onderzoekende professional maakt gebruik van verschillende zoekprincipes. Deze flexibele en cyclische principes vormen de gulden middenweg tussen enerzijds de positivistische ideologie en technische rationaliteit van strakke inhoudelijke richtlijnen en anderzijds het blinde vertrouwen in de praktijkervaring. (1) *Actorschap*. Professional en cliënt nemen binnen een horizontale relatie gezamenlijk en actief verantwoordelijkheid voor de problematiek. (2) *Empowerment*. Behandeldoelen zijn bij voorkeur gericht op empowerment van de cliënt. (3) *Spaarzaamheid*. De gemeenschappelijke bepaling van probleem, doel en aanpak resulteert in een zo sober mogelijke werkhypothese, want dat maximaliseert de zelfredzaamheid van de cliënt en minimaliseert de verstoring van zijn dagelijks leven. Het principe van spaarzaamheid leidt tot getrapte zorg maar sluit zo nodig snel en stevig ingrijpen niet uit.

(4) *Kennisbronnen*. Het actieve zoekproces van de individuele professional naar de beste benadering voor een specifiek probleem berust op de integratie van drie kennisbronnen: onderzoeksbewijs, praktijkervaring en cliëntwaarden. (5) *Monitoring*. De effecten van professioneel ingrijpen worden systematisch gemeten en geëvalueerd in het licht van de nagestreefde doelen. Deze feedback leidt zo nodig tot bijstelling van de aanpak.

Logische positionering

De logische positionering van het concept van de onderzoekende professional bezit een hybride karakter; ze is bij wijze van spreken verticaal opgerekt. Hutschemaekers (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) stelt professionaliteit weliswaar centraal in zijn benadering, maar enerzijds positioneert hij professionaliteit volledig binnen het publieke domein en anderzijds ruimt hij door middel van empowerment van de cliënt en het gedeelde actorschap binnen de professionele relatie zeer veel ruimte in voor het private domein. De mogelijke spanningen tussen deze drie domeinen worden niet gethematiseerd. Het concept is horizontaal afgebakend; zo bezit bureaucratie in zijn benadering zonder meer een negatieve connotatie.

Ideaaltypische karakterisering

Hutschemaekers (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) ontwikkelt zijn eigen visie op professionaliteit in dialoog met het door hem als klassiek en ideaaltypisch bestempelde professieparadigma. Zijn beschrijving van deze klassieke benadering is in vergelijking met het ideaaltypisch model een zeer volledige karakterisering van professionaliteit. Ook in zijn eigen benadering komen veel ideaaltypische karakteristieken ter sprake.

Focus

Hutschemaekers (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) schetst een redelijk adequaat beeld van de professionele missie. Ondanks zijn nadruk op actorschap en empowerment benadrukt hij dat de professional uiteindelijk verantwoordelijk is voor de zorg.

Beroepsideaal. Volgens het professieparadigma richt een professie zich op centrale waarden en algemene belangen van de samenleving. Hutschemaekers benadrukt het belang van passie, betrokkenheid en enthousiasme bij professionals. Tegelijk domineren in zijn benadering publiekprivate waarden, zoals cliëntwaarden, empowerment, zelfredzaamheid en vermaatschappelijking.

Praktijksituaties. In het professieparadigma richten professies zich volgens Hutschemaekers op de oplossing van problematiek op een duidelijk afgebakend domein. Hutschemaekers wijst op de complexiteit, onzekerheid, instabiliteit en uniciteit van praktijksituaties.

Werkzaamheden

Hutschemaekers (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) beschrijft op tamelijk adequate wijze de professionele werkzaamheden.

Waardevol maatwerk. Hutschemaekers wijst op het belang van maatwerk in professionele werkzaamheden. De waarde van de werkzaamheden is in zijn benadering een hybride mengeling van professionele en publiek-private waarden.

Taakgebieden. In Hutschemaekers' benadering staan de uitvoerende werkzaamheden centraal, maar hij besteedt ook aandacht aan de voorwaarden voor samenwerking (taakafbakening en afstemming) en voor professionalisering van professional (leerproces) en professie (kennisproductie).

Expertise

Uit Hutschemaekers' benadering spreekt een adequate visie op professionele expertise (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006).

Persoon. Zowel het klassieke professieparadigma als het hedendaagse interventieparadigma situeren de professionele expertise volgens Hutschemaekers in wetenschappelijke kennis, die door de professional vooral moet worden toegepast. Hijzelf daarentegen situeert de professionele expertise primair in de persoon: daar vindt de wisselwerking plaats tussen praktijkkennis en wetenschappelijke kennis door middel van reflectie met het oog op professioneel handelen.

Beslissen. Hutschemaekers benadrukt dat de professional uiteindelijk de verantwoordelijkheid draagt voor beslissingen betreffende de zorg, en dat is geheel in overeenstemming met de professionele logica. Uit zijn benadering blijkt dat de discretionaire ruimte niet zonder meer een nulsomspel is maar voor alle betrokkenen kan worden vergroot, dus ook voor cliënten, andere professionals, mantelzorgers en managers.

Kwalitatieve effectiviteit. Het professieparadigma baseert professioneel handelen op een ethische code. Volgens het interventieparadigma bepaalt de professional weliswaar de kwaliteit van zorg, maar is de gekozen interventie primair verantwoordelijk voor effectiviteit. Hutschemaekers benadrukt echter dat de wetenschappelijk aangetoonde werkzaamheid te hoge verwachtingen creëert van de praktisch gerealiseerde doelmatigheid in complexe situaties, niet alleen vanwege allerlei praktische beperkingen zoals onwillige cliënten, eigenzinnige professionals en organisatorische tekortkomingen, maar ook omdat door het (niet wetenschappelijk gefundeerde) stapelen van interventies en procedures de meerwaarde afneemt terwijl de ongewenste neveneffecten toenemen. Daarom is de individuele professional ook voor de effectiviteit en de kwaliteit van cruciaal belang.

Creatieve innovatie. Hutschemaekers wijst op het belang van creativiteit en innovatie in professionele werkzaamheden.

Verankering

De professionele verankering krijgt bij Hutschemaekers (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) minder aandacht, maar op grond van verspreide opmerkingen kan toch een adequaat overzicht worden samengesteld.

Beroep. Het professieparadigma wijst op de krachtige identiteit en grote innerlijke cohesie van de professionele gemeenschap. Belangrijke elementen hierbij zijn beroepsvorming, beroepsvereniging, beroepsopleiding en intern tucht-recht. Hutschemaekers gaat hier in zijn eigen benadering niet op in.

Samenwerking. Getrapte zorg op basis van een doelenhiërarchie bevordert zowel de taakafbakening als de afstemming tussen de nulde tot en met de derde lijn in de GGZ. Hutschemaekers werkt dit uitgangspunt uit tot een geïntegreerde gemeenschapsbenadering waarin de zorgcarrière van de cliënt centraal staat.

Samenleving. Het professieparadigma fundeert professionalisering in maatschappelijke erkenning, publiek vertrouwen en formele titelbescherming. Hutschemaekers constateert een gebrek aan vertrouwen in de GGZ binnen de hedendaagse samenleving, en veronderstelt daarmee het belang ervan.

Theoretische robuustheid

Hutschemaekers' concept van de onderzoekende professional is als expertise-beeld in theoretisch opzicht tamelijk robuust; bovendien hangen de minder sterke kanten niet samen met de essentie van het concept (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006).

Volledig en congruent. Hutschemaekers schetst in het professieparadigma een zeer compleet beeld van ideaaltypische professionaliteit. In zijn eigen benadering ontbreekt expliciete aandacht voor de centrale waarde, de interne organisatie en de externe verankering van professies. Hoewel in het aanvankelijke concept van de onderzoekende professional het perfectionisme en de evidentie van de wetenschapper de overhand lijken te hebben, staan in de latere uitwerking het pragmatisme en de effectiviteit van de professional centraal, en dat is congruent met het ideaaltypisch model van professionaliteit (vergelijk Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006 en Hutschemaekers & Tiemens, 2008 met Hutschemaekers, 2010).

Inclusief en exclusief. Het concept van de onderzoekende professional is in hoge mate exclusief, want de onderzoekende professional draagt volgens Hutschemaekers de eindverantwoordelijkheid voor de aanpak van complexe problematiek. Het concept is daarentegen niet helemaal inclusief, want empowerment, zelfredzaamheid en vermaatschappelijking van de cliënt zal niet voor alle professionele contexten even relevant zijn. Teneinde het inclusieve karakter van het concept te verbeteren, zou gebruik kunnen worden gemaakt van de ideeën van Andriessen (2014), die de aard van praktijkonderzoek relateert aan het type taak dat in een professie centraal staat en aan de specifieke fase in het methodisch handelen waarin uitzoeken niet volstaat.

Zwaartepunt en meerwaarde. Het zwaartepunt en de meerwaarde van Hutschemaekers' benadering ligt bij de verheldering van de noodzaak, de eigen aard en de ontwikkeling van professionele expertise voor optimaal professioneel functioneren: de (onderzoekende, reflectieve, lerende, innoverende) wisselwerking tussen praktijkkennis en wetenschappelijke kennis. Hutschemaekers benadrukt

dat de ontwikkeling van professionele expertise niet zonder meer een lineair en cumulatief proces is maar berust op een kwalitatieve omslag. De beginnende professional vertaalt wetenschappelijke kennis op een rationele en deductieve wijze direct naar de beroepspraktijk. De ervaren professional daarentegen beschikt over zogeheten scripts, impliciete denkschema's, gebaseerd op een verbinding van wetenschappelijke kennis en praktijkervaring, die op intuïtieve en inductieve wijze worden gehanteerd. Hierdoor is de ervaren professional opgewassen tegen urgente en complexe praktijksituaties, maar de kans op fouten en blinde vlekken neemt daarmee ook toe. Reflectie zorgt dan voor extra dynamiek in het professionele leerproces.

Beeldkwaliteit. De onderzoekende professional is een bestaand concept, ofschoon het zich pas geleidelijk aan als een eigenstandig concept ontwikkelt. De zoekprincipes van dit concept beschrijven een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren: de professional is voortdurend tegelijk als praktisch uitvoerder en als reflectief onderzoeker actief, in dienst van de effectiviteit en de kwaliteit van zijn handelen. In die zin is de onderzoekende professional een zich ontwikkelend theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren door de optimale ontwikkeling van professionele expertise.

Beeldsamenhang

Het concept van de onderzoekende professional bezit een zwakke samenhang met de organisatiebeelden, maar een sterke band met de andere expertisebeelden. Het concept bezit overigens door de nadruk op empowerment van de cliënt tevens belangrijke raakvlakken met de ethosbeelden, die in het volgende hoofdstuk aan de orde zullen komen.

Organisatiebeelden. Relevante raakvlakken van het concept van de onderzoekende professional met organisatiebeelden ontbreken. Hutschemaekers (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) vertrekt in zijn benadering weliswaar vanuit de problematiek binnen de Nederlandse GGZ en hij ontwikkelt in de vorm van de geïntegreerde gemeenschapsbenadering ook een alternatief voor de organisatie van deze sector, maar deze aspecten van zijn analyse staan in zekere zin los van het expertisebeeld dat hij ontwikkelt, en wel omdat dit gebaseerd is op paradigma's betreffende de cliënt en de professional en dus niet op de organisatorische verankering. Overigens wijzen Lipsky (1980) en Pinchot (1985) wel op het belang van onderzoek, maar dat betekent uiteraard niet dat de straatniveau-bureaucraat of de intrapreneur als onderzoekende professional in de betekenis van het hier besproken concept kunnen worden getypeerd.

Expertisebeelden. De nauwe samenhang van Hutschemaekers' concept van de onderzoekende professional (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) met de andere expertisebeelden is reeds in het voorgaande uitgewerkt. Deze samenhang kan worden gekarakteriseerd als genealogisch: het beeld van de onderzoekende professional heeft zich geleidelijk aan ontwikkeld uit een nieuwe

combinatie van de andere expertisebeelden, vooral de wetenschappelijke praktijkwerker en de reflectieve praktijkwerker.

Praktische relevantie

Hutschemaekers' concept van de onderzoekende professional (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) is tegelijk een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering op het snijvlak van praktische urgentie en wetenschappelijke evidentie. Hutschemaekers' benadering beperkt zich aanvankelijk tot de geestelijke gezondheidszorg, maar later heeft hij het concept ook geïntroduceerd in de sociale sector en de jeugdzorg. Hierdoor is het minder zinvol met betrekking tot dit concept een onderscheid te maken tussen enerzijds potentie en referentie en anderzijds verspreiding en gebruik. In de Engelstalige literatuur zijn overigens wel verwante aanduidingen te vinden. Glen en Smith (1999) zijn bijvoorbeeld van mening dat verpleegkundedocenten over recente ervaring in zowel praktijkwerkzaamheden als onderzoeksactiviteiten moeten beschikken en pleiten derhalve voor de positie van een "research practitioner". Zij hebben daarmee een specifieke functie op het oog, maar de uitvoerder daarvan beschouwen zij wel als een rolmodel voor verpleegkundigen.

Tot besluit

Het concept van de onderzoekende professional biedt als expertisebeeld van de professional houvast voor de integratie van onderzoeksbewijs en praktijkervaring, van algemeen en cliëntbelang, en dat alles in dienst van professioneel functioneren. Bovendien biedt het concept uitzicht op een constructieve professionele verhouding tot het publieke en private domein, hoewel het geen houvast biedt voor een professionele afbakening van overmatige publiek-private claims.

7.6 De categorie expertisebeelden

Beelden van de professional onderscheiden zich van elkaar door de oorspronkelijkheid van hun perspectief op professionaliteit. Binnen de beeldcategorie van de expertisebeelden ontstaan onderlinge verschillen in perspectief op professionaliteit met name door een onderscheid in de reikwijdte van de context waarbinnen het expertisebeeld geconceptualiseerd wordt, waardoor telkens weer een ander aspect van de professionele expertise centraal komt te staan in de conceptualisering van het beeld. Wanneer de context van de conceptualisering omvangrijker is, dan bezit het expertisebeeld een fundamentele karakter; een specifiekere context daarentegen biedt de mogelijkheid tot het ontwikkelen van een expertisebeeld dat verrijkend of integrerend van karakter is. Hierdoor vullen de uiteenlopende expertisebeelden elkaar wederzijds eerder aan dan dat ze op gespannen voet met elkaar staan.

Het concept van de lerende professional is in zekere zin het meest fundamentele expertisebeeld. Dit beeld is namelijk geconceptualiseerd binnen de meest omvattende context, te weten de existentiële context van de menselijke conditie als lerende soort. De menselijke evolutie heeft geresulteerd in leren als centrale adaptieve strategie. Het aspect van professionele expertise dat binnen deze conceptualisering centraal staat, is dan ook het leren, dat wil zeggen het hoogwaardige en cyclische leerproces van de professional. Het professionele leerproces kan worden beschouwd als het fundament van de aspecten van professionele expertise die in de andere expertisebeelden centraal staan: praktijkonderzoek is een regulering, praktijkreflectie een drijfveer, en kennisontwikkeling een product van leren. Professioneel leren als het fundament van professionele expertise betekent overigens ook dat het enigszins kunstmatig is een onderscheid te maken tussen professionaliteit en professionalisering.

Het concept van de kenniswerker is ingebed in de historische ontwikkeling van ambachtelijkheid naar technologie en haar consequenties voor economie en samenleving, in het bijzonder haar hedendaagse kennisbasis. Hierdoor komt in dit concept voor wat professionele expertise betreft de nadruk te liggen op vooral de creatie maar ook de disseminatie en valorisatie van kennis. Kennis is een product van professionaliteit, en professioneel leren is het proces. Leren is het productieproces van kennis (Weggeman, 2007), leren is het proces van kenniscreatie (Kolb, 1984).

Het concept van de reflectieve praktijkwerker zoomt in op het professionele domein, en dan vooral op de eigenstandigheid van pragmatische professionaliteit ten opzichte van positivistische wetenschap en technische rationaliteit. Hierdoor wordt het belang van praktijkkennis en praktijkreflectie evenals hun onderlinge wisselwerking voor professionele expertise verhelderd. Hierdoor wordt duidelijk, om Nietzsche (1867) te parafaseren, dat praktische wijsheid niet altijd te vinden is in theoretisch georiënteerde kennisinstellingen.

Het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker zoomt nog verder in op de professionele context, namelijk op het terrein van de geestelijke gezondheids-

zorg, en combineert die met het vakgebied van de onderzoeksmethodologie. Hierbij wordt duidelijk dat praktijkrelevante onderzoeksmethoden een verrijking kunnen zijn van de professionele expertise, namelijk om de effectiviteit van het professionele handelen systematisch te bewaken en te verbeteren.

Het concept van de onderzoekende professional is ontwikkeld binnen dezelfde context als het concept van de wetenschappelijke praktijkwerker, namelijk het professionele terrein van de geestelijke gezondheidszorg, maar combineert deze context als het ware met het vakgebied van de expertisebeelden, want centrale inzichten die in de andere expertisebeelden verankerd zijn, worden geïntegreerd in dit concept. Hierdoor kan dit concept de wetenschappelijke oriëntatie van de wetenschappelijke praktijkwerker combineren met de praktijkgerichtheid van de reflectieve praktijkwerker en bovendien hierin het leervermogen van de lerende professional en de kennisproductiviteit van de kenniswerker integreren.

HOOFDSTUK 8

Ethosbeelden

Halte heilig deine höchste Hoffnung! (Nietzsche , 1883/1996, p. 37)

Een ethosbeeld is een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren op basis van inspiratie. In dit hoofdstuk worden vijf ethosbeelden gethematiseerd: de normatieve professional, de presentiebeoefenaar, de creatieve professional, de democratische professional en de kritische praktijkwerker. Deze beelden laten zien dat inspiratie niet alleen ontstaat in de wisselwerking tussen professie en professional, zoals in de constructie van het ideaaltypisch model is uitgewerkt, maar ook kan worden geput uit bijvoorbeeld presentie voor de cliënt of democratisering van de context.

8.1 De normatieve professional

Het accent ligt op levenspraktijken, op het nastreven van menselijke waardigheid, van een menswaardig bestaan. Dergelijke abstracte principes dienen op professionele wijze omgezet te worden in tijd- en plaatsgebonden beoordelingen van datgene wat het geval is en wat mogelijk is. (Van Houten & Kunneman, 1993, p. 325)

Bronnen, context en kern

De normatieve professional is als concept ingeburgerd in de zelfreflectie van Nederlandse sociale beroepen, zoals onder meer blijkt uit het beroepsprofiel van de maatschappelijk werker (NVMW, 2006) en het opleidingsprofiel voor sociaal-pedagogische hulpverlening (LOO-SPH, 2009). In de conceptualisering van dit ethosbeeld kunnen globaal vier fasen worden onderscheiden. Derhalve kunnen bronnen, context en kern van dit beeld beter in de onderlinge samenhang van hun ontwikkelingsgeschiedenis worden beschreven. In de loop van deze geschiedenis wordt het overigens steeds moeilijker om context en kern helder van elkaar te onderscheiden.

Ontstaan

Het concept van de normatieve professional is door Douwe van Houten (1993), bij leven hoogleraar sociaal beleid en organisatie aan de Universiteit voor Humanistiek, geïntroduceerd in zijn rectorale rede (vgl. Van Houten, 2008). Dit concept is nog in datzelfde jaar verder uitgewerkt in een gezamenlijke publicatie met collega-hoogleraar Harry Kunneman (Van Houten & Kunneman, 1993).

Context. De auteurs zoeken in deze publicaties naar een geactualiseerde identiteit voor humanistisch geestelijk werkers.

Kern. De auteurs zien mogelijkheden voor professionele begeleiding bij individuele bestaansvragen vanuit het perspectief van menselijke waardigheid, levenskwaliteit en zingeving. Professionaliteit wordt in deze benadering verbonden met normativiteit en losgeweekt van connotaties als doelmatigheid en effectiviteit.

Ontwikkeling

Kunneman (1996, 1998, 2005) heeft het concept van de normatieve professionaliteit in een aantal publicaties verder uitgewerkt.

Context. Kunneman weekt normatieve professionaliteit los van de beroepsspecifieke context van het humanistisch raadswerk en bedt het in de cultuurhistorische context van de hedendaagse samenleving in. Deze context wordt door Kunneman (1996) in hoofdzaak gekarakteriseerd als geïndividualiseerd, ontzuild, multicultureel, globaal en postmodern. Kunneman beoogt vooral een postmoderne transformatie van de visie op mens en moraal, rationaliteit en menswetenschap. De werkelijkheid wordt in de postmoderne conditie niet langer gedacht als een monolithische orde die niet buiten haar eigen kader kan treden en daardoor inherent met geweld jegens het andere verbonden is, maar als meervoudige in-

terferenties tussen heterogene en onderling onherleidbare logica's. Het subject wordt niet langer beschouwd als een rationele en zelftransparante, intentionele en autonome eenheid maar als een knooppunt van meervoudige interferenties zonder hiërarchisch centrum. Het individu wordt bepaald door meerdere logica's, inzonderheid taal (cultuur, historie), economie (belangen, macht) en lichamelijkheid (verlangen, eindigheid), waartoe het zich weliswaar op velerlei wijzen (bijvoorbeeld sensibel, reflexief, communicatief) kan verhouden, maar nooit op volledig autonome wijze.

Ondanks de postmoderne kritiek op het moderne vooruitgangsoptimisme, benadrukt Kunneman (1996) de ambivalentie en ook de openheid van de tijd, en daarmee de ruimte voor hoop. Het heden vereist niet alleen strategisch handelen in een maatschappelijk systeem van ongerichte complexiteitstoename maar biedt ook ruimte voor communicatief handelen en betekenisvolle leerprocessen. Postmodern is zijns inziens vooral het kunnen ervaren en uithouden van de spanning tussen idee en verwerkelijking van menselijkheid.

Later kristalliseert deze hoop zich bij Kunneman (2005) uit in het streven naar postmoderne verbindingen tussen de premoderne transcendentie van religieuze wereldbeelden en de moderne autonomie van rationele wereldbeelden. Van de premoderne wereldbeelden moeten de sensibele waardering en zingevende narrativiteit behouden blijven, maar dan zonder de hiërarchische machtsverhoudingen, zodat ruimte ontstaat voor horizontale en plurale transcendentie. Van de moderne autonomie dienen de kritische en democratische onafhankelijkheid te worden bewaard, maar zonder de excessieve consumptie en productie, winstmaximalisatie en groei waarin deze autonomie binnen het postindustriële kapitalisme is ontaard, terwijl moderne rationaliteit moet worden verrijkt met waarden geladen vormen van kennis, zodat ruimte ontstaat voor diepe autonomie. Vooral confrontatie met en erkenning van de alteriteit van de ander en ook van het zelf vormt de basis voor een goed en zinvol leven op persoonlijk en politiek, economisch en ecologisch vlak.

Kern. Centraal in de conceptualisering van de normatieve professional door Kunneman (1996) staat de tegenstelling tussen technische en normatieve professionaliteit. Kunneman benadrukt de beperktheid van technische professionaliteit. Het technische paradigma van de toepassing van wetenschappelijke kennis op praktijkgevallen is daarbij de basis voor het professionele handelen, dat door de professional wordt uitgevoerd en door de cliënt wordt ondergaan. In de moderne praktijkgerichte menswetenschappen, bijvoorbeeld, wordt volgens Kunneman geopereerd volgens het "broodroostermodel": de cliënt wordt blootgesteld aan een vooraf vastgestelde behandeling door een deskundige in de verwachting dat dit een vooraf vastgestelde verandering teweeg zal brengen als oplossing voor een vooraf vastgesteld probleem. In technische professionaliteit bezitten probleemstelling, doelstelling en interventie daarmee een tamelijk rigide karakter.

Normatieve professionaliteit verwijst daarentegen naar een benadering waarin professionals oog hebben voor de complexiteit van de situatie en waarin cliënten niet tot hun problematiek worden gereduceerd maar als individuen worden

benaderd. De essentie van normatieve professionaliteit is daarmee dat de humanitaire kern zijn rechtmatige plaats wordt toegekend in het hart van de professionele beroepsuitoefening. Het concept van de normatieve professional berust vooral op de bewuste – met name reflectieve, normatieve en communicatieve – verhouding van de professional tot een viertal onderling samenhangende en interfererende aspecten van de professionele praktijk: (de normatieve kern van) het professionele handelen oftewel de beroepsuitoefening, (met name de ethiek van) het eigen bestaan, de (organisatorische, sociaal-maatschappelijke, politieke en cultuurhistorische) context, en (de bestaansethiek van) de cliënt. Normatieve professionele afwegingen kunnen volgens Kunneman in de hedendaagse samenleving niet langer op gedeelde culturele kaders worden gebaseerd en veronderstellen derhalve de aanwezigheid van een individuele bestaansethiek, die zich enkel kan ontwikkelen binnen een narratieve ruimte. Hij spreekt van narratieve individualiteit: mensen vinden hun plaats in de samenleving via het delen van verhalen waarin ze zelf als actor verschijnen en waarin hun gevoelens, inzichten en handelingen betekenis krijgen. Dit vereist expressieve bekwaamheid van het individu evenals respect en erkenning bij zijn gehoor. Normatieve professionaliteit omvat ook ruimte voor reflexieve identiteitsvorming van de cliënt. Kunneman (1996) merkt op “dat professionals en cliënten uiteindelijk in een verwant project verwickeld zijn, namelijk het leiden van een betekenisvol leven, waarin zij de waarde van hun eigen persoon kunnen ervaren doordat zij voor anderen daadwerkelijk van betekenis kunnen zijn” (p. 300).

Later besteedt Kunneman (2005) tevens aandacht aan de positie van professionals in kennisintensieve organisaties binnen het postindustriële kapitalisme. Binnen zulke organisaties dreigt professionele verantwoordelijkheid te worden geblokkeerd en professionele expertise te worden gekoloniseerd. Dit leidt tot verdringing en instrumentalisering van trage vragen, dat zijn existentiële en morele vraagstukken betreffende de menselijke eindigheid die zich niet voegen naar het ideaal van de maakbaarheid van het goede leven door het autonome individu. Belangrijk is vooral een gelijkwaardige erkenning van en verbinding tussen verschillende soorten van kennis, niet alleen wetenschappelijke en praktijkgerichte maar ook normatieve kennis. Kunneman spreekt wat dit laatste aspect betreft van een rijke culturele humuslaag als een narratief weefsel voor het individueel en gezamenlijk aangaan en doorwerken van trage vragen. Vanwege het belang van zulke narratieve leerprocessen pleit hij tevens voor co-creatie tussen professionals en cliënten of burgers.

Diffusie

De derde fase in de conceptualisering is dat andere auteurs dan Van Houten en Kunneman gebruik maken van het concept en er deels ook hun eigen invulling aan geven. Jacobs, Meij, Tenwolde en Zomer (2008a) presenteren als redacteurs en inleiders van een bundel een overzicht van deze ontwikkeling. Opvallend in deze publicatie is vooral de expliciete verschuiving van de thematiek, namelijk van normatieve professionaliteit als praktijkideaal naar normatieve professionaliteit

sering als een nooit eindigend leerproces. Deze verschuiving wordt in de bundel expliciet door Van Houten (2008) en door Kunneman (zie Van den Ende & Kunneman, 2008) onderschreven en ook door latere auteurs binnen deze traditie voortgezet (zie bv. Van den Bersselaar, 2009; Van den Ende, 2011; Van Ewijk & Kunneman, 2013). In de uitwerkingen in de genoemde bundel valt op dat normatieve professionalisering ook wordt toegepast op beroepen die volgens de maatstaven van het in deze studie ontwikkelde ideaaltypisch model geen professionele identiteit bezitten, dus niet op een humanitaire kern gebaseerd zijn. Normatieve professionalisering als proces lijkt zich toe te spitsen op humanitaire normativiteit als zodanig en zich daarmee enigszins los te zingen van professionaliteit als aanvankelijke terreinafbakening.

Actualiteit

Een tweetal publicaties geven de actuele stand van zaken weer inzake de ontwikkeling van de traditie van normatieve professionaliteit en normatieve professionalisering (Kunneman 2013a; Van Ewijk & Kunneman, 2013). Vooral de bijdragen van Kunneman (2013a, b) zijn voor de conceptualisering van de normatieve professional van belang.

Kunneman pleit voor het vergroten van de hedendaagse waardenruimte, met name ook voor en door normatieve professionals, ten behoeve van een goede omgang met de mondiale vraagstukken op existentieel, ecologisch en economisch vlak. Hij betoogt dat de Verlichting met haar nadruk op autonomie en democratie onze waardenruimte heeft vergroot en ons vrijer heeft gemaakt ten opzichte van politieke, maatschappelijke en religieuze overheersing. Tegelijkertijd is deze ontwikkeling onlosmakelijk verstrengeld geraakt met het neoliberale gedachtengoed en haar streven naar onbegrensde economische groei, waardoor de wereld en al haar bewoners worden beoordeeld op hun economisch nut. De Verlichting bezit daarmee een ambivalent karakter: democratie en ethische en juridische gelijkheid gaan hand in hand met meritocratie en economische en maatschappelijke ongelijkheid. Het waardenkader van de Verlichting blijft weliswaar van belang, maar is niet langer toereikend om de complexiteit van hedendaagse uitdagingen het hoofd te bieden.

Kunneman beschouwt het postmoderne denken nu als een geslaagde mislukking. De verdienste van deze benadering is dat machtsverhoudingen in denken en doen werden ontmaskerd, terwijl ze als politiek veranderingsperspectief toch tamelijk machteloos is gebleken, en wel omdat ze teveel vanuit een ivoren toren externe kritiek heeft geleverd en door haar afwending van met name natuurwetenschap en technologie, van bestuur en management niet in staat is geweest de interne spanningen in deze praktijken en discoursen te onderkennen en te benutten. Kunneman pleit er dan ook voor de complexiteit niet te ontvluchten maar juist op te zoeken. Een liefdevolle verhouding tot de complexiteit en moerassigheid in ons eigen innerlijk beschouwt hij zelfs als een beslissende component van normatieve professionalisering die zich richt op de complexiteit van de actuele beroepspraktijk en de hedendaagse werkelijkheid. De politieke betekenis van de-

ze invulling van normatieve professionalisering is dat zij van binnenuit invloed uit kan oefenen op professionele werkwijzen en op organisatorische kaders.

Met het oog op de (re)constructie van de normatieve professional als een ethos-beeld zal in de navolgende uitwerking vooral gebruik worden gemaakt van de elementen uit de in het voorgaande beschreven ontwikkelingsgeschiedenis die het beste aansluiten bij het in deze studie ontwikkelde ideaaltypisch model van professionaliteit.

Logische positionering

Van Houten (2008) verhoudt zich, enigszins in retrospectief, expliciet tot professionaliteittheorieën zoals van Freidson (2001). De opmerkingen van Kunneman (1996) over de intrinsieke beperkingen van technische en bureaucratische benaderingen, van markt en staat wijzen op een professionele positionering van het concept van de normatieve professional. Ambachtelijkheid, zoals Sennett (2008) die heeft uitgewerkt, wordt echter door Kunneman (2013a, b) beschouwd als een integraal onderdeel van normatieve professionalisering. Bovendien wordt een professionele positionering welhaast onmogelijk gemaakt door de postmoderne conditie. Kunneman (1996) onderscheidt namelijk een brede interferentiezone waar het publieke systeem en de private leefwereld zich op meervoudige wijzen met elkaar vermengen. Deze zone is zijns inziens zichtbaar in domeinen zoals zorg en welzijn, gezondheidszorg en educatie. Individuen ontvangen hier niet alleen strategische service maar ook communicatieve zorg. Dit impliceert dat de invloed van markt, bureaucratie en professionaliteit is toegenomen in wat voorheen eenduidiger tot de leefwereld behoorde. Daarmee bezit reëel bestaande professionaliteit binnen de postmoderne cultuur onvermijdelijk een hybride karakter. Professionals zullen dit als gegeven moeten accepteren, echter zonder de humanitaire kern als ideaal van hun werkzaamheden op te geven. Kunneman omschrijft dat treffend als het uithouden van de spanning.

Ideaaltypische karakterisering

Op basis van de maatstaf van het ideaaltypisch model van professionaliteit valt op dat in het concept van de normatieve professional de meer humanitaire aspecten goed vertegenwoordigd zijn, terwijl de meer pragmatische aspecten zoals taakgebieden, handelingskwaliteiten en verankering wel vaker ofwel onderbelicht blijven ofwel op een ambivalente wijze benaderd worden.

Focus

In de conceptualisering van normatieve professionaliteit wordt de humanitaire kern van professionaliteit van meet af aan expliciet centraal gesteld; Van Houten (2006) benadrukt dat de professional primair een morele en niet een technische actor is. Deze kern is een constante in alle ontwikkelingen van het beeld. Ook

wanneer de focus verschuift naar normatieve professionalisering, gaat het Kunneman (2013a) om “het ontwikkelen van menswaardige antwoorden op de grote vragen van deze tijd” (p. 7). Hij spreekt expliciet van roeping (zie Weerman, 2002) en van toewijding van professionals aan goed werk (Kunneman, 2013a).

Ook de complexiteit van professionele praktijksituaties is een constante in de conceptualisering. Aanvankelijk blijkt deze complexiteit bij Kunneman (1996) vooral uit de onderlinge verwevenheid van de individuele bestaansethiek, de hedendaagse arbeidsverhoudingen en de sociaal-maatschappelijke en cultuurhistorische dynamiek. Later spreekt Kunneman (2013a) bijvoorbeeld over de moerassige restproblematiek die resistent is tegen modernisering op rationele en neoliberale grondslag en de daarmee samenhangende complexiteit in onder meer het professionele handelen. Hij neemt concepten en begrippen van anderen over die hierbij aansluiten, zoals taaie vraagstukken (Vermaak, 2009), plekken der moeite (Wierdsma, 2001) en waardig strijden (J. van Ewijk, 2013). Kunneman (2013a, b) spreekt van “amor complexitatis” als een beslissende component van normatieve professionalisering: het spanningsvol samengaan van tegenstrijdige verlangens en behoeften in ons innerlijk en in onze primaire relaties met anderen.

Werkzaamheden

In de conceptualisering van de normatieve professional wordt wel het professionele karakter maar niet de professionele breedte van de werkzaamheden getypeerd (zie vooral Kunneman, 1996). Uit de benadering van normatieve professionaliteit kan worden afgeleid dat de professionele werkzaamheden door de gerichtheid op humaniteit waardevol zijn en vanwege de complexiteit van de omstandigheden het karakter van maatwerk moeten bezitten. Aandacht voor professionele taken ontbreekt, mogelijk vanwege de focus op de normatieve en reflectieve kern van professionaliteit.

Expertise

Het concept van normatieve professionaliteit wordt aanvankelijk ontwikkeld in oppositie met technische professionaliteit (zie ook Jacobs, Meij, Tenwolde & Zomer, 2008b). Reeds Kunneman (1996) stelt dat normatieve professionaliteit technische professionaliteit niet uitsluit maar juist insluit. Hij pleit voor een synthese van technische en instrumentele bekwaamheid met existentiële en communicatieve, reflectieve en normatieve kwaliteiten zoals openheid, sensibiliteit, receptiviteit, aandacht, respect, betrokkenheid, solidariteit, intimiteit, zorg, expressie. Dat neemt niet weg dat hij technische professionaliteit aanvankelijk toch vooral associeert met markt, bureaucratie en positivisme. Hij beschouwt methodieken bijvoorbeeld als een teken van systeeminvloeden op professionaliteit. Deze ambivalentie is ook herkenbaar in het debat over normatieve professionalisering: soms worden morele elementen (de goede dingen doen) en technische elementen (de dingen goed doen) als wederzijds aanvullend gedacht (zie Spierts & Van Vliet, 2008), terwijl soms ook een sterke afkeer van doelgericht professioneel handelen lijkt te blijven bestaan, en wel omdat dit wordt gezien als een gebrek aan open-

heid en als een voorbode van instrumentalisering (zie Smaling, 2008). Later onderkent Kunneman (2013a) dat een belangrijke beperking van het postmoderne denken haar intellectuele afwending van natuurwetenschap en technologie, van management en bestuur is. Hij verbindt “amor complexitatis” met de bereidheid gebruik te maken van uiteenlopende kennisbronnen, ook technische kennis en kunde, maar daar tegelijkertijd de beperkingen van te onderkennen en onophefbare vormen van kwetsbaarheid en verlies onder ogen te blijven zien.

Persoon en beslissen. Het persoonsgebonden karakter van professionele expertise kan vooral worden afgeleid uit Kunnemans standpunt dat individuele bestaansethiek een noodzakelijke voorwaarde is voor adequaat professioneel functioneren. De discretionaire ruimte wordt niet expliciet gethematiseerd, maar speelt impliciet wel een belangrijke rol in de conceptualisering, vooral in de normatieve afwegingen van de individuele professional. In de recente literatuur wordt expliciet verwezen naar het belang van praktische wijsheid (zie Jacobs et al., 2008b).

Kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie. Professionele handelingswaarden blijven onderbelicht in de conceptualisering van normatieve professionaliteit. Soms lijkt doelgerichtheid te worden beschouwd als een regelrechte bedreiging van professionele humaniteit, en wel omdat zij kan worden versmald tot een technische en instrumentele invulling, terwijl humaniteit als zodanig uiteraard ook een doelstelling kan zijn. Later wijst Kunneman (2005) op het belang van creativiteit en innovatie, niet alleen in samenhang met het kennisintensieve karakter van professionele werkzaamheden binnen het postindustriële kapitalisme, maar ook voor het realiseren van waarden met existentiële en maatschappelijke relevantie.

Verankering

De aandacht voor de professionele verankering vermindert met de verbreding van het concept. Van Houten (1993) verwijst nog naar de beroepscontext van de humanistisch geestelijk werker in de vorm van beroepsopleiding, beroepsvereniging en vaktijdschrift. Kunneman (1996) benadrukt daarentegen het individuele karakter van de bestaansethiek van de professional; de verbondenheid met de eigen professie is blijkbaar niet sterk genoeg om als moreel houvast voor de professionele beroepsuitoefening te fungeren. Elders thematiseert hij echter wel het belang van een professioneel en gemeenschappelijk engagement en referentiekader (Weerman, 2002).

Theoretische robuustheid

Het kernprobleem met betrekking tot de theoretische robuustheid van het concept van de normatieve professional vanuit het perspectief van het ideaaltypisch model van professionaliteit is dat de humanitaire bevlogenheid lang niet altijd op ondubbelzinnige wijze wordt aangevuld met pragmatische effectiviteit (zie vooral Kunneman, 1996 en Jacobs et al., 2008a).

Volledig en congruent. In het concept van de normatieve professional komen de pragmatische en instrumentele aspecten van professionaliteit aanvankelijk minder goed uit de verf. De auteurs lijken soms overspannen verwachtingen te koesteren van de morele en communicatieve mogelijkheden in de beroepspraktijk. Later ontstaat meer aandacht voor de moerassigheid van professioneel handelen, maar dan vooral binnen de organisatorische context (Kunneman, 2005, 2013a, b).

Inclusief en exclusief. In de eerste fase van zijn ontwikkeling is het concept niet inclusief omdat zijn reikwijdte zich beperkt tot de beroepscontext van het humanistische raadsliedenwerk. En in de derde fase is het concept niet exclusief omdat het wordt toegepast op alle mogelijke beroepsbeoefenaren. In de tweede fase staat de normatieve professional als professional centraal. Kunneman (1996) heeft bijvoorbeeld ook oog voor praktijksituaties waarin op basis van een humanitaire missie een strikt technische benadering vereist is.

Zwaartepunt en meerwaarde. Het zwaartepunt van het concept van de normatieve professional ligt bij de doorwerking van de morele kern van professionaliteit in de viervoudige verhouding van de professional, namelijk tot zichzelf, zijn beroep, de cliënt en de context. De verheldering van deze reflectieve, normatieve en communicatieve houding is tevens de meerwaarde van dit concept, want zij biedt houvast voor het hanteren van het waardeoverschot en het expertisetekort dat kenmerkend is voor professionele praktijken, ook als zoektocht naar het vergroten van de waardenruimte waarin wij leven. Daarenboven is deze verhouding een antidotum voor de vervreemding van de humanitaire kern in hybride omstandigheden door toedoen van bureaucrativering en commercialisering, doorgeschoten positivisme en instrumentalisering.

Beeldkwaliteit. De normatieve professional is onmiskenbaar een theoretisch concept, maar door alle ontwikkelingen ook bij wijze van spreken een bewegend beeld en als zodanig moeilijk in al zijn facetten scherp te stellen. Verder betreft het evident een gepersonifieerd praktijkideaal, hoewel de praktijkgerichtheid van dit gepersonifieerde ideaal wel vaker lijkt te worden verminderd door een ambivalente houding ten aanzien van de meer technische en instrumentele aspecten van professionaliteit. Tot slot heeft het concept van oorsprong betrekking op professioneel functioneren, ofschoon recentere ontwikkelingen vooral een algemeen normatief ontwikkelingsproces centraal stellen, ook los van een professionele beroepsidentiteit. Ondanks deze kanttekeningen is het concept van de normatieve professional in essentie zonder meer een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren.

Beeldsamenhang

De samenhang van het concept van de normatieve professional (zie vooral Kunneman, 1996) met andere beelden van de professional is beperkt maar intens: het concept bezit vooral belangrijke raakvlakken met de lerende professional en de reflectieve praktijkwerker.

Organisatiebeelden

Aan de conceptualisering van de normatieve professional ligt onder meer de spanning tussen professionaliteit enerzijds en markt en bureaucratie anderzijds ten grondslag (zie vooral Kunneman, 1996). Toch bestaat er nagenoeg geen samenhang tussen dit ethosbeeld en de organisatiebeelden.

Straatniveaubureaucraat. Een belangrijke overeenkomst in de conceptualisering van de straatniveaubureaucraat en de normatieve professional is dat de professionele positie bepaald wordt in het verticale spanningsveld tussen de publieke logica van het systeem en de private logica van de leefwereld. De getormenteerde verhouding van de straatniveaubureaucraat tot zijn eigen beroep staat echter in schril contrast met het normatieve en reflectieve karakter van deze verhouding bij de normatieve professional, die de kracht heeft om spanningen uit te houden. Karssing en Wirtz (2008) verwijzen naar Lipsky (1980), maar hierbij moet worden opgemerkt dat zij de professionele status van ambtenaren thematiseren.

Expertisebeelden

De cognitieve aspecten van professioneel functioneren spelen binnen de conceptualisering van de normatieve professional (zie vooral Kunneman, 1996) vooral een rol met betrekking tot reflectie en leren. Het concept bezit dan ook raakvlakken met de expertisebeelden waarin deze aspecten centraal staan.

Kenniswerker. Kunneman (2005) wijst op het kennisintensieve karakter van professionele werkzaamheden in het postindustriële kapitalisme, die hij als een kennissamenleving omschrijft. Meij (2008) verwijst in zijn thematisering van de grondslagen van kennis in professionele praktijken naar kennismaatschappij en kennisproductie. Kunneman (2005) nuanceert de analyse van Gibbons et al. (1995): binnen de nieuwe kennismodus dient een onderscheid te worden gemaakt tussen kennisproductie op grond van enerzijds economische en politieke macht (modus 2) en anderzijds existentiële en maatschappelijke waarden (modus 3).

Lerende professional. Leren speelt een belangrijke rol in de uitwerking van normatieve professionaliteit bij Kunneman (1996). De verschuiving in de conceptualisering naar normatieve professionalisering heeft bovendien als belangrijkste intentie het continue leerproces van normatieve professionals te benadrukken (Jacobs et al., 2008b). Spierts en Van Vliet (2008) spreken expliciet van lerende professional. In de uitwerking van Horstman en Houtepen (2008) lijkt de normatieve professional zelfs vooral een lerende professional te zijn.

Reflectieve praktijkwerker. Kunneman is in zijn conceptualisering schatplichtig aan het gedachtegoed van Schön (zie ook H. van Ewijk, 2013), met name in zijn kritiek op technische professionaliteit en in zijn uitwerking van de wisselwerking tussen praktijk en theorie. Kunneman omschrijft normatieve professionaliteit als een reflexieve zoektocht. Hij bestempelt Schöns uitwerking van reflectieve professionaliteit als voorbeeldig, maar beschouwt normatieve professionaliteit als een meer omvattend concept, wat overigens wel juist is voor de humane maar niet voor de pragmatische aspecten van professionaliteit. De reflectie

tieve praktijkwerker is ook in de meer recente publicaties over normatieve professionalisering een belangrijk referentiekader (zie bv. Kanne, 2008; Karssing & Wirtz, 2008; Kaulingfreks, 2008; Spierts & Van Vliet, 2008). Smaling (2008) constateert dat normativiteit en reflexiviteit elkaar in de weg kunnen zitten, waarbij de kunst is deze spanning levend te houden.

Praktische relevantie

Het concept van de normatieve professional bezit als ethosbeeld van de professional praktische relevantie met betrekking tot de humanitaire kern van professionaliteit en de daarmee samenhangende reflectieve, normatieve en communicatieve aspecten van de professionele beroepsuitoefening.

Potentie en referentie. Het concept is vooral geschikt als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering, en dan met name voor wat betreft de normatieve, de reflectieve en de communicatieve aspecten van de beroepsuitoefening. De focus op de humanitaire kern van professionaliteit maakt het concept geschikt als fundament voor een legitimatiekader. Het beeld is niet geschikt als blauwdruk voor professies, enerzijds omdat de algemene humanitaire kern niet wordt toegespitst op beroepsspecifieke waarden en anderzijds omdat de pragmatische aspecten van professionaliteit op negatieve, ambivalente of anderszels summierere wijze worden uitgewerkt. De referenties van het concept zijn in de loop der tijd verbreed, maar vanuit professioneel perspectief ook vervaagd. Aanvankelijk beperkt het concept van normatieve professionaliteit zich tot humanistisch geestelijk werkers. Bij Kunneman (1996, 1998) wordt de professionele context verbreed zonder expliciete afbakening. In recente publicaties lijkt normatieve professionalisering te worden losgekoppeld van professionaliteit en te fungeren als een breed onderzoekskader voor de meest uiteenlopende beroepspraktijken, zoals ambtenaren (Karssing & Wirtz, 2008), consultants (Kaulingfreks, 2008) en managers (Kanne, 2008). Dat neemt niet weg dat ook professionele beroepen zoals sociaal werk tot de referenties blijven behoren (zie bv. Van Ewijk & De Waal, 2013; Kanne & Grootenok, 2013).

Verspreiding en gebruik. Wanneer de zoektocht naar verspreiding en gebruik van het beeld van de normatieve professional strikt wordt beperkt tot de zoekstrategie waarbij de aanduiding van het concept letterlijk in de titel van de publicatie dient voor te komen, dan levert dat enkel twee publicaties van Kunneman (1997a, b) zelf op, namelijk betreffende de huisarts en de sociaalpedagogische hulpverlener, zodat het niet mogelijk is een onderscheid te maken tussen referentie en verspreiding. Wanneer de zoekterm wordt gemodificeerd tot normatieve professionalisering, dan blijkt de verspreiding betrekking te hebben op psychiatrie en orthopedagogiek, onderwijs en onderzoek, en ook de maatschappelijke dienstverlening. Het concept van de normatieve professional heeft breed weerklank gevonden binnen contactberoepen.

Tot besluit

Het concept van de normatieve professional is een ethosbeeld waarvan de inspiratiekracht is gelegen in de op de humanitaire kern gebaseerde reflectieve, normatieve en communicatieve verhouding van een professional tot zichzelf en zijn beroep, zijn cliënten en de context. Het concept wint aan praktische relevantie wanneer het op ondubbelzinnige wijze wordt gecombineerd met het uithouden en vooral ook productief maken van de spanning tussen de humanitaire kern en de pragmatische realisering van professionaliteit.

8.2 De presentiebeoefenaar

Ten slotte is er nog een zesde dimensie van armoede, die wat mij betreft de werkelijke pijn van de overige verschijningsvormen van armoede samentrekt. We kunnen ze aanduiden met het label ‘gebroken waardigheid’. [...] De arme wordt maar al te gemakkelijk met een subtiel, maar volmaakt gebrek aan respect en erkenning benaderd. [...] Dat alles wordt nog een graadje erger als we beseffen dat zo’n bejegening, als ze maar langdurig en streng genoeg is, tot resultaat heeft dat armen hun zelfbeeld aanpassen. (Baart, 2006, p. 315)

Het is eerst tegen deze achtergrond dat we [...] de waarde van de gerealiseerde waarden kunnen vaststellen: de presentie-beoefening beoogt inhoudelijk een bijdrage te leveren aan het goede (dat is: het gelukkige) leven van de betrokkenen. [...] Deze kenmerken van het goede leven hangen op een indirecte manier samen met wat we hebben vastgesteld als gebrek, pijn, lijden, verlangen of eenzaamheid. [...] Daarmee hebben we de betekenis en werking van de presentie-beoefening theoretisch opgehelderd. (Baart, 2006, p. 807)

Bronnen

In navolging van Bootsma (2008) zal hier worden gesproken van presentiebeoefenaar, hoewel het concept ook wel wordt aangeduid als presentieprofessional of presentiewerker. De presentiebenadering is ontwikkeld door Andries Baart, afgestudeerd in de andragologie, gespecialiseerd in de praktische theologie, gepromoveerd in de wijsbegeerte en als hoogleraar verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek. De basisbron voor het beeld van de presentiebeoefenaar is zijn boek *Een theorie van de presentie* (2001/2006; zie ook www.presentie.nl), een omvangrijke en complexe studie die hier slechts zeer beknopt en selectief kan worden geïnterpreteerd (zie verder De Jonge, 2012).

Context

Baart (2006) ontwikkelt het concept van de presentiebeoefenaar op basis van onderzoek waarin hij beoogt een praktijktheorie voor het buurtpastoraat te ontwikkelen. Blijkens de geformuleerde vragen staat hierin vooral het morele fundament van deze beroepspraktijk centraal. In Baarts analyse spelen tientallen waarden een rol, maar vooral op basis van de opbouw van de presentietheorie kunnen gebroken waardigheid en het goede oftewel gelukkige leven respectievelijk als de alfa en de omega van de morele context van de presentiebeoefenaar worden beschouwd.

De menselijke waardigheid. Baart karakteriseert armoede als sociale overbodigheid, veroorzaakt door maatschappelijke onverschilligheid en leidend tot individuele eenzaamheid, en daarvan is gebroken of zelfs vernietigde waardigheid de kern. Hierbij gaat het zowel om de respectloze en mensenwaardige bejegening door de hedendaagse maatschappij als om het gebrek aan zelfrespect en eigenwaarde bij de buurtbewoners dat daar het gevolg van is. Baart concludeert

dan ook dat de onvervreembare waardigheid en unieke kostbaarheid van de menselijke persoon de centrale waarde van de presentiebenadering is.

Het goede leven. Op basis van receptieonderzoek formuleert Baart wat van belang is in het pastorale aanbod. Zijn conclusies kunnen beknopt worden samengevat als materiële zekerheid, psychische gezondheid, sociale verbondenheid, institutionele participatie en tot slot existentiële of spirituele zingeving, hetzij als vrede met het heden hetzij als perspectief voor de toekomst. Hieraan verbindt Baart de conclusie dat het goede oftewel gelukkige leven het einddoel en het onderscheidende kenmerk van het buurtpastoraat als professie is; alle andere waarden zijn hieraan ondergeschikt.

De presentietheorie is een spanningsvol concept, ook met betrekking tot de twee kernwaarden die hier naar voren zijn gehaald (De Jonge, 2012). Het goede leven kan namelijk wel als de optimale verwerkelijking worden beschouwd van de elementen die Baart in het pastorale aanbod onderscheidt, maar dit ideaal staat tegelijk wel heel ver af van het alledaagse leven van de buurtbewoners. In die zin is het dan ook niet een professionele doelstelling die realistisch en haalbaar is. Het doen en laten van de buurtpastores zoals Baart dat beschrijft lijkt er dan ook meer op gericht te zijn dat zij de buurtbewoners hernieuwd met waardigheid bekleeden dan dat zij doelgericht hun geluk bevorderen. Bovendien wordt de menselijke waardigheid in Baarts conceptualisering wel vaker op een meer radicale of christelijke maar soms ook op een meer gematigde of humanistische wijze ingevuld. Zo wordt gewag gemaakt van een radicale evangelische keuze voor de zwakkeren, terwijl tegelijk wordt geconstateerd dat in de presentiebeoefening juist niet het “slechtste” deel van de populatie wordt bereikt, zoals zware en gewelddadige criminelen, ernstig gestoorden en verslaafden. Verder lijkt elke methodische, instrumentele of strategische intentie uit den boze te zijn, terwijl deze elementen wel degelijk aanwezig zijn in theorie en praktijk van de presentiebenadering. De beroepshouding wordt bovendien omschreven als onvoorwaardelijke beschikbaarheid en volslagen toewijding, terwijl tevens wordt gepleit voor balans en evenwicht in het handelen.

Kern

Presentie is de kern van het concept van de presentiebeoefenaar: enkel presentie (evenals daarmee verwante kwaliteiten zoals betrokkenheid, nabijheid, aandacht, toewijding, vertrouwen, trouw) is een professioneel antwoord op de problematiek van maatschappelijke onverschilligheid, sociale overbodigheid, individuele eenzaamheid en geschonden waardigheid. De presentietheorie kan worden opgevat als een catalogus van tientallen voortreffelijke houdingsaspecten oftewel deugden. Deze deugden lijken overwegend een radicaal karakter te bezitten, nauw verwant aan de theologale deugden (geloof, hoop en liefde) en de werken van barmhartigheid (ten behoeve van de gevangene, de zieke, de hongerige, de dorstige, de vreemdeling, de naakte, de dode) uit de christelijke traditie (zie bv. Van Tongeren, 2012). Presentie wordt vooral verworven tijdens de zogeheten “expo-

sure”, het praktijkdeel van de vooropleiding voor buurtpastores. In de onderdompeling in de buurt wordt elke oriëntatie op toekomstig professioneel handelen welbewust onderdrukt ten gunste van de omkering oftewel de spirituele transformatie van de kandidaat-pastor. Deze ontwikkeling verloopt in vier fasen, die op beeldende wijze worden beschreven als het opruimen en het openen van het eigen huis en het ontvangen en verzorgen van gasten.

Pastores kunnen zich zowel op het individu als op de groep of het netwerk en zowel op de leefwereld als op het systeem richten, en daarbij uiteenlopende waarden in het vizier hebben: persoonsgericht (eigenwaarde en autonomie), gemeenschapsgericht (sociabiliteit en solidariteit), cultuurgericht (beschaving en moraal), maatschappijgericht (zeggenschap en gerechtigheid). De werkzaamheden kunnen een spirituele gelaagdheid bezitten en raken aan religieuze praktijken zoals biecht, vergeving en verzoening, maar actieve geloofsverkondiging valt hier nadrukkelijk niet onder. De eigenheid van het beroep blijkt vooral uit aandacht voor menswaardig leven, met name bij “life events” en “turning points” en in het bieden van troost bij een tragisch verlies of een on vervulbaar verlangen.

Logische positionering

Baart (2006) beoogt met zijn presentiebenadering onder meer een alternatieve vorm van professionaliteit te ontwikkelen. Hij presenteert de presentiebeoefenaar als professional, en dat is voor hem vooral een beroepskracht met een publieke identiteit die op bekwame wijze werk van hoge kwaliteit levert en daarover verantwoording aflegt. Belangrijker nog dan deze expliciet publieke positionering als professional is echter de sterke verwevenheid van de presentiebeoefenaar met de private sfeer in de vorm van een permanente onderdompeling in de leefwereld van de doelgroep. Tegenover deze verticaal uitgerekte positionering staat de horizontaal strak afgebakende positionering van dit concept, want de presentietheorie is vooral ook een kritiek op bureaucratische en marktgerichte vormen van professionaliteit; presentie is precies wat daarbij ontbreekt.

Ideaaltypische karakterisering

De presentietheorie van Baart (2006) biedt, beoordeeld op basis van het ideaaltypisch model van professionaliteit, een tamelijk volledige en adequate karakterisering van professionaliteit. In de uitwerking blijft wel de verankering onderbelicht, terwijl het belang van doelgericht en pragmatisch werken lijkt te worden onderschat.

Focus

Uit de presentietheorie van Baart (2006) kan een volledige professionele focus worden gedestilleerd.

Beroepsideaal. Baart benadrukt dat waardigheid een transcultureel begrip is, wat in de terminologie van Freidson (2001) impliceert dat deze transcendente

waarde tevens een algemeen belang representeert. Het verband met roeping wordt slechts zijdelings expliciet gelegd, zowel in het empirisch materiaal als in de theorievorming, maar de grote mate van toewijding van de buurtpastores is evident.

Praktijksituaties. Baarts analyse bevat veel signaalwoorden die de eigenheid van professionele beroepssituaties karakteriseren, zoals complexiteit, spanningsvelden en dilemma's. Bovendien bezit de alledaagsheid volgens de presentiebenadering een betekenisoverschot, zodat meerdere betekenislagen onderscheiden kunnen worden.

Werkzaamheden

De presentiebenadering van Baart (2006) schetst een volledig en adequaat beeld van professionele werkzaamheden.

Waardevol maatwerk. Baart spreekt expliciet van maatwerk en flexibiliteit. Het waardevolle karakter van de werkzaamheden kan worden afgeleid uit de gerichtheid op de menselijke waardigheid.

Taakgebieden. In Baarts beschrijving van de werkzaamheden van buurtpastores kunnen de drie segmenten van professionele taken worden herkend. De uitvoerende taken betreffen een diversiteit van activiteiten met en voor buurtbewoners. Buurtpastores onderhouden tevens contacten met collega's en vrijwilligers, met beroepsgenoten en hulp- en dienstverleners, met vertegenwoordigers van achterbankerken. Bovendien speelt zowel individuele als beroepsmatige professionalisering een belangrijke rol in de presentiebenadering.

Expertise

De presentietheorie van Baart (2006) schetst een tamelijk volledig en adequaat beeld van professionele expertise, ook in de beschrijving van een veelheid van competenties en rollen, echter met uitzondering van de doelgerichtheid van het professionele handelen.

Persoon en beslissen. In de presentietheorie wordt benadrukt dat buurtpastores zichzelf inzetten als instrument; het gaat om de persoon van de pastor en diens relatie met de pastoranten. Baart noemt "discretio" de deugd van maatvoering, evenwichtigheid en onderscheidingsvermogen en de essentiële verbindingschakel tussen normativiteit en reflectie. Ook aspecten als praktische wijsheid, beoordelen en beslissen worden gethematiseerd. Uit de beschrijvingen blijkt dat buurtpastores veel discretionaire ruimte hebben en ook nodig hebben, meer zelfs dan in professies gebruikelijk is. De pastores bepalen bijvoorbeeld voor een groot deel zelf welke taken zij tot hun werkzaamheden rekenen en wat prioriteit heeft.

Kwalitatieve effectiviteiten creatieve innovatie. Baart verwijst naar innovatie en creativiteit, naar improvisatie en flexibiliteit. Hij verbindt professionele werkzaamheden met het leveren van kwaliteit op bekwame wijze. Aandacht voor effectiviteit lijkt in de presentietheorie te ontbreken.

Verankering

De beroepscontext van het buurtpastoraat speelt een ondergeschikte rol in de presentietheorie. Baart onderkent het belang van publieke verantwoording en suggereert dat een legitimatie dient te berusten op algemene opvattingen over professionaliteit, maar een verdere uitwerking ontbreekt, wellicht omdat in zijn onderzoek naar eigen zeggen de identiteit van het beroep niet kon worden vastgesteld.

Theoretische robuustheid

De beoordeling van de theoretische robuustheid van het concept van de presentiebeoefenaar van Baart (2006) als ethosbeeld van de professional is afhankelijk van de interpretatie van de complexe en spanningsvolle presentietheorie. In de interpretatie van deze theorie in het kader van dit onderzoek staat de gerichtheid van de buurtpastores op de menselijke waardigheid van de buurtbewoners centraal. Maatstaf voor de beoordeling is het ideaaltypisch model van professionaliteit.

Volledig en congruent. De presentietheorie beschrijft op adequate en volledige wijze de ideaaltypische karakteristieken van professionaliteit, met als kanttekening dat de beroepscontext onderbelicht blijft en aandacht voor de effectiviteit van het professionele handelen ontbreekt. Toch is deze theorie op enkele cruciale punten niet congruent met het ideaaltypisch model van professionaliteit. De basis voor deze incongruentie lijkt te zijn dat de presentiebeoefenaar zich richt op de menselijke waardigheid, dat wil zeggen op de humanitaire kern van professionaliteit als zodanig en dus niet op een specifieke humanitaire waarde, zoals bij de klassieke professies het geval is. In de uitwerking van de presentiebenadering lijkt deze gerichtheid op de menselijke waardigheid overigens soms zelfs het karakter te bezitten van onvoorwaardelijke solidariteit met een specifieke doelgroep, namelijk de buurtbewoners, als een radicale christelijke keuze voor de minstbedeelden. Enerzijds betekent deze gerichtheid op de menselijke waardigheid dat in de presentietheorie volgens het ideaaltypisch model van professionaliteit een specifieke morele focus voor een afgebakend levensdomein als houvast voor het ontwikkelen van professionele expertise voor de specifieke beroepsgroep ontbreekt. Hier komt nog bij dat de presentietheorie op gespannen voet staat met de meer pragmatische en instrumentele aspecten van professionele doelgerichtheid, wat het ontwikkelen van zulke expertise niet zal vergemakkelijken. Dat aandacht voor de effectiviteit van het professionele handelen ontbreekt in deze benadering, lijkt dan ook niet toevallig. Anderzijds betekent deze gerichtheid op de menselijke waardigheid dat van presentiebeoefenaars een grotere mate van verantwoordelijkheid en toewijding wordt verwacht dan volgens het ideaaltypisch model van professionaliteit gepast is. Meer verantwoordelijkheid en minder expertise is voor professionals vanuit het perspectief van welbegrepen eigenbelang een onaantrekkelijke optie. De presentiebenadering vraagt van professionals eigenlijk dit welbegrepen eigenbelang op te geven in dienst van de menselijke waardigheid van hun cliënten, en dat is strikt genomen een onpro-

fessioneel offer. De presentiebenadering overschrijdt in die zin de grenzen van de professionele logica van het ideaaltypisch model.

Inclusief en exclusief. Baart richt zijn onderzoek op een specifieke beroepsgroep, namelijk het buurtpastoraat, maar claimt dat de uitkomsten relevant zijn voor alle mensgerichte beroepen. Toch is het concept van de presentiebeoefenaar niet inclusief, want professionals hoeven geen presentiebeoefenaars te zijn om volwaardig professioneel te kunnen functioneren. Het concept is daarentegen wel exclusief. Baart benadrukt dat presentiewerk enkel door professionals kan worden verricht en niet verward moet worden met bijvoorbeeld vrijwilligerswerk, en dat is vanwege de combinatie van de hoge complexiteit van en de extreme toewijding aan de werkzaamheden terecht.

Zwaartepunt en meerwaarde. In de presentiebenadering is de menselijke waardigheid van de buurtbewoners de centrale doelstelling of waarde, terwijl presentie de corresponderende houding of deugd van de presentiebeoefenaar is. De presentiebenadering krijgt daarmee vooral vorm in de professionele relatie tussen buurtpastores en buurtbewoners, zodat deze relatie als het zwaartepunt van deze benadering kan worden beschouwd. Bezien vanuit het referentiekader van het ideaaltypisch model van professionaliteit is de professionele relatie een aspect van de uitvoerende werkzaamheden. De meerwaarde van de presentiebenadering binnen het kader van het ideaaltypisch model van professionaliteit is het appèl om in de professionele relatie de realisering van een specifieke humanitaire waarde niet ten koste van de menselijke waardigheid van de cliënt als de humanitaire kern van professionaliteit te laten gaan.

Beeldkwaliteit. De presentiebeoefenaar is een ambivalent ethosbeeld. De presentiebeoefenaar is namelijk weliswaar een theoretisch concept, echter op een zeer complexe en ook spanningsvolle wijze, en in die zin bij wijze van spreken een beeld waarop moeilijk is scherp te stellen. Bovendien heeft het concept weliswaar betrekking op professioneel functioneren, althans in de betekenis van het functioneren van professionals, maar dan wel op een wijze die de grenzen van de professionele logica van het ideaaltypisch model overschrijdt. In die zin is de presentiebeoefenaar een theoretisch spanningsvol concept van een gepersonificeerd praktijkideaal voor professioneel functioneren in de vorm van professioneel overschrijdende humanitaire interactie.

Beeldsamenhang

Aan het concept van de presentiebeoefenaar ligt een unieke vorm van beeldsamenhang ten grondslag. Baart (2006) heeft namelijk in samenwerking met onder meer Kunneman en Van Houten het concept van normatief-reflectieve professionaliteit ontwikkeld. Bezien vanuit de opzet van dit onderzoek gaan verschillende beelden van de professional hier met elkaar interfereren. Binnen deze interferentie van de reflectieve praktijkwerker en de normatieve professional verschijnt de presentiebeoefenaar als een deelverzameling van de normatief-reflectieve professional (vgl. Van den Ende, 2011).

Organisatiebeelden

Het beeld van de presentiebeoefenaar wordt door Baart (2006) ontwikkeld in een kritische uiteenzetting met de spanningen tussen enerzijds professionaliteit en anderzijds markt en bureaucratie. De expliciete raakvlakken met specifieke organisatiebeelden zijn echter minimaal.

Straatniveaubureaucraat. Baart verwijst naar Lipsky (1980). Een belangrijke overeenkomst tussen beide auteurs is hun kritiek op bureaucratische organisatiestructuren voor professionele werkzaamheden. De presentiebeoefenaar weet zich hier overigens goeddeels aan te onttrekken en zijn idealen te behouden.

Intrapreneur. Baart verwijst wel naar een publicatie van Pinchot (1993), maar deze heeft hij geraadpleegd vanuit zijn interesse in alternatieven voor bureaucratische organisatievormen, zonder samenhang met het concept van de intrapreneur.

Frontliniewerker. De inhoudelijke verwantschap tussen presentiebeoefenaar en frontliniewerker is sterk. Baart verwijst naar Soetenhorst-de Savornin Lohman (1990). Van der Lans (2008, 2010) verwijst naar de presentiebenadering als een inspiratiebron voor frontliniewerkers, wat strookt met zijn pleidooi voor aanwezige professionals op basis van een relationeel paradigma. Hartman en Tops (2006, 2009) onderkennen dat de begeleiding start vanuit de ontmoeting en spreken van onderdompeling en doorleven van praktijksituaties. Het is dan ook verleidelijk de presentiebeoefenaar te omschrijven als frontliniepastor.

Expertisebeelden: lerende professional

Naast de reeds beschreven samenhang met de reflectieve praktijkwerker, bezit het concept van de presentiebeoefenaar nauwelijks raakvlakken met andere expertisebeelden. Baart (2006) spreekt terloops van “lerende professional” (p. 861). Hij wijst regelmatig op het belang van leren voor presentiewerkers; de belangrijkste aspecten zijn normatief (bestaansethiek, dilemma’s), sociaal (training, supervisie, intervisie, organisatie) en cognitief (reflectie, referentiekaders) van aard.

Ethosbeelden: normatieve professional

Er bestaat opvallend veel verwantschap tussen de presentiebeoefenaar en de normatieve professional. Beide concepten zijn in eerste instantie ontwikkeld vanuit een specifieke professie met een specifieke levensbeschouwelijke achtergrond en worden vervolgens als relevant voor alle mensgerichte professies gepresenteerd. Beide concepten baseren zich expliciet op een visie op professionaliteit die zich afzet tegen commerciële en bureaucratische verschijningsvormen en positivistische en instrumentele benaderingen, waarbij ook negatieve ervaringen met professionaliteit in de persoonlijke levenssfeer een rol lijken te spelen (vgl. Kunne- man, 1998; Baart, 2004a). Beide concepten worden gefundeerd in een praktijk- theoretische benadering, hoewel bij Kunneman feitelijk de theoretische reflectie domineert, terwijl het concept van de presentiebeoefenaar weliswaar in directe wisselwerking met de beroepspraktijk ontwikkeld wordt maar eveneens gepaard

gaat met veel theoretische reflectie. Beide concepten stellen niet een specifieke humanitaire waarde maar de menselijke waardigheid als zodanig centraal en verbinden hieraan een verwante deugdencatalogus, dat wil zeggen een reeks professionele houdingsaspecten zoals sensibeleit, aandacht, zorg en medemenselijkheid. Beide concepten neigen naar verabsolutering van de professionele relatie als een doel in zich, dus zonder haar tegelijk ook als een middel voor het bereiken van specifieke professionele doelen te beschouwen. Een verschil tussen beide concepten zou de doelgroep kunnen zijn, want terwijl de presentiebenadering zich expliciet richt op de lagere sociaaleconomische klasse, roept de problematiek waar de conceptualisering van normatieve professionaliteit zich op richt eerder associaties op met andere klassen.

Praktische relevantie

De praktische relevantie van het concept van de presentiebeoefenaar van Baart (2006) is ambivalent, en wel omdat het concept als zodanig de logische grenzen van het ideaaltypisch model van professionaliteit overschrijdt maar desondanks binnen deze grenzen toch een meerwaarde kan bezitten.

Potentie en referentie. Het concept van de presentiebeoefenaar als zodanig is een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering op een wijze die de grenzen van de professionele logica overschrijdt. De identificatie- en inspiratiekracht van dit concept is in dit opzicht volledig afhankelijk van de in wezen onprofessionele keuze van de individuele professional voor een radicale ommekeer in zijn beroepsbeoefening en ook levenshouding waarbij het welbegrepen eigenbelang wordt opgeofferd. Binnen de kaders van het ideaaltypisch model van professionaliteit kan het concept van de presentiebeoefenaar een afgezwakt identificatiemodel voor professionals en een toespitste inspiratiebron voor professionalisering zijn om in het realiseren van de beroepsspecifieke humanitaire waarde door de professionele werkzaamheden de humanitaire kern van de menselijke waardigheid niet uit het oog te verliezen. De presentietheorie is niet bruikbaar als blauwdruk voor professies of als legitimatiekader voor professionaliteit, want haar onprofessionele uitgangspunten kunnen niet veralgemeeniseerd worden tot professionele beroepen als zodanig.

Verspreiding en gebruik. Titels van literatuur over presentie laten zien dat de benadering naast het pastoraat breed weerklank heeft gevonden binnen de sociale sector, en in beperktere mate ook binnen het onderwijs en de verpleging, maar niet daarbuiten. Er zijn geen publicaties aangetroffen die voldoen aan het selectiecriteria waarbij de benaming van het concept in enigerlei variant letterlijk in de titel wordt verwoord.

Tot besluit

In de presentiebenadering toont zich in de gedaante of misschien ook wel in de verhulling van professionaliteit iets wat daar onmiskenbaar haaks op staat, name-

lijk humaniteit die onlosmakelijk verbonden is met spiritualiteit en daardoor radicaliseert in een mate die niet goed binnen de kaders van professionaliteit past (vgl. Van Strien, 2004), ook niet wanneer reëel bestaande professionals dit ideaal ten dele in hun beroepsuitoefening weten te realiseren (vgl. Baart, 2004b). Precies hierin lijkt haar waarde en haar kracht te liggen: waarschuwen voor “eine Humanität ohne den Mitmenschen” (Karl Barth in Bootsma, 2008, p. 113), dat wil zeggen sensibiliteit wekken voor het mogelijke verlies van de humanitaire kern in en door de professionele beroepsuitoefening. Het concept van de presentiebeoefenaar is binnen de professionele logica van het ideaaltypisch model vooral een verontrustend appèl.

8.3 De creatieve professional

We humans are not godlike; we cannot create out of nothing. Creativity for us is an act of synthesis, and in order to create and synthesize, we need stimuli – bits and pieces to put together in new and unfamiliar ways, existing frameworks to deconstruct and transcend. (Florida, 2004, p. 186)

The creative impulse – the attribute that distinguishes us, as humans, from other species – is now being let loose on an unprecedented scale. (Florida, 2004, p. 4)

Bronnen

Het concept van de creatieve professional (*creative professional*) is ontwikkeld door Richard Florida, Amerikaans socioloog en hoogleraar. De bron voor dit beeld is zijn boek *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life* (2002/2004). De weergave van dit concept in dit onderzoek beperkt zich tot Florida's visie, hoewel zijn conceptualisering tevens berust op empirisch onderzoek. Op enkele punten zal de navolgende analyse worden aangevuld met het meer psychologisch georiënteerde onderzoek naar creativiteit van Csikszentmihalyi (1996), vooral omdat op deze wijze een completer beeld van de professional kan worden beschreven.

Context

Het concept van de creatieve professional wordt door Florida (2004) ingebed in zijn visie op de rol van creativiteit in de hedendaagse samenleving.

Creativiteit

Menselijke creativiteit is volgens Florida (2004) niet een scheppen uit het niets maar het vermogen tot synthetiseren, het tot stand brengen van nieuwe en nuttige combinaties. In zijn benadering kunnen verschillende dimensies van creativiteit worden onderscheiden. Centraal staan de economische en de sociale dimensie: creativiteit is tegenwoordig de belangrijkste economische hulpbron en ook de belangrijkste factor in sociale ontwikkelingen. Verder verwijst Florida terloops naar kunstzinnige, culturele en technologische dimensies. Het meest fundamenteel in zijn benadering is de antropologische en ethische dimensie: creativiteit is een wezenskenmerk van de mens, en daarom is ruimte voor creativiteit ook een kwestie van menselijke waardigheid, algemeen belang en sociale rechtvaardigheid.

Csikszentmihalyi (1996) geeft het biologische en culturele belang van creativiteit helder weer: wat evolutie (genetische variatie en natuurlijke selectie) is voor de natuur, dat is creativiteit (symbolische innovatie en culturele erkenning) voor de cultuur. Creativiteit is noodzakelijk voor het voortbestaan van de menselijke soort, ook al gaat dit verschijnsel altijd gepaard met onvoorziene negatieve bijverschijnselen. Overigens is creativiteit ook volgens Florida geen onversneden goed maar een menselijk vermogen dat op vele wijzen kan worden toegepast,

zowel ten goede als ten kwade. Csikszentmihalyi omschrijft sociaal relevante creativiteit als een innovatieve bijdrage aan een bepaald cultuurgebied die door deskundigen erkend wordt, een invalshoek die ook voor professionaliteit relevant is.

Samenleving

Florida (2004) benadert de hedendaagse samenleving primair vanuit een economische invalshoek, maar hij besteedt ook aandacht aan sociale en maatschappelijke aspecten.

De creatieve economie. De hedendaagse economie is volgens Florida weliswaar een kennis- of informatie-economie, maar vooral toch een creatieve economie. Creativiteit, dus het tot stand brengen van nieuwe combinaties, is namelijk de cruciale factor in economische en sociale ontwikkelingen; kennis en informatie zijn vooral brandstof voor creativiteit. Creativiteit is volgens Florida onuitputtelijk; tijd is de belangrijkste beperking in de creatieve economie. Aangezien menselijke creativiteit niet kan worden overgedragen, zijn de creatieve werkers zelf de productiemiddelen.

De creatieve klasse. In de creatieve economie is een nieuwe, omvangrijke en invloedrijke klasse ontstaan. Deze creatieve klasse is samengesteld uit een supercreatieve kern en een grotere groep van creatieve professionals. De supercreatieve kern omvat volgens Florida niet alleen kunstenaars, schrijvers, musici, architecten en ontwerpers, maar ook wetenschappers, ingenieurs, kenniswerkers, docenten en bibliothecarissen, en zelfs entertainers en sporters. Hun economische functie is de productie van nieuwe en breed toepasbare ideeën, ontwerpen of inhouden. Creatieve professionals gebruiken creativiteit als een kernfactor in hun werk, bijvoorbeeld op het terrein van gezondheid, recht, financiën, techniek, zaken en management.

Economische ontwikkeling. De creatieve klasse bezit een postmaterialistische en ervaringsgerichte levensstijl. Zij vestigt zich bij voorkeur in mensvriendelijke regio's. In zulke regio's komen allerlei vormen van creativiteit tot bloei, ook op technologisch en economisch vlak. Centraal in de geografie van de creatieve economie staat dus niet langer de vestigingsplaats van de arbeidsorganisatie maar de leefomgeving van de creatieve persoon. Florida spreekt van de 3 T's als noodzakelijke factoren voor economische ontwikkeling: een sfeer van Tolerantie (vooral diversiteit en openheid) trekt en voedt (creatief en hoger opgeleid) Talent, en dat leidt tot Technologische (en economische) ontwikkeling. Voor deze T's hanteert hij indices, die samen de creativiteitsindex bepalen, volgens Florida een krachtige indicator voor het economische potentieel van een regio.

Sociaal-maatschappelijke ontwikkeling. De economische veranderingen zullen volgens Florida leiden tot een menselijke en duurzame economie, een hogere levensstandaard en een completer leven. Omdat creativiteit gelijk verdeeld is en zich niets aantrekt van sociaal-maatschappelijke verschillen, is zij tevens de grote gelijkmaker. De structuur van de hedendaagse samenleving wordt zijns inziens niet langer bepaald door sterke banden, maar vooral door zwakke en tijdelijke

banden en vloeibare netwerken, die de leden van de creatieve klasse de mogelijkheid bieden het gewenste leven te leiden in quasianonieme gemeenschappen. Juist zulke zwakke banden zijn bronnen van hulp en informatie. Florida heeft echter ook oog voor de keerzijden van deze ontwikkelingen. De creatieve economie functioneert op de ondersteunende infrastructuur van een diensteneconomie, en dit kan leiden tot een toenemende sociaal-maatschappelijke en ook regionale tweedeling. De creatieve klasse is weliswaar blootgesteld aan grotere economische risico's en meer werkstress dan de aan grote organisaties verbonden werknemers van weleer, maar bezit over het algemeen goede banen en een afwisselend leven, terwijl het merendeel der dienstverleners het moet doen met laagbetaalde en uitzichtloze werkzaamheden. De creatieve klasse is bovendien sterk meritocratisch ingesteld, waardoor diversiteit een elitair karakter heeft en beperkt blijft tot hoogopgeleide en creatieve personen. Florida merkt op dat door de ontwikkeling van de Amerikaans creatieve economie de segregatie tussen zwart en wit mogelijk zelfs versterkt wordt.

Maatschappelijke opdracht. De economische functie van de creatieve klasse is de basis voor haar sociale en culturele identiteit. Florida ziet echter ook een maatschappelijke opdracht: het bevorderen van creativiteit, het overwinnen van klassentegenstellingen en het stimuleren van sociale cohesie en tolerantie. Leden van deze klasse zijn bijvoorbeeld wel vaak betrokken bij gemeenschapsopbouw, maar ze bezitten geen klassenbewustzijn: ze beschouwen zichzelf niet als een coherente groep met gemeenschappelijke kenmerken en belangen. Ofschoon de samenleving grotendeels bepaald wordt door deze klasse, is deze klasse vooralsnog niet in staat als groep sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen bewust te beïnvloeden.

Kern

Florida (2004) en Csikszentmihalyi (1996) besteden beiden aandacht aan de individuele kwaliteiten van en aan de sociale condities voor professionele creativiteit. Centraal in Florida's benadering staat evenwel het creatieve ethos van de creatieve klasse, terwijl Csikszentmihalyi's invalshoek houvast biedt voor het opstellen van een profielschets van creatieve professionals.

Creatief ethos. Het creatieve ethos van de creatieve klasse is volgens Florida een synthese van de protestantse arbeidsethiek van de bourgeoisie en de hedonistische levensethiek van de bohemians. De creatieve klasse is intrinsiek gemotiveerd, gepassioneerd en gedreven, en maakt geen strikt onderscheid tussen arbeid en vrije tijd, tussen beroepsethos en levensstijl. Creativiteit is een mengeling van spel en ernst die zich niet naar believen laat aan- en uitschakelen. Centraal in dit ethos staat optimaal gebruik van de altijd schaarse tijd door creatieve en actieve, veelzijdige en verrijkende, intense en authentieke ervaringen ten behoeve van de ontwikkeling van een unieke creatieve identiteit. Belangrijke persoonlijke waarden zijn levenskwaliteit, individualiteit, non-conformisme, zelfrespect, zelfex-

pressie en zelfverwerkelijking. In sociaal opzicht overheerst een meritocratische instelling evenals (elitaire) openheid en tolerantie.

Creatieve vermogens. Het vermogen tot creativiteit berust volgens Florida op algemeen menselijke kwaliteiten zoals interesse, toewijding en doorzettingsvermogen. Intelligentie bevordert het benutten van creatief potentieel; hierdoor kunnen immers grote hoeveelheden informatie worden gesynthetiseerd en complexere problemen worden aangepakt. Creatieve personen zijn volgens Csikszentmihalyi complexe personen: ze beantwoorden niet aan de Aristotelische deugdenleer van het juiste midden maar verenigen zonder innerlijke strijd schijnbaar tegengestelde eigenschappen zoals emotionaliteit en rationaliteit, activiteit en beschouwelijkheid, openheid en gerichtheid, fantasie en realisme, speelsheid en discipline, conservatisme en iconoclasme, betrokkenheid en afstandelijkheid, egocentrisme en onbaatzuchtigheid, bescheidenheid en arrogantie, mannelijkheid en vrouwelijkheid. Csikszentmihalyi signaleert een globale scheidslijn bij een IQ van ongeveer 120: hieronder is het moeilijk een creatieve bijdrage te leveren, maar hierboven speelt het IQ geen rol van betekenis. Deze grens kan volgens Baumeister en Tierney (2011) zelfs worden verlaagd tot 104, mits voldoende wilskracht aanwezig is. Waar het volgens Csikszentmihalyi vooral op aankomt, is een combinatie van divergent en convergent denken, waarbij het onderscheidingsvermogen of beoordelingsvermogen een doorslaggevende rol speelt. Creativiteit en innovatie berusten volgens Florida overigens vooral op samenwerking. Uit Csikszentmihalyi's benadering kan worden afgeleid welke context bevorderlijk is voor professionele creativiteit: een centrale verankering in en ondersteuning vanuit de samenleving, intensieve uitwisseling met andere terreinen, een helder gestructureerd vakgebied, een toegankelijke en innovatieve beroeps cultuur.

Profielschets. Uit Csikszentmihalyi's onderzoek kan een profielschets worden afgeleid. Creatieve professionals weten welke problemen oplosbaar en welke ideeën kansrijk zijn. Ze (voor)zien problemen die anderen (nog) niet opmerken, kunnen ze van meerdere kanten benaderen en ontwikkelen een eigen aanpak waardoor ze hanteerbaar worden. Ze nemen een incubatietijd, waarin het doelbewuste en voorspelbare denken geen kans krijgt en ruimte ontstaat voor ongebruikelijke ideeën en verbanden. Ze nemen vermoedens en invallen serieus en ontwaren patronen waar anderen slechts een betekenisloze warboel zien. Maar ze maken zich ook het vakgebied en de bijbehorende criteria in zulke mate eigen, dat ze enerzijds het gebied en zijn criteria kunnen gebruiken om zichzelf te beoordelen en anderzijds enige afstand van het gebied en zijn criteria kunnen nemen.

Logische positionering

De positionering van de creatieve professional door Florida (2004) is hybride in de richting van excentrisch. Hij spreekt weliswaar van professionals, maar maakt geen gebruik van referentiekaders voor professionaliteit. Centraal staat het eco-

nomische belang van creativiteit, en daarmee de marktlogica. Bovendien overheerst in de gerichtheid van de creatieve klasse op haar eigen levensstijl de privélogica, en in de maatschappelijke opdracht die Florida aan deze klasse toeschrijft de publieke logica. De publieke logica is daarmee in Florida's benadering een spanningsvol geheel, want de creatieve economie van de marktlogica en de persoonlijke levensstijl van de privélogica wijzen op een sterk geïndividualiseerde samenleving die moeilijk te verenigen valt met een maatschappelijke opdracht voor een omvangrijke en diffuse sociaaleconomische klasse die zichzelf niet als zodanig ervaart. Verder stelt Florida dat de creatieve klasse een afkeer heeft van bureaucratische beperkingen en kortzichtig management, maar hij is van mening dat traditionele hiërarchische controlesystemen uit het organisatietijdperk in het creatieve tijdperk zullen worden vervangen door individuele en collectieve zelfsturing door professionals.

Ideaaltypische karakterisering

Het concept van de creatieve professional van Florida (2004) voldoet in grote lijnen aan de karakteristieken van het ideaaltypisch model van professionaliteit; alleen op het domein van de verankering doen zich knelpunten voor.

Focus

In de beschrijving van de creatieve professional door Florida (2004) kunnen de centrale aspecten van een professionele focus worden onderscheiden.

Beroepsideaal. Creativiteit is bij Florida, uitgedrukt in de terminologie van Freidson (2001), zowel een transcendente waarde als een algemeen belang. Een kanttekening hierbij is dat deze humanitaire kern in zijn benadering samenhangt met de intrinsieke motivatie van de individuele persoon en met de wenselijk geachte maatschappelijke opdracht van de collectieve klasse, dus met de private en de publieke logica en niet primair met de identiteit van professies en professionals. Creatieve professionals zoeken volgens Florida in hun werk en ook in hun leven vooral stimulans, inspiratie, uitdaging, verantwoordelijkheid, autonomie, flexibiliteit, ontplooiing, verwerkelijking, erkenning.

Praktijksituaties. Terwijl de supercreatieve kern volgens Florida vooral gericht is op het blootleggen van problemen, richten creatieve professionals zich op het creatief en flexibel oplossen van specifieke en gevarieerde, complexe en uitdagende problemen.

Werkzaamheden

De creativiteit van creatieve professionals zoals Florida (2004) die beschrijft, impliceert dat zij maatwerk leveren. De waarde hiervan bezit in Florida's benadering primair een economisch en potentieel een maatschappelijk maar niet per se een professioneel karakter. Creatieve professionals bepalen volgens Florida voor een belangrijk deel zelf welke rollen en taken ze in een organisatie moeten aan-

nemen en oppakken; ze bezitten een hoog opleidingsniveau en zijn verantwoordelijk voor hun eigen professionele ontwikkeling.

Expertise

Florida (2004) beschrijft creatief denken als een variant van de regulatieve cyclus: “preparation, incubation, illumination and verification or revision” (p. 33). Een uitwerking van creatieve expertise is te vinden bij Csikszentmihalyi (1996).

Persoon en beslissen. Het persoonsgebonden karakter van de expertise van de creatieve professional blijkt vooral uit Florida’s constatering dat creativiteit niet kan worden overgedragen. De werkzaamheden van deze professional vereisen volgens Florida een “discretionary effort”. Hij constateert dat leidinggeven-den niet langer in staat zijn de werkzaamheden van hun ondergeschikten te begrijpen en verwijst naar de autonomie, denkkraft, oordeelsvorming en besluitvaardigheid van de creatieve professional.

Kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie. Florida besteedt geen aandacht aan de effectiviteit en de kwaliteit van de werkzaamheden van de creatieve professional, wellicht omdat de uitvoering van deze werkzaamheden niet in zijn analyse centraal staat. Creatieve innovatie is daarentegen de essentie van wat een creatieve professional doet: een vernieuwende bijdrage aan de beroepsuitoefening leveren die ook als zodanig door de beroepsgroep wordt erkend (vgl. Csikszentmihalyi, 1996).

Verankering

Creatieve professionals zijn sociaal vaardige personen die goed kunnen samenwerken. Daar staat tegenover dat de vloeibare levensstijl van creatieve professionals en overigens ook de flexibele arbeidsmarkt in het creatieve tijdperk niet goed passen bij de levenslange toewijding aan een professionele carrière die Freidson (2001) schetst. Creatieve professionals veranderen volgens Florida (2004) namelijk niet alleen gemakkelijk van baan en levensstijl, maar ook van beroep. Bovendien bezitten ze de facto als individuen en in potentie ook als klasse wel een zekere mate van maatschappelijke betrokkenheid, maar deze heeft vooral een privé- en een publiek karakter, want ze hangt niet samen met de beroepsidentiteit. Dit alles geeft de mogelijke verankering van de creatieve professional een enigszins vluchtig karakter. De bepaling door Csikszentmihalyi (1996) van contexten die bevorderlijk zijn voor creativiteit, zoals verankering in en ondersteuning vanuit de samenleving, uitwisseling met andere terreinen en een open en innovatieve beroeps cultuur, biedt houvast voor een meer stabiele professionele verankering.

Theoretische robuustheid

De theoretische robuustheid van het concept van de creatieve professional van Florida (2004) kan op belangrijke punten worden verbeterd met behulp van het onderzoek van Csikszentmihalyi (1996).

Volledig en congruent. Het concept van de creatieve professional van Florida is in grote lijnen volledig ten opzichte van en congruent met het ideaaltypisch model. Een kanttekening hierbij is wel is dat de veranderlijke loopbaan van de creatieve professional (creatief ethos) op gespannen voet staat met een levenslange toewijding aan een specifieke professie (professioneel ethos). De inzichten van Csikszentmihalyi in de voorwaarden voor een creatieve context kunnen worden vertaald naar professies en zodoende een brugfunctie vervullen.

Inclusief en exclusief. Het concept van de creatieve professional is wel inclusief wat creativiteit als professionele eigenschap en handelingswaarde betreft, maar niet wat het creatieve ethos aangaat. Een professional hoeft immers niet een ervaringsgerichte levenshouding te bezitten om een volwaardige professional te kunnen zijn. Het concept is ook niet exclusief, want Florida rekent ook veel niet-professionele beroepsbeoefenaars tot de creatieve professionals.

Zwaartepunt en meerwaarde. Creativiteit is het tweevoudige zwaartepunt, bij wijze van spreken als motor en brandstof, namelijk binnen de marktlogica van de creatieve economie voor werkzaamheden (expertise) en binnen de privélogica van de individuele levensstijl voor zelfontplooiing (inspiratie). Florida verschaft inzicht in het economisch, sociaal, maatschappelijk en humanitair belang van creativiteit, terwijl uit de benadering van Csikszentmihalyi (1996) kan worden afgeleid wat dit betekent voor professionaliteit, dat wil zeggen wat professionele creativiteit is, welke eigenschappen creatieve professionals bezitten en onder welke voorwaarden een professie een creatieve cultuur kan ontwikkelen.

Beeldkwaliteit. De creatieve professional is een theoretisch concept dat niet alleen en niet primair betrekking heeft op professioneel maar ook en vooral op commercieel, publiek en privaat functioneren. Het concept is weliswaar een personificatie, maar deze heeft primair betrekking op een commerciële realiteit (de creatieve klasse binnen de creatieve economie), in tweede instantie op een privé-ideaal (levensstijl) en op de derde plaats op een publiek ideaal (diversiteit, openheid, tolerantie, cohesie). Florida's concept van de creatieve professional is daarmee een theoretisch concept van enerzijds een gepersonifieerde praktijkrealiteit voor commercieel functioneren en anderzijds een gepersonifieerd praktijkideaal voor individuele zelfontplooiing en voor sociaal-maatschappelijk participeren als zelfbewuste klasse. Csikszentmihalyi's onderzoeksbevindingen bieden houvast om dit concept explicieter te verbinden met een praktijkideaal voor professioneel functioneren. In die zin is het concept van de creatieve professional als een synthese van het gedachtengoed van Florida en Csikszentmihalyi een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren.

Beeldsamenhang

Organisatiebeelden

Het concept van de creatieve professional van Florida (2004) bezit over het algemeen weinig raakvlakken met de organisatiebeelden. Organisatorische belemmeringen verdwijnen volgens Florida immers in de creatieve economie.

Straatniveaubureaucraat. Ook Lipsky (1980) wijst op het algemeen menselijk belang van ontplooiing en creativiteit, maar de vervreemde straatniveaubureaucraat is het tegendeel van de zichzelf ontplooiende creatieve professional.

Intrapreneur. Aan de concepten van de creatieve professional en de intrapreneur ligt eenzelfde kijk op de hedendaagse kenniseconomie ten grondslag. Terwijl Pinchot (1985) benadrukt dat het informatietijdperk een innovatietijdperk is, beklemtoont Florida dat de informatie-economie een creatieve economie is. Bij de intrapreneur ligt de nadruk meer op innovatie oftewel het commerciële eindresultaat, terwijl de creatieve professional primair geïnteresseerd lijkt te zijn in creativiteit als het individuele ontwikkelingsproces. Beide concepten delen echter wel eenzelfde drive. Daarbij past ook een zeker pragmatisme ten aanzien van de arbeidsomstandigheden. Florida (2004) zegt daarover: “The one consistent quality I detect among creative people is that they seek opportunities to exercise their creativity. If they can find these opportunities by becoming free agents they will do so, and if they can find them by joining a firm and staying with it for a good while, they will do that.” (p. 28). Deze houding is ook typerend voor de intrapreneur, hoewel Pinchot zichtbaar moeite doet om deze vrije geest voor de commerciële arbeidsorganisatie te behouden.

Expertisebeelden

Binnen de categorie van expertisebeelden bezit het concept van de creatieve professional van Florida (2004) vooral verwantschap met de kenniswerker en raakvlakken met de lerende professional.

Kenniswerker. Tijdens een lezing aan Hogeschool Utrecht op 2 november 2011 noemde Florida Peter Drucker – naast Karl Marx en Jane Jacobs – een van de drie grote invloeden op zijn denken. De verwantschap van de creatieve professional met de kenniswerker is dan ook groot. Beide concepten zijn nadrukkelijk binnen de kenniseconomie gepositioneerd, die volgens Florida echter in wezen een creatieve economie is: kennis is weliswaar de grondstof, maar creativiteit en niet kennis is het productiemiddel. Florida beschouwt kenniswerkers als een onderdeel van de creatieve klasse, want de kenniswerker is creatief met kennis, terwijl de creatieve professional zich op kennis maar bijvoorbeeld ook op kunst kan richten. Florida beschrijft verder dezelfde fundamentele sociale tweedeling als Drucker: de klasse van dienstverleners tegenover de klasse van de hoger opgeleide professionals. De schets door Weggeman (2007) van innovatieve en kosmopolitische kenniswerkers die zich specialiseren tot meesters in het vak bezit opvallende overeenkomsten met Csikszentmihalyi’s beschrijving van creatieve personen.

Lerende professional. De lerende professional en de creatieve professional berusten op een analoge fundering: zoals de lerende professional gebaseerd is op de mens als lerende soort en op het toenemende belang van leren in de hedendaagse samenleving, zo is de creatieve professional gebaseerd op de mens als creatief wezen en op het toenemende belang van creativiteit in de tegenwoordige maatschappij. Bovendien is de creatieve professional in wezen een lerende pro-

professional: hij ontwikkelt zich en leert voortdurend, en neemt daar ook de verantwoordelijkheid voor. Florida (2004) verwijst naar “communities of practice” (p. 41), en wel omdat creativiteit vooral in kleine groepen gedijt. Kolb (1984) beschrijft de verwevenheid van leerprocessen en ontwikkelingsprocessen die leiden tot een geïntegreerde persoonlijkheid en “true creativity” (p. 141). Deze creativiteit gaat gepaard met flexibiliteit en is de basis voor innovatie. Karakteristiek hiervoor is volgens Kolb dat deze personen anders reageren dan de situatie lijkt te vereisen, zodat een creatieve spanning tussen de persoon en de situatie ontstaat. Deze visie raakt aan de opvatting van Csikszentmihalyi (1996) over de complexiteit van creatieve personen.

Ethosbeelden: normatieve professional

Er bestaat geen expliciet verband tussen de normatieve professional en de creatieve professional, maar wel een opvallend verschil. In het concept van de normatieve professional staat de bestaansethiek centraal, dat wil zeggen de reflectieve, normatieve en communicatieve verhouding van de professional tot zichzelf en zijn beroep, zijn cliënten en de context. In het concept van de creatieve professional staat vooral het creatieve ethos en verder ook de maatschappelijke opdracht centraal, en dat betekent in de woorden van Kunneman (1996) dat de bestaansethiek in sterke mate wordt toegespitst op de verhouding van de professional tot zichzelf als individu, met ruimte voor een sociale verhouding tot de maatschappelijke context. De verhouding tot het eigen beroep speelt niet of nauwelijks een rol in de conceptualisering anders dan als onderdeel van het ontwikkelen van een eigen levensstijl, terwijl de verhouding tot de cliënt niet gethematiseerd wordt en wellicht nog minder is dan een zwakke band.

Praktische relevantie

Het concept van de creatieve professional zoals Florida (2004) dat ontwikkelt, bezit vooral praktische relevantie in combinatie met het onderzoek van Csikszentmihalyi (1996).

Potentie en referentie. Florida's invalshoek is vooral het verwerven van inzicht in regionale economische ontwikkeling. Doordat in zijn benadering de commerciële, private en publieke logica's dominant zijn, biedt zijn concept strikt genomen geen houvast als identificatiemodel voor professionals, blauwdruk voor professies, legitimatiekader voor professionaliteit of inspiratiebron voor professionalisering, maar eerder voor de combinatie van een professionele beroepsidentiteit met individuele ontplooiing en maatschappelijke betrokkenheid. Wanneer Florida's concept wordt aangevuld met de onderzoeksbevindingen van Csikszentmihalyi dan ontstaat wel een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering, namelijk met betrekking tot creatieve persoonlijkheidskenmerken en een creatieve beroeps cultuur. Florida verwijst naar arbeidsdomeinen zoals gezondheid, recht, financiën, techniek, zaken en

management, dus conform zijn hybride logica zowel naar professionele als naar commerciële contexten.

Verspreiding en gebruik. Er zijn wel twee publicaties die voldoen aan de selectiecriteria voor verspreiding binnen dit onderzoek, maar in beide gevallen wordt de aanduiding op speelse wijze gebruikt en zijn ze niet relevant voor het beeld van de creatieve professional zoals dat door Florida is ontwikkeld. Ashcroft en James (1999) gebruiken de aanduiding om te verwijzen naar docenten die creatief denken als didactische methode hanteren. Het opleidingsprofiel van sociaalpedagogische hulpverlening (LOO-SPH, 1999, 2009) draagt deze titel, maar daarmee wordt niet bedoeld dat deze professionals creatieve professionals zijn zoals Florida die conceptualiseert.

Tot besluit

Vooraf de combinatie van Florida's meer sociologische benadering van de creatieve professional met Csikszentmihalyi's meer psychologische benadering van het creatieve proces levert een krachtig ethosbeeld op dat kan inspireren tot het ontwikkelen van een creatieve persoonlijkheid van professionals en een creatieve cultuur van professies.

8.4 De democratische professional

My definition of democratic professionalism is as follows: sharing previously professionalized tasks and encouraging lay participation in ways that enhance and enable broader public engagement and deliberations about mayor social issues inside and outside professional domains. [...] This does not mean that professional authority, status, privilege, and responsibility disappear [...], only that they are tightly connected to the empowerment of laypeople. (Dzur, 2008, p. 130)

The possibility that professionals can serve as facilitators in a more active and engaged democracy is the central focus of the model of democratic professionalism. Just as task monopolists take away civic competencies, task sharers can help citizens gain competence or, equally important, help citizens understand when and why to hand over a job with public purposes to those with professional training and experience. (Dzur, 2008, p. 105)

Bronnen

Albert W. Dzur, toegevoegd hoogleraar in de politieke wetenschap, publiceerde in 2008 het boek *Democratic Professionalism: Citizen Participation and the Reconstruction of Professional Ethics, Identity, and Practice*. Hierin beschrijft hij het model van democratische professionaliteit als de gulden middenweg tussen en de synthese van twee oppositionele modellen van professionaliteit: “the social trustee model” heeft oog voor de meerwaarde van professionele expertise voor de samenleving maar is blind voor de politieke implicaties van professioneel ingrijpen, terwijl “the radical critique model” het belang van politieke autonomie van cliënten als burgers benadrukt maar geen positieve invulling aan professionele ondersteuning weet te geven. Dzur spreekt in zijn boek expliciet van de democratische professional (*democratic professional*).

Context

Dzur (2008) stelt terloops maar expliciet dat zijn conceptualisering van de democratische professional zowel een constructie als een reconstructie is. Hij besteedt in zijn boek aandacht aan praktijkontwikkelingen in diverse professies, en in die zin is het concept van de democratische professional ook een theoretische reconstructie van beroepspraktijken. Zijn benadering start echter vanuit een theoretische invalshoek, zodat zij toch vooral een constructie is. Binnen het wetenschappelijke raamwerk van de politicologie wordt aandacht besteed aan het rationele en het morele, aan het sociale en het culturele fundament van democratie en democratische besluitvorming.

Politicologie. Dzur pleit voor een politicologische benadering van professionaliteit. Hij constateert dat de sociologie en de economie de empirische en dat de filosofie de normatieve dimensies van professionaliteit als onderzoeksobject met succes hebben geclaimd, terwijl de politicologie de rol van professies als politieke actoren goeddeels over het hoofd heeft gezien. De politieke wetenschap heeft

zich volgens Dzur door haar eenzijdige focus op de staat vervreemd van de alledaagse politieke realiteit en van relevante sociale problemen. Met name de signalen die lijken te wijzen op een fundamentele vervreemding bij veel burgers ten opzichte van de hedendaagse democratie verdienen zijns inziens aandacht.

Democratische besluitvorming. Democratische besluitvorming is volgens Dzur niet louter een kwestie van de meeste stemmen gelden, aangezien individuele voorkeuren onvolledig, onsamenhangend en zelfs onjuist kunnen zijn; zij dient te berusten op een procedure voor het afwegen van alle echte belangen en de achterliggende waarden. Deze werkelijke belangen treden volgens Dzur pas aan het licht op basis van informatie en reflectie in een publiek debat tussen betrokken burgers dat op een morele en rationele, een toegankelijke en gelijke, een integere en respectvolle wijze wordt gevoerd. Hij benadrukt dat democratie enkel mogelijk is binnen een sociaal-culturele context van gelijkheid, communicatie, samenwerking en reflectie, en wijst er op dat participatie de ontwikkeling van interesses en bekwaamheden, gedragsnormen en attitudes stimuleert die cruciaal zijn voor het functioneren van de democratie.

Voorwaarden voor besluitvorming. Dzur wijst op de voorwaarden voor democratische besluitvorming, die als volgt kunnen worden geordend. (1) Ieder mens is een doel in zich en alle burgers zijn vrij en gelijk. (2) Iedere burger kan aan de discussie deelnemen en wordt door middel van openbaar onderwijs in staat gesteld de hiervoor benodigde bekwaamheden te verwerven. (3) Iedere burger heeft in het debat evenveel recht van spreken en legt in de besluitvorming een gelijk gewicht in de schaal. (4) Standpunten worden in debatten door middel van bewijzen en argumenten onderbouwd. (5) Deelnemers aan debatten zijn oprecht en consistent in hun argumentatie. Zij brengen enkel hun echte overtuigingen naar voren en zijn bereid daar ook de consequenties van te aanvaarden. (6) Deelnemers streven naar minimale onenigheid. Ze verwoorden hun argumenten op zodanige wijze dat ze voor anderen acceptabel kunnen zijn, en ze zijn bereid om naar anderen te luisteren en door hen te worden overtuigd.

Kern

De kern van het concept van de democratische professional van Dzur (2008) is het model van democratische professionaliteit. Dit model houdt in dat hervormingsgezinde professionals de kloof overbruggen tussen gewone burgers en complexe sociale instituties. Democratische professionals achten zich gebonden aan zowel professionele als democratische gedragsstandaarden. Deze professionals delen verantwoordelijkheden en taken, autoriteit en macht met burgers. Ze stimuleren empowerment door het bevorderen van burgerschapsbekwaamheid. Op deze wijze wordt vernieuwing van professionaliteit en herstel van publiek vertrouwen gerealiseerd. Bovendien leveren professies en professionals als democratische actoren een beslissende bijdrage op het maatschappelijke middenveld aan de participatie van burgers aan de alledaagse democratische besluitvor-

ming en daarmee aan gemeenschappelijk zelfbepaling, aan geëngageerde en reflectieve democratie.

Logische positionering

Dzur (2008) is zich bewust van de spanningen tussen de verschillende logica's, vooral tussen professionaliteit, markt en staat, maar ook bureaucratie. Dat neemt niet weg dat zijn eigen benadering van professionaliteit gepositioneerd is op het snijvlak van de professionele en de publieke sfeer. Hierbij redeneert hij meer vanuit het publieke domein (namelijk de crisis van de hedendaagse democratische besluitvorming) naar de mogelijke rol van professionaliteit toe dan dat hij omgekeerd vanuit inzicht in de eigen aard van professionaliteit (het realiseren van een specifieke humanitaire waarde) de mogelijkheden en vooral ook de beperkingen van een publieke rol voor professionals verkent. Zo heeft hij wel oog voor de nadelen van de rol van de cliënt als consument maar niet voor de nadelen van de rol van de cliënt als burger en lijkt hij een voorstander te zijn van deprofessionalisering wanneer dat de burgerparticipatie kan vergroten. De positionering van het concept van de democratische professional kan dus worden getypeerd als hybride met een excentrisch zwaartepunt.

Ideaaltypische karakterisering

Dzur (2008) schetst een tamelijk volledig beeld van de ideaaltypische karakteristieken van professionaliteit. Door zijn hybride benadering is echter niet altijd duidelijk welke betekenis deze karakteristieken voor het concept van de democratische professional bezitten.

Focus

De visie van Dzur (2008) op professionele verantwoordelijkheid is niet helemaal duidelijk. Vaak ligt de nadruk op de gezamenlijke verantwoordelijkheid van professionals en cliënten (publieke logica), maar regelmatig wordt ook een zekere mate van professionele autonomie benadrukt (professionele logica).

Beroepsideaal. Dzur maakt expliciet onderscheid tussen professionele en publieke of democratische waarden. Hij onderkent de verschillen en ook de spanningen hiertussen, maar daarbij valt op dat democratische waarden in zijn benadering een absoluut karakter bezitten terwijl professionele waarden eerder op ambivalente wijze worden gewaardeerd. Soms lijken professionele waarden een belangrijk houvast voor professionals te vormen (professionele logica), maar regelmatig worden zij ook gezien ofwel als verouderde obstakels voor democratische vernieuwing ofwel als in wezen sociale en publieke waarden (publieke logica). Overigens erkent Dzur dat professionaliteit niet gebaseerd is op belangeloze zelfopoffering maar op welbegrepen eigenbelang en heeft hij oog voor professionele inspiratie en toewijding.

Praktijksituaties. Dzur verwijst naar de complexe problematiek van professionele praktijksituaties, zowel naar de complexiteit van de sociale problematiek als zodanig (professionele logica) als ook naar de complexiteit van de hedendaagse besluitvormingsprocedures (publieke logica).

Werkzaamheden

Dzur (2008) karakteriseert professionele werkzaamheden op een hybride wijze: enerzijds dienen professionals hun traditionele professionele werkzaamheden te verrichten (professionele logica), maar anderzijds moeten zij zich ook inzetten voor de publieke zaak van de democratische besluitvorming (publieke logica).

Waardevol maatwerk. Professionele werkzaamheden bezitten in Dzurs benadering een waardevol karakter, maar regelmatig lijkt de publieke of democratische waarde belangrijker te zijn dan het realiseren van de beroepsspecifieke professionele missie. Uit Dzurs karakterisering van de activiteiten van democratische professionals kan worden afgeleid dat zij maatwerk verrichten, met name omdat zij voortdurend moeten inspelen op de specifieke lokale omstandigheden.

Taakgebieden. Dzur besteedt slechts aandacht aan professionele taken in samenhang met publieke en democratische verantwoordelijkheden. Democratische professionals dienen hun taken niet te monopoliseren maar zoveel als mogelijk met burgers te delen, zodat ze binnen de democratische verhoudingen geen verlamme maar juist een stimulerende functie vervullen. Dzur schetst de democratische taken van democratische professionals vooral met behulp van uiteenlopende rolaanduidingen: voorwaardenscheppers, procesbewakers, bemiddelaars, katalysatoren, opvoeders. Hij benadrukt dat niet alleen samenwerking met leken maar ook het uitdagen van gevestigde standpunten tot de taken van de democratische professional behoort.

Expertise

Dzur (2008) benadert professionele expertise vooral als ontoereikend (publieke logica).

Persoon. Dzur lijkt geen oog te hebben voor het persoonsgebonden karakter van professionele expertise. Hij erkent weliswaar het belang van professionele specialistische expertise voor de samenleving en benoemt belangrijke aspecten van deze expertise zoals pluralistische morele sensitiviteit en aandacht voor micro- en macroniveau, maar uiteindelijk is professionele expertise zijns inziens gebaseerd op wetenschap, uitgewerkt in een abstracte en systematische kennisbasis en verworven door middel van een geformaliseerde opleiding. Dzur is dan ook van mening dat professionele expertise eenzijdig is en dat besluitvorming moet worden aangevuld met de locale of situationele kennis van burgers.

Beslissen. Dzur stelt de complexe discretionaire besluitvorming centraal in professionele werkzaamheden, maar de precieze verhouding hierbij tussen de verantwoordelijkheden van de professional en van de burger is niet helemaal duidelijk.

Kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie. Dzur verwijst terloops naar de kwaliteit van de professionele dienstverlening en naar de samenwerking tussen professionals en cliënten als de basis voor effectiviteit. Hij wijst op het belang van innovatie en creativiteit.

Verankering

Professies zijn volgens Dzur (2008) beroepen met een relatief hoog niveau van zelfregulering. Dit blijkt vooral uit de controle over de beroepskwalificaties, maar ook uit het zo nodig afwijken van morele conventies. Dzur wijst op de noodzaak van publiek vertrouwen voor professies en benadrukt het belang van aspecten zoals legitimiteit, representativiteit, responsiviteit, transparantie en verantwoording. De legitimiteit van professies is in zijn benadering een evenwicht tussen professionele expertise en sociale inbedding. In Dzurs benadering ontbreekt aandacht voor de afstemming van professionele werkzaamheden met andere professionals binnen en buiten de organisatorische context, wellicht omdat zijn focus ligt bij de afstemming tussen professional en burger.

Theoretische robuustheid

De theoretische robuustheid van het concept van de democratische professional van Dzur (2008) wordt beperkt door de hybride en excentrische positionering van dit ethosbeeld.

Volledig en congruent. Dzur schetst een tamelijk volledig beeld van de kenmerken van professionaliteit, maar zijn benadering is desondanks op enkele punten incongruent met het ideaaltypisch model van professionaliteit. De reden hiervoor is dat Dzur professionaliteit regelmatig vanuit de publieke logica benadert en invult. Zo staat in zijn visie op professionaliteit niet het realiseren van een professionele waarde centraal maar het vermijden van schade aan democratische besluitvorming (vgl. Dzur, 2008, p. 250 met Carr-Saunders & Wilson, 1933, p. 399). Bovendien is Dzur niet alleen voorstander van een democratische invulling maar ook van een democratische uitbreiding van professionele taken. Een democratische invulling van professionele besluitvorming is niet in strijd met het ideaaltypisch model van professionaliteit, mits de professionele eindverantwoordelijkheid blijft berusten bij de professional. Artsen kunnen hun patiënten bijvoorbeeld niet dwingen tot een levensreddende operatie of een gezondheidsbevorderende levensstijl, maar zij zullen wel duidelijk moeten blijven maken wat hun visie als expert is en waar hun verantwoordelijkheid ten gevolge van de riskante keuzes van patiënten eindigt. Dzur beschrijft echter tevens een democratische uitbreiding van professionele taken, en dat is wel in strijd met het ideaaltypisch model van professionaliteit. Professionals begeven zich daarmee namelijk op publiek terrein zonder de daarvoor benodigde expertise en legitimiteit te bezitten. Het is bijvoorbeeld evident dat goede journalistiek van vitaal belang is voor de democratie, maar dat betekent uiteraard niet dat het de taak van journalisten zou zijn zich op enigerlei wijze actief in te zetten voor de verbetering van

de democratische besluitvorming. Er is niets mis met professionals die zich in willen zetten voor de democratie, maar het punt is dat zij dat niet kunnen doen als professionals binnen hun professionele werkzaamheden op basis van hun expertise maar enkel als betrokken burgers in hun vrije tijd. In die zin doet het concept van democratische professionaliteit een appèl op professionals om zich als professionals op onprofessionele wijze in te zetten voor buitenprofessionele taken.

Inclusief en exclusief. Dzur benadrukt dat vooral professies met een potentiële impact op de sociale waarden, de publieke cultuur en de democratische besluitvorming omgevormd dienen te worden tot democratische professies. Dit impliceert dat het concept van de democratische professional niet inclusief is. Het concept is daarentegen wel exclusief. Dzur beperkt zich namelijk expliciet tot professies en laat hierbij geen ruimte voor andere beroepen.

Zwaartepunt en meerwaarde. Binnen het raamwerk van het ideaaltypisch model van professionaliteit ligt het zwaartepunt van het concept van de democratische professional bij het publieke vertrouwen in professionaliteit als het frictiepunt tussen professionele besluitvorming op basis van persoonsgebonden expertise en democratische besluitvorming op basis van publieke procedures. De meerwaarde van het concept is dat het verheldert dat in professionele beslissingen veelal sprake is van interferentie tussen de professionele en de publieke (evenals de private) logica. Publiek vertrouwen in professionaliteit binnen democratische verhoudingen veronderstelt dat professionals in hun beslissingen een optimaal evenwicht weten te vinden tussen het inzetten van hun persoonsgebonden expertise en het betrekken van hun cliënten bij afwegingen en keuzes, echter binnen de grenzen van de eindverantwoordelijkheid van professionals voor professionele beslissingen.

Beeldkwaliteit. De democratische professional is zonder meer een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal. Dzur beseft overigens wel dat dit ideaal ambitieus, complex en spanningsvol is. Hij wijst op de valkuilen van een heroïsche en dus vrijblijvende maar ook van een utopische en dus gepolitiseerde invulling en maakt gebruik van praktijkvoorbeelden om de praktische grenzen van het ideaal in kaart te brengen. Dzur onderkent dat dit praktijkideaal balancerkunst vergt, maar dat neemt niet weg dat zijn uitwerking hiervan niet alleen betrekking heeft op professioneel functioneren, namelijk in professionele besluitvorming op het snijvlak van het professionele en het publieke domein, maar ook op publiek functioneren buiten het professionele domein, namelijk ter bevordering van democratische besluitvorming. Daarmee is de democratische professional een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel en publiek functioneren met het oog op de democratische fundering van besluitvorming. Binnen de kaders van het ideaaltypisch model van professionaliteit is het een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren met het oog op democratische optimalisering van professionele besluitvorming.

Beeldsamenhang

Het concept van de democratische professional van Dzur (2008) bezit niet veel samenhang met andere beelden van de professional. Opvallend genoeg zijn de raakvlakken met de onderzoekende professional nog het sterkst, terwijl overeenkomsten met andere ethosbeelden nagenoeg ontbreken.

Organisatiebeelden

Het concept van de democratische professional van Dzur (2008) bezit nauwelijks raakvlakken met organisatiebeelden van de professional.

Straatniveaubureaucraat. De belangrijkste overeenkomst tussen de straatniveaubureaucraat en de democratische professional is de focus op de kloof tussen burgers en instituties. Lipsky (1980) wijst op de rol van overheid en verzorgingsstaat, op het belang van democratisering en inspraak, en in die zin sluit de democratische professional als praktijkideaal goed aan bij de oplossingsrichting die Lipsky voorstelt.

Frontliniewerker. Van der Lans (2010) pleit – vanwege het ontbreken van specialistische expertise in sociale professies – voor een gedemocratiseerde en open vorm van professionaliteit: deskundigheid wordt ter bevordering van de samenredzaamheid overgedragen aan burgers. Dit is een vorm van empowerment die de kloof tussen burgers en instituties vermindert en vanuit Dzurs perspectief kan worden gekwalificeerd als democratische professionaliteit.

Expertisebeelden

Het concept van de democratische professional van Dzur (2008) bezit nauwelijks raakvlakken met expertisebeelden van de professional, met de onderzoekende professional als belangrijke uitzondering.

Reflectieve praktijkwerker. Zowel het concept van reflectieve professionaliteit als het concept van democratische professionaliteit is voor een niet onbelangrijk deel op het gedachtegoed van het pragmatisme gebaseerd.

Onderzoekende professional. Dzur merkt op dat in de pragmatische traditie sociale wetenschappers als het model voor de democratische professional worden beschouwd: zij beschikken over specialistische expertise voor het verwerven en analyseren van kennis, terwijl ze niet gericht zijn op technische oplossingen van problemen maar op het faciliteren van publieke betrokkenheid en besluitvorming. Democratische besluitvorming bezit volgens Dzur idealiter dan ook altijd een element van publiekelijk onderzoek. De voorbeelden die hij beschrijft van democratische journalistiek gaan dan ook altijd vergezeld van enigerlei vorm van onderzoek naar de mening van burgers. De democratische professional is daarmee in zekere zin altijd ook een onderzoekende professional. Bovendien is een belangrijke overeenkomst tussen de benadering van Hutschemaekers (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) en Dzur de nadruk op empowerment van cliënt respectievelijk burger. In die zin is de onderzoekende professional ook altijd een democratische professional.

Praktische relevantie

Dzur (2008) benadrukt de praktische relevantie van zijn concept van de democratische professional voor de professionele beroepspraktijk.

Potentie en referentie. Het concept van de democratische professional is niet geschikt als blauwdruk voor professies omdat het zich beperkt tot het snijvlak van de professionele en de publieke sfeer. Voor dit snijvlak kan het wel een zinvolle maar afgebakende bijdrage leveren aan een legitimatiekader voor professionaliteit. Binnen de kaders van het ideaaltypisch model van professionaliteit kan het concept een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering zijn voor wat betreft de optimale afstemming tussen professionele en democratische besluitvorming binnen de professionele relatie met behoud van de professionele eindverantwoordelijkheid. Vooral van de democratische journalistiek geeft Dzur hiervan inspirerende praktijkvoorbeelden. De voorbeelden uit de justitiële context laten vooral zien dat een gelijkwaardige verhouding tussen professional en cliënten niet altijd mogelijk is, terwijl de aandacht die hij besteedt aan de gezondheidszorg eerder een theoretiserend dan een beschrijvend karakter bezit. Opvallend is dat Dzur slechts zijdelings aandacht besteedt aan de onderwijspraktijk, een professioneel domein waarbinnen het concept van de democratische professional wellicht het beste tot zijn recht zou kunnen komen (vgl. Nussbaum, 2010).

Verspreiding en gebruik. Er zijn, afgezien van de centrale bron die in het voorgaande centraal stond, geen publicaties die voldoen aan het selectie criterium waarbij de aanduiding van het concept letterlijk in de titel voorkomt. Ofschoon er wel veel publicaties zijn waarin de samenhang tussen specifieke professies en democratie centraal staan, gaat het hierbij ogenschijnlijk niet om het concept van de democratische professional.

Tot besluit

De afbakening van het concept van de democratische professional tot de kaders van het ideaaltypisch model van professionaliteit resulteert in een krachtig ethosbeeld dat kan inspireren tot een optimaal evenwicht tussen professionele en democratische besluitvorming binnen de professionele relatie.

8.5 De kritische praktijkwerker

The term 'critical' is used to conceptualise practice as an open-minded, reflexive process, built on a sound skills and knowledge base, but taking account of different perspectives, experiences, assumptions and power relations. Critical practice draws on an awareness of wider ethical dilemmas, strategic issues, policy frameworks and socio-political contexts. (Brechin, Brown & Eby, 2000, p. xi)

Bronnen

In 2000 publiceren Brechin, Brown en Eby, allen verbonden aan The Open University van Groot-Brittannië, het boek *Critical Practice in Health and Social Care*. In dat boek wordt expliciet gesproken van de kritische praktijkwerker (*critical practitioner*), een concept dat beschouwd kan worden als een ethosbeeld van de professional. In 2008 verschijnt vanuit hetzelfde instituut onder redactie van Fraser en Matthews een geactualiseerde versie van dat boek onder de titel *The Critical Practitioner in Social Work and Health Care*. Butcher, Banks, Henderson en Robertson ontwikkelen in hun boek *Critical Community Practice* (2007) in de voetsporen van Brechin et al. (2000) een model voor kritisch opbouwwerk.

Context

Het model van kritische praktijkbeoefening is gebaseerd op zowel theoretische uitgangspunten als sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen en hun doorwerking op de beroepspraktijk. In Brechin, Brown en Eby (2000a) wordt een brede visie op het sociale en medische beroepsdomein ontwikkeld. Jones en Tucker (2000) schetsen bijvoorbeeld de ontwikkelingen in de naoorlogse verzorgingsstaat, de politieke en beleidsmatige achtergronden daarvan en de invloeden op de beroepsdomeinen. Finlay (2007) en Eby (2007) besteden aandacht aan veranderende opvattingen over professionaliteit en professionalisering binnen de beroepsdomeinen. Brechin (later Glaister genaamd) verwijst naar diverse conceptuele inspiratiebronnen voor de kritische praktijkbeoefening: het sociaal constructivisme, de kritische theorie, het feminisme, de antionderdrukking benadering, de geschiedenis van onderop, het sociale model van functiebeperkingen (Brechin, 2000; Glaister, 2008). Haar model van kritische praktijkbeoefening omvat drie domeinen (kritische analyse, kritische reflectie en kritische actie), twee principes (respect en openheid) en drie pijlers (relaties ontwikkelen, anderen empoweren en verschil maken).

Butcher, Banks, Henderson en Robertson (2007) thematiseren vanuit een breed theoretisch en sociaal-maatschappelijk perspectief de ontwikkeling van actieve gemeenschappen, waarbij vooral actief burgerschap en de participatie in democratische besluitvorming aandacht krijgen. Centraal staat de vraag (Henderson, 2007): "what would a model of community practice look like that was genuinely transformatory in its impact and outcomes, that would help practitioners in empowering communities to realise significant social change, and which would

be capable of supporting communities to work together in ways that would make a real difference to the circumstances and experiences of their members' lives?" (p. 11). Het antwoord is een holistisch en dynamisch "model of critical community practice" (Butcher, 2007).

Kern

De kern van het concept van de kritische praktijkwerker kan worden verhelderd aan de hand van de vier elementen van het model van kritische praktijkbeoefening die Butcher (2007) onderscheidt: kritisch bewustzijn, kritisch theoretiseren, kritische actie en kritische reflectie.

Kritisch bewustzijn. Het kritisch bewustzijn is de kern van het model van Butcher (2007). In het model van Brechin (2000) ontbreekt dit aspect, maar het speelt wel een rol in de theorievorming (zie bv. Eby, 2000). Kritisch bewustzijn omvat bij Butcher (2007) met name "theoretical assumptions" en "value commitments". De belangrijkste theoretische vooronderstellingen van de kritische praktijkbeoefening zijn volgens Brechin (2000) dat individuen actoren zijn op basis van het geven van betekenis aan en het ontwikkelen van alternatieven voor bestaande situaties, dat interpersoonlijke relaties altijd ook gebaseerd zijn op machtsverschillen, en dat organisatorische en sociaal-maatschappelijke structuren veranderbaar zijn. Butcher (2007) benadrukt in overeenstemming hiermee dat het model veronderstelt dat mensen sociale wezens zijn die door middel van rationele democratische besluitvorming vorm zouden moeten kunnen geven aan sociale relaties, sociale instituties en de samenleving als geheel. De kritische praktijkwerker is volgens Banks (2007) oprecht toegewijd aan een cluster van waarden: hij heeft zich deze waarden zozeer eigen gemaakt dat hij ze kan verwoorden, realiseren en verantwoorden. Butcher (2007) onderscheidt deze waarden in idealen, handelingsprincipes en doelstellingen. De idealen die in het model centraal staan, zijn sociale rechtvaardigheid, sociale inclusie, sociale zelfbepaling en sociale solidariteit. Handelingsprincipes zijn bewustwording, empowerment en collectieve actie. Doelstellingen zijn transformatie van sociale instituties en emancipatie van groepen en individuen.

Kritisch theoretiseren en kritische actie. Kritisch theoretiseren verschaft volgens Butcher (2007) niet alleen inzicht in de sociale verhoudingen en de sociale instituties, maar het maakt tevens duidelijk dat zij anders kunnen worden vormgegeven. De kritische praktijkwerker is zich bijvoorbeeld niet alleen bewust van de invloed van de sociaal-maatschappelijke context en de voortdurende veranderingen daarbinnen op de eigen beroepspraktijk, maar benadert beleid tegelijkertijd als een interactief verschijnsel; hij beschikt over politiek bewustzijn en handelt proactief en strategisch. Kritische actie wordt uitgewerkt in een fasering, vanaf fundamentele paradigma's tot en met concrete praktijken. Bij elke fase zijn alle actoren betrokken: burgers en professionals, managers en beleidsmakers, politici en opiniemakers. De kritische praktijkwerker staat open voor samenwerking, ook voor ketensamenwerking over de grenzen van de eigen instelling heen.

Kritische reflectie. Kritische reflectie omvat volgens Butcher (2007) alle aspecten van de persoon, niet alleen denken maar ook doen en ervaren, en heeft betrekking op alle facetten van de beroepspraktijk, inclusief de praktijkwerker zelf. Banks (2007) onderscheidt “reflection” betreffende de diverse aspecten van de beroepspraktijk en “reflexivity” betreffende het eigen aandeel van de professional daarin. Reflectie is volgens Eby (2000) kritisch wanneer ze rekening houdt met de sociaal-maatschappelijke context, met de invloed van politiek en beleid, machtsverhoudingen en belangenverschillen op de specifieke situatie, en open staat voor dialoog en onderhandeling vanuit verschillende perspectieven.

De kritische praktijkwerker wordt gekenmerkt door een flexibele en open houding, ook ten aanzien van de eigen rol en positie en ook ten aanzien van de waarden die centraal staan. Hij beschikt niet alleen over de bekwaamheid om adequaat te handelen, maar onderkent tegelijk ook de relativiteit en voorlopigheid daarvan. Hij is bereid zijn eigen “comfort zone” te verlaten, is voortdurend betrokken in professioneel onderzoek en professionele ontwikkeling, en gaat de democratische dialoog met alle betrokkenen aan. De kritische professional gaat conflicten niet uit de weg, poogt machtsverschillen te verminderen en is altijd bereid rekenschap af te leggen.

Logische positionering

Het concept van de kritische praktijkwerker (Brechin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) bevindt zich vooral op het snijvlak tussen de professionele en de publieke logica. De kritische praktijkwerker staat bij wijze van spreken met het ene been in de professionele ruimte en met het andere in de politieke arena. Vooral in de benadering van Brechin, Brown en Eby (2000a) wordt de kritische praktijkwerker stevig verankerd in de professionele logica, maar tegelijkertijd wordt daar een politieke doelstelling in de vorm van emancipatie van individuen en groepen en transformatie van de samenleving aan toegevoegd die de professionele missie overschrijdt. Tevens houdt de kritische professional voeling met de leefwereld van de leden van de locale gemeenschap. Terloopse opmerkingen in de verschillende benaderingen laten een kritische houding ten opzichte van invloeden van markt en bureaucratie zien (bv. Jones & Tucker, 2000).

Ideaaltypische karakterisering

Het concept van de kritische praktijkwerker (Brechin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) bezit belangrijke karakteristieken van het ideaaltypisch model van professionaliteit, maar is in dit opzicht niet helemaal volledig. Deze onvolledigheid lijkt vooral te worden veroorzaakt door de invalshoek van de uitwerking en niet samen te hangen met een afwijkende visie op professionaliteit. Het concept berust bijvoor-

beeld wel op het besef dat professionaliteit een compromis vereist tussen idealisme en pragmatisme.

Focus

Het concept van de kritische praktijkwerker (Brechin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) bezit zonder meer een professionele focus.

Beroepsideaal. In het model voor kritische praktijkbeoefening staan humanitaire waarden centraal, onder meer in de vorm van idealen en handelingsdoelen. Ook respect voor de waardigheid van de menselijke persoon en een positieve waardering van menselijke diversiteit lopen als een rode draad door de betogen. De kritische praktijkwerker is op gepassioneerde, betrokken en geëngageerde wijze toegewijd aan de realisering van de kernwaarden.

Praktijksituaties. Praktijksituaties zijn nieuw, verrassend, (hyper)complex, dynamisch, turbulent, discontinu, onzeker, slecht gedefinieerd, en worden door de kritische praktijkwerker als uitdagend ervaren (zie vooral Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007).

Werkzaamheden

Aan de specifieke werkzaamheden van de kritische praktijkwerker (Brechin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) wordt niet systematisch aandacht besteed. De werkzaamheden worden bijvoorbeeld vergeleken met brandjes blussen (Brechin, 2000) en wildwaterkanoën (Butcher, 2007). De benaderingen beperken zich in dit opzicht in hoofdzaak tot voorbeelden, maar hieruit kan wel worden afgeleid dat kritische praktijkwerkers actief zijn op alle drie de taakgebieden: uitvoering, organisatie en ontwikkeling. Bovendien impliceert de bovenbeschreven focus dat de werkzaamheden waardevol maatwerk vereisen.

Expertise

In het concept van de kritische praktijkwerker (Brechin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) komt de essentie van professionele expertise duidelijk naar voren: het vermogen om waarden te realiseren in complexe omstandigheden. Ook het belang van het zien van mogelijkheden voor professioneel handelen wordt benadrukt.

Persoon en beslissen. Zowel uit de beschrijving van het model van kritische gemeenschapspraktijk als uit de conceptualisering van de kritische praktijkwerker blijkt duidelijk dat de vereiste expertise in de persoon van de praktijkwerker moet worden verankerd. Brechin (2000) benadrukt dat praktijkwerkers een Archimedisches punt ontberen van waaruit zij onbetwifelbare beslissingen kunnen nemen; zij zijn net als hun cliënten verwickeld in gecompliceerde situaties waaraan zij op tentatieve wijze betekenis moeten zien te verlenen. Banks (2007) omschrijft praxis als het realiseren van waarden op basis van praktische wijsheid.

Kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie. Een basale drijfveer achter het model van kritische praktijkbeoefening is het verlangen om werkelijk verschil te maken, dus om daadwerkelijk effectief te zijn als professional. Het model voor kritische gemeenschapsvorming wordt door Banks (2007) gepresenteerd als een handvat om de effectiviteit van het professionele handelen te bevorderen. Brechin, Brown en Eby (2000) zien kritische praktijk als een mogelijkheid om de kwaliteit van de professionele dienstverlening te verbeteren. Banks (2007) verbindt het vermogen om waarden te realiseren met creativiteit en flexibiliteit.

Verankering

Met betrekking tot de verankering van de professionele werkzaamheden in de sociaal-maatschappelijk context staan twee aspecten centraal in de conceptuualisering van de kritische praktijkwerker door Butcher, Banks, Henderson en Robertson (2007): de lokale gemeenschap als zodanig en de gemeenschap van praktijkwerkers. Het realiseren van het model voor kritische gemeenschapspraktijk vereist direct contact met en (werken aan) draagvlak bij alle locale actoren. En het ontwikkelen en bewaken van het kritisch bewustzijn van de professional vereist verbanden met andere professionals, bijvoorbeeld door middel van opleiding, intervisie of (multidisciplinair) teamoverleg. De verankering in de eigen beroepsgroep en in de samenleving als geheel wordt belicht in Brechin, Brown en Eby (2000a), bijvoorbeeld door aandacht voor het belang van professionele standaarden en professionele opleidingstrajecten, voor de spanning tussen lidmaatschap van beroepsvereniging en vakbond (Eby, 2000), en voor ketensamenwerking (Hudson, 2000).

Theoretische robuustheid

Het concept van de kritische praktijkwerker (Brechin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) als ethosbeeld van de professional is in grote lijnen theoretisch robuust.

Volledig en congruent. Het concept van de kritische praktijkwerker is niet helemaal volledig ten opzichte van maar ook niet incongruent met het ideaaltypisch model van professionaliteit. Wel bestaan binnen het concept spanningen tussen de verschillende aspecten van het model. De kritische praktijkwerker moet bijvoorbeeld waardevast zijn maar tegelijk bereid zijn de eigen principes ter discussie te stellen. Evenzo moet hij adequaat en doortastend kunnen handelen en tegelijk de relativiteit van zijn eigen activiteiten onder ogen zien. Zulke spanningen lijken echter vooral te worden beschouwd als een integraal onderdeel van de kritische beroepspraktijk waar de kritische praktijkwerker zelf op constructieve wijze mee om zal moeten leren gaan.

Inclusief en exclusief. Het model van kritische praktijkbeoefening van Butcher, Banks, Henderson en Robertson (2007) is strikt genomen noch inclusief noch exclusief. Het beperkt zich tot het zeer specifieke beroepsdomein van de gemeenschapsontwikkeling en richt zich daarbij niet enkel op professionals maar

ook op burgers en vrijwilligers, managers en politici. Voor het kritische model van Brechin, Brown en Eby (2000a) geldt iets vergelijkbaars. Zij beperken zich tot het medische en sociale domein en signaleren dat niet alle werkers als professionals kunnen worden beschouwd. Daar staat tegenover dat de eisen die aan de kritische praktijkwerker worden gesteld wel als professioneel kunnen worden gekwalificeerd en dat het concept ook relevant is voor andere professionele beroepsdomeinen.

Zwaartepunt en meerwaarde. Het zwaartepunt van het concept van de kritische professional ligt bij de politieke dimensie van de professionele omstandigheden, niet alleen de specifieke beroepssituaties maar ook de bredere sociaal-maatschappelijke en cultuurhistorische context. Daarmee beweegt het concept zich op het snijvlak van de professionele en de publieke logica, daar waar professionaliteit wordt gekenmerkt door een politiek geloofwaardigheidsprobleem, zoals bij de analyse van het ideaaltypisch model van professionaliteit is gebleken. De meerwaarde van het concept is dat het een oplossingsrichting aandraagt voor deze problematiek, namelijk door vanuit humanitaire kernwaarden zoals sociale rechtvaardigheid en sociale inclusie een politieke stellingname binnen de professionele beroepspraktijk mogelijk te maken.

Beeldkwaliteit. De kritische praktijkwerker is een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren in politiek beladen praktijksituaties op basis van humanitaire kernwaarden en een kritische, reflectieve en communicatieve grondhouding.

Beeldsamenhang

Het concept van de kritische praktijkwerker (Brechin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) bezit veel raakvlakken met andere beelden van de professional.

Organisatiebeelden

De kritische praktijkwerker (Brechin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) bezit vooral verwantschap met het organisatiebeeld van de frontliniewerker.

Straatniveaubureaucraat. Jones en Tucker (2000) verwijzen terloops naar Lipsky (1980) en de straatniveaubureaucraat om te laten zien dat het afleggen van rekenschap in de jaren zeventig van de vorige eeuw primair gerelateerd werd aan organisatiedoelen en cliëntverwachtingen, en nauwelijks aan professionele criteria.

Intrapreneur. Een belangrijk verschil tussen de intrapreneur en de kritische praktijkwerker is dat de commercieel ingestelde intrapreneur op pragmatische en selectieve wijze mensen om zich heen verzamelt om zijn eigen ideeën te realiseren, terwijl de publiek georiënteerde kritische praktijkwerker op democratische wijze alle actoren in een open dialoog betreft.

Frontliniewerker. Opvallend is dat zowel in Brechin, Brown en Eby (2000a) als in Butcher, Banks, Henderson en Robertson (2007) expliciet wordt gesproken van “front line” en “grass-roots”. Beide beelden worden ook ontwikkeld tegen dezelfde sociaal-maatschappelijke context, zoals de transformatie van de verzorgingsstaat en de democratisering van de professionele relatie. De kritische praktijkwerker wordt gekenmerkt door een frontliniementaliteit.

Expertisebeelden

In de conceptualisering van de kritische praktijkwerker (Brechin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) wordt aandacht besteed aan leren, reflecteren en onderzoeken, zodat dit concept belangrijke raakvlakken met meerdere expertisebeelden bezit.

Lerende professional. Eby (2000) verbindt kritische praktijkbeoefening met leven lang leren en Banks (2007) benadrukt dat de ontwikkeling van de kritische praktijkwerker nooit is voltooid. Brechin (2000), Eby (2000) en Banks (2007) verwijzen expliciet naar de experiëntiële leercyclus van Kolb (1984). Hierbij gaat het volgens Banks (2007) niet alleen om individuele vormen van leren zoals beleven, redeneren en oordelen, maar ook om sociaal, organisatorisch en zelfs maatschappelijk leren. De kritische praktijkwerker is een lerende professional, zowel in en door professioneel handelen als door individuele en collectieve kritische reflectie. Eby (2000) legt daarbij de nadruk op deconstructie en reconstructie van betekenissen en legitimeringen.

Reflectieve praktijkwerker. Zowel bij Brechin, Brown en Eby (2000a) als bij Butcher, Banks, Henderson en Robertson (2007) is reflectie een van de kernelementen van het model van kritische praktijkbeoefening. Er wordt in deze benaderingen een expliciet onderscheid gemaakt tussen “learning in action” en “learning on action” en er wordt expliciet verwezen naar Schöns publicaties. De reflectieve praktijkwerker is een belangrijke inspiratiebron voor het concept van de kritische praktijkwerker (vgl. Jones & Tucker, 2000).

Onderzoekende professional. Banks (2007) stelt dat “practitioner research” een wezenlijk onderdeel is van de ontwikkeling van de kritische professional, die daarmee ook een onderzoekende professional is, ofschoon dit aspect niet verder wordt uitgewerkt in de conceptualisering. Ook Brechin (2000) benadrukt het belang van “ongoing enquiry” als onderdeel van kritische praktijkbeoefening.

Ethosbeelden: democratische professional

Het concept van de kritische praktijkwerker (Brechin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) bezit vooral verwantschap met het ethosbeeld van de democratische professional. De idealen die aan het model voor kritische praktijkbeoefening ten grondslag liggen, zijn onder meer sociale rechtvaardigheid, sociale inclusie en sociale zelfbepaling. En het enige voorbeeld van kritisch theoretiseren dat door Butcher (2007) wordt uitgewerkt, heeft betrekking op participatieve democratisering. Een belangrijk verschil is wel dat Dzur (2008) de grenzen van beroepen lijkt op te rekken over

de kaders van het ideaaltypisch model van professionaliteit heen met het oog op het realiseren van democratische idealen, terwijl dit bij de kritische praktijkwerker niet het geval is; aan de democratische idealen wordt door deze praktijkwerker juist binnen de context van de reguliere werkzaamheden vorm gegeven.

Praktische relevantie

Het concept van de kritische praktijkwerker (Brechtin, Brown & Eby, 2000a; Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) lijkt niet te worden gebruikt in het professionele discours van professies en is ook zeer beperkt in zijn referenties, maar bezit wel potentie.

Potentie en referentie. Het concept van de kritische professional beperkt zich in zijn referenties volledig tot sociale en medische professies. In potentie is het concept echter ook relevant voor andere professies. Het kan een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering zijn om de politieke raakvlakken op professionele wijze te integreren in de professionele beroepsuitoefening. Het concept is te veel toegespitst op het raakvlak tussen professionaliteit en politiek om te kunnen dienen als blauwdruk voor professies of als legitimatiekader voor professionaliteit.

Verspreiding en gebruik. Er zijn wel enkele publicaties die voldoen aan het zoekcriterium van vermelding van de uitdrukking “critical practitioner” of “critical professional” in de titel, maar deze hebben geen van alle betrekking op de conceptualisering van professionaliteit door middel van het beschrijven van een beeld van de professional.

Tot besluit

Het ethosbeeld van de kritische praktijkwerker biedt houvast voor het snijvlak tussen professionaliteit en politiek. Binnen deze interferentiezone verliest de ideaaltypische professional immers zijn professioneel houvast, aangezien zijn toewijding aan de professionele missie en zijn deskundige besluitvaardigheid hier niet toereikend blijken te zijn. In de politieke realiteit spelen immers meer waarden en ook andere belangen een rol dan enkel de humanitaire kernwaarde van de eigen professie. De oplossing die het beeld van de kritische professional hiervoor suggereert, is de humanitaire kernwaarden die aan professionaliteit als zodanig ten grondslag liggen, centraal te stellen. Vooral sociale inclusie (iedereen heeft recht op een plaats in de samenleving) en sociale rechtvaardigheid (allen hebben recht op een gelijkwaardige plaats in de samenleving) kunnen fungeren als een humanitaire basis op grond waarvan professionals de interferentiepunten van de professionele ruimte met de politieke arena kunnen hanteren.

8.6 De categorie ethosbeelden

Een ethosbeeld is een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren vanuit inspiratie. In het ideaaltypisch model van professionaliteit correspondeert de inspiratie van de professional met de centrale humanitaire waarde van de professie. De voorgaande analyse van ethosbeelden nuanceert dit uitgangspunt. Niet alleen professional en professie, maar ook cliënt en context spelen een rol in professionele inspiratie, en in de samenhang tussen deze vier elementen kan de centrale humanitaire waarde een meer individueel, relationeel of contextueel accent krijgen.

De normatieve professional is in dit opzicht wellicht het meest evenwichtige ethosbeeld. De professional verhoudt zich tot zichzelf als persoon (bestaansethiek), tot zijn eigen handelen (als professional), tot zijn cliënt (bestaansethiek) en tot de context (met name in cultuurhistorisch maar ook in sociaal-maatschappelijk en in organisatorisch opzicht). Bij dit alles staat de humanitaire kern van professionaliteit centraal, zonder specifieke accenten.

Bij de presentiebeoefenaar ligt de nadruk op de betekenis van de professional voor de cliënt, en daarmee op de professionele relatie. Het beroep lijkt vooral in dienst te staan van deze relatie, terwijl de context vooral in negatieve zin een rol speelt in de conceptualisering, zoals de maatschappelijke onverschilligheid ten aanzien van armen en de nadelen van bureaucratische en instrumentalistische organisatiestructuren voor professioneel functioneren. De humanitaire kern van professionaliteit wordt primair relationeel ingevuld in de vorm van presentie, aandacht, toewijding en verwante houdingsaspecten.

De creatieve professional wordt als concept primair ontwikkeld vanuit de marktcontext van de creatieve economie. Binnen de sterk geïndividualiseerde samenleving ligt de nadruk op de professional als privépersoon en diens individuele levensstijl. Florida beoogt de creatieve klasse als geheel een maatschappelijke opdracht toe te kennen, en daarmee zou de nadruk verschuiven naar de publieke context. Hoe dan ook speelt de professie een ondergeschikte rol, primair dienend aan de individuele levensstijl van de professional als privépersoon en eventueel ook als publieke actor. De cliënt lijkt een blinde vlek in de conceptualisering. De humanitaire kern krijgt in de nadruk op de privépersoon een individueel karakter in de vorm van zelfverwerkelijking, terwijl in de maatschappelijke opdracht een contextueel accent wordt gelegd in de vorm van culturele diversiteit en gelijkheid van kansen.

Bij de democratische professional ligt de nadruk op de politieke context van de democratische besluitvorming. Vanuit deze publieke invalshoek wordt de rol van professie, professional en cliënt ingevuld: de professie is dienstbaar aan de democratie, de professional is een publieke dienstverlener, en de cliënt is een participierend burger. De humanitaire kern wordt contextueel ingevuld, met een sterke nadruk op de democratische cultuur van de samenleving. Dzur heeft wel oog voor bijvoorbeeld de menselijke waardigheid, maar in zijn benadering is dat vooral een belangrijk uitgangspunt voor democratische besluitvorming.

Bij de kritische praktijkwerker ligt de nadruk op de complexe verhouding van de professional tot de gehele sociaal-maatschappelijke context en alle daarbij betrokken actoren. Professie en cliënt maken onderdeel uit van dit complexe geheel. De humanitaire kern wordt primair contextueel ingevuld, wat met name blijkt uit het sociale karakter van de idealen die aan het model van kritische praktijkbeoefening ten grondslag liggen, zoals sociale inclusie en sociale rechtvaardigheid.

De ethosbeelden schetsen een genuanceerder beeld van professionele inspiratie dan in het ideaaltypisch model van professionaliteit is uitgewerkt. In hun onderlinge verscheidenheid laten ze zien hoe professionals, om met Nietzsche (1883) te spreken, hun hoogste hoop heilig kunnen houden. Alle ethosbeelden zijn inspiratiebronnen voor professioneel functioneren. De normatieve professional bezit een reflectieve en normatieve verhouding tot zichzelf en zijn professie, tot cliënt en context die voor elke professional een verrijking is. De presentie-beoefenaar laat zien dat professionals present kunnen zijn voor mensen op een wijze die hun eigenwaarde en zelfrespect vermag te herstellen. De creatieve professional weet zijn beroepsuitoefening te verbinden met de ontplooiing van zichzelf en zijn eigen levensstijl. De democratische professional is in staat professionele expertise zoveel als mogelijk te verenigen met een democratisering van de professionele relatie die de autonomie van cliënten bevordert. En de kritische praktijkwerker weet zichzelf adequaat en constructief te positioneren in een complex politiek krachtenveld met vele actoren.

HOOFDSTUK 9

Praktijktheorie

Dit afsluitende hoofdstuk van het tweede deel van deze studie bestaat uit drie paragrafen. Het hoofdstuk begint met een analyse van het beeld van de zelfsturende professional, een concept van professionaliteit dat de ordening van beelden van de professional in drie categorieën doorkruist en overstijgt en daarom in het voorgaande nog niet is besproken. Vervolgens wordt het praktijktheoretisch karakter van beelden van de professional gethematiseerd. Tot slot wordt, als opmaat voor het derde deel, verkend in hoeverre beelden van de professional een rol spelen in het professionele discours van maatschappelijk werk.

9.1 De zelfsturende professional

Und dies Geheimnis redete das Leben selber zu mir: “Siehe”, sprach es, “ich bin das, was sich immer selber überwinden muß.” (Nietzsche, 1883/1996, p. 95)

Bronnen

De zelfsturende professional (zie bv. De Koning, 2008) is, evenals de zelfsturende sociaal werker (zie Cardol, 2014), wel een gangbare uitdrukking, maar dit concept kon in dit onderzoek niet tot een specifieke bron worden herleid. Voor de (re)constructie van het beeld van de zelfsturende professional in dit onderzoek is gebruik gemaakt van Donkers (2003, 2014; zie ook www.zelfregie.com). Gerard Donkers, van oorsprong maatschappelijk werker en werkzaam als docent en onderzoeker, heeft een praktijktheorie van de zelfregulering uitgewerkt. In dit onderzoek is gekozen voor zelfsturing als aanduiding, en wel omdat zelfregulering (vgl. Donkers, 2003; Baumeister & Tierney, 2011) associaties met homeostase oproept, terwijl zelfmanagement (vgl. Drucker, 2008; Brakkee, 2008) een organisatorische en instrumentele bijklank bezit. Terwijl Donkers van zelfregulering spreekt en zelfsturing als een onderdeel daarvan beschouwt, zal hier zelfsturing als overkoepelend begrip worden gebruikt.

Context

Het concept van de zelfsturende professional is ingebed in een sociaalwetenschappelijke context. Donkers (2003) heeft zijn onderzoek naar zelfregulering gericht op agogisch werken oftewel sociale interventie, dat wil zeggen op het professioneel beïnvloeden van het sociaal functioneren van cliënten door middel van dialogisch handelen. Met behulp van de gefundeerde theorie heeft hij acht casestudies uit het maatschappelijk werk geanalyseerd. Hoewel in zijn praktijktheorie in feite de praktische wijsheid van werkers met betrekking tot de zelfregulering van hun cliënten centraal staat, besteedt Donkers tevens aandacht aan het zelfregulerend vermogen van professionals. Hij maakt gebruik van een veelheid van theoretische referentiekaders, waarvan cognitieve gedragstheorieën de belangrijkste zijn.

Donkers beoogt een integraal concept van zelfregulering te ontwikkelen dat voldoet aan de kwaliteitsnormen voor agogisch handelen. Zelfregulering kent zijns inziens niet alleen individuele maar ook collectieve verschijningsvormen en heeft zowel een persoonsgebonden als een contextuele dimensie. Zelfregulering bezit bovendien niet alleen mechanische, rationele, formele en neutrale aspecten maar vooral ook reflectieve, emotionele, inhoudelijke en morele. De basis voor zelfregulering is de intrinsieke motivatie; deze berust op behoeften en interesses, gevoelens en overtuigingen en bepaalt het belang dat mensen aan doelen hechten. Zelfregulering is intentioneel handelen door het stellen van doelen en het sturen van gedrag. Zelfregulering is niet slechts een techniek die berust op metacognitieve controlefuncties maar in wezen een manier van leven. Door zelfregulering

geven mensen vorm aan hun eigen identiteit; ze zijn weliswaar blootgesteld aan interne en externe invloeden maar hebben toch in elke situatie keuzemogelijkheden.

Donkers onderscheidt drie kerngebieden van zelfregulering: persoon (interne zelfregulatie), context (intermenselijke zelfregulatie) en handelen (cognitieve zelfregulatie). De rode draad in zijn uitwerking van zelfregulering lijkt vooral het vinden van de juiste balans te zijn. Om te beginnen moet een balans worden gevonden binnen en tussen de genoemde kerngebieden, zoals tussen gevoel en verstand en tussen eigenbelang en algemeen belang. Dit evenwicht vereist zowel het duidelijk onderscheiden als het met elkaar verbinden van uiteenlopende levensterreinen, echter zonder dat hiertussen een hiërarchie bestaat of ontstaat. Zelfregulering vraagt verder een genuanceerd evenwicht tussen een positieve, een realistische en een kritische kijk op de realiteit. Bovenal berust zelfregulering op een balans tussen zelf sturen, onderling afstemmen en ook loslaten. Dit balanceren is een dynamisch proces.

Kern

De kernelementen voor professionele zelfsturing kunnen uit het ideaaltypisch model van professionaliteit worden afgeleid, die op basis van wijsgerige en wetenschappelijke literatuur verder zouden kunnen worden uitgewerkt. Om te beginnen ontwikkelt de zelfsturende professional zijn eigen bestaansontwerp (zie bv. Bieri, 2001). Op grond daarvan verbindt hij zich aan een specifieke professie en de daarmee verbonden missie. Deze toewijding vereist niet alleen inspiratie en uitdaging, maar ook wilskracht (Baumeister & Tierney, 2011; Duhigg, 2012) en emotionele intelligentie (Goleman, 1995) als basis voor zelfzorg en gewoonteontwikkeling. In het bijzonder bewaakt de zelfsturende professional zijn professionele expertise, en dat betekent vooral dat hij de effectiviteit en de kwaliteit van zijn besluitvorming optimaliseert (zie Kahneman, 2011). De zelfsturende professional ordent zijn bestaan voor zover dat in zijn mogelijkheden ligt, teneinde ruimte te creëren voor het adequaat oppakken en aanpakken van de professionele uitdagingen in zijn werkzaamheden (vgl. Csikszentmihalyi, 1996). Op deze wijze geeft de zelfsturende professional vorm aan zijn beroepsmatige werkzaamheden, zijn professionele loopbaan en zijn leven als geheel, en daarmee aan zijn professionele en persoonlijke identiteit. De zelfsturende professional beslist wie hij wil zijn en worden, neemt de volledige verantwoordelijkheid voor zijn eigen leven en werken, en werkt daar vastberaden aan.

Logische positionering

Het onderzoek van Donkers (2003) vindt plaats binnen de context van de professionele logica. Hij plaatst bijvoorbeeld de “bedrijfsmatige logica”, de “verzake-lijkte logica” en de “logica van bureaucratie” tegenover de “agogische logica” van “professionals in de sociale interventie” (pp. 11, 31, 94, 170). Bovendien levert hij kritiek op de invloeden van markt en bureaucratie op de agogische sector,

zoals verzakelijking tot marktwaar, versmalling tot manifeste vragen en behoeften, en verlies van contact met cliënten.

Ideaaltypische karakterisering

Donkers (2003) karakteriseert professionaliteit niet inadequaat maar wel onvolledig, mogelijk vanwege zijn onderzoeksopzet, waarin immers niet de professionals maar hun cliënten centraal staan.

Focus

In de wijze waarop Donkers (2003) professies karakteriseert zijn de centrale kenmerken van een professionele focus duidelijk herkenbaar.

Beroepsideaal. Donkers (2003) beschrijft professionals als morele actoren met een intrinsieke motivatie, en sociale interventies als ingrepen in het sociale domein met “de bedoeling een bepaalde waarde te realiseren” (p. 11). Hij verwijst dan ook naar “essentiële waarden in de agogische arbeid”: activering, empowerment, participatie, integratie, welzijn, kwaliteit, zingeving (p. 27). Bovendien verwijst hij naar “algemene maatschappelijke waarden” oftewel “fundamentele waarden”: waardigheid en gelijkwaardigheid, eigenwaarde en zelfwaardering, gelijkheid en rechtvaardigheid, vrijheid en individualiteit, authenticiteit en echtheid, democratie en diversiteit (p. 246).

Praktijksituaties. Donkers’ terloopse beschrijvingen van beroepssituaties bevatten de kernelementen van professionaliteit. Zo benoemt hij de complexiteit en samenhang van professionele situaties en verwijst hij naar de dynamische en onvoorspelbare maatschappelijke context.

Werkzaamheden

Ofschoon de professionele werkzaamheden niet centraal staan in het onderzoek van Donkers (2003), kan wel een adequate typering hiervan uit zijn conceptualisering worden afgeleid.

Waardevol maatwerk. Dat professionele werkzaamheden waardevol maatwerk zijn, wordt niet expliciet door Donkers gethematiseerd, maar is wel geïmpliceerd door de reeds beschreven aspecten van de professionele focus.

Taakgebieden. In Donkers’ benadering kunnen de verschillende professionele taakgebieden worden herkend: hij onderscheidt uitvoerende (eerste taakgebied) van leidinggevende en beleidsmatige (tweede taakgebied) werkzaamheden; tevens besteedt hij regelmatig aandacht aan de ontwikkeling van de professional (derde taakgebied).

Expertise

Wat Donkers (2003) als cognitieve zelfregulatie omschrijft, is in feite professionele regulering van het methodisch handelen, en dat is een belangrijk aspect van professionele expertise.

Persoon. Het persoonsgebonden karakter van professionele expertise wordt niet door Donkers gethematiseerd, mogelijk vanwege zijn onderzoeksopzet, maar is wel in lijn met zijn positionering van professionaliteit. Hij benadrukt bijvoorbeeld dat de regulatieve cyclus niet een lineair maar een cyclisch en iteratief karakter bezit, en dat impliceert het persoonsgebonden karakter van de vereiste expertise.

Beslissen. Zelfregulering als centraal concept omvat impliciet het nemen van beslissingen. Bovendien heeft dit beslissen een professioneel karakter, vooral vanwege haar samenhang met centrale waarden uit de agogische beroepspraktijk, zoals zelfstandigheid, zelfverantwoordelijkheid, zelfbeschikking, zelfbepaling en zelfontplooiing. Donkers (2003, p. 302) stipt expliciet de noodzakelijke “handlingsruimte” aan van de professional, namelijk – in navolging van Lipsky (1980) – als schakel tussen lokale bestuurders en burgers ten behoeve van het zelfregulerende vermogen van de lokale samenleving. Hij wijst tevens op het belang van “prudentie” bij agogisch handelen: “een zorgvuldige individuele afweging van zaken in morele kwesties om tot een verstandige beslissing te [...] komen” (p. 297).

Kwalitatieve effectiviteit en creatieve innovatie. Donkers benadrukt dat zijn agogische benadering niet haaks staat op de professional als iemand die zichzelf op effectieve wijze stuurt. Een belangrijk aspect van cognitieve zelfregulatie is dan ook het bepalen en realiseren van doelen. Verder benadrukt Donkers dat sociale professionals gericht zijn op de kwaliteit van samenleven en samenwerken. Tevens wijst hij op de noodzaak van creativiteit en flexibiliteit van professionals.

Verankering

Donkers (2003) gaat niet expliciet in op de professionele inbedding. Deze omis-sie hangt waarschijnlijk samen met zijn onderzoeksopzet, waarin immers niet de professie of de professional maar het professionele handelen ten behoeve van cliënten centraal staat, want uit zijn benadering blijkt dat inbedding voor hem een haast vanzelfsprekend kader is voor professies. Hij verwijst bijvoorbeeld naar de beroepscode voor maatschappelijk werkers. Donkers’ nadruk op collectieve verschijningsvormen van zelfregulering kan overigens ook op beroepsgroepen worden toegepast; inbedding begint immers met een collectieve vorm van beroepsorganisatie oftewel zelfregulering.

Theoretische robuustheid

De wijze waarop Donkers (2003) zelfregulering als concept uitwerkt en verbindt met professioneel handelen biedt een gedegen fundament voor de ontwikkeling van een theoretisch robuust beeld van de zelfsturende professional.

Volledig en congruent. Donkers’ schets van professionaliteit is niet compleet, maar deze beperkingen lijken samen te hangen met zijn onderzoeksfocus en vloeien in elk geval niet voort uit een visie op professionaliteit die incongruent met het ideaaltypisch model van professionaliteit.

Inclusief. Ofschoon Donkers zich enkel op agogische beroepen richt, zijn de zelfregulatieve aspecten voor alle professies van belang. Discretionaire ruimte kan immers niet adequaat zonder een grote mate van zelfregulering worden ingevuld. Donkers werkt de zelfregulering van het handelen bovendien uit binnen het stramien van de regulatieve cyclus, die met name vanwege de complexiteit van de problematiek en het cyclische en iteratieve karakter van het handelen een uitgesproken professioneel karakter bezit.

Exclusief. Donkers werkt zijn concept van zelfregulering uit ten behoeve van de begeleiding van cliënten. Het concept is als zodanig volgens de auteur voor alle hedendaagse burgers van belang en daarmee in het geheel niet exclusief. Zijn typering van professionaliteit is daarentegen wel exclusief.

Zwaartepunt. Het zwaartepunt van de zelfsturende professional ligt uiteraard bij zelfsturing. Zelfsturing is een professionele kwaliteit die binnen de context van het ideaaltypisch model van professionaliteit niet alleen uiterst relevant maar ook moeilijk af te bakenen is. Zelfsturing speelt een rol bij het ontdekken en ontwikkelen van de eigen professionele inspiratie (eerste domein), bij het ontwikkelen en inzetten van de eigen professionele expertise (tweede domein), en bij het positioneren van zichzelf als professional (derde domein). Zelfsturing kan dus niet als een specifiek zwaartepunt binnen het ideaaltypisch model van professionaliteit worden weergegeven. Daarom is het beeld van de zelfsturende professional een metabeeld dat de indeling in beeldcategorieën doorkruist en overstijgt.

Meerwaarde. De meerwaarde van het concept van de zelfsturende professional op basis van Donkers' benadering van zelfregulering is de integrale benadering van zelfregulering en de nadruk op evenwichtskunst. Deze aspecten zijn door zijn onderzoeksopzet evenwel in het algemeen uitgewerkt en niet toegespitst op professionaliteit. In het voorgaande is er reeds op gewezen dat de meerwaarde van Donkers' conceptualisering van zelfregulering voor professionaliteit kan worden versterkt door toevoeging van sociaalwetenschappelijke inzichten zoals wilskracht, gewoontevorming en emotionele intelligentie en door een verdere uitwerking op grond van wijsgerige inzichten in het bestaansontwerp. Bovenal is echter de verbinding van het enigszins abstract concept van zelfregulering met een concreet praktijkideaal als centrale doelstelling voor leven en werken vereist.

Beeldkwaliteit. Zelfregulering is een bestaand concept dat een praktijkideaal verwoordt. Zelfregulering is vooral het ideaal van de zowel innerlijk als situationeel evenwichtige en geïntegreerde persoon. Dit ideaal heeft binnen Donkers' benadering vooral betrekking op modern burgerschap, als doel van agogische begeleiding. In Donkers' uitwerking staat dus de zelfregulering niet van de professional maar van de cliënt of de burger centraal. Hij besteedt echter wel expliciet aandacht aan de zelfregulering van de professional, zodat de (re)constructie van de zelfsturende professional als een theoretisch concept van een gepersonifieerd maar ook enigszins abstract praktijkideaal voor professioneel functioneren wel op zijn benadering kan worden gebaseerd.

Beeldsamenhang

Zelfsturing blijkt voor veel, zo niet voor alle beelden van de professional relevant te zijn; de reden hiervoor is dat zelfsturing een cruciaal aspect van professioneel functioneren in alle domeinen van het ideaaltypisch model is. Ook diverse sociologische benaderingen van professionaliteit bevatten zulke verwijzingen. Freidson (2001, p. 190) merkt bijvoorbeeld op dat de professionele ideologie “self-direction” claimt. Noordegraaf (2008, p. 17) verwijst op vergelijkbare wijze naar professionalisme als ideologie van “self-governance”, en Larson (1977, p. 235) gebruikt dit begrip in samenhang met professionele experts. Deze aanwezigheid van zelfsturing in diverse conceptualiseringen van professionaliteit schraagt de classificatie van de zelfsturende professional als metabeeld.

Organisatiebeelden

Zelfsturing speelt een ondergeschikte rol in de organisatiebeelden, mogelijk omdat deze beelden voor een belangrijk deel inzoomen op de verankering van professionaliteit in de sociaal-maatschappelijke context.

Straatniveaubureaucraat. Lipsky (1980, p. 201) verwijst naar “self-monitoring” als professionele kwaliteit.

Intrapreneur. Pinchot (1985) benadrukt dat intrapreneurs niet kunnen worden aangewezen of benoemd. Het betreft primair een geestesgesteldheid. Intrapreneurschap berust dus voor een groot deel op zelfselectie, en dat is een aspect van professionele zelfsturing. Volgens De Koning (2008) is ondernemerschap een houding die kenmerkend is voor zelfsturende professionals.

Expertisebeelden

Zelfsturing speelt een belangrijke rol bij de meeste expertisebeelden.

Kenniswerker. Drucker (1999) wijdt een artikel aan het actuele belang van zelfsturing voor met name de kenniswerker. De improviserende wijze van samenwerken vereist zijns inziens namelijk veel zelfdiscipline. Goleman (1995) verwijst expliciet naar Drucker en merkt op dat kenniswerkers emotionele intelligentie nodig hebben omdat ze werkzaam zijn in sociale netwerken met een flexibel en informeel karakter. Weggeman (2007) wijst op de grote mate van zelfsturende vermogen van kenniswerkers en spreekt expliciet van zelfsturende professional. De innovatieve kenniswerker is een zelfsturende professional.

Lerende professional. De Koning (2008) beschouwt leervermogen en leergerigheid als essentiële kenmerken van de zelfsturende professional. De analyse van Donkers (2003) bevat zeer veel verwijzingen naar professioneel leren, waarbij een veelheid van theoretische kaders aan de orde komt. Hij verbindt de legitimering van zelfregulering als sturingsconcept met de snelle ontwikkelingen in de samenleving, een aspect dat ook bij de reconstructie in dit onderzoek van het concept van de lerende professional centraal staat. Kolb (1984) merkt niet alleen op dat het leerproces een “process of self-regulation” is, maar benadrukt ook dat leren en ontwikkeling nauw met elkaar verweven zijn en idealiter uitmonden in

een geïntegreerde persoonlijkheid die onder meer gekenmerkt wordt door “self-direction” (pp. 18, 40, 140, 160, 220). Kenmerkend hiervoor is een meer proactieve creatie van de eigen levenstaken en ook van situaties. Zelfsturing is volgens Kolb ook het doel van een professionele opleiding. Vermunt (1992, 1997) laat zien dat enkel zelfsturing als regulatieve hoofdstrategie leidt tot een volledige inzet van alle cognitieve hoofdstrategieën en daarmee tot een compleet leerproces. De lerende professional is een zelfsturende professional.

Reflectieve praktijkwerker. Donkers (2003) omschrijft zelfregulering uitdrukkelijk als reflectief en dus niet als mechanisch. Expliciete verwijzingen naar Schön ontbreken, maar de invloed van en de affiniteit met het concept van de reflectieve praktijkwerker is onmiskenbaar aanwezig in zijn benadering. De Koning (2008) wijst er op dat doorgaans het eigen handelen het uitgangspunt is voor reflectie van zelfsturende professionals, wat strookt met de benadering van Schön (1983). Uit Schöns analyse kan worden afgeleid dat de reflectieve praktijkwerker vooral ook een zelfsturende professional is.

Onderzoekende professional. Een belangrijke overeenkomst van de zelfsturende professional met de onderzoekende professional is het monitoren van het eigen handelen en de effecten daarvan. De zelfsturende professional die dit monitoren serieus neemt, is een onderzoekende professional. Omgekeerd is de onderzoekende professional tevens een zelfsturende professional, want onderzoek is geen doel in zich maar staat in dienst van de zelfregulering van het professionele handelen.

Ethosbeelden

Zelfsturing is van belang bij de conceptualisering van de ethosbeelden.

Normatieve professional. Donkers (2003) spreekt expliciet van “normatieve professionaliteit” (pp. 33, 313). Zelfregulering binnen de agogische context heeft zijns inziens expliciet een normatieve dimensie. De normatieve dimensie van professionaliteit, zoals deze wordt uitgewerkt binnen het concept van de normatieve professional, is voor Donkers een expliciet en welhaast vanzelfsprekend referentiekader. Kunneman (2005) spreekt expliciet van de zelfsturende professional, maar uitsluitend in de negatieve betekenis dat zelfsturing een eis is die in kennisintensieve organisaties binnen de hedendaagse marktlogica van het post-industriële kapitalisme aan professionals wordt gesteld. In de recente ontwikkelingen betreffende de normatieve professional wordt een positief verband gelegd tussen enerzijds zelfrespect als persoon en als professional en anderzijds (morele) zelfsturing (Karssing & Wirtz, 2008). Op een meer fundamenteel niveau is Kunnemans concept van een “individuele bestaansethiek” een hoge vorm van zelfregulering met betrekking tot de eigen levensloop als geheel. In die zin is de normatieve professional tevens een zelfsturende professional.

Presentiebeoefenaar. Donkers (2003) stelt dat zijn benadering aansluit bij de grondintentie van de presentietheorie van Baart. Baart (2006, p. 861) spreekt expliciet van de zelfsturende professional en benadrukt het belang van professionele zelfsturing of autoregulatie evenals de rol van reflectie daarbij. Beide auteurs

hebben overigens ook oog voor de grenzen van zelfsturing. Hoe dan ook lijkt ook de presentiebeoefenaar in belangrijke mate een zelfsturende professional te zijn, echter wel in samenhang met openheid en ontvankelijkheid.

Creatieve professional. Volgens Florida (2004) gaat de creatieve economie gepaard met een overgang van traditionele hiërarchische controlesystemen naar “new forms of self-management [...] and intrinsic forms of motivation” (p. 13). Zelfsturing is dus een essentieel kenmerk van de creatieve professional, die immers voor een groot deel zijn eigen taken vorm moet geven en nauwelijks aangestuurd of gecontroleerd kan worden. Ook de creatieve professional is een zelfsturende professional.

Democratische professional. Ook de democratische professional zou een zelfsturende professional kunnen worden genoemd, maar de samenhang tussen beide concepten is vooral impliciet. Goleman (1995) typeert emotionele intelligentie als de basis voor democratische bekwaamheden. Bovendien geeft de democratische professional op zelfbewuste wijze vorm aan de eigen professionele idealen en werkzaamheden.

Kritische praktijkwerker. Eby (2000) omschrijft zelfregulering als het monitoren van, het reflecteren op en het zo nodig bijsturen van het eigen denkproces. Zij beschouwt deze zelfregulering als een van de cognitieve vaardigheden die vereist is voor kritisch denken, en daarmee als een essentiële kwaliteit van de kritische praktijkwerker. De kritische praktijkwerker is in die zin een zelfsturende professional.

Praktische relevantie

He concept van de zelfsturende professional bezit praktische relevantie voor professionals en professionalisering. Het concept scoort laag op verspreiding, maar dat hangt waarschijnlijk samen met het ontbreken van een expliciete conceptualisering in een oerbron.

Potentie en referentie. Het beeld van de zelfsturende professional beschrijft niet zozeer de noodzaak van professionele werkzaamheden als wel de wijze van zelfsturing die daarvoor nodig is; als legitimatiekader voor professionaliteit is het dan ook niet geschikt. Het beeld biedt evenmin een blauwdruk voor professies, want in dit concept staat vooral een specifieke vorm van persoonsgebonden (meta)expertise centraal. Het beeld kan vooral als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor hun professionalisering fungeren, maar hierbij moet wel worden opgemerkt dat dit praktijkideaal een enigszins abstract karakter bezit. Donkers bakent zijn onderzoek af tot de agogische sector, maar het concept van de zelfsturende professional is ook voor andere professionele sectoren relevant.

Verspreiding en gebruik. De zoektocht in het kader van dit onderzoek heeft slechts één relevante publicatie opgeleverd. De Koning (2008) rapporteert over een kwalitatief onderzoek onder leraren en hun leidinggevenden. Het uitgangspunt van het onderzoek is dat vanwege de toegenomen complexiteit van de werk-

zaamheden de hedendaagse leraar een zelfsturende professional binnen een zelfsturend team met individuele en collectieve verantwoordelijkheid voor het primaire proces dient te zijn. In haar benadering verbindt De Koning de professionele identiteit van de zelfsturende professional expliciet met persoonlijke lagen zoals diepere waarden en innerlijke drijfveren, verlangen en passie. Ook andere professionele kwaliteiten zijn van belang voor zelfsturing, bijvoorbeeld zelfzorg (in balans zijn), zelfvertrouwen, leervermogen, creativiteit, onafhankelijkheid, pragmatisme en ondernemerschap. Zelfsturende professionals kiezen zelf hun inspiratoren, leiders en helpers. Zij kiezen ook zelf hun werkomgeving, in overeenstemming met hun innerlijke waarden en individuele uitdagingen. Zij staan wel open voor samenwerking, maar slechts zolang deze effectief is en het bereiken van de eigen doelen niet hindert.

Tot besluit

Het metabeeld van de zelfsturende professional verwoordt, om met Nietzsche (1883) te spreken, dat het leven, en daarmee ook professioneel functioneren, gekenmerkt wordt door zelfoverschrijding. Deze zelfoverschrijding vereist een goede balans tussen enerzijds controle en regie en anderzijds openheid en ontvankelijkheid. Donkers (2003) benadrukt namelijk dat zelfregulering een balans vereist tussen zelf sturen, onderling afstemmen en ook loslaten, en Baumeister en Tierney (2011) wijzen er op dat zelfregulering bevorderd wordt door overgave aan een hoger doel. Het beeld van de zelfsturende professional is vooral vanwege haar transformerende potentie van belang als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering. Deze zelfoverschrijding komt vooral in combinatie met een ander beeld van de professional tot zijn recht, en wel omdat deze algemene potentie dan wordt verbonden met een specifiek praktijkideaal. Meerdere beelden bezitten deze transformatiekracht – zoals het organisatiebeeld van de intrapreneur voor organisatorisch functioneren, het kennisbeeld van de lerende professional voor het leervermogen, en het ethosbeeld van de presentiebeoefenaar voor de levenswijze – maar door verbinding met het metabeeld van de zelfsturende professional wordt deze kracht sterker.

9.2 Beelden als inspirerende praktijktheorie

Der Wille zum System ist ein Mangel an Rechtschaffenheit. (Nietzsche, 1889/1969, p. 946)

Beelden van de professional zijn in dit onderzoek gedefinieerd als theoretische concepten van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. Beelden bezitten daarmee zowel een theoretische als een praktische component. In de analyses van de afzonderlijke beelden stond hun theoretische robuustheid en hun praktische relevantie centraal. De ijkpunten voor de theoretische robuustheid waren het ideaaltypisch model van professionaliteit en de definitie van beelden van de professional, terwijl de praktische relevantie vooral is afgemeten aan de geschiktheid van deze concepten als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering. De veronderstelling hierbij was dat praktijktheoretische concepten van professionaliteit een zekere mate van theoretische robuustheid en praktische relevantie dienen te bezitten, willen zij op solide wijze beelden van de professional kunnen zijn. De voorgaande analyses hebben dan ook laten zien dat de geselecteerde beelden inderdaad een zekere mate van theoretische robuustheid en praktische relevantie bezitten. Bij nadere beschouwing suggereren deze analyses echter dat er voor beelden van de professional voor wat betreft hun theoretische robuustheid en hun praktische relevantie niet alleen een ondergrens bestaat maar ook een bovengrens. Kenmerkend voor het praktijktheoretisch karakter van beelden van de professional is dat er beperkingen lijken te bestaan voor zowel hun theoretische robuustheid als hun praktische relevantie.

Begrensd theoretische robuustheid

Beelden van de professional zijn theoretische concepten en bezitten een zekere mate van theoretische robuustheid, maar de theoretische onderbouwing en uitwerking van zulke concepten als beelden van de professional lijkt toch ook aan beperkingen onderhevig te zijn. Dit hangt samen met de conceptualisering van deze beelden, maar ook met de conceptualisering van professionaliteit als zodanig. De conceptualisering van professionaliteit in de vorm van het ideaaltypisch model is namelijk zowel extern als intern begrensd wat haar theoretische robuustheid aangaat. De externe begrenzing hangt samen met de missie als het fundament van de ideaaltypische conceptualisering van professionaliteit. De professionele missie houdt bijvoorbeeld voor de medische professie in dat gezondheid als waarde centraal staat. Deze humanitaire waarde kan binnen de professionele logica wel verder worden geanalyseerd en uitgewerkt, want dat kan bijvoorbeeld behulpzaam zijn bij het verder ontwikkelen van de medische expertise, maar zij kan niet ter discussie worden gesteld en daarmee ook niet worden onderbouwd, want daarmee begeeft men zich buiten de professionele logica. Haar specifieke humanitaire waarde is voor een professie het in praktisch opzicht vanzelfsprekende maar daardoor ook het in theoretisch opzicht ongefundeerde uitgangspunt. Dit is de externe grens van de theoretische robuustheid van professionaliteit. De interne

grens van de theoretische robuustheid van professionaliteit hangt samen met de spanningen die inherent zijn aan haar ideaaltypische conceptualisering en die in het laatste hoofdstuk van het eerste deel van dit onderzoek zijn geanalyseerd. Zo bestaat er een spanning binnen het ideaaltypisch model tussen de humanitaire focus en de pragmatische activiteiten. Zulke spanningen kunnen niet op conceptueel niveau worden opgelost, en dat is een interne grens van de theoretische robuustheid van professionaliteit.

De begrensde theoretische robuustheid van professionaliteit als ideaaltypisch model lijkt ook te gelden voor de conceptualisering van professionaliteit die kunnen worden omschreven als beelden van de professional. Het duidelijkst blijkt dat bij de beelden van de normatieve professional en de presentiebeoefenaar, vooral omdat deze beide beelden van de professional zijn ingebed in een omvangrijke conceptualisering die de grenzen lijkt te overschrijden van wat bij beelden van de professional mogelijk is aan theoretische robuustheid, hoe waardevol deze beschouwingen op zich ook mogen zijn. Bij Kunneman (1996) is de conceptualisering van de normatieve professional bijvoorbeeld ingebed in een wijsgerige discussie over communicatieve rationaliteit en postmoderne diversiteit, doch de hedendaagse spanningsvelden tussen deze heterogene logica's laten zich binnen de professionele logica niet op theoretisch niveau oplossen, maar zullen op praktisch niveau het hoofd moeten worden geboden, wellicht op wijzen waar de theorie geen weet van heeft. De presentietheorie van Baart (2006) bevat een levensbeschouwelijk spanningsveld tussen een gematigd humanisme en een radicaal christendom (vgl. De Jonge, 2012) dat evenmin binnen de professionele logica op theoretisch niveau het hoofd kan worden geboden, maar op praktisch niveau zal blijven bestaan, bijvoorbeeld als uiteenlopende en wellicht zelfs tegenstrijdige inspiratiebronnen van verschillende professionals binnen eenzelfde professie. Beelden van de professional als conceptualisering van professionaliteit lijken te vragen om een zekere gematigdheid in het theoretiseren, zowel in omvang als in diepgang. De theorie mag de praktijk niet in de weg zitten bij beelden van de professional, want zulke concepten verwoorden per slot van rekening een praktijkideaal.

De begrensde theoretische robuustheid geldt ook voor de conceptualisering van beelden van de professional als een specifieke benadering van professionaliteit zoals in dit onderzoek is ondernomen. Een theoretisch spanningsveld is namelijk dat beelden van de professional enerzijds afdoende onderscheidend van elkaar moeten zijn omdat ze anders met elkaar gaan samenvallen, terwijl de onderscheiden beelden anderzijds ook voldoende verwantschap moeten bezitten omdat ze anders niet samen als één benadering van professionaliteit kunnen worden beschouwd. De categorisering van de beelden lijkt weliswaar in voldoende mate robuust, want elk van de geselecteerde beelden past goed binnen de eigen beeldcategorie en kan niet in een andere categorie worden ondergebracht, maar toch moet deze ordening niet te nauw worden genomen of te ver worden doorgevoerd. De categorieën hangen immers samen met specifieke domeinen van professionaliteit, terwijl de beelden van de professional op alle professionele karak-

teristieken en daarmee op alle drie de domeinen betrekking hebben. De verschillende beeldcategorieën betreffen verschillende perspectieven – maar dan in de betekenis van accenten of zwaartepunten en niet in de betekenis van beperkingen of begrenzingsen – van waaruit professionaliteit als geheel zichtbaar wordt gemaakt. Het duidelijkst is dat bij de context van de hedendaagse economie en samenleving, die als kenniseconomie en kennissamenleving het fundament is voor het expertisebeeld van de kenniswerker, als creatieve economie de grondslag is voor het ethosbeeld van de creatieve professional, en als innovatietijdperk de basis is voor het organisatiebeeld van de intrapreneur. Deze drie beelden van de professional, die elk in een andere beeldcategorie thuishoren, berusten op drie verschillende perspectieven op wat in wezen hetzelfde fenomeen is, namelijk de hedendaagse economie en samenleving. Beelden onderscheiden zich theoretisch van elkaar door de oorspronkelijkheid van hun perspectief, maar de mogelijkheid tot het categoriseren van beelden laat zien dat deze oorspronkelijkheid zijn beperkingen kent. De ethosbeelden variëren onderling hoofdzakelijk in de verticale dimensie, dat wil zeggen in de verhouding van professionaliteit tot het publieke en het private domein. De organisatiebeelden variëren daarentegen onderling vooral in de horizontale dimensie, in de verhouding tot de drie modellen voor de organisatie van arbeid, te weten professionaliteit, markt en bureaucratie. De expertisebeelden variëren onderling primair in de omvang of de reikwijdte van de context, namelijk van existentie en evolutie via historie en cultuur tot samenleving en arbeidsmodel. Het thematiseren van beelden van de professional, zoals in dit deel van het onderzoek is gebeurd, stelt daarmee grenzen aan de theoretische robuustheid van haar uitwerking. Hierin moet, om Nietzsche (1889) te parafraseren, niet naar meer systematiek worden gestreefd dan gepast is. Het beeld van de zelfsturende professional, dat de indeling van beelden van de professional in drie categorieën doorkruist, illustreert dat.

Beperkte praktische relevantie

Beelden van de professional verwoorden een praktijkideaal en bezitten dan ook een zekere mate van praktische relevantie, maar tegelijkertijd is hun praktische waarde aan grenzen gebonden. Dit hangt samen met de conceptualisering van beelden, maar ook met de conceptualisering van professionaliteit. De conceptualisering van professionaliteit in de vorm van het ideaaltypisch model is ook wat haar praktische relevantie betreft zowel extern als intern begrensd. De externe begrensdheid van de praktische relevantie van het model van professionaliteit is een gevolg van haar ideaaltypisch karakter. Hierdoor kan deze conceptualisering wel in algemene zin de spanningsvelden met andere logica's, zoals markt en bureaucratie, het publieke en het private domein, in kaart brengen, maar zij is niet in staat voor de problematische verankering van specifieke beroepen in specifieke cultuurhistorische en sociaal-maatschappelijke contexten concrete oplossingen aan te dragen. De interne begrensdheid van de praktische relevantie van het ideaaltypisch model van professionaliteit volgt vooral uit haar karakterisering van professionele deskundigheid als persoonsgebonden expertise ten behoeve

van waardevol maatwerk. Deze typering van professionele expertise sluit immers uit dat uit het ideaaltypisch model concrete suggesties kunnen worden afgeleid voor de vereiste expertise voor professioneel functioneren in specifieke omstandigheden.

De begrensde praktische relevantie van professionaliteit als ideaaltypisch model lijkt ook te gelden voor beelden van de professional. Het duidelijkst blijkt dat bij publicaties over kenniswerk (zie bv. Nonaka & Takeuchi, 1995; Jacobs, 1999; Weggeman, 2000; 't Hart, 2006) en over intrapreneuren (Pinchot & Pellman, 1999) omdat deze wel vaker gepaard gaan met concrete hulpmiddelen voor de beroepspraktijk, zoals stappenplannen en stroomschema's, vragenlijsten en enquêtes. Het ontwikkelen van algemene en beroepsoverstijgende praktische toepassingen staat immers haaks op het beroepsspecifieke en persoonsgebonden karakter van professionele expertise. Zulke concrete hulpmiddelen suggereren ten onrechte dat complexe professionele problemen op een min of meer gestandaardiseerde en routinematige wijze kunnen worden opgelost. In het beste geval zijn het ondersteunende hulpmiddelen, maar dan wel als algemene handvaten voor een oplossing voordat het specifieke probleem is verhelderd. De betekenis van beelden van de professional als conceptualisering van professionaliteit ligt niet primair op het vlak van concrete praktijktoepassingen; per slot van rekening zijn beelden niet alleen praktijkidealen maar ook theoretische en daarmee algemene concepten.

De begrensde praktische relevantie geldt ook voor de conceptualisering van beelden van de professional als een specifieke benadering van professionaliteit zoals in dit onderzoek is ondernomen. Hun praktische relevantie moet niet worden gezocht in concrete suggesties voor professionele problemen ten aanzien van professioneel interveniëren of positioneren, maar in een algemeen houvast als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering.

Samenhang tussen robuustheid en relevantie

Beelden van de professional bezitten begrensde theoretische robuustheid omdat het praktijkidealen zijn, en ze bezitten begrensde praktische relevantie omdat het theoretische concepten zijn. In die zin begrenzen de theoretische robuustheid en de praktische relevantie van beelden van de professional elkaar. In de analyse van de beelden van de professional valt echter ook op dat er een grote mate van correlatie bestaat binnen elk beeld tussen de theoretische robuustheid en de praktische relevantie. Over het algemeen zijn beelden die tamelijk robuust zijn ook tamelijk relevant, terwijl weinig robuuste beelden ook weinig relevant zijn. In dit opzicht lijken de theoretische robuustheid en de praktische relevantie van beelden van de professional elkaar juist te versterken.

In de beeldenanalyse kan slechts één uitzondering op deze positieve samenhang tussen theoretische robuustheid en praktische relevantie worden gevonden. Deze uitzondering is dat beelden die ten opzichte van professionaliteit hybride of zelfs excentrisch gepositioneerd zijn, en in die zin niet theoretisch robuust zijn,

toch praktisch relevant kunnen zijn. De reden voor deze uitzondering is dat niet-professionele contexten overeenkomsten kunnen bezitten met professionele contexten, bijvoorbeeld omdat ze samen deel uitmaken van een grotere en omvattende context, zoals de samenleving. De kenniswerker is bijvoorbeeld gepositioneerd binnen de commerciële context van de kenniseconomie, maar die maakt op haar beurt weer deel uit van de kennissamenleving, evenals hedendaagse professionaliteit, zodat ook de professional in belangrijke mate een kenniswerker is of zou moeten zijn. De intrapreneur worstelt binnen het marktmodel met bureaucratistische beperkingen, maar met dit wijd verspreide probleem hebben ook professionals te maken, zodat zij hun voordeel kunnen doen met een intrapreneuriële instelling.

De relatie tussen de theoretische robuustheid en de praktische relevantie van beelden van de professional is complex, want zij begrenzen en versterken elkaar tegelijkertijd. De wederzijdse begrenzing impliceert dat beelden van de professional nooit tegelijkertijd volledig theoretisch robuust en volledig praktisch relevant kunnen zijn, dus bij wijze van spreken nooit 200% kunnen halen. De wederzijdse versterking suggereert dat de theoretische robuustheid en de praktische relevantie van beelden van de professional meer is dan de som der delen, dus als het ware meer dan 100% is. Tussen deze beide limieten ligt ergens een optimale combinatie van beide aspecten. Wanneer hetzij de robuustheid hetzij de relevantie ofwel doorschiet ofwel tekortschiet, dan gaat het optimum verloren dat voor een tegelijk tamelijk robuust en tamelijk relevant beeld van de professional vereist is. Een vraag is dan waar dat optimum afhankelijk van is.

Contextrijke praktijktheorie

Beelden van de professional bezitten blijkbaar niet een praktijktheoretisch karakter in de zin van een willekeurig mengsel van theorie en praktijk; ze onttrekken zich aan de extreme polen van de mogelijke verhoudingen tussen theoretische robuustheid en praktische relevantie. Het praktijktheoretisch karakter van beelden van de professional lijkt te berusten op een optimaal evenwicht tussen theorie en praktijk. Deze eigenschap bezitten zij mogelijk vanwege het object dat zij conceptualiseren, want professionaliteit wordt volgens meerdere auteurs gekarakteriseerd door een spanning tussen theorie en praktijk (Schön, 1983; Abbott, 1988; Freidson, 2001). Beelden van de professional komen als conceptualisering van professionaliteit pas volledig tot hun recht als praktijktheoretische benaderingen die bemiddelen tussen theorie en praktijk. Hierin speelt de context van de conceptualisering van beelden van de professional een belangrijke rol.

De contexten waarbinnen beelden van de professional worden geconcipieerd, variëren van breed of fundamenteel tot smal of toegespitst, en binnen de smalle of toegespitste context bestaat variatie in positionering van centraal via hybride tot excentrisch. De breedste context kan worden aangeduid als existentieel ofwel algemeen menselijk. Het beeld van de lerende professional is bijvoorbeeld in navolging van Kolb (1984) primair gefundeerd in de natuurlijke of existentiële context van de menselijke zijswijze als lerende soort. Een meer toegespitste

maar nog steeds brede context is de samenleving of de cultuur. Het beeld van de normatieve professional wordt door Kunneman (1996) bijvoorbeeld gesitueerd in de context van de postmoderne en geïndividualiseerde cultuur. Van een smalle en centrale context is sprake wanneer een beeld van de professional wordt gepositioneerd binnen de logica van professionaliteit. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de benadering van Schön (1983): de reflectieve praktijkwerker als concept is primair het resultaat van reflectie op de eigen aard van professionaliteit en vooral van professioneel functioneren in complexe praktijksituaties. Van een smalle en excentrische positionering is sprake wanneer de context berust op een andere logica dan de professionele. De kenniswerker, bijvoorbeeld, wordt door Drucker (1993) ontwikkeld binnen de context van de vrije markt en meer precies binnen de kenniseconomie; via de bredere maatschappelijke context van de kennissamenleving is dit beeld vervolgens toch op min of meer indirecte wijze relevant voor professionaliteit. Tot slot kan binnen de smalle context tussen centrale en excentrische positionering de hybride positie worden onderscheiden. De positionering van het beeld van de presentiebeoefenaar door Baart (2006) is in zijn kritiek op de bureaucratische positionering in feite een hybride positionering tussen het professionele en het private domein. De impliciete logica hiervan is dat de nadruk van de privélogica op de mens zelf een tegenwicht kan bieden aan de focus van de bureaucratie op het anonieme geval en daardoor de humanitaire kern in professionaliteit kan herstellen.

Dit onderzoek naar beelden van de professional is gebaseerd op een ideaaltypisch model van professionaliteit dat op ideaaltypische wijze gepositioneerd is ten opzichte van markt en bureaucratie, publiek en privé. Weber (1904) benadrukt dat ideaaltypen op geen enkele wijze als realiteiten moeten worden opgevat. De mate waarin en de wijze waarop ideaaltypische professionaliteit in werkelijkheid gerealiseerd kan worden, is – naast de identiteit en de ontwikkeling van een beroep – in sterke mate afhankelijk van de cultuurhistorische en sociaal-maatschappelijke context. En dat is precies waarin de belangrijkste toegevoegde waarde van beelden van de professional ten opzichte van het ideaaltypisch model als theoretische conceptualisering van professionaliteit is gelegen, want het zijn praktijktheorieën met een relatief rijke en specifieke context. Overigens kan het ideaaltypisch model van professionaliteit vervolgens wel worden gebruikt om de theoretische robuustheid van beelden van de professional zo nodig te verstevigen, bijvoorbeeld door suggesties te verschaffen voor aanvulling van onvolledige concepten met professionele karakteristieken, of om hun praktische relevantie aan te scherpen, bijvoorbeeld door de professionele focus van functionele pragmatische humaniteit te versterken.

Beelden van de professional laten zien hoe binnen bepaalde contexten mogelijk onzuivere maar wel levensvatbare en contextrelevante vormen van professionaliteit verwerkelijk kunnen worden. In die zin is een beeld van de professional een theoretische conceptualisering van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren binnen een specifieke context. Beelden van de professional worden gekarakteriseerd door een contextspecificiteit die het midden

houdt tussen de algemene abstractie van het ideaaltypisch model van professionaliteit en de concrete verbijzondering van particuliere praktijksituaties in de professionele beroepspraktijk van specifieke beroepen, en dit evenwicht vereist een optimum tussen theoretische robuustheid en praktische relevantie. Juist in deze intermediaire rol als praktijktheoretische benadering van professionaliteit is de kracht van beelden van de professional gelegen.

9.3 Beelden in het reflectieve discours van maatschappelijk werk

Bij de analyse van de afzonderlijke beelden van de professional in de voorgaande hoofdstukken is aandacht besteed aan de verspreiding van deze concepten door middel van een screening van titels. In deze screening bleek onder meer dat beelden van de professional worden gebruikt in het professionele discours van de klassieke professies in het medische en het juridische domein en verder dat vooral verpleegkunde en sociaal werk goed vertegenwoordigd te zijn in deze steekproef. In deze paragraaf wordt deze screening toegespitst op het hedendaagse Nederlandse beroep maatschappelijk werk door middel van een verkenning van het *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker* (NVMW, 2006). In het beroepsprofiel blijken expliciete en impliciete verwijzingen naar verschillende beelden van de professional voor te komen.

De normatieve professional. In het beroepsprofiel wordt (in navolging van Van der Laan, 1990) gesproken van brede professionaliteit, die bestaat uit (subjectieve) persoonlijke professionaliteit, (intersubjectieve) normatieve professionaliteit en (objectieve) technisch-instrumentele professionaliteit. Ofschoon het strikt genomen in strijd is met het oorspronkelijke concept van de normatieve professional om een onderscheid te maken tussen (authentieke) persoonlijke professionaliteit en (dialogische) normatieve professionaliteit, wordt in het beroepsprofiel het belang van de samenhang tussen de drie aspecten van professionaliteit benadrukt en kan in die zin worden gesproken van een variant van het beeld van de normatieve professional.

De reflectieve praktijkwerker. In het beroepsprofiel worden maatschappelijk werkers expliciet als reflectieve professionals gekarakteriseerd. Ofschoon een expliciete verwijzing naar Schön (1983) ontbreekt, blijkt uit de uitwerking duidelijk dat hij direct of indirect als inspirator moet worden beschouwd. Reflectieve professionaliteit wordt geacht noodzakelijk te zijn voor het realiseren van brede (in de zin van de reeds besproken persoonlijke, normatieve en technisch-instrumentele varianten van) professionaliteit. Daarnaast wordt op meerdere plaatsen gewag gemaakt van het belang van reflectie voor de beroepsuitoefening. Reflecteren op het eigen handelen wordt in het beroepsprofiel zelfs als een beroepstaak gepresenteerd.

De lerende professional. Het beroepsprofiel spreekt niet expliciet van lerende professional maar bevat wel veel verwijzingen naar het leren van professionals. Vaak gebeurt dit op een indirecte wijze, namelijk door de context van de professionele werkzaamheden aan te duiden als een lerende organisatie, en zo'n organisatie is immers niet mogelijk zonder lerende professionals. Tevens worden professionals in het profiel opgeroepen leren tot een tweede natuur te maken, en dat is een impliciete oproep tot ontwikkeling als een lerende professional. Gewag wordt gemaakt van een leercyclus (namelijk: ervaren, reflecteren, concluderen, uitproberen), waarbij een expliciete verwijzing naar Kolb (1984) overigens ontbreekt. Hierbij moeten volgens het profiel de toepassingsgerichte en betekenisge-

richte leerstijlen worden geïntegreerd. Deze leerstijlen zijn door Vermunt (1992) uitgewerkt, maar een expliciete verwijzing ontbreekt in het profiel.

De presentiebeoefenaar. Presentie en aandacht worden in het beroepsprofiel enkele malen enigszins terloops als belangrijke kwaliteiten van maatschappelijk werkers beschreven en ook wordt expliciet naar Baart (2001) verwezen, maar een verdere uitwerking ontbreekt. In deze zin is sprake van een indirecte verwijzing naar het beeld van de presentiebeoefenaar.

De kenniswerker. Het beroepsprofiel beschouwt het als een taak en als een competentie van de maatschappelijk werker mee te werken aan kennisontwikkeling en kennisverspreiding ten behoeve van het innoveren van de beroepspraktijk. Dit is een impliciete maar onmiskenbare bepaling van de maatschappelijk werker als kenniswerker; expliciete verwijzingen naar concept of auteurs ontbreken.

De wetenschappelijke praktijkwerker en de onderzoekende professional. In het beroepsprofiel worden kennisontwikkeling en innovatie expliciet in verband gebracht met het actief verrichten van praktijkonderzoek door professionals. Op zijn minst is dus sprake van een duidelijk raakvlak tussen de professionele identiteit van de maatschappelijk werker en het praktijkideaal van de wetenschappelijke praktijkwerker en de onderzoekende professional. Met dit laatste beeld deelt de maatschappelijk werker ook de focus op empowerment.

De democratische professional. In het beroepsprofiel wordt verwezen naar democratische waarden als participatie en integratie, emancipatie en empowerment, en dat is op zijn minst een belangrijk raakvlak tussen het profiel van de maatschappelijk werker en het beeld van de democratische professional.

De zelfsturende professional. Het profiel thematiseert professionele zelfsturing als pool in het spanningsveld met bureaucratische aansturing. Het belang van zelfsturing wordt dus wel onderkend maar een expliciete samenhang met een beeld van de zelfsturende professional ontbreekt.

De frontliniewerker. Het beroepsprofiel bevat wel een citaat uit De Savornin Lohman en Raaff (2001) en beschrijft op enigszins impliciete wijze de gespannen verhouding tussen maatschappelijk werker en organisatie, maar de frontliniewerker wordt niet met name genoemd. Overigens worden maatschappelijk werkers door De Savornin Lohman en Raaff wel expliciet als frontliniewerkers aangeduid (pp. 14, 15, 19, 188), en ook binnen het discours over de beroepsgroep is deze aanduiding gangbaar (vgl. Van Doorn, 2008). Geconcludeerd kan worden dat de uitwerking in het beroepsprofiel op zijn minst verwant is aan het gedachtegoed dat aan het beeld van de frontliniewerker ten grondslag ligt.

Overige beelden. Het beroepsprofiel stelt dat maatschappelijk werkers creatief moeten zijn om in unieke beroepssituaties professioneel te kunnen handelen. Dit is een algemeen kenmerk van professionals. Verdere verwijzingen naar creativiteit ontbreken. Deze aanduiding is daarmee te zwak om zelfs maar een indirect verband met het beeld van de creatieve professional te veronderstellen. Dat expliciete verwijzingen naar de bureaucratische professional en de commerciële professional ontbreken, zal geen verbazing wekken. Deze beelden kunnen immers niet als praktijkidealen worden beschouwd voor een beroep dat zich als pro-

fessie profileert en zich scherp bewust is van zijn afbakening ten opzichte van de bureaucratische en de commerciële logica's. De meest opvallende lacune in het beroepsprofiel is de intrapreneur, en daarmee aandacht voor ondernemerschap in de beroepsuitoefening, een aspect dat binnen het sociaalagogische domein juist wel bij culturele en maatschappelijke vorming centraal wordt gesteld (vgl. LOO-CMV, 1999, 2009).

Deze bescheiden verkenning in de vorm van een screening van het beroepsprofiel van de maatschappelijk werker laat zien dat maatschappelijk werk een geschikt beroep is voor oriënterend onderzoek naar de functie van beelden van de professional in het reflectieve discours over de professionaliteit van professies. Maatschappelijk werk maakt in zijn reflectie op de eigen professionele identiteit immers op expliciete en impliciete wijze gebruik van uiteenlopende beelden van de professional. In het derde deel van deze studie wordt het onderzoek naar de functie van beelden van de professional in het reflectieve discours van maatschappelijk werk beschreven.

DEEL 3

Het professionele discours

Een tijdschriftanalyse

In het derde en laatste deel van deze verkennende studie naar beelden van de professional staat de algemene vraag naar de identificatie en functie van zulke beelden in het reflectieve discours over de professionaliteit van beroepen centraal. Deze algemene vraag is toegespitst op maatschappelijk werk als beroep en tot tien recente jaargangen van *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk* als informatiebron. Deze empirische afbakening zal kort worden toegelicht.

Uit de algemene vraag naar de identificatie en de functie van beelden van de professional in het reflectieve discours over de professionaliteit van beroepen kunnen drie globale voorwaarden voor de selectie van een beroep met het oog op een goede opbrengst van het onderzoek worden afgeleid: het beroep in kwestie bezit een professionele identiteit, het beroep kent een discursieve praktijk waarin over de eigen professionaliteit wordt gereflecteerd, en in dit reflectieve discours wordt gebruik gemaakt van beelden van de professional. In het voorgaande is reeds gebleken dat maatschappelijk werk aan deze drie voorwaarden voldoet. Dit beroep bezit in de kern een professionele identiteit, terwijl de knelpunten daarin het reflectieve discours en het gebruik van beelden daarbij stimuleren.

De overweging die aan de keuze van de informatiebron ten grondslag ligt, is dat het vakblad van een beroep de beste ingang lijkt te zijn voor het verwerven van inzicht in het reflectieve discours over de professionaliteit van dat beroep. Verwacht mag immers worden dat vaktijdschriften een representatief beeld van dit discours schetsen: zij zullen hier door middel van artikelen niet alleen een substantiële bijdrage aan leveren, maar ook melding maken van de relevante bijdragen die op andere wijzen worden geleverd, zoals door publicaties of congressen. Het onderzoek is afgebakend tot publicaties in *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk* omdat dit het enige Nederlandse vakblad dat zich richt op maatschappelijk werk als zodanig. Verdere afbakening heeft plaatsgevonden op grond van de veronderstelling dat het raadplegen van tien recente jaargangen voldoende zal zijn voor een oriënterende gevalstudie, een vermoeden dat door de gebleken werkzaamheid van het principe van verzadiging wordt ondersteund. Als beginpunt voor het onderzoek is gekozen voor het moment waarop het vakblad onder de huidige naam en de daarbij behorende opzet van start is gegaan, en wel met een themanummer (1998-6) over de geschiedenis van maatschappelijk werk

naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van de beroepsopleiding in Nederland.

Het onderzoek in dit deel is in hoofdzaak een kwalitatieve gevalstudie (vgl. Creswell, 2013) in de vorm van een tijdschriftanalyse (vgl. Westerkamp & Van Veen, 2008). In dit kwalitatief onderzoek zal overigens ook in beperkte mate gebruik worden gemaakt van kwantitatieve gegevens (vgl. Boeije, 2008). Dit deel bestaat uit twee hoofdstukken plus een drietal bijlagen.

Het eerste hoofdstuk betreft de dataverzameling van het onderzoek. Deze dataverzameling heeft plaatsgevonden door middel van de identificatie van beelden van de professional in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift. Deze identificatie heeft geresulteerd in de selectie van relevante passages. Bij het verzamelen van de relevante data bleek overigens niet alleen de vraag welke beelden van de professional in de geselecteerde jaargangen van het vaktijdschrift vóórkomen van belang te zijn, maar vooral ook op welke wijzen een beeld van de professional in het vaktijdschrift kan worden geïdentificeerd.

Het tweede hoofdstuk bestaat uit een data-analyse. Deze data-analyse is uitgevoerd op de geselecteerde passages met het oog op het verhelderen van de functie van de geïdentificeerde beelden van de professional in het vaktijdschrift. Hierbij wordt aandacht besteed aan de achtergronden van de auteurs die gebruik maken van beelden, de thematiek van de relevante passages, de argumentatieve positionering van beelden in het betoog, en hun betekenis.

In deze twee hoofdstukken wordt regelmatig verwezen naar een drietal bijlagen. De eerste bijlage bevat een overzicht van de voor dit onderzoek geselecteerde artikelen uit de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift. De tweede bijlage biedt een alfabetisch overzicht van de auteurs van de artikelen waarin een positieve identificatie van beelden heeft plaatsgevonden. De derde bijlage presenteert een alfabetisch overzicht van alle auteurs die aan de geraadpleegde jaargangen een bijdrage hebben geleverd plus een indicatie van hun toenmalige werkzaamheden.

HOOFDSTUK 10

De identificatie van beelden van de professional

De systematiek voor de identificatie van beelden van de professional die in dit hoofdstuk wordt beschreven, is ontwikkeld op basis van constante vergelijking (Glazer & Strauss, 1965) tussen het referentiekader en het onderzoeksmateriaal, dat wil zeggen tussen de praktijktheorie van beelden van de professional die in het voorgaande deel is ontwikkeld en de artikelen in de geselecteerde jaargangen van het vaktijdschrift. Deze benadering heeft geresulteerd in vier identificatiemogelijkheden: expliciete aanduidingen, indirecte verwijzingen, impliciete elementen en geïmpliceerde relevantie. Deze mogelijkheden, die in het navolgende nader worden toegelicht, zijn geordend naar afnemende soliditeit van de identificatie, en daarmee naar toename van de kans op interpretatiefouten.

De identificatie van beelden berust primair op een kwalitatieve benadering, maar hierbij zijn ook kwantitatieve gegevens relevant (vgl. Boeije, 2008). In hoofdzaak gaat het om drie kengetallen. Om te beginnen is het aantal verschillende beelden dat op deze wijze kan worden geïdentificeerd een indicatie voor de diversiteit van praktijktheoretische inspiratiebronnen in het discours van maatschappelijk werk. Verder is het aantal verschillende artikelen waarin de identificatie van beelden mogelijk is een indicatie voor de verspreiding van deze praktijktheorieën in het discours. Tot slot is het aantal unieke identificaties relevant, dat wil zeggen de som van het aantal identificaties van verschillende beelden in elk afzonderlijk artikel. Het is immers mogelijk dat één beeld in meerdere artikelen en dat in één artikel meerdere beelden wordt of worden geïdentificeerd. Bovendien kan de positieve identificatie van één beeld in één artikel berusten op meerdere identificatiemogelijkheden. Deze kengetallen zijn niet alleen relevant voor de identificatie van beelden in het vaktijdschrift als geheel maar ook voor elk van de afzonderlijke identificatiemogelijkheden, want daarmee ontstaat inzicht in de relatieve meerwaarde van elk van deze mogelijkheden, dat wil zeggen in hun bijdrage aan het geheel van identificaties.

Toelichting bij tabellen

Per identificatiemogelijkheid worden de belangrijkste gegevens samengevat in een tabel. Bij het raadplegen van deze tabellen (vgl. bv. Tabel 10.4) kan de volgende toelichting ondersteuning bieden. In de tabellen zijn enkel de beelden opgenomen die in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift zijn geïdentificeerd. In elke tabel kan per beeld worden afgelezen in welke artikelen een positieve identificatie voor deze identificatiemogelijkheid heeft plaatsgevonden. De codes die daarbij voor de artikelen worden gebruikt (namelijk A: 01 t/m A:

84), worden in Bijlage 1 gekoppeld aan de bibliografische gegevens. Wanneer een identificatie van een beeld in een artikel reeds door een eerdere identificatiemogelijkheid heeft plaatsgevonden, dan wordt de code van dat artikel in de tabel van de latere identificatiemogelijkheid vet en cursief weergegeven (bijvoorbeeld A: **75**). Op deze wijze kan voor de identificatiemogelijkheid in kwestie niet alleen worden berekend het totale aantal positieve identificaties voor een specifiek beeld (de kolom Aantal), maar ook het totale aantal van deze identificaties dat nieuw is, dus nog niet door eerdere identificatiemogelijkheden tot stand is gekomen (de kolom Nieuw). Per identificatiemogelijkheid kunnen van alle beelden samen het totale aantal positieve identificaties en het totale aantal nieuwe identificaties worden berekend (de regel Totaal). Omdat eenzelfde artikel bij de identificatie van meerdere beelden een rol kan spelen (de regel Dubbeltellingen), kan het totale aantal positieve identificaties worden gecorrigeerd tot het aantal unieke artikelen dat bij de identificatiemogelijkheid in kwestie een rol speelt (de regel Totaal uniek). En omdat een artikel ook bij eerdere identificatiemogelijkheden een rol kan spelen (de regel Overlap), kan het aantal unieke artikelen worden gecorrigeerd tot het aantal nieuwe artikelen, dus het aantal artikelen dat wel bij deze maar niet bij voorgaande identificatiemogelijkheden een rol heeft gespeeld (de regel Totaal uniek cumulatief).

10.1 Identificatiemogelijkheid 1: expliciete aanduidingen

De eerste identificatiemogelijkheid van beelden van de professional in het reflectieve discours van een professie zijn expliciete aanduidingen van beelden in een artikel. Dit houdt in dat in de tekst expliciet een specifiek beeld van de professional wordt benoemd. Constante vergelijking tussen referentiekader en onderzoeksmateriaal heeft ertoe geleid dat in de loop van de tijdschriftanalyse nieuwe aanduidingen en ook nieuwe beelden zijn ontdekt. Deze resultaten zijn in de definitieve weergave van de praktijktheorie in het tweede deel van dit onderzoek verwerkt. Om inzicht te verschaffen in het verloop van het onderzoeksproces is het aanvankelijke onderscheid tussen vertrouwde en nieuwe beelden en tussen letterlijke en synonieme aanduidingen in de navolgende weergave gehandhaafd.

Identificatiemogelijkheid 1.1: letterlijke aanduidingen

Identificatie van beelden van de professional begint met letterlijke aanduidingen van deze concepten in artikelen. In de geraadpleegde nummers van *Maatwerk* (1998-2008) komen letterlijke aanduidingen van vijf verschillende beelden in tweeëntwintig artikelen voor (zie Tabel 10.1). In de weergave van het tweede deel van dit onderzoek is het concept van Schön (1983) weliswaar vertaald als de reflectieve praktijkwerker, maar omdat het in het Nederlands gebruikelijk is om van de reflectieve professional te spreken, is deze aanduiding binnen dit onderzoek aanvankelijk als de letterlijke aanduiding beschouwd. In één artikel (A: 41) komt de letterlijke aanduiding van twee verschillende beelden voor, zodat deze identificatiemogelijkheid eenentwintig verschillende artikelen oplevert.

Identificatiemogelijkheid 1.1			
Beelden	Artikelen	Aantal	Nieuw
De intrapreneur			
De frontliniewerker	41 55 75 79 80	5	5
De kenniswerker			
De lerende professional	05 15 45 46 61 62	6	6
De reflectieve praktijkwerker	21 25 32 35 47 67	6	6
De onderzoekende professional			
De normatieve professional	41 52 73	3	3
De presentiebeoefenaar	22 49	2	2
De zelfsturende professional			
Totaal		22	22
Dubbeltellingen in 1.1	41 (2 x)	-1	
Totaal uniek		21	

Tabel 10.1: Opbrengst identificatiemogelijkheid 1.1: letterlijke aanduidingen

Ofschoon deze identificatiemogelijkheid voor zich spreekt, kan een concreet voorbeeld wellicht toch verhelderend zijn. Margot Scholte, destijds werkzaam bij het NIZW en tevens hoofdredacteur van *Maatwerk*, schrijft in een redactionele inleiding tot één van de nummers van het vaktijdschrift (A: 55):

Als er in de sociale sector iets fout gaat, dan hebben de frontliniewerkers (lees maatschappelijk werkers) het altijd gedaan. Denk aan verschillende zaken die [de] afgelopen paar jaar in het nieuws kwamen: de kwestie Savanna, het Roermondse gezin waarvan de vader het huis in brand stak.

Niet alleen wordt in dit fragment expliciet gebruik gemaakt van het beeld van de frontliniewerker, er wordt bovendien expliciet een verband gelegd tussen frontliniewerkers en maatschappelijk werkers.

Identificatiemogelijkheid 1.2: synonieme aanduidingen

Constante vergelijking tussen referentiekader en onderzoeksmateriaal heeft geleid tot het inzicht dat beelden van de professional niet altijd in exact dezelfde bewoording in het vaktijdschrift worden aangeduid als in de eerste uitwerking van de conceptualisering van beelden van de professional in het tweede deel van dit onderzoek het geval was. Deze identificatiemogelijkheid levert in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift vier beelden en acht artikelen op (zie Tabel 10.2). Van de acht positieve identificaties zijn er zeven nieuw. Deze identificatiemogelijkheid levert één nieuw beeld, namelijk de intrapreneur, en zes nieuwe artikelen op.

Identificatiemogelijkheid 1.2			
Beelden	Artikelen	Aantal	Nieuw
De intrapreneur	40 54	2	2
De frontliniewerker	03 70 79	3	2
De kenniswerker			
De lerende professional	01	1	1
De reflectieve praktijkwerker	31 62	2	2
De onderzoekende professional			
De normatieve professional			
De presentiebeoefenaar			
De zelfsturende professional			
Totaal (uniek)	(geen dubbeltellingen)	8	7
Overlap met 1.1	62 79	-2	
Totaal uniek cumulatief		6	

Tabel 10.2: Opbrengst identificatiemogelijkheid 1.2: synonieme aanduidingen

Deze mogelijkheid kan worden verhelderd door een korte toelichting bij het identificatieproces op basis van synonieme aanduidingen van beelden.

De intrapreneur. Door middel van synonieme aanduidingen van vertrouwde beelden kan één extra beeld van de professional in *Maatwerk* worden geïdentificeerd, en wel in twee verschillende artikelen. Theo Roes spreekt van “ondernemende werkers” (A: 54), en daarmee verwijst hij naar maatschappelijk werkers in loondienst met een ondernemende instelling, zodat deze aanduiding mag worden beschouwd als een synoniem voor het beeld van de intrapreneur. Ferrie van Ramele spreekt van “ondernemers” en plaatst daarbij deze aanduiding tussen aanhalingstekens (A: 40), en ook dat mag als een synoniem voor dit beeld worden beschouwd.

De frontliniewerker. In de geraadpleegde jaargangen van *Maatwerk* komen vier verschillende begrippen voor die verwantschap vertonen met de frontliniewerker. Drie daarvan kunnen daadwerkelijk als synoniem worden geïdentificeerd. Geert van der Laan spreekt bijvoorbeeld van “uitvoerders in de frontlinie”,

een aanduiding die direct als synoniem voor de frontliniewerker herkenbaar is (A: 03). Theo Roes spreekt van “frontlineprofessional”, en dat is strikt genomen zelfs een betere aanduiding voor dit beeld aangezien ze zich expliciet tot professionals beperkt (A: 70). In een ander artikel spreekt hij van “frontsoldaat” en dat begrip zou moeilijker als synoniem te bepalen zijn, ware het niet dat hij tevens van “frontliniewerker” spreekt, waardoor de identificatie als synoniem juist tamelijk eenvoudig wordt (A: 79). Toni Raats, ten slotte, spreekt van een “frontlinersfunctie”. De context van het betoog biedt te weinig houvast om deze aanduiding als een verwijzing naar een beeld van de professional te beschouwen, vooral omdat een specifieke functie van bedrijfsmaatschappelijk werkers lijkt te worden bedoeld (A: 27).

De lerende professional. Elly Mathijssen spreekt van “life long learning als beroepsbeoefenaar”, en dat mag als een synoniem voor – in de vorm van een enigszins omslachtige omschrijving van – de lerende professional worden beschouwd.

De reflectieve praktijkwerker. Geert van der Laan spreekt in twee verschillende artikelen van “reflexieve praktijkwerkers”, en dat is een letterlijke vertaling van de “reflective practitioner”. Bovendien is het betoog in beide artikelen duidelijk verwant met de analyse van Schön (1983), zodat de identificatie van Van der Laans aanduiding als een synoniem van Schöns reflectieve professional vrij eenvoudig is. In het voorgaande is reeds opgemerkt dat aanvankelijk in dit onderzoek voor reflectieve professional als de vertaling van Schöns concept is gekozen, zodat Van der Laans aanduiding in de loop van de tijdschriftanalyse als synonieme en niet als letterlijke aanduiding werd beschouwd.

Identificatiemogelijkheid 1.3: nieuwe beelden

De open benadering van de tijdschriftanalyse heeft geleid tot de identificatie van één beeld dat in eerste instantie geen deel uitmaakte van het praktijktheoretisch referentiekader, namelijk de onderzoekende professional. Naar dit beeld van de professional wordt in twee verschillende (nieuwe) artikelen verwezen (zie Tabel 10.3).

Identificatiemogelijkheid 1.3			
Beelden	Artikelen	Aantal	Nieuw
De intrapreneur			
De frontliniewerker			
De kenniswerker			
De lerende professional			
De reflectieve praktijkwerker			
De onderzoekende professional	81 82	2	2
De normatieve professional			
De presentiebeoefenaar			
De zelfsturende professional			
Totaal (uniek cumulatief)	(geen dubbeltellingen en geen overlap)	2	2

Tabel 10.3: Opbrengst identificatiemogelijkheid 1.3: nieuwe beelden

Giel Hutschemaekers en Bea Tiemens spreken in twee artikelen van de “scientist practitioner”. Deze aanduiding bleek bij nadere analyse een veelbelovend concept van de onderzoekende professional als beeld van de professional te zijn. In eerste instantie was dit concept niet als beeld geselecteerd op grond van de veronderstelling dat onderzoek een specifieke deeltaak van een professional is en dus niet betrekking heeft op het functioneren van de professional als zodanig. In de uitwerking van dit concept bleek onderzoek echter niet beperkt te worden tot een specifieke beroepstaak maar de basis te vormen voor een specifiek perspectief op professionaliteit en professioneel functioneren als zodanig. Daarom is dit beeld aan de definitieve analyse in het tweede deel van dit onderzoek toegevoegd.

10.2 Identificatiemogelijkheid 2: indirecte verwijzingen

De tweede identificatiemogelijkheid van beelden van de professional in het reflectieve discours van een professie zijn indirecte verwijzingen naar beelden in een artikel. Dit houdt in dat in de tekst letterlijke begrippen of passages vóórkomen die door een goede verstaander op grond van achtergrondkennis in verband kunnen worden gebracht met een specifiek beeld van de professional. Bij identificatie van beelden op grond van zulke indirecte verwijzingen speelt enige mate van interpretatie door de onderzoeker een rol, maar deze kan doorgaans op een tamelijk solide wijze op de conceptualisering van de beelden worden gebaseerd. In de tijdschriftanalyse blijken twee verschillende varianten van deze identificatiemogelijkheid te kunnen worden onderscheiden: indirecte verwijzingen naar een beeld van de professional door middel van het expliciet benoemen van hetzij de kern van het concept hetzij een funderende auteur.

Identificatiemogelijkheid 2.1: concept

Vaak is een indirecte verwijzing naar een achterliggend praktijktheoretisch concept een solide basis voor het identificeren van het corresponderende beeld van de professional, maar of dit daadwerkelijk het geval is, vraagt interpretatie van de verwijzing in de context van het betoog. Toepassing van deze identificatiemogelijkheid op de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift leidt tot zeven beelden in zevenenveertig artikelen (zie Tabel 10.4). Van de zevenenveertig positieve identificaties zijn er negenendertig nieuw. Van de zeven aangetroffen beelden zijn er twee nieuw, namelijk de kenniswerker en de zelfsturende professional. De zevenenveertig artikelen bevatten zes dubbeltellingen binnen deze identificatiemogelijkheid en dertien overlappingsen met eerdere identificatiemogelijkheden, zodat het om achtentwintig nieuwe artikelen gaat.

Identificatiemogelijkheid 2.1			
Beelden	Artikelen	Aantal	Nieuw
De intrapreneur			
De frontliniewerker	03 07 09 10 11 12 65 75 76 80	10	7
De kenniswerker	11 15 26	3	3
De lerende professional	25 31 32 62	4	3
De reflectieve praktijkwerker	31	1	
De onderzoekende professional			
De normatieve professional	06 14 20 25 36 41 48 57 67 77	10	9
De presentiebeoefenaar	22 29 34 36 37 38 39 44 49 50 51 56 62 72	14	12
De zelfsturende professional	01 08 15 19 33	5	5
Totaal		47	39
Dubbeltellingen in 2.1	11 15 25 31 36 62 (2 x)	-6	
Totaal uniek		41	
Overlap met 1.1 t/m 1.3	01 03 15 22 25 31 32 41 49 62 67 75 80	-13	
Totaal uniek cumulatief		28	

Tabel 10.4: Opbrengst identificatiemogelijkheid 2.1: verwijzingen naar concepten

Deze mogelijkheid kan worden verhelderd door een toelichting op het proces van identificatie op basis van de funderende praktijktheoretische concepten van specifieke beelden van de professional.

De frontliniewerker. Het beeld van de frontliniewerker kan op basis van een verwijzing naar het achterliggende concept tien keer in de geselecteerde fragmenten worden geïdentificeerd. Hierbij kunnen in het geraadpleegde materiaal twee verschillende identificatiemogelijkheden worden onderscheiden. De ene mogelijkheid is het centrale begrip: frontlinie (A: 11, 65, 75, 76, 80). De andere mogelijkheid betreft het spanningsveld waarin de frontliniewerker zich bevindt: tussen organisatiebeleid en uitvoeringspraktijk (A: 03, 07, 09, 12) oftewel tussen instelling en cliënt (A: 10; vgl. A: 75). Deze tweede identificatiemogelijkheid berust

overigens op de veronderstelling dat het genoemde spanningsveld een centraal en onderscheidend aspect van de conceptualisering van dit beeld van de professional is; wanneer dit uitgangspunt zou worden verworpen, dan zou het aantal identificatiemogelijkheden worden gehalveerd.

De kenniswerker. Het beeld van de kenniswerker kan op basis van een verwijzing naar het achterliggende concept drie keer in de geselecteerde fragmenten worden geïdentificeerd. In alle drie de gevallen betreft het een verwijzing naar de productie, de ontwikkeling, de vermeerdering van kennis, een centraal kenmerk van dit beeld van de professional.

De lerende professional. Het beeld van de lerende professional kan op basis van een verwijzing naar het achterliggende concept vier keer in de geselecteerde fragmenten worden geïdentificeerd. In alle gevallen betreft het de uitdrukking: lerende professie. Ook Hans van Ewijk spreekt van "lerende professie", maar heeft daarmee onderrichten of onderwijzen als een beroepstaak van sociale professionals op het oog, zodat deze passage niet relevant is voor de identificatie van dit beeld van de professional (A: 30). In het voorgaande is er reeds op gewezen dat enkel een vermelding van of verwijzing naar 'leren' te mager is om het beeld van de lerende professional te identificeren (zie bijvoorbeeld A: 03), maar ook expliciete verwijzingen naar of uitweidingen over het leren van professionals blijken niet altijd voldoende houvast voor identificatie te bieden (vgl. A: 47, 67).

De reflectieve professional. Het beeld van de reflectieve professional kan op basis van een verwijzing naar het achterliggende concept slechts één keer in de geselecteerde fragmenten worden geïdentificeerd. Het betreft de circulaire wisselwerking tussen begrijpen en ingrijpen. In het voorgaande is er reeds op gewezen dat enkel spreken van 'reflectie', 'reflecteren' of 'reflexiviteit' te weinig houvast biedt om dit beeld te identificeren (zie voor een kleine selectie uit vele passages in *Maatwerk A*: 01, 05, 15, 17, 24, 26, 33).

De normatieve professional. Het beeld van de normatieve professional kan op basis van een verwijzing naar het achterliggende concept tien keer in de geselecteerde fragmenten worden geïdentificeerd. In alle gevallen berust de identificatie op het concept van normatieve professionaliteit, hetzij als zodanig (A: 25, 36, 41, 48, 57, 67, 77) hetzij in contrast met technische professionaliteit (A: 06, 20) of met instrumentele rationaliteit (A: 14). Een kanttekening, waar reeds eerder op is gewezen, is wel dat binnen maatschappelijk werk – op grond van het onderscheiden van de zogeheten drie werelden door Van der Laan: subjectief, intersubjectief en objectief – soms een onderscheid wordt gemaakt tussen persoonlijke, normatieve en instrumentele professionaliteit (A: 57, 67, 77), terwijl in de oorspronkelijke conceptualisering van dit beeld de persoonlijke (en soms ook de instrumentele) component een integraal onderdeel van normatieve professionaliteit is. Deze variant levert echter geen moeilijkheden op voor de identificatie, en wel omdat een onderscheid tussen normatieve en persoonlijke professionaliteit altijd gepaard gaat met een pleidooi voor beide, en dat is in de geest van het oorspronkelijke concept van normatieve professionaliteit.

De presentiebeoefenaar. Het beeld van de presentiebeoefenaar kan in de geraadpleegde nummers van *Maatwerk* op basis van een verwijzing naar het achterliggende concept veertien maal in de geselecteerde fragmenten worden geïdentificeerd. In hoofdzaak vindt deze identificatie op twee verschillende manieren plaats. Enerzijds op grond van de aanduiding van het concept: presentietheorie (B: 50), presentiebenadering (A: 22, 39, 44, 49, 50, 56) of presentiebeoefening (A: 49). Anderzijds op grond van de vermelding van het centrale begrip: presentie (A: 29, 34, 44, 49, 51, 56, 62), zeker in combinatie met de tegenpool: interventie (A: 38, 39, 72). Als alternatief voor dit centrale begrip komt aandacht in aanmerking, althans in combinatie met de tegenpool interventie (A: 36, 72) of afstandelijkheid (A: 37), want zonder deze samenhang is de basis voor identificatie te smal (vgl. A: 71) omdat het begrip als zodanig daarvoor te weinig onderscheidend is. De belangrijkste reden om een passage ondanks de aanwezigheid van zulke identificatiemogelijkheden niet als relevant voor het beeld van de presentiebeoefenaar te selecteren, is dat presentie in de context van het betoog fungeert als een methode, dus ook naast andere, meer interventionistische methoden (A: 23, 28, 30, 42, 60, 63). Wanneer presentie als niet meer dan één van de vele methoden wordt beschouwd, dan fungeert het immers niet als een praktijkideaal voor professioneel functioneren als zodanig en dus ook niet als een beeld van de professional.

De zelfsturende professional. Het beeld van de zelfsturende professional kan op basis van een verwijzing naar het achterliggende concept vijf keer in de geselecteerde fragmenten worden geïdentificeerd. In alle gevallen vindt deze identificatie plaats op basis van het centrale begrip: zelfsturing. Weliswaar kan hierbij worden opgemerkt dat zelfsturing als een algemeen concept of zelfs als een gangbare aanduiding kan worden beschouwd, maar dat neemt niet weg dat het gebruik van dit begrip in verband met professionaliteit betekent dat gebruik wordt gemaakt van het centrale concept dat aan het beeld van de zelfsturende professional ten grondslag ligt. Anderzijds betekent dit ook dat het afhankelijk van de context is of zelfsturing daadwerkelijk met het beeld van de zelfsturende professional in verband kan worden gebracht. Wanneer zelfsturing bijvoorbeeld wordt toegepast op leren (A: 02, 67) dan is dat een te smalle basis voor een positieve identificatie. Dit is ook het geval wanneer zelfsturing louter als mogelijkheid wordt gepresenteerd (A: 03). Tot slot wordt door Henk Manschot betoogd dat menselijke autonomie en zelfsturing altijd zijn ingebed in een meer fundamentele kwetsbaarheid voor tragische gebeurtenissen, en dat impliceert op zijn minst dat het beeld van de zelfsturende professional als praktijkideaal op fundamentele wijze wordt gerelativeerd, zodat een positieve identificatie van de zelfsturende professional als praktijkideaal niet mogelijk is (A: 38).

De mogelijkheid tot identificatie van beelden van de professional op basis van verwijzingen naar achterliggende concepten blijkt in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk op verschillende aspecten te berusten. (1) Om te beginnen kan de identificatie berusten op de verwoording

van het conceptuele kader dat aan het beeld van de professional ten grondslag ligt. Deze verwoording van dit kader is nauw verwant aan de verwoording van het corresponderende beeld: presentietheorie (presentiebeoefenaar), normatieve professionaliteit (normatieve professional), lerende professie (lerende professional). Deze nauwe verwantschap in verwoording leidt ertoe dat de identificatie boven elke redelijke twijfel verheven is, tenzij de tekst expliciete contra-indicaties bevat, bijvoorbeeld de versmalling van de presentiebenadering tot een specifieke methodiek. (2) De identificatie kan ook berusten op het kernbegrip dat verbonden is met de conceptualisering van het beeld: presentie of aandacht (presentiebeoefenaar), frontlinie (frontliniewerker), zelfsturing (zelfsturende professional). Deze identificatiemogelijkheid is vooral afhankelijk van het onderscheidend karakter van het kernbegrip, naast de context waarbinnen de verwijzing wordt gebruikt. Presentie is bijvoorbeeld meer onderscheidend als kernbegrip dan reflectie of leren. (3) Verder kan een centraal en onderscheidend kenmerk van de conceptualisering van het beeld van de professional de basis voor identificatie zijn: het spanningsveld tussen organisatiebeleid en uitvoeringspraktijk (frontliniewerker), de wisselwerking tussen begrijpen en ingrijpen (reflectieve praktijkwerker), kennisproductie (kenniswerker). Ook bij deze mogelijkheid geeft het onderscheidend karakter van het centrale kenmerk de doorslag bij de identificatie. (4) Teksten bevatten soms betekenisvolle tegenstellingen: normatieve professionaliteit versus technische professionaliteit (normatieve professional), presentie versus interventie (presentiebeoefenaar). De aanwezigheid van een tegenpool biedt extra houvast bij deze identificatiemogelijkheid, die als zodanig echter primair op de pool is gebaseerd en die tot één van de drie voorgaande aspecten behoort.

Identificatie van een beeld van de professional op basis van verwijzingen naar achterliggende concepten berust op interpretatie van de geselecteerde passage. Een voorbeeld kan deze werkwijze verhelderen. Rik Bovenberg, destijds directeur van een instelling voor algemeen maatschappelijk werk en vaste columnist van *Maatwerk*, laat in een cursiefje zien dat zelfsturing binnen de verschillende logica's een verschillende betekenis heeft (A: 08).

Bij menige organisatie wordt momenteel het begrip 'zelfsturing' als een soort toverwoord gebruikt. Dat 'een coachende manier van leidinggeven', minder management en zelfsturende teams vaak ook een flinke kostenbesparing opleveren, doet mij soms vermoeden dat het medicijn vooral van stal wordt gehaald vanwege deze bijwerking. [] Begrijp me goed, er is niets mis met zelfsturing. Maar dan wel als er een grondige analyse van de professionele autonomie aan ten grondslag ligt.

Zelfsturing is volgens de columnist binnen een niet-professionele logica vooral een eufemisme voor bezuiniging. Binnen de professionele logica kan zelfsturing enkel een zinvolle betekenis krijgen wanneer ze wordt verbonden met professionele autonomie. De columnist schetst tevens het fundament voor een analyse van deze autonomie.

Maatschappelijk werkers zijn opgeleid tot professionele hulpverleners. Zij hebben derhalve het beslissingsrecht inzake de hulpverlening. Managers zijn ingehuurd om te zorgen dat de hulpverleners hun werk kunnen doen. De 'regeltaken' die managers in

het kader van zelfsturing verzinnen voor 'hun' hulpverleners dienen derhalve een directe relatie te hebben met de hulpverlenende taak.

De columnist verbindt, geheel conform de professionele logica zoals deze in het eerste deel van dit onderzoek is uitgewerkt, de discretionaire ruimte van de professional met de uitvoerende werkzaamheden en betoogt dat zelfsturing primair hierop betrekking dient te hebben, en dus niet op organisatiegebonden taken, die primair het werkterrein van de manager zijn. Dit alles betekent dat in deze column het beeld van de zelfsturende professional impliciet maar voor de goede verstaander onmiskenbaar werkzaam is.

Identificatiemogelijkheid 2.2: auteurs

Enigszins verwant aan verwijzingen naar achterliggende concepten zijn verwijzingen naar auteurs die hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van een beeld van de professional. Een dergelijke verwijzing is echter minder expliciet en ook minder krachtig dan de voorgaande identificatiemogelijkheid, aangezien een auteur ook om andere redenen kan worden aangehaald dan vanwege deze conceptuele bijdrage. Dit betekent dat het vermelden van een auteur als zodanig een te zwakke basis is om een positieve identificatie te voltrekken. Deze identificatiemogelijkheid levert dan ook uitsluitend in combinatie met andere identificatiemogelijkheden vijf beelden op in drieëntwintig artikelen (zie Tabel 10.5). Van de drieëntwintig positieve identificaties zijn er zes nieuw, en dat is enkel mogelijk omdat deze in combinatie met de derde identificatiemogelijkheid vóórkomen. Alle vijf de beelden zijn reeds eerder geïdentificeerd. De drieëntwintig artikelen bevatten drie dubbeltellingen binnen deze identificatiemogelijkheid en negentien overlappingsen met eerdere identificatiemogelijkheden, zodat deze identificatiemogelijkheid één extra artikel oplevert.

Identificatiemogelijkheid 2.2			
Beelden	Artikelen	Aantal	Nieuw
De intrapreneur			
De frontliniewerker	41	1	
De kenniswerker	01	1	1
De lerende professional			
De reflectieve praktijkwerker	03 21 25 32 35 47	6	1
De onderzoekende professional			
De normatieve professional	13 20 38 39 41 52 80	7	4
De presentiebeoefenaar	22 34 38 39 44 49 50 62	8	
De zelfsturende professional			
Totaal		23	6
Dubbeltellingen in 2.2	38 39 41 (2 x)		-3
Totaal uniek		20	
Overlap met 1 t/m 2.1	01 03 20 21 22 25 32 34 35 38 39 41 44 47 49 50 52 62 80		-19
Totaal uniek cumulatief		1	

Tabel 10.5: Opbrengst identificatiemogelijkheid 2.2: verwijzingen naar auteurs

Vermeldingen van auteurs met uitsluitend positieve identificaties betreffen Kuneman (7 keer), Schön (6) en Drucker (1). In elf verschillende artikelen wordt Baart genoemd, waarvan drie keer zonder de mogelijkheid tot positieve identificatie (A: 28, 60, 68). Tweemaal wordt verwezen naar (Soetenhorst-)de Savornin Lohman, waarvan eenmaal zonder relevantie voor het beeld van de frontliniewerker (A: 52). Eenmaal wordt naar Kolb verwezen, maar deze verwijzing is niet relevant voor het beeld van de lerende professional (A: 17).

10.3 Identificatiemogelijkheid 3: impliciete elementen

In artikelen kunnen elementen worden gebruikt die samenhangen met de conceptualisering van beelden van de professional. In combinatie met de in het voorgaande uitgewerkte identificatiemogelijkheden kunnen deze elementen worden beschouwd als aanvullend en ondersteunend bewijs voor de identificatie van een beeld. Wanneer deze andere identificatiemogelijkheden echter ontbreken, dan betekent dit dat elementen van de conceptualisering van beelden worden gebruikt zonder dat deze als zodanig worden benoemd, dus zonder dat deze elementen expliciet worden gerelateerd aan het corresponderende beeld: impliciete elementen van beelden. Ook zulke impliciete elementen kunnen enkel door een goede verstaander op grond van achtergrondkennis met een specifiek beeld van de professional in verband worden gebracht. Hierbij speelt interpretatie door de onderzoeker echter een aanzienlijk grotere rol dan bij de voorgaande identificatiemogelijkheden, en wel om twee redenen. Enerzijds kan de grens tussen impliciete elementen en irrelevante elementen niet altijd scherp worden bepaald. Anderzijds is op grond van deze identificatiemogelijkheid antedateren mogelijk: impliciete elementen van een beeld van de professional kunnen ook worden aangetroffen in een tekst die is gepubliceerd voordat het concept van het beeld in kwestie is ontwikkeld. De interpretatie speelt in deze mogelijkheid een dermate sterke rol dat de grens tussen enerzijds het identificeren van een beeld van de professional en anderzijds het aantonen van de relevantie van een beeld van de professional voor dit discours niet altijd duidelijk kan worden bepaald. Op grond van de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk kunnen twee varianten van deze identificatiemogelijkheid worden onderscheiden, namelijk secundaire kenmerken van beelden en contexten van beelden.

Identificatiemogelijkheid 3.1: secundaire kenmerken

De bovenbeschreven identificatiemogelijkheid 2.1 berust op verwijzingen naar achterliggende concepten van beelden van de professional. Een variant van deze identificatiemogelijkheid is dat in een tekst wordt verwezen naar het centrale kenmerk van het beeld, zoals presentie bij de presentiebeoefenaar. Teksten kunnen evenwel ook verwijzen naar minder centrale kenmerken van beelden, en dat is identificatiemogelijkheid 3.1. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de afbakening tussen identificatie op basis van een centraal kenmerk (een variant van mogelijkheid 2.1) of op basis van een secundair kenmerk (mogelijkheid 3.1) soms een kwestie van interpretatie is. Identificatie in de tijdschriftanalyse op basis van secundaire kenmerken levert zes beelden in vierentwintig artikelen op (zie Tabel 10.6). Van de vierentwintig identificaties zijn er acht nieuw. De zes beelden zijn alle reeds geïdentificeerd. Van de vierentwintig artikelen zijn er vier nieuw. Deze getallen bezitten evenwel een zekere mate van schijnexactheid, zoals de onderstaande toelichting duidelijk zal maken.

Identificatiemogelijkheid 3.1			
Beelden	Artikelen	Aantal	Nieuw
De intrapreneur			
De frontliniewerker	16 55	2	1
De kenniswerker	01 43	2	1
De lerende professional	15 31 33 34 43 62 78	7	4
De reflectieve praktijkwerker	03 18 25 31 47	5	1
De onderzoekende professional			
De normatieve professional	38 52	2	
De presentiebeoefenaar	38 44 49 56 62 64	6	1
De zelfsturende professional			
Totaal		24	8
Dubbeltellingen in 3.1	31 38 43 62 (2 x)	-4	
Totaal uniek		20	
Overlap met 1 t/m 2	01 03 15 25 31 33 34 38 44 47 49 52 55 56 61 62	-16	
Totaal uniek cumulatief		4	

Tabel 10.6: Opbrengst identificatiemogelijkheid 3.1: secundaire kenmerken van beelden

In principe kan de aanwezigheid van secundaire kenmerken van beelden van de professional de basis vormen voor positieve identificatie. Dit kan met behulp van een relatief krachtig voorbeeld worden verhelderd. Charles Vergeer, destijds werkzaam als docent filosofie en ethiek en bovendien actief als publicist, verwoordt – in een recensie van een boek dat een filosofische analyse van zorg biedt – met klaarblijkelijke instemming het standpunt van de auteur (A: 64).

Aandacht en aanwezigheid, binding en betekenis zijn voorwaarden van zorg en zin. Aanpakken en afrekenen doen er pas toe op grond van aandacht en aanwezigheid; los daarvan doen ze slechts afbreuk aan zorg en zin.

De recensent plaatst aandacht en aanwezigheid, binding en betekenis, zorg en zin expliciet tegenover aanpakken en afrekenen, en deze allitererende contrastwerking is zelfs in zijn verwoording sterk verwant met de presentiebenadering. Op grond hiervan kan de werkzaamheid van het beeld van de presentiebeoefenaar in deze passage worden geïdentificeerd.

Deze identificatiemogelijkheid is over het algemeen evenwel sterk afhankelijk van de interpretatie door de onderzoeker. Hierbij spelen vele aspecten in hun onderlinge samenhang een rol. Deze mogelijkheid is bijvoorbeeld sterk afhankelijk van de kennis van de onderzoeker van de relevante literatuur over het beeld in kwestie. Identificatie wordt bovendien vergemakkelijkt naarmate het secundaire kenmerk een belangrijkere rol speelt in de conceptualisering van het beeld van de professional en een meer onderscheidend karakter bezit naar inhoud en formulering. Een verwijzing naar bijvoorbeeld reflectie (A: 01) als centraal kenmerk biedt minder houvast voor het veronderstellen van samenhang met het beeld van de reflectieve praktijkwerker dan wanneer gesproken wordt van secundaire kenmerken zoals “reflection-in-action” (A: 03) of “reflexieve praktijken” (A: 25). Een twijfelgeval voor identificatie is bijvoorbeeld het concept ‘leren leren’, waarin de ontwikkeling van het leervermogen centraal staat: enerzijds veronderstelt het benadrukken van het belang van de ontwikkeling van de leerbekwaamheid van toekomstige professionals het beeld van de lerende professional, anderzijds betreft het soms een didactisch concept voor beroepsopleidingen dat niet per se betrekking op de beroepspraktijk hoeft te hebben. Daarom leidt deze aanduiding soms niet (zie bijvoorbeeld A: 02) en soms wel (A: 31) tot een positieve identificatie, afhankelijk van de context waarin ze wordt gebruikt. Identificatie wordt ook vergemakkelijkt naarmate meer secundaire kenmerken van het beeld van de professional worden gethematiseerd, zeker wanneer dat in hun onderlinge samenhang gebeurt, zoals in het bovenstaande citaat het geval is.

Deze mogelijkheid roept de behoefte op om naast positieve en negatieve tevens twijfelachtige of discutabele identificaties in allerlei gradaties te onderscheiden. Zo kan worden betoogd dat een verwijzing naar een lerende organisatie impliciet een lerende professional veronderstelt (A: 34), maar de combinatie daarvan met andere aspecten, zoals de nadruk op levenslang leren en de gelijkschakeling van werken en leren (A: 78), is sterker, en nog krachtiger is de identificatie wanneer de vraag wordt gesteld hoe professionals kunnen worden bewogen tot zelfsturend leren (A: 33).

Identificatiemogelijkheid 3.2: contexten

Andere aspecten die in een tekst op een impliciete samenhang met een beeld van de professional kunnen wijzen, zijn overeenkomsten met de context waarbinnen het beeld is ontwikkeld. Deze identificatiemogelijkheid levert drie beelden en negen artikelen op (zie Tabel 10.7). De negen identificaties zijn geen van alle nieuw, en dat geldt ook voor de beelden en de artikelen.

Identificatiemogelijkheid 3.2			
Beelden	Artikelen	Aantal	Nieuw
De intrapreneur			
De frontliniewerker			
De kenniswerker	01 26	2	
De lerende professional	01 15	2	
De reflectieve praktijkwerker			
De onderzoekende professional			
De normatieve professional	13 14 39 52 80	5	
De presentiebeoefenaar			
De zelfsturende professional			
Totaal		9	0
Dubbeltellingen in 3.2	01 (2 x)	-1	
Totaal uniek		8	
Overlap met 1 t/m 3.1	01 13 14 15 26 39 52 80	-8	
Totaal uniek cumulatief		0	

Tabel 10.7: Opbrengst identificatiemogelijkheid 3.2: contexten van beelden

Een krachtig voorbeeld van de mogelijkheid tot identificatie van de werkzaamheid van een beeld van de professional op basis van de context van het beeld is te vinden bij Lia van Doorn, destijds lector Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening aan de Hogeschool Utrecht, die in een artikel – een samenvatting van haar lectorale rede – het belang van morele oordeelsvorming voor de beroepspraktijk van sociale professionals in de frontlinie uitwerkt (A: 80).

Traditionele normatieve kaders brokkelen af en bieden in de snel veranderende samenleving ook steeds minder houvast. Verscheidene maatschappelijke ontwikkelingen wijzen erop dat morele oordeelsvorming in de toekomst steeds belangrijker wordt. Ik noem er hier drie. [] Een eerste ontwikkeling is de ontzuiling. [...] Een levensbeschouwing vormt geen maatschappelijk ankerpunt meer, maar is een individuele aangelegenheid geworden. [...] Een tweede ontwikkeling is dat gezagsdragers en dragers van de collectieve normativiteit aan belang hebben ingeboet. [...] De algemene teneur is dat moreel gezag steeds minder van bovenaf wordt opgelegd en steeds meer van binnenuit moet komen. Het wordt in toenemende mate ontleend aan de innerlijke overtuigingen van ieder mens afzonderlijk. Dit heeft tot gevolg dat mensen steeds meer denkwerk moeten verzetten om hun eigen leven vorm te geven. Ze dienen voortdurend te reflecteren, morele standpunten in te nemen en keuzes te maken. Dat geldt voor alle burgers en des te meer voor sociale professionals omdat die zich ook in het leven van cliënten mengen. [...] Een derde maatschappelijke ontwikkeling is de toe-

name van etnische en culturele diversiteit in onze samenleving. [...] Kortom: er is in Nederland steeds minder sprake van een richtinggevend, gemeenschappelijk referentiekader en het is onduidelijk welke waarden en normen nastrevenswaardig zijn in de omgang met elkaar. Er is behoefte aan maatschappelijk debat hierover, en aan een helder politiek-bestuurlijk mandaat voor sociale professionals. En vooral aan theoretische en praktische ondersteuning van frontliniewerkers bij hun opdracht om zich een weg te banen in het oerwoud van morele kwesties.

Tegen het einde van deze passage wordt expliciet gewag gemaakt van sociale professionals als frontliniewerkers. In die zin is dit beeld van de professional op expliciete wijze werkzaam in het betoog. Hieraan voorafgaande wordt een analyse gegeven van de sociaal-maatschappelijke en cultuurhistorische context waarbinnen hedendaagse sociale professionals opereren. Deze analyse bezit een grote mate van overeenkomst met de analyse die Kunneman (1996) uitwerkt voor de context van de normatieve professional. De context van het beeld van de normatieve professional wordt in deze passage van toepassing verklaard op het beeld van de frontliniewerker, in elk geval voor zover het sociale professionals betreft. In die zin is ook het beeld van de normatieve professional werkzaam in dit artikel. Elders in het artikel verwijst de auteur overigens expliciet naar Kunneman. Dit vergemakkelijkt weliswaar de identificatie van de werkzaamheid van het beeld van de normatieve professional, maar ook zonder deze verwijzing zou identificatie mogelijk zijn geweest.

Deze identificatiemogelijkheid heeft meestal betrekking op de maatschappelijke context waarbinnen het beeld van de professional wordt gesitueerd, zoals de leermaatschappij voor de lerende professional (A: 01), de ontzuiling voor de normatieve professional (A: 80) of de kenniseconomie voor de kenniswerker (A: 26). Ook deze identificatiemogelijkheid is over het algemeen in sterke mate afhankelijk van de interpretatie door de onderzoeker. De aspecten die hierbij van belang zijn, zijn analoog aan de punten die reeds bij voorgaande identificatiemogelijkheden zijn uitgewerkt.

10.4 Identificatiemogelijkheid 4: geïmpliceerde relevantie

Wanneer op basis van één of meer van de drie in het voorgaande beschreven mogelijkheden een beeld van de professional is geïdentificeerd, dan volgt daar doorgaans uit dat het beeld (mits adequaat gebruikt) relevant is voor het reflectieve discours over de professionaliteit van de professie in kwestie. Het is echter ook mogelijk op basis van een passage te concluderen dat beelden van de professional relevant zijn zonder dat een positieve identificatie op grond van de drie voorgaande mogelijkheden lukt. In principe kan dan ook van geïmpliceerde relevantie van beelden worden gesproken als een vierde identificatiemogelijkheid. Deze mogelijkheid is echter in sterke mate afhankelijk van interpretatie. Daarom kan ze beter als de ondergrens van de identificatiemogelijkheden van beelden worden beschouwd: ze is weliswaar geschikt om de relevantie van beelden van de professional voor de reflectie op de professionaliteit van een professie aan te tonen maar te zwak om op eigen kracht de identificatie van een beeld te voltrekken. Vanwege het explorerende karakter van dit onderzoek wordt ze hier toch voor de volledigheid vermeld, ook om het verloop van het zoekproces te illustreren.

Deze mogelijkheid heeft geen positieve identificaties opgeleverd. Wel kan op grond van het bronnenmateriaal de zinvolheid van deze benadering voor het aantonen van de relevantie van beelden van de professional worden geïllustreerd. Lisbeth Verharen, van oorsprong maatschappelijk werker en destijds werkzaam als docent en onderzoeker aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, schetst de ontwikkeling van psychosociale hulpverlening bij de spoedeisende hulp in een ziekenhuis (A: 53).

Eveline van der Heijden was na 25 jaar spoedopvang psychiatrie bij het UMC Groningen toe aan een nieuwe uitdaging. Die vond zij in een gloednieuwe functie als maatschappelijk werker op de Spoedeisende Hulp. Aanleiding voor deze functie was een klacht van de SOS-dienst in 1995 over de bejegening van een cliënt op de Spoedeisende Hulp. De klacht bleek ongegrond, maar wel werd duidelijk dat het ontbrak aan samenwerkingsafspraken tussen de Spoedeisende Hulp en het maatschappelijk werk van het ziekenhuis. In 1995-1996 werd een stagiaire gevraagd onderzoek te doen naar de behoefte aan maatschappelijk werk op de spoedeisende hulp. Een van haar conclusies was dat vooral verpleegkundigen meenden dat er extra opvang nodig was. Voor een proef van twee jaar werd de functie maatschappelijk werk toegevoegd aan de afdeling. Om zich te oriënteren zocht Eveline naar collega's die al in een dergelijke functie werkzaam waren en deze vond ze in Stockholm. In plaats van de gebruikelijke cadeaus en festiviteiten voor haar 25-jarig jubileum, verzocht Eveline om een werkreis naar Stockholm. Daar draaide ze in 1997 mee op de spoedopvang van drie ziekenhuizen. Ze leerde welke opstelling ze moest kiezen en welke randvoorwaarden noodzakelijk zijn om maatschappelijk werk succesvol te laten zijn op de Spoedeisende Hulp: zichtbare aanwezigheid door een eigen plek op de afdeling, nauwe samenwerking met de coördinator spoedopvang, heldere presentatie van doelstellingen, doelgroepen en taken van het maatschappelijk werk aan medische stafleden en zichtbaarheid van de meerwaarde van maatschappelijk werk. Na twee jaar werd het project in het UMC Groningen zeer positief geëvalueerd en werd de spoedeisende hulp met een tweede maatschappelijk werkster versterkt.

Deze tekst biedt geen houvast voor de identificatie van beelden van de professional. Tegelijk is het niet moeilijk om het professioneel handelen van de maatschappelijk werker in dit artikel in verband te brengen met belangrijke aspecten van de zelfsturende professional, de intrapreneur, de lerende professional en de onderzoekende professional. De geselecteerde passage impliceert de relevantie van deze beelden van de professional als theoretische concepten van gepersonifieerde praktijkidealen voor professioneel functioneren binnen het maatschappelijk werk. Het handelen van deze professional kan worden beschouwd als een voorbeeld voor de wijze waarop deze praktijkidealen daadwerkelijk kunnen worden gerealiseerd binnen de professionele beroepspraktijk. (Zie A: 84 voor een ander voorbeeld van geïmpliceerde relevantie.)

10.5 Onderzoeksbevindingen

De opzet van het onderzoek dat in dit hoofdstuk is beschreven, was beelden van de professional te identificeren in de jaargangen 1998-2008 van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk. (Zie Tabel 10.8 voor een beknopt overzicht van de onderzoeksresultaten; de vetgedrukte codes en de kolom CvBinA zullen verderop worden toegelicht.) De onderzoeksresultaten zijn tot stand gekomen met behulp van een systematiek voor de identificatie van beelden van de professional in het reflectieve discours van professies. Deze systematiek is ontwikkeld door middel van een gevalstudie in de vorm van een interpretatieve documentanalyse met een explorerend karakter. Zo'n onderzoeksoepzet staat niet toe dat de onderzoeksbevindingen gegeneraliseerd worden. Niet onderzocht is immers in hoeverre de aangetroffen realiteit moet worden toegeschreven aan beelden van de professional als onderzoeksobject, aan maatschappelijk werk als geselecteerd beroep of aan de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift als informatiebron. De strekking van de onderzoeksbevindingen beperkt zich dan ook tot de identificatie van beelden van de professional binnen het reflectieve discours van maatschappelijk werk in de geraadpleegde jaargangen van haar vaktijdschrift. Binnen deze context kunnen conclusies worden geformuleerd met betrekking tot het proces van beeldidentificatie en over het reflectieve discours van maatschappelijk werk.

Unieke identificaties en combinaties in artikelen			
Beelden	Artikelen	UI	CvBinA
De intrapreneur	40 54	2	
De frontliniewerker	03 07 09 10 11 12 16 41 55 65 70 75 76 79 80	15	4 in 4
De kenniswerker	01 11 15 26 43	5	6 in 4
De lerende professional	01 05 15 25 31 32 33 34 43 45 46 61 62 78	14	13 in 9
De reflectieve praktijkw.	03 18 21 25 31 32 35 47 62 67	10	8 in 6
De onderzoekende profes.	81 82	2	
De normatieve professional	06 13 14 20 25 36 38 39 41 48 52 57 67 73 77 80	16	8 in 7
De presentiebeoefenaar	22 29 34 36 37 38 39 44 49 50 51 56 62 64 72	15	6 in 5
De zelfsturende profes.	01 08 15 19 33	5	5 in 3
Geheel		84	25 in 17

Tabel 10.8: Overzicht unieke identificaties (UI) en combinaties van beelden in artikelen (CvBinA)

Het proces van beeldidentificatie

Het proces van het identificeren van beelden in het reflectieve discours van maatschappelijk werk heeft plaatsgevonden binnen een kwalitatief en kwantitatief spanningsveld. Deze spanningen hebben echter geen grote invloed gehad op de resultaten van het onderzoek.

Spanningsvelden in het identificatieproces

In het proces van het identificeren van beelden van de professional in het reflectieve discours van professies bestaat een kwalitatief spanningsveld tussen een heel precieze en een zeer rekkelijke interpretatie van wat het identificeren van beelden betekent. Vanwege het explorerende karakter van dit onderzoek zijn de in het voorgaande onderscheiden identificatiemogelijkheden bewust opgerekt tot aan en zelfs voorbij de grens van echte identificatie. Daardoor verschuift het identificatieproces in de loop van het onderzoek geleidelijk van het aantonen van de feitelijke aanwezigheid naar het aantonen van de mogelijke relevantie van een beeld. In het voorgaande is duidelijk geworden dat de grens van identificatie in de strikte betekenis van het woord bij toepassing van de derde identificatiemogelijkheid voortdurend opdoemt en door het gebruik van de vierde identificatiemogelijkheid onmiskenbaar wordt overschreden.

Dit kwalitatief spanningsveld is ook een kwantitatief spanningsveld, gemeten in het aantal verschillende beelden, artikelen en identificaties. (Zie Tabel 10.9 voor een overzicht van de meerwaarde qua beelden, artikelen en identificaties van elke volgende identificatiemogelijkheid.) De meest solide benadering (op basis van identificatiemogelijkheid 1.1) leidt tot 22 unieke identificaties van 5 verschillende beelden in 21 verschillende artikelen, terwijl de meest liberale invalshoek (door gebruik te maken van alle identificatiemogelijkheden) leidt tot 84 identificaties van 9 beelden in 63 artikelen, dus een oogst die globaal twee tot vier keer zo groot is.

Kwantitatieve aspecten van de identificatiemogelijkheden						
Variant	Beelden in/en artikelen			Identificaties		
	Frequentie	Meerwaarde	Cumulatief	Freq.	Meerw.	Cum.
1.1	5 in 22 (21)	5 en 21	5 in 21	22	22	22
1.2	4 in 08 (06)	1 en 06	6 in 27	08	07	29
1.3	1 in 02 (02)	1 en 02	7 in 29	02	02	31
2.1	7 in 47 (41)	2 en 28	9 in 57	47	39	70
2.2	5 in 23 (20)	0 en 01	9 in 58	23	06	76
3.1	6 in 24 (20)	0 en 05	9 in 63	24	08	84
3.2	3 in 09 (08)	0 en 00	9 in 63	09	00	84
4	0 in 00 (00)	0 en 00	9 in 63	00	00	84

Tabel 10.9: Kwantitatieve aspecten van de identificatiemogelijkheden

De functies van de identificatiemogelijkheden

De kwantitatieve gegevens (vgl. Tabel 10.9) suggereren in samenhang met de voorgaande kwalitatieve analyse een uitweg uit de geconstateerde spanningsvelden in het identificatieproces. Na identificatiemogelijkheid 2.1 lijkt de identificatiebenadering namelijk haar verzadigingspunt nagenoeg te hebben bereikt. Tot en met identificatiemogelijkheid 2.1 zijn immers 71 van de 83 mogelijke identificaties voor alle 9 beelden in 57 van de 63 mogelijke artikelen gerealiseerd. Op dit punt in de analyse lijkt bij wijze van spreken de wet van de verminderde meeropbrengst in werking te treden. De hierna volgende identificatiemogelijkheden vereisen namelijk een relatief grote inspanning voor een relatief bescheiden opbrengst, te weten 12 extra identificaties en 6 extra artikelen. Dit alles betekent niet dat er geen kwalitatieve en kwantitatieve spanningsvelden in het identificatieproces aanwezig zijn, maar wel dat zij – in elk geval binnen de context van dit onderzoek – geen grote invloed hebben op de onderzoeksresultaten.

De in het voorgaande onderscheiden identificatiemogelijkheden kunnen in drie functionele identificatiecategoriën worden ingedeeld: identificatieconstatering, identificatieondersteuning en relevantieconstatering. (1) De identificatiemogelijkheden 1.1 tot en met 2.1 hebben vooral waarde als identificatieconstatering, dat wil zeggen als identificatiemogelijkheid in de strikte zin van het woord. Met behulp van deze varianten kunnen daadwerkelijk beelden in de bronnen op doorgaans solide wijze worden geïdentificeerd. (2) Identificatiemogelijkheid 2.2 blijkt uitsluitend als identificatieondersteuning te fungeren: zij bevestigt hoofdzakelijk identificaties die reeds op andere (en doorgaans ook betere) wijze tot stand zijn gekomen. Ook de derde identificatiemogelijkheid heeft primair betekenis als identificatieondersteuning, hoewel zij soms ook als identificatieconstatering kan fungeren. (3) Geïmpliceerde relevantie, de vierde identificatiemogelijkheid, is van een andere orde. Ze fungeert in methodisch opzicht als ondergrens voor identificatie en is vanuit inhoudelijk perspectief vooral waardevol voor het aantonen van de relevantie van beelden voor het reflectieve discours van een professie. Deze mogelijkheid kan beter niet met identificatie in verband worden gebracht maar worden aangeduid als relevantieconstatering.

Het reflectieve discours van maatschappelijk werk

Het onderzoek naar de identificatiemogelijkheden van beelden van de professional in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk heeft geresulteerd in uiteenlopende kwantitatieve gegevens. (Zie de Tabellen 10.8 en 10.10 voor de belangrijkste gegevens.) In de kern gaat het om 84 unieke identificaties van 9 verschillende beelden in 63 verschillende artikelen. Deze gegevens verschaffen inzicht in de aanwezigheid van beelden van de professional in het reflectieve discours van maatschappelijke werk.

Beeldcategorieën

Op het niveau van de beeldcategorieën, die in het voorgaande deel van dit onderzoek zijn geïntroduceerd, kan worden geconstateerd dat beelden uit alle categorieën vertegenwoordigd zijn, wat een positieve indicatie is voor de breedheid en diversiteit van het reflectieve discours van maatschappelijk werk ten aanzien van het gebruik van beelden. Dit niveau is ook verhelderend voor de afwezigheid van een aantal beelden. Het metabeeld van de zelfsturende professional is aanwezig in het discours. Binnen de beeldcategorie van de organisatiebeelden ontbreken weliswaar de straatniveaubureaucraat, de bureaucratische professional en de commerciële professional, maar dit zijn geen echte praktijkidealen, zoals in het voorgaande deel van dit onderzoek is gebleken, zodat hun afwezigheid minder van belang is dan de aanwezigheid van de intrapreneur en de frontliniewerker als krachtige praktijkidealen voor professioneel functioneren binnen en buiten de arbeidsorganisatie. Binnen de beeldcategorie van de expertisebeelden wordt de afwezigheid van de ietwat methodologische wetenschappelijke praktijkwerker niet echt gemist vanwege de aanwezigheid van de vier andere krachtige praktijkidealen. Enkel binnen de beeldcategorie van de ethosbeelden valt op dat de normatieve professional en de presentiebeoefenaar aanwezig zijn, terwijl de andere drie beelden ontbreken. Voor de democratische professional kan wellicht als excuus worden aangevoerd dat dit concept relatief laat ontwikkeld is (Dzur, 2008), maar dat geldt niet voor de kritische praktijkwerker en de creatieve professional. Hoe dan ook is dit de enige belangrijke lacune in het gebruik van beelden in het reflectieve discours van maatschappelijk werk.

Identificatievarianten

Binnen de groep van beelden die wel in het reflectieve discours van maatschappelijk werk aanwezig zijn, kan globaal een onderscheid worden gemaakt tussen hoge versus lage identificatiemogelijkheden en veel versus weinig identificatiemogelijkheden (vgl. Tabel 10.10). (1) Beelden met zowel hoge als veel identificatiemogelijkheden zijn de frontliniewerker, de lerende professional, de reflectieve praktijkwerker, de normatieve professional en de presentiebeoefenaar. Deze beelden spelen een substantiële rol in het reflectieve discours van maatschappelijk werk. (2) De intrapreneur en de onderzoekende professional bezitten weliswaar hoge maar ook een beperkt aantal identificatiemogelijkheden. Hun rol in het

reflectieve discours is (vooralsnog) zeer beperkt. (3) De kenniswerker kan op meerdere manieren worden geïdentificeerd, maar niet door middel van de hoogste mogelijkheid. Dit betekent dat het beeld als zodanig (nog) niet lijkt te zijn doorgedrongen tot het discours van maatschappelijk werk, terwijl uit datzelfde discours wel blijkt dat dit beeld relevant is voor het beroep. (4) De zelfsturende professional kan slechts op basis van enkele lagere mogelijkheden worden geïdentificeerd. Het beeld als zodanig speelt geen rol in het discours, en zijn constituerende elementen nauwelijks.

IDENTIFICATIES TOTAAL/UNIEK		I D E N T I F I C A T I E M O G E L I J K H E D E N								
		1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4	Geheel
B	De straatniveaubur.									
	De bureaucr. prof.									
	De commerc. prof.									
E	De intrapreneur		2/2							2/2
	De frontliniewerker	5/5	3/2		10/7	1/0	2/1			21/15
E	De kenniswerker				3/3	1/1	2/1	2/0		8/5
	De lerende prof.	6/5	1/1		4/3		6/4	2/0		19/14
L	De reflect. praktijkw.	6/5	2/2		1/0	6/1	5/1			20/10
	De wetens. praktijkw.									
D	De onderz. prof.			2/2						2/2
	De normatieve prof.	3/3			10/9	7/4	2/0	5/0		27/16
E	De presentiebeoef.	2/2			14/12	8/0	6/1			30/15
	De creatieve prof.									
N	De democr. prof.									
	De krit. praktijkw.									
	De zelfsturende prof.				5/5					5/5
Geheel		22/22	8/7	2/2	47/39	23/6	23/8	9/0		134/84

Tabel 10.10: Totale en unieke aantal identificaties per beeld en per identificatiemogelijkheid

Tijdsaspecten

De beelden die in het reflectieve discours aanwezig zijn, kunnen ook worden geordend naar hun verspreiding in de tijd (vgl. de nummers van de codes voor de artikelen in Tabel 10.8 voor een globale indicatie hiervan). Beelden met veel identificaties komen voor in het vaktijdschrift gedurende de gehele periode die onderzocht is. Het betreft de frontliniewerker, de lerende professional, de reflectieve praktijkwerker, de normatieve professional en de presentiebeoefenaar. Beelden met minder identificaties kunnen globaal worden onderscheiden naar een vroege, een midden- en een late periode. Tot de vroege periode behoren de zelfsturende professional en de kenniswerker, de intrapreneur hoort thuis in de middenperiode, terwijl de onderzoekende professional pas aan het einde van de geraadpleegde jaargangen in het reflectieve discours opduikt.

Beeldcombinaties

Het reflectieve discours van maatschappelijk werk laat verder zien dat beelden meestal afzonderlijk worden gebruikt, maar dat er tegelijk relatief vaak meerdere

beelden in één artikel aanwezig zijn. (vgl. Tabel 10.8, waarin de codes van de artikelen die tweemaal respectievelijk driemaal vóórkomen vetgedrukt respectievelijk vetgedrukt plus onderstreept zijn weergegeven.) Van de in totaal 63 artikelen waarin positieve identificatie mogelijk is, zijn in 13 artikelen twee beelden aanwezig, en in 4 artikelen zelfs drie. In totaal betreft het (dertien keer één plus vier keer drie is) 25 combinatieparen in (dertien plus vier is) 17 artikelen (vgl. kolom CvBinA in Tabel 10.8). Dit betekent dat niet alleen het reflectieve discours als geheel divers is wat betreft het gebruik van beelden maar dat dit ook geldt voor meerdere bijdragen daaraan (in 17 van de 63 artikelen, ruim 25 %).

Het past bij beelden van de professional als praktijktheoretische concepten dat zij niet uitsluitend exclusief maar ook in combinatie met elkaar worden gebruikt; enkel de beide beelden met niet meer dan twee unieke identificaties in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift, namelijk de intrapreneur en de onderzoekende professional, komen niet in combinatie met andere beelden voor. Beelden die relatief vaak (ten opzichte van het aantal positieve identificaties) in combinatie met andere beelden vóórkomen, zijn de kenniswerker, de zelfsturende professional en de lerende professional, en dit laatste beeld ook in absolute zin omdat het relatief veel positieve identificaties kent. Vier combinaties komen vaker dat tweemaal voor. De lerende professional komt niet alleen relatief vaak voor in combinatie met twee andere expertisebeelden, namelijk de reflectieve praktijkwerker (vier keer) en de kenniswerker (drie keer), maar ook met de zelfsturende professional (drie keer). Verder komen de beide ethosbeelden van de normatieve professional en de presentiebeoefenaar relatief vaak samen voor (drie keer).

Tot besluit

De beschreven inzichten in de aanwezigheid van verschillende beelden van de professional in de geselecteerde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk kunnen aanleiding geven tot speculatie over algemene kenmerken van het reflectieve discours in het vaktijdschrift als informatiebron of van het beroep maatschappelijk werk als geselecteerd beroep. Zo kan het constateren van de afwezigheid van de democratische professional en de kritische praktijkwerker aanleiding zijn om na te denken over de rol van politiek bewustzijn in het hedendaagse maatschappelijk werk, terwijl de opkomst van het beeld van de onderzoekende professional de opmaat kan zijn te reflecteren over de veranderende rol van onderzoek in de beroepspraktijk. Een solide antwoord op deze en dergelijk vragen vereist echter andersoortig onderzoek. Daarom kunnen aan zulke observaties betreffende de aanwezigheid van beelden van de professional in het discours van dit beroep het beste geen algemene conclusies over het discours of over het beroep worden verbonden.

HOOFDSTUK 11

De functie van beelden van de professional

In dit hoofdstuk wordt de functie onderzocht van beelden van de professional in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk. De kwalitatieve analyse poogt de inhoudelijke variatie van deze functie in kaart te brengen, haar te categoriseren en zo mogelijk te structureren (vgl. Boeije, 2008). De functie of werkzaamheid van beelden van de professional wordt in drie stappen benaderd: de thematiek van de tekstuele context van het beeld van de professional, de positionering van het beeld in deze context, en de betekenis van het beeld binnen deze context. Als opmaat voor het verhelderen van de functie van beelden van de professional zal in dit hoofdstuk aandacht worden besteed aan de functie van de auteurs die gebruik maken van beelden van de professional.

11.1 De auteurs

De functie van beelden van de professional in de geselecteerde jaargangen van het vaktijdschrift kan via een omtrekkende beweging worden voorbereid door een oriëntatie op de toenmalige functie van de auteurs die gebruik maken van zulke beelden. (Bijlage 1 bevat de bibliografische gegevens van alle geselecteerde artikelen uit het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk. Bijlage 2 biedt een alfabetisch overzicht van de auteurs die gebruik maken van beelden van de professional, inclusief een functieclassificatie. Bijlage 3 bevat een overzicht van alle auteurs die een bijdrage hebben geleverd aan de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift plus hun toenmalige functies.) In het voorgaande hoofdstuk is gebleken dat beelden van de professional geïdentificeerd konden worden in 63 artikelen van de geraadpleegde jaargangen van het vakblad voor maatschappelijk werk. Van deze artikelen zijn er drie anoniem gepubliceerd (A: 05, 07, 76). Eén artikel (A: 46) is weliswaar anoniem binnen de boekenrubriek van het periodiek als recensie gepubliceerd, maar moet wel zijn geschreven door één van de beide toenmalige redacteuren van deze rubriek, zonder dat duidelijk is door wie van beiden; omdat beiden ook als auteur van een ander geselecteerd artikel vóórkomen, heeft deze onduidelijkheid echter geen invloed op de bepaling van het aantal auteurs. Van de auteurs (namelijk Van Ramele en Leenders) van twee artikelen (A: 40, 57) wordt de achtergrond niet vermeld in het vaktijdschrift.

Daarmee zijn – van de in totaal 63 artikelen met positieve identificatie van beelden van de professional – van 58 artikelen de functies van de auteurs bekend. Deze 58 artikelen zijn geschreven door in totaal 45 verschillende auteurs; sommige artikelen zijn door meerdere auteurs geschreven, en sommige auteurs hebben (aan) meerdere artikelen (mee)geschreven (zie Bijlage 1). Van deze auteurs is de functie soms moeilijk te classificeren, om meerdere redenen (vgl. Bijlage 3). Functieomschrijvingen zijn bijvoorbeeld niet altijd voldoende helder om een eenduidige indeling mogelijk te maken. Verder vervullen auteurs wel vaker meerdere functies tegelijkertijd (bv. Hoijtink) en veranderen auteurs van meer dan één artikel in de loop der tijd wel eens van functie (bv. Scholte). Bovendien zijn sommige auteurs niet langer werkzaam binnen een arbeidsorganisatie; in dit onderzoek is de keuze gemaakt hen te classificeren naar hun laatste functie, ook omdat ze als zodanig in het vaktijdschrift (wellicht door henzelf) worden gepresenteerd (L. Jagt, N. Jagt, Snellen). Vanwege deze moeilijkheden moet de in het navolgende gepresenteerde categorisering van de auteurs met enige omzichtigheid worden gehanteerd, en de precieze getallen die hierbij worden vermeld bezitten een zekere mate van schijnexactheid, overigens ook omdat bij zulk monnikenwerk menselijke fouten welhaast onvermijdelijk zijn. Toch zijn enkele bevindingen te opvallend om te negeren.

Instellingen en functies

Vooraf een onderscheid naar de arbeidsorganisatie waaraan de auteurs zijn verbonden, blijkt verhelderend te zijn. De meeste van de 45 auteurs zijn namelijk

verbonden aan ofwel een kennisinstelling ofwel een praktijkinstelling. Deze tweedeling is niet van toepassing op een drietal auteurs, namelijk een regionaal vakbondsbestuurder (Berkers; A: 21), een freelance journalist (Hermans; A: 65) en een student maatschappelijk werk (De Croes; A: 52). Bovendien past de beroepsvereniging (NVMW) niet goed binnen deze tweedeling (Roes, Van Genugten). Dat betekent dat 40 van de 45 auteurs (meer dan 85%) op deze wijze kunnen worden ingedeeld. Van deze 40 auteurs zijn 10 auteurs werkzaam bij een praktijkinstelling (25%) en 31 bij een kennisinstelling (Hoijtink is werkzaam bij beide typen instellingen).

Ondanks het opvallende verschil tussen bijdragen vanuit praktijkinstellingen en vanuit kennisinstellingen, is er een grote mate van evenwichtigheid in de bijdragen vanuit beide typen instellingen door auteurs met een lijnfunctie en auteurs met een staffunctie (vgl. Tabel 11.1). De bijdragen vanuit staffuncties betreft in beide gevallen vijf verschillende auteurs en zeven verschillende artikelen. De bijdragen vanuit lijnfuncties worden in beide gevallen door twee auteurs voor hun rekening genomen; de beide auteurs met een leidinggevende functie bij een praktijkinstelling zijn verantwoordelijk voor twee, en die bij een kennisinstelling voor vier artikelen. Het opvallende verschil in aantal bijdragen vanuit de twee verschillende typen instellingen kan dus niet worden verklaard op basis van verschillen in de bijdragen door auteurs die werkzaam zijn in lijnfuncties of staffuncties; een verklaring hiervoor moet worden gezocht in de uitvoerende functies.

AUTEURS (1)	Praktijkinstellingen	Kennisinstellingen	Beroepsvereniging
Lijnfuncties	Bovenberg (08) Woelders (16)	Geertsema (06 13 16) Stienstra (43)	Roes (54 70 79)
Staffuncties	Gelauff (22) Haas (29, 39) [46?] Inklaar (50, 52) Kagie (12) Krieke (10)	Briels (75) Mathijssen (01) Ploegmakers (75) Scholte (18 37 47 55) Spierts (11)	Genugten (67) [46?]

Tabel 11.1: Functie en arbeidsorganisatie van een deel van de auteurs (1)

Cognitieve autoriteiten en uitvoerende professionals

Het opvallende verschil in bijdragen vanuit beide typen instellingen blijkt te berusten op wat Freidson (2001) aanduidt als “cognitive authorities” van kennisinstellingen en “practitioners” van praktijkinstellingen (zie Tabel 11.2). Wanneer de bovenbeschreven bijdragen vanuit lijnfuncties en staffuncties buiten beschouwing worden gelaten, dan resteert namelijk een opvallend verschil in bijdragen vanuit beide typen instellingen: tegenover 25 medewerkers van kennisinstellingen (docenten, onderzoekers, lectoren en hoogleraren) staan namelijk 3 uitvoerende maatschappelijk werkers. (Twee auteurs komen tweemaal in de overzicht-

ten voor. Scholte is aanvankelijk stafmedewerker bij een kennisinstelling en later lector. Hoijtink is tegelijkertijd zowel maatschappelijk werker als onderzoeker.)

AUTEURS (2)			
Praktijkinst.	Kennisinstellingen		
Maats. werkers	Docenten	Onderzoekers	Lectoren en hoogleraren
Heijmans (45) Hoijtink (81) Meiser (09)	Bootsma (49) Bijlsma (41) Jagt, L. (19) Jagt, N. (48, 51, 77, 81) Krosenbrink (56) Reijen, van (73) Sluiter (15) Snellen (61) Tromp (14) Vergeer (36 64) Verharen (72) Weerman (20 37 44)	Hoijtink (81) Klarus (78) Tiemens (82) Timmermans (78)	Doorn, van (80) Houten, van (25) Hutschemaekers (35 47 82) Kwakman (26 33) Laan, van der (03 31 34 62) Manschot (22 38) Nijnatten (81) Scholte (81) Steyaert (32)

Tabel 11.2: Functie en arbeidsorganisatie van een deel van de auteurs (2)

Dit opvallende verschil krijgt reliëf door het aandeel van de verschillende categorieën van auteurs die gebruik maken van beelden te vergelijken met hun aandeel in alle artikelen in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift (zie Bijlage 2 en 3 voor achtergrondinformatie). Aan de nummers 1998/6 tot en met 2008/6 van *Maatwerk* hebben in totaal 484 auteurs een bijdrage geleverd; van 20 auteurs blijft de achtergrond onvermeld. Wanneer de bijdragen van onderzoekers (exclusief hoogleraren en lectoren) als vertrekpunt voor deze oriëntatie worden genomen, dan valt op dat zij in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift met 26 auteurs vertegenwoordigd zijn (minder dan 6% van de in totaal 464 auteurs waarvan de functie bekend is), en daarvan hebben er 4 gebruik gemaakt van beelden van de professional (meer dan 8% van de 45 auteurs), en dat is een toename in de relatieve vertegenwoordiging van meer dan 50 %. Van de groep docenten hebben er 71 een bijdrage aan het vakblad geleverd (minder dan 16%), terwijl zij met 12 docenten in de geselecteerde fragmenten vertegenwoordigd zijn (meer dan 26%), een relatieve toename met meer dan 60%. Onderzoekers en docenten blijken relatief vaak gebruik te maken van beelden van de professional in hun bijdragen aan de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift.

Extremere verschillen vallen zelfs op bij een vergelijking tussen enerzijds uitvoerende maatschappelijk werkers en anderzijds hoogleraren plus lectoren. (Hoogleraren en lectoren worden hier als de belangrijkste cognitieve autoriteiten samengenomen, ook omdat meerdere auteurs beide functies tegelijkertijd bekleeden.) Gedurende de periode 1998-2008 hebben in totaal 26 (gewone, bijzondere, emeritus-) hoogleraren plus lectoren een bijdrage geleverd aan het vaktijdschrift

(ongeveer 5.6% van alle auteurs), terwijl 9 hiervan in de geselecteerde artikelen vertegenwoordigd zijn (precies 20% van de 45 auteurs), dus een relatieve vertegenwoordiging die meer dan drieënehalf keer zo groot is. Aan de geraadpleegde jaargangen van het vakblad als geheel hebben 96 uitvoerende maatschappelijk werkers een bijdrage geleverd (ongeveer 20.7%), en daarvan zijn er 3 in de geselecteerde fragmenten vertegenwoordigd (ongeveer 6.6%), dus een relatieve vertegenwoordiging van minder dan één-derde. Terwijl het gebruik van beelden door lectoren plus hoogleraren meer dan drie keer zo groot is dan op grond van een willekeurige kansverdeling zou worden verwacht, is het gebruik door maatschappelijk werkers meer dan drie keer zo klein.

Significante verschillen

Van de relatieve verschillen tussen de diverse categorieën van auteurs in het gebruik van beelden kan het significantieniveau statistisch worden bepaald (zie bv. Baarda, 2009, pp. 124-125; <http://faculty.vassar.edu/lowry/newcs.html>). Voor de berekening hiervan (zie Tabel 11.3 voor de gegevens) is de keuze gemaakt om het verschil in proportie tussen drie deelpopulaties – namelijk de hoogleraren plus lectoren (HL+LT), de maatschappelijk werkers (MW) en de overige auteurs (OA) – vast te stellen binnen een populatie (alle auteurs van *Maatwerk* in de geraadpleegde jaargangen) op basis van een steekproef (de auteurs die gebruik maken van beelden van de professional). (Met het oog op een kritische berekening van de statistische significantie is Hoijtink ingedeeld bij de maatschappelijk werkers en niet als onderzoeker bij de overige auteurs, terwijl Scholte is ingedeeld bij de overige auteurs als stafmedewerker en niet bij de hoogleraren plus lectoren.) Het verschil tussen enerzijds de geconstateerde frequenties en anderzijds de verwachte frequenties indien er geen verschil zou bestaan tussen de deelpopulaties kan worden uitgedrukt in een maat (χ^2 , chi-kwadraat), op grond waarvan de waarschijnlijkheid (P) kan worden bepaald. Deze bewerking mag worden toegepast omdat slechts één verwachte celfrequentie kleiner is dan 5 (namelijk HL+LT * Wel), en dat is minder dan 20% van het totale aantal cellen. Voor deze gegevens geldt: $\chi^2 = 17.94$ en $df = 2$ (aantal vrijheidsgraden: kolommen-1 * rijen-1). Voor de aangetroffen frequentieverdeling geldt: $P = 0.0001$. Er is dus geen enkele twijfel mogelijk over de statistische significantie van het aangetroffen verschil tussen de diverse categorieën van auteurs in het gebruik van beelden van de professional in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift.

Frequenties		Auteurs			Totaal
		HL+LT	MW	OA	
Gebruik beelden	Wel	8	3	34	45
	Niet	18	93	308	419
Totaal		26	96	342	464

Tabel 11.3: Frequenties auteurs Maatwerk

Kwantitatieve en kwalitatieve verschillen

De bovenstaande berekeningen rechtvaardigen de conclusie dat beelden van de professional aanzienlijk meer door cognitieve autoriteiten worden gebruikt dan door uitvoerende werkers, ook dan wanneer rekening wordt gehouden met enige onnauwkeurigheid in de verzamelde gegevens. Dit opvallende verschil in relatief gebruik van beelden in het reflectieve discours wordt overigens nog groter wanneer aan de kwantitatieve benadering een kwalitatieve invalshoek wordt toegevoegd: terwijl de geselecteerde fragmenten van de hoogleraren en lectoren doorgaans gedegen uitgewerkte beschouwingen betreffen, beperken de bijdragen van twee van de maatschappelijk werkers zich voor wat betreft de relevantie voor beelden van de professional tot respectievelijk een schets van het spanningsveld tussen beleid en uitvoering (A: 09) en de vermelding van de aanduiding van een beeld in de titel van het artikel (A: 45). De inhoudelijke bijdrage van de derde maatschappelijk werker kan moeilijk worden bepaald, zowel omdat hij tevens onderzoeker is als omdat het artikel in kwestie door vier auteurs is geschreven, onder wie een lector als eerste auteur en een hoogleraar (A: 81).

Meerdere verklaringen voor dit kwantitatieve en kwalitatieve verschil in gebruik van beelden door de verschillende categorieën van auteurs bezitten een zekere mate van aannemelijkheid, hoewel nader onderzoek naar de achtergronden van deze opvallende verschillen hierover uitkomst zou moeten verschaffen. Het is bijvoorbeeld aannemelijk dat medewerkers van kennisinstellingen over het algemeen vertrouwd zijn met beelden van de professional dan uitvoerende werkers. Het is overigens ook mogelijk dat de beelden zich beter lenen voor algemene beschouwingen over professionaliteit dan voor direct houvast in concrete praktijksituaties. Het zou echter ook zo kunnen zijn dat de beelden een potentiële bron van inspiratie zijn voor uitvoerende professionals die door henzelf vooralsnog in onvoldoende mate wordt aangeboord. Wanneer de cognitieve autoriteiten in de kennisinstellingen bij wijze van spreken vooral de productie en distributie van deze inspirerende praktijktheorieën voor hun rekening nemen, dan lijkt in de praktijkinstellingen bij de praktijkwerkers sprake te zijn van onderconsumptie.

11.2 De thematiek

Een eerste inhoudelijke oriëntatie op de functie van beelden van de professional in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk kan plaatsvinden door de centrale (expliciete of impliciete) thematiek van de tekst (gehele artikel of relevante passage) te bepalen. In alle gevallen blijkt de thematiek van de teksten waarin gebruik wordt gemaakt van beelden van de professional te kunnen worden gerelateerd aan professionaliteit en te worden onderverdeeld in vier categorieën: de professionele identiteit, de professionele verankering, de professionele expertise, en beelden van de professional. Hierbij is soms wel discussie mogelijk over in welke (sub)categorie een specifiek thema het beste kan worden ondergebracht; de onderscheiden (sub)categorieën zijn dus niet geheel wederzijds uitsluitend. Bovendien kunnen sommige teksten onder meerdere (sub)categorieën worden gerangschikt omdat de centrale thematiek op meerdere manieren kan worden bepaald.

De professionele identiteit

Negen verschillende artikelen hebben betrekking op de professionele identiteit. In één artikel staat de eigenheid van de professionele logica ten opzichte van andere logica's centraal: aandacht wordt besteed aan bureaucratische en technische benaderingen en aan de empirische en communicatieve rationaliteit van professionaliteit (A: 39). Acht geselecteerde artikelen kunnen worden gerangschikt onder de thematisering van de professionele identiteit als zodanig. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om de eigenheid of identiteit van maatschappelijk werk (A: 06, 16). Ook de thematisering van de humanitaire kern (A: 38) of de missie (A: 11, 20) van het beroep is in deze categorie ondergebracht. Dat geldt ook voor de drie fundamentele aspecten van professionaliteit volgens Geert van der Laan: technisch-instrumenteel, normatief, persoonlijk (A: 57). Tot slot zijn ook een pleidooi voor sociale ingenieurs (A: 32) en een beschrijving van de eigen visie op hulpverlening (A: 48) hierin opgenomen.

De professionele verankering

Negentien verschillende artikelen thematiseren op de een of andere wijze de professionele verankering. In het ideaaltypisch model van professionaliteit dat in het eerste deel van dit onderzoek is ontwikkeld, bestaat dit domein uit drie deeldomeinen, en deze kunnen hier worden gebruikt als indelingsprincipe. Tot de interne cohesie van het beroep, het eerste deeldomein, wordt hier in de eerste plaats gerekend de beroepsopleiding (A: 01, 11, 15) en alles wat daarmee samenhangt, zoals leermiddelen (A: 31), stage-ervaringen (A: 48), supervisie (A: 67) en masteropleiding (A: 54). Verder behoren hiertoe conferenties en congressen (A: 05, 13, 20, 76) en leerstoel (A: 03). Hierbij moet wel worden opgemerkt dat alle aspecten die hier tot de interne cohesie worden gerekend, ook bij de expertise zouden kunnen worden ondergebracht. Tot de onderlinge afstemming in de samenwerking, het tweede deeldomein, behoren: functiebeschrijving (A: 06), afstem-

ming tussen beleid en uitvoering (A: 03), positionering van professionals in instellingen (A: 09, 10, 19, 79) en positionering van het beroep ten opzichte van andere sociaal-agogische beroepen (A: 70). Tot de externe waardering in de samenleving, het derde deeldomein, wordt hier gerekend de thematisering van actuele (vooral maatschappelijke) ontwikkelingen (A: 01, 54, 55, 70, 79).

De professionele expertise

Maar liefst tweeënveertig artikelen hebben betrekking op professionele expertise; samen met de bovenbeschreven interne cohesie van het beroep zouden het er zelfs eenenvijftig zijn. Deze relatief hoge score wordt slechts voor een klein deel verklaard door de interpretatie dat thematisering van niet alleen expertise als zodanig (A: 31) maar ook van allerlei varianten zoals ervaringsdeskundigheid (A: 37), professioneel handelen (A: 34, 62), leerwerkplek (A: 78), casusanalyse (A: 56) en praktijkimpressies (A: 72) primair in het teken staat van professionele expertise. Verondersteld is vooral dat tot de expertise moeten worden gerekend een recensie (A: 07, 09, 29, 39, 46, 50, 51, 57, 61, 64), een signalering (A: 44), een reactie (A: 33, 34, 35) of een interview (A: 40, 45); zulke artikelen hebben in een vaktijdschrift immers primair de functie een bijdrage te leveren aan de expertise van het vakgebied.

De vijftientig overige artikelen kunnen grofweg in vier of vijf groepen worden ingedeeld. Een deel van de artikelen heeft betrekking op professionalisering en professioneel of praktijkgericht leren (A: 21, 25, 33, 43, 47, 61, 77). Sommige artikelen zoomen in op specifieke professionele kwaliteiten, zoals reflectie (A: 13), morele oordeelsvorming (A: 80), het evenwicht tussen twijfel en zekerheid (A: 32) of tussen communicatie en zorg (A: 41). Een deel van de artikelen heeft betrekking op onderzoek: onderzoek als beroepstaak (A: 65), praktijkonderzoek (A: 03, 26), onderzoeksprogramma van de beroepsvereniging (A: 62), gebruik van internetpanel (A: 75), kwaliteitszorg en tevredenheidsonderzoek (A: 10, 25) en effectiviteitsonderzoek (A: 18, 81). Enkele artikelen hebben een wijsgerige inslag: ethiek (A: 36), zingeving (A: 14, 36, 38), begripsanalyse (A: 73). Daarnaast blijven drie artikelen over die weliswaar betrekking hebben op professionele expertise maar zich moeilijk laten classificeren: de professionele relatie (A: 25, 29), praktijkprojecten (A: 12), het professioneel gebruik van protocollen (A: 47).

Beelden van de professional

In veertien artikelen worden specifieke beelden van de professional gethematiseerd: de presentiebeoefenaar (A: 22, 44, 49, 50, 51, 56, 62, 64), de onderzoekende professional (A: 81, 82), de lerende professional (A: 15), de reflectieve praktijkwerker (A: 35), de normatieve professional (A: 52) en de frontliniewerker (A: 65). Deze expliciete thematisering van beelden van de professional in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk is overigens een indicatie voor de relevantie van zulke beelden voor het reflectieve discours over de professionaliteit van professies. Een helder voorbeeld van impliciete the-

matisering van een beeld van de professional is te vinden in een artikel van Mariette Hermans, destijds freelance journalist en eindredacteur van *Maatwerk*. Het artikel doet verslag van een opinieonderzoek onder de lezers van *Maatwerk* over onderzoek als beroepstaak (A: 65).

Fieneke Vogelpoel (docent FMR/ISW Hogeschool Utrecht) vindt dat ‘praktisch bezig zijn’ en ‘het doen van onderzoek’ elkaar niet uitsluiten: “[...] Daarnaast staan mw’ers in de frontlinie, op de rafelranden van ons maatschappelijke bouwwerk, en zijn daarmee als ‘thermometer’ en vervolgens als berichtgever van grote waarde.”

De respondent brengt maatschappelijk werk expliciet in verband met de frontlinie. In die zin is het beeld van de frontliniewerker (naast onderzoek als beroepstaak) de impliciete thematiek van het laatste deel van deze passage.

11.3 De positionering

Een tweede stap in het opsporen van de functie van beelden in het reflectieve discours van een professie is het verhelderen van de positie die het beeld binnen de tekst (het gehele artikel of de relevante passage) inneemt. In de tijdschriftanalyse is gebleken dat deze positionering met behulp van een zogeheten prototypeanalyse kan worden verhelderd (vgl. Baarda, De Goede & Teunissen, 2005) en dat een aantal variaties op de prototypische posities kan worden onderscheiden.

Prototypische positioneringen

In de tijdschriftanalyse is gebleken dat de positie van beelden in een tekst afhankelijk is van de aard van die tekst, die een meer beschrijvend of een meer betogend karakter kan bezitten. Voor de analyse van betogende teksten is in dit onderzoek gebruik gemaakt van de zogeheten strategie van de maximaal argumentatieve interpretatie (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2006). Dit houdt in dat de tekst wordt geïnterpreteerd als een rationeel betoog, waarin een samenhangend geheel van (expliciete maar ten dele wellicht ook impliciete) argumenten naar voren wordt gebracht ter onderbouwing van een standpunt oftewel propositie, in het navolgende als conclusie aangeduid. Bij de interpretatie van het betoog, waarbij wordt uitgegaan van algemeen gangbare regels voor logica en communicatie, is de schriftelijke presentatie leidend, maar wordt zo nodig ook de (schriftelijke, cognitieve, sociale, culturele) context betrokken. Dit alles betekent dat drie prototypische positioneringen kunnen worden onderscheiden: beschrijvende, argumentatieve en concluderende (oftewel propositionele) positioneringen.

Beschrijvende positionering

Beelden van de professional kunnen in principe op een zuiver beschrijvende wijze in de tekst zijn gepositioneerd. Een voorbeeld hiervan is te vinden in een artikel van Bard Briels en Marieke Ploegmakers, beiden destijds werkzaam als adviseur bij MOVISIE, waarin zij de lezer informeren over een nieuw internetpanel over maatschappelijke onderwerpen dat zich expliciet richt op frontliniewerkers (A: 75).

Frontliniewerkers zijn mensen die in hun dagelijks werk direct in contact komen met kwetsbare burgers. Zij voeren het gemeentelijk sociaal beleid uit en beschikken over ervaringskennis in verschillende beroepenvelden. Het zijn welzijnswerkers, opbouwwerkers, maatschappelijk werkers, politieagenten, onderwijzers, thuiszorgmedewerkers en vrijwilligers, kortom wat wij noemen: frontliniewerkers. [...] Het begrip frontliniewerker dekt om meer dan één reden de lading: als werker in het veld met directe klantcontacten, maar ook in de betekenis van het opvangen van de eerste klappen. Frontliniewerkers worden direct geconfronteerd met wat er mis is in de samenleving. Buurtvaders die het gedrag van jongeren in de buurt corrigeren en maatschappelijk werkers die te maken hebben met drugsverslaafden en daklozen lopen soms letterlijk klappen op. Frontliniewerkers zijn vaak ook de eersten die misstanden signaleren en

direct kunnen aangeven hoe beleidsvoornemens in de praktijk uitwerken. Ze hebben een belangrijke signaalfunctie.

Het beeld van de frontliniewerker wordt in deze passage primair in beschrijvende zin gebruikt, dat wil zeggen als karakterisering van een specifieke groep professionals (en vrijwilligers).

Argumentatieve positionering

Binnen de context van een betoog kan een beeld van de professional gepositioneerd zijn als argument. Een voorbeeld van deze positionering kan worden ontleend aan een artikel van Geert van der Laan, destijds bijzonder hoogleraar Grondslagen van het Maatschappelijk Werk vanwege de Marie Kamphuis Stichting aan de Universiteit van Utrecht en tevens lid van de redactieraad van *Maatwerk*. In het artikel licht hij zijn motivatie voor de invulling van zijn leeropdracht toe (A: 03).

Ten eerste moet de leerstoel in staat zijn verbindingen te leggen tussen het micro-, het meso- en het macroniveau in het maatschappelijk werk. Dat wil zeggen dat wat zich afspeelt in het primaire proces in verbinding gebracht wordt met wat er gebeurt op het niveau van de organisatie en het beleid. De werkvloer moet kunnen ‘terugpraten’ naar management en beleid. Tegelijkertijd moet het beleid terug te vinden zijn in het werk van de uitvoerders. Veel beleidsinitiatieven stranden immers omdat ze niet worden omgezet in het handelen van de uitvoerders in de frontlinie.

Van der Laan spreekt van “uitvoerders in de frontlinie” en maakt daarmee gebruik van een synoniem voor het beeld van de frontliniewerker. Dit beeld kan worden beschouwd als een belangrijk en misschien zelfs wel als het centrale argument voor de invulling die de auteur in de geselecteerde passage aan zijn leerstoel geeft. Het beeld van de frontliniewerker in het spanningsveld tussen beleid en uitvoering vat de argumentatie op zijn minst voor een belangrijk deel bondig samen.

Concluderende positionering

Beelden van de professional kunnen in een betoog ook als conclusie oftewel propositie vóórkomen. Een voorbeeld hiervan is te vinden in een anonieme aankondiging van een conferentie (A: 05).

De opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening van de Gereformeerde Hogeschool organiseert op 27 mei 1999 een miniconferentie onder de titel: **Maatschappelijk werker: een lerende professional**. In traditionele opvattingen wordt maatschappelijk werk niet als een ‘echte’ professie gezien. Met name het beperkte eigen kennisbestand was daar debet aan. Tegenwoordig echter wordt onderscheid gemaakt tussen cognitieve kennis, vaardigheidskennis en ervaringskennis. Ook wordt professionaliteit meer gezien als aanduiding voor veranderingsgezindheid en reflexiviteit. Dit maakt maatschappelijk werk een ‘moderne’ professie, met als kenmerken vaardigheidskennis en regelgeleid handelen op basis van technische en normatieve regels. Om deze professionaliteit goed toe te passen moet de maatschappelijk werker over een zekere handelingsvrijheid beschikken, door prof. Geert van der Laan aangeduid als ‘discretionaire ruimte’ en niet slechts worden ingeperkt in modellen gebaseerd op efficiëntie. Het gebruik van die eigen ruimte vereist echter een goede legitimering en een goede leerweg tijdens de opleiding.

Ofschoon het de aankondiging van een conferentie betreft, heeft de passage toch een argumentatieve structuur, zij het dat deze enigszins impliciet blijft. De basis voor het betoog is het onderscheid tussen een traditionele en een hedendaagse visie op professionaliteit en professionele kennis. De conclusie van dit deel van het betoog is dat maatschappelijk werk een professie is in de hedendaagse betekenis van het woord. Deze conclusie is vervolgens het vertrekpunt voor een vervolgbetoog. Zulke professionaliteit vereist namelijk discretionaire ruimte oftewel professionele handelingsvrijheid, en professioneel gebruik van deze vrije ruimte veronderstelt “een goede leerweg”. In de bovenstaande passage wordt deze leerweg beperkt tot de duur van de opleiding, maar uit de verwijzingen naar “veranderingsgezindheid en reflexiviteit” als cruciale professionele kenmerken kan worden afgeleid dat het leerproces niet met het behalen van de startkwalificatie voor het beroep kan worden afgesloten. Kortom: omdat maatschappelijk werk een echte professie is – in de hedendaagse betekenis van het woord, met de daarvoor vereiste handelingsruimte – dienen maatschappelijk werkers lerende professionals te zijn. Dit beeld van de professional, dat in het geselecteerde fragment enkel in de titel van de aangekondigde conferentie vóórkomt, is dus de (weliswaar enigszins impliciete) conclusie van het (deels impliciete) betoog.

Variaties in positioneringen

Vele aspecten kunnen de bepaling van de positionering van beelden van de professional beïnvloeden en bemoeilijken. De afbakening van de betekenisvolle context van een beeld in een tekst kan discutabel zijn. Het onderscheid tussen beschrijvende en betogende tekstfragmenten is niet altijd even scherp. Elk beeld kan vóórkomen in alle varianten die reeds bij de identificatie van beelden zijn besproken, en daarmee meer expliciet of meer impliciet een rol spelen in de tekst. Het beeld kan in een tekstfragment een meer centrale positie innemen of een meer ondergeschikte rol vervullen. Beelden komen niet alleen afzonderlijk maar ook in onderlinge verwevenheid voor.

Er is dus veel variatie mogelijk in de positionering van beelden van de professional in teksten, waarvan hier één voorbeeld zal worden gegeven. In het voorgaande is gebleken dat een beeld in een tekst kan vóórkomen door middel van meerdere impliciete elementen. Door deze aspecten in het betoog expliciet met het achterliggende beeld te verbinden, wordt het betoog transparanter en mogelijk ook krachtiger. Een voorbeeld hiervan is te vinden in het reeds aangehaalde artikel van Geert van der Laan over zijn leeropdracht. Hij positioneert zichzelf daarin binnen de praktijkgeoriënteerde onderzoekstraditie (A: 03).

Ik ben opgeleid in de traditie van Van Strien en Argyris en Schön, waarin praktijkkennis een volwaardige plaats heeft naast wetenschappelijke kennis. Met name Schön heeft zich afgezet tegen een top-downmodel waarin praktijkwerkers eerst ingeleid worden in de wetenschappelijke basiskennis, vervolgens de relevante toegepaste wetenschap wordt bijgebracht om ten slotte geschoold te worden in de toepassing van deze kennis in alledaagse praktijkproblemen. Donald Schön gaat ervan uit dat de meeste praktijkkennis berust op een latente vorm van ‘weten hoe te handelen’ (know-

ing-in-action) en op de kunde van praktijkwerkers om op onverwachte gebeurtenissen ter plekke te reflecteren en die bij te sturen (reflection-in-action).

Deze achtergrond verheldert de invulling die de auteur aan zijn eigen onderzoeksactiviteiten geeft.

Is dat nou de kern van mijn bezigheden? Nee, de essentie zit achter de producten en activiteiten. [...] De kern daarvan is mijn vertrouwen in de handelingsbekwaamheid van de praktijkwerkers. [...] Een belangrijke taak voor onderzoekers, methodiekontwikkelaars en opleiders is volgens hem [Schön] te formuleren ‘wat we al weten’, dat wil zeggen, wat competente praktijkwerkers al in de praktijk gebruiken, zonder dat ze dat expliciet kunnen formuleren.

Centrale kenmerken van het beeld van de reflectieve praktijkwerker worden door Van der Laan gebruikt om zijn visie op praktijkonderzoek te onderbouwen. In hoofdzaak gaat het om een sensitieve, receptieve en volgende opstelling van de onderzoeker ten opzichte van de praktijkwerkers en hun oorspronkelijke en onherleidbare praktijkkennis. Het expliciet benoemen van dit beeld van de professional clustert de verschillende elementen van de argumentatie tot een samenhangend geheel, namelijk tot een deelverzameling van het achterliggende beeld, en verheldert daarmee de argumentatie en haar kracht.

Ondanks de beschreven moeilijkheden die bij het bepalen van de positie van een beeld in een tekst een rol kunnen spelen, is in de tijdschriftanalyse gebleken dat vrijwel alle positieve identificaties van beelden in de geraadpleegde jaargangen van het vakblad voor maatschappelijk werk volgens de prototypische driedeling geassocieerd kunnen worden. Tijdens het onderzoek zijn slechts twee uitzonderingen ontdekt. De ene uitzondering is wanneer een beeld van de professional zelf het centrale thema van het betoog is (A: 49, 52). In dat geval wordt het beeld immers niet beschreven maar geanalyseerd, en als zodanig onderworpen aan argumenteren en concluderen zonder daar zelf een onderdeel van te zijn. Het beeld neemt dan niet een afgebakende positie in de tekst in, maar is in alle aspecten ervan aanwezig. De andere uitzondering is dat het beeld van de professional op een inhoudsloze wijze wordt gebruikt (zie volgende paragraaf), bijvoorbeeld louter als verwijzing (A: 32) of als contrast (A: 61). Het beeld ontbeert dan een substantiële basis om een eigen positie in de tekst in te nemen. Het beeld is in inhoudelijke zin eigenlijk afwezig.

Frequenties in positioneringen

Vrijwel alle positieve identificaties van beelden van de professional in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk kunnen worden geassocieerd volgens de prototypische driedeling (zie Tabel 11.4). Daarbij moet wel worden bedacht dat in één artikel meerdere beelden kunnen vóórkomen, en dat één beeld in een artikel meerdere posities in kan nemen, bijvoorbeeld tegelijk als argument en als conclusie (vgl. bv. A: 25). Elk beeld lijkt in elk van de drie prototypische posities voor te kunnen komen; sommige combinaties lijken enkel te ontbreken omdat de beelden in kwestie relatief weinig in het discours vóórkomen. Beschrijvende en argumentatieve positioneringen blijken nagenoeg even vaak voor te komen, terwijl concluderende positioneringen duide-

lijk minder vóórkomen (ongeveer één-derde van de beide andere posities). Bij sommige beelden is het beschrijvend en argumentatief gebruik ongeveer in evenwicht, namelijk bij de kenniswerker, de lerende professional en de reflectieve praktijkwerker. Bij de frontliniewerker en vooral bij de presentiebeoefenaar daarentegen overheerst het beschrijvende gebruikt, terwijl bij de normatieve professional en de zelfsturende professional juist het argumentatieve gebruik dominant is. Het onderzoek biedt geen houvast om aan deze variaties conclusies te verbinden die verder reiken dan de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk.

POSITIONERING VAN BEELDEN		P O S I T I O N E R I N G		
		Beschrijvend	Argumentatief	Concluderend
B	De intrapreneur		40 54	
	De frontliniewerker	07 09 16 55 65 70 75 76 79 80	03 10 11 12 41	07 10
E	De kenniswerker	15 43	01 11 26	
E	De lerende professional	31 34 43 45 46 62 78	01 25 31 32 33	05 15
L	De reflectieve praktijkwerker	18 31 62 67	03 21 25 31 35 47	25
D	De onderzoekende professional	81 82		
E	De normatieve professional	48 67 73 77	06 13 14 20 25 38 39 41 57	20 36 80
N	De presentiewerker	34 36 37 44 50 51 56 62 64	29 38 39	22 62 72
	De zelfsturende professional	15	01 08 33	08 19
Totaal		39	36	13

Tabel 11.4: De positionering van beelden in de context van het betoog

11.4 De betekenis

In de derde en laatste stap in het opsporen van de functie van beelden van de professional in het reflectieve discours van professies wordt de betekenis van het beeld binnen de tekst bepaald. In het navolgende zullen eerst de verschillende betekenissen van afzonderlijke beelden worden gecategoriseerd. De kwalitatief en kwantitatief belangrijkste betekenis categorie blijkt het functioneel gebruik te zijn. Van deze categorie worden vervolgens verschillende varianten besproken. Tot slot wordt aandacht besteed aan de betekenis die ontstaat doordat twee beelden van de professional in een tekst met elkaar interfereren.

De betekenis van afzonderlijke beelden

Teneinde de functie van beelden van de professional in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk te bepalen, zal tot slot worden onderzocht welke betekenis deze beelden kunnen bezitten. Ook hierbij blijkt een prototypeanalyse houvast te bieden (vgl. Baarda, De Goede & Teunissen, 2005). Op grond van de tijdschriftanalyse kunnen drie verschillende groepen van betekenissen worden onderscheiden: inhoudsloos, disfunctioneel en functioneel gebruik van beelden.

Inhoudsloos gebruik

Beelden van de professional blijken in artikelen te kunnen worden gebruikt zonder dat zij als concepten inhoudelijk een functie vervullen. In de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk komen twee varianten van zulk inhoudsloos gebruik voor: verwijzing en contrastwerking.

Verwijzing. Beelden van de professional blijken te kunnen worden gebruikt voor een verwijzing naar iets anders, zonder dat daarbij de inhoudelijke bepaling van het beeld relevant is. Jan Steyaert, destijds lector aan de Fontys Hogescholen en research fellow aan de University of Bath, pleit in een artikel voor professioneel evenwicht tussen zekerheid en twijfel en bespreekt in de geselecteerde passage de mogelijkheid sociale interventies te baseren op technische ontwikkelingen (A: 32).

Wetenschap en sociale interventie kunnen ook samen op gaan. Bijvoorbeeld door macro-analyses van technische ontwikkelingen te koppelen aan sociale interventies ter bestrijding van achterstanden. Dat blijkt onder andere uit het postuum uitgegeven laatste werk van Donald Schön (ook wel bekend van de *reflective practitioner*).

Het expliciete beeld van de reflectieve praktijkwerker wordt in de geselecteerde passage enkel gebruikt om te verhelderen naar wie verwezen wordt. Dit beeld wordt klaarblijkelijk als algemeen bekend verondersteld referentiekader gebruikt, zonder verdere inhoudelijke bepaling of betekenis.

Contrastwerking. Een tweede mogelijkheid van inhoudsloos gebruik van beelden van de professional is contrastwerking: het beeld wordt enkel gebruikt als tegenstelling tot iets anders, zonder inhoudelijke bepaling. Ad Snellen, oud-docent aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en auteur van een stan-

daardwerk over de methodiek van het maatschappelijk werk, recenseert een methodiekboek en levert daarbij kritiek op de visie van de auteur op veranderingsprocessen binnen de professionele begeleiding (A: 61).

De Mönnink wil niet voor niets alleen maar over ‘behandeling’ spreken. De interactie verschijnt bij hem te veel als een beïnvloedingsproces van de kant van de werker en te weinig als een leerproces aan de kant van de cliënt. [...] Laten we, naast de huidige aandacht voor de lerende professional, het ook hebben over de lerende cliënt.

Het expliciete beeld van de lerende professional fungeert in de geselecteerde passage enkel als referentiekader om aandacht te vragen voor het leerproces van de cliënten van maatschappelijk werk. De auteur lijkt niet de intentie te hebben het beeld van de lerende professional te diskwalificeren; de boodschap is veeleer: aandacht voor leren is zeker van belang, maar vergeet niet dat dit niet alleen voor de professional relevant is, want het leerproces van de cliënt is minstens zo belangrijk. Op basis van het algemeen belang van leren in de professionele relatie wordt gewezen op het contrast tussen aandacht voor de professional en verwaarlozing van de cliënt. Het beeld van de lerende professional fungeert dus in deze contrastwerking als tegenpool, zonder dat de inhoudelijke bepaling ervan in dit verband relevant is.

Disfunctioneel gebruik

Beelden van de professional blijken in teksten inhoudelijk te kunnen worden gebruikt op een wijze die in strijd is met de eigenheid van zulke beelden. Zulk gebruik kan in het kader van deze studie als disfunctioneel worden omschreven. Deze disfunctionaliteit kan berusten op strijdigheid met de professionele logica of met de conceptualisering van het beeld. De specifieke constatering van disfunctionaliteit is daarmee een kwalificatie die afhankelijk is van de inhoudelijke visie van degene die haar uitspreekt en dus in belangrijke mate een kwestie van interpretatie door de onderzoeker op basis van diens referentiekaders.

Onlogisch gebruik. Beelden van de professional kunnen op disfunctionele wijze worden gebruikt in de zin dat zij op een onjuiste conceptualisering van professionaliteit berust. Hierbij moet wel worden benadrukt dat deze kwalificatie afhankelijk is van het hier ontwikkelde analysekader van uiteenlopende ideaaltypische logica's. Bovendien moet worden opgemerkt dat beelden als praktijktheoretische concepten aanleiding kunnen geven tot zo'n onlogisch gebruik; niet alle beelden berusten immers op een adequate positionering van professionaliteit conform het hier ontwikkelde analysekader. Een voorbeeld van het onlogisch gebruik van een beeld is te vinden in een artikel van Geert van der Laan, destijds bijzonder hoogleraar vanwege de Marie Kamphuis Stichting aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht, waarin hij het onderzoeksprogramma van de beroepsvereniging betreffende de effectiviteit van maatschappelijk werk thematiseert. In het artikel verwijst hij niet alleen expliciet naar de lerende professional en de reflectieve praktijkwerker maar ook op impliciete wijze naar het beeld van de presentiebeoefenaar, en wel door expliciet te spreken over presentie en exposure oftewel onderdompeling en door expliciet te verwijzen naar Baart. In de ge-

selecteerde passage staat presentie als legitimatiebasis voor sociale professionals centraal (A: 62).

Wat is ‘professioneel’? Professionaliteit is een combinatie van verantwoordelijkheid nemen en verantwoordelijkheid afleggen. Dat past bij het publieke domein. Daarom dienen professionals zich daarover publiekelijk te verantwoorden, ook tegenover de cliënt en diens naasten. Professioneel wil dus zeggen dat een interventie ingezet wordt met *toestemming* van de ander. Daarvoor is het nodig in te voegen (presentie) in de leefwereld van de ander. Het raakt de essentie van democratische omgang met cliënten en medeburgers. [...] Presentie verschaft hier het legitimatiekader (metakader) voor sociale interventies.

Het lukt de auteur in deze passage niet de eigenheid van de professionele logica adequaat te karakteriseren. Hij beweegt zich nu eens binnen de publieke logica en dan weer binnen de logica van de leefwereld. Met betrekking tot het publieke domein heeft de auteur het over democratische omgang met, over publieke verantwoording ten opzichte van, en over toestemming van burgers, maar dit alles is strikt genomen noch een noodzakelijke noch een voldoende basis om van professionaliteit te kunnen spreken. Met betrekking tot de leefwereld gaat het over invoegen oftewel present zijn, en dat beschouwt de auteur als een legitimatie voor professioneel handelen, terwijl ook dit noch een noodzakelijke noch een voldoende grond is voor professionaliteit. Het tamelijk expliciete beeld van de presentiebeoefenaar wordt in deze passage dus expliciet gebruikt om professioneel handelen te legitimeren, maar deze legitimatie berust op de impliciete en ook onjuiste identificatie van de professionele logica met de logica van vooral de leefwereld en verder ook met de logica van het publieke domein. Deze legitimatie van professionaliteit laat, met andere woorden, de eigenheid van professionaliteit juist verdwijnen. Overigens is dit een onlogisch gebruik van het beeld van de presentiebeoefenaar dat op zijn minst ten dele door de conceptualisering van dit beeld wordt uitgelokt: ook het beeld van de presentiebeoefenaar als zodanig helt over naar de leefwereld. (Zie A: 42 voor een ander voorbeeld van onlogisch gebruik.)

Inadequaat gebruik. Beelden van de professional kunnen op inadequate wijze worden gebruikt, dat wil zeggen op een manier die in strijd is met de conceptualisering van het beeld. Miriam van Reijen, destijds werkzaam als docent bij Avans Hogeschool, pleit voor analyse van gangbare begrippen in zorg en welzijn, en constateert in de geselecteerde passage dat binnen het domein van zorg en welzijn een verschuiving plaatsvindt in de betekenis die wordt gegeven aan de uitdrukking: zelf kiezen (A: 73).

De derde verschuiving die ik constateer is, dat aanvankelijk het ‘zelf kunnen kiezen’ een belangrijk aspect van ‘kwaliteit van leven’ was, terwijl nu vanwege diezelfde kwaliteit wordt gekeken of wat zij ‘zelf willen’ wel zo goed voor ze is! Ook de relatie met anderen, de plichten en dus niet alleen de rechten, worden erbij betrokken. [...] Voor veel professionals is met deze verschuiving een dilemma ontstaan in het directe contact met de cliënt (en het systeem): de cliënt laten kiezen of vanuit de nieuwe opvattingen als mens en als professional (durven) ingrijpen. De laatste houding wordt ‘de normatieve professional’ genoemd [...]. Aan beide keuzen zitten echter min of meer vervelende consequenties vast. [...] Daarom zou een kritisch doordenken van de terminologie die in verschillende varianten van dit dilemma veelvuldig in de sector gebedigd wordt, nuttig kunnen blijven.

Het meest opvallende aan de geselecteerde passage is het verbinden van het expliciete beeld van de normatieve professional met actief ingrijpen door de professional in de leefwereld van de cliënt, in tegenstelling tot het respecteren van de autonome beslissing van de cliënt zelf. Deze invulling van dit beeld staat haaks op de uitwerking door de ontwikkelaars. Kunneman (2005) oppert wel de mogelijkheid van horizontale begrenzing van cliënten door professionals, maar hierbij gaat het om communicatief en niet om strategisch handelen. Het beeld van de normatieve professional lijkt door de auteur te worden verward met een normerende professional. De auteur gebruikt het beeld van de normatieve professional dus op inadequate wijze. Een ander voorbeeld van inadequaat gebruik van een beeld van professionaliteit is te vinden bij Leon de Haas, destijds programmamanager MOgroep (Maatschappelijk Ondernemers Groep, brancheorganisatie), die de presentiebenadering van Baart niet onvereenigbaar lijkt te achten met een technische en bureaucratische benadering van de kwaliteitszorg in de sector zorg en welzijn (A: 39).

Functioneel gebruik

Beelden van de professional blijken ook functioneel te kunnen worden gebruikt: inhoudelijk, logisch en adequaat. Binnen dit functionele gebruik kunnen twee prototypische vormen worden onderscheiden, namelijk als praktijkrealiteit en als praktijkideaal. Beide vormen bezitten een functioneel karakter, en wel omdat ze beide overeenstemmen met de eigen aard van beelden van de professional. Beelden zijn conceptueel immers primair praktijkidealen, maar als zodanig tevens gebaseerd op een conceptualisering van de praktijkrealiteit, terwijl omgekeerd de praktijkrealiteit in meerdere of mindere mate kan corresponderen met een praktijkideaal. Van beide aspecten kan op functionele wijze gebruik worden gemaakt in het professionele discours van een professie, zo blijkt uit de analyse.

Praktijkrealiteit. Een beeld van de professional kan worden gebruikt om een praktijkrealiteit te beschrijven. De conceptualisering van het beeld wordt dan gebruikt als een adequate beschrijving van de reëel bestaande werkelijkheid van het beroep of de beroepspraktijk. Theo Roes, destijds voorzitter van de beroepsvereniging van maatschappelijk werkers, stelt bijvoorbeeld (A: 79):

In de welzijnssector kennen we al langer de frontliniewerkers. [...] Maatschappelijk werkers horen ook tot deze beroepskrachten die de samenleving draaiende houden.

Dit is een voorbeeld van het functionele gebruik van een beeld van de professional als praktijkrealiteit. Het expliciete beeld van de frontliniewerker wordt expliciet gebruikt om de praktijkrealiteit van maatschappelijk werkers te karakteriseren: maatschappelijk werkers zijn de facto frontliniewerkers.

Praktijkideaal. Een beeld van de professional kan ook worden gebruikt als gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. Siny Sluiter, van oorsprong maatschappelijk werker en destijds methodiekdocent aan de Hogeschool van Amsterdam, merkt bijvoorbeeld in een artikel over (met name didactische) ontwikkelingen in het hoger beroepsonderwijs op (A: 15):

De goede professional is een lerende professional.

Dit is de volmaakte illustratie van het functionele gebruik van een beeld van de professional als praktijkideaal: expliciet en direct, helder en beknopt. Het expliciete beeld van de lerende professional wordt expliciet als praktijkideaal gepresenteerd. Een ander voorbeeld van het gebruik van een beeld van de professional als praktijkideaal is te vinden in een artikel van Giel Hutschemaekers, destijds bijzonder hoogleraar Professionalisering van Geestelijke Gezondheidszorg aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen, waarin hij kanttekeningen plaatst bij een artikel van Jan Steyaert (A: 35):

[...] Schön laat overtuigend zien dat een goede hulpverlener een ‘reflective practitioner’ is [...]

Ook hier wordt een expliciet beeld expliciet als praktijkideaal gepresenteerd, zij het dat dit ideaal hier beperkt blijft tot hulpverlenende professionals.

Het functioneel gebruik van beelden van de professional in het vaktijdschrift voor maatschappelijk werkers toont aan dat zulke beelden als inspiratiebron voor professionalisering kunnen fungeren. Hierbij zijn beide vormen van functioneel gebruik in hun onderlinge samenhang van belang, want inspiratie kan vooral worden geput uit een ideaal dat realiseerbaar blijkt te zijn.

Frequenties van gebruik

Het functionele gebruik van beelden van de professional is inhoudelijk gezien uiteraard de meest relevante betekenis van beelden. Dit gebruik van beelden is dan ook dominant in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk: inhoudsloos en disfunctioneel gebruik van beelden (in elke onderscheiden variant) bezit het karakter van een (veelal eenmalige) uitzondering op de regel van het functionele gebruik. Frequentie is in kwalitatief onderzoek een belangrijke indicatie voor het belang van een verschijnsel (Baarda, De Goede & Teunissen, 2005), en het functionele gebruik van beelden mag dus ook om deze meer kwantitatieve reden als de kern van de betekenis van beelden van de professional worden beschouwd.

Functioneel gebruik van beelden kan betrekking hebben op het gebruik als praktijkrealiteit of als praktijkideaal; soms wordt een beeld in een artikel zelfs op beide functionele wijzen tegelijk gebruikt (zie bv. A: 03). Toch is het gebruik van beelden als praktijkideaal dominant in de geraadpleegde jaargangen van het vakblad voor maatschappelijk werk; dat komt haast drie keer zo vaak voor als het gebruik van beelden als praktijkrealiteit (vgl. Tabel 11.5, waarin de codes van enkele discutabele classificaties vet en cursief zijn weergegeven). Deze dominantie van het gebruik van beelden als praktijkideaal geldt ook voor alle afzonderlijke beelden, met één uitzondering. Enkel de frontliniewerker wordt vaker als praktijkrealiteit gebruikt dan als praktijkideaal, mogelijk omdat de beroepspraktijk in sterke mate als een frontlinie wordt ervaren. Dit ene beeld is verantwoordelijk voor de helft van het totale aantal van functioneel gebruik van beelden van de professional als praktijkrealiteit, iets wat de dominantie van het functionele gebruik van beelden als praktijkideaal bekrachtigt. Ook in relatie tot de in het voorgaande beschreven thematiek van artikelen waarin beelden van de professional figureren, blijkt in vrijwel elke thematische categorie het gebruik van beelden als

praktijkideaal dominant te zijn, enkel met uitzondering van de categorieën externe erkenning door de samenleving en onderlinge afstemming in de samenwerking, mogelijk omdat dit aspecten zijn van het ideaaltypisch model van professionaliteit die in verbinding staan met de externe werkelijkheid en dus eerder als een praktijkrealiteit worden ervaren. Deze dominantie binnen het functionele gebruik van beelden van de professional stemt overeen met de constatering (bijvoorbeeld in de definitie) dat zulke praktijktheoretische concepten primair praktijkidealen zijn, en als zodanig kunnen ze in afgeleide zin ook worden gebruikt om een praktijkrealiteit te beschrijven.

FUNCTIONEEL GEBRUIK VAN BEELDEN		FUNCTIONEEL GEBRUIK	
		Praktijkrealiteit	Praktijkideaal
B	De intrapreneur		40 54
	De frontliniewerker	03 07 09 10 12 16 55 65 70 75 79 80	03 07 10 11 12 41 76 79
E	De kenniswerker		01 11 15 26 43
E	De lerende professional	31 34 45 78	01 05 15 25 31 32 33 43 45 46 62 78
L	De reflectieve praktijkwerker	03 18 21 31	03 21 25 31 35 47 62 67
D	De onderzoekende professional		81 82
E	De normatieve professional	06 67 73	06 13 14 20 25 36 38 39 41 48 52 57 77 80
N	De presentiewerker	34	22 29 36 37 38 44 49 50 51 56 62 64 72
	De zelfsturende professional		01 08 15 19 33
Totaal		23 (+1)	64 (+5)

Tabel 11.5: Functioneel gebruik van beelden

Varianten van functioneel gebruik

In het functioneel gebruik van beelden als praktijkideaal en als praktijkrealiteit kunnen verschillende varianten worden onderscheiden, zo blijkt uit de tijdschrift-analyse.

Mengvormen

In het gebruik van beelden van de professional blijken mengvormen voor te komen, dat wil zeggen teksten waarin deze beelden tegelijk als praktijkrealiteit en als praktijkideaal worden gebruikt. Een voorbeeld van deze variant is te vinden in een artikel van Wim Berkers, oud-docent organisatiekunde bij een opleiding voor maatschappelijk werk en destijds werkzaam als regiobestuurder onderwijs en onderzoek bij de AbvaKabo van de FNV (vakbond), waarin hij de professionele

ontwikkeling binnen het ingebouwd maatschappelijk werk thematiseert en pleit voor wat zou kunnen worden aangeduid als een professionele wijze van professionaliseren. Hij beschrijft in een fragment de eigen aard van methodiekontwikkeling binnen maatschappelijk werk, afgerond met een eindnoot (A: 21).

Methodiekontwikkeling in de praktijk is meer dan het volgen van een opleiding, schooling of training. Het is ook meer dan deelnemen aan de implementatie van een nieuwe methode die door anderen voor jouw werk is bedacht. Methodiekontwikkeling is het ontwikkelen van een persoonlijke stijl, waarmee je adequaat en professioneel in kunt spelen op de (nieuwe) eisen die aan het beroep worden gesteld. Een persoonlijke stijl veronderstelt groei en ontwikkeling, voortbouwen op wat reeds aanwezig en eigen is. [] Methodiekontwikkeling is niet iets wat van buiten aangebracht kan worden. Nee, het moet van binnenuit ontwikkeld worden, door de maatschappelijk werker zelf, in en door zijn werk.²

² Dit wordt theoretisch uitgewerkt in het boek van Donald A. Schön: *The Reflective Practitioner. How Professionals Think in Action*. Basic Books, USA, 1983.

In deze passage maakt de auteur aan de hand van methodiekontwikkeling duidelijk dat professionele expertise in personen wordt verankerd, zoals Abbott (1988) benadrukt. In de voetnoot verwijst Berkers voor dit standpunt expliciet naar Schön (1983). Door het vermelden van de titel van diens boek wordt het beeld van de reflectieve praktijkwerker expliciet aangeduid. In de geselecteerde passage fungeert het beeld van de reflectieve praktijkwerker primair als realistische praktijkbeschrijving: het beschrijft hoe professionalisering, hoe professioneel leren feitelijk verloopt. Tegelijk is het beeld van de reflectieve praktijkwerker een praktijkideaal: het beschrijft tevens hoe professionalisering, hoe professioneel leren vorm zou moeten krijgen. In dit fragment is het beeld van de reflectieve praktijkwerker dus werkzaam als een mengvorm van praktijkrealiteit en praktijkideaal.

Suboptimaal gebruik

Een variant van het functionele gebruik van beelden van de professional is suboptimaal gebruik: van beelden wordt in mindere mate gebruik gemaakt dan mogelijk en wenselijk is. In het voorgaande is bij de variaties in positioneringen reeds besproken dat een betoog aan kracht kan winnen wanneer de impliciete kenmerken van een beeld die als argumenten fungeren expliciet met dit beeld in verband worden gebracht zodat de onderliggende coherentie van het betoog transparant wordt. Een dergelijk betoog is een voorbeeld van suboptimaal gebruik van beelden (A: 03).

Ambivalent praktijkideaal

Een beeld van de professional kan worden gebruikt als een ambivalent praktijkideaal: het beeld is in bepaalde opzichten wel en in andere opzichten juist niet een praktijkideaal. Een voorbeeld hiervan is te vinden in een recensie van de hand van Leon de Haas, destijds werkzaam als programmamanager bij de MO-groep, waarin hij een citaat verbindt met Kunnemans gedachtegoed (A: 39).

‘We leiden hulpverleners te veel op om methodiek toe te passen, mensen aan te passen en in te passen, en te weinig om open te staan voor de kronkelwegen van het leven.’

Hiermee verwoordt Vergeer een gevoel dat alle critici van de ‘moderne’ benadering van zorg en welzijn met hem delen. In verschillende toonaarden en met andere woorden, houden bijvoorbeeld ook de Utrechtse humanisten (Kunneman c.s.) ons dit voor. Hun kritische analyses zijn niet het gevolg van onderbouwde empirische beschrijvingen van de praktijk van onder meer het maatschappelijk werk. Ze zijn bovenal morele betogen. Maar in tegenstelling tot onder anderen Kunneman, die juist opteert voor een rationeel communicatief alternatief voor de ‘oplossingsgerichte instrumentele rationaliteit’ (Vergeer), pleit Vergeer *tegen* rationaliteit.

De recensent verwijst expliciet naar Kunneman en spreekt van morele betogen. In deze zin verwijst hij impliciet maar onmiskenbaar naar het beeld van de normatieve professional. In de geselecteerde passage fungeert het beeld van de normatieve professional op ambivalente wijze als praktijkideaal. Enerzijds wordt gesteld dat dit beeld en de daaraan ten grondslag liggende kritische analyse niet empirisch onderbouwd is vanuit de professionele beroepspraktijk. Uit de context kan worden geconcludeerd dat de recensent dit als een belangrijke tekortkoming van het beeld beschouwt. In deze zin is het beeld van de normatieve professional zeker niet een praktijkideaal. Anderzijds wordt het beeld echter ook als praktijkideaal gepresenteerd, namelijk als rationeel en communicatief alternatief voor professioneel handelen. De recensent beschouwt het beeld van de normatieve professional dus blijkbaar wel als een rationeel en communicatief praktijkideaal, maar plaatst hierbij tegelijk kanttekeningen vanwege het gebrek aan empirische onderbouwing vanuit de professionele beroepspraktijk. In die zin is het beeld van de normatieve professional in dit fragment een ambivalent praktijkideaal voor professioneel functioneren.

Geclausuleerd praktijkideaal

Een andere variant van het functioneel gebruik van beelden van de professional is dat zulke beelden kunnen worden gebruikt als praktijkideaal, maar dan gebonden aan specifieke voorwaarden. Een beeld kan bijvoorbeeld worden beschouwd als een praktijkideaal voor een specifiek aspect van professioneel handelen, zoals een specifiek beroep of een bepaalde functie. Zo’n afbakening kan bewust door de auteur worden aangebracht maar ook impliciet voortvloeien uit de afbakening van het onderwerp van de tekst. Een voorbeeld van deze laatste afbakening is te vinden in een signalering door Alie Weerman, destijds werkzaam als psycholoogdocent aan de Christelijke Hogeschool Windesheim in Zwolle en tevens lid van de redactie van *Maatwerk* (A: 44).

Bij het NIZW is **Presentie in de praktijk: Een verkenning in de maatschappelijke opvang** verschenen. De publicatie beschrijft een methodiek voor het omgaan met kwetsbare mensen – daklozen, zwerfjongeren en mishandelde vrouwen – die is gebaseerd op de presentiebenadering. Als je hun vraagt wat ze nodig hebben om meer houvast en perspectief in hun leven te krijgen, noemen ze vooral persoonlijke betrokkenheid, aandacht, rust, een luisterend oor, respect en vertrouwen, iemand die samen mee naar maatschappelijke instanties gaat en die met jou aan de slag gaat met zaken die je zelf (nog) moeilijk vindt. Andries Baart werkte zo’n type benadering uit – de presentiebenadering – die sterk is gebaseerd op intuïtie en een gevoel van betrokkenheid bij de persoonlijke situatie van de cliënt. Het doel van de presentiebenadering is om mensen naar een zo normaal mogelijk bestaan binnen de samenleving te leiden. Aan de hand van een innovatie- en implementatietraject in de dagopvang voor dak- en thuis-

lozen te Utrecht wordt de presentiebenadering uiteengezet, waarbij er vooral aandacht is voor de praktische consequenties voor hulpverleners.

In deze signalering wordt expliciet verwezen naar de presentiebenadering en naar Baart. Tevens worden belangrijke kenmerken van deze benadering genoemd, zoals presentie, aandacht, betrokkenheid, vertrouwen. In deze zin is het beeld van de presentiebeoefenaar onmiskenbaar werkzaam in deze passage. De presentiebenadering staat in de geselecteerde passage echter vooral als methodiek centraal, en bovendien voor een specifieke doelgroep, namelijk de kwetsbare cliënten van de maatschappelijke opvang. In deze passage staat dus weliswaar het beeld van de presentiebeoefenaar als praktijkideaal centraal, maar slechts voor het functioneren van hulpverleners in de maatschappelijke opvang. In dit fragment is het beeld van de presentiebeoefenaar dus impliciet een geclausuleerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. De tekst laat immers op zijn minst de mogelijkheid open dat dit praktijkideaal minder geschikt is voor andere professionele praktijkcontexten.

Onwenselijk of onmogelijk praktijkideaal

Beelden van de professional kunnen worden gebruikt als praktijkidealen die onwenselijk zijn of onmogelijk gerealiseerd kunnen worden. De auteur onderkent dan dat een beeld feitelijk als praktijkideaal fungeert, maar verwerpt deze functie voor de professionele beroepspraktijk. Deze variant kan worden geïllustreerd met behulp van een fragment uit een artikel van Johan Bootsma, destijds werkzaam als docent aan de Hogeschool Windesheim, waarin hij de relevantie van de presentiebenadering voor de beroepspraktijk van maatschappelijk werk onderzoekt en kritische kanttekeningen bij de mogelijkheid en de wenselijkheid van professionele presentiebeoefening plaatst. Na een korte inleiding op de presentiebenadering, formuleert de auteur zijn kernvraag en ook zijn antwoord daarop (A: 49).

Baart is van mening dat zijn bevindingen verder reiken dan het pastoraat. Zij gaan 'heel de sector zorg en welzijn aan' (p. 11). Maar is presentie te doen op de wijze zoals hij deze voorstelt? Kunnen maatschappelijk werkers bijvoorbeeld werken volgens de methode van de presentiebenadering? Is de presentiebenadering wel een methodiek te noemen? Baart presenteert de benadering wel als zodanig, maar dat is mijns inziens alleen in zeer formele zin het geval (p. 776-783). Bovendien schrijft hij zelf elders dat presentie beoefening 'allerminst een methode is, die men naar believen even ter hand kan nemen'. Het heet daar zelfs 'een leefstijl, een integrale manier van in het leven staan, een sterk innerlijk ontwikkeld commitment' (p. 790). De presentiebeoefenaar moet intens deelhebben aan het leven van de mensen voor wie hij of zij er is. Door het zo voor te stellen, vind ik dat Baart de professionele hulpverlenende relatie overspant. De doorsnee maatschappelijk werker kan volgens mij niet vakmatig of professioneel deel hebben aan het leven van mensen. En hij of zij hoeft dat ook niet om diezelfde mensen toch op een zorgvuldige en verantwoorde manier te helpen.

Het beeld van de presentiebeoefenaar wordt in deze passage expliciet als praktijkideaal ter discussie gesteld. De onderliggende gedachtegang is klaarblijkelijk dat de presentiebenadering zich binnen de logica van de leefwereld en niet binnen de professionele logica beweegt. In deze passage wordt dus het expliciete beeld van de presentiewerker als praktijkideaal voor professioneel handelen op expliciete wijze als zodanig bekritiseerd: het is – in elk geval voor de doorsnee

maatschappelijk werker – onmogelijk (“kan [...] niet”) en ook onnodig (“hóeft [...] niet”) om het beeld van de presentiebeoefenaar als praktijkideaal voor professioneel handelen te realiseren. (Het artikel als geheel lijkt overigens een minder stellig karakter te bezitten.)

Dit onderzoek naar de functie van beelden van de professional in het reflectieve discours van professies is een gevalstudie met een explorerend karakter zodat de onderzoeksresultaten een beperkte reikwijdte bezitten. Dat neemt niet weg dat de in het voorgaande beschreven varianten van functioneel gebruik van afzonderlijke beelden van de professional op zijn minst een suggestie van volledigheid bezitten, die als volgt kan worden verhelderd. Er zijn om te beginnen in het voorgaande twee mogelijkheden van functioneel gebruik van beelden onderscheiden, namelijk als praktijkrealiteit en als praktijkideaal, zodat een mengvorm van deze twee mogelijkheden als variant voor de hand ligt. Verder wordt idealiter optimaal gebruik gemaakt van de potentie van een beeld, zodat suboptimaal gebruik als voor de hand liggende variant verschijnt. Tot slot is prototypisch gebruik van beelden als praktijkideaal gebaseerd op volledige erkenning van de waarde daarvan. Varianten van volledige erkenning zijn dan: ambivalente erkenning, beperkte erkenning of volledige ontkenning.

Wisselwerking tussen beelden

In het voorgaande is de mogelijke betekenis van afzonderlijke beelden van de professional in een tekst onderzocht. Beelden kunnen in teksten echter ook met elkaar in verband worden gebracht, en deze wisselwerking heeft invloed op hun betekenis. In het navolgende worden de betekenissen besproken die door de onderlinge wisselwerking tussen beelden kunnen ontstaan. Hierbij kan op basis van de tijdschriftanalyse een onderscheid worden gemaakt tussen disfunctionele en functionele wisselwerking.

Disfunctionele wisselwerking

De wisselwerking tussen beelden van de professional in een tekst kan een disfunctioneel karakter hebben. Hiermee wordt bedoeld dat de betekenis van de beelden minder krachtig is dan wanneer deze wisselwerking niet zou hebben plaatsgevonden. Een voorbeeld hiervan in het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk zou kunnen worden aangeduid als: plaatsvervangend gebruik van beelden: het ene beeld wordt gebruikt waar een ander beeld meer op zijn plaats zou zijn geweest. Geert van der Laan, destijds bijzonder hoogleraar Grondslagen van het Maatschappelijk Werk namens de Marie Kamphuis aan de Universiteit van Utrecht, hoogleraar aan de Universiteit van Groningen, lector aan de Fontys Hogescholen te Eindhoven en tevens lid van de redactieraad van *Maatwerk*, spreekt van presentie in de context van signalering waar de frontlinie een adequater referentiekader zou zijn geweest. Hij verbindt zijn pleidooi voor het ge-

bruik van ICT voor professionele leerprocessen met een verwijzing naar de presentiebenadering (A: 31).

Met name de vernieuwingen in de robottechnologie laten zien dat de programmering en besturing van de nieuwe generatie robots het mogelijk maakt met behulp van veel eenvoudiger instructies en veel kleinere chips, complexere taken te laten uitvoeren (*bottom up* programmering). De belangrijkste eigenschap van deze robots is dat ze permanent *on line* zijn met de omgeving. Dat is heel goed te vertalen naar de methodiek van het maatschappelijk werk (presentie), maar dat terzijde.

De auteur spreekt expliciet van “presentie”. Presentie wordt hier met behulp van een digitale metafoor vergeleken met “permanent *on line* zijn”. In een andere passage wordt deze metafoor verder uitgewerkt.

Het zou de in 1980 overleden Bateson waarschijnlijk een groot plezier doen te verneemen dat in de huidige beweging van *The New Robotics* het klassieke leerstuk van het beeld van de ‘geest’ ten grave is gedragen. Het idee van een centrale planner wordt als principieel onpraktisch gezien. Een centrale processor blokkeert immers een snelle *real time response*. Dat heeft nogal wat consequenties voor methodisch handelen en voor de sturing in organisaties. Een *real time response* is alleen mogelijk als actor en omgeving *on line* zijn. En dat geldt met name voor de uitvoerend werkers die immers direct de klanten bedienen. Dat betekent onder meer dat het management als ‘centrale processor’ van de organisatie een veel bescheidener en meer faciliterende rol krijgt.

Met behulp van dezelfde metafoor maakt de auteur duidelijk dat professioneel handelen discretionaire ruimte behoeft. Enkel de professional die present is, dat wil zeggen die daadwerkelijk aanwezig is in praktijksituaties, kan adequate beslissingen nemen en uitvoeren. Intrigerend in dit fragment is dat niet zonder meer kan worden gezegd dat het beeld van de presentiebeoefenaar inadequaat wordt gebruikt. Deze professional is inderdaad als geen ander ingevoerd in de concrete praktijksituatie en op grond daarvan in staat gepast te handelen. (In A: 62 werkt Van der Laan presentie als kennisbasis voor de sociale werkelijkheid verder uit.) Tegelijkertijd lijkt het beeld van de frontliniewerker beter te passen bij wat de auteur beschrijft. Juist deze professional is als een sensor in de haarvaten van de samenleving aanwezig en moet niet gehinderd worden door al te veel beleidsmatige en organisatorische aansturing om effectief in te kunnen grijpen (vgl. A: 65, 75). Bovendien is de technische beeldspraak wezensvreemd aan het ethische en religieuze taalgebruik waarvan in de conceptualisering van het beeld van de presentiebeoefenaar gebruik wordt gemaakt. De essentie van de presentiebeoefenaar, namelijk de totale beschikbaarheid voor de meest behoeftigen, ontbreekt bovendien in deze uitwerking. De presentiebenadering lijkt al met al in dit fragment eigenlijk te worden gebruikt op een manier die beter past bij het beeld van de frontliniewerker. Dit verschijnsel zou kunnen worden aangeduid als plaatsvervangend gebruik. Het betoog zou krachtiger zijn geweest wanneer Van der Laan (expliciet) gebruik zou hebben gemaakt van het beeld van de frontliniewerker in plaats van (enigszins impliciet) gebruik te maken van het beeld van de presentiebeoefenaar.

Functionele wisselwerking

De wisselwerking tussen beelden van de professional in een tekst kan ook een functioneel karakter hebben, dat wil zeggen een meerwaarde bezitten ten opzich-

te van het geïsoleerde gebruik van de afzonderlijke beelden. Op grond van de tijdschriftanalyse kunnen drie vormen van een functionele wisselwerking worden onderscheiden: wederzijdse aanvulling, samenvallen en onderlinge verwevenheid.

Wederzijdse aanvulling. Beelden van de professional kunnen elkaar wederzijds aanvullen. Jan Bijlsma, destijds hogeschoolhoofddocent normen en waarden aan de Hogeschool Windesheim, thematiseert in een artikel de fundamentele verschillen tussen een discoursethische en een zorgethische benadering van maatschappelijk werk (A: 41). De discoursethische benadering verbindt hij met normatieve professionaliteit, en ook expliciet met het beeld van de normatieve professional, zoals verderop duidelijk zal worden.

Binnen het morele discours van het maatschappelijk werk speelt het concept ‘normatieve professionaliteit’ een grote rol. De term is geïntroduceerd door Harry Kunneman. Binnen de ‘normatieve professionaliteit’ neemt het zogenaamde communicatieve handelen een centrale plaats in. Een hulpverlener die communicatief handelt, wil in de relatie met zijn cliënt niet beïnvloeden maar overtuigen. Het gaat hem ook niet om het resultaat maar om overeenstemming, niet om overhalen en binden maar om vertrouwen. Aan communicatief handelen ligt de bereidheid ten grondslag om de cliënt als een volwaardige discussiepartner te zien om op die manier de cliënt maximaal tot zijn recht te laten komen.

De zorgethische benadering verbindt de auteur expliciet met het beeld van de frontliniewerker.

De laatste jaren is niet alleen de discoursethische benadering, maar ook de zorgethische benadering erg populair. [...] Voor Tronto is zorgen een proces waarin een viertal fasen onderscheiden kunnen worden: *caring about*, *taking care of*, *care giving* en *care receiving*. Die begrippen kunnen we vertalen met bezorgd zijn, zorg dragen voor, zorg verlenen en zorg ontvangen. Ik wil me beperken tot *taking care of* en *care giving*. In die laatstgenoemde fase wordt de concrete zorg of hulp verleend. In deze fase opereert dus de *frontlinie werker*, de gezinsvoogd bij de Raad voor Kinderbescherming, de verpleegster in een ziekenhuis, de leraar voor de klas, de groepsleider in de zwakzinnigenzorg.

Beide ethische benaderingen en de bijbehorende beelden worden vervolgens door de auteur aan elkaar gerelateerd.

Op bepaalde punten staat het communicatieve denken van Kunneman en Van der Laan lijnrecht tegenover de zorgethiek van Tronto. Die tegenstellingen moeten niet worden verdoezeld en weggepoetst. Het is nu de kunst om uit te maken vanuit welk perspectief een bepaalde situatie het best beoordeeld kan worden. De ene keer zal die om een communicatieve benadering vragen, de andere keer zal het zorgperspectief de voorkeur verdienen. Het ene moment zal de normatieve professional het voor het zeggen moeten hebben, het andere moment kan juist om een zorgzame professional vragen.

Beide beelden fungeren in de tekst weliswaar als praktijkideaal maar vooral als geclausuleerd praktijkideaal in de in het voorgaande beschreven betekenis, en wel op een wijze die volgens de auteur complementair is ten opzichte van elkaar. Bij dit voorbeeld van functionele wisselwerking tussen twee beelden in de vorm van wederzijdse aanvulling moet echter de kanttekening worden geplaatst dat zij voor een niet onbelangrijk deel berust op disfunctioneel want inadequaat gebruik van beide beelden als zodanig. Het beeld van de normatieve professional kan namelijk weliswaar met recht als voorbeeld van een discoursethische benadering

worden beschouwd, maar Kunneman (1998) betreft ook expliciet de zorgethiek van Tronto (1993) in zijn analyse, zodat dit beeld zich in belangrijke opzichten aan de geschetste tweedeling onttrekt. Bovendien is de frontliniewerker niet zonder meer en zelfs niet altijd primair een “zorgzame professional” binnen het domein van de leefwereld: hij opereert op het snijvlak van leefwereld en systeem en verricht daarbij ook geheel andere taken dan “care giving”. Beide beelden worden op zijn minst ten dele disfunctioneel gebruikt, maar binnen dit disfunctionele gebruik is wel sprake van functionele wisselwerking in de vorm van wederzijdse aanvulling.

Samenvallen. Beelden van de professional kunnen met elkaar samenvallen. De beelden blijken dan identiek aan elkaar te zijn. Een voorbeeld van dit samenvallen komt voor in een artikel van Geert Van der Laan, destijds bijzonder hoogleraar vanwege de Marie Kamphuis Stichting aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht, over het onderzoeksprogramma van de beroepsvereniging betreffende de effectiviteit van maatschappelijk werk, waarin hij de verhouding tussen praktische ervaring en wetenschappelijke onderbouwing in professionele kennis bespreekt (A: 62).

De laatste tijd is er een sterke toename in de vraag naar evidence-based practice. Dat wil zeggen dat men rigoureuus onderzoek vraagt naar het effect van verschillende benaderingen in de hulpverlening, met behulp van controlegroepen en degelijke (Melief, 2003). [] In de wetenschappelijke reflectie op de agogische praktijk gaat het echter niet alleen om *evidence*, het gaat ook om *experience* als bron van (handelings)kennis en om de inbedding in (weerbarstige) praktijken. Ik noem dat practice-based evidence. We kunnen deze twee kennisbronnen beschouwen vanuit een wisselend perspectief van voorgrond en achtergrond. Deze Gestalt-switch kan de wederkerigheid in de uitwisseling tussen praktijk en wetenschap bevorderen. Een aanwijzing voor de volwassenheid van het maatschappelijk werk is de mate waarin men deze wederkerigheid kan vormgeven. Daarvoor zijn van twee kanten investeringen nodig. Van de kant van de praktijk zijn reflexieve praktijkwerkers nodig. Dat zijn lerende professionals. Die moeten overigens wel kunnen functioneren in een lerende organisatie en een lerende professie. Anders is er geen goede inbedding voor onderzoek en voor de omgang met onderzoeksresultaten.

De auteur spreekt expliciet van “reflexieve praktijkwerkers” en dat is een precieze vertaling van Schöns beeld van de “reflective practitioner”. Bovendien spreekt hij expliciet van lerende professionals. De auteur maakt dus expliciet gebruik van de beelden van de reflectieve praktijkwerker en de lerende professional. Hij identificeert bovendien de beide beelden expliciet met elkaar: de reflectieve professional is een lerende professional. De beide beelden van de professional vallen zijns inziens samen. Strikt logisch gezien impliceert de uitspraak “reflectieve professionals zijn lerende professionals” weliswaar niet dat omgekeerd een lerende professional ook altijd een reflectieve professional zal zijn, maar de auteur lijkt wel degelijk de identiteit van beide beelden van de professional te bedoelen.

Onderlinge verwevenheid. Een variant in de functionele wisselwerking tussen beelden van de professional is onderlinge verwevenheid. Deze verwevenheid van beelden kan als een tussenvorm tussen enerzijds wederzijds aanvullende beelden en anderzijds volledig samenvallende beelden worden beschouwd. Een voorbeeld hiervan is te vinden in een artikel van Petra Stienstra, destijds hoofd

van de afdeling Opleiding en Training van het NIZW, waarin ze nieuwe visies op leren beschrijft. In het artikel spelen twee beelden van de professional een rol, namelijk de kenniswerker en de lerende professional, en wel beide door middel van impliciete kenmerken (A: 43).

Terugkijkend op de geschiedenis, zien we dat de rol van leren en opleiden mee veranderde met de ontwikkeling van hoe men naar organisaties en arbeid keek. [...] Bij de volgende stap – de intrede van *human resources management* – werden medewerkers gezien als een belangrijke productiefactor waarin geïnvesteerd moest worden. Voor organisaties die streven naar hoge kwaliteit en productiviteit, was het belangrijk om de deskundigheid van medewerkers op een hoog peil te houden. Medewerkers moesten worden toegerust om zo goed mogelijk bij te dragen aan de strategisch[e] doelen van de organisatie. Opleiden was een managementinstrument dat *top down* werd ingezet. [] Tegenwoordig voldoet ook deze visie niet meer; de omgeving van organisaties verandert steeds sneller en er worden steeds nieuwe eisen aan hen gesteld. Het nieuwe ideaal is dan ook dat van de ‘lerende organisatie’, waarin de ontwikkeling van medewerkers de innovatieve kracht van de organisatie bepaalt. Nu geldt het inzicht dat mensen op meer manieren kunnen leren dan alleen door het volgen van een opleiding. Het accent ligt op zelfstandig en met elkaar leren van problemen die zich in het werk voordoen.

In de geselecteerde passage levert de combinatie van de beide fasen in de ontwikkeling in de rol van leren houvast op voor de identificatie van het beeld van de kenniswerker, aangezien de medewerker dan zowel productiefactor als innovatieve kracht is. Deze passage biedt ook houvast voor de identificatie van het beeld van de lerende professional: er wordt expliciet verwezen naar de steeds sneller veranderende maatschappelijke context, naar lerende organisaties, en naar zelfstandig en sociaal leren. Belangrijker nog is dat de beide beelden in de geselecteerde passage vooral in hun onderlinge verwevenheid werkzaam zijn; de afzonderlijke identificatie van beide beelden is in die zin een kunstgreep. Juist de onderlinge verwevenheid van de beide beelden van de professional is de impliciete kern van de analyse. Het fundament voor de impliciete verwevenheid van de beide impliciete beelden in de tekst is dat lerend vermogen de basis voor innovatie is.

Opmerkelijk is te constateren dat functionele wisselwerking in de vorm van ‘beeldenstrijd’ ontbreekt in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift. Beelden worden door de auteurs niet gebruikt om kritiek op andere beelden te leveren. De beelden worden blijkbaar niet als onderling onverenigbaar maar vooral als elkaar wederzijds versterkend beschouwd.

De betekenis van beelden in een betoog kan worden gemodificeerd door interferentie met andere beelden. Deze wisselwerking kan disfunctioneel zijn in de zin dat het resultaat suboptimaal is: het geheel is minder dan de som der delen. De wisselwerking kan echter ook functioneel zijn en meerwaarde opleveren. Hierbij kunnen beelden elkaar aanvullen, ten dele samenvallen of zelfs identiek blijken te zijn. Ook deze drie varianten die in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk zijn aangetroffen, wekken de suggestie van volledigheid: twee beelden van de professional kunnen immers in een betoog ofwel volledig gescheiden blijven (als basis voor wederzijdse aanvulling) ofwel

ten dele samenvallen en ten dele gescheiden blijven (als basis voor onderlinge verwevenheid) ofwel volledig samenvallen. Beelden worden in het vaktijdschrift door auteurs niet als onderling conflicterend gepresenteerd.

11.5 Onderzoeksbevindingen

De onderzoeksbevindingen betreffende de functie van beelden van de professional in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk kunnen beknopt naar de drie onderscheiden stappen plus de voorbereidende oriëntatie worden samengevat.

De auteurs

In de voorgaande analyse is gebleken dat auteurs die gebruik maken van beelden van de professional drie keer zo vaak verbonden zijn aan kennisinstellingen als aan praktijkinstellingen. Omdat er nagenoeg geen verschillen bestaan in bijdragen vanuit beide typen instellingen door lijn- en stafmedewerkers, ontstaat deze ongelijkheid door de verschillen in bijdragen door enerzijds cognitieve autoriteiten van kennisinstellingen en anderzijds uitvoerende professionals van praktijkinstellingen. Maatschappelijk werkers blijken nauwelijks gebruik te maken van beelden van de professional in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift.

De thematiek van beelden

De (expliciete of impliciete) thematiek van teksten (het gehele artikel of de relevante passage) waarin beelden van de professional worden gebruikt, kan worden geordend in een viertal categorieën: de professionele identiteit, de professionele verankering, de professionele expertise, en beelden van de professional.

De positionering van beelden

In de positionering van beelden kan een onderscheid worden gemaakt tussen prototypische positioneringen en varianten daarop. Beelden kunnen prototypisch op drie verschillende manieren gepositioneerd zijn in een tekst, en al deze mogelijkheden zijn in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift ook daadwerkelijk aanwezig, zij het in verschillende frequenties: beschrijvend (ongeveer drie-zevende), argumentatief (idem) en concluderend oftewel propositioneel (ongeveer een-zevende). Op grond van deze prototypische driedeling kunnen verschillende varianten in de positionering van beelden in het vaktijdschrift worden aangetroffen, bijvoorbeeld ten aanzien van het aantal en de volledigheid van de gebruikte beelden en hun belang binnen de context. Het afbakenen van de tekstuele context van een beeld is overigens een kwestie van interpretatie en beïnvloedt de bepaling van de positionering.

De betekenis van beelden

Beelden worden in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk slechts incidenteel gebruikt op een inhoudsloze wijze (louter als verwijzing of als contrast) of op een disfunctionele wijze (in strijd met het concept van professionaliteit of van het beeld in kwestie). Dominant is het functionele gebruik van beelden, en hiervan kunnen twee vormen worden onderschei-

den, waarvan er één – in overeenstemming met de definitie van beelden – over de gehele linie dominant is in het gebruik: beelden als praktijkideaal (krap 75 %) tegenover beelden als praktijkrealiteit (ruim 25%). Het functionele gebruik van beelden van de professional toont in zijn beide vormen aan dat beelden van de professional als inspiratiebron voor professionalisering kunnen fungeren, namelijk als praktijkidealen die praktijkrealiteiten blijken te kunnen worden.

Varianten van het functionele gebruik van afzonderlijke beelden zijn: mengvormen van praktijkideaal en praktijkrealiteit, suboptimaal in plaats van optimaal gebruik van de kracht van beelden, en niet een volledige erkenning van de waarde van een beeld als praktijkideaal maar een ambivalente of een beperkte erkenning of zelfs een volledige ontkenning. Beelden kunnen ook in onderlinge samenhang op functionele wijze worden gebruikt: ze kunnen in onderlinge wisselwerking hun functie versterken, ze kunnen elkaar ten dele overlappen en ze kunnen zelfs volledig samenvallen. Beelden worden in het vaktijdschrift door auteurs niet als onderling conflicterend gepresenteerd.

HOOFDSTUK 12

Afronding van het onderzoek

Centraal in deze studie staan beelden van de professional als inspiratiebron voor professionalisering. Een beeld van de professional is binnen het kader van deze studie gedefinieerd als een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijk-ideaal voor professioneel functioneren. In zulke praktijktheorieën van professionaliteit wordt het ideaal als het ware belichaamd in de persoon van de professional door middel van een voortreffelijke eigenschap, bijvoorbeeld de reflectieve praktijkwerker. Dit onderzoek naar zulke beelden heeft een explorerend karakter en bestaat uit drie delen. In het eerste deel wordt een ideaaltypisch model van professionaliteit ontwikkeld dat kan dienen als analysekader voor beelden van de professional. Het tweede deel is een literatuurverkenning, gericht op de identificatie, selectie, ordening en analyse van beelden van de professional. Het derde en laatste deel is een analyse van de jaargangen 1998-2008 van *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, het vaktijdschrift voor het hedendaagse Nederlandse beroep maatschappelijk werk. In deze tijdschriftanalyse staan de identificatie en de functie van beelden van de professional binnen het reflectieve discours van dit beroep centraal. Het onderzoek als geheel berust daarmee in hoofdzaak op de ideaaltypische benadering en op documentanalyse; belangrijke inspiratiebronnen voor deze opzet zijn Knijn en Verheijen (1988, 1991) en Verhagen (2005). Deze afronding van het onderzoek vat de belangrijkste onderzoeksbevindingen samen en reflecteert op de onderzoekskwaliteit.

Professionaliteit: een betekenisconstructie

In het eerste deel van deze studie staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

Onderzoeksvraag 1: Kan een model van professionaliteit worden ontwikkeld waarin haar zinvolle potentie centraal staat?

Teneinde deze vraag te beantwoorden is een ideaaltypisch model van professionaliteit geconstrueerd. Benadering en uitwerking van dit deel zijn in grote mate beïnvloed door het latere werk van Freidson (2001), die een ideaaltypische benadering van professionaliteit ontwikkelt en daarbij op synthetiserende wijze gebruik maakt van een veelheid van wetenschappelijke bronnen. Tevens is de constructie van het ideaaltypisch model gebaseerd op de grote mate van unanimiteit in de literatuur over professionaliteit betreffende de drie klassieke professies, namelijk de medische, de juridische en de religieuze. Voor de methodische aanpak van de constructie is teruggesproken op de ontwikkeling van de ideaaltypische benadering door Weber (1904, 1913, 1922a). Een ideaaltypisch model wordt zijns

inziens in hoofdzaak ontwikkeld vanuit een betekenisvolle waardering van een specifiek cultuurverschijnsel en een hierop gebaseerde relevante selectie en rationele ordening van zijn karakteristieken. De inzet in het eerste deel van dit onderzoek is dan ook geweest op basis van een betekenisvolle waardering van professionaliteit een rationeel geordend model te ontwikkelen van haar relevante karakteristieken. De betekenisvolle waardering van ideaaltypische professionaliteit – en daarmee de positieve potentie van reëel bestaande professionaliteit – is uiteindelijk bepaald als de professionele missie, dat is in de kern het realiseren van een humanitaire waarde onder complexe omstandigheden. Deze betekenisvolle waardering is bepalend geweest zowel voor de selectie van de relevante karakteristieken die in het ideaaltypisch model zijn opgenomen als voor de rationele ordening van het model in de vorm van doelrationeel handelen. Deze betekenisvolle waardering is ook sturend geweest voor de selectie van de aanvullende literatuur die is geraadpleegd (m.n. Flexner, 1915; Carr-Saunders, 1928; Carr-Saunders & Wilson, 1933; Larson, 1977; Abbott, 1988; Koehn, 1994; Sullivan, 2005).

Het ideaaltypisch model

De structuur van het ideaaltypisch model van professionaliteit is gebaseerd op de combinatie van twee dimensies. Enerzijds gaat het om het onderscheiden van professie en professional als de twee categorieën die zich binnen professionaliteit tot elkaar verhouden als doel en middel. Anderzijds betreft het een onderscheid in drie domeinen, naar analogie van het ontwerpen van arbeidsorganisaties: focus of richten, activiteiten of verrichten, en verankering of inrichten (vgl. INK, 2002; Weggeman, Wijnen & Kor, 1985). Ook deze domeinen verhouden zich tot elkaar als doel en middel: inrichten in dienst van verrichten, en verrichten in dienst van richten. Het ideaaltypisch model van professionaliteit bezit daarmee een doelrationele structuur.

Richten. Binnen het domein van het richten is de focus van de professie de professionele missie, die als elke missie een brug slaat tussen werkelijkheid en wenselijkheid, tussen realiteit en idealiteit. De kern van de professionele missie is het realiseren van een specifieke humanitaire waarde (vgl. Koehn, 1994; Freidson, 2001) binnen een afgebakend levensdomein (vgl. Abbott, 1988) onder complexe omstandigheden (zie vooral Schön, 1983) in direct contact met personen. Zo richt de medische professie zich op lichamelijke gezondheid, terwijl de juridische sociale rechtvaardigheid beoogt, en de religieuze streeft naar spirituele verlossing. Professionaliteit is het project van de humanisering – dat wil zeggen: van het leefbaar maken en houden – van de menselijke werkelijkheid door middel van arbeid. Met de professionele missie als het goede van de professie correspondeert de professionele verantwoordelijkheid als de toewijding van de professional. Voor deze verantwoordelijkheid van de professional verschaft de humanitaire waarde de inspiratie, de complexiteit van de omstandigheden in direct contact met personen de uitdaging, en de afbakening van het levensdomein het houvast. Binnen de professionele relatie, de verhouding tussen professional en

cliënt, dragen professionals de eindverantwoordelijkheid, zowel voor het delen als voor het overnemen van de verantwoordelijkheid met of van de cliënt.

Verrichten. Binnen het domein van het verrichten is de activiteit van de professie gelegen in de professionele werkzaamheden. Deze werkzaamheden kunnen niet op ideaaltypische wijze inhoudelijk worden bepaald, niet alleen omdat ze per professie verschillen, maar vooral ook omdat de professionele focus impliceert dat de werkzaamheden in principe alles binnen humanitaire grenzen omvatten wat de professionele missie kan helpen realiseren. De corresponderende activiteit van de professional berust op persoonsgebonden expertise (vgl. Abbott, 1988). De kern van de professionele expertise kan wel ideaaltypisch worden bepaald, namelijk als besluitvorming. De professionele missie als de focus van de professionele werkzaamheden vereist immers allereerst een besluit ten aanzien van de wijze waarop de specifieke humanitaire waarde het beste kan worden gerealiseerd onder de specifieke omstandigheden (vgl. Van Strien, 1986). Het besluit als de kern van de professionele expertise is herkenbaar in de klassieke professies als het voorschrift door de arts, het vonnis door de rechter en de absolutie door de katholieke biechtvader. Dit betekent ook dat professionele expertise niet in de eerste plaats in de uitvoering van maar in de regie op de werkzaamheden als zodanig moet worden gezocht. Het is dan ook niet in strijd met professionaliteit om de uitvoering ten dele of zelfs geheel te delegeren. In principe is het mogelijk om probleemstelling, diagnose, plan, ingreep en/of evaluatie te delegeren zonder dat het professionele karakter van de werkzaamheden verloren gaat, zolang de professional de regie over het gehele proces behoudt. De beslissing als kern van de professionele expertise wordt overigens voorafgegaan door beraadslaging, want zonder gedegen oordeelsvorming is de beslissing slechts een willekeurige keuze; evenzo wordt de beslissing gevolgd door een handelingsopdracht, want zonder daadwerkelijke effectiviteit is de beslissing niet meer dan een vrijblijvend oordeel (vgl. Aristoteles, 1999; Banks & Gallagher, 2009; Eraut, 1994). Besluitvorming als de kern van professionele expertise maakt duidelijk dat professionele werkzaamheden vooral worden gekenmerkt door discretionaire ruimte (vgl. Larson, 1977; Freidson, 2001), dus door de afwezigheid van ondeskundige bemoeienis. Deze ruimte is geen morele vrijplaats want ze is gefundeerd in de professionele missie, dat wil zeggen in het realiseren van een humanitaire waarde onder complexe omstandigheden, en wordt dan ook op basis van deze morele kern afgebakend en ingevuld. Op basis van de professionele missie kunnen de professionele werkzaamheden worden omschreven als waardevol maatwerk, waarbij de waarde wordt bepaald door het humanitaire karakter van de focus en de maat wordt vereist door het complexe karakter van de omstandigheden. Het leveren van waardewerk vereist van professionals effectiviteit en kwaliteit als idealistische handelingswaarden, terwijl het leveren van maatwerk van hen innovatie en creativiteit als realistische handelingsbekwaamheden vraagt.

Inrichten. Binnen het domein van het inrichten is de verankering van professionaliteit gelegen in de inbedding van de professie door middel van publieke erkenning en in de positionering van de professional op basis van publieke eer. De

inbedding van de professie vindt plaats in drie deeldomeinen: de interne cohesie van het beroep, de onderlinge afstemming in de samenwerking, en de externe waardering door de samenleving. De interne cohesie van het beroep berust op professionele kenmerken zoals beroepsopleiding en beroepskwalificatie, beroepsvereniging en beroepsregister, beroepscode en tuchtrecht. De onderlinge afstemming in de samenwerking is gebaseerd op de professionele missie, en dan afgebakend door de doelen van de arbeidsorganisatie en/of samengevoegd met de doelen van andere beroepsgroepen. De externe waardering berust op publiek vertrouwen in, politiek draagvlak voor, en juridische bescherming van het beroep. De professionele positionering van de professional krijgt vorm door actieve loyaliteit aan de eigen professie, assertieve coöperatie binnen samenwerkingsverbanden en transparante legitimering ten opzichte van de samenleving.

De ideaaltypische context

Het ideaaltypisch model van professionaliteit is in het eerste deel van dit onderzoek ingebed in zijn ideaaltypische context. Professionaliteit is gesitueerd in de sociaal-maatschappelijke context tussen het publieke en het private domein (vgl. De Savornin Lohman & Raaff, 2001). In de publieke sfeer is het algemeen belang leidend, terwijl in de private leefwereld de individuele wensen centraal staan. Beide oriëntaties bezitten weliswaar belangrijke raakvlakken met maar zijn toch niet identiek aan de humanitaire kernwaarden die in professionaliteit centraal staan.

Tussen het publieke en het private domein kunnen drie ideaaltypische modellen voor de organisatie van arbeid worden onderscheiden, namelijk het marktmodel, het bureaucratiemodel en het expertmodel, en het expertmodel kan worden onderscheiden in het ambachtmodel en het professiemodel (vgl. Freidson, 2001; Sennett, 2008). Terwijl ambachtelijk vakwerk van oorsprong berust op de beheersing van concrete materialen zoals wol en metaal (Sennett, 2008), is professioneel werk gericht op het realiseren van transcendente waarden zoals gezondheid en rechtvaardigheid (Koehn, 1994; Freidson, 2001). Professionaliteit als model voor de organisatie van arbeid onderscheidt zich van markt en bureaucratie op het vlak van machtsverdeling, expertiseverankering en waarderationaliteit. In het professiemodel ligt de macht primair bij de uitvoerende expert, en niet zoals in het marktmodel bij de klant of zoals in het bureaucratiemodel bij de leidinggevende (Freidson, 2001). Een belangrijke grond hiervoor is dat in professionaliteit de expertise primair verankerd is in personen en praktijken, en niet in processen en producten zoals op de markt, of in procedures en protocollen zoals in de bureaucratie (vgl. Abbott, 1988). Bovenal berust het professiemodel op de humanitaire rationaliteit van substantiële menswaardigheid, en niet op de economische rationaliteit van materiële welvaart zoals bij het marktmodel of op de institutionele rationaliteit van formele gelijkheid van het bureaucratiemodel. De humanitaire rationaliteit van professionaliteit verschilt bovendien van de dominerende rationaliteit van ambachtelijkheid, van de subjectieve rationaliteit van de privésfeer en van de politieke rationaliteit van de publieke sfeer. Professionaliteit

berust niet op commerciële profijtelijkheid, bureaucratische inschikkelijkheid of ambachtelijke beheersbaarheid maar op humanitaire doelgerichtheid. Terwijl professionaliteit op waardesturing is gebaseerd, berust de markt op vraagsturing, bureaucratie op aansturing en ambachtelijkheid op materiaalsturing.

Spanningsvolle beroepsidentiteit

Professionaliteit kan op basis van het ideaaltypisch model worden gekarakteriseerd als functionele pragmatische humaniteit. De humanitaire bezieling is aanwezig in de professionele missie als het doel of de focus van professionaliteit in het domein van het richten. Door deze humanitaire kern bezitten professies een morele beroepsidentiteit. De pragmatische belichaming van professionaliteit heeft betrekking op het realiseren in het domein van het verrichten. Deze belichaming is pragmatisch, niet alleen omdat het domein van het verrichten alles binnen humanitaire grenzen omvat wat de humanitaire doelstelling kan helpen realiseren, maar ook omdat hierbij altijd iets van het humanitaire ideaal verloren gaat. De functionele verankering heeft betrekking op het domein van het inrichten, want dit domein staat ideaaltypisch volledig in dienst van het realiseren van de professionele missie. De expertmacht (vgl. Mulder, 1984) van professionals wordt afgebakend door democratische legitimiteit en professionele functionaliteit.

Professionaliteit als functionele pragmatische humaniteit bezit zelfs in haar rationale ordening als ideaaltypisch model een spanningsvolle beroepsidentiteit. Zo bestaat er binnen professies altijd een spanning tussen de algemene humanitaire kern en de beroepsspecifieke humanitaire waarde. Hierdoor wordt de professionele beroepspraktijk altijd gekenmerkt door een overschot aan waarde en een tekort aan expertise, en door morele dilemma's die onlosmakelijk verbonden zijn met de beroepsidentiteit. De professionele werkzaamheden laten zich nooit volledig en helder afbakenen; ze zijn altijd een ondoorzichtig mengsel van leidinggevende (besluitvorming) en uitvoerende (direct contact), generalistische (humaniteit) en specialistische (complexiteit) activiteiten. De professionele relatie tussen professional en cliënt wordt gekenmerkt door spanningen tussen een symmetrische en een asymmetrische verhouding tot de cliënt, en tussen de relatie als doel en als middel.

Ook de sociaal-maatschappelijke verankering van professionaliteit is spanningsvol. Vanuit humanitair perspectief van professionaliteit verschijnt bureaucratie als de mogelijke banaliteit van het kwaad en de markt als de mogelijke onverschilligheid van het goed. Omgekeerd zijn de humanitaire expertieverhoudingen van professionaliteit vanuit bureaucratisch perspectief een doorkruising van de hiërarchische machtsverhoudingen en vanuit commercieel perspectief een verstoring van de vrije concurrentieverhoudingen. Professionaliteit bezit ten opzichte van het publieke en private domein altijd een geloofwaardigheidsprobleem, in publiek opzicht zowel bij vermeende politieke neutraliteit als bij arbitraire politieke partijdigheid, en in privé opzicht zowel bij paternalistisch interveniëren als bij vrijblijvend distantieëren. Vanwege haar humanitaire focus bestaat

professionaliteit echter niet in de angstvallige afbakening ten opzichte van de andere logica's maar in een constructieve verhouding tot het private en publieke domein, de vrije markt en de hiërarchische bureaucratie, evenals de beheersende ambachtelijkheid. Dit betekent overigens tevens dat professionals op zinvolle wijze gebruik kunnen maken van andere vormen van expertise dan enkel de persoonsgebonden vorm die kenmerkend is voor het expertisemodel, dus bijvoorbeeld ook van procedures en protocollen. Expertise is immers per definitie professioneel wanneer ze de humanitaire doelen op een humanitaire wijze kan helpen realiseren.

Maatschappelijk werk als professie

Het ideaaltypisch model van professionaliteit blijkt te kunnen worden gebruikt als maatstaf om te bepalen in hoeverre het hedendaagse Nederlandse beroep maatschappelijk werk als een professie kan worden beschouwd. Maatschappelijk werk wordt door haar beroepsvereniging, de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW) expliciet als professie gepresenteerd (NVMW, 2006). Het beroep bezit dan ook veel karakteristieken van het ideaaltypisch model van professionaliteit, zoals een humanitaire missie, complexe praktijksituaties, beslissingsruimte, een beroepsvereniging, een beroepsprofiel met een compleet professioneel takenpakket, beroepsregistratie, een beroepscode en tuchtrecht. Daar staat tegenover dat ook kanttekeningen bij de professionaliteit van een aantal aspecten kunnen worden geplaatst, bijvoorbeeld de onduidelijke afbakening van praktijksituaties ten opzichte van aanpalende sociale beroepen, de beperkte complexiteit van de daadwerkelijk gebruikte theoretische expertise, de wankel onafhankelijkheid ten opzichte van de organisatorische positionering, de ontbrekende wettelijke bescherming van de titel, de matige professionele organisatiegraad en het beperkte publieke vertrouwen in deze beroepsgroep. Het belangrijkste en doorslaggevende professionele kenmerk van dit beroep is dat het een humanitaire focus bezit: het optimaal tot zijn recht laten komen van de persoon in wisselwerking met diens omgeving. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat deze kern niet is toegespitst op één specifieke humanitaire waarde en evenmin op één welbepaald levensdomein. De onmiskenbare humanitaire kern van maatschappelijk werk bestaat uit een enigszins diffuus en ook complex cluster van verwante waarden en uit de verwevenheid van meerdere levensdomeinen. Dit maakt voor maatschappelijk werkers de inspiratie enigszins diffuus en het houvast enigszins wankel, maar verleent het beroep ook een eigen vorm van complexiteit die de uitdaging voor de werkers des te groter maakt.

Reflectie op de onderzoekskwaliteit

In het eerste deel van dit onderzoek staat de constructie van een ideaaltypisch model van professionaliteit centraal. De belangrijkste kwaliteitscriteria voor dit deel van het onderzoek kunnen dan ook worden afgeleid uit de belangrijkste aandachtspunten bij en de centrale functie van een ideaaltypische constructie (vgl. Weber, 1904, 1913, 1922a), namelijk betekenisvolle waardering, selectieve in-

tensivering en (bij voorkeur doel)rationele ordening in dienst van het creëren van een cognitief ijkpunt.

Doelrationele ordening. Het ontwikkelde model van professionaliteit is gebaseerd op een doelrationele ordening. Enerzijds zijn de twee categorieën van het model doelrationeel geordend: professional en professie verhouden zich tot elkaar als middel en doel. Anderzijds zijn ook de drie domeinen van het model op doelrationele wijze met elkaar verbonden: het inrichten is dienstbaar aan het verrichten, en het verrichten staat in dienst van het richten.

Betekenisvolle waardering. Een ideaaltypische constructie is een model dat op basis van betekenisverlening en waardetoekenning wordt geconstrueerd. De intentie achter de ideaaltypische constructie in dit onderzoek was de zinvolle potentie van professionaliteit te verhelderen. Deze betekenisvolle waardering is in het ontwikkelde model in de kern gelegen in de persoons- en praktijkgebonden expertise in dienst van het realiseren van humanitaire waarden onder complexe omstandigheden.

Selectieve intensivering. Selectie en intensivering van de karakteristieken van het ideaaltypisch model van professionaliteit berusten primair op de doelrationele ordening van het model in dienst van de professionele missie. Deze doelrationaliteit bepaalt de aard van de karakteristieken; zo zijn expertmacht en monopolievorming in het ideaaltypisch model op functionele wijze dienstbaar aan de missie. De intensivering van de geselecteerde karakteristieken van professionaliteit is vooral zichtbaar in de gebruikte bijvoeglijke naamwoorden: humanitaire waarde, afgebakend levensdomein, complexe omstandigheden, direct contact, waardevol maatwerk, persoonsgebonden expertise, actieve loyaliteit, assertieve coöperatie, transparante legitimering.

Cognitief ijkpunt. Een ideaaltypisch model beschrijft niet een werkelijkheid, zo benadrukt Weber, maar fungeert als een cognitief ijkpunt. Het hier ontwikkelde model kan als ijkpunt worden gebruikt voor de beoordeling van het professionele gehalte van een reëel bestaand beroep, bijvoorbeeld maatschappelijk werk.

In het kader van deze studie is gekozen voor een ideaaltypische benadering van de zinvolle potentie van professionaliteit als analysekader voor beelden van de professional als inspiratiebron voor professionalisering. Dat neemt niet weg dat vele andere benaderingen van en invalshoeken voor professionaliteit mogelijk en nuttig zijn. De betekenis van professionaliteit kan niet alleen benaderd worden op basis van de ideaaltypische methode, maar bijvoorbeeld ook op basis van methodische benaderingen zoals familiegelekenissen (vgl. Wittgenstein) of deconstructie (vgl. Derrida). Zoeken naar de zinvolle potentie is niet de enig mogelijke invalshoek voor onderzoek naar professionaliteit; andere perspectieven zijn bijvoorbeeld marktcontrole en sociale mobiliteit (Larson, 1977), interprofessionele concurrentie (Abbott, 1988) of symbolisch kapitaal (Schinkel & Noordegraaf, 2011). De intrinsieke beperking van het eerste deel van deze studie is dat één specifieke benadering van één specifieke invalshoek met betrekking tot professionaliteit centraal staat.

Beelden van de professional: een literatuurverkenning

In het tweede deel van deze studie staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

Onderzoeksvraag 2: Welke concepten van professionaliteit kunnen worden geïdentificeerd als een beeld van de professional?

Binnen het kader van dit onderzoek is een beeld van de professional gedefinieerd als een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. De inspiratiebronnen voor deze benaming zijn Kwant (1978, 1986) en Morgan (1986), die respectievelijk spreken van “mensbeelden” en “images of organization”. In het tweede deel van dit onderzoek is onderzocht welke concepten van professionaliteit kunnen worden geïdentificeerd als beelden van de professional en in hoeverre zulke beelden theoretisch robuust en praktisch relevant zijn. De theoretische robuustheid is in hoofdzaak afgemeten aan de overeenstemming van de onderzochte concepten met het ideaaltypisch model van professionaliteit, terwijl bij de bepaling van de praktische relevantie vooral het potentiële en het daadwerkelijke gebruik van deze concepten als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering centraal heeft gestaan. In de analyse is tevens aandacht besteed aan de bronnen, de context en de kern van evenals de samenhang tussen de beelden. In dit onderzoek zijn zestien potentiële beelden van de professional onderzocht, waarvan er vijftien in drie beeldcategorieën kunnen worden ingedeeld, namelijk organisatiebeelden, expertisebeelden en ethosbeelden, een indeling die globaal correspondeert met de drie domeinen van het ideaaltypisch model van professionaliteit. De zelfsturende professional doorkruist en overstijgt als enige beeld de indeling in beeldcategorieën.

Organisatiebeelden

Een organisatiebeeld van de professional is een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren binnen en buiten, dankzij en ondanks een arbeidsorganisatorische context. In dit exploratief onderzoek zijn vijf organisatiebeelden geïdentificeerd en uitgewerkt, maar deze voldoen niet allemaal in alle opzichten aan de criteria voor beelden van de professional.

De straatniveaubureaucraat (Lipsky, 1980) bezit een interactionele kern van rolconflicten – namelijk tussen uitvoering en besluitvorming, tussen dienstverlening en controle, tussen flexibiliteit en rigiditeit – en een daarmee samenhangende psychosociale kern van onbehagen binnen de organisatorische context van (disfunctionerende) bureaucratieën voor publieke dienstverlening. Het betreft een theoretisch concept van een gepersonifieerd maar ook machteloos praktijkideaal dat al snel leidt tot professioneel disfunctioneren binnen een dienstverleningsbureaucratie en dan ook niet geschikt is als identificatiemodel voor professionals of als inspiratiebron voor professionalisering. De waarde van dit concept ligt eerder in het verhelderen van de problematiek dan in het aandragen van een oplossing.

De bureaucratische professional (vgl. Mintzberg, 1983) neemt in zijn complexe maar voorspelbare werkzaamheden zelfstandig beslissingen op basis van

zijn door zijn beroepsopleiding gestandaardiseerde expertise binnen de organisatorische context van een professionele bureaucratie. Het betreft een gereconstrueerd theoretisch concept van een gepersonifieerde praktijkrealiteit van uitsluitend stabiel, voorspelbaar, gecategoriseerd en geïsoleerd professioneel en ook ambachtelijk functioneren binnen een professionele bureaucratie. Omdat dit concept niet een praktijkideaal schetst maar eerder een professionele niche beschrijft, is het hooguit hypothetisch geschikt is als identificatiemodel voor professionals of als inspiratiebron voor professionalisering.

De commerciële professional (vgl. Maister, 1997) wil markt en moraal, profijt en fatsoen met elkaar verenigen binnen de organisatorische context van de zakelijke dienstverlening. Het is een gereconstrueerd theoretisch concept van een gepersonifieerd maar ook georganiseerd praktijkideaal voor fatsoenlijk functioneren binnen de commerciële dienstverlening. Als praktijkideaal is het niet of nauwelijks relevant voor professionaliteit en het biedt dan ook geen houvast als identificatiemodel voor professionals of als inspiratiebron voor professionalisering.

De in het voorgaande besproken organisatiebeelden illustreren vooral de moeizame verhouding van reëel bestaande professionaliteit tot reëel bestaande arbeidsorganisaties, die vaak eerder een ongewenst obstakel dan een noodzakelijk hulpmiddel voor professioneel functioneren lijken te zijn. De concepten schetsen meer een probleem dan een oplossing en zijn derhalve niet geschikt als constructief identificatiemodel voor professionals of als positieve inspiratiebron voor professionalisering. Een concept van professionaliteit levert enkel een zinvol organisatiebeeld van de professional op indien er niet alleen frictie bestaat tussen het ideaaltypisch model van professionaliteit en de reëel bestaande organisatorische context maar indien het concept tevens houvast biedt om als professional op constructieve wijze met deze frictie om te gaan.

De intrapreneur (Pinchot, 1985) maakt in de kern de vertaalslag van nieuwe ideeën of concepten naar winstgevendende realiseringen en is in die zin de verbindende schakel tussen uitvinders en managers binnen de context van (met name sterk gebureaucratiseerde) commerciële arbeidsorganisaties. Het is een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor innovatief functioneren binnen een sterk gebureaucratiseerde commerciële arbeidsorganisatie. Ofschoon dit concept buiten de logica van het professionele domein is ontwikkeld, biedt de creatieve en innovatieve ontwikkelkracht van de intrapreneur een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering met betrekking tot het innoveren en faciliteren van professionele werkzaamheden, vooral binnen een behoudzuchtige organisatiecultuur.

De frontliniewerker (Soetenhorst-de Savornin Lohman, 1990; De Savornin Lohman & Raaff, 2001/2008; De Savornin Lohman, 2009; Hartman & Tops, 2005, 2006, 2009; Van der Lans, 2005, 2008, 2010) bezit in de kern een outreachende grondhouding, die bij voorkeur ondersteund wordt door institutionele frontlijnsturing, binnen een sociaal-maatschappelijke context van ideologische spanningsvelden en publieke desintegratie. Het is een enigszins divergerend

theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren in de frontlinie van de publieke dienstverlening door middel van discretionaire uitvoering. De probleemgeoriënteerde daadkracht van de frontliniewerker kan een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering zijn met betrekking tot professionele resultaatgerichtheid binnen complexe sociaal-maatschappelijke verhoudingen, mits het professionele fundament in overeenstemming met het ideaaltypisch model voor professionaliteit wordt geborgd in de vorm van een humanitaire focus, professionele expertise en publieke erkenning.

De analyse van de geselecteerde concepten als organisatiebeelden suggereert dat professionaliteit als de organisatie van arbeid gebaat is bij een synthese van enerzijds de energieke ongebondenheid en de creatieve innovatie van de intrapreneur en anderzijds de doortastende praktijkgerichtheid en de kwalitatieve effectiviteit van de frontliniewerker.

Expertisebeelden

Expertisebeelden zijn theoretische concepten van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren inzake kennisontwikkeling. In dit onderzoek zijn vijf expertisebeelden geïdentificeerd en uitgewerkt, en ook deze concepten voldoen niet allemaal in alle opzichten aan de criteria voor beelden van de professional. Toch zijn expertisebeelden over het algemeen theoretisch robuuste en praktisch relevante beelden van de professional. Bovendien vullen ze elkaar eerder aan dan dat ze met elkaar op gespannen voet staan, mede omdat ze gebaseerd zijn op contexten die onderling verschillen qua omvang of reikwijdte.

De lerende professional (vgl. vooral Kolb, 1984) bevat als kern de nauwe verwevenheid van leren (als hoogwaardige professionele en persoonlijke ontwikkeling) en werken (in alle facetten van de beroepsuitoefening en de loopbaanontwikkeling) binnen de organisatorische context van de lerende organisatie, de maatschappelijke context van de lerende samenleving en de natuurlijke context van de mens als lerende soort. Het betreft een gereconstrueerd theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. Dit concept is zonder meer een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering, met name voor de professional als zich voortdurend ontwikkelende expert en persoon. Binnen de expertisebeelden neemt dit concept een centrale – tegelijk funderende en overkoepelende – plaats in, zowel wat evolutiebiologische context als wat leertheoretische kern betreft. De lerende professional is als het ware de basis van de professionele expert.

De kenniswerker (zie vooral Drucker, 1993) is in de kern iemand die hoogwaardige kennis (als het belangrijkste productiemiddel) toepast op hoogwaardige kennis (als de belangrijkste grondstof), met als resultaat de creatie, disseminatie en valorisatie van hoogwaardige kennis (als het belangrijkste product), binnen de context van de kenniseconomie en de kennissamenleving. Het betreft in feite een theoretisch concept van een gepersonifieerde praktijknoodzakelijkheid voor commercieel functioneren, maar in potentie tevens een theoretisch concept van een

gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. Omdat professionele werkzaamheden in de kern kenniswerk zijn, kan dit concept een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering zijn, althans wanneer de focus wordt verlegd van commerciële naar humanitaire waarden.

De reflectieve praktijkwerker (Schön, 1983) wordt in de kern gekarakteriseerd door de wisselwerking tussen praktijkkennis en praktijkreflectie in dienst van de ontwikkeling van professionele expertise ten behoeve van complexe praktijksituaties. Het is (deels in potentie) een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren in complexe praktijksituaties, en als zodanig een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering.

De wetenschappelijke praktijkwerker (Hayes, Barlow & Nelson-Gray, 1999) is in de kern als gedragswetenschapper een gebruiker van onderzoeksresultaten en onderzoeksmethoden evenals een evaluator en onderzoeker van beroepspraktijken binnen de context van de hybride geestelijke gezondheidszorg. Het is een theoretisch concept van een tamelijk onpersoonlijk en ook enigszins karakterloos praktijkideaal voor de methodologische borging van effectief professioneel functioneren door middel van onderzoek. Het concept is een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering met betrekking tot het systematisch bewaken en verbeteren van de effectiviteit van professioneel functioneren.

De onderzoekende professional (zie vooral Hutschemaekers, Tiemens & Smit, 2006) maakt in de kern gebruik van enkele heuristische zoekprincipes in de beroepsuitoefening (namelijk gedeeld actorschap met en empowerment van de cliënt, gebruik van uiteenlopende kennisbronnen, spaarzaamheid in de aanpak en monitoring van de resultaten) binnen de professionele context van de problematiek van het probleemeigenaarschap in de geestelijke gezondheidszorg. Het is een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren door de optimale ontwikkeling van professionele expertise. Dit concept, dat vooralsnog in ontwikkeling lijkt te zijn en dat centrale aspecten van de andere expertisebeelden in zijn conceptualisering integreert, is een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering, in het bijzonder voor de integratie van de werkelijke en de wenselijke, de wetenschappelijke en de sociale aspecten van professionele kennis.

Ethosbeelden

Ethosbeelden zijn theoretische concepten van gepersonifieerde praktijkidealen voor professioneel functioneren op basis van inspiratie. In dit onderzoek is een vijftal ethosbeelden geïdentificeerd en uitgewerkt, die niet allemaal in alle opzichten voldoen aan de criteria voor beelden van de professional. Dat neemt niet weg dat deze concepten inspiratie bieden voor de verrijking van het professionele functioneren in dienst van de professionele missie, namelijk met respectievelijk bestaansethiek, presentie, creativiteit, democratisering en empowerment. Deze

beelden laten zien dat inspiratie niet alleen ontstaat in de wisselwerking tussen professe en professional, maar ook kan worden geput uit cliënt en context.

De normatieve professional (zie vooral Kunneman, 1996, 2005, 2013a) bezit in de kern een bewuste – dat wil zeggen een reflectieve, normatieve en communicatieve – verhouding tot het eigen bestaan, tot het professionele handelen, tot de cliënt en tot de organisatorische, sociaal-maatschappelijke en cultuurhistorische context. De hedendaagse context kan in hoofdzaak gekarakteriseerd worden als geïndividualiseerd, ontzuid, multicultureel, geglobaliseerd en postmodern. In deze context is professionaliteit onderhevig aan meervoudige interferentie met andere logica's en bezit daarmee een hybride karakter. Het betreft een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren in een postmoderne context, en als zodanig een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering, in het bijzonder voor de morele en ethische aspecten van de professionele beroepspraktijk.

De presentiebeoefenaar (Baart, 2001/2006) is in de kern onvoorwaardelijk present voor de bewoners van probleemwijken die lijden onder maatschappelijke onverschilligheid, sociale overbodigheid, individuele eenzaamheid en vooral geschonden waardigheid. De context van dit concept is een enigszins impliciet huumaan en christelijk referentiekader met als expliciete focus de menselijke waardigheid en het goede leven. De presentiebeoefenaar is een theoretisch spanningsvol concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren in de vorm van humanitaire interactie die de grenzen van het ideaaltypisch model van professionaliteit overschrijdt. Binnen de kaders van het model kan het concept een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering zijn, namelijk om in het realiseren van de beroepsspecifieke humanitaire waarde door de professionele werkzaamheden de humanitaire kern van de menselijke waardigheid niet uit het oog te verliezen.

De creatieve professional (Florida, 2004) bezit een creatief ethos als levenshouding en gebruikt creativiteit als een kernfactor in zijn werkzaamheden binnen de context van de creatieve economie. Onderzoek naar creativiteit (Csikszentmihalyi, 1996) biedt aanvullend houvast voor de verheldering van de creatieve persoonlijkheid van een professional en de creatieve cultuur van een professie. Samenvoeging van deze inzichten resulteert in een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren dat als zodanig een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering is, in het bijzonder met betrekking tot creatieve zelfverwerkelijking.

De democratische professional (Dzur, 2008) is in de kern een hervormingsgezinde professional die de kloof tussen (vervreemde) burgers en (complexe) sociale instituties weet te overbruggen door het realiseren van publieke idealen zoals burgerschapsbekwaamheid, empowerment en politieke participatie. De context van dit concept is een (politieke en) politicologische benadering van (het creëren van) de voorwaarden voor waarlijk democratische besluitvorming. De democratische professional is een theoretisch concept van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel maar vooral ook voor publiek functioneren met

het oog op de democratische fundering van besluitvorming. Binnen de kaders van het ideaaltypisch model van professionaliteit is het concept een identificatiemodel voor professionals en een inspiratiebron voor professionalisering voor wat betreft de optimale afstemming tussen professionele en democratische besluitvorming binnen de professionele relatie met behoud van de professionele eindverantwoordelijkheid.

De kritische praktijkwerker (zie vooral Brechin, Brown & Eby, 2000; zie ook Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) is in de kern toegewijd aan waarden met een tegelijk humanitair en publiek karakter – zoals zelfbepaling, rechtvaardigheid, inclusie en solidariteit – en daarbij gericht op emancipatie en empowerment van individuen en groepen evenals democratisering van sociale en maatschappelijke verhoudingen. De context van dit concept bestaat enerzijds uit uiteenlopende sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen, vooral in relatie tot het sociale en het medische beroepsdomein, en anderzijds uit diverse kritische referentiekaders, zoals feministische en antidiscriminatoire theorieën. De kritische praktijkwerker is een theoretisch concept van een gepersonificeerd praktijkideaal voor professioneel functioneren in politiek beladen praktijksituaties op basis van humanitaire kernwaarden en een kritische, reflectieve en communicatieve grondhouding. Als zodanig biedt het concept houvast als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering, vooral met betrekking tot de politieke aspecten van professionaliteit.

Metabeeld

Een metabeeld is een beeld van de professional dat de driedeling van de beeldcategorieën doorkruist en overstijgt, en wel omdat het perspectief op professionaliteit dat in het beeld centraal staat zich niet beperkt tot één specifiek domein van het ideaaltypisch model. In dit onderzoek is één zo'n metabeeld geïdentificeerd, namelijk de zelfsturende professional; zelfsturing heeft namelijk betrekking op alle aspecten van professioneel functioneren. In de conceptualisering van de meeste andere beelden van de professional speelt zelfsturing dan ook een rol.

De zelfsturende professional (vgl. Donkers, 2003) geeft in de kern zelfbewust en actief vorm aan zijn beroepsmatige werkzaamheden, zijn professionele loopbaan en zijn leven als geheel, en daarmee aan zijn professionele en persoonlijke identiteit. Het concept is ingebed in een theoretische context van vooral sociaalwetenschappelijke maar ook wijsgerige inzichten in zelfregulering. De zelfsturende professional is een gereconstrueerd theoretisch concept van een gepersonificeerd praktijkideaal voor professioneel functioneren. Het biedt vooral vanwege zijn transformerende potentie een houvast als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering, dat als zodanig echter enigszins abstract is en aanvulling met een concreet praktijkideaal behoeft.

Praktijktheorie

Het praktijktheoretisch karakter van beelden van de professional blijkt vooral uit een optimaal evenwicht tussen hun theoretische robuustheid en hun praktische

relevantie, die elkaar tegelijkertijd versterken en begrenzen. Beelden van de professional worden gekarakteriseerd door een contextspecificiteit van hun conceptualisering die het midden houdt tussen de algemene abstractie van het ideaaltypisch model van professionaliteit en de concrete verbijzondering van particuliere praktijksituaties in de professionele beroepspraktijk van specifieke beroepen. Juist in deze intermediaire rol als contextrijke praktijktheorieën is de kracht van beelden van de professional gelegen, juist hierdoor kunnen zij fungeren als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering. Deze concepten laten namelijk zien hoe binnen welbepaalde contexten mogelijk onzuivere maar wel levensvatbare en contextrelevante vormen van professionaliteit verwerkelijkt kunnen worden.

Maatschappelijk werk

In het reflectieve discours over de professionaliteit van maatschappelijk werk blijkt gebruik te worden gemaakt van elementen van meerdere beelden van de professional, zo kan worden geconcludeerd uit een oriëntatie op het beroepsprofiel. Hierin wordt namelijk expliciet gesproken over de maatschappelijk werker als reflectieve professional en over het belang van normatieve professionaliteit voor de beroepsuitoefening. Tevens wordt gewag gemaakt van de lerende organisatie, leren als tweede natuur en een leercyclus. Ook het belang van kennisontwikkeling en kennisverspreiding komen ter sprake, evenals presentie. Verder bevat het profiel verwijzingen naar praktijkonderzoek, naar democratische waarden en naar zelfsturing.

Reflectie op de onderzoekskwaliteit

De opzet van het tweede deel van dit onderzoek is beelden van de professional te identificeren en te analyseren. De methodische beperkingen van het identificatieproces zijn dat het praktisch onmogelijk is alle mogelijk relevante bronnen te raadplegen en dat het systematisch onmogelijk is een zoekstrategie te ontwikkelen die alle potentiële beelden opspoor. De methodische beperking van het analyseproces is dat van de geïdentificeerde beelden niet alle beschikbare bronnen zijn geraadpleegd. Bij de beoordeling van de kwaliteit van dit explorerend onderzoek gaat het echter primair om de vraag of het voldoende theoretisch robuuste en praktisch relevante beelden van de professional heeft opgeleverd. Van de zestien geanalyseerde concepten voldoen enkel de eerste drie niet in voldoende mate aan de gestelde criteria, zodat het onderzoek dertien tamelijk robuuste en relevante beelden van de professional heeft opgeleverd.

Het professionele discours: een tijdschriftanalyse

In het derde en laatste deel van dit onderzoek zijn de identificatie en de functie van beelden van de professional in het reflectieve discours van het Nederlandse beroep maatschappelijk werk in het vaktijdschrift *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk* gedurende de periode 1998-2008 onderzocht.

Identificatieproces

De tijdschriftanalyse heeft laten zien dat vier identificatiemogelijkheden kunnen worden onderscheiden met behulp waarvan de aanwezigheid van beelden van de professional in het reflectieve discours van een professie in principe kan worden aangetoond. Deze mogelijkheden zijn geordend naar afnemende soliditeit van de identificatie.

Expliciete aanduidingen houden in dat in de tekst expliciet een specifiek beeld van de professional wordt benoemd. Deze eerste identificatiemogelijk kan op basis van de tijdschriftanalyse in drie varianten worden onderverdeeld. Letterlijke aanduidingen, de eerste variant, houden in dat beelden van de professional in een tekst vóórkomen in precies dezelfde bewoording als in het aanvankelijke referentiekader, bijvoorbeeld de normatieve professional. De tweede variant bestaat uit synonieme aanduidingen, dat wil zeggen dat een beeld op een andere wijze wordt aangeduid dan in het aanvankelijke referentiekader, bijvoorbeeld frontsoldaat in plaats van frontliniewerker. De derde variant houdt in dat de tijdschriftanalyse leidt tot het opsporen van nieuwe beelden, dat wil zeggen beelden van de professional die in eerste instantie geen onderdeel uitmaakten van het referentiekader; voor dit onderzoek gold dat voor de onderzoekende professional, die pas naar aanleiding van de tijdschriftanalyse aan het referentiekader is toegevoegd.

Indirecte verwijzingen zijn begrippen of passages die door een goede verstaander op grond van achtergrondkennis met een specifiek beeld van de professional in verband kunnen worden gebracht. In de tijdschriftanalyse is gebleken dat twee verschillende varianten van deze tweede identificatiemogelijkheid kunnen worden onderscheiden. De ene variant zijn indirecte verwijzingen naar een beeld van de professional door middel van het expliciet vermelden van de kern van zijn praktijktheoretische conceptualisering. Hierbij kan het gaan om het expliciet benoemen van het concept waarop het beeld is gebaseerd, bijvoorbeeld normatieve professionaliteit als indirecte verwijzing naar de normatieve professional. Verder kan het kernbegrip of een centraal kenmerk van een beeld van de professional in een tekst vóórkomen, maar deze indirecte verwijzing biedt enkel houvast als identificatiemogelijkheid wanneer de verwoording van het kernbegrip of het centrale kenmerk in voldoende mate onderscheidend is ten opzichte van andere conceptualisering. Presentie bezit als centraal begrip of kenmerk bijvoorbeeld meer onderscheidend vermogen dan leren of reflecteren. Deze eerste variant kan als identificatiemogelijkheid worden versterkt door het gebruik van betekenisvolle tegenstellingen in de tekst, zoals normatieve professionaliteit versus technische professionaliteit of presentie versus interventie. De andere variant van deze identificatiemogelijkheid betreft indirecte verwijzingen naar een beeld van de professional met behulp van het expliciet benoemen van een funderende auteur, dat wil zeggen het vermelden van een schrijver die een substantiële bijdrage aan de ontwikkeling van het beeld van de professional heeft geleverd, bijvoorbeeld Harry Kunneman voor de normatieve professional of Andries Baart voor de presentiebeoefenaar. Deze variant is niet sterk genoeg voor de identifica-

tie van een beeld zonder ondersteuning door de andere identificatiemogelijkheden. Een auteur kan immers ook om andere redenen worden genoemd dan vanwege zijn bijdrage aan de conceptualisering van een beeld van de professional.

Impliciete elementen zijn expliciete vermeldingen van aspecten van een beeld van de professional in een tekst zonder dat deze beelden als zodanig worden benoemd, dus zonder dat de aspecten expliciet worden gerelateerd aan het corresponderende beeld van de professional. De eerste van de twee varianten van deze derde identificatiemogelijkheid heeft betrekking op de aanwezigheid in teksten van kenmerken van beelden die niet de kern ervan vormen maar een meer secundair karakter bezitten, zoals trage vragen met betrekking tot de normatieve professional. De tweede variant betreft de context waarbinnen een beeld is ontwikkeld, zoals de ontzuiling en individualisering van de postmoderne samenleving in het geval van de normatieve professional. In de tijdschriftanalyse blijkt positieve identificatie op basis van impliciete elementen in de tekst in principe wel mogelijk te zijn, met name wanneer het om onderscheidende kenmerken of contexten gaat, maar doorgaans biedt deze mogelijkheid toch te weinig houvast voor een positieve identificatie op eigen kracht.

Geïmpliceerde relevantie is de vierde en laatste identificatiemogelijkheid. Zij houdt in dat uit de strekking van de tekst volgt dat een beeld van de professional relevant is voor het reflectieve discours van een professie. Wanneer bijvoorbeeld in een artikel wordt betoogd dat de productie, disseminatie en valorisatie van kennis door professionals cruciaal is voor de innovatie van een professie, dan volgt daar uit dat het beeld van de kenniswerker relevant is als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering. In de tijdschriftanalyse is gebleken dat deze mogelijkheid te zwak is voor de positieve identificatie van beelden van de professional.

Deze analytische identificatiemogelijkheden en hun daadwerkelijke bijdragen aan de identificatie van beelden van de professional in het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk maken het mogelijk een drietal kwalitatieve identificatiecategorieën te onderscheiden. De hoogste categorie is identificatieconstatering. Dit houdt in dat met behulp van deze identificatiemogelijkheden daadwerkelijk de aanwezigheid van beelden van de professional in teksten kan worden vastgesteld. Tot deze categorie behoren directe aanduidingen (de eerste identificatiemogelijkheid) en indirecte verwijzingen naar achterliggende concepten (de eerste variant van de tweede identificatiemogelijkheid). De tweede categorie is identificatieondersteuning. Deze identificatiemogelijkheden leveren slechts in zeer beperkte mate nieuwe identificaties op en bevestigen hoofdzakelijk identificaties die reeds tot stand zijn gekomen met behulp van de identificatiemogelijkheden die tot de hoogste categorie behoren. Tot deze tweede categorie behoren indirecte verwijzingen naar funderende auteurs (de twee variant van de tweede identificatiemogelijkheid) en impliciete elementen (de derde identificatiemogelijkheid). De laatste categorie is relevantieconstatering. Tot deze categorie behoort geïmpliceerde relevantie (de vierde identificatiemogelijkheid). Strikt genomen betreft het niet een werkelijke identificatiemogelijkheid; deze analytische mogelijkheid ver-

vult in dit explorerende onderzoek slechts de functie de kwalitatieve ondergrens van de analytische identificatiemogelijkheden te verkennen en te bepalen.

Identificatieresultaten

In het eerste hoofdstuk van het derde deel van deze studie staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

Onderzoeksvraag 3: Welke beelden van de professional worden gebruikt in de jaargangen 1998-2008 van Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk?

In totaal heeft de analyse van de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk geleid tot 84 unieke identificaties van 9 verschillende beelden in 63 verschillende artikelen. De tijdschriftanalyse heeft geleid tot de volgende opbrengst qua beelden (en het aantal positieve identificaties in verschillende artikelen): de normatieve professional (16), de frontliniewerker (15), de presentiebeoefenaar (15), de lerende professional (14), de reflectieve praktijkwerker (10), de kenniswerker (5), de zelfsturende professional (5), de onderzoekende professional (2) en de intrapreneur (2). In het reflectieve discours van maatschappelijk werk blijken daarmee alle beeldcategorieën goed vertegenwoordigd te zijn; enkel de afwezigheid van een drietal ethosbeelden, namelijk de creatieve professional, de democratische professional en de kritische praktijkwerker, kan als een inhoudelijk gemis worden beschouwd. Beelden van de professional blijken in ruim een kwart van de positieve identificaties in combinatie met een of twee andere beelden in eenzelfde artikel voor te komen.

De functie van beelden

In het tweede hoofdstuk van het derde deel van deze studie staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

Onderzoeksvraag 4: Welke functie vervullen beelden van de professional in de jaargangen 1998-2008 van Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk?

In dit onderzoek zijn drie aspecten van de functie van beelden van de professional in de geselecteerde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk geanalyseerd: de thematiek van de tekstuele context van beelden, de positionering van beelden in deze context, en de betekenis van beelden binnen deze context. Als opmaat zijn de auteurs die gebruik maken van beelden geclassificeerd op basis van hun toenmalige functie.

Auteurs. De belangrijkste onderzoeksbevinding met betrekking tot de auteurs van de artikelen waarin gebruik wordt gemaakt van beelden van de professional is het markante verschil in bijdragen tussen enerzijds hoogleraren en lectoren als cognitieve autoriteiten van kennisinstellingen en anderzijds maatschappelijk werkers als uitvoerende professionals van praktijkinstellingen. Terwijl het gebruik van beelden door lectoren plus hoogleraren meer dan drie keer zo groot is dan op grond van hun aandeel in bijdragen aan de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift zou worden verwacht, is het gebruik door maatschappelijk werkers

meer dan drie keer zo klein. Dit is onmiskenbaar een statistisch significant verschil ($P = 0.0001$). Dit kwantitatieve verschil gaat gepaard met een kwalitatief verschil: het inhoudelijke gebruik dat de uitvoerende professionals van een beeld maken is meestal zeer minimaal, terwijl de cognitieve autoriteiten dat doorgaans op inhoudelijk rijke wijze doen.

Thematieken. De belangrijkste onderzoeksbevinding met betrekking tot de thematiek is dat het gebruik van beelden van de professional altijd op de een of andere wijze in samenhang kan worden gebracht met professionaliteit als het centrale thema. Deze thematiek kan verder worden toegespitst tot de professionele identiteit, de professionele expertise en de professionele verankering. Overigens kan ook het beeld van de professional als zodanig expliciet of impliciet het centrale thema van het artikel als geheel of van de relevante passage zijn.

Positioneringen. Beelden van de professional kunnen binnen de tekstuele context drie verschillende prototypische positioneringen innemen: beschrijvend, argumentatief en concluderend oftewel propositioneel. Slechts wanneer een beeld in een tekst ofwel als zodanig het centrale thema is (inhoudelijk alom aanwezig) ofwel juist op een volledig inhoudsloze wijze wordt gebruikt (inhoudelijk volledig afwezig), dan kan zijn positie niet met behulp van deze prototypische driedeling worden bepaald. Wel kunnen beelden in een tekst tegelijkertijd meerdere posities innemen. Bovendien is variatie mogelijk in het aantal, de volledigheid en het belang van de gebruikte beelden. De onderzoeksbevindingen suggereren dat elk beeld elke positie in kan nemen en dat een concluderende positie minder vaak voorkomt (ongeveer één-derde) dan een argumenterende of een beschrijvende positie, die beide ongeveer even vaak vóórkomen.

Betekenis. Het belangrijkste aspect van de functie van beelden van de professional is hun betekenis binnen de tekstuele context. Beelden van de professional worden in de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk slechts incidenteel gebruikt op een inhoudsloze wijze (louter als verwijzing of als contrast) of op een disfunctionele wijze (in strijd met de logica van ideaaltypische professionaliteit of met de conceptualisering van het beeld in kwestie). Dominant is het functionele gebruik van beelden, en hiervan kunnen twee vormen worden onderscheiden: beelden als praktijkideaal (ruim 70 %) tegenover beelden als praktijkrealiteit (krap 30 %). Het functionele gebruik toont in de samenhang van zijn beide vormen aan dat beelden van de professional als inspiratiebron voor professionalisering kunnen fungeren, namelijk als idealen die gerealiseerd blijken te kunnen worden. Varianten van het functionele gebruik van afzonderlijke beelden zijn: mengvormen van praktijkideaal en praktijkrealiteit, suboptimaal in plaats van optimaal gebruik van de kracht van beelden, en niet een volledige erkenning van de waarde van een beeld als praktijkideaal maar een ambivalente of een geclausuleerde erkenning of zelfs een volledige ontkenning daarvan. Beelden kunnen ten opzichte van elkaar niet alleen op disfunctionele maar ook op functionele wijze interfereren in teksten: ze kunnen elkaar aanvullen, elkaar ten dele overlappen en zelfs volledig samenvallen. Beelden worden in

de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift door auteurs niet als onderling conflicterend gepresenteerd.

Reflectie op de onderzoekskwaliteit

Het derde deel van dit onderzoek is een gevalstudie met een explorerend karakter. Het onderzoek is afgebakend tot het hedendaagse Nederlandse beroep maatschappelijk werk. Deze afbakening is enigszins arbitrair, althans in die zin dat ook voor andere beroepsdomeinen en beroepen gekozen had kunnen worden, zoals het medische (bijvoorbeeld verpleegkunde), het pedagogische en het didactische (onderwijs), het economische (accountancy) of het technische (bijvoorbeeld in samenhang met duurzaamheid als actuele humanitaire waarde). Dat neemt niet weg dat maatschappelijk werk geschikt is als casus voor dit onderzoek: het is een beroep met een professionele kern en met een reflectief discours over de professionaliteit van het beroep waarin gebruik wordt gemaakt van beelden van de professional. Deze verkennende gevalstudie berust op een kwalitatieve benadering waar de kwantitatieve elementen dienstbaar aan zijn. Kwalitatief onderzoek dient te voldoen aan de algemene kwaliteitscriteria voor onderzoek, namelijk validiteit en betrouwbaarheid, maar daarbij moet wel rekening worden gehouden met de bijzondere aard van deze onderzoeksvariant (vgl. Boeije, 2008; Baarda & De Goede, 2006; Baarda, De Goede & Teunissen, 2005).

Validiteit. Validiteit als algemeen kwaliteitscriterium houdt in dat gemeten is wat beoogd werd te meten; bij kwalitatief onderzoek wordt doorgaans niet gesproken van validiteit maar van geldigheid, en dat houdt in dat het onderzoek een adequate weergave van de werkelijkheid is. De werkelijkheid die in dit deel van het onderzoek centraal staat, is de aanwezigheid en de functie van beelden van de professional in de jaargangen 1998-2008 van het vakblad voor maatschappelijk werk. De onderzoeksbevindingen kunnen dan ook niet zonder meer gegeneraliseerd worden naar het reflectieve discours over de professionaliteit van professies in het algemeen. Het onderzoek heeft echter wel positieve indicaties voor de externe geldigheid oftewel de inhoudelijke generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten opgeleverd, namelijk verzadiging en systematische volledigheid (vgl. Boeije, 2008; Smaling, 2009): analyse van de laatste jaargangen van het vaktijdschrift bleek nauwelijks nieuwe inzichten op te leveren, en de systematiseringen van de onderzoeksbevindingen betreffende de betekenis van beelden lijken alle denkbare varianten te omvatten.

Betrouwbaarheid. Betrouwbaarheid als algemeen kwaliteitscriterium voor onderzoek houdt in dat de metingen onafhankelijk zijn van het toeval en dat het onderzoek dus replicaceerbaar is; bij kwalitatief onderzoek neemt betrouwbaarheid vooral het karakter aan van transparantie en controleerbaarheid. De keuze voor documentanalyse als onderzoeksmethode maakt dit deel van het onderzoek niet alleen in hoge mate transparant en controleerbaar, maar zelfs letterlijk replicaceerbaar, dat wil zeggen herhaalbaar. Weliswaar berust kwalitatief onderzoek op de interpretatieve activiteit van de onderzoeker, maar de interpretaties in dit deel van het onderzoek berusten zoveel als mogelijk op de referentiekaders die in de

eerste twee delen zijn ontwikkeld en zijn bovendien zo transparant en controleerbaar mogelijk beschreven.

De aard van de tijdschriftanalyse in het derde deel van dit onderzoek is in hoge mate bepaald door het analysekader dat in het eerste deel is ontwikkeld: een ideaaltypische benadering van de zinvolle potentie van professionaliteit. Dat heeft geleid tot wat zou kunnen worden omschreven als een constructieve tijdschriftanalyse, terwijl ook andere benaderingen mogelijk zijn, bijvoorbeeld een kritische discoursanalyse (zie bv. Montesano Montessori, Schuman & De Lange, 2012). Dit is de intrinsieke beperking van het derde deel van deze studie.

Tot slot

Tot besluit zal beknopt aandacht worden besteed aan de studie als geheel: haar vraagstelling, haar doelstelling en de kwaliteit van het onderzoek.

Beelden als inspiratiebron

In deze studie als geheel staat de vraag naar beelden van de professional als inspiratiebron voor professionalisering centraal.

Vraagstelling: Kunnen beelden van de professional fungeren als inspiratiebron voor professionalisering?

In het eerste deel is als analysekader voor beelden van de professional een ideaaltypisch model van professionaliteit geconstrueerd. In dit model is inspiratie het fundament van de professionaliteit van de professional. Verder biedt het model vele aanknopingspunten voor professionele inspiratie, bijvoorbeeld humanisering als zingeving, complexiteit als uitdaging, beslissingsruimte als autonomie, expertise als competentie, verankering als erkenning en loopbaanontwikkeling als zelfverwerkelijking.

In het tweede deel zijn zestien praktijktheoretische concepten van professionaliteit geanalyseerd. Dertien van deze concepten kunnen worden beschouwd als beelden van de professional, dat wil zeggen als theoretische concepten van een gepersonifieerd praktijkideaal voor professioneel functioneren die in hun kern en in hun context in voldoende mate theoretisch robuust en praktisch relevant zijn om te kunnen fungeren als identificatiemodel voor professionals en als inspiratiebron voor professionalisering.

In het derde deel is gebleken dat in recente jaargangen van het vaktijdschrift van maatschappelijk werk negen van de dertien relevante en robuuste beelden van de professional worden gebruikt in het reflectieve discours over de professionaliteit van het beroep, namelijk overwegend als praktijkideaal maar ook in substantiële mate als praktijkrealiteit. In deze dubbele betekenis van beelden van de professional is hun inspiratiekracht gelegen, namelijk als praktijkidealen die aantoonbaar praktijkrealiteiten kunnen zijn. Opvallend is wel dat de uitvoerende professionals in het discours zo goed als geen gebruik maken van deze beelden en hun inspiratiekracht.

Reflectie op de onderzoekskwaliteit

Uit het voorgaande blijkt dat niet alleen de centrale vraagstelling van deze studie is beantwoord, maar ook dat haar doelstelling is gerealiseerd: het ontsluiten van concepten van professionaliteit die als inspiratiebron voor professionalisering kunnen dienen. Dat neemt niet weg dat de gevonden antwoorden vervolgvragen oproepen. In hoeverre maken bestaande professionaliseringstrajecten en ook professionals zelf daawerkelijk gebruik van beelden van de professional als inspiratiebron? Is het mogelijk professionaliseringstrajecten te ontwerpen die gebaseerd zijn op beelden van de professional? Naast actuele leertheorieën (zie bv. Illeris, 2009a) lijkt vooral de deugdethiek (zie bv. MacIntyre, 1981/1985; Comte-Sponville, 1997; Van Tongeren, 2003, 2012) een geschikt kader voor zo'n ontwerpgerichte benadering te bieden, om meerdere redenen. In het hier ontwikkelde model van professionaliteit staat het realiseren van waarden centraal, terwijl deugden kunnen worden opgevat als verinnerlijkte waarden (zie De Jonge, 1995). Beelden van de professional zijn concepten van professionaliteit waarin voortreffelijke kwaliteiten centraal staan, net als in de deugdethiek. Bij het gebruik van beelden van de professional in professionaliseringstrajecten zouden voorbeelden een belangrijke rol moeten vervullen, en dat is ook het geval in de deugdethiek als de oudste benadering van de westerse moraalfilosofie. Daar komt nog bij dat de deugdethiek haar relevantie voor bijvoorbeeld de sociale professies reeds heeft aangetoond (zie bv. De Jonge, 1995, 2013; Banks & Gallagher, 2008; Van den Berselaar, 2009). "Toutes ces questions, qui nous renvoient à la réflexion pure et non complice, ne peuvent trouver leur réponse que sur le terrain moral. Nous y consacrerons un prochain ouvrage." (Sartre, 1943/1976, p. 692).

Summary

This explorative enquiry centres on images of the professional as sources of inspiration for professionalisation. ‘Images of the professional’ is a designation which in this study refers to theoretical concepts of a personified and practice-oriented ideal for professional performance. In such theories-of-practice concerning professionalism the ideal is so to speak embodied in the person of the professional by means of an excellent quality, as for example in the concept of the reflective practitioner. This study consists of three parts. The first part develops an ideal-typical model of professionalism that can serve as an analysis framework for images of the professional. The second part is a literature study regarding the identification, selection, categorisation and analysis of images of the professional. The third and last part is an analysis of the 1998-2008 volumes of the Dutch professional journal (*Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*) for the contemporary Dutch profession of social work (*maatschappelijk werk*). This analysis centres on the identification and the function of images of the professional within the reflective discourse of this occupation. The whole of the research is thus based mainly on the ideal-typical approach and on document analysis. Important sources of inspiration for this design are Knijn and Verheijen (1988, 1991) and Verhagen (2005). This conclusion of the study summarises the most important research findings and reflects on the quality of the research.

Professionalism: an ideal-typical construction of its meaning

The first part of this study centres on the following research question:

Research question 1: Is it possible to develop a model of professionalism based on its meaningful and valuable potential?

In order to answer this question an ideal-typical model of professionalism is constructed. The approach and elaboration in this section are influenced to a large extent by the later work by Freidson (2001), who developed an ideal-typical approach to professionalism, integrating numerous scientific sources. The construction of the ideal-typical model is also based on the large degree of unanimity in the literature on professionalism regarding the three classic professions, namely the medical, the legal and the religious profession. The method of the construction draws on Weber’s development of the ideal-typical approach (1904, 1913, 1922a). In his view, an ideal-typical model is mainly developed based on a meaningful valuation of a specific cultural phenomenon, and on a subsequent relevant selection and rational systematisation of its characteristics. The first part of this study therefore aimed to develop a rationally systematised model of the characteristics of professionalism, based on a meaningful valuation of the phenomenon. The meaningful valuation of ideal-typical professionalism – and consequently the

positive potential of actually existing professionalism – was ultimately defined as the professional mission; in short, as the realisation of a humanitarian value under complex circumstances. This meaningful valuation determined the selection of the relevant characteristics which were integrated in the model as well as the rational systematisation of the model as goal-oriented acting. This valuation also determined the selection of the supplementary literature (see esp. Flexner, 1915; Carr-Saunders, 1928; Carr-Saunders & Wilson, 1933; Larson, 1977; Abbott, 1988; Koehn, 1994; Sullivan, 2005).

The ideal-typical model

The structure of the ideal-typical model of professionalism is based on a combination of two dimensions. On the one hand, there is the distinction between profession and professional, as the two categories that relate to each other within professionalism as the end and the means. On the other hand, there is the differentiation of three domains, analogous to designing a working organisation: focus or aim, activities or performance, and anchoring or arrangement (cf. INK, 2002; Weggeman, Wijnen & Kor, 1985). These domains likewise relate to each other as end and means: the arrangement serves the performance, and the performance serves the aim. This gives the ideal-typical model of professionalism a goal-oriented rational structure.

Aim. Within the domain of the aim, the focus of the profession is the professional mission, which, like all missions, seeks to bridge the gap between the real and the ideal. The core of the professional mission is to accomplish a specific humanitarian value (cf. Koehn, 1994; Freidson, 2001) within a demarcated life domain (cf. Abbott, 1988) under complex circumstances (see especially Schön, 1983) in direct contact with people. The medical profession is aimed at physical health, while the legal profession seeks social justice and the religious profession aims for spiritual salvation. Professionalism is the project to humanise – that is to say: to enhance and preserve the liveability of – the human reality by means of work. The professional responsibility as the professional's dedication corresponds with the professional mission as the good of the profession. The humanitarian value is what provides the inspiration for this responsibility; the complexity of circumstances in direct contact with people constitutes its challenge; and the demarcation of the life domain provides the grip to live up to it. Within the professional relationship between the professional and the client, professionals have the original and final responsibility (cf. Flexner, 1915), both for sharing responsibility with and for taking over the responsibility of the client.

Performance. Within the performance domain, the activity of the profession lies in the professional tasks. The content of these tasks cannot be determined in an ideal-typical fashion, not only because they vary according to the profession, but particularly because the professional focus implies that the tasks can in principle comprise everything within humanitarian boundaries that can be helpful to accomplish the professional mission. The corresponding activity of the professional is based on his personal embodiment of expertise (cf. Abbott, 1988). The

core of professional expertise can be determined ideal-typically, namely as decision-making. After all, the professional mission as the focus of professional tasks first of all requires a decision regarding the manner in which the specific humanitarian value can best be pursued under the specific circumstances (cf. Van Strien, 1986). The decision as the core of professional expertise is discernible in the classic professions as the physician's prescription, the judge's judgement, and the absolution imparted by the Catholic confessional priest. This also means that professional expertise should not be sought primarily in the performance as such, but in the control over the activities actually performed. It is therefore not contrary to professionalism to delegate the performance, whether partly or even wholly. It is possible, in principle, to delegate the problem definition, the diagnosis, the plan, the interventions and/or the evaluation without detracting from the professional nature of the activities, as long as the professional maintains control over these activities. The decision as core of professional expertise is preceded by thorough deliberation; otherwise the decision would be no more than a random choice. Likewise, the decision must be followed by an assignment to act, for without any actual effectiveness the decision would be no more than a non-committal opinion (cf. Aristotle, 1999; Banks & Gallagher, 2009; Eraut, 1994). Decision-making as the core of professional expertise reveals that professional activities are characterised by discretion (cf. Larson, 1977; Freidson, 2001); that is to say, by the absence of non-expert interference. This discretion does not amount to a moral *carte blanche*, however, since it is grounded in the professional mission, so in the pursuit of a humanitarian value under complex circumstances, and is delimited and substantiated on this basis. Given the professional mission, the professional activities may be described as valuable customised work, the value of which is determined by the humanitarian character of the focus, while the customisation is made imperative by the complex character of the circumstances. Performing valuable work demands that professionals show effectiveness and quality as idealistic performance criteria, while performing customised work requires innovation and creativity as realistic performance skills.

Arrangement. Within the domain of arrangement, professionalism is anchored on the one hand by the embedding of the profession by means of its public acknowledgement and on the other hand by the positioning of the professional by means of his or hers public esteem. The embedding of the profession occurs in three subdomains: the internal cohesion of the profession, the mutual coordination within collaborative frameworks, and the external appraisal by the general public. The internal cohesion of the profession is based on professional characteristics such as professional training and qualification, professional association and register, professional code of conduct and disciplinary law. The mutual coordination within collaborative frameworks is based on the professional mission: delimited by the goals of the employing organisation and/or merged with the goals of other professional groups. The external appraisal is based on public confidence in, political support for, and legal protection of the profession. The positioning of the professional is achieved through active loyalty to his or her profession, asser-

tive cooperation within collaborative frameworks, and transparent legitimisation with respect to society.

The ideal-typical context

In the first part of this study the ideal-typical model of professionalism is embedded in its ideal-typical context. Professionalism is situated in the social and societal context, between the public and the private domain (cf. De Savornin Lohman & Raaff, 2001). The public domain is governed by the general public interest, while individual desires are leading in the private life-world. Both orientations are closely related to, but nonetheless not identical with the humanitarian core values at the heart of professionalism. Three ideal-typical models for the organisation of labour can be differentiated in the field between the public and the private domain, namely the market model, the bureaucracy model, and the expert model; and the expert model can again be differentiated into the craftsman model and the profession model (cf. Freidson, 2001; Sennett, 2008). While craftsmanship is originally tied to the mastery of specific materials such as wool or metal (Sennett, 2008), professional work aims to realise transcendent values such as health and justice (Koehn, 1994; Freidson, 2001). Professionalism as a model for the organisation of labour is distinct from that of market and bureaucracy in respect of the allocation of power, the foundation of expertise, and the rationality of value. In the profession model, the power is primarily in the hands of the expert practitioner, instead of in the hands of the consumer as in the market model, or the manager as in the bureaucracy model (Freidson, 2001). One important reason for this is that, in professionalism, the expertise is primarily embedded in specific people and practices, rather than in processes or products as in the market, or in procedures and protocols as in bureaucracy (cf. Abbott, 1988). Above all, the profession model rests on the humanitarian rationality of substantial humanitarianism, and not on the economic rationality of material prosperity as in the market model, or on the institutional rationality of formal equality as in the bureaucracy model. Furthermore, the humanitarian rationality of professionalism differs from the mastership rationality of craftsmanship, from the subjective rationality of the private domain, and from the political rationality of the public domain. Professionalism is not rooted in commercial profitability, bureaucratic compliance or craftsman mastery, but on humanitarian goal-directedness. Whereas professionalism is value-driven, the market is demand-driven, bureaucracy is authority-driven, and craftsmanship is material-driven.

Frictional occupational identity

On the basis of the ideal-typical model, professionalism can be characterised as functional pragmatic humaneness. The humanitarian inspiration is present in the professional mission as the goal or the focus of professionalism, in the domain of the aim. It is owing to this humanitarian core that professions possess a moral occupational identity. The pragmatic embodiment of professionalism pertains to accomplishment in the domain of performance. This embodiment is pragmatic,

not only because the domain of performance encompasses all within humanitarian boundaries that can be helpful to achieve the humanitarian goal, but also because something of the humanitarian ideal inevitably will be lost in the process of realisation. The functional anchoring relates to the domain of arrangement, as this domain is, ideal-typically, fully subordinate to the realisation of the professional mission. The expert power (cf. Mulder, 1984) of professionals is curtailed by democratic legitimacy and professional functionality.

Even in its rational systematisation as ideal-typical model, professionalism as functional pragmatic humaneness represents a frictional occupational identity. Within professions there is always a tension between the general humanitarian core and the occupation-specific humanitarian value. Accordingly, professional practice is always characterised by a surplus of value and a deficit of expertise, and by moral dilemmas that are intrinsically tied to the occupational identity. Professional tasks can never be delimited clearly and completely; they are always a fuzzy mixture of management (decision-making) and performance (direct contact), of generalist (humaneness) and specialist (complexity) activities. The professional relationship between the professional and the client is characterised by tensions between a symmetrical and an asymmetrical relationship, and between the relationship as a means and as an end.

The social and societal anchoring of professionalism is frictional as well. From the humanitarian perspective of professionalism, bureaucracy appears as the potential banality of evil, and the market as the possible indifference of good(s). Conversely, from the bureaucratic perspective the humanitarian expertise relationship of professionalism runs counter to hierarchical power relations, and from the commercial perspective it is a disruption of a freely competitive relation. Professionalism always has a credibility problem toward the public and private domain; in public respect, regarding both purported political neutrality and arbitrary political partisanship, and in private respect with regard to both paternalistic intervention and non-committal distancing. Given its humanitarian focus, however, professionalism is not anxious to assert itself vis-à-vis other rationalities, but maintains a constructive relationship to the private and the public domain, the free market and the hierarchical bureaucracy, as well as to craftsman mastery. This also implies that professionals can constructively use other kinds of expertise than the kind embodied in persons and practices, for example by making use of procedures and protocols. After all, expertise is by definition professional when it is helpful to achieving humanitarian goals in a humanitarian manner.

Social work as a profession

It turns out that the ideal-typical model of professionalism can be used as a yardstick to determine to what extent Dutch social work can be considered to be a profession. Social work in the Netherlands is explicitly presented by its occupational association (*de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers*) as a profession (NVMW, 2006). The occupation indeed displays many characteris-

tics of the ideal-typical model of professionalism, such as a humanitarian mission, complex practical situations, decision-making discretion, a professional association, an occupational profile including a full professional array of tasks, practitioner registration, a code of conduct and disciplinary law. On the other hand, the professionalism of a number of aspects is open to argument, for instance the unclear demarcation of practice situations vis-a-vis similar social occupations, the moderate complexity of the actually applied theoretical expertise, the ambivalent autonomy with respect to organisational positioning, the absence of statutory protection of the title, the moderate extent of professional organisation among the practitioners, and the limited public confidence in this occupational group. However, the most important and decisive professional characteristic of this occupation is that it possesses a humanitarian focus; namely, helping a person achieve an optimal life in interaction with his or her environment. It should be added, however, that this core is not concentrated on any one single humanitarian value, nor on any one specific life domain. The undisputable humanitarian core of social work consists of a somewhat diffuse and also complex cluster of interrelated values and of an intermingling of several life domains. This makes the inspiration of these practitioners somewhat vague and the grip it provides somewhat unsure, but it also gives the occupation its own kind of complexity that increases the challenge for the workers.

Reflection on the research quality

The first part of this study centres on constructing an ideal-typical model of professionalism. The main quality criteria for this part can therefore be derived from the main characteristics and the key function of an ideal-typical construction (cf. Weber, 1904, 1913, 1922a), namely meaningful valuation, selective intensification, and (preferably goal-oriented) rational systematisation in order to create a cognitive point of reference.

Goal-oriented rational systematisation. The model of professionalism developed here is based on a goal-oriented rational systematisation. On the one hand, the two categories of the model are systematised in a goal-oriented rational manner: professional and profession relate to each other as means and end. On the other hand, the three domains of the model are also linked together in a goal-oriented manner: the arrangement serves the performance, and the performance serves the aim.

Meaningful valuation. An ideal-typical construction is a model constructed on the basis of giving meaning and valuation. The purpose of the ideal-typical construction in this study was to elucidate the meaningful potential of professionalism. The meaningful valuation of the ideal-typical construction can essentially be found in realising a specific humanitarian value under complex circumstances by means of expertise that is embodied in persons and practices.

Selective intensification. The selection and intensification of the professional characteristics of the ideal-typical model primarily result from the goal-oriented rational systematisation, in service of the professional mission. The goal-oriented

rational systematisation determines the nature of the characteristics; professional power and professional monopoly, for instance, are functionally subordinate to achieving the professional mission as the key goal. The intensification of the selected characteristics of professionalism becomes especially visible in the use of adjectives: humanitarian value, demarcated life domain, complex circumstances, direct contact, valuable and customised work, personal embodiment of expertise, active loyalty, assertive cooperation, transparent legitimisation.

Cognitive point of reference. As Weber emphasised, an ideal-typical model does not describe an actually existing entity, but serves as a cognitive reference point. The model developed here can serve as a reference point in the assessment of the professional nature of an actually existing professional practice, such as social work.

This study is based on an ideal-typical approach of the meaningful and valuable potential of professionalism as a frame of analysis for images of the professional as a source of inspiration for professionalisation. Of course many other approaches of and perspectives on professionalism are possible and useful. The meaning of professionalism cannot solely be approached on the basis of the ideal-typical method, but could for instance also be analysed through methodological approaches based on family resemblances (cf. Wittgenstein) or deconstruction (cf. Derrida). Looking for its meaningful and valuable potential is not the only possible perspective for research into professionalism; alternative perspectives are for instance market control and social mobility (Larson, 1977), interprofessional competition (Abbott, 1988) or symbolic capital (Schinkel & Noordegraaf, 2011). An intrinsic limitation of the first part of this study is that it is based on one specific approach of one specific perspective on professionalism.

Images of the professional: a literature study

The second part of this study centres on the following research question:

Research question 2: Which concepts of professionalism can be identified as an image of the professional?

Within the context of this research, the image of the professional has been defined as a theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance. The sources that have inspired this designation are Kwant (1978, 1986) and Morgan (1986), who speak of “images of man” (*mensbeelden*) and “images of organisation”, respectively. The second part of this study examines which concepts of professionalism can be identified as images of the professional and to what extent such images are theoretically robust and practically relevant. The theoretical robustness is mainly measured in terms of the correspondence between the concepts and the ideal-typical model of professionalism. The practical relevance is mainly deduced from the potential and actual use of the concepts as an identification model for professionals and as a source of inspiration for professionalisation. Furthermore, this analysis examines the sources, the context and the core of the images, as well as their reciprocal connexions. This

research identified sixteen images of the professional, of which fifteen can be classified in three image categories, namely organisation images, expertise images, and ethos images. This categorisation corresponds roughly with the three domains of the ideal-typical model of professionalism. The self-directing professional is the only image to defy and transcend classification in the image categories.

Organisation images

An organisation image of the professional is a theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance within and outside, thanks to and despite an organisational working context. This exploratory study identified and elaborated five organisation images, but not all of them satisfy the criteria for images of the professional in all respects.

The street-level bureaucrat (Lipsky, 1980) possesses an interactional core of role conflicts – namely between implementation and decision-making, between service and control, between flexibility and rigidity – and a corresponding psychosocial core of uneasiness within the organisational context of (particularly dysfunctional) bureaucracies for public services. The street-level bureaucrat is a theoretical concept of a personified and practice-oriented but also powerless ideal that rapidly leads to dysfunctional professional performance within a service-providing bureaucracy, and is therefore not suitable as an identification model for professionals or as a source of inspiration for professionalisation. The value of this concept lies in the clarification of the problem, rather than in contributing to the solution.

The bureaucratic professional (cf. Mintzberg, 1983) makes decisions independently concerning complex but predictable tasks, on the basis of standardised expertise acquired through his or her professional training, within the organisational context of a professional bureaucracy. The bureaucratic professional is a reconstructed theoretical concept of a personified and practice-oriented reality of exclusively stable, predictable, categorised and isolated professional as well as craftsman performance within a professional bureaucracy. As this concept does not outline a practice-oriented ideal but rather describes a professional niche, it is only in a hypothetical sense suitable as an identification model for professionals or as a source of inspiration for professionalisation.

The commercial professional (cf. Maister, 1997) seeks to unite market and morality, profit and decency within the organisational context of commercial services. The commercial professional is a reconstructed theoretical concept of a practice-oriented and personified but also organised ideal of decent performance within the commercial services sector. As a practice-oriented ideal it is not or hardly relevant for professionalism, and therefore it does not offer any support as an identification model for professionals or as a source of inspiration for professionalisation.

The three organisation images discussed above illustrate especially the uneasy relationship between actually existing professionalism and actually existing

organisations, which often seem to pose more of an obstacle than to offer a requisite resource for professional performance. The concepts sketch a problem rather than a solution, and are therefore not suitable as a constructive identification model for professionals or as a positive source of inspiration for professionalisation. A concept of professionalism only provides a useful organisation image of the professional not only if there is friction between the ideal-typical model of professionalism and the actually existing organisational context, but if the concept also helps the professional to deal with this friction constructively.

The intrapreneur (Pinchot, 1985) essentially converts new ideas or concepts into profitable products or services, and in that sense creates the link between inventors and managers within the context of (especially highly bureaucratised) commercial organisations. The intrapreneur is a theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for innovative performance within a highly bureaucratised commercial organisation. Although this concept was developed outside the professional field and its logic, the creative and innovative development power of the intrapreneur provides an identification model for professionals and a source of inspiration for professionalisation with respect to innovating and facilitating professional activities, particularly within a conservative organisation culture.

The frontline worker (a Dutch concept developed by Soetenhorst-de Savornin Lohman, 1990; De Savornin Lohman & Raaff, 2001/2008; De Savornin Lohman, 2009; Hartman & Tops, 2005, 2006, 2009; Van der Lans, 2005, 2008, 2010) essentially embodies an outreaching attitude, preferably supported by institutional frontline supervision, within a social and societal context of ideological friction and public disintegration. The frontline worker is a somewhat diverging theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance in the frontline of public service provision by means of discretionary action. The problem-oriented decisiveness of the frontline worker can offer an identification model for professionals and be a source of inspiration for professionalisation with regard to a professional result-orientation within complex social and societal contexts, as long as the professional foundation accords with the ideal-typical model of professionalism, especially the presence of a humanitarian focus and sufficient professional expertise and public recognition.

The analysis of the selected concepts of professionalism as organisation images suggests that professionalism, as the organisation of labour, will benefit from a synthesis in professionals of the energetic autonomy and creative innovation of the intrapreneur on the one hand, and the resolute practice-directedness and qualitative effectiveness of the frontline worker on the other.

Expertise images

Expertise images are theoretical concepts of a personified and practice-oriented ideal of professional performance with respect to knowledge development. This study identified and elaborated five expertise images, and here again it applies that not all these concepts satisfy the criteria for images of the professional in all

respects. Nevertheless, expertise images are generally theoretically robust and practically relevant images of the professional. They moreover tend to complement each other rather than to be at odds with each other, partly because they are each based on different contexts in terms of size or reach.

The learning professional (cf. especially Kolb, 1984) has at its core the close interweaving of learning (as high-grade professional and personal development) and working (in all aspects of the occupational practice and career development) within the organisational context of the learning organisation, the social context of the learning society, and the natural context of mankind as a learning species. The learning professional is a reconstructed theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance. This concept is clearly an identification model for professionals and a source of inspiration for professionalisation, particularly for the professional as a permanently developing expert and person. Within the expertise images, this concept occupies a central place, both in a foundational and overarching sense, in respect of its evolutionary biological context as well as its learning psychological core. The learning professional is so to speak the basis of the professional expert.

The knowledge worker (see especially Drucker, 1993) is, in essence, a person that applies high-grade knowledge (as the main mean of production) on high-grade knowledge (as the main resource), resulting in the creation, dissemination and valorisation of high-grade knowledge (as the main product), within the context of the knowledge economy and the knowledge society. The knowledge worker is actually a theoretical concept of a personified and practice-oriented necessity for commercial performance, but is potentially a theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance as well. Since professional activities essentially are knowledge work, this concept can serve as an identification model for professionals and as a source of inspiration for professionalisation, provided the focus is shifted from commercial to humanitarian values.

The reflective practitioner (Schön, 1983) is essentially characterised by the interaction between knowing-in-practice and reflecting-in-practice in the service of furthering professional expertise for dealing with complex practical situations. The reflective practitioner is a (partly potential) theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance in complex situations, and as such it can serve as an identification model for professionals and as a source of inspiration for professionalisation.

The scientific practitioner (Hayes, Barlow & Nelson-Gray, 1999), as a behavioural scientist, is essentially a user of research results and research methods as well as an evaluator and researcher of occupational practices within the context of the hybrid mental health care system. The scientific practitioner is a theoretical concept of a practice-oriented and a fairly impersonal and somewhat featureless ideal for the methodological guarantee of effective professional performance by means of research. The concept is an identification model for professionals and a source of inspiration for professionalisation with respect to the sys-

tematic monitoring and improvement of the effectiveness of professional performance.

The investigative professional (a Dutch concept; see especially Huschemackers, Tiemens & Smit, 2006) essentially uses a number of heuristic search principles in the occupational performance (specifically, shared actorship with and empowerment of the client, using diverse knowledge sources, parsimony in the approach, and the monitoring of results) within the professional context of the problematic issue of problem ownership in mental health care. The investigative professional is a theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance by means of optimal development of professional expertise. This concept, that currently seems still to be under development and whose conceptualisation incorporates central aspects of the other expertise images, is an identification model for professionals and a source of inspiration for professionalisation, especially for the integration of the descriptive and the prescriptive, the scientific and the social elements of professional knowledge.

Ethos images

Ethos images are theoretical concepts of personified and practice-oriented ideals for professional performance on the basis of inspiration. This study identified and elaborated five ethos images, although not all of them fully satisfy the criteria for images of the professional. Nevertheless, these concepts do offer inspiration for the enrichment of professional performance in the service of the professional mission, specifically with regard to the ethics of existence (*bestaansethiek*), being present (*presentie*), creativity, democratisation and empowerment. These images demonstrate that inspiration not only arises in the interaction between profession and professional, but can also be drawn from the client and the context.

The normative professional (a Dutch concept; see especially Kunneman, 1996, 2005, 2013a) essentially displays a conscious – that is, a reflective, normative and communicative – relationship to his or her own existence, to professional performance, to the client, and to the organisational as well as the broader social, societal, cultural and historical context. The contemporary context can be characterised generally as individualised, multicultural, globalised and postmodern. In this context professionalism is subject to multiple forms of interference with other rationalities, giving it a hybrid character. The normative professional is a theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance in a postmodern context, and as such an identification model for professionals and a source of inspiration for professionalisation, especially with regard to the moral and ethical aspects of professional practice.

The presence worker (a Dutch concept; Baart, 2001/2006) is, in essence, unconditionally present for the impoverished residents of problematic neighbourhoods that suffer societal indifference, social redundancy, individual loneliness and, particularly, violated personal dignity. The context of this concept is a somewhat implicit humanistic and Christian reference framework that explicitly focuses on human dignity and the good life. The presence worker is a theoretically

frictional concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance by way of humanitarian interaction that transcends the boundaries of the ideal-typical model of professionalism. Within the boundaries of this model, the concept of the presence worker can serve as an identification model for professionals and as a source of inspiration for professionalisation, namely to not lose sight of the humanitarian core of human dignity in the pursuit of a specific humanitarian value by means of professional activities.

The creative professional (Florida, 2004) has a creative ethos as life stance, and uses creativity as a core factor in his or her occupational activities within the context of the creative economy. Research into creativity (Csikszentmihalyi, 1996) provides additional support for the explication of the creative personality of a professional and the creative culture of a profession. Combining these insights results in a theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance, which can be an identification model for professionals and a source of inspiration for professionalisation, especially with regard to creative development and self-realisation.

The democratic professional (Dzur, 2008) is essentially a reform-minded professional who manages to bridge the gap between (alienated) citizens and (complex) social institutions by achieving public ideals such as citizenship competencies, empowerment and political participation. The context of this concept is a (political and) political scientific approach of the (creation of) conditions for true democratic decision-making. The democratic professional is a theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional but first and foremost for public performance concerning the democratic foundation of decision-making. Within the boundaries of the ideal-typical model of professionalism, the concept is an identification model for professionals and a source of inspiration for professionalisation concerning the optimum alignment between professional and democratic decision-making within the professional relationship, while retaining the original and final responsibility of the professional.

The critical practitioner (see esp. Brechin, Brown & Eby, 2000; see also Fraser & Matthews, 2008; Butcher, Banks, Henderson & Robertson, 2007) is essentially dedicated to values with both a humanitarian and public character – such as self-determination, justice, inclusiveness and solidarity – and is focused on the emancipation and empowerment of individuals and groups, as well as the democratisation of social relations and society at large. The context of this concept consists, on the one hand, of diverse social and societal developments, particularly in relation to the social and medical professional domains, and on the other hand of various critical reference frameworks such as feminist and anti-oppressive theories. The critical practitioner is a theoretical concept of a personified and practice-oriented ideal for professional performance in politically frictional practical situations, on the basis of humanitarian core values and a critical, reflective and communicative attitude. The concept is an identification model for professionals and a source of inspiration for professionalisation, especially for the political aspects of professionalism.

Meta-image

A meta-image is an image of the professional that defies and transcends the three image categories, because the perspective on professionalism contained in that image is not limited to any specific domain of the ideal-typical model. This study has identified one such meta-image, namely the self-directing professional, since self-direction concerns all aspects of professional performance. Self-direction accordingly plays a role in the conceptualisation of most of the other images of the professional.

The self-directing professional (a Dutch concept; cf. Donkers, 2003), in essence, actively and deliberately shapes and steers his or her occupational activities, professional career and life as a whole, and hence his or her professional and personal identity. The concept is embedded in a theoretical context of especially social-scientific but also philosophical insights into self-regulation. The self-directing professional is a reconstructed theoretical concept of a practice-oriented and personified ideal for professional performance. It offers support as an identification model for professionals and as a source of inspiration for professionalisation, particularly through its transformative potential. However, it remains somewhat abstract and needs to be complemented with a concrete practice-oriented ideal.

Theory-of-practice

The theory-of-practice character of images of the professional is borne out particularly through the optimum balance between their theoretical robustness and their practical relevance, which reinforce as well as delimit each other. Images of the professional are characterised by the context-specificity of their conceptualisation, suspended halfway between the general abstraction of the ideal-typical model of professionalism and the concrete specificity of practical situations in particular occupations. The power of the images of the professional resides precisely in this intermediating role as context-rich theories-of-practice, enabling them to function as an identification model for professionals and as a source of inspiration for professionalisation. For it are these concepts that show how, within specific contexts, possibly impure but viable and context-relevant realisations of professionalism can be accomplished.

Social work

An examination of the occupational profile of Dutch social work shows that various elements of several images of the professional are used in the reflective discourse on the professionalism of this occupation. In fact, this profile explicitly refers to the social worker as a reflective practitioner, and to the importance of normative professionalism for occupational practice. The profile also refers to the learning organisation, learning as second nature, and a learning cycle. The importance of knowledge development and knowledge dissemination are also mentioned, as is being present. The profile furthermore refers to practice-oriented research, democratic values, and self-direction.

Reflection on the research quality

The setup of the second part of this study is to identify and analyse images of the professional. The methodological restrictions of the process of identification are that it is practically impossible to analyse all possible relevant sources and that it is systematically impossible to develop a search strategy that will reveal all potential images. The methodological restriction of the process of analysis is that not all available sources regarding the identified images have been analysed. However, assessing the quality of this explorative research is mainly a matter of determining whether it has resulted in a sufficient number of theoretically robust and practically relevant images of the professional. Of the sixteen concepts that have been analysed, only the first three failed to meet the criteria for an image of the professional to a sufficient degree, which means that the research has resulted in thirteen fairly robust and relevant images.

The professional discourse: an analysis of a professional journal

The third and last part of this study focuses on the identification and the function of images of the professional in the reflective discourse about Dutch social work in its professional journal in the period 1998-2008.

Identification process

The journal analysis reveals that there are four clues for identification that can, in principle, be helpful to demonstrate the presence of images of the professional in the reflective discourse of a profession. These clues have been ordered according to the diminishing robustness of the identification.

Explicit references means that the text explicitly mentions a specific image of the professional. This first clue for identification can be subdivided into three variants. Literal references, the first variant, means that images of the professional occur in a text by making use of the exact same designation as in the original reference framework for the analysis, for instance ‘the normative professional’. The second variant consists of synonymous formulations, which means that an image is designated making use of other words than in the original reference framework; for instance, ‘frontline soldier’ rather than ‘frontline worker’. New images, the third variant, means that the journal analysis leads to the identification of new images, that is to say images of the professional that were initially not a part of the reference framework; in this study the image of the investigative professional was added to the original reference framework because of the findings during the journal analysis.

Indirect references are words or passages in articles that a person having sufficient background knowledge will be able to link to a specific image of the professional. Over the course of the journal analysis it emerged that there are two variants of this second clue for identification. The first variant consists of indirect references to an image of the professional by explicitly mentioning the conceptual core of the theory-in-practice. This mentioning can be done in two ways. The

first way is by making use of the name of the theory-in-practice on which the image is based, for instance 'normative professionalism' as an indirect reference to the normative professional. The second way is by mentioning the core concept or the central feature of an image of the professional, but this indirect reference is only a clue for identification if it is sufficiently distinctive with respect to other conceptualisations. 'Being present', as a core concept or central feature of the presence worker, possesses (in the Dutch language) a greater distinctiveness than 'learning' or 'reflecting', for instance. This first variant is a stronger clue for identification if the text additionally contains meaningful contrasts, for example normative professionalism versus technical professionalism, or being present versus intervention. The second variant of this clue for identification concerns explicitly mentioning a writer who has contributed substantially to the development of the image of the professional, for instance Harry Kunneman regarding the normative professional or Andries Baart regarding the presence worker. This second variant is not strong enough to identify an image without the support of other clues for identification. After all, an author may also be mentioned for other reasons than for his or her contribution to the conceptualisation of an image of the professional.

Implicit elements are explicit mentions of aspects of an image of the professional in a text without explicitly relating these aspects to the corresponding image of the professional. The first of the two variants of this third clue for identification concerns the occurrence in texts of features of images that do not constitute the core but are more of a secondary nature; for example, so-called 'slow questions' in relation to the normative professional. The second variant concerns the context within which the image has been developed, such as the individualisation in postmodern society with regard to the normative professional. The journal analysis shows that positive identification on the basis of implicit elements in the text is possible in principle, particularly where it concerns distinctive features or contexts, yet this option generally provides too little support for any independent positive identification.

Implied relevance is the fourth and last clue for identification. It entails that it follows from the general gist of the text that an image of the professional is relevant to the reflective discourse of a profession. For example, if an article argues that the creation, dissemination and valorisation of knowledge by professionals is vital to the innovation of a profession, then it follows that the image of the knowledge worker is relevant as an identification model for professionals and as a source of inspiration for professionalisation. The journal analysis established that this possibility is too weak to serve the positive identification of images of the professional.

Based on the four analytical clues for identification and their contribution to the identification of images of the professional in the professional journal for Dutch social work, three qualitative categories for identification can be differentiated. The first category is identification confirmation. This means that the clues for identification indeed can be used to confirm the presence of images of the

professional in texts. The corresponding clues for identification are direct references (the first clue) and indirect references to underlying concepts (the first variant of the second clue). The second category is identification support. These clues for identification produce only a very limited number of new identifications and mainly confirm identifications already established by clues that belong to the first category. The corresponding clues for identification are indirect references to original authors (the second variant of the second clue) and implicit elements (the third clue). The third and last category is relevance confirmation. Only implied relevance (the fourth clue) belongs to this category. This analytical possibility cannot really be viewed as an actual clue for identification. In this explorative study, this possibility merely fulfils the function of exploring and determining the lower limit of the clues for identification.

Identification results

The first chapter of the third part of this study centres on the following question:

Research question 3: Which images of the professional can be identified in volumes 1998-2008 of the Dutch journal for Dutch social work?

In total, the analysis of the consulted volumes of the Dutch journal for Dutch social work resulted in 84 unique identifications of 9 different images in 63 separate articles. The journal analysis resulted in the following yield in terms of images (and the number of positive identifications in different articles): the normative professional (16), the frontline worker (15), the presence worker (15), the learning professional (14), the reflective practitioner (10), the knowledge worker (5), the self-directing professional (5), the investigative professional (2) and the intrapreneur (2). All image categories thus seem to be well represented in the reflective discourse on social work; only the absence of three ethos images, namely the creative professional, the democratic professional and the critical practitioner can be considered to be a substantive omission. Images of the professional are found to occur in over one-quarter of the positive identifications in combination with one or two other images in the same article.

The function of images

The second chapter of the third part of this study centres on the following research question:

Research question 4: What function do the images of the professional fulfil in volumes 1998-2008 of the Dutch journal for Dutch social work?

In this research three aspects of the function of images of the professional in the professional journal have been analysed: the theme of the textual context of images; the positioning of the images in this context; and the meaning of the images within this context. As an initial step to this investigation, the occupation (at the time) of the authors who use these images was classified.

Authors. The main research finding regarding the authors of the articles that incorporate images of the professional is the striking difference in contributions by professors (*hoogleraren en lectoren*) as “cognitive authorities” (cf. Freidson,

2001) of knowledge institutes (universities and universities of applied sciences) on the one hand, and by social workers as practitioners of welfare organisations on the other. Whereas the use of images by professors is more than three times as high as might be expected on the basis of their share of contributions in the investigated volumes, the use of images by social workers is more than three times as small. This is clearly a statistically significant difference ($P = 0.0001$). This quantitative difference is paired with a qualitative difference: the actual use to which the practitioners put an image is generally very minimal, while the cognitive authorities generally use them in a substantively rich manner.

Themes. The main research finding regarding the themes is that the use of images of the professional can always, in some way or another, be brought to bear on professionalism as the central theme. This theme can be narrowed down further to the professional identity, the professional expertise and the professional anchoring, but an image of the professional can also be the explicit or implicit theme of the relevant section or the article as a whole.

Positioning. Images of the professional can be positioned textually in three different prototypical ways: descriptive, argumentative, or concluding (i.e. propositionally). It is only when an image in a text is the central theme as such (substantively omnipresent), or conversely, if it is used without any substantive elaboration whatsoever (substantively entirely absent), that its position in the text cannot be determined using this prototypical differentiation. Images can, however, take multiple positions in a text at the same time. Besides, variation is possible regarding the number, the completeness and the importance of the used images. The research findings suggest that each image can take every position, and that a concluding (propositional) positioning of images occurs less frequently (approximately one-third less) than argumentative or descriptive positions, which occur in roughly equal measure.

Meanings. The most important aspect of the function of images concerns their meaning within the textual context. In the consulted volumes of the professional journal for Dutch social work, images of the professional are used only occasionally in a substantively empty manner (purely as a reference or as a contrast) or in a dysfunctional manner (counter to the ideal-typical logic of professionalism or to the conceptualisation of the image concerned). The functional use of images dominates, and two variants can be distinguished here: images as a practice-oriented ideal (over 70%) versus images as a practice-based reality (barely 30%). The functional use of these two variants in their reciprocal coherence shows that images of the professional can be a source of inspiration for professionalisation, as they are practice-oriented ideals that can potentially become a practice-based reality. Variants of the functional use of individual images are: combined forms of a practice-oriented ideal and a practice-based reality; suboptimal instead of optimal use of the power of an image; and not fully acknowledging the value of the image as a practice-oriented ideal but an ambivalent or conditional acknowledgement, or even the straightforward denial of any such value. Images can interact with each other in texts not only in dysfunctional ways but

also in functional ways: they can complement each other, partly overlap each other, or even fully coincide with each other. Images of the professional are not presented in the consulted volumes of the professional journal as conflicting concepts.

Reflection on the research quality

The third part of this study is a case study of an explorative nature. The research is somewhat arbitrarily confined to Dutch social work, in the sense that other professional domains and occupations could have been examined, for instance the medical (nursery), the pedagogical and educational (teaching), the economic (accountancy), or the technical (for instance in combination with sustainability as a relevant humanitarian value) domain. Nevertheless, Dutch social work is an appropriate case for this research: it is an occupation that possesses a professional core and a reflective discourse about the professionalism of the occupation in which images of the professional are used. The explorative case study essentially takes a qualitative approach, supported by quantitative elements. Qualitative research must satisfy the general quality criteria for research, namely validity and reliability, but the special nature of this research variant should also be taken into account (cf. Boeije, 2008; Baarda, De Goede & Teunissen, 2005).

Validity. Validity as quality criterion means that the research measures what it set out to measure (Baarda & De Goede, 2006). For qualitative research, validity is generally referred to as adequacy, meaning that the research provides an adequate representation of the object under study (Baarda, De Goede & Teunissen, 2005). The object under study in this part of the research is the presence and the function of images of the professional in the consulted volumes of the professional journal for Dutch social work. The reach of the research findings can therefore not be simply generalised to the reflective discourse on the professionalism of professions in general. The results do, however, possess positive indications for their substantive generalisability, namely saturation and systematic completeness (cf. Boeije, 2008; Smaling, 2009): analysis of the last volumes of the journal hardly yielded new insights, and the systematisation of the research findings concerning the meanings of images seemed to encompass all conceivable possibilities.

Reliability. Reliability as a general quality criterion for research means that the measurements are independent of chance or coincidence, so that the research is replicable (Baarda & De Goede, 2006). For qualitative research, reliability especially takes the character of transparency and controllability (Baarda, De Goede & Teunissen, 2005). The choice for document analysis as research method not only makes this part of the study transparent and controllable to a high degree, but even literally replicable. Although qualitative research is not possible without interpretative activities by the researcher, the interpretations in this part of the study are based as much as possible on the frames of reference developed in the first two parts and are described as transparently and as controllably as possible.

The nature of the analysis of the professional journal in the third part of this study is to a high degree determined by the frame of analysis developed in the first part: an ideal-typical approach of the meaningful and valuable potential of professionalism. This has resulted in what could be described as a constructive analysis of the journal, whereas other approaches are possible, for instance a Critical Discourse Analysis (see e.g. Montesano Montessori, Schuman & De Lange, 2012). This is an intrinsic limitation of the third part of this study.

Finally

Finally, some considerations will be devoted to the study as a whole: its central question, its goal and its research quality.

Images as sources of inspiration

This study as a whole explores images of the professional as sources of inspiration for professionalisation.

Central question: Can images of the professional serve as sources of inspiration for professionalisation?

In the first part an ideal-typical model of professionalism as a frame for analysing images of the professional was constructed. In this model, inspiration is the foundation of the professionalism of the professional. Besides, this model provides several clues for inspiration, for instance humanisation as a way of giving meaning and value to life, complexity as a challenge, discretion as autonomy, expertise as competence, anchoring as recognition and career development as self-realisation.

In the second part of this study, sixteen theories-of-practice concerning professionalism were analysed. Thirteen of these concepts can be regarded as images of the professional, that is to say as theoretical concepts of personified and practice-oriented ideals for professional performance, which are in their core and in their context sufficiently theoretically robust and practically relevant to serve as a model of identification for professionals and as a source of inspiration for professionalisation.

In the third part of this study it turned out that, in the reflective discourse on the professionalism of Dutch social work as found in recent volumes of its professional journal, nine of the thirteen robust and relevant images of the professional were used, mostly as a practice-oriented ideal but quite often as a practice-oriented reality as well. This two possible meanings of images of the professional contain their power to inspire, for they are ideals that actually can be realised. Remarkably, however, the practitioners who participated in this discourse hardly made any use of images of the professional and their power to inspire.

Reflection on the research quality

The foregoing warrants the conclusion, not only that the central question of this research has been answered, but also that its main goal has been accomplished:

disclosing concepts of professionalism which can serve as sources of inspiration for professionalisation. These answers in turn prompt new questions, however. To what extent are images of the professional indeed used in the context of professionalisation or by professionals? Is it possible to design courses for professionalisation based on images of the professional? Besides in recent theories on learning (cf. Illeris, 2009a), an adequate framework for designing such courses may also be found in virtue ethics (see e.g. MacIntyre, 1981/1985; Comte-Sponville, 1997; Van Tongeren, 2003, 2012), and for several reasons. The ideal-typical model of professionalism developed in this study centres on realising values, while virtues can be interpreted as internalised values (cf. De Jonge, 1995). Images of the professional moreover focus on excellent qualities, as does virtue ethics. Examples would need to play an important role in professionalisation based on images of the professional, as is the case in virtue ethics, the oldest approach in western moral philosophy. Besides, the value of virtue ethics for especially the social professions has already been established (see e.g. De Jonge, 1995, 2013; Banks & Gallagher, 2008; Van den Bersselaar, 2009). “Toutes ces questions, qui nous renvoient à la réflexion pure et non complice, ne peuvent trouver leur réponse que sur le terrain moral. Nous y consacrerons un prochain ouvrage.” (Sartre, 1943/1976, p. 692).

Literatuur

Het beschrijven van de geraadpleegde bronnen is gebaseerd op de APA-systematiek. Wanneer niet de eerste druk is geraadpleegd maar een latere revisie van de oorspronkelijke tekst, dan wordt, voor zover deze informatie zinvol is, tevens verwezen naar het oorspronkelijke jaar van verschijnen, waarbij de druk en eventuele revisie worden vermeld in superscript. Bij het zoeken naar adequate vertalingen voor Engelse begrippen, omschrijvingen en citaten is een enkele keer naast de oorspronkelijke Engelstalige bron tevens een Nederlandse vertaling geraadpleegd. Voor zover dat het geval is, zijn achter de bibliografische gegevens van de oorspronkelijke Engelstalige editie tevens de gegevens van de Nederlandse vertaling vermeld (zie Drucker, 1993/1993; Maister, 1997/2006; Mintzberg, 1983/2001; Pinchot, 1985/1985). Wanneer enkel gebruikt is gemaakt van een vertaalde tekst, dan wordt achter de bibliografische gegevens van de vertaling tevens de oorspronkelijke editie vermeld (Comte-Sponville, 1995/1997; Durkheim, 1893/1933, 1897/1952, 1950/1958; Foucault, 1975/1989, 2009/2011; Friedmann, 1956/1961).

- Abbott, A. (1988). *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Achterhuis, H. (1979). *De markt van welzijn en geluk: Een kritiek van de andragogie*. Baarn: Ambo.
- Adriaansens, H. (2004). Passie in context: Over de gepassioneerde professional. In: M. Slagter, F. Meijering, I. Jacobs-Moonen, R. Landeweerd. & O. Meyer (Red.), *De gepassioneerde professional* (pp. 3-8). Assen: Van Gorcum.
- Aken, J. van (1994). Bedrijfskunde als ontwerpwetenschap: De regulatieve en de reflectieve cyclus. *Bedrijfskunde*, 66(1), 16-26.
- American Psychological Association (2002a). Criteria for Practice Guideline Development and Evaluation. *American Psychologist*, 57(12), 1048-1051.
- American Psychological Association (2002b). Criteria for Evaluating Treatment Guidelines. *American Psychologist*, 57(12), 1052-1059.
- Andriessen, D. (2014). *Praktisch relevant én methodisch grondig? Dimensies van onderzoek in het HBO*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Antrobus, S. (1997). Developing the nurse as a knowledge worker in health: Learning the artistry of practice. *Journal of Advanced Nursing*, 25(4), 829-835.
- Arendt, H. (1963¹/1964^{2R}/1994). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Penguin Books.
- Aristoteles (1999). *Ethica Nicomachea*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Arthur, M.B., DeFillippi, R.J. & Lindsay, V.J. (2008). On Being a Knowledge Worker. *Organizational Dynamics*, 37(4), 365-378.
- Ashcroft, K. & James, D. (1999). *The Creative Professional: Learning to Teach 14-19 year olds*. London: Farmer Press.
- Atkinson, T. & Claxton, G. (Eds.) (2000). *The Intuitive Practitioner: On the value of not always knowing what one is doing*. Buckingham: Open University Press.
- Baarda, B. (2009). *Dit is onderzoek! Handleiding voor kwantitatief en kwalitatief onderzoek/ Richtlijnen voor het opzetten, uitvoeren en evalueren van kwantitatief en kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Baarda, D.B. & Goede, M.P.M. de (2006^{4R}). *Basisboek Methoden en Technieken: Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwantitatief onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

- Baarda, D.B., Goede, M.P.M. de & Teunissen, J. (2005^{2R}). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek: Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Stenfert Kroese.
- Baart, A. (2001¹/2006^{3R}). *Een theorie van de presentie*. Den Haag: Lemma.
- Baart, A. (2004a¹/2005²). *Aandacht: Etudes in presentie*. Utrecht: Lemma
- Baart, A. (2004b). Wat te denken geeft: theorievorming in kwalitatief onderzoek. *Kwalon*, 9(1), 24-32.
- Baart, A., Beurskens, E., Bree, M. de, Gelauff, M. & Kal, D. (2002). Reflecties vanuit de presentietheorie. In: E. Kok, *Dagboek van een kerk-en-buurtwerkster* (pp. 41-61). Utrecht: Lemma.
- Banks, S. (2007). Becoming critical: developing the community practitioner. In: H. Butcher, S. Banks, P. Henderson & J. Robertson, *Critical Community Practice* (pp. 133-152). Bristol: The Policy Press.
- Banks, S. & Gallagher, A. (2009). *Ethics in Professional Life: Virtues for Health and Social Care*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bauduin, D. & Kanne, M. (2009). *Tijd voor reflectie: Praktische ethiek in psychiatrie en revalidatie*. Amsterdam: SWP.
- Baumeister, R. F. & Tierney, J. (2011). *Willpower: Rediscovering the Greatest Human Strength*. New York: Penguin.
- Becker, H.S. (1962). The Nature of a Profession. In: H.S. Becker (1970), *Sociological work: Method and Substance* (pp. 87-103). Chicago: Aldine Publishing Company.
- Bergen, A. & While, A. (2005). 'Implementation deficit' and 'street-level bureaucracy': policy, practice and change in the development of community nursing issues. *Health and Social Care in the Community*, 13(1), 1-10.
- Bergen, W. van (1999). Het einde van de kenniswerker. *FEM De Week*, 2(51), 71.
- Berselaar, V. van den (2009). *Bestaansethiek: Normatieve professionalisering en de ethiek van identiteits-, levens- en zingevingsvragen*. Amsterdam: SWP.
- Bervoets, L. (1999). Een 'voorbeeldige' pionier: Marie Muller-Lulofs (1854-1954). In: B. Waaldijk, J. van der Stel, & G. van der Laan (Red.), *Honderd jaar sociale arbeid: Portretten en praktijken uit de geschiedenis van het maatschappelijk werk* (pp. 20-36). Assen: Van Gorcum.
- Bieri, P. (2001). *Das Handwerk der Freiheit: Über die Entwicklung des eigenen Willens*. München: Carl Hanser Verlag.
- Bloom, M. (1997). The Scientist-Practitioner Concept, Revisited. *Social Work Research*, 21(3), 190-193.
- Boeije, H. (2008). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Amsterdam: Boom.
- Bootsma, J. (2008). *Is het te doen? Over ethiek en methodiek van de presentiebeoefenaar in het boek Een theorie van de presentie van A. Baart*. Zwolle: Christelijke Hogeschool Windesheim.
- Bosker, J., Jonge, E. de & Menger, A. (Red.) (2011). *Het vakmanschap van de reclasseringswerker*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Brakkee, S. (2008^{2R}). *Zelfmanagement*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Brechin, A., Brown, H. & Eby, M.A. (Eds.) (2000a). *Critical Practice in Health and Social Care*. London: Sage.
- Brechin, A., Brown, H. & Eby, M.A. (2000b). Introduction. In: A. Brechin, H. Brown & M.A. Eby (Eds.), *Critical Practice in Health and Social Care* (pp. ix-xv). London: Sage.
- Brechin, A. (2000). Introducing critical practice. In: A. Brechin, H. Brown & M.A. Eby (Eds.), *Critical Practice in Health and Social Care* (pp. 25-47). London: Sage.
- Breuer, I. (2000). *Charles Taylor zur Einführung*. Hamburg: Junius Verlag.
- Bremmers, C. (1990). Verlangen naar erkenning en zin. In: P. Sars & P. van Tongeren (Red.), *Zin en religie: Wijsgerige en theologische reflecties rond de zinvraag* (pp. 58-77). Baarn: Ambo.

- Brink, G. van den, Jansen, T. & Pessers, D. (Red.) (2005). *Beroepszeer: Waarom Nederland niet goed werkt*. Amsterdam: Boom.
- Broek, L. van den (2004). De intercultureel competente professional. In: M. Slagter, F. Meijering, I. Jacobs-Moonen, R. Landeweerd & O. Meyer (Red.), *De gepassioneerde professional* (pp. 167-175). Assen: Van Gorcum.
- Bronkhorst, X. (2009). Zachte landing voor onderzoekstalent: Kenniswerkersregeling houdt onderzoekers aan het werk. *Transfer: Vakblad over internationalisering in het hoger onderwijs*, 17(3), 18-20.
- Bruijn, H. de (2005). Maak spanningen management & professionals vruchtbaar. In: G van den Brink, T. Jansen & D. Pessers (Red.), *Beroepszeer: Waarom Nederland niet goed werkt* (pp. 143-154). Amsterdam: Boom.
- Bucher, R. & Strauss, A. (1965). Professions in Process. In: M.N. Zald (Ed.), *Social Welfare Institutions: A Sociological Reader* (pp. 539-553). New York: Wiley.
- Burms, A. & Dijn, H. De (1986). *De rationaliteit en haar grenzen: Kritiek en deconstructie*. Leuven/Assen: Universitaire Pers/Van Gorcum.
- Bussink, M. (2011a). Duwen en trekken: Cursus met bitterballen. *TSS: Tijdschrift voor sociale vraagstukken*, 65(4), 28-29.
- Bussink, M. (2011b). Duwen en trekken: Sociale huisartsen houden de regie. *TSS: Tijdschrift voor sociale vraagstukken*, 65(6), 28-29.
- Butcher, H., Banks, S., Henderson, P. & Robertson, J. (2007). *Critical Community Practice*. Bristol: The Policy Press.
- Butcher, H. (2007). Towards a model of critical community practice. In: H. Butcher, S. Banks, P. Henderson & J. Robertson, *Critical Community Practice* (pp. 51-76). Bristol: The Policy Press.
- Buuren, H. van, Hummel, H., Berkhout, J. & Slootmaker, A. (2009^{3R}). *Onderzoek: De basis*. Groningen: Noordhoff.
- Cameron, K.S. & Quinn, R.E. (1999). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Cardol, G. (2014). De transformatie: Van controleren en beheersen naar de zelfsturende professional. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 17(4), 25-27.
- Carr-Saunders, A.M. (1928). *Professions: Their Organization and Place in Society*. London/Oxford: Humphrey Milford/Clarendon Press.
- Carr-Saunders, A.M. & Wilson, P.A. (1933). *The Professions*. Oxford: Clarendon Press.
- Commissie Accreditatie Hoger Onderwijs (2001). *Prikkelen Presteren Profileren: Eindrapport*. Amsterdam: Van de Bunt.
- Commissie Leraren (2007). *Leerkracht! Advies van de Commissie Leraren*. Den Haag: OCW.
- Comte-Sponville, A. (1997). *Kleine verhandeling over de grote deugden*. Amsterdam: Atlas. Oorspronkelijke editie: (1995). *Petit traité des grandes vertus*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Cordus, J. (2005). De student als beginnende en lerende professional. *SPH*, (64), 24-27.
- Creswell, J.W. (2013^{3R}). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Los Angeles: Sage.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: HarperCollins.
- Csikszentmihalyi, M. (1993). *The Evolving Self: A Psychology for the Third Millennium*. New York: HarperCollins.
- Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. New York: HarperCollins.
- Csikszentmihalyi, M. (1997). *Finding Flow: The Psychology of Engagement with Everyday Life*. New York: HarperCollins.

- Davenport, T.H. (2005). *Thinking for a Living: How to Get Better Performance and Results from Knowledge Workers*. Boston: Harvard Business School Press.
- Deur, H. van, Scholte, M. & Sprinkhuizen, A. (2013). *DichtErBij: Wegen en overwegen in het sociaal werk*. Bussum: Coutinho.
- Donkers, G. (2003). *Zelfregulatie: Een contextueel sturingsconcept van sociale interventie*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Donkers, G. (2014). Zelfregulering als een vernieuwend concept van professionaliteit: Bronnen van de zelfreguleringsbenadering: Versterking van de zelfregie van burger en professional. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 23(1), 4-18.
- Doorn, L. van (2008). *Sociale professionals en morele oordeelsvorming: Openbare les lectoraat Innovatieve maatschappelijke dienstverlening*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Doty, P., Kasper, J., Litvak, S. & Taylor, H. (1994). Consumer choice and the frontline worker. *Generations: Journal of the American Society on Ageing*, 18(3), 65-70.
- Dreesmann, A.C.R. (1985). Ter inleiding. In: G. Pinchot, *Intrapreneuren* (pp. 9-12). Utrecht: Bruha.
- Drucker, P.F. (1957¹/1999). *Landmarks of Tomorrow: A Report on the New 'Post-Modern' World*. New Brunswick: Transaction.
- Drucker, P.F. (1993). *Post-capitalist Society*. Oxford: Butterworth-Heinemann. Nederlandse editie: (1993). *De post-kapitalistische maatschappij*. Schiedam: Scriptum Books.
- Drucker, P.F. (1997). My Life as a Knowledge Worker. *Inc. magazine*, 19(2), 76-83.
- Drucker, P.F. (1999¹/2008). *Managing oneself*. Boston: Harvard Business Press.
- Dudink, S. (1999) Een heilige van de moderne tijd: Hélène Mercier en de morele grondslagen van het maatschappelijk werk in Nederland. In: B. Waaldijk, J. van der Stel, & G. van der Laan (Red.), *Honderd jaar sociale arbeid: Portretten en praktijken uit de geschiedenis van het maatschappelijk werk* (pp. 6-19). Assen: Van Gorcum.
- Duhigg, C. (2012). *The Power of Habit: Why We Do What We Do and How to Change It*. New York: Random House.
- Durkheim, É. (1933) Preface to the Second Edition: Some Notes on Occupational Groups. In: *Division of Labor in Society* (pp. 1-31). New York: MacMillan. Oorspronkelijke editie: (1893¹/1902²). *De la division du travail social*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Durkheim, É. (1952) Practical Consequences. In: *Suicide: A Study in Sociology* (pp. 361-392). London: Routledge & Kegan Paul. Oorspronkelijke editie: (1897). *Le Suicide: Étude de sociologie*. Paris: Félix Alcan.
- Durkheim, É. (1958). *Professional Ethics and Civic Morals*. Glencoe, Illinois: The Free Press. Oorspronkelijke editie: (1950¹) [1898-1912]. *Leçons de Sociologie Physique des Mœurs et du Droit*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Duyvendak, J.W., Knijn, T. & Kremer, M. (Eds.) (2006). *Policy, People, and the New Professional: De-professionalisation and Re-professionalisation in Care and Welfare*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dworkin, R. (1977). *Taking Rights Seriously*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dzur, A.W. (2008). *Democratic Professionalism: Citizen Participation and the Reconstruction of Professional Ethics, Identity, and Practice*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Eby, M.A. (2000). Understanding professional development. In: A. Brechin, H. Brown & M.A. Eby (Eds.), *Critical Practice in Health and Social Care* (pp. 48-69). London: Sage.
- Eemeren, F.H. van & Snoeck Henkemans, A.F. (2006^{3R}). *Argumentatie: Inleiding in het analyseren, beoordelen en houden van betogen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*. Tiel: Lannoo.
- Ellis, K. (2007). Direct Payments and Social Work Practice: The Significance of 'Street-Level Bureaucracy' in Determining Eligibility. *British Journal of Social Work*, 37(3), 405-422.
- Ellis, K., Davis, A. & Rummery, K. (1999). Needs Assessment, Street-Level Bureaucracy and the New Community Care. *Social Policy & Administration*, 33(3), 262-280.

- Ende, T. van den (2011). *Waarden aan het werk: Over kantelmomenten en normatieve complexiteit in het werk van professionals*. Amsterdam: SWP.
- Ende, T. van den & Kunneman, H. (2008). Normatieve professionaliteit en normatieve professionalisering: een pleidooi voor conceptuele verdieping. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 68-87). Amsterdam: SWP.
- Engbersen, G., Snel, E. & Weltevrede, A. (2005). *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam: Eén verhaal over twee wijken: WRR-Verkenningen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Enthoven, D. (2013). *Bewogen besluiten: Professionals en hun dilemma's*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Epstein, R.M. (1999). Mindful Practice. *The Journal of the American Medical Association*, 282(9), 833-839.
- Eraut, M. (1994/2006). *Developing Professional Knowledge and Competence*. London: RoutledgeFalmer.
- Erikson, E.H. (1963). *Childhood and Society*. New York: Norton & Co.
- Evans, T. & Harris, J. (2004). Street-Level Bureaucracy, Social Work and the (Exaggerated) Death of Discretion. *British Journal of Social Work*, 34(6), 871-895.
- Everett, J.E., Homstead, K. & Drisko, J. (2007). Frontline Workers Perceptions of the Empowerment Process in Community-Based Agencies. *Social Work*, 52(2), 161-170.
- Ewijk, H. van (2003). Naar een brede sociale professie: Nieuwe taken en uitdagingen voor het welzijnswerk. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(1), 4-8.
- Ewijk, H. van (2010). *Maatschappelijk werk in een sociaal gevoelige tijd*. Amsterdam: SWP/ Humanistics University Press.
- Ewijk, H. van (2013). Conceptuele inleiding: ontvouwing van normatieve professionalisering. In: H. van Ewijk & H. Kunneman (Red.), *Praktijken van normatieve professionalisering* (pp. 19-71). Amsterdam: SWP.
- Ewijk, H. van, Jonge, E. de, Scholte, M., Sprinkhuizen, A. & Vlaar, P. (Red.) (2013). *Body of knowledge sociaal werk: Het kennisfundament van de sociale professional*. <http://bodyofknowledgesociaalwerk.nl/>
- Ewijk, H. van & Kunneman, H. (Red.) (2013). *Praktijken van normatieve professionalisering*. Amsterdam: SWP.
- Ewijk, H. & Waal, V. de (2013). Intra-normatieve professionalisering in sociaal werk; verslag van een verkennend onderzoek. In: H. van Ewijk & H. Kunneman (Red.), *Praktijken van normatieve professionalisering* (pp. 161-178). Amsterdam: SWP.
- Ewijk, J. van (2013). Het belang van 'waardig strijden' voor normatieve professionalisering. In: H. van Ewijk & H. Kunneman (Red.), *Praktijken van normatieve professionalisering* (pp. 359-387). Amsterdam: SWP.
- Finlay, L. (2000). The challenge of professionalism. In: A. Brechin, H. Brown & M.A. Eby (Eds.), *Critical Practice in Health and Social Care* (pp. 73-95). London: Sage.
- Flexner, A. (1915¹/2001). Is Social Work a Profession? *Research on Social Work Practice*, 11(2) 152-165.
- Flohr, R. & Kamsma, D. (2004). De waardengeoriënteerde professional – om een leven lang te leren wie je bent. In: M. Slagter, F. Meijering, I. Jacobs-Moonen, R. Landeweerd & O. Meyer (Red.), *De gepassioneerde professional* (pp. 158-166). Assen: Van Gorcum.
- Florange, V. & Matheson, N.W. (1993). The Health Science Librarian as Knowledge Worker. *Library Trends*, 42(1), 196-219.
- Florida, R. (2002¹/2004^{2R}). *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Forrest, M.E.S. (2008). Learning and teaching in action: On becoming a critically reflective practitioner. *Health Information and Libraries Journal*, 25(3), 229-232.

- Foucault, M. (1989). *Discipline, toezicht en straf: De geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische Uitgeverij. Oorspronkelijke editie: (1975). *Surveiller et Punir: Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (2011). *De moed tot waarheid: Het bestuur van zichzelf en de anderen II: Colleges aan het Collège de France (1983-1984)*. Amsterdam: Boom. Oorspronkelijke editie: (2009). *Le courage de la vérité. Le gouvernement de soi et des autres II. Cours au Collège de France (1983-1984)*. Paris: Gallimard/Seuil.
- Fraser, S. & Matthews, S. (Eds.) (2008). *The Critical Practitioner in Social Work and Health Care*. Los Angeles: Sage.
- Freidson, E. (1970a) *Profession of medicine: A study of the sociology of applied knowledge*. New York: Harper & Row.
- Freidson, E. (1970b). *Professional Dominance: The Social Structure of Medical Care*. New York: Atherton Press.
- Freidson, E. (2001). *Professionalism: The Third Logic*. Cambridge: Polity Press.
- Friedmann, G. (1961). *The Anatomy of Work: The Implications of Specialization*. London: Heinemann. Oorspronkelijke editie: (1956). *Le Travail en Miettes*. Paris: Gallimard.
- Geen, R.G. (1995). *Human motivation: A social psychological approach*. Pacific Grove: Brooks/Cole.
- Gezondheidsraad (2014). *Sociaal werk op solide basis*. Den Haag: Gezondheidsraad, 2014; publicatienr. 2014/21.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P. & Trow, M. (1994). *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage.
- Glaister, A. (2008). Introducing critical practice. In: S. Fraser. & S. Matthews (Eds.), *The Critical Practitioner in Social Work and Health Care* (pp. 8-26). Los Angeles: Sage.
- Glazer, B.G. & Strauss, A.L. (1965). *Awareness of Dying*. Chicago, Illinois: Aldine Publishing Company.
- Gleick, J. (2011). *The Information: A History, a Theory, a Flood*. New York: Pantheon Books.
- Glen, S. & Smith, K. (1999). Towards new models of teaching and researching nursing: The research practitioner. *Nurse Education Today*, 19(8), 628-632.
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why it can matter more than IQ*. London: Bloomsbury.
- Gould, E. (2006). Professor or Knowledge Worker? The Politics Defining Faculty Work. *Higher Education in Europe*, 31(3), 241-249.
- Grinten, T.E.D. van der & Vos, P. (2004). Gezondheidszorg. In: H. Dijkstelbloem, P.L. Meurs & E.K. Schrijvers (Red.), *Maatschappelijke dienstverlening: Een onderzoek naar vijf sectoren* (pp. 133-182). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Handy, C. (1995). Outside the box: The new knowledge worker. *Hospitals & Health Networks*, 69(15), 34-38.
- Hart, M. 't (2006). *Professionals & Kennisconcurrentie: Naar betere dienstverlening en klan-ten, door onderscheidende kennis*. Den Haag: SDU.
- Hartman, C. & Tops, P. (2005). *Frontlijnsturing: Uitvoering op de publieke werkvloer van de stad*. Den Haag: Kenniscentrum Grote Steden.
- Hartman, C. & Tops, P. (2006). *In het vooronder van de publieke zaak: Een werkboek frontlijnsturing*. Den Haag: Nicis Institute.
- Hartman, C. & Tops, P. (2009). *Het inrichten van 'doen'! Een frontlijnreportage uit Amsterdam-Noord*. Den Haag: Nicis Institute.
- Hassel, D. van, Hoijtink, M. & Tonkens, E. (2012). Verantwoording: Bureaucratische gehechtheid in de zorg. *Maatwerk*, 15(5), 23-25.
- Hayes, S.C., Barlow, D.H. & Nelson-Gray, R.O. (1999^{2R}). *The Scientist Practitioner: Research and Accountability in the Age of Managed Care*. Boston: Allyn and Bacon.

- Heidegger, M. (1927¹/1984). *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Henderson, P. (2007). Introduction. In: H. Butcher, S. Banks, P. Henderson & J. Robertson, *Critical Community Practice* (pp. 1-15). Bristol: The Policy Press.
- Hermesen, J.J. (2009). *Stil de tijd: Pleidooi voor een langzame toekomst*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Hilhorst, P. (2009). De filosofie van de jaren tien. In: *de Volkskrant*, 29 december 2009.
- Horstman, K. & Houtepen, R. (2008). Van sturen naar leren. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 106-124). Amsterdam: SWP.
- Houten, D. van (1993). Traditie en Vernieuwing in het Humanistisch Geestelijk Werk. *Praktische Humanistiek*, 3(10), 4-13.
- Houten, D. van (2006). Professionals en arbeidsdeling. *Sociale Interventie*, 15(2), 17-25.
- Houten, D. van (2008). Professionalisering: een verkenning. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 16-35). Amsterdam: SWP.
- Houten, D.J. van & Kunneman, H.P. (1993). De professionalisering van humanistisch geestelijk werk: Perspectieven en problemen. In: P.B. Cliteur & D.J. van Houten (Red.), *Humanisme: Theorie en praktijk* (pp. 321-332). Utrecht: De Tijdstroom.
- Hudson, B. (2000). Inter-agency collaboration. In: A. Brechin, H. Brown & M.A. Eby (Eds.), *Critical Practice in Health and Social Care* (pp. 253-274). London: Sage.
- Hutschemaekers, G. (2000). Daar gaan ze! Exodus agogische beroepen in de GGZ. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 3(2), 10-14.
- Hutschemaekers, G. (2001). *Onder professionals: Hulpverleners en cliënten in de geestelijke gezondheidszorg*. Nijmegen: SUN.
- Hutschemaekers, G. (2003). Reflecterende hulpverleners: Sociaal ingenieurs. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(2), 20-21.
- Hutschemaekers, G. (2009). 'Wetten in de weg en praktische bezwaren': Mediators gewenst tussen wetenschap en (zorg)praktijk. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Hutschemaekers, G. (2010). Praktijk én wetenschap: Zoeken naar werkzame allianties. In: H. Pijnenburg (Red.), *Zorgen dat het werkt. Werkzame factoren in de zorg voor jeugd* (pp. 101-119). Amsterdam: SWP.
- Hutschemaekers, G. & Festen, Th. (2004). Waarover praten zij? Over hulpvragen van cliënten en antwoorden van hulpverleners. In: A. van Heeswijk, J. Kerssemakers, R. van Uden, L. Vergouwen & H. Zock (Red.), *Vragen naar zin: Het perspectief van de GGZ-cliënt* (pp. 15-33). Tilburg: Katholiek Studiecentrum voor Geestelijke Volksgezondheid.
- Hutschemaekers, G. & Nijnatten, C. van (2008). De scientist practitioner en evidence-based practice. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 63(12), 1025-1032.
- Hutschemaekers, G. & Tiemens, B. (2006). Evidence-Based Policy: From Answer to Question. In: J.W. Duyvendak, T. Knijn & M. Kremer (Eds.), *Policy, People, and the New Professional: De-professionalisation and Re-professionalisation in Care and Welfare* (pp. 34-47). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hutschemaekers, G. & Tiemens, B. (2008). Vier principes: Van Evidence Based Practice tot scientist practitioner. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(6), 8-10.
- Hutschemaekers, G., Tiemens, B. & Smit, A. (2006). *Weg van professionalisering: Paradoxe bewegingen in de geestelijke gezondheidszorg*. Wolfheze: Gelderse Roos Instituut voor Professionalisering.
- Illeris, K. (Ed.) (2009a). *Contemporary Theories of Learning: Learning theorists ... in their own words*. London: Routledge.
- Illeris, K. (2009b). A comprehensive understanding of human learning. In: K. Illeris (Ed.), *Contemporary Theories of Learning: Learning theorists ... in their own words* (pp. 7-20). London: Routledge.

- Illich, I., Zola, I.K., McKnight, J., Caplan, J., & Shaiken, H. (Eds.) (1977). *Disabling Professions*. London: Marion Boyars.
- INK (2002). *Gids voor toepassing van het INK-managementmodel*. Zaltbommel: INK.
- Jacobs, D. (1999^{2R}). *Het Kennisoffensief: Slim concurreren in de kenniseconomie*. Deventer: Samson.
- Jacobs, G. (2008). De professional in de knel? Het debat en de zoektocht naar een nieuwe professional. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 36-50). Amsterdam: SWP.
- Jacobs, G., Meij, R., Tenwolde, H. & Zomer, Y. (Red.). (2008a). *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering*. Amsterdam: SWP.
- Jacobs, G., Meij, R., Tenwolde, H. & Zomer, Y. (2008b). Normatieve professionalisering: Over het 'doen van waarden', 'messy business' en het gebruik van spiegels. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 7-14). Amsterdam: SWP.
- Jacobs, G. (2010). *Professionele waarden in kritische dialoog: Omgaan met onzekerheid in educatieve praktijken*. Tilburg: Fontys Hogescholen.
- Jagt, L. (2009). Effectief of niet, dat is de kwestie: Coreferaat. In: L. van Doorn, *Maatschappelijk dienstverleners in een veranderende omgeving: Marie Kamphuis-lezing*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Jansen, T. (2013). Vrijwillige slaven. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, 1, 28-31.
- Jansen, T., Brink, G. van den & Kneyber, R. (Red.). (2012). *Gezagsdragers: De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*. Amsterdam: Boom.
- Jansen, T., Brink, G. van den & Kole, J. (Red.). (2009). *Beroepstrots: Een ongekende kracht*. Amsterdam: Boom.
- Jens, L.F. (1967¹/1972^{3R}). *Beroepsethiek en code van de maatschappelijk werker*. Arnhem: Van Loghum Slaterus.
- Johnson, D. (2006). Skills for the Knowledge Worker. *Teacher Librarian*, 34(1), 8-18.
- Johnson, Y.M. (1997). Scientist-practitioner: Remaining Holes in the Debate. *Social Work Research*, 21(3), 196-198.
- Jones, L. & Tucker, S. (2000). Exploring continuity and change. In: A. Brechin, H. Brown & M.A. Eby (Eds.), *Critical Practice in Health and Social Care* (pp. 3-24). London: Sage.
- Jonge, E. de (1995). *Ethiek voor maatschappelijk werkers: Een methodische aanpak van morele dilemma's*. Bussum: Coutinho.
- Jonge, E. de (2011). *Professionaliteit: Een model van kern en context*. Deventer: Professionaliteit.nu.
- Jonge, E. de (2012). De presentatiebeoefenaar: waardigheidsbekleeder of gelukzoeker? Over de morele grondslagen van de presentatiebenadering. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 21(4), 49-64.
- Jonge, E. de (2013). Een voortreffelijke beroepshouding. *Sozio-SPH*, 18(1), 40-45.
- Jonge, E. de (2014). Profession or craft? A reflection on the moral identity of social work. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 23(1), 91-106.
- Jost, S.G., Bonnell, M., Chacko, S.J. & Parkinson, D.L. (2010). Integrated Primary Nursing: A Care Delivery Model of the 21st-Century Knowledge Worker. *Nursing Administration Quarterly*, 34(30), 208-217.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kanne, M. (2008). Waarden en woorden. Opvattingen van professionals en managers over goed werk. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 180-193). Amsterdam: SWP.
- Kanne, M.E. & Grootoek, E. (2013). Het moresprudentieproject: Werkplaats voor normatieve professionalisering. In: H. van Ewijk & H. Kunneman (Red.), *Praktijken van normatieve professionalisering* (pp. 75-96). Amsterdam: SWP.

- Kant, I. (1781¹/1787^{2R}/1976). *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Kant, I. (1785¹/1786^{2R}/1983). Grondlegung zur Metaphysik der Sitten. In: *Werke, Band IV: Schriften zur Ethik und Religionsphilosophie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Karpman, S.B. (1968). Fairy tales and script drama analysis. *Transactional Analysis Bulletin*, 7(26), 39-43.
- Karpman, S.B. (2007). *The new drama triangles: USATAA/ITAA conference lecture August 11, 2007*. <http://www.karpmandramatriangle.com/pdf/thenewdramatriangle.pdf>
- Karssing, E. & Wirtz, R. (2008). Ambtenaren als publieke professionals. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 140-159). Amsterdam: SWP.
- Kaulingfreks, R. (2008). Luisterend advies. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 126-139). Amsterdam: SWP.
- Keulartz, J. (1987). *Van bestraffing naar behandeling: Een inleiding in de sociologie van de hulpverlening*. Meppel: Boom.
- Knijn, G.C.M. & Verheijen, C.M.L.H. (1988). *Tussen plicht en ontplooiing: Het welbevinden van moeders met jonge kinderen in een veranderende cultuur*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Knijn, T. & Verheijen, C. (1991). *Kiezen of delen: Veranderingen in de beleving van het moederschap*. Amsterdam: Dekker.
- Koehn, D. (1994). *The Ground of Professional Ethics*. London: Routledge.
- Kok, E. (2002). *Dagboek van een kerk-en-buurtwerkster*. Utrecht: Lemma.
- Kolb, D.A. (1976). *The Learning Style Inventory: Technical Manual*. Boston: McBer and Company.
- Kolb, D.A. (1984). *Experiential Learning: Experience as The Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Kole, J. & Ruyter, D. de (Red.) (2007). *Werkzame idealen: Ethische reflecties op professionaliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Koning, H. de (2008). *De leraar als zelfsturende professional*. Utrecht: APS.
- Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (2007). *KNMG Manifest: Medische professionaliteit*. Utrecht: KNMG.
- Korthagen, F. (2009). Authenticiteit, presence en mindfulness: Sleutelbegrippen voor een nieuwe vorm van professionaliteit. *Opleiding & Ontwikkeling*, 22(3), 22-25.
- Krapp, A. (2005). Basic needs and the development of interest and intrinsic motivational orientations. *Learning and Instruction*, 15, 381-395.
- Kuiper, C. (2007). *The Eventmaker: The hybrid art of performing professionals, work-setting rehabilitation*. Den Haag: Lemma.
- Kuiper, C. & Oostendorp, R. (Red.). (2007). *De gepassioneerde zorgprofessional: Bijdragen gebaseerd op het proefschrift The Eventmaker van Chris Kuiper*. Den Haag: Lemma.
- Kunneman, H. (1996). *Van theemutscultuur naar walkman-ego: Contouren van postmoderne individualiteit*. Amsterdam: Boom.
- Kunneman, H. (1997a). De huisarts als normatieve professional: Dilemma's in een postmoderne wereld. *Huisarts nu*, 26(4), 156-165.
- Kunneman, H. (1997b). De sociaal pedagogische hulpverlener als normatieve professional. *SPH*, (15), 18-22.
- Kunneman, H. (1998). *Postmoderne moraliteit*. Amsterdam: Boom.
- Kunneman, H. (2005). *Voorbij het dikke-ik: Bouwstenen voor een kritisch humanisme*. Amsterdam: SWP/HUP.
- Kunneman, H. (2013a). *Kleine waarden en grote waarden: Normatieve professionalisering als politiek perspectief*. Amsterdam: SWP/HUP.

- Kunneman, H. (2013b). Slotbeschouwing: De tweede postmoderniteit als politieke context van normatieve professionalisering. In: H. van Ewijk & H. Kunneman (Red.), *Praktijken van normatieve professionalisering* (pp. 431-456). Amsterdam: SWP.
- Kwant, R.C. (Red.). (1978). *Mensbeelden: Filosofie in een pluriforme samenleving*. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Kwant, R.C. (1986). *Mensbeeld als referentiekader*. Amersfoort: Acco.
- Laan, G. van der (1990). *Legitimatieproblemen in het maatschappelijk werk*. Utrecht: SWP.
- Laan, G. van der (1998). Praktijk en wetenschap als communicerende vaten. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 1(6), 46-51.
- Laan, G. van der (2005). *De sociale professional in drie dimensies*. Eindhoven: Fontys Hogescholen (ongepubliceerd document).
- Landelijk Opleidingsoverleg Culturele Maatschappelijke Vorming (1999). *CMV: alert en ondernemend: Opleidingsprofiel Culturele en Maatschappelijke Vorming*. Nijmegen: Landelijk Opleidingsoverleg CMV.
- Landelijk Opleidingsoverleg Culturele Maatschappelijke Vorming (2009). *Alert en Ondernemend 2.0: Opleidingsprofiel Culturele en Maatschappelijke Vorming*. Amsterdam: SWP.
- Landelijk opleidingsoverleg Sociaal Pedagogische Hulpverlening (1999). *De creatieve professional: Opleidingsprofiel en opleidingskwalificaties Sociaal Pedagogische Hulpverlening*. Utrecht: Landelijk Opleidingsoverleg SPH.
- Landelijk opleidingsoverleg Sociaal Pedagogische Hulpverlening (2009). *De creatieve professional – met afstand het meest nabij. Opleidingsprofiel en opleidingskwalificaties Sociaal Pedagogische Hulpverlening*. Amsterdam: SWP.
- Landelijke Vereniging van Maatschappelijk Werkers (1987). *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*. Utrecht: LVMW.
- Landelijke Vereniging van Maatschappelijk Werkers (1990). *Code voor de maatschappelijk werker*. Utrecht: LVMW.
- Lane, D.A. & Corrie, S. (2006). *The Modern Scientist-Practitioner: A guide to practice in psychology*. London: Routledge.
- Lans, J. van der (2005). *Koning Burger: Nederland als zelfbedieningszaak*. Antwerpen: Augustus.
- Lans, J. van der (2008). *Ontregelen: De herovering van de werkvloer*. Antwerpen: Augustus.
- Lans, J. van der (2010). *Eropaf! De nieuwe start van het sociaal werk*. Antwerpen: Augustus.
- Larrivee, B. (2000). Transforming Teaching Practice: Becoming the Critically Reflective Teacher. *Reflective Practice*, 1(3), 293.
- Larson, M.S. (1977¹/1979). *The Rise of Professionalism: A Sociological Analysis*. Berkeley: University of Chicago Press.
- Lave, J. & Wenger, E. (1991). *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leijnse, F. (2005). *Hooggeleerde domheid en andere gebreken: Over kennisproductie in de polder*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Linde, M. van der (2007). *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*. Amsterdam: SWP.
- Lindhorst, T., Casey, E. & Meyers, M. (2010). Frontline Worker Responses to Domestic Violence Disclosure in Public Welfare Offices. *Social Work*, 55(3), 235-243.
- Lipsky, M. (1980). *Street-Level Bureaucracy: Dilemma's of the Individual in Public Services*. New York: Sage.
- MacIntyre, A. (1981¹/1985^{2R}). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. London: Duckworth.
- Maister, D.H. (1997). *True Professionalism: The courage to care about your people, your clients, and your career*. New York: The Free Press. Nederlandse editie: (2006). *Een echte professional: Over de moed om goed te zorgen voor uw mensen, uw cliënten en uw carrière*. Schoonhoven: Academic Service.

- Mandeville, B. (1714-1729¹/1988). *The fable of the bees: or Private vices, publick benefits*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Manion, J. (1994). The Nurse Intrapreneur: How to Innovate From Within. *American Journal of Nursing*, 94(1), 38-42.
- Marino, R., Green, R.G. & Young, E. (1998). Research note: Beyond the scientist practitioner model's failure to thrive: Social workers' participation in agency-based research activities. *Social Work Research*, 22(3/8), 188-193.
- Meij, R. (2008). Post-professionaliteit? In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 88-103). Amsterdam: SWP.
- Meijering, F. & Slagter, M. (2004). Profiel van een gepassioneerde professional. In: M. Slagter, F. Meijering, I. Jacobs-Moonen, R. Landeweerd & O. Meyer (Red.), *De gepassioneerde professional* (pp. 200-216). Assen: Van Gorcum.
- Menger, A. & Donker, A.G. (2012). Bronnen van professionele effectiviteit: Over verantwoordelijkheid en ruimte van reclasseringswerkers. *Justitiële verkenningen* 38(4), 24-42.
- Michielse, H.C.M. (1989). *Welzijn & discipline: Van tuchthuis tot psychotherapie: strategieën en technologieën in het sociaal beheer*. Meppel: Boom.
- Miller, A. (1979). *Das Drama des begabten Kindes und die Suche nach dem wahren Selbst*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Mintzberg, H. (1983). *Structure in Fives: Designing Effective Organizations*. Englewood Cliffs: Prentice Hall. Nederlandse editie: (2001). *Organisatiestructuren*. Schoonhoven: Academic Service.
- Monchy, C.J. de (1995). De interne staf als intrapreneur: Marktkansen voor opleiders. *Opleiding & Ontwikkeling*, 8(12), 13-17.
- Montesano Montessori, N., Schuman, H. & Lange, R. de (2012). *Kritische discoursanalyse : De macht en kracht van taal en tekst*. Brussel: Academic & Scientific Publishers.
- Morgan, G. (1986). *Images of Organization*. London: Sage.
- Mulder, M. (1984^{4R}). *Omgaan met macht: Ons gedrag met en tegen elkaar*. Amsterdam: Elsevier.
- Nietzsche, F.W. (1867¹/1979). Brief an Carl von Gersdorff (6-4-1867). In K. Schlechta (Hrsg.), *Werke IV* (pp. 975-979). Frankfurt am Main: Ullstein.
- Nietzsche, F.W. (1883-1885¹/1996). *Also sprach Zarathustra: Ein Buch für Alle und Keinen*. Augsburg: Goldmann Verlag.
- Nietzsche, F.W. (1889¹/1969). Götzen-Dämmerung, oder Wie man mit dem Hammer philosophiert. In: K. Schlechta (Hrsg.), *Werke III* (pp. 939-1033). Frankfurt am Main: Ullstein.
- Nonaka, I. & Takeuchi, H. (1995). *The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. New York: Oxford University Press.
- Noordegraaf, M. (2006). Professional Management of Professionals: Hybrid Organisations and Professional Management in Care and Welfare. In: J.W. Duyvendak, T. Knijn & M. Kremer (Eds.), *Policy, People, and the New Professional: De-professionalisation and Re-professionalisation in Care and Welfare* (pp. 181-193). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Noordegraaf, M. (2008). *Professioneel bestuur: De tegenstelling tussen publieke managers en professionals als 'strijd om professionaliteit'*. Den Haag: Lemma.
- Noordegraaf, M. & Steijn, B. (2013). *Professionals under Pressure: The Reconfiguration of Professional Work in Changing Public Services*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Nussbaum, M. (2010). *Not for profit: Why democracy needs the humanities*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (1999). *Beroepscode voor de maatschappelijk werker & Reglement voor de tuchtrechtspraak*. Utrecht: NVMW.
- Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (2006). *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*. Utrecht: NVMW.

- Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (2010). *Beroepscode voor de maatschappelijk werker: Collectieve beroepsnormen van het beroep maatschappelijk werker*. Utrecht: NVMW.
- Oost, H., Brekelmans, M., Swanborn, P. & Westhoff, G. (2002). Naar een didactiek van de probleemstelling. *Pedagogische Studiën*, 79(1), 18-36.
- Oost, H. & Markenhof, A. (2009¹¹). *Een onderzoek voorbereiden*. Baarn: HBuitgevers.
- Oudemans, Th.C.W. & Jong, R.D. de (1983). *Over de natuur van mensen: Inleiding in de filosofische antropologie*. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Palmer, A., Burns, S. & Bulman, C. (Eds.) (1994). *Reflective Practice in Nursing: The Growth of the Reflective Practitioner*. Oxford: Blackwell.
- Pantry, S. & Griffiths, P. (1998). *Becoming a Successful Intrapreneur: A Practical Guide to Creating an Innovative Information Service*. London: Library Association Publishing.
- Parsons, T. (1951/1964). Social Structure and Dynamic Process: The Case of Modern Medical Practice. In: *The social system* (pp. 428-479). New York: The Free Press.
- Paxton, R.O. (2004). *The Anatomy of Fascism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Peperzak, A. (1971). *Verlangen: De huidige mens en de vraag naar heil*. Bilthoven: Ambo.
- Peperzak, A. (1990). *Zoeken naar zin: Proeven van wijsbegeerte*. Kampen/Kapellen: Kok/Pelckmans.
- Perlman, B., Gueths, J. & Weber, D.A. (1988). *The Academic Intrapreneur: Strategy, Innovation, and Management in Higher Education*. New York: Praeger.
- Phorza: beroepsvereniging voor sociaalagogische professionals (2009). *Beroepscode voor sociaalagogische werkers*. (z.p.)
- Pinchot, G. (1985). *Intrapreneuring: Why You Don't Have to Leave the Corporation to Become an Entrepreneur*. New York: Harper & Row. Nederlandse editie: (1985) *Intrapreneuren: Hoe het kleinschalig ondernemen ingepast kan worden in een moderne bedrijfsvoering*. Utrecht: Bruna.
- Pinchot, G. & E. (1993). *The End of Bureaucracy & The Rise of the Intelligent Organization*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
- Pinchot, G. & Pellman, R. (1999). *Intrapreneuring in Action: A Handbook for Business Innovation*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Plack, M.M. & Greenberg, L. (2005). The Reflective Practitioner: Reaching for Excellence in Practice. *Pediatrics*, 116(6), 1546-1552.
- Potting, M., Sniekers, M., Lamers, C. & Reverda, N. (2010). Legitimizing Social Work: The Practice of Reflective Professionals. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 19(3), 6-20.
- Powell, J.H. (1989). The reflective practitioner in nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 14(10), 824-832.
- Ranty, V. (2008). *De lerende professional*. Amsterdam: Boom.
- Reader, W.J. (1966). *Professional men: The Rise of the Professional Classes in Nineteenth-Century England*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Ricoeur, P. (1969). *Les conflits des interprétations: Essais d'herméneutique*. Paris: Éditions du Seuil.
- Ridderbos, P. (2004). Interview met lectoraten: Kitty Kwakman, De lerende professional. *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, 23(1), 22-24.
- Riet, N. van (1999). Op weg naar Social Work. In: V. van den Bersselaar (Red.), *Zorgvuldig hulpverleners: Maatschappelijk werk en sociale participatie* (pp. 189-205). Assen: Van Gorcum.
- Roelfsema, H. (2009). De internationale professional. In: Hogeschool Utrecht, *De identiteit van de HBO-professional: Essays & Interviews* (pp. 93-104). Utrecht: Hogeschool Utrecht.

- Roes, Th. (2007). Platform sociaalagogische beroepsverenigingen: Leidseweg. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 10(4), 37.
- Roes, Th. (2008). Frontsoldaten: Leidseweg. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(3), 37.
- Savornin Lohman, J. de & Raaff, H. (2001¹/2008^{3R}). *In de frontlinie tussen hulp en recht*. Bussum: Coutinho.
- Savornin Lohman, J. de (2009). Interventieteams: werken op het snijvlak van rechtstaat en maatschappelijke urgentie. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 18(2), 29-42.
- Sartre, J.-P. (1943/1976). *L'être et le néant: Essai d'ontologie phénoménologique*. Paris: Gallimard.
- Scharmer, C.O. (2009). *Theory U: Leading from the Future as It Emerges*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
- Schilder, L. (2013). *Leren dat maatschappelijk werkt: Het versterken van de beroepsidentiteit van de maatschappelijk werker door middel van leerprocessen op en rond de werkplek*. Delft: Eburon.
- Schinkel, W. & Noordegraaf, M. (2011). Professionalism as Symbolic Capital: Materials for a Bourdieusian Theory of Professionalism. *Comparative Sociology*, 10(2011), 67-96.
- Schnabel, P. (2004). Samenvatting. In: Sociaal en Cultureel Planbureau, *In het zicht van de toekomst: Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (pp. 5-44). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Scholte, M. & Hutschemaekers, G. (2004). 'Gooi de veranderingen van de afgelopen jaren niet op één hoop': Goed gebruik van protocol vraagt om intuïtie en improvisatie. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 7(4), 6-11.
- Scholte, M., Sprinkhuizen, A. & Zuithof, M. (2012). *De generalist: De sociale professional aan de basis*. Houten: Bohn, Stafleu van Loghum.
- Schön, D. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books.
- Schön, D. (1985). *The Design Studio: An Exploration of its Traditions and Potentials*. London: RIBA.
- Schön, D. (1987). *Educating the Reflective Practitioner: Toward a New Design for Teaching and Learning in the Professions*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Scott, P. (2007). From Professor to 'Knowledge Worker': Profiles of the Academic Profession. *Minerva*, 45(2), 205-215.
- Sectorraad Hoger Sociaal Agogisch Onderwijs (2008). *Vele takken, één stam: Kader voor de hogere sociaal-agogische opleidingen*. Amsterdam: SWP.
- Sedláček, T. (2012). *De economie van goed en kwaad: De zoektocht naar economische zingeving van Gilgamesj tot Wall Street*. Schiedam: Scriptum.
- Seligman, M.E.P. (2002). *Authentic Happiness*. New York: Free Press.
- Senge, P., Scharmer, C.O., Jaworski, J. & Flowers, B.S. (2004). *Presence: Exploring profound change in people, organizations and society*. New York: Currency Doubleday.
- Sennett, R. (2008). *The Craftsman*. London: Allen Lane.
- Slagter, M., Meijering, F., Jacobs-Moonen, I., Landeweerd, R. & Meyer, O. (Red.) (2004). *De gepassioneerde professional*. Assen: Van Gorcum.
- Smaling, A. (2008). Reflectie en normatieve professionaliteit. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 52-66). Amsterdam: SWP.
- Smaling, A. (2009). Generaliseerbaarheid in kwalitatief onderzoek. *Kwalon*, 14(3), 5-12.
- Smith, A. (1776¹/2007). Of Restraints upon the Importation from Foreign Countries of such Goods as can be produced at Home. In: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (pp. 237-362). MetaLibri Digital Library.

- Smith, S.R. & Lipsky, M. (1993). *Nonprofits for Hire: The Welfare State in the Age of Contracting*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Snellen, A. (1997¹/2007^{3R}). *Basismodel voor methodisch hulpverleners in het maatschappelijk werk: Een eclectisch-integratieve aanpak*. Bussum: Coutinho.
- Soetenhorst-de Savornin Lohman, J. (1990). *Doe wel en Zie om: Maatschappelijke hulpverlening in relatie tot het recht*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Spierts, M. & Boer, N. de (2000). Inleiding: Reflectieve professionaliteit. In: M. Spierts (Red.), *Werken aan openheid en samenhang: Een nadere verkenning van culturele en maatschappelijke vorming* (pp. 11-29). Maarssen: Elsevier.
- Spierts, M. & Vliet, P. van (2008). Goed jongerenwerk: Aansprekend en assertief. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 160-178). Amsterdam: SWP.
- Strasen, L. (1986). Promoting Intreprenurship in the Acute Care Setting. *Journal of Nursing Administration*, 16(11), 9-12.
- Strien, P.J. van (1986). *Praktijk als wetenschap: Methodologie van het sociaal-wetenschappelijk handelen*. Assen: Van Gorcum.
- Strien, P.J. van (2004). Naasteliefde als professie? *Kwalon*, 9(1), 15-18.
- Sullivan, W. (1995¹/2005^{2R}). *Work and Integrity: The Crisis and Promise of Professionalism in America*. New York/San Francisco: HarperCollins/Jossey-Bass.
- Tawney, R.H. (1920). *The Acquisitive Society*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Taylor, Ch. (1989). *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Thomas, J.C. & Johnson, V. (1991). The Urban Public Hospital as Street-Level Bureaucracy: The Employee Perspective. *Public Personnel Management*, 20(3), 271-284.
- Thornberry, N. (2006). *Lead Like an Entrepreneur: Keeping the Entrepreneurial Spirit alive within the Corporation*. New York: McGraw-Hill.
- Thornton, A. (2005). The Artist Teacher as Reflective Practitioner. *Journal of Art & Design Education*, 24(2), 166-174.
- Toffler, A. (1970). *Future Shock*. New York: Random House.
- Tongeren, P. van (2003). *Deugdelijk leven: Een inleiding in de deugdethiek*. Amsterdam: SUN.
- Tongeren, P. van (2012). *Leven is een kunst: Over morele ervaring, deugdethiek en levenskunst*. Zoetermeer: Klement.
- Tonkens, E. (2003¹/2008^{4R}). *Mondige burgers, getemde professionals: Marktwerking en professionaliteit in de publieke sector*. Amsterdam: Van Gennep.
- Tonkens, E. (2009). *Spugen op kleine leiders: Tien kortsluitingen in een opgewonden samenleving. Verzamelde columns*. Amsterdam: Van Gennep.
- Toy, A. (2005). The reflective practitioner: Another way of looking at primary dental care. *British Dental Journal*, 198(2), 67-68.
- Tremblay, P.R. (1992). *Rebellious Lawyering, Regnant Lawyering, and Street-Level Bureaucracy*. Boston: Boston College Law School. <http://ssrn.com/abstract=770867>.
- Tronto, J.C. (1993). *Moral Boundaries: A Political Argument for an ethic of Care*. New York: Routledge.
- Veen, M. van & Westerkamp, K. (2008). *Deskresearch: Informatie selecteren, beoordelen en verwerken*. Amsterdam: Pearson.
- Verbrugge, A. (2005). Geschonden beroepseer. In: G. van den Brink, T. Jansen & D. Pessers (Red.), *Beroepszeer: Waarom Nederland niet goed werkt* (pp. 108-123). Amsterdam: Boom.
- Verhagen, S. (2005). *Zorglogica's uit balans: Het onbehagen in de thuiszorg nader verklaard*. Utrecht: De Graaff.

- Verkerk, M. (2004). Ethiek en kwaliteitsbeleid. In: M. Slagter, F. Meijering, I. Jacobs-Moonen, R. Landeweerd. & O. Meyer (Red.), *De gepassioneerde professional* (pp. 9-15). Assen: Van Gorcum.
- Vermaak, H. (2009). *Plezier beleven aan taaiere vraagstukken: Werkingsmechanismen van vernieuwing en weerbaarheid*. Deventer: Kluwer.
- Vermunt, J.D.H.M. (1992). *Leerstijlen en sturen van leerprocessen in het hoger onderwijs: Naar procesgerichte instructie in zelfstandig denken*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Vermunt, J. (1997). Leeractiviteiten van studenten. In: G. ten Dam, H. van Hout, C. Terlouw & J. Willems (Red.), *Onderwijskunde hoger onderwijs: Handboek voor docenten* (pp. 30-45). Assen: Van Gorcum.
- Verplaetse, J. (2008). *Het morele instinct: Over de natuurlijke oorsprong van onze moraal*. Amsterdam: Nieuwezijds.
- Verschuren, P. & Doorewaard, H. (2007^{4R}). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Den Haag: Lemma.
- Verstappen, M. (2002). Van Zenodotus naar Jane: De evolutie van het 'vak'. *Informatie Professional*, 6(2), 25-27.
- Visscher, R. (2008a). De kenniswerker: 'Nederland is een tussenstop in mijn loopbaan'. *Transfer: Vakblad over internationalisering in het hoger onderwijs*, 16(1), 26-27.
- Visscher, R. (2008b). De kenniswerker: 'Universitaire samenwerking vind ik hier erg goed'. *Transfer: Vakblad over internationalisering in het hoger onderwijs*, 16(2), 22-23.
- Visscher, R. (2008c). De kenniswerker: 'Ik wil een brug bouwen tussen Brazilië en Nederland'. *Transfer: Vakblad over internationalisering in het hoger onderwijs*, 16(3), 38-39.
- Visscher, R. (2009a). De kenniswerker: 'Leiden moet onderling contact stimuleren'. *Transfer: Vakblad over internationalisering in het hoger onderwijs*, 16(4), 20-21.
- Visscher, R. (2009b). De kenniswerker: 'Nederland gaat wel erg snel met de mode mee'. *Transfer: Vakblad over internationalisering in het hoger onderwijs*, 16(5), 18-19.
- Visscher, R. (2009c). De kenniswerker: 'Ik kijk door een open raam naar de wereld'. *Transfer: Vakblad over internationalisering in het hoger onderwijs*, 16(6), 18-19.
- Visscher, R. (2009d). De kenniswerker: 'Nederlandse student mag wat kritischer zijn'. *Transfer: Vakblad over internationalisering in het hoger onderwijs*, 16(7), 18-19.
- Visscher, R. (2009e). De kenniswerker: 'In Argentinië is informaticastudie moeilijker'. *Transfer: Vakblad over internationalisering in het hoger onderwijs*, 16(8), 24-25.
- Visscher, R. (2009f). De kenniswerker: 'Het enige wat ik mis is de Britse humor'. *Transfer: Vakblad over internationalisering in het hoger onderwijs*, 16(9), 16-17.
- Vliet, K. van, Duyvendak, J.W., Boonstra, N. & Plemper, E. (2004²). *Toekomstverkenning ten behoeve van een beroepenstructuur in zorg en welzijn*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Vosselman, M. & Hout, K. van (2013). *Zingevende gespreksvoering: Helpen als er geen oplossingen zijn*. Amsterdam: Boom/Nelissen.
- Wakefield, J.C. & Kirk, S.A. (1996). Unscientific thinking about scientific practice: Evaluating the scientist-practitioner model. *Social Work Research*, 20(2), 83-96.
- Wakefield, J.C. & Kirk, S.A. (1997). Science, dogma and the scientist-practitioner model. *Social Work Research*, 21(3), 201-205.
- Watson, T.J. (2012^{6R}). *Sociology, Work and Organisation*. London: Routledge.
- Weber, M. (1904¹/1985). Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. In: Winckelmann (Hrsg.), *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (pp. 146-214). Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1913¹/1985). Ueber einige Kategorien der verstehende Soziologie. In: Winckelmann (Hrsg.), *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (pp. 427-474). Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1920). *Die protestantische Ethik: Eine Aufsatzsammlung*. Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1922¹a/1980). Soziologische Grundbegriffe: §§ 1-2. In: Winckelmann (Hrsg.), *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriß der verstehende Soziologie* (pp. 1-13). Tübingen: Mohr.

- Weber, M. (1922^{1b}/1980). Die legale Herrschaft mit bürokratischem Verwaltungsstab. In: Winckelmann (Hrsg.), *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriß der verstehende Soziologie* (pp. 124-130). Tübingen: Mohr.
- Weerman, A. (2002). Drie beroepen, één kloppend hart: MWD, SPH en CMV. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(1), 19-21.
- Weggeman, M. (1997). *Kennismanagement: Inrichting en besturing van kennisintensieve organisaties*. Schiedam: Scriptum.
- Weggeman, M. (2000). *Kennismanagement: De praktijk*. Schiedam: Scriptum.
- Weggeman, M. (2007). *Leidinggeven aan professionals? Niet doen! Over kenniswerkers, vakmanschap en innovatie*. Schiedam: Scriptum.
- Weggeman, M., Wijnen, G., & Kor, R. (1985). *Ondernemen binnen de onderneming: Essenties van organisaties*. Deventer: Kluwer.
- White, M. (1994). Homecare consortium addresses frontline worker issues. *Generations: Journal of the American Society on Ageing*, 18(3), 54-56.
- Wierdsma, A.F.M. & Swieringa, J. (2002). *Lerend organiseren: Als meer van hetzelfde niet helpt*. Groningen: Stenfert Kroeze.
- Wierdsma, A. (2001). *Leidinggeven aan co-creërend veranderen: Balanceren van maakbaarheid en broosheid*. Breukelen: Nyenrode University Press.
- Wieringa, N. (2011). Teachers' Educational Design as a Process of Reflection-in Action: The Lessons We Can Learn From Donald Schön's *The Reflective Practitioner* When Studying the Professional Practice of Teachers as Educational Designers. *Curriculum Inquiry*, 19(1), 58-69.
- Wilensky, H.L. (1964). The Professionalization of Everyone? *The American Journal of Sociology*, 70(2), 137-158.
- Zijderveld, A.C. (1983^{1a}/1988). *De culturele factor: Een cultuursociologische wegwijzer*. Utrecht: Lemma.
- Zijderveld, A.C. (1983^{1b}/1990^{2R}). *Sociologie als cultuurwetenschap: Een beknopte methodologie van de cultuursociologie*. Utrecht: Lemma.

Bijlagen

In deze bijlagen is ondersteunende informatie opgenomen voor de documentanalyse in het derde deel van dit onderzoek. De eerste bijlage vermeldt in chronologische volgorde de artikelen uit de geraadpleegde jaargangen van *Maatwerk* die geselecteerd zijn voor dit onderzoek. De tweede bijlage biedt in alfabetische volgorde een overzicht van alle auteurs van de geselecteerde artikelen plus een classificatie van hun functie(s). De derde en laatste bijlage presenteert een overzicht van alle auteurs die een bijdrage hebben geleverd aan de geraadpleegde jaargangen van het vak-tijdschrift inclusief hun toenmalige functie(s).

BIJLAGE 1

Geselecteerde artikelen uit *Maatwerk* (1998-2008)

Tijdens de analyse van de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk zijn 84 artikelen geselecteerd die relevant zijn voor (de verheldering van) de identificatie en de functie van beelden van de professional in het reflectieve discours over de professionaliteit van maatschappelijk werk. Deze artikelen zijn in chronologische volgorde gecodeerd (van A: 1 tot en met A: 84). Uiteindelijk heeft positieve identificatie van de aanwezigheid van beelden van de professional in 63 artikelen plaatsgevonden (zie hoofdstuk 10). De codes van deze artikelen zijn onderstreept.

- A: 01 Mathijssen, Elly (1998). Bespiegelingen over de opleiding MWD in het begin van de 21^e eeuw. Opleiden tot professionals voor de toekomst. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 1(6), 12-15.
- A: 02 Riet, Nora van (1998). Kort, korter, kortst. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 1(6), 18-20.
- A: 03 Laan, Geert van der (1998). Praktijk en wetenschap als communicerende vaten. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 1(6), 46-51.
- A: 04 Jens, Willem (1999). Professioneel profileren van het beroep. Vrijgevestigd Maatschappelijk Werk. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 2(2), 26-28.
- A: 05 [Anoniem] (1999). Cursussen, congressen, workshops. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 2(2), 31-32.
- A: 06 Geertsema, Henk (1999). Richtlijnen voor de functie medisch-maatschappelijk werker. De wenselijkheid van een wettelijke basis. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 2(3), 16-19.
- A: 07 [Anoniem] (1999). Het veld. Boekbesprekingen. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 2(5), 34.
- A: 08 [Bovenberg,] Rik (1999). Zelfsturing. Column. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 2(6), 29.
- A: 09 Melsers, Pierre (1999). Op weg naar Teheran. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 2(6), 34-35.
- A: 10 Krieke, IJbrand van der (1999). Georganiseerde kritische dialoog met drop-outs. Methodisch handelen staat centraal. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 2(6), 36-39.
- A: 11 Spierts, Marcel (2000). Diversiteit als kracht van sociale professies. Thema social work. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 3(2), 24-28.
- A: 12 Kagie, Paul (2000). Enorme winst door bundeling van krachten. Project 'Heel de buurt'. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 3(6), 4-7.
- A: 13 Geertsema, Henk (2000). Trage vragen vragen trage tijd. De rol van maatschappelijk werkers. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 3(6), 8-11.
- A: 14 Tromp, Thijs (2001). Spreken over het goede leven. Zinvragen in het maatschappelijk werk. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 4(1), 25-29.

- A: 15 Sluiter, Siny (2001). Leren helpen door te leren leren. Projecten, assessments, intervisie. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 4(3), 18-24.
- A: 16 Geertsema, Henk & Woelders, Aad (2001). Tussen persoon en maatschappij. Maatschappelijk werk moet de samenleving in beeld houden. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 4(4), 5-11.
- A: 17 Vries, Sjef de (2001). Persoonlijk, oprecht en concreet. Ervaringsgerichte intervisie. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 4(5), 25-29.
- A: 18 Scholte, Margot (2002). Kansen en dilemma's rond evidence-based werken. Aantonen wat je tweeweg brengt. Effectieve methoden. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(1), 4-9, 18.
- A: 19 Jagt, Lou (2002). Leiding geven aan autonome professionals. Duidelijke afspraken nodig. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(1), 10-13.
- A: 20 Weerman, Alie (2002). Drie beroepen, één kloppend hart. MWD, SPH en CMV. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(1), 19-21.
- A: 21 Berkers, Wim (2002). Met plezier professioneel blijven werken. Methodiekontwikkeling in de praktijk. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(2), 22-26.
- A: 22 Manschot, Henk & Gelauff, Marjolein (2002). De hulpverlener als medemens. Herwaardering van zorg en hulp. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(2), 32-36.
- A: 23 Genugten, Will van, Lieshout, Desi van & Smitskamp, Joost (2002). Vier disciplines over samenwerken. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(4), 12-17.
- A: 24 Jagt, Nel (2002). Kortdurend behandelen. Boekwerk. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(5), 27-28.
- A: 25 Houten, Douwe van (2002). Kwaliteit van leven. Reflexieve hulp. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(6), 9-13.
- A: 26 Kwakman, Kitty (2002). Beter leren, beter werken. Lectoraten in het hbo. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(6), 18-21.
- A: 27 Raats, Toni (2002). Tussen begeleiden en bewaken. Bedrijfsmaatschappelijk werk als poortwachter. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(6), 26-28.
- A: 28 Doorn, Lia van (2002). Op het juiste moment ingrijpen. Kritische interventiemomenten bij dakloosheid. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(6), 29-35.
- A: 29 Haas, Leon de (2002). Interculturele gespreksvoering. Boekwerk. Recensies. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 5(6), 39-40.
- A: 30 Ewijk, Hans van (2003). Naar een brede sociale professie. Nieuwe taken en uitdagingen voor het welzijnswerk. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(1), 4-8.
- A: 31 Laan, Geert van der (2003). Competente werkers in lerende organisaties. Nieuwe technologie als metafoer. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(2), 4-10.
- A: 32 Steyaert, Jan (2003). Agogen als sociaal ingenieurs in de informatiesamenleving. Burgers op hun verantwoordelijkheid aanspreken. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(2), 11-16.
- A: 33 Kwakman, Kitty (2003). Niet van iedereen zelfsturing eisen. Lerende organisaties. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(2), 18-19.
- A: 34 Laan, Geert van der (2003). Verbinding. Lerende organisaties. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(2), 20.
- A: 35 Hutschemaekers, Giel (2003). Reflecterende hulpverleners. Sociaal ingenieurs. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(2), 20-21.
- A: 36 Vergeer, Charles (2003). Tijd voor normatieve professionaliteit. Ethiek. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(3), 25-27.

- A: 37 Weerman, Alie & Scholte, Margot (2003). 'Wij werken niet met protocollen of rapportages'. Steunpunt komt desnoods bij cliënten thuis. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(4), 4-8.
- A: 38 Manschot, Henk (2003). De betekenis van het tragische. Wat we van de oude Grieken kunnen leren. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(4), 34-38.
- A: 39 Haas, Leon de (2003). 'Kwalijk boek'. Boekwerk. Recensies. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(4), 40-42.
- A: 40 Ramele, Ferrie van (2003). 'Maatschappelijk werk te veel bepaald door politiek en commercie'. Vooruitblik op NVMW-congres. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(4), 46-47.
- A: 41 Bijlsma, Jan (2003). Betrokkenheid en bezonnenheid als uitgangspunt. Zorgethisch versus communicatie model. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(5), 20-25.
- A: 42 Steege, Gherie ter (2003). 'AMW, werk aan je eigen veiligheidsprofiel'. Veilige wijken en buurten. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 6(6), 17-20.
- A: 43 Stienstra, Petra (2004). Werkplaats wordt steeds meer 'leerplaats'. Veranderende visies op leren. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 7(2), 4-9.
- A: 44 Weerman, Alie (2004). Het veld. Mededelingen en Scholing en Verschenen. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 7(2), 40-41.
- A: 45 Heijmans, Jan (2004). Lerende professionals. Professionaliteit vraagt onderhoud. NVMW-info. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 7(2), 42-43.
- A: 46 [Anoniem, dat wil zeggen Leon de Haas of Will van Genugten] (2004). Lerende professionals. Boekwerk. Recensies. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 7(3), 33-34.
- A: 47 Scholte, Margot & Hutschemaekers, Giel (2004). 'Gooi de veranderingen van de afgelopen jaren niet op één hoop'. Goed gebruik van protocol vraagt om intuïtie en improvisatie. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 7(4), 6-11.
- A: 48 Jagt, Nel (2004). Avans Hogeschool. 'Wow, hier komt een maatschappelijk werker!' Zes studenten blikken terug op hun stagejaar. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 7(4), 20-22.
- A: 49 Bootsma, Johan (2004). Het 'trouwe aanbod van zichzelf' werkt heilzaam. Hoe realistisch is presentie als benadering van sociaal werk? *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 7(5), 11-16.
- A: 50 Inklaar, Arend (2004). Bemoeien. Boekmaat. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 7(5), 28.
- A: 51 Jagt, Nel (2004). Outreachen. Boekmaat. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 7(5), 28-30.
- A: 52 Croes, Laurens de & Inklaar, Arend (2005). Hulpverlener, durf te denken. Een pleidooi voor eigen-wijsheid. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 8(4), 12-16.
- A: 53 Verharen, Lisbeth (2005). Twee ziekenhuizen doen het wel. Psychosociale hulpverlening bij de Spoedeisende Hulp in ziekenhuizen. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 8(4), 30.
- A: 54 Roes, Theo (2005). Prestatieagenda biedt kansen. NVMW-info. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 8(4), 42-43.
- A: 55 Scholte, Margot (2005). Actie, actie, actie. Redactioneel. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 8(6), 3.
- A: 56 Krosenbrink, Annet (2005). Deel 11: Geen onwil maar onvermogen. Werk in uitvoering. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 8(6), 30-32.
- A: 57 Leenders, Frans (2005). Monnikenwerk. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 8(6), 35-37.

- A: 58 Kwakman, Kitty (2006). Ingrediënten voor professionalisering. Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 9(1), 27-28.
- A: 59 Herpen, Karen van (2006). Congres 'Leren in actie!', 23 november 2005. Leidseweg. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 9(1), 38.
- A: 60 Jagt, Nel (2006). What's in a name? Behandelen of begeleiden. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 9(3), 13-14.
- A: 61 Snellen, Ad (2006). Gereedschapskist: een gereduceerde beroepspraktijk. Bespreking van multimethodisch maatschappelijk werk van De Mönnink. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 9(3), 15-18.
- A: 62 Laan, Geert van der (2006). Wat werkt. Aantekeningen bij een kennisagenda voor het maatschappelijk werk. Op onderzoek. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 9(3), 27-29.
- A: 63 Tongeren, Carlie van (2006). Kijken vanuit het gezin. Gezinscoach schakel tussen hulpverleners in multi-probleemgezinnen. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 9(4), 13-14.
- A: 64 Vergeer, Charles (2006). Zorg. Boekwerk. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 9(5), 30-31.
- A: 65 Hermans, Mariette (2006). De schoen en de leest. Hoort het doen van onderzoek wel of niet bij het maatschappelijk werk? Roept u maar! *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 9(6), 11-12.
- A: 66 Nijnatten, Carol van (2006). Social work is text and talk! Zijn maatschappelijk werkers effectief? Reacties op lezing Sjef de Vries. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 9(6), 15-17.
- A: 67 Genugten, Will van (2006). Supervisie. Raad op maat. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 9(6), 26-27.
- A: 68 Jagt, Nel (2007). Performance. Boekwerk. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 10(3), 29.
- A: 69 Lanke, Lars, Rijswijk, Lotte van, Boksebeld, Ben & Rasker, Johannes J. (2007). Stress onder maatschappelijk werkers. Een pilotonderzoek in Twente. Op onderzoek. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 10(4), 27-28.
- A: 70 Roes, Theo (2007). Platform sociaalagogische beroepsverenigingen. Leidseweg. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 10(4), 37.
- A: 71 Kremers, Marian (2007). De verbindingsofficier. Interview met gevangenisdominee Arjan Noordhoek. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 10(6), 12-13.
- A: 72 Verharen, Lisbeth (2008). Wie denkt aan de familie? Maatschappelijk werk op de spoedeisende hulp. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(1), 4-7.
- A: 73 Reijen, Miriam van (2008). Met de beste bedoelingen. Een concrete invulling van veelgebruikte begrippen in zorg en welzijn. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(1), 26-28.
- A: 74 Klooster, Marlies & Hermans, Mariette (2008). Adem en kom tot rust. Aandachtstraining voor maatschappelijk werkers. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(2), 14-16.
- A: 75 Briels, Bard & Ploegmakers, Marieke (2008). Van de frontlinie. Internetpanel over maatschappelijke onderwerpen. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(2), 17-19.
- A: 76 [anoniem] (2008). Being there. De kern en kracht in zorg en welzijn 2008. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(2), 35.
- A: 77 Jagt, Nel (2008). Groei & bloei. Stages in het maatschappelijk werk. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(3), 4-5.

- A: 78 Timmermans, Miranda & Klarus, Ruud (2008). Werkplekleren. De kwaliteit van werkplek als opleidingsplek. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(3), 24-26.
- A: 79 Roes, Theo (2008). Frontsoldaten. Leidseweg. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(3), 37.
- A: 80 Doorn, Lia van (2008). Morele oordeelsvorming. Lectorale rede Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(4), 4-7.
- A: 81 Scholte, Margot, Hoijtink, Marc, Jagt, Nel & Nijnatten, Carol van (2008). De *evidence based* benadering. Wat kan oorspronkelijk medisch paradigma betekenen? *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(6), 4-6.
- A: 82 Hutschemaekers, Giel & Tiemens, Bea (2008). Vier principes. Van Evidence Based Practice tot scientist practitioner. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(6), 8-10.
- A: 83 Steyaert, Jan & Biggelaar, Tineke van den (2008). Meervoudige verantwoording. Gaat *evidence based* werken de sociale sector redden? *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(6), 25-27.
- A: 84 Meyer, Ronald E. de, Veerman, Jan Willem & Roosma, Dries (2008). Hulp aan Huis effectief. De *evidence base* van gezinsbehandelingen in de jeugdzorg. *Maatwerk: Vakblad voor maatschappelijk werk*, 11(6), 28-30.

BIJLAGE 2

Auteursindex van de geselecteerde artikelen uit *Maatwerk* (1998-2008)

Deze alfabetisch geordende index heeft betrekking op de auteurs van de geselecteerde artikelen uit de geraadpleegde jaargangen van het vaktijdschrift voor maatschappelijk werk waarin positieve identificatie van beelden van de professional heeft plaatsgevonden (vgl. hoofdstuk 10). Achter de naam van de auteur wordt met behulp van een codering (van A: 1 tot en met A: 84) verwezen naar de corresponderende bronnen (vgl. Bijlage 1). Tevens wordt de functie van de auteur geclassificeerd (vgl. Bijlage 3 en hoofdstuk 11).

Anoniem – A: 05, 07, (46), 76

Berkers, Wim – A: 21 [overig: regionale vakbondsbestuurder]

Bijlsma, Jan – A: 41 [docent]

Bootsma, Johan – A: 49 [docent]

Bovenberg, Rik – A: 08 [lijnfunctie praktijkinstelling]

Briels, Bard – A: 75 [staffunctie kennisinstelling]

Croes, Laurens de – A: 52 [overig: student]

Doorn, Lia van – A: 80 [lector]

Geertsema, Henk – A: 06, 13, 16 [lijnfunctie kennisinstelling]

Gelauff, Marjolein – A: 22 [staffunctie praktijkinstelling]

Genugten, Will van – A: (46?), 67 [staffunctie beroepsvereniging]

Haas, Leon de – A: 29, 39, (46?) [staffunctie praktijkinstelling]

Heijmans, Jan – A: 45 [maatschappelijk werker]

Hermans, Mariette – A: 65 [overig: freelance journalist]

Hoijtink, Marc – A: 81 [maatschappelijk werker en onderzoeker]

Houten, Douwe van – A: 25 [hoogleraar]

Hutschemaekers, Giel – A: 35, 47, 82 [hoogleraar]

Inklaar, Arend – A: 50, 52 [staffunctie praktijkinstelling]

Jagt, Lou – A: 19 [(oud-)docent]

Jagt, Nel – A: 48, 51, 77, 81 [(oud-)docent]

Kagie, Paul – A: 12 [staffunctie praktijkinstelling]

Klarus, Ruud – A: 78 [onderzoeker]

Krieke, IJsbrand van der – A: 10 [staffunctie praktijkinstelling]

Krosenbrink, Annet – A: 56 [docent]

Kwakman, Kitty – A: 26, 33 [lector]

Laan, Geert van der – A: 03, 31, 34, 62 [hoogleraar en lector]
Leenders, Frans – A: 57 [onbekend]

Manschot, Henk – A: 22, 38 [hoogleraar]
Mathijssen, Elly – A: 01 [staffunctie kennisinstelling]
Melser, Pierre – A: 09 [maatschappelijk werker]

Nijnatten, Carol van – A: 81 [hoogleraar]

Ploegmakers, Marieke – A: 75 [staffunctie kennisinstelling]

Ramele, Ferrie van – A: 40 [onbekend]
Reijen, Miriam van – A: 73 [docent]
Roes, Theo – A: 54, 70, 79 [lijnfunctie beroepsvereniging]

Scholte, Margot – A: 18, 37, 47, 55 [staffunctie kennisinstelling] A: 81 [lector]
Sluiter, Siny – A: 15 [docent]
Snellen, Ad – A: 61 [(oud-)docent]
Spierts, Marcel – A: 11 [staffunctie kennisinstelling]
Steyaert, Jan – A: 32 [hoogleraar en lector]
Stienstra, Petra – A: 43 [lijnfunctie kennisinstelling]

Tiemens, Bea – A: 82 [onderzoeker]
Timmermans, Miranda – A: 78 [onderzoeker]
Tromp, Thijs – A: 14 [docent]

Vergeer, Charles – A: 36, 64 [docent]
Verharen, Lisbeth – A: 72 [docent]

Weerman, Alie – A: 20, 37, 44 [docent]
Woelders, Aad – A: 16 [lijnfunctie praktijkinstelling]

BIJLAGE 3

Overzicht van de auteurs van *Maatwerk* (1998-2008)

In dit onderzoek worden uitspraken gedaan over de auteurs en hun functie of functies (zie hoofdstuk 11). Enerzijds hebben deze uitspraken betrekking op alle auteurs die een bijdrage hebben geleverd aan de geselecteerde jaargangen van het vaktijdschrift. Anderzijds gaat het ook om uitspraken die zich beperken tot de auteurs van de geselecteerde artikelen waarin positieve identificatie van beelden heeft plaatsgevonden (vgl. hoofdstuk 10 en Bijlage 1 en 2). Deze uitspraken zijn gebaseerd op het onderstaande overzicht van alle auteurs die gedurende de periode 1998-2008 in het vaktijdschrift hebben gepubliceerd plus hun functie(s). De namen van de auteurs van artikelen waarin positieve identificatie van beelden heeft plaatsgevonden, zijn in dit overzicht vetgedrukt.

Bij de samenstelling van dit overzicht speelde een drietal complicerende factoren een rol: (1) van sommige auteurs is de functie niet in het vakblad vermeld, (2) sommige auteurs vervullen gelijktijdig meerdere functies, en (3) sommige auteurs die meerdere bijdragen aan de geraadpleegde jaargangen van het vakblad hebben geleverd, veranderen in de loop der tijd van functie(s). In dit overzicht is gepoogd de relevante informatie tegelijk beknopt en helder weer te geven.

Aalst, Saskia van – adviseur politieacademie

Abrahams, Patricia – afstudeerder MWD

Allemekinders, Jan – lid redactie

Anema, Han – bedrijfsarts en senioronderzoeker en universitair docent

Ark, Leo van der – directeur NVMW

Arum, Silke van – onderzoeker MOVISIE

Baardewijk, Cees van – beleidsmedewerker Forum

Badalzadeh, Azar – student MWD

Baerts, Hans te – docent Hogeschool Leiden

Bakker, Nenny – hoofd sectie bedrijfsmaatschappelijk werk bij defensie

Bannink, Ineke – maatschappelijk werker

Baroncini, Basti – journalist

Bartelink, Cora – deskundige NJi

Basten, Floor – onderzoeker

Bastiaansen, Mieke – afstudeerder MWD

Baycili, Sevtap – auteur

Beek, Ina van – beleidsmedewerker en projectleider TransAct / psycholoog en senior adviseur en trainer MOVISIE

Begeman, Fred – psycholoog en auteur

Berends, Miriam – maatschappelijk werker en slaapwacht en invalkracht

Berg, Ank van den – oud-maatschappelijk werker en gezondheidsjurist en adviseur en mediator

Berg, Gert van den – ?

Berg, Julia van den – medewerker Trimbos Instituut

Berg, Ton van den – maatschappelijk werker en andragoog en projectleider en publicist en redactielid

Berge, Ingrid J. ten – senior medewerker NJi
 Bergen, Anne-Marie van – senior innovatiemedewerker NIZW
Berkers, Wim – (oud-docent en) regiobestuurder AbvaKabo FNV
 Berkhout, Jeroen – directeur instituut voor maatschappelijk welzijn
 Bersselaar, Victor van den – docent HvA
 Besier, Fleur – maatschappelijk werker
 Besouw, Charlotte van – docent HU
 Beumer, Sander – student sociologie en stagiair
 Bie, Peter de – secretaris werkgroep armoede
 Biene, Martha van – lector HAN
 Biewenga, Tineke – hoofd in ziekenhuis
 Bij, Sander van der – coördinator HvA
Bijlsma, Jan – filosoof en hogeschool hoofddocent Hogeschool Windesheim
 Bijzet, Ferdinand – maatschappelijk werker
 Bitter, Herbert – medewerker welzijnsinstelling
 Blauw, Wiebe – senior medewerker NIZW
 Blokland, Geraldien – senior adviseur NJi
 Boer, Rianne – maatschappelijk werker en medewerker zorgtoewijzing
 Boersma, Ria – maatschappelijk werker verpleeghuis
 Boet, Anoushka – historica en docent Hogeschool De Horst / adviseur en trainer MOVISIE & lid redactie
 Boevink, Wilma – wetenschappelijk medewerker Trimbos-instituut
 Bogaerts, Stefan – hoogleraar en afdelingshoofd en plaatsvervangend directeur
 Bokseveld, Ben – docent / beleidsfunctionaris Saxion Hogescholen
Bootsma, Johan – docent beroepsethiek Hogeschool Windesheim
 Borst-Eilers, E. – minister VWS
 Bos, Adriaan – teamleider CHE
 Bos, Pien – gepromoveerd pedagoog en antropoloog
 Bosch, Bert – hoofd divisie Maatschappelijk Welzijn
 Bosman, Aukje – lid redactie
 Bot, Marrie – documentair fotograaf
 Boutellier, Hans – algemeen directeur Verwey-Jonker Instituut
 Bouvrie, Jos – bedrijfsmaatschappelijk werker en vertrouwenspersoon en trainer klachtencommissies
Bovenberg, Rik – directeur AMW & lid redactieraad
 Braaksma, Anne – oud-gezinsvoogd
 Bragt, Han van – bedrijfsmaatschappelijk werker
 Bransen, Els – wetenschappelijk medewerker Trimbos-instituut
Briels, Bard – adviseur MOVISIE
 Brink, Cora – innovatiemedewerker NIZW
 Brink, Gabriël van den – filosoof en onderzoeker bij NIZW en Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek
 Brinke-van der Graaf, Conny ten – schoolmaatschappelijk werker
 Bruijn, Jaap – medewerker Hanzehogeschool Groningen
 Bruijns, Veronica – senior adviseur onderwijs
 Bruins, Jan Willem – docent
 Buijten, Barbara – lid redactie
 Buiting, Rita – coach en trainer
 Buitink, Jaap – maatschappelijk werker en beleidsadviseur en secretaris
 Bunthof, Anja – jurist en docent Hogeschool Windesheim

 Cardol, Goos – jurist bij de Raad voor de Kinderbescherming
 Clement, Raymond – unitmanager revalidatiecentrum

Coenen, Simone – maatschappelijk werker
Croes, Laurens de – afstudeerder MWD

Daenen, Raf – docent
Dam, Karin van – tekstschrijver
Dankmeijer, Peter – senior consultant MOVISIE
Dansen, Corrie – docent Fontys Hogeschool
Deij, Petra – maatschappelijk werker en systeemtherapeut & lid redactie
Dekker, Arjen – medewerker UU
Dekker-Groot, Lydia – maatschappelijk werker ziekenhuis
Dekkers, Anneke – trainer en coach
Derks, Edith – maatschappelijk werker
Deur, Heleen van – zelfstandig gevestigd orthopedagoog en adviseur & lid redactie
Deuss, Karlijn – docent psychologie HAN
Diekman, Wilfried – medewerker HvA
Dieren, Albert van – docent CHE
Dijk, Asselien van – docent Hogeschool Windesheim
Dijke, Anke van – onderzoeker en interim-manager / directielid
Dijkman, Kees – (cultureel werk en) freelance journalist & (hoofdredacteur en) eindredacteur
Dijkstra, Iris – onderzoeker UU
Dijkstra, Jan Kornelis – postdoc RUG
Dijkstra, Sietske – psycholoog en lector Avans Hogeschool
Dimitopoulos, Perry – adviseur
Dingemans, Ellen – lid redactie
Dings, Pauli – (NVMW)
Don, Chrétien – schoolmaatschappelijk werker
Donkers, Wil – seksuoloog en systeemtherapeut
Doorn, Lia van – onderzoeker en projectleider NIZW / lector HU
Driel, Ilse van – werkbegeleider AMW en SMW
Driesche, Jhon van den – maatschappelijk werker basisonderwijs
Driest, Piet – medewerker NIZW
Duijnste, Mia – hoogleraar verplegingswetenschappen en clustermanager NIZW
Duijvenbooden, Karel van – afdelingshoofd
Dussen, Patricia van [pseudoniem] – maatschappelijk werker

Egelmeer, Ria – ?
Eigenfeld, Suzan – maatschappelijk werker
Endt-Meijling, Martha van – (oud-sociaal geneeskundige en) docent
Engel, Atie – docent en accountmanager HvA
Engelbertink, Monique – docent Saxion Hogeschool
Eskes, Gerard – algemeen maatschappelijk werker
Etten, Yvonne van – docent en trainer en studentenpsycholoog HU
Ewijk, Hans van – Lector HU en lid Raad van Bestuur NIZW en buitengewoon hoogleraar Estland en voorzitter ENSACT en Regional President ICSW

Fassaert, Mathilde – methodiekdocent en praktijkcoördinator Fontys Hogeschool
Fennema, Jeannet – opleidingsmanager HU
Fleischmann, Klaas – (NVMW)
Flikweert, Meta – onderzoeker Verwey-Jonker Instituut

Gaarthuis, Simona – projectleider en teamleider HvA
Gademan, Mirjam – docent en trainer HU
Geerlofs, Tineke – coördinator INHOLLAND

Geertsema, Henk – (oud-maatschappelijk werker, andragoog en) opleidingsdirecteur & lid redactie

Gelauff, Marjolein – werkondersteuner en werkontwikkelaar

Genugten, Maria van – sociaal psychiatrisch verpleegkundige met praktijk voor oplossingsgerichte therapie

Genugten, Will van – beleids-/stafmedewerker NVMW & lid redactie

Gering, Natascha – psycholoog

Gijsbers, Bert – teamleider HBO

Gommers, Eveline – senior beleidsmedewerker Stichting HKZ

Goossens, Wim – ?

Goossensen, Anne – lector Hogeschool INHOLLAND

Goudsmit, Jeannette – maatschappelijk werker

Graaf, Ben de – (journalist)

Graaf, Ireen de – wetenschappelijk medewerker Trimbos-instituut

Graaf, Peter van der – onderzoeker Verwey-Jonker Instituut

Grondelle, Nies van – senior methodiekontwikkelaar Pharos

Groot, Gerda de – consultant en coach en methodiekontwikkelaar en trainer

Grumbkow, J. von – hoogleraar arbeid en organisatie

Gulickx, Laura – maatschappelijk werker

Haar, Wouter van der – maatschappelijk werker en jobcoach

Haas, Leon de – organisatie- en informatieadviseur / programmamanager MOgroep

Haen, Yvon de – maatschappelijk werker verpleeghuis

Hanauer Stuit, Daniël – medisch maatschappelijk werker

Haterd, Judith van de – medewerker NIZW

Hees, Godelieve van – onderzoeker en supervisor Hogeschool Zuyd

Heijden, Antoon van der – regiomanager maatschappelijke dienstverlening

Heijden, Eveline van der – maatschappelijk werker spoedeisende hulp

Heijmans, Jan – maatschappelijk werker PAAZ

Heineke, Daan – senior innovatiemedewerker NIZW

Helfferich, Merit – maatschappelijk werker

Hens, Harry – medewerker NIZW en Landelijk Centrum Onderwijs en Jeugdzorg en bestuurslid Marie Kamphuis stichting

Hermanides, Nienke – docent HvA

Hermans, Anky – maatschappelijk werker pleegzorg

Hermans, Mariette – freelance journalist & eindredacteur

Herpen, Karen van – stafmedewerker NVMW

Heyman, Thomas – docent & lid redactieraad

Hielkema, Afke – senior beleidsmedewerker Stichting HKZ

Hoek, Paul van – sociaal psychiatrisch verpleegkundige en trainer

Hofs, Josien – docent INHOLLAND

Hoijtink, Marc – maatschappelijk werker en socioloog en onderzoeker & lid redactie

Hos, Maaïke – student SPH

Hout, Anjo van – account manager

Houten, Douwe van – hoogleraar Sociaal Beleid en Organisatie

Huijbregts, Veronique – journalist

Huijbregtsen, Ineke – hoofdredacteur en divisie manager AMW

Hutschemaekers, Giel – medewerker Trimbos-instituut / hoogleraar KUN/RUN en directeur Gelderse Roos Instituut voor Professionalisering

IJff, Marijke – maatschappelijk werker en seksuoloog en docent

Inklaar, Arend – stafmedewerker Instituut voor Maatschappelijk Welzijn

Jacobs, Kees-Jan – projectleider
Jagt, Lou – (oud-maatschappelijk werker en oud-docent en) auteur en redacteur CasusConsult en eindredacteur Paspoort Maatschappelijk Werk en bestuurslid en secretaris Marie Kamp-huis Stichting
Jagt, Nel – (oud-maatschappelijk werker en oud-docent en) auteur & lid redactie
Janse, Noortje – medewerker van VSO
Jansma, Paul – hoofd opleidingen MWD en CMV / clustermanager Sociale Studies Hogeschool Brabant
Janssen, Hay – docent politicologie en economie Hogeschool Windesheim
Janssen, Ina – schoolmaatschappelijk werker
Janssen, Jan – oud-docent
Jenneskens, Cécile – beleidsmedewerker communicatie Bureau jeugdzorg
Jens, Bertje – oud-docent en auteur
Jens, Willem – maatschappelijk werker
Joenje, Rudy – projectleider
Johannink, Roy – adviseur bestuur en veiligheid
Jong, Jaap de – docent
Jong-Behoekoe Nam Radja, Lotje de – projectmedewerker NIZW
Jonge, Ed de – onderwijsontwikkelaar en -adviseur HU
Jonge, Marlieke de – stafmedewerker GGz
Jongh-Lach de Bère, Marianne de – maatschappelijk werker psychiatrie
Jonker, Irene – onderzoeker Trimbos-instituut

Kaaijk, Marijke – docent HAN
Kagie, Paul – landelijk projectleider lokaal sociaal beleid
Kakebeeke, Annemie – afstudeerder MWD
Kamp, Hanneke van der – afstudeerder MWD / maatschappelijk werker & lid redactie
Kamphuis, Marie – Oud-opleidingsdirecteur en publicist
Kayser, Tessa – methodiekontwikkelaar NIZW
Keetbaas, Janneke – maatschappelijk werker
Keij, Hanneke – medisch maatschappelijk werker
Keijsers, Ger – medewerker NIZW
Klarus, Ruud – onderzoeker HAN
Klep, Annabel – schoolmaatschappelijk werker
Kling, Marijke – teamleider Saxion Hogescholen
Klinkenberg, Ineke – maatschappelijk werker
Klooster, Marlies – freelance journalist
Kloppenburg, Raymond – senioronderzoeker HU
Kobessen, Janneke – afstudeerder MWD
Kock, Joke de – hoofd Bureau voor Schuldhulpverlening
Koeter, Laura – voorzitter LOO-MWD en opleidingsmanager HvA
Könning, Maris – zelfstandig gevestigd hulpverlener
Koopmans, Marieke – afstudeerder MWD
Koppenol, Willeke – afgestudeerd maatschappelijk werker en projectmedewerker en coördinator
Korsten, Geert – maatschappelijk werker GGz
Koster, Gertien – ziekenhuismaatschappelijk werker & lid redactie
Koster-Juffer, Jenneke – afstudeerder MWD / schoolmaatschappelijk werker
Kooij, Astrid van der – senior projectleider MOVISIE
Koot, Evelien – medewerker bureau jeugdzorg
Koot, Liesbeth – maatschappelijk werker verpleeghuis
Kremers, Marian – maatschappelijk werker en freelance journalist & lid redactie

Krieke, IJsbrand van der – senior sectormedewerker bij Instituut voor Volksgezondheid en
Maatschappelijke ontwikkeling

Kroon, Ineke – student MWD

Krosenbrink, Annet – docent HAN

Kuiper, Roel – Lector Gereformeerde Hogeschool Zwolle

Kuper, Ellen – student MWD

Kwakman, Kitty – lector HAN & lid redactieraad

Kwekkeboom, Rick – lector Avans Hogeschool

Laan, Geert van der – (bijzonder) hoogleraar UU / RUG / UvH en lector Fontys Hogeschool
& lid redactieraad

Lamboos, Joop – maatschappelijk werker en teamleider

Lammerts, Rob – onderzoeker Verwey-Jonker Instituut

Lange, Nelleke de – maatschappelijk werker

Lange-Frunt, Anouk van – docent Avans Hogeschool

Janke, Lars – maatschappelijk werker en trainer en docent Saxion Hogescholen

Leenders, Frans – ?

Leene, Iris – programmacoördinator NIZW / directeur NVMW

Leeuwerke, Kim – student MWD en oproepkracht

Lenkhof, Marianne – stafmedewerker instelling voor maatschappelijk werk / docent HAN

Lenteren, Chris van – adviseur kenniscentrum jeugdzorg

Leppers, Hans – oud-secretaris College van Toezicht

Leuven, Cees van – advocaat

Lieshout, Desi van – maatschappelijk werker

Lieverse, Gerard – klinisch psycholoog en projectmedewerker NIZW

Lit, Dirk van der – hoofdredacteur ad interim

Lodewijks, Marlijn – programmaleider wonen bij gemeente

Lokhorst, Jacolien – maatschappelijk werker

Loo, Frank van der – docent en coördinator Hogeschool Windesheim

Lourens, Germa – student MWD & lid redactie

Lovink, Bep – maatschappelijk werker

Mannens, Mieke – supervisor

Manshot, Henk – hoogleraar wijsbegeerte Universiteit voor Humanistiek

Marieka – pseudoniem Marie Kamphuis

Marlisa, Lorraine – journalist

Marsman, Nico – docent Hanzehogeschool Groningen

Mast, Louis de – student MWD

Mathijssen, Elly – senior adviseur onderwijsontwikkeling

Mehrani, Homayoun – maatschappelijk werker en docent

Meijer, Marten – bedrijfsmaatschappelijk werker bij de Maatschappelijke Dienst Defensie

Meijer, Rietje – directeur NVMW

Meinen-Bodewits, Mariska – maatschappelijk werker

Melief, Willem – senior onderzoeker Verwey-Jonker Instituut / onderzoeksadviseur

Melser, Pierre – maatschappelijk werker bij het AMW

Menger, Anneke – docent en trainer / productgroepleider maatschappelijke dienstverlening /
lector HU

Menger, Hans – hoofddocent

Menger, Renée – medewerker NIZW

Mensinga, Marjan – trainer en adviseur Pharos en sociaalpsychiatrisch verpleegkundige en me-
disch antropologe Altrecht

Meyer, Ronald E. de – onderzoeker

Milatz, Ida – maatschappelijk werker

Mintjes-de Groot, Joke – lector HAN en kwaliteitscoördinator medisch centrum
Moerbeek, Saskia – stafmedewerker Stichting Bevordering Maatschappelijke Participatie
Mok, Liesbeth – ?
Molleman, Heiken – ?
Mönnink, Herman de – zelfstandig psycholoog en trainer en auteur en docent
Moolen, Bas van der – afstudeerder MWD
Mulder, Woutje – maatschappelijk werker

Naezer, Marijke – beleidsmedewerker
Nagtegaal, Jetske – schoolmaatschappelijk werker
Nicholas, Sarala – onderzoeker Trimbos-instituut
Nienhuis, Bienenke – onderwijsadviseur
Nierop, Carien van – coördinator stichting mentorschap
Nieuwenhuizen-Renders, Carla – projectmedewerker NIZW
Nijenhuis, Tonja – maatschappelijk werker en docent Avans Hogeschool
Nijnatten, Carol van – hoogleraar (bedrijfs)maatschappelijk werk Radboud Universiteit Nijmegen & lid redactieraad
Nikkelen, Anouk – algemeen maatschappelijk werker
Noord, Anniek de – ?
Noordzij, Anne – stafmedewerker SMW
Nuhm, Tia – gedragswetenschapper jeugdzorg

Obdam, Mirella – journalist
Okhuijsen-Schumacher, Bronia – maatschappelijk werker verpleeghuiszorg
Olçay, Truus – aandachtsfunctionaris migranten bij AMW
Onstenk, Jeroen – medewerker hogeschool INHOLLAND
Oonk, Dienneke – communicatiewetenschapper en trainee
Oskam, Esther – ?
Oude Egberink, Anne – freelance medewerker TransAct
Overvest, Nico – secretaris Centraal Orgaan Agogische Beroepen in de GGz

Paardekooper, Hendrik – lid NVMW
Pagée, Rob van – directeur Eigen-Kracht Centrale
Pas, Alice van der – ouderbegeleider en systeemtherapeut en auteur en redacteur
Pas, Frans van der – beleidsmedewerker Per Saldo
Pauw, Robert de – afstudeerder MWD / ambulante hulpverlener jeugdzorg
Pelt, Mariël van – medewerker HAN
Petra – slachtoffer seksueel geweld
Pinto, David – hoogleraar
Ploegmakers, Marieke – adviseur MOVISIE
Poiesz, Theo – (bijzonder) hoogleraar
Poldermans, Riet – promovendus
Poll, Anouk – oud-student MWD / algemeen maatschappelijk werker en commissielid NVMW
Poos, Frans J. – maatschappelijk werker en vakgroepcoördinator
Porce, Jurjen – journalist
Prakken, Joanka – ?

Ramele, Ferrie van – (NVMW)
Raats, Toni – bedrijfsmaatschappelijk werker
Radema, Deanne – medewerker NIZW
Rangoe, Tjandrika – teammanager maatschappelijke ondersteuning
Rasch, Cees – lid redactie
Rasker, Johannes J. – emeritus hoogleraar

Ravelli, Alfons – docent HU
 Ravenhorst, L.T. van – senior-adviseur personeel en organisatie
 Ree, Frank van – oud-psychiater
 Regt, Ilja de – afstudeerder MWD
Reijen, Miriam van – docent filosofie Avans Hogeschool
 Remmerswaal, Pieter – opleider en supervisor
 Renes, Linda – oud-studente MWD
 Rensen, Peter – senior projectleider MOVISIE
 Repetur, Lou – maatschappelijk werker en coördinator en projectleider
 Rie, Agnes de la – voorzitter functiegroep schoolmaatschappelijk werk NVMW
 Riet, Nora van – begeleider innovatieproject & lid redactieraad
 Rijke, Hermine de – dramadocent Christelijke Hogeschool Ede
 Rijn, Hascar van – straathoekwerker
 Rijswijk, Lotte van – algemeen maatschappelijk werker
 [Rik – zie: Bovenberg]
 Ringoir, Yvonne – afstudeerder MWD
 Rippen, Christien – coördinator hoofdfase MWD & lid redactie
 Ris, Loni – maatschappelijk werker spoedeisende hulp
 Ritzen, W. – projectleider bij Kenniscentrum voor Revalidatie en Handicap
Roes, Theo – voorzitter NVMW
 Roller, Margo te – (maatschappelijk werker en) stagecoördinator
 Roosma, Dries – hoofd afdeling onderzoek
 Rossen, Priscilla – afstudeerder MWD
 Rovers, Patrick – jurist en medewerker NIZW / (plaatsvervangend) jurist-lid College van Toezicht
 Royers, Theo – medewerker NIZW
 Ruhe, Mike – docent HAN
 Runia, Karin – stafmedewerker Dienst Medisch Maatschappelijk Werk
 Runs, Astrid – onderzoeker HU
 Rutjes, Ellen – maatschappelijk werker

Sassen, Anne Marie – student MWD
 Satyane, Said – beleidsmedewerker Bureau Jeugdzorg
 Savelkoul, M. – medewerker NIZW
 Schaik, Maria van – ?
 Schalken, Frank – projectleider en directeur
 Scheffers, Maria – hoofd AMW
 Scheltinga, Hetty van – algemeen maatschappelijk werker en medewerker NVMW
 Schilder, Lies – docent HAN
Scholte, Margot – senior/expert innovatiemedewerker NIZW (en lector INHolland) & hoofdredacteur ad interim / lid redactie / hoofdredacteur
 Scholten, Titia – docent
 Schotpoort – manager opleidingen RINO Groep
 Schrammeijer, Thekla – medisch maatschappelijk werker
 Schulte, Reinhard – medewerker opleidings- en adviescentrum HAN
 Schuman, Wim – student MWD
 Schut, Hannie – ?
 Schuur, Geuk – andragoog
 Schuurman, Ellen – manager bureau projecten instelling voor maatschappelijk werk
 Seeleman, Conny – onderzoeker UvA
 Selm, Petra van – maatschappelijk werker, zowel in dienstverband als met eigen praktijk
 Serier, Ko – gemeentelijk senior beleidsmedewerker minderheden
 Serrarens, Resie – werkbegeleider en coach

Simon, Frits – ?
 Şimşek, Jale – freelance trainer en coach
 Sjoerds, Josefine – hoofd maatschappelijk werk
Sluiter, Siny – docent methodiek HvA
 Smeelen, Daan – CMV'er
 Smitskamp, Joost – eerstelijns psycholoog
Snellen, Ad – oud-docent HAN en auteur
 Sok, Karin – projectmedewerker NIZW
 Sonneveld, Bea – manager hulpverlening
 Souren, P. – maatschappelijk werker
Spierts, Marcel – projectleider onderwijsinnovatie
 Spinder, Siemen – content manager
 Sporken, Sybille – senior docent Hogeschool Zuyd
 Stavenuiter, Irma – medewerker AMK
 Steege, Gherie ter – medewerker NIZW
 Steege, Mariska van der – projectmedewerker NIZW
 Steinbach, Annemarie – huisarts
Steyaert, Jan – lector Fontys Hogeschool en research fellow University of Bath / en (bijzonder) hoogleraar University of Southampton en master sociaal werk Universiteit Antwerpen
Stienstra, Petra – hoofd Opleiding en Training NIZW
 Stoelinga, Ben – senior adviseur NIZW
 Stoltenberg-Yosef, Shula – algemeen maatschappelijk werker
 Strietman, Suzanne – maatschappelijk werker en docent HU
 Strik, Marloes – student MWD
 Stronks, Karien – hoogleraar UvA
 Sturm, Annelies – staffunctionaris kwaliteitsontwikkeling NIM BMW
 Sulkers, Eric – kinderarts en vertrouwensarts
 Surmond, Jeanine – onderzoeker UvA
 Swart, Friedje – docent INHolland

Taffijn, Linda – maatschappelijk werker en schuldhulpverlener
 Tamse, Hanneke – communicatieadviseur NVMW
 Tanck, Patrick – medewerker hogeschool INHOLLAND
 Teekman, Jacolien – maatschappelijk werker
 Terlouw, Janny – journalist
 Terpstra, Linda – onderzoeker en interim-manager / directielid
 Teunissen, Henk – lid redactie
 Thämer, John – uitgever
 Tielen, Lucia – zelfstandig ondernemer
Tiemens, Bea – andragoog en epidemioloog en senior wetenschappelijk medewerker
 Tigchelaar, Herma – docent HU
 Til, Rolf, van – ?
 Timmer, Sylvia – staffunctionaris NVMW & lid redactieraad
Timmermans, Miranda – onderzoeker HAN
 Timmers, Willemien – stafmedewerker SMW
 Tongeren, Carlie van – journalist
 Tonkens, Evelien – sociaal wetenschapper en lid Tweede Kamer
 Tramper, Karlo – afstudeerder MWD
 Tromp, Liesbeth – ?
Tromp, Thijs – docent filosofische vakken
 Tuk, Bram – maatschappelijk werker en senior preventiefunctie Pharos
 Tuin, Martijn van – maatschappelijk werker ziekenhuis

Uden, Rien van – vrijgevestigd klinisch psycholoog en psychotherapeut en bijzonder hoogleraar en universitair hoofddocent

Vaandrager, Wilma – opleidingsmanager INHolland
Vanschoren, Johnny – hoofddocent en programmaleider
Veen, Dirke van der – bedrijfsmaatschappelijk werker defensie
Veenkamp, Remmelt – ?
Veer-Tazelaar, Nelleke van 't – (onderzoeks)verpleegkundige en psycholoog
Veerman, Jan Willem – hoofd onderzoek en ontwikkeling en bijzonder hoogleraar RUN
Vegte, Gerrit van de – algemeen maatschappelijk werker
Veld, Loesje de – medisch maatschappelijk werker
Velde, Esther ten – afstudeerder MWD
Ven, Ria van de – maatschappelijk werker verpleeghuis
Venema, Anita – onderzoeker TNO
Verboekend, Frans – beleidsmedewerker onderwijs
Verdoner, Ineke – sectormanager maatschappelijk werk
Vergeer, Charles – filosoof (en docent)
Vergeer, Mieke – pedagoog en medewerker NIZW / medewerker NJi
Verhage, Marianne – jurist en docent HCE
Verharen, Lisbeth – (hoofd)docent HAN & lid redactie
Verheijden, Ans – maatschappelijk werker
Verheijen, Corine – afstudeerder MWD
Verhoeven, Marjolijn (pseudoniem) – woonbegeleider verstandelijk gehandicapten
Vermue, Joke – maatschappelijk werker
Verstijnen, Willem – docent HAN
Vervloet, Riska – casemanager / docent HAN
Veldsema, Wiebrand – maatschappelijk werker
Vierwind, Gert – docent filosofie CHE
Vink, Remy – socioloog en projectsecretaris
Visser, Albert – projectleider en teamleider HU
Visser, Lenny – maatschappelijk werker
Visser-Meily, Anne – revalidatiearts en onderzoeker
Vlam, Rien – coach en bestuurslid NVMW
Vliet, Joost van – sociaal gerontoloog en docent Haagse Hogeschool
Voetman, Linda – afstudeerder MWD
Vogel, Josephine – voorlichter bij de Raad voor de Kinderbescherming & hoofdredacteur
Vogelpoel, Fieneker – trainer en coach en docent & lid redactie / lid redactieraad
Vonk, Saskia – zelfstandig communicatie-adviseur
Voort van der Kleij, Arno van der – zelfstandig gevestigd gezins- en relatietherapeut
Vos, Hetty – beheerder beroepsregister NVMW / beroepsregister van Agogen en Maatschappelijk werkers
Vosselman, Hetty – werkzaam bij bedrijf dat software voor welzijnsinstellingen maakt
Vranken, Jan H. – medisch hoofd
Vriend, Deborah (pseudoniem) – gedragsdeskundige
Vries, Rodney de – bedrijfsmaatschappelijk werker bij de Maatschappelijke Dienst Defensie
Vries, Sjef de – trainer en opleider directielid/directeur
Vugt, Eva van – reclasseringswerker

Waldijk, Berteke – historicus UU en beheerder Marie Kamphuis Archief
Waanders, Liliane – hoofdredacteur en stafmedewerker
Wajon, Trudy – docent Avans Hogeschool
Walraven, Ans – maatschappelijk werker en coach
Wantenaar, Sandra – afstudeerder MWD

Warmerdam, Hans – bestuurslid en auteur
 Warta, Mirjam – lid redactie
 Weerdt, Inge de – bewegingswetenschapper en gezondheidkundige
Weerman, Alie – docent psychologie & lid redactie
 Weezel, Ineke van – stafmedewerker
 Welmers-van den Berg, Marjon – medewerker Gereformeerde Hogeschool Zwolle
 Wentzel, Wendela – klinisch pedagoog en senior adviseur en trainer MOVISIE
 Wessels, Christa – maatschappelijk werker ziekenhuis
 Westdijk, Melissa – afstudeerder MWD
 Westen, Hans van der – directeur van instituut voor sponsoring en fondsenwerving in de gezondheidszorg
 Wielen, Anne van de – maatschappelijk werker
 Wieringa, Joke – docent Hogeschool Leiden
 Wijden, Corrie van der – maatschappelijk werker
 Wijering, Frank – docent Saxion Hogescholen
 Wilbrink, Dia – docent methodiek en contextueel therapeut en directeur
 Wilde, Gee de – psycholoog en zelfstandig organisatieadviseur
 Windt, Fionarda de – afstudeerder MWD
 Winters, Bert – maatschappelijk werker en docent
 Wits-Lugthart, Pita – student MWD
 Witte, Floor – ?
 Witteveen, Karel – communicatietrainer
Woelders, Aad – manager detachering en projecten en directeur GimdNet & lid redactie / lid redactieraad
 Wolf, Judith – hoogleraar Radboud Universiteit Nijmegen
 Wouters, Paul – docent MWD
 Wouters, Sarah – journalist en redacteur
 Wubben, Anneke – maatschappelijk werker bij het AMW

 Zijderveld, Maria van – opleidingsmanager HvA
 Zomerplaaag, Jeroen – senior medewerker NIZW
 Zwol, Coosje van – maatschappelijk werker

Curriculum vitae

Ed de Jonge is geboren op 21 oktober 1957 te Schaesberg (thans gemeente Landgraaf). Hij is cum laude afgestudeerd in de Wijsbegeerte met als specialisatie Ethiek. Aansluitend heeft hij een eerstegraads lesbevoegdheid behaald. Hij heeft onderwijservaring variërend van basisschool tot universiteit. In hoofdzaak is hij werkzaam geweest binnen het hoger beroepsonderwijs, in uiteenlopende rollen en plaatsen: als hogeschooldocent in Arnhem en Nijmegen, als kwaliteitsmanager in Wageningen, als onderwijskundige in Driebergen, en als curriculumontwikkelaar, projectleider en praktijkonderzoeker in Utrecht en Amersfoort.

Momenteel is hij werkzaam bij Hogeschool Utrecht op het terrein van praktijkonderzoek en onderwijsontwikkeling. Hij is lid van het managementteam van het lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening. Binnen dit lectoraat is hij onder meer projectleider van het praktijkonderzoek Dilemma's Doordacht, een samenwerkingsverband met een zestal regionale welzijnsinstellingen. Daarnaast is hij lid van het programmamanagement van de onderwijsinnovatie van het Instituut voor Social Work. Recentelijk is hij betrokken geweest bij de ontwikkeling van de Master Forensisch Sociaal Professional.

Enkele actuele nevenactiviteiten: coredacteur en coauteur van de landelijke online kennisbasis voor sociaal werk (*Movisie*), coredacteur van een methodieboek voor sociaal werk (*Coutinho*), recensent van *Maatwerk*, columnist van *Filosofie*, lid van het Onderzoeksplatform Normatieve Professionalisering aan de Universiteit voor Humanistiek onder leiding van Harry Kunneman en Hans van Ewijk, lid van een internationale groep van ethiekdocenten (FESET/ESEP) rondom Sarah Banks. Daarnaast publiceert hij met enige regelmaat over professionaliteit en beroepsethiek, en incidenteel over onderwijs en filosofie.

Informatie en contact: www.professionaliteit.nu.

